

8/2135

N. 2.

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

GYULAI PÁL.

SZÁZHARMINCZHARMADIK KÖTET.

(373. 374. 375. SZÁM)

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1908.

A BUDAPESTI
M. KIR. ÁLLAMI MÁRIA TERÉZIA - LEÁNYGIMNÁZIUM
TANÁRI KÖNYVTÁRA.

P11901/959

~~RECHERCHES SCIENTIFIQUES
UNIVERSITE DE MONTREAL
BIBLIOTHEQUE
DOCTEUR VERMOREL~~

NOV 24
~~1954~~ 64

TARTALOM.

CCCLXXIII. SZÁM.

	Lap
EGY ANGOL KÖNYV MAGYARORSZÁGRÓL. — Marczali Henriktől	6
A JURÁTUSOK FELSÉGSÉRTÉSI PÖRE. (I.) — Wertheimer Edétől	18
ADELAÏDE. — Gróf Vay Pétertől	59
A HALÁSZBÁRKA. (I.) — Regény. — Blasco Ibáñez után, spanyolból — Gy. B.-től	89
KÖLTEMÉNYEK: <i>Égi pelyhek.</i> — Lé vay Józseftől. — <i>A szürkületi dalokból.</i> — Hugo Viktor után, francziából — Thaly Loránttól	110
EGY LAP FRANCZIAORSZÁG EGYHÁZTÖRTÉNETÉBŐL. — Bezard Lucientől	114
ŐSZI TÁRLATOK. — Erdey Aladártól	122
SZINHÁZI SZEMLE. — Berki Miklóstól	131
ÉRTESSITŐ: <i>Illyés Bálint költeményei.</i> — f. — Barabás Ábel: <i>Petőfi.</i> — h. j. — <i>Leibniz műveiből</i> (ford. Bauer Simon és Vida Sándor) — ls. — <i>Új magyar könyvek.</i>	114

CCCLXXIV. SZÁM.

AZ 1848-IKI XX. TÖRVÉNYCZIKK TÖRTÉNETE. (I.) — Zsilinszky Mihálytól	161
AUSZTRÁLÁZSIAI NAPLÓTÖREDÉKEK. (I.) — Gróf Vay Pétertől	185
A JURÁTUSOK FELSÉGSÉRTÉSI PÖRE. 1834—1837 (II.) — Wertheimer Edétől	225
A HALÁSZBÁRKA. (II.) — Regény. — Blasco Ibáñez után, spanyolból — Gy. B.-től	263
KÖLTEMÉNYEK: <i>Balogh Ádám.</i> — Vargha Gyulától. — <i>A trojka</i> (Népdal) — Oroszból — Győri Károlytól	290
SOCIALPOLITIKA ÉS KÖZIGAZGATÁS. — a.-tól	292
ÉRTESSITŐ: Miklós Elemér: <i>Versek.</i> — z.-tól. — Alaupovics Tugomir: <i>Ivan Frano Jakić</i> (1818—1857.) — Jungerth Mihálytól. — Burgraf J.: <i>Schillerpredigten.</i> — Bleyer Jakabtól. — Colquhoun R.: <i>The whirlpool of Europe.</i> — <i>Új magyar könyvek.</i>	303

	Lap
PULSZKY FERENCZ EMLÉKEZETE. — Berzeviczy Alberttől	321
AZ 1848 IKI XX. TÖRVÉNYCZIKK TÖRTÉNETE. (II.) — Zsilinszky Mihálytól	357
AUSZTRÁLÁZSIAI NAPLÓTÖREDÉKEK. (II.) — Gróf Vay Pétertől.	384
A HALÁSZBÁRKA. (III.) — Regény. — Blasco Ibáñez után, spanyolból — Gy. B.-től	427
KÖLTEMÉNYEK: <i>A szerelem útja.</i> — Lévay Józseftől. — <i>A tölgy és a nádszál.</i> — Lafontaine után, francziából — Vikár Bélától	455
A NEMZETI SZALON TÁRLATAI. — Erdey Aladártól	457
MANDZSURIA. — Platz Bonifácztól	462
KÖLTŐK ÉS IRÓK. — Kf.-től	469
ÉRTESITŐ: Pásztói: <i>Heine költeményeiből.</i> — y. — Boncour P.: <i>Les syndicats des fonctionnaires.</i> — Balkányi Kálmántól. — Aston: <i>Shinto.</i> Á. L.-től — Francesco Sirola: <i>L'assedio di Sziget V. S.-től.</i> — <i>Új magyar könyvek</i>	481

EGY ANGOL KÖNYV MAGYARORSZÁGRÓL. *)

Az idegenek közül kétségtelenül az angolok írták a legjobb könyveket hazánkról. Megkezdí sorukat a XVII. században Brown, folytatja a XVIII.-ban Townson a XIX.-nek elején Bright, a híres orvos. Aztán egész sora következik az értékes és érdekes ismertetéseknek: Miss Pardoe, Paget, Turnbull, Patterson tollából. Valamennyi utazás és főképen a földrajzi és néprajzi tényezőkkel foglalkozik és mai napig is megtartotta értékét.

Colquhoun úr műve szintén foglalkozik a nemzetek és vidékek leírásával. De tartalma főkép és első sorban politikai. Létrejöttének főoka kétségtelen az, hogy az angol közönségnek e tekintetben hiteles értesítésekkel szolgáljon.

Szerző nem közönséges ember és nem közönséges előkészítéssel fogott a munkához. Skót ember. clanjának most törzsfője. Németországban tanult, mérnök lett Indiában, ott szolgált 23 évig, aztán beállott utazónak. Dél-kinai felfedező útjáért megkapta az angol földrajzi társaság aranyérmét. Még nagyobb kitüntetés is érte. Cecil Rhodes őt hívta meg ujonnan szerzett országa első kormányzójának. Ott sem maradt sokáig; híres gazdája kiméletlen érdeklpolitikáját még sem akarta végig szolgálni. Ujra kezébe veszi a vándorbotot. Bejárja és leírja a Csendes-Óceán keleti és nyugoti partvidékeit: Khinát, Japánt, Amerikát, könyvet ír Dél-Afrikáról és fejtegeti az orosz-angol problémát. Csupa értelmes, hasznos nagyon olvasott munka ez, mely bizonyítja, hogy írója nemcsak sokat tapasztalt, hanem látni is tud saját szemével, itélni saját eszével.

*) *The whirlpool of Europe. Austria Hungary and the Habsburgs* by Archibald R. Colquhoun London and New-York 1907.

Ennyi előkészülettel bátran hozzá fog aztán az európai rejtélynek, Ausztria-Magyarország megfejtéséhez. Abban a kritikus időben 1905—6. midőn nemcsak a jó angol közönség nem értette, mi történik, hanem jó magunk is alig. Ezt a rejtélyességet kifejezi a cím is: Európa forogtága. Ezt a forradalmi elnevezést alkalmazza épen a külpolitikai tekintetben legcsöndesebb nagyhatalomra.

Az ilyen ember, ki közletről látta a fehér, fekete, sárga, és barna embereket mindenféle változatukban, ki részt vett igazgatásukban és mindenütt az élettel, az emberrel iparkodott megismerkedni, kétségtelenül bir a feladat megoldásához szükséges két tulajdonsággal; az elfogulatlansággal és a tárgyilagossággal. A sokféle politikai és társadalmi törekvés őt egyaránt érdekli. Ott, hol új a társadalom, mint azon országokban, melyekkel eddig jobbara foglalkozott, kétségtelenül nagy szolgálatokat teljesíthet mint megfigyelő. De nálunk, hol minden alkotás történeti és csak történeti összefüggésben és értékében ismerhető meg teljesen, ez nem elegendő. A monarchia sokféle szövevényes és bonyodalmas kérdéseinek eligazodni csak az tud, ki az élet mellett nem veti meg a könyv vezetését sem.

Ezen a hiányon a szerző sokféle tudakozódás, kérdészködés által iparkodott segíteni. Használt ugyan könyveket is, de mint névsoruk mutatja, ez nagyon másodrendű, irodalom és ez az egész tárgykör nagyon másodrendű nála. Úgy segített magán, hogy a legfőbb kérdésekre vonatkozó számos tudakozódó kérdésével hónapokon át ostromolta magyar és osztrák ismerőseit.

Mert ez az ember még azt is belátta, hogy néhány hónapi tartózkodás Bécsben és Pesten, néhány beszélgetés kiváló szakavatott emberekkel és néhány kirándulás a vidékre mégsem elegendő a két állam «felfedezéséhez». Tisztában volt vele, hogy itt sokkal nehezebb feladattal áll szemben, mint a minővel valaha írói pályáján megbirkózott. Ezért egész sorát bocsátja előre a történeti bevezetéseknek. A Habsburgok birodalmának keletkezésén kezdi, aztán a szlávok és magyarok kerülnek sorra, majd Magyarország története, Csehország története, végül a Habsburgok birodalmának helyzete Európában. Ne keressünk e fejezetekben valami nagy történettudományt; még némely adat pon-

tossága ellen is emelhetnék kifogást. De meg van bennök a földolog, melyet meg kell értetni az angol közönséggel, az, hogy itt különböző nyelvű, törzsű és hangzású népek kerültek együvé egy azon dynastia uralma alá. «A francia király uralma alatt álló törzsek mind francziák lettek, de a Habsburgok birodalmának egyes tagjai a legválságosabb körülmények közt is megőrizték törzsi és politikai sajátóságukat».

Már a bevezetésben is oly módon fejtegeti a magyar viszonyokat, hogy az átlagos angol, ki nagyon keveset tud felőlünk, is tisztába jöhesen államunk jelentőségével: a magyart kezdettől fogva ellentétbe helyezni a szlávval.

Az ősi szláv társadalom demokratikus; a magyar katonai aristokratikus. «Kezdetől fogva katonai szolgálat alapján szabad földbirtokot nyertek Magyarországon nemcsak a belföldiek, hanem a külföldiek is. Ez az alapja a kisbirtokos nemességnek, mely mindig gerince maradt a nemzetnek. Emlékeztet ez más országra, hol azonban mégsem annyira egyforma az állapot. Mongoliában minden faluban lakik egy-két fejedelem, kisbirtokos és a harczos osztály tagja. A magyar társadalomnak erősen arisztokratikus alapja meglepő ellentétben áll a szomszéd szláv országokéval és mégis, mi fölszinesen nézve paradoxnak látszik, ez mentette meg Magyarországot a feudális rendszer túlzásaitól. A középkorban e rendszer szolgává tett minden nem-nemest ki urának földeihez és várához volt kötve, az általános hadi kötelezettséget pedig a hűbéres urak, zsoldos csatlósai pótolták. Magyarországon azonban a nemes kisbirtokosok nagy száma, kiknek minden ivadéka szintén szabad és nemes volt, valamint a katonai kötelezettség nagy rétegekre való elterjedése enyhítette a társadalmi szélsőségeket és csökkentette azon visszaéléseket, melyek oly rettenetessé tették a többi európai ország akkori ábrázatát».

«Noha a beolvasztott népek testalkatban, szokásban és jellemben módosították, a magyar minden viszontagsága közepett is rendkívül homogén maradt. Magyarország mindig souverain nemzet és királyság volt 1000 óta és soha sem hódolt más királynak, mint kit a rendek elismertek és megkoronáztak. Ézenfelül a magyar nemzet az egyetlen, mely teljesen a Habsburgok koronája alatt áll.

Csehország, mely hasonló történeti jogra hivatkozik, koránt sincs ugyanazon helyzetben. Népe nem maradt épen; porosz uralom alatt is élnek csehek, de még területét is megnyírbálták a szomszédos országok. Azonfelül pedig Csehországban egy más nemzet, a német egyenlő jogú a csehvel. Így helyzete sarkalatosan más, mint Magyarországé, mely szabad souverain állam és nemzet».

Ismertetésünk menetében előbb a szerzőnek Magyarországra vonatkozó nézeteit foglaljuk össze, aztán tárgyaljuk, mit Ausztriáról és a szlávokról mond.

A magyarnak, mint egységes nemzetnek külön állása van a kettős monarchiában. «Az a tagadhatatlan tény, hogy épen nem tiszta faj, hanem beolvasztás által physikai és értelmi változáson ment át, épen nem von le semmit positiójukból. Mint az Egyesült-Államok, ez a kis nemzet is elég erős volt arra, hogy idegen népekre is reásüsse egyénisége bélyegét. Mindazonáltal nem szabad megfeledkezni arról, hogy a 19 milliónyi lakosságnak fele sem magyar. Ez a tény nagyon meggyöngytené a magyarok állását, ha a nem-magyarok nem oszlanának ismét szlávokra, románokra és németekre, a szlávok pedig tótokra, ruthénekre, horvátokra és szerbekre. Ennek eredménye a magyar kisebbség uralma a nem-magyar többség fölött. Tekintetbe jó az is, hogy a szlávok nagy többsége nevelésre és ismeretre nézve nagyon alatta áll még a magyarnak, a német pedig, ki különben komoly tényező lehetne, csak két milliónyi és az is gyorsan magyarosodik.»

Társadalmunkban megkülönbözteti a főnemességet és a köznemességet. A főkülönbséget abban látja, hogy a nagy családok, noha már nem laknak Bécsben, izlésökben és szokásaikban nagyrészt kosmopoliták maradtak, a köznemesség pedig mindenben nemzeti maradt, az idegen befolyás korában is. Szerinte még az 1848-iki nagy reformokat is, melyek annyi önfeláldozással jártak, a köznemesség vívta ki, hazaszeretetből, a mágnások ellenében. Tudjuk, nem egészen úgy áll a dolog. A mozgalmat főuraink kezdték, csak fejlődésében vált az általánossá.

Érdekes, mikép nézi az előkelő társaságot. Az előbbiek eredménye szakadás a magyar társaság két osztálya közt, köztök pedig a jómódú zsidók társasága cseperedett föl.

Oly széles a szakadás köztük és oly éles az előítélet s társadalmi érzékenység mindkét részen, hogy könnyebbnek látszik még a zsidó középosztály befogadása is a két osztály egybevegyítésénél. Különösen áll az eset a társadalmilag nagyravágyó hölgyekre nézve és szinte félnek a mágnáshölgyekkel való találkozástól, mert a «maga», az egyenlők közt szokásos «te» helyett. elárulná társadalmi alárendeltségüket».

A magyar főurak, szerinte, ebben a korban, mely állandó gazdasági munkát követel, nem igen találják meg helyöket. A pereskedés méltóságukon alól áll, a politikától pedig távol tartja őket annak szennye és megvásárolhatása, így a multság, ló, kártya, asszony marad részökre. Egész Európa játékbarlangjait és mulatóit tekintik hazájuknak; túlsokat utaznak. «E társaságnak tündöklő vonása a hölgyek szép jelleme és tehetsége. Szinte különös, de távol tartották magokat a renyhe mulatozás fertőjétől s ha nincs is erejük a környezetök elleni küzdelemre, kétségtelen, hogy jó befolyást gyakorolnak férjeikre s fiaikra».

Alföldünk szinte lelkesedésre ragadja. Uri lakait a régi divatúakhoz hasonlítja Angliában, azon különbséggel, hogy itt nincsenek város közelében. A pusztát, illetőleg helyre akarja igazítani honfitársai véleményét. A puszta már nem az a nyílt terület, melyen a csikós, mint valami centaur, vad paripán nyargal végig. Ez jól művelt terület, mely talán vesztett regényességéből, de szépségéből nem. Jellemző vonása a juhász nyájával és szamarával. «Az Alföld, Magyarország leggazdagabb termőföldje, a központi rónaság (közép) Európa legnagyobb síksága és lakói szenvedélyesen ragaszkodnak a széles nagy térséghez, a nagy láthatárhoz. A tél, mely fagyossá változtatja a kalászkok arany tavát, nem vesz el semmit vonzóerejéből. És valóban ez a termékeny alluviális sík igaz anyja a magyar fajnak és helyzete és viszonyai sokat magyaráznak, mi a rajta lakó nemzet történetében csodálatosnak látszik. Talajának termékenysége, egészséges éghajlata, vizi útjainak rendszere egyikévé teszi Európa kiszemelt pontjainak és a magyar faj alakulása szerencsés körülmények közt ment végbe. Helyes, hogy anyaországukat azon szeretettel fizetik, melyel tartoznak neki, mert ez volt jólétök és egységek forrása.»

Meglepi őt angol létére is az uradalmak nagysága. Csak a föld 46 %-a van paraszt kézen. A paraszt nagy részt megtartotta a régi szokásokat, bármilyen jómódú és ha gyermekei már városi módon élnek is, háza egyszerű, noha tiszta és kényelmes. Különös jellemvonása, jó kedve, száraz humora, öröme az «ugratásban». Rendesen a paraszt-asszony nem végez mezei munkát. Otthon ül és ennek köszönhető az alföldi parasztházak tisztasága és rendje. «A tekintélyt a hímezett váncosok száma adja meg». Csak aratás idején járnak ki a leányok és ebédet visznek vagy a legényekkel együtt kiveszik részöket a nehéz munkában. Dolog közben a magyar megköveteli a jó, főtt ebédet, míg az oláh vagy tót, megelégszik szalonnával, kenyérrrel. Figyelmeztet arra, mennyivel más most a paraszt helyzete, jóléte, mennyivel fölötte áll életnódja annak, melyet Bright írt le 1815-ben. Ebben a jobbágyság megszűnése mellett igen nagy részt tulajdonít a nőknek. Nagy érdemök, hogy azzá tették a magyart, a mi és fentartják háziasságát. Minden osztály nője nemcsak jelentékeny befolyást gyakorol, hanem azt meg is érdemli. A mindkét nembeli parasztság tisztességes, magát megbecsülő, szívós és iparkodó. Modoruk egyaránt visszatükrözteti függetlenségüket és természetes udvariasságukat.

Belső, természetes összeköttetés vezet a parasztosztálytól a kivándorláshoz. Sajnálja, hogy e kiváló parasztság oly nagy része elhagyta hazáját, különösen azért, mert a kivándorlást nem tekinti ez esetben gazdasági kényszer által okozottnak. «Itt, mint más országokban is, lehetetlennek bizonyult a földmivelő népesség visszatartása, ha az nem juthat kedvezőbb feltételek alatt földhöz. A magyar imádja a földet. Életének álma az, hogy bírtoka lehessen s ha otthon nem valósíthatja meg ezt a hő vágyát, könnyen áldozataul esik a kivándorlási ügynöknek, ki ragyogó színekben festi előtte az újvilágot. Sorsa különben sem irigylésre méltó. A napszám és bér igen alacsony és a nagy uradalmak külterjes gazdálkodása az év nagy részén át munka nélkül hagyja».

Érdekes az a megfigyelése, hogy a horvát kivándorlás sokkal rosszabb következményekkel jár, mint a magyar. A magyar hazaküldi pénzét, hogy földet vegyenek rajta s ha

lehet maga is visszatér. A horvát ellenben Amerikában többnyire bányában gyárban dolgozik, mire hazatér, semmi sem köti őt a földhöz. A kit pedig itthon hagyott, különösen az asszony, pénzküldeményekből él, elszokik a munkától, dologtalanná válik. A magyar kivándorlás veszedelme főképp abban áll, hogy az általa okozott ürt oláhok, tótok töltik be és így sok megyében fogy a magyar elem. Azt is említi, hogy 1906-ban a kormány khinai kulik behozására gondolt, de a földmunkások egyesülete e tervet azzal ütötte el, hogy az itteni napszámért azok sem jönnének. Szerinte a kormány korlátozó intézkedései épen nem képesek e rettenetes mozgalom meggátolására. «Az egyetlen orvoslás Magyarországot annyira fejleszteni, hogy nagyobb vonzó erőt gyakoroljon és a nagy uradalmakat felosztani. Szerencsétlenségre ezek nagy része le van kötve az egyház, vagy oly családok birtokában, melyeknek nincs joga az eladáshoz. Az uradalmak növekvőben vannak a parasztok rovására».

Csak ezen társadalmi és gazdasági megfigyelések után következik a legnehezebb, a legfontosabb tárgy, a nemzet jelleme. Eleve is tiltakozik azon feltevés ellen, mintha Jókai Mór, regényes, phantastikus alakjai itt élnének. Erdélyben igen is volt sok ilyen excentrikus ember, de már ott is kiveszőben ez a válfaj, noha ott a különböző nemzetségek jobban megtartották sajátos vonásokat. A régi jó szokások közt különösen a vendégszeretetet dicséri és kiemeli, hogy minő páratlan rokonszenvnek örvend itt az angol. Megjegyzem, hogy már 1787-ben is ugyanezt észlelte egy utazó.

«Mindig veszedelmes dolog egy faj jellemvonásainak általánosítása, de különösen nehézé válik itt, hol annyi különböző nép lakik egy országban. Ezeknek egy része beolvadt a magyarba, de azért az egészet még sem lehet egy nemzetnek tekinteni. Tótok, oláhok, szerbek, svábok, szászok nem keveredtek még annyira össze, mint az angol nemzet különböző alkotó részei. Az igazi magyar typus még megvan, de főképen csak az alföldön és a mostani magyar, bár érzelmében hazafias, nem tipikus magyar sem megjelenésében, sem jellemében. Az az általános európai benyomás, hogy a magyar nagyon is élénk, vakmerő, hir-

telen és lármás, magok a belföldiek szerint csak mostanában keletkezhettek. A régi magyar harczos volt és a nép mindig harczos maradt, de az igaz magyar jellem egyszerűbb, nem oly kötekedő, tartózkodóbb és méltóságosabb, mint a hogy közönségesen képzelik».

Ilyen igaz magyar typus gyanánt mutat be egy államférfiút, kit nem nevez meg, de kire azt hiszem, olvasóink könnyen ráismernek.

«Magas, sovány termetű, egyenes tartású, ruházatában egyszerű, csaknem komor, mint a parasztok jószágán. Idegeinek iránt viselete nem tűntetően kedves, bár udvarias és szíves, de családjához nagy szeretettel viseltetik és mint mondják, családi élete mintaszerű. Igazságos és nagy olvasottságon alapuló ítélete helyes. Nem túlközlékeny, nem is könnyen indul meg, noha megvan benne a túlságig a két magyar passzió: a ló és a politika szeretete. Sokban a régi angol tory földesúrhoz hasonlít, különösen az ujságok, ujdivatú szokások és a modern élet mesterkéltségének és sietségének gyűlöletében. Meg van benne e typus magas felfogása becsületről és tisztességről, de a tapintat és finomság hiánya is, mely pártvezérnél nagy hiba. Kitünő gazda és mint angol mintaképe szeret künn lenni, lóháton vagy kocsin. Megveti a kényelmet (miben a mi ósdi torynk nehezen versenyez vele); reggel hat órakor már kint jár és naponkint bejárja jószágát, nyeregben vagy négyes fogatát hajtva. Háza nagy és tágas, kényelmes, de nem pompás. Butora nem antik, nem szép, de nem is modern és undok. Az étel egyszerű és jó; bora kitünő. Ez nem az olyan főúr háza, ki elkártyázza vagyonát és mindenben fenegyerek».

Szerinte külön sík és külön hegyi jellem fejlődött a természeti viszonyok behatása alatt. Nem veszi tekintetbe, hogy itt a vallás, a református nevelés és hagyomány is számot tevő tényező. Az alföldi magyar a maga számító eszével földijére, az alföldi skótra emlékezteti.

«Az igaz magyar nem tékozló; tisztában van a pénz értékével és ha vendégszerető is, nem pazar. Különösen a paraszt nagyon takarékos. A végletekig menő vendéglátás és tékozlás meglehetett a fejlődés egy régibb fokán, különösen a mágnásoknál, de az életmód még sem volt oly pompás mint másutt és az extravagancia nem szorított

Magyarországra». Ime, mellesleg, egy nagy társadalmi igazsághoz jut. Mit mi nemzeti jellemvonásnak szeretünk nézni, gyakran csak kulturai fokozat.

«A mi tipikus magyarunk, noha régi nemes és nagyon megbecsüli magát, mi különben minden rangú magyarnak közös vonása, épen nem áldozna bármit is a külszínnek és lelke irtózik minden tüntetéstől. Szerencsétlenség Magyarországra nézve, hogy ez a típus nem oly általános, mint kívánatos volna». Különösen a közélet szereplőin vett erőt a nyughatalatlanság és izgatottság. Azt hiszem téved, midőn ezt Kossuth Lajos befolyásának tulajdonítva, ki oly mértékben rendelkezett a képzelet, az ékesszólás, a mágneses hatás hatalmával. «Az ékesszólás oly természetes adománya a magyarnak, mint a latin fajoknak. Politikai fejlődésökben ez nagy haszonnal járt, de egyúttal veszélyt is rejt magában».

«Jó munkás-e a magyar?» E felől eltérnek a vélemények és igen nehéz minden munkást egyforma mértékkel mérni. A magyar épen nem oly kitartó, vesződő, rendes munkás, mint a német. A tóban, kivel földjét műveltetí, e tulajdonságok jobban megvannak, mint benne. De, mint minden temperamentumos ember, időnkint keményen bír dolgozni és dolgozik is. Dologideje a nyár és olyankor a rendetlen magyar egy héten többet végez, mint a tót két-tőben. Télen, úgy érzi, joga van az üdülésre. «Meg kell ugyanis jegyezni, hogy a magyar egy pontban igen magas fokán áll a műveltségnek; a munkát nem nézi czélnak, hanem eszköznek. Egy nép megítélésében igen fontos, van-e fogalma okos mulatozásról és e tekintetben a magyar fölötte áll az angolnak és amerikainak, legalább a mi a proletáriátust és a középosztályt illeti. Megvan benne a szépség iránt való érzék, melyet népünk műveletlen osztályai-ban hiába keresnénk. Ezt részben mulatságban, részben festői ruházatukban, részben táncban, zenében fejezik ki.» Különös, hogy a tetőtől talpip rationalista skót ítélete parasztunk felől mennyire megegyezik Lenau szép költői megjegyzésével. Természetes ezek után, hogy bámulja népviseletünk sokféle változatosságát és sajnálja, hogy a gyári, obban mondva a vásári munka annyit rontott már meg. Bámulja a magyar díszruhát is, igen szépnek tartja ünne-

peken és kimondja, hogy oly férfiak mint gróf Apponyi, vagy Strobl szobrász inkább regényhősöknek látszanak benne, mint hétköznapi világ lakóinak. Nagyon tetszik neki a magyar táncz is. Tetszik, mert öntudatlan. «A magyar tánczol, mert helyesnek tartja ezt, mert természettől van érzéke a zene iránt és szereti a rhythmust». A cigányzene azt a benyomást teszi reá, mintha a Kelet hívogatná gyermekeit.

Röviden szól irodalmunkról, művészetünkről. Csodálkozik a könyv- és ujságiparnak nagy föllendülésén. Petőfi, Arany, Jókairól röviden beszél és aztán egyszerűen kimondja, hogy a herosok után nálunk is beállott a közép-szerűségek kora, csakúgy mint Angliában és Amerikában. Annál behatóbban foglalkozik a nyelvkérdéssel. Röviden elmondja nyelvünk viszontagságait, Széchenyi föllépését és hozzáfog a probléma taglalásához: «Mi volt az oka, hogy a magyar, mikor németté válhatott volna, mégis megtartotta és fejlesztette ekkor még pallérozatlan nyelvét?

«A magyar nyelv föléledése rendkívüli érdekű a társadalmi és politikai jelenségek tanulmányozóira nézve, de különösen azokra nézve, kik a népek lélektanának lebüvölő ismeretével foglalkoznak. Felhozták és nem ok nélkül, hogy hiba volt a magyartól elvetni egy élő nagy nyelvet, mely egyikével dicsekedhetik a legszebb irodalmaknak és kulcsa korunk legjobb bölcsészeti és természettudományi munkáinak; hogy exotikus nyelvének feltámasztása elzárja a Nyugattól, késlelteti értelmi fejlődését és gátolja gazdasági és szellemi felvirágozását.» E hiány pótlására alig tanulnak valahol annyi idegen nyelvet, mint itt. Mindamellett a magyarok meghozták ezt az áldozatot, hogy nyelvöket megtarthassák. Mellőzték a német nyelv elfogadását és alávetették magokat a gazdasági túlterheltségnek és a nevelési nehézségeknek, melyek még nyilvánvalóbbakká válnak majd, ha a demokratia megváltoztatja a tanult országok mostani kormányát. Erre az az ösztön vitte őket, hogy nemzeti létök nemzeti nyelvhez, nemzeti hagyományhoz van kötve.

Kiemeli, hogy az utolsó évtizedekben mennyire haladt a népoktatás. Pedig a nehézségeket még fokozta, hogy ezt a feladatot csak fokozatosan lehetett átvenni a papságtól.

Nem tudja, hogy e téren megállás, talán visszaesés állott be.

A nemzetiségi viszonyok rajzánál Erdély lép nála előtérbe. Megértetni igyekszik e fajok és vallások sokféleségeit és következéseit. A nemzetiségi mozgalom központját a románokban látja, kiket a szomszéd Románia fejlődése ösztönöz. Egészben véve természetesen tartja a mai állapotot, «mert nehéz elképzelni, minő megoldás elégíthette volna ki mind e fajokat. Az a tény, hogy a nagy földbirtok jobbára magyar kézen van és a magyar gazdasági túlsúly nagyon ellene van a nemzetiségi aspirációk megvalósulásának. Magyarország nem is igen követhetne más politikát, mint azt, hogy fenntartja souverainitását és megtagadja a külön nemzetiségi jogok elismerését, noha teljes helyi autonómiát engedhet».

A tartalmas fejezetet Budapest, a Tátra, a Vaskapu és Erdély ismertetése zárja be. Budapestnél a magyarizálásról is szól. «Ebben olyan elem is közreműködik, mely többet ér a puszta állami politikánál vagy a kényszerítésnél. Nincs más ország a világon, hol annyi különböző faj egygyé válnék e nemzeti hagyomány fenntartásában és a többi csak úgy felbuzdul a magyar függetlenségért, mint a fajmagyar. Zsidók és németek hazafias büszkeséggel emlegetik «ösi alkotmányunkat», és nem egyet lehetne említeni a magyar hazafiak közül, olyant is, ki Európa előtt mint a magyarság képviselője ismeretes, kiben nincs egy csepp magyar vér sem».

«Magában a magyar népben van meg a vonzás ereje és ezen csudás tulajdonsága sikerének titka. Ez a magnetikus erő oly munkát végez, melyre kényszerítés vagy taktika nem volna képes. Sok Magyarországon élő idegen elismeri, hogy a nemzeti mozgalom szinte ellenállhatatlanul ragadja őket magával. A gyöngeségnek, változásnak, sőt a veszélynek elemei sem hiányzanak, de a lényeg, az igaz magyarnak jelleme nemcsak egészséges, hanem fel van ruházva a legbecsesebb és legérintetlenebb tulajdonsággal: a vonzás és assimilatio képességével».

Mint nemzet meg lehetünk elégedve ennyivel. Komoly és nem fizetett külföldi írók, sajnos, ujabban, ritkán írnak így rólunk. Kár, hogy a legújabb politikusokat és politiká-

jukat is jellemzi. Az 1906. tavaszán alakult kormányról így szól. «Kossuth Ferencz hajlékonyabb, mint atyja, de azért ő és pártja még az elkülönítés mellett és a kiegyezés ellen foglalnak állást.*) Vele van Gróf Andrassy, azon párt tagja, mely az 1867-iki művet megalkotta, Deák kormányának örököse, ha ugyan van politikai következetesség. Dr. Wekerle, ki annak idején megalkotta az antiklerikális törvényeket, együtt ül a katolikus gróf Zichyvel. Mindnyájuk fölött pedig ott lebeg az a szép, tekintélyes, hullámzó államférfiú, ki miután pályáját mint Don Quichotte kezdte, most úgy tűnik elénk, mint egy amerikai demagóg, a nagy magyar főnemes, gróf Apponyi Albert.» Egyáltalán Apponyival foglalkozik tán legtöbbet. Látszik, hogy az angolt ő érdekli legjobban. Elmondja, hogy szép körmondatai és hatásos fellépése minő kiváló képviselőjévé tették nemzetének Angliában és Amerikában és azt sem mellőzi, hogy a jezsuitáknak volt tanítványa. Azt hiszem e sorai felől, pártszempont szerint nagyon különbözően ítélünk. Országunk felől mindenki írhat, de államférfiainak megítélésére minden ország egyedül maga illetékes. Mert, mint egy igen szellemes barátom mondta: könnyű a más feleségét dicsérni. De gyalázni is.

Feltűnő az is, miről nem ír. Polgári osztályt sehol egy szóval sem említ, még Budapesten is csak zsidókról szól. Talán úgy járt, mint azok a középkori írók, kik idegen országokban csak a különöst veszik észre, és mindent mellőznek, mit otthon is láttak.

Budapesten észrevesz még egy nagy hiányt is. «A nagyszerű királyi palota, melynek erkélyeiről nagyszerű kilátás nyílik a Dunára és a fővárosra, csaknem egész éven át üresen áll. Néha-néha eljő a király, de csak kevés napra, és ha eljő, elhozza egész szolgálószemélyzetét, házi szereit, sőt, ha hinni lehet, osztrák borát és ásványvizeit is. A királyi család más tagja nem jó Budapestre; a trónörökös nem ismerik. Ez a mellőzés nagy sérelem a magyarokra nézve. Érzik, hogy az uralkodó jelenléte szükséges a magyar székváros méltóságának fenntartásához és hogy nélküle legalább az év egy részén át fővárosuk fénye hiányos, ők

*) Ezt 1907. márcziusban írták.

pedig még vannak fosztva joguktól. A magyar főnemesség Bécsből Budapestre költözött és itt fényes palotákat épített, de társadalmi tekintetben hiányzik az a központ, az az ösztön, melyet csak az udvar szolgáltathat.»

Mindezeket nagyrészt magunk is tudjuk, de azért jól esik, hogy idegén szem tükrén át vizsgálhatjuk elég hű és mégis kedvező képünket. Különben elegenden vannak nálunk, kik hazánkból is csak a fenforgó napi kérdéseket ismerik; ezek valóban hasznát vehetik a skót ember megfigyeléseinek.

De még sokkal kevésbé ismerjük jó társországunkat, Horvátországot és örökös szövetségünket, Ausztriát.

A horvátokat a szláv népek közt ismerteti. Országuk magyar provincia, de a népesség tisztán szláv; a szerb nyelv is alig különbözik a horvattól. A katolikus egyház a túlnyomó; a göröghöz csak a lakosság egy harmada tartozik. «Horvát-Szlavonországok történelmi jogai mintegy másolatai, kicsiben, azoknak, melyeket Magyarország a kiegyezésben kivívott. A horvátok büszkék, hogy a török sohasem hódította meg őket és hogy mindig volt külön bánusuk, igaz, hogy magyar főnemes; külön tartománygyűlésük és igen jelentékeny helyi autonómiájuk. Negyven követet küldenek a magyar országgyűlésbe, de ez aránylag kevés, és az általános szavazatjog kétségtelen javítani fogná a mérleget.*) A választások elég gyakran inkább bohózathoz hasonlók. A szavazónak megmondják, hogy adja le szavazatát és kitanítják, mikép járjon el. Legalább is kétséges, vajon az ilyen tudatlan parasztságnak javára válnék-e az általános szavazati jog és nem válik-e abból inkább a népbolondítók fegyvere.»

«Egyáltalában nem remélhető, hogy Horvátországban a parasztság helyzete egyhamar sokkal jobbra forduljon. Pedig sok jó tulajdonságuk van, romlatlanok és leleményesek. Szép, erős, tiszta népfaj, kékszemű, szőkehajú. Fehér, himzett, bő ruházatukon nagyon meglátszik Kelet befolyása. Talán sehol Európában nem találni oly szép népviseletet, a himzés gazdagsága értékesé teszi a legközségesebb szöveteiket is.» Ezt a díszet különösen a zágrábi vásáron lehet bámulni. «Sok paraszt igen szegény sorsban

*) Ebben téved a szerző. A népszám arányában sem jutna a társországokra több képviselő.

‘él és mondják, hogy a nők otthon, derékon felül nem viselnek semmit. Mégis jó híre van a horvát nőnek és azt mondják, hogy a kemény élet mindkét nemből egyaránt fejleszti a türelem, önmegtartóztatás és szorgalom erényeit. A férfiak becsületesek, jóindulatúak és munkások és Amerikában is megbecsülik őket.» A zágrábi társasággal röviden végez. Aristokrácia alig van. A «társaság» katonákból és tisztviselőkből áll és a jómódú szülőknek az az ambíciójuk, hogy fiaikat ez osztályok részére neveljék, leányaikat odaadják férjhez. A tisztviselők fizetése csekély, a fiatal törekvő embernek kevés a kilátása, az élet egyhangú és közönséges. Nem csoda, ha sokan kivándorolnak, és pedig nemcsak az alsóbb osztályokból. A horvát föld szegény, egyhangú, nehezen bejárható, kopár és conventionális szempontból épen nem ítéhető szépnek.

«De a horvát e talaj népe, anyjok ez, ha kemény is; van bennök erő és elme és hagyományukhoz büszkén ragaszkodnak.» Az iskola kezökben van és a horvát hazafiság élő és növekedő erő. «A nyelvkérdésben Magyarország nem tehet oly engedményeket, melyek felségjogát csökkentenék és mindig meg fogja követelni az egységes nemzet elismerését, mert csak ez gátolhatja meg a fajok összeütközését. De még ezen határokon belül is a horvátok, ha vezetőik tapintatosak és türelmesek, véghezvihatják újraéledésüket.» Ebben tévedés van. Magyarország 1868-ban csak az államegységet tartotta fenn, a horvátot külön politikai nemzetnek elismerte.

Van ugyan párt, mely Horvátország teljes függetlenségét követeli, de ez nem veszi tekintetbe hona gyöngeségét földrajzi szempontból. Van ugyan tengerpartja, de Dalmácia már nem tartozik hozzá. Bosznia okkupációja pedig éket szorított közéje és a többi szláv ország közé. «Nem igen valószínű, hogy egy annyira szegény ország, mint Horvátország, melyet mindenfelől gátolhatnak szomszédjai, független lehessen és a lehető legjobb út, melyet a horvátok követhetnek, az, hogy utánozzák a cseheket a parasztság emelésében.»

Különös, mikép jellemzi a szláv népeket általánosságban. Szerinte, ha szokás és nevelés külsőleg egyenlővé tette is a szlávot a némethez, lelkében marad mindig valami titokzatos, mi megkülönbözteti a többi európai néptől.

Ezt az elemet tán szertelenségnek lehetne mondani. A szlávban nincs még az a nyugodt, bölcselkedő, önismereten alapuló öntudat, mint a germánban, sem a pose, mely mögé a latin rejti énjét. Érzékeny a túlzásig, igazán művészi lelkületű. Ez az utolsó tulajdonsága küzd benne az igazság ellen. Ő lényegesen és öntudatlanul nem igaz, oly hiba, melyet némely törzsnél leküzd a nevelés, de mely máshol óriás méretekben marad meg. A szláv paraszt minden egyszerűsége mellett is ravasz és csalfa. A tanult osztályok többet olvasnak, mint a mennyit meg bírnak emésztetni.

De azért bízik a szláv megújulásban. «Európa gazdagodik és nem szegényedik az által, hogy a szláv népek felgyújtották a nemzetiség fákláját.»

E népek közül a legnagyobb előszeretettel és részletességgel a csehvel foglalkozik. Annak renaissanceát párhuzamba állítja a magyarral. Mindkét országban irodalmi és történet alapon történti ez az újjászületés, csak hogy a cseh aztán, nem elégedve meg a formákkal, bámulatos kitartással magasabbra emelkedett és iparos nemzetté vált. 1867 óta «az ifjú cseh nemzedék magas értelmisége és kitünő nevelése kifejezést nyert azon eredményekben, melyeket mint vegyészek, gyári mérnökök és feltalálók elértek. Azon tehetségek, melyeket idegen szolgálatban fejtettek ki, most új iparágak fellendítésére vezettek, melyek hazájoknak legjobban megfelelnek. A répacukoripar a tudomány és hazafiság szövetségének köszöni eredetét és felvirágozását. Ez aztán maga után vont a szeszgyártásnak és más iparoknak tökéletesedését és elterjedését is. Ennek volt legnagyobb része abban, hogy a cseh földművesből iparos lett és hogy nemzeti jólétének külön alapja keletkezett, függetlenül a német vállalkozástól.»

A főkülönbséget a cseh és a magyar renaissance közt abban látja, hogy amott nagyobb szerepet játszott a vallás, a huszita hagyomány. Magyarországon szerinte nem éles a felekezeti ellentét. Itt a politikai pártküzdelem áll első sorban és felhasználja a vallásos motivumokat is.

Az osztrákokkal sokkal hamarabb végez. Aristokrátiákat dicséri egyszerűsége és háziassága miatt. De gondolkodásmódja elvágja a többi osztálytól, büszkesége nem engedi, hogy polgári foglalkozást is üzzön. Így csak a ka-

tonaság marad. De attól meg a sok munka riasztja el. Így dologtalanul tölti idejét. «Értelmi segédeszközei csekélyek, mi természetes következtetése a százados ultramontanizmusnak és világos eredménye annak, hogy kizár társaságából mindenkit, kinek más a felfogása.» Igen szigorú ítélet, mely azonban inkább a bécsi bourgeoisie és iróvilág haragját tükrözteti vissza, mint az igazságot.

Külön fejezeteket szentel a pangermanizmusnak és a panszlávizmusnak. Az elsőről az a véleménye, «hogy egy komoly német kormány nem teheti magáévá politikai idealisták felelőtlenségét.» Néha felhasználhatja izgatásukat, de nem azonosíthatja magát velök. Magyarországnak sikerülhet ránczba szedni pangermánjait, de az osztrák politikában komoly tényező ez a mozgalom. A panszlávizmus egy puszta idea, politikai alap nélkül, de igenis komoly tényező a szlavizmus. Ez a monarchia foederatiójára törekszik, mert akkor biztos a szláv törzsnek a túlsúlya.

Végül ismerteti az utolsó években felmerült politikai kérdéseket Ausztriában és Magyarországon. Ezek alapján a jövőbe is mer pillantani. Két lehetőség van. Az egyik a jelen rendszer fentartása, mivel együtt jár a szlávok visszaszorítása. A másik a foederalizmus. Összefoglalásában ismét kiemeli, hogy Ausztriában egyaránt meg van a központosító és centrifugális irány és eredményül kimondja, Palacky szavaival, hogy Európának szüksége van Ausztriára.

«Ehhez hozzáadhatjuk, hogy mivel Ausztria, ha Magyarországtól elválík, feltartóztathatlanul vonzódnék Németországhoz, e mondatot a kettős monarchiára kell alkalmazni és nem csupán Ausztriára, a hol, ha a kettős monarchia fenmaradása lényeges Európára nézve, mindkét államának nagyságára és haladására nézve is az. Egyesülve a központi Európa nagyhatalmát alkotják; külön-külön legjobb esetben két másodrendű állam válnék belőlök, melyeket nagy és sóvár vetélytársak vesznek körül.»

* * *

Colquhoun örül, ha a magyart az angollal vagy skóttal összehasonlíthatja, de olyan tulajdonságra is talál bennünk, mely őt inkább az irre emlékezteti. «Mint az írek, nagyon is törekszenek arra, hogy jó benyomást tegyenek és pedig

nemcsak személyes hiúságból, hanem azon naiv gyermekes indulatból is, mely annyira jellemző a zöld sziget lakóira nézve. Hazafiságuk arra viszi őket, hogy áldozatokat hozzanak honuk kedvező színben való feltüntetésére az idegenek előtt, de ösztönük ebben éppen oly erős, mint öntudatos hazafias érzésök. Nem szükséges megjegyezni, hogy ez az észjárás lényegesen különbözik az angolétól vagy az alföldi skótétól. Ezeket éppen honfi büszkeségök tartja vissza a büszkeség mutogatásától és nem törődnek annyit bárki tetszésével, hogy annak megnyerésére törekedjenek. A magyarban megvan a dramatikus érzék és a képzelő erő. Ennélfogva képtelen a tipikus brit felsőséges közömbösségével vetekedni és mostani fejlődési fokán inkább túlozza a szónoki és színházi hatásokat. Mint sok nép, mely alapjában nem lármás (és a magyar ebben nem hasonlít az írhez), a magyar politikus is képes arra, hogy saját ékesszólásától megmámorosodva, többet gondol szavainak közvetlen hatásával, mint azok állandó értékével.»

Nem esünk-e tehát az angol szemében legkevesbbé megbocsátható bűnbe, abba, hogy ireknek néznek, ha tán túlságos sokat foglalkozunk egy bármily komoly és ügyes írónak rólunk való nézetével?

Azt hiszem nem. Hálával tartozunk az írónak, nem azért mert jót, hanem mert igazat akart mondani rólunk. Akkor, midőn annyi nem igazat mondanak felőlünk, jobbról, balról egyaránt. Nemcsak a külföldet világosítja így fel, mert hiába az egész világ művelt embere mégis csak az igazat kerest, hanem minket is segít saját hazánk jobb megismerésében.

Nagyon sokat írtak és vitatkoztak nálunk arról, mikép ismertessük meg hazánkat és mikép nyerjük meg a külföldi közvéleményt.

Pedig a dolog nagyon egyszerű, de azért nem mondom, hogy nem nehéz.

Ha azt akarjuk, hogy higyenek nekünk, mondjunk igazat, multról, jelenről egyaránt. Ehhez azonban tudni is kell az igazat, mi nem könnyű és nem fáradság nélkül való. Ha pedig azt akarjuk, hogy hazánk külföldön is méltó tiszteletben álljon: igyekezzünk mindenkép olyanná tenni, minőnek feltüntetni szeretnők.

MARZALI HENRIK.

A JURÁTUSOK FÖLSÉGSÉRTÉSI PÖRE.

(1834—1837.)

Kiadatlan okmányok alapján.

Első közlemény.

A jurátusok felségsértési pöre oly időre esik, melyben a bécsi kormány, a magyar ellenzék mindennemű reformtörekvésében, a Habsburg-háztól való elszakadásra irányuló szándékot látott. Előtte az ellenzéki követek minden lépése gyanús volt. De nem kevésbé gyanakodott az ügynevezett «országgyűlési ifjuságra» is, mely a követekkel a legszorosabb összeköttetésben állott. Mindannyiuk fölött szakadatlanul örködött Sedlnitzky grófnak, a legfőbb udvari rendőri hivatalnak («Polizeihofstelle») szeme. Valamint a megelőző korszakra nézve Leurs rendőrtanácsos, azonképen a múlt évszáz huszas és harminczas éveire tekintettel, Ferstl Lipót lovag, a későbbi udvari tanácsos személyiségében, a bécsi rendőrség egy magyarországi különlegességét kell látnunk. «Kiválóan megbízható» tulajdonságainál fogva, melyek őt, 1804 óta az államrendőrség magasabb szolgálatában, a legkülönbözőbb alkalmakkor «kitünően használható» hivatalnokká minősítették,¹⁾ ő volt az, kit 1825-ben, az országgyűlés tartamára Pozsonyba, majd ennek befejezésekor, Pestre küldtek, az események szemmel tartása végett. Ebben a szerfölött kényes állásában — főnöke nyilatkozata szerint — «ernyedetlen, semmiféle fáradságtól vissza nem riadó buzgalommal, törhetetlen odaadásával, okos körültekintésével, jelentéseinek gazdag tartalmasságával, pontosságával és lelki-

¹⁾ Sedlnitzky gróf előterjesztése, Bécs 1830 augusztus 16. B. ü. m. (E betűkkel jelzem mindenütt a cs. kir. belügyminiszterium levéltárát.)

ismeretes őszinteségével, valamint a Felség szentséges személyéhez való leghűségesebb ragaszkodásával tüntette ki magát». ¹⁾ Ily alapon hozta részére, Sedlnitzky gróf, az udvari rendőrhivatal főnöke, 1830-ban a tanácsosi cím adományozását javaslatba és ebbeli előterjesztését a következő jellemző szavakkal okolta meg: «A cs. kir. tanácsosi cím révén, melyet Magyarországon mindenféle nagyra becsülnek, Ferstl állandó, titkos alkalmaztatásánál, melynek körében Magyarországon ő és mindenki, a ki csak a rendőrséghez tartozik, úgy szolgálati, mint szolgálaton kívül eső összeköttetéseiben, előítélet szülte akadályokra talál, képessé válnék, mindannyiszor, a hányszor föladatai megkövetelik, oda, ahová szükségesnek mutatkozik, könnyebben bejutni és ottani viszonyait, a legfelsőbb szolgálat érdekében, az eddiginél szilárdabb alapra fektetve, még eredményesebben kihasználni». ²⁾ Midőn aztán az 1832—36-iki országgyűlés korszaka közeledett, a kipróbált Ferstl titkos küldetésben, Pozsonyba rendeltetett. Kétségtelen, hogy ez az ember sok évi magyarországi tartózkodása alatt, alaposan megismerte hazánk akkori férfait és ügyeit. Az ő jelentései és az udvari rendőri hivatal elnökének azokra alapított előterjesztései engednek mélyebb bepillantást vetnünk abba a felségsértési pörbe, melyet a bécsi rendőrség kívánságára, a magyar hatóságok, a Pozsonyban 1834-ben létesült «jurátus-egyesület» ellen indítottak. Ezt a pört óhajtanók, fontos adalékul a múlt évszáz magyar történelméhez, a még kiadatlan anyag alapján, úgy a mint ez a budapesti m. kir. országos levéltárban és a bécsi cs. kir. belügyminiszterium levéltárában föllelhető, kifejtteni. Azért a készségért pedig, melylyel az okmányokat mindakét levéltárban rendelkezésünkre bocsátották, örömet jelentjük ki, ezen a helyen, legbensőbb köszönetünket.

* * *

A márczius előtti magyar országgyűlést el sem képzelhetnők a «jurátusok» intézménye nélkül, kik annak mintegy kiegészítő részét képezték. Mint a királyi tábla «hites

¹⁾ U. o.

²⁾ Sedlnitzky gróf előterjesztése 1830 augusztus 16-áról B. ü. m.

(jurati) jegyzői», kik az országgyűlési tárgyalások ideje alatt Pozsonyban székeltek, seregestül özönlettek az ifjú juristák az ősi koronázó városba az ügyvédi vizsga (ügynevezett censura) letétele végett. Ez alól a vizsga alól egyetlen a vagyonosabb osztályhoz tartozó ifjú sem vonhatta ki magát, hacsak azt nem akarta, hogy kicsinyeljék.¹⁾ A jurátusok, kiket «az országgyűlési ifjuság» gyűjtőneve alatt foglaltak össze, az országgyűlésen nyerték végső kiképeztetésüket. Ők, a kiknek sorából a későbbi követek kerültek ki, látták el, a követek oldala mellett, a titkári tisztet. Jelen voltak az országos üléseken és az egyes szónokok irányában nyilvánított tetszésükkal vagy nemtetszésükkal szüntelenül befolyást igyekeztek gyakorolni a fontos kérdések eldöntésére. A rendőrség a jurátusok föllépésével és szertelen viselkedésével²⁾ szemben nem késett az ő elégedetlenségét hangsúlyozni és azt annyival veszélyesebbnek tartotta, mert ő bennük látta az eszközt, melylyel az ellenzéki vezérek a bécsi kormány ellen irányzott agitációiknál élnek.³⁾

A míg azonban az országgyűlési ifjuság nem volt szervezve, nem nyílt alkalom erélyesebb rendszabályok alkalmazására. Nyugodtan engedték őket tapsolni és püsszegni, hisz jól tudták, hogy az országgyűlésen kívül, legtöbb idejüket a kártya- és ivóasztal mellett töltötték el.⁴⁾ Ötölük nem lehetett az uralkodó politikai helyzet szigorúbb bírálatát várni. Hisz köztudomású volt, hogy még a legkitűnőbb készségűek is a bukás veszélyének tették ki magukat, ha szabadon mertek nyilatkozni. Mert kevésbé maradhatott hatástalan az a fenyegetődzés, hogy az országgyűlés alatt a vizsgákat szüneteltetni fogják.

A műveltebb jurátusok épen nem voltak ezzel az állapottal megelégedve. Rég nem elégítette ki őket a sivár időpocsékolás Hollinger pozsonyi kávéházában, mely a gazdagabb ifjak gyűlőhelye volt. Így fogamzott meg egy este azok lelkületében, kik minden szabad eszméért lelkesültek,

1) Pulszky Ferencz: *Életem és korom*. I. köt. 75 l.

2) Ferstl, 1837 szeptember 22. B. ü. m.

3) Sedlnitzky előterjesztése 1836 április 27-éről. B. ü. m.

4) Pulszky id. m. I. 77 l.

az a határozat, hogy a Lafayette-féle «société des droits de l'homme» mintájára, egy szabadelvű egyesületet létesítsenek. Ezt az eseményt Ferstl, 1834 július 14-én a következő szavakkal hozta Sedlnitzky tudomására: «Az itteni országgyűlési ifjuság excentrikus része helyiséget keres egy casino föllállításához, melyben az ifjuságnak az ő nézetük szerinti jobbik része, minden játék száműzésével, csakis eszmecserével és hasznos olvasmányokkal foglalkoznék». Hozzá teszi: «Lehetőleg örködni fogunk a terv megvalósítása körüli lépések fölött, hogy a továbbiakat felsőbb helyen, tiszteletteljesen, tudomásra hozhassuk». ¹⁾

Oly egyesület létesítése, a minőt a jurátusok terveztek, a kormány körében minden körülmények között csakis rossz vért szülhetett. Hisz az, az ilyesmi mögött, azonnal forradalmi czélzatokat sejtített. Csakhogy még más két körülmény is merült föl, melyek a kormány vélekedése szerint, a gyanút teljesen megokolttá tevék. Az erdélyi származású Décsy jurátus, Kölcseynek, a költőnek és követnek kancellistája, ugyanis akkoriban aláírásokat gyűjtött barátai között, az országgyűlési ifjuság egy üdvözlő iratához, melyet Szemere ²⁾ szerkesztett és mely Wesselényi Miklós báróhoz volt intézve, kit a bécsi udvar, mint az ellenzék fejét, mindig görbe szemmel nézett. A Kolozsvárra készülődő Décsyre várt a föladat, hogy az üdvözlő föliratot átadja. Mihelyest a dologról tudomást szereztek, mögötte mindjárt összeesküvést kezdettek sejtíteni. ³⁾ A miért is József főherczeg, a nádor, kiadta a parancsot, hogy az iratot, ha Décsy azzal aláírások gyűjtése végett Pestre jönne, vegyék el tőle. ⁴⁾ Beöthy Sándor *causarum regalium director* a

¹⁾ Ferstl Sedlnitzkyhez. Pozsony, 1834 július 14. B. ü. m.

²⁾ Pulszky id. m. I. 83 l.

³⁾ Pulszky Ferencz Fejérváry Gabriellához Eperjesen. Pozsony, 1834 június 27. B. ü. m.

⁴⁾ A nádor Reviczky gróthoz, a magyar udvari kancellárhoz, Baden, 1834 július 23. Országos levéltár. (Titkos nádori levéltár.) Ennek az okmánynak adatai megczáfolják Pulszky Ferencznek, Fejérváry Gabriellához intézett levelében foglalt azt az állítását, (B. ü. m.) melynek értelmében előbb stafétát küldtek Pestre, elrendelve, hogy az iratot Décsytől erőszak alkalmazásával, vagy a nélkül szedjék el, de mindjárt egy második stafétát is küldtek, megtiltván az erőszak

parancs foganatosítását Zalay vicedirectorra bízta. Az utóbbi azonban épen ekkor szabadságon volt. Minthogy az őt helyettesítő Steinbach fiskalis a «sajátkezüleg fölbontandó» jelzéssel ellátott parancsot nem merte fölbontani, Décsy az üdvözlő fölirattal szerencsésen eljutott az Erdélyben tartózkodó Wesselényihez.¹⁾

Nem kevésbé rosszakaratúlag ítélte meg a kormány az országgyűlési ifjuságnak az erdélyiekhez intézett, Lovassy László²⁾ tollából kikerült azt az iratát, melyet az épen Pozsonyban időző erdélyi követnek, Kemény József grófnak, nyújtottak át. Az erdélyi jurátusok 1834 július 10-én tartott értekezletükön határozták el, hogy a válasz megszerkesztésével bizonyos Szent-Iványi bizassék meg. Fogalmazványa köztetszéssel találkozott. A magyar országgyűlési ifjusághoz intézett válaszirat közvetítésére Wesselényit határozták el fölkérni.³⁾ A válasz olyan hangokat ütött meg, melyek az ilyesmihez nem szokott füleket nagyon érzékenyen érinthették. «Rontsuk» — így szoltak az erdélyi jurátusok Királyhágón inneni kartársaikhoz — «az emberiségnek nyomorúságára mesterségesen kitalált közfalakat. Zúzzuk szét a felekezetesség bilincseit! Szenteljünk oltárt a nyilvánosság-nak, mint a szent ügy palladiumának».⁴⁾ E kijelentések a magyar udvari kanczellár, Reviczky gróf előtt annyira államelleneseknek tüntek föl, hogy sürgősen kérte a nádort a válaszirat elfojtására, «mert máskülönben» — úgymond — «az ifjuság elvont eszméje, ily módon, közjogi léthez jut és a fölforgatók részéről, az ő céljaikra, veszélyes eszközül lesz kiaknázható».⁵⁾

Természetes, hogy az erdélyi országgyűlési ifjuság

alkalmazását, mivelhogy eszükbe jutott miként Décsy, mint *ablegatus absentium* és megyei kanczellista a *salvus conductus* oltalma alatt áll.

¹⁾ A nádor Reviczky grófhhoz, Baden, 1834 július 23. Országos levéltár. (T. n. l.)

²⁾ Pulszky, id. m. 84 l.

³⁾ Reviczky gróf a nádorhoz. Baden, 1834 július 19. Orsz. levélt. (T. n. l.)

⁴⁾ Az erdélyi ifjuság a magyar ifjusághoz. Kolozsvár, 1834 július 11-én. Orsz. levélt. (Kanczellária.)

⁵⁾ Reviczky gróf a nádorhoz, Baden, 1834 július 19. Orsz. levélt. (T. n. l.)

szabadságszerető nyilatkozatai, tekintettel az ügynevezett «forradalmi propaganda» újabb előrenyomulására, nagy aggodalmakat keltettek. A rendőrség épen most értesült bizalmas úton arról, hogy Párisban német forradalmárok az ügynevezett «Bergknappen» szövetség egy bizottságát szervezték, azzal a tudatos célzattal, hogy Bécsbe, Berlinbe és Münchenbe királygyilkosokat küldjenek ki.¹⁾ Reviczky gróf udvari kancellár már korábban tudomást szerzett arról, hogy Párisból több forradalmi emmissariust küldtek ki Magyarországra. Bár bízva a magyarok hűségében, teljesen meg volt győződve az egész aknamunka hiábavalóságáról, mégis elengedhetetlenül szükségesnek tartotta a forradalmi küldöttek lehető gyors kézrekerítését, hogy bűnös szándékuk, minden eshetőségre tekintettel, meghiusíthassék.²⁾ Ez annál sürgősebbnek mutatkozott, mert napról-napra szaporodtak a mélyreható izgalom jelenségei. Épen nyomára jöttek egy egyenesen az udvar ellen irányzott röpiratnak, mely *Egy alkotmányos szózat a magyarokhoz, 1833.*³⁾ cím alatt terjesztetett. Alighogy elhangzott Wesselényi szava⁴⁾ a kormányról, mely, mint mondja, 9 millió paraszt velőjét kiszíván, most őket a nemességre uszítja: az ő példája tüstént követőkre talált. Az unghvármegyei közgyűlésen nemcsak helyeselték Fodor András perceptor és Szemere György assessor az ő szavait. Hanem egy lépéssel még tovább mentek és nyíltan megmondták, hogy még a *pragmatica sanctio* megsemmisítésére irányuló indítvány sem képezheti még a felségsértési vád alapját, mert hát a népnek nincs szüksége ilyen drága királyra és jól teszi, ha olcsóbbat választ.⁵⁾

¹⁾ Sedlnitzky gróf Reviczky grófhhoz. Bécs, 1834 október 15. — U. o. 1834 október 6. és december 18. Orsz. levélt. (T. n. l.)

²⁾ Reviczky gróf a nádorhoz, Baden, 1834 augusztus 17. Orsz. levélt. (T. n. l.)

³⁾ Ezen kézirat szerzőjének Bod János nevű fiatal ügyvédet tartottak; ő azonban, mint kiderült, csak annak másolgatásával foglalkozott. Lásd Ballagi Géza: *A nemzeti állam-alkotás kora* (Szilágyi: *A magyar nemzet története IX. köt.*) 426. l.

⁴⁾ A nádor Beöthy caus. reg. directorhoz, 1834 december 21 Orsz. levélt. (T. n. l.)

⁵⁾ Ferdinánd kézjegye Reviczky grófhhoz, 1835 július 3. Orsz. levélt. (T. n. l.)

Világos, hogy a kedélyállapotok ily rekkenő légkör mellett minden egyesület és ezek között az országgyűlési ifjuságé is a bécsi rendőrség folyvást éber gyanakodásába ütközött. Az ő szemökben bizonyára nem vált az új olvasókör előnyére, hogy ennek alapítására az ifjuságot az ellenzék koryphæusai, úgymint Deák, Kölcsey, Balogh buzdították.¹⁾ Ferstl legott kételkedett abban, mintha az új egyesület célja kizárólag az irodalom művelése lenne. Ő ezt csak a valódi célzat eltakarására szolgáló czégtáblának tekintette. A miért is elhatározta az egylet tevékenységének és üléseinek pontos megfigyelését. Észleletei megerősítették föltevését. «Csakhamar kitűnt» — írja ő Sedlnitzkynek — «hogy a cél: fogékonyvá tenni egyes gyűjtőszikrákkal a könnyen hívő ifjuság gyulékony képzelőtehetségét némely exaltált ellenzéki követek ultraliberalis elvei iránt, hogy aztán ezek az eszmék a királyság, sőt Erdély minden részében elterjedjenek».²⁾ Az ő meggyőződése szerint szükséges a baj ellen föllépni, «mely» — mint megjegyzi — «első csirájában könnyen megsemmisíthető, de ha egyszer erős gyökereket ver, nehezen vagy egyáltalában nem fojtható el».³⁾ Tekintettel a jurátusok gyülekezetének «folyvást fokozódó vakmerőségére és veszélyes mivoltára», úgyszintén «az annak alapját képező bűnös célzatra», Sedlnitzky a trón előtt a legszigorúbb rendszabályokat hozza ajánlatba az olvasókör ellen.⁴⁾

Míg a rendőrség feje 1835 januárius 14-én ilyen értelembe nyilatkozott, tőle függetlenül, Reviczky gróf, az udvari kancellár, már 1834 december 10-én rámutatott az egyesület veszélyességére.⁵⁾ És Ferencz császár elhatározása sokkal gyorsabban készen volt, mint ez más különben, uralkodása utolsó éveiben történni szokott. «Javaslatra értelmében» — úgy hangzik a rezolúció — «utasítani kell

1) Ferstl Sedlnitzkyhez, Pozsony, 1835 január 13. B. ü. m.

2) U. o.

3) U. o.

4) Sedlnitzky előterjesztése, 1835 január 14. B. ü. m.

5) Ferencz császár Reviczkyhez, 1835 január 3. B. ü. m. Itt történik említés Reviczky 1834 december 10-iki előterjesztéséről. Ez utóbbi sem az orsz. levélt.-ban sem a b. ü. m.-ban nem volt föllelhető.

a caesarum regalium directort, hogy minden előzetes közlés nélkül, a mire nézve ő felelőssé teendő, megfelelő időben és kellő óvatossággal hatoljon be a jurátus-egyesület helyiségébe, az összes ott található jegyzőkönyveket, iratokat és könyveket foglalja le és ezek jegyzékének bemutatásával, adjon véleményt minő eljárás követtessék az egyesületi tagokkal és azokkal a követekkel szemben, kik az egyesülettel netalán összeköttetésben állanak». ¹⁾ Egyben az udvari rendőrhivatal elnökét is utasították, hogy közegeivel az olvasókört megfigyeltesse. «Nem tűrhető» — mond az utasítás — «hogy az ifjuság, magán vagy nyilvános egyesületei révén, mélyebben fekvő politikai tervek eszközévé válják és hogy Pozsonyban jurátus-egyesület elnevezése alatt, ilyen egyesület létezzék». ²⁾

Az 1835 januárius 3-iki parancs foganatosítása azonban súlyos aggodalmakba ütközött. Beöthy c. r. director, a nádorhoz intézett beadványában, törvényes okoknál fogva, képtelennek nyilatkozott a házkutatás keresztülvitelére. Huszár ügyvéd, kinek házában az egyesület helyisége volt, mint absentium ablegatus, az országgyűlés tagjai közé tartozott. Az ő salvus conductusa tehát arra a szobára is kiterjedett, melyben a gyűléseket tartották. Kivüle még két jurátus is szerepelt mint absentium ablegatus, a kik a mentelmi jogra szintén igényt tarthattak. E jog határozatlan és ruganyos volta mellett a Huszár ügyvédnél megkísérteni szándékolt házkutatás könnyen a követi jogok megsértése körüli kellemetlen tárgyalásokra vezethetett volna. Beöthy ebbeli fejtegetéseihöz úgy a nádor, mint Reviczky is csatlakozott. A magyar udvari kanczellár még csak rászánta volna magát a mentelmi jog figyelembe nem vételére, nem lévén hajlandó annak oly jelentőséget tulajdonítani, mint a melynek oltalma alatt az államra veszélyes tanácskozások is végbemehetnének. De tartott minden ilyes lépés céltalanságától, a mennyiben a jurátusok, barátaiktól figyelmeztetve, minden valószínűség szerint gondoskodnának gyanús irományaiknak biztos helyen való elrejtéséről, mely esetben

¹⁾ Ferencz császár Reviczkyhez, 1835 január 3. Mint rezolúció utóbbi 1834 december 10-iki előterjesztésére. B. ü. m.

²⁾ U. a. Sedlnitzkyhez, 1835 január 3. B. ü. m.

«a caesarum reg. director sikertelen közbelépése» — mint megjegyzi — «nem kis mértékben compromittálná a kormányt». ¹⁾

Ennélfogva Reviczky mindenekelőtt teljes bizonyosságot óhajtott arra nézve szerezni, hová vitték a jurátusok üléseik jegyzőkönyveit és egyéb irományaikat, hogy aztán sikeres házkutatást lehessen foganatosítani. ²⁾ Az állami tanács, mely elé az ügy elintézés végett jutott, meghajolt a fölhozott okok súlya alatt és elhatározta, hogy az előszabott rendszabályok «egyelőre függőben tartassanak». ³⁾ Annál nyomatékosabban fölhívta azonban Metternich a rendőrség fejét a szükséges utasításoknak Pozsonyba leendő küldésére, hogy — saját szavai szerint — «az egyesület helyiségei szigorúan megfigyeltessenek és hogy mindarról, a mi ott végbemegy, Excellentiád sürgősen értesíttessék, egyben ezek szíves közlését hivatalos tisztelettel kérvén». ⁴⁾

Ámde nem csekély föladat volt a jurátus-egylet tárgyalásainak sűrű kódébe behatolni. Soraik között olyan bizalmasra kellett szert tenni, ki hajlandó volna társai elárulására vetemedni. Ezt Ferstl is jól tudatta és ezért kutatott a jurátusok között ilyen faux-frère után. A rendőr gyakorlott szimatja gyorsan fölfedezte a kellő embert, kire küldetésénél szüksége volt. Ez pedig a hirhedt Lapsánczky volt, kit Ferstl 1835 áprilisa óta a jurátus-egylet ügyében titkos tudósítóként alkalmazott. ⁵⁾ De még mielőtt Lapsánczky szégyenletes szerepét megkezdette, Ferstl, saját közlése szerint, ⁶⁾ az egyesület főnnállásának első időszakában, egy másik jurátust alkalmazott besugónak, a kinek neve, úgy látszik örökre titok fog maradni. Annál hálásabbak lehetünk tehát rendőrünk irányában, hogy Sedlnitzkyhez intézett tudósításaiban önmaga nevezi meg a kémül alkalmazott Lapsánczkyt, mint az egyesület körében végbement

¹⁾ Reviczky gróf Sedlnitzky grófhoz, Bécs, 1835 január 26. B. ü. m.

²⁾ U. o.

³⁾ Metternich Sedlnitzkyhez, Bécs, 1835 január 17. B. ü. m.

⁴⁾ U. o.

⁵⁾ Ferstl Sedlnitzkyhez, 1836 április 20. B. ü. m.

⁶⁾ U. o.

események hirforrását. Többé nem lehet kétséges, hogy miután az első kém Pozsonyt, nem tudni minő oknál fogva elhagyta, Lapsánszky volt barátainak tulajdonképeni árulója.¹⁾ Lapsánszky nem lelkesedésből lépett be a jurátusok egyesületébe, hanem egyesegyedül azért, mert Ferstl megígérte az ő rendőri szolgálatainak örökös titokban tartását és azoknak a kormány részéről leendő megfelelő jutalmazását.²⁾ És — a mi még megbocsátható volna — nem a vélt eltévelyedés miatt érzett megbánás tette őt árulóvá. Ez az elvetemült, feketelelkű gonosztevő azzal az eltökélt szándékkal csatlakozott a jurátusokhoz, hogy őket törekvéseik leleplezéseivel, a rendőrség karmai közé juttassa. Valósággal előtérbe tolakodott, hogy a legtúlhajtottabb kijelentésekkel önmagát múlja fölül, hogy aztán, elvállalt kötelezettsége szerint, «hideg vérrel és szigorú lelkiismeretességgel», pontos jelentéseket tehessen.

Lapsánszky, kinek emlékezetét történelmünkben örökidőig az áruló bélyege fogja szégyenletessé tenni, bőven rendelkezett az ily küldetés követelte, mindennemű tulajdonságokkal. A nélkül, hogy osztozkodott volna barátai érzületében, kitünően értette a mesterséget, magát az ő emberükként föltüntetni, teljes hajlandóságukat megnyerni, a minthogy maga Ferstl is megemlíti, hogy ügynöke a jurátus-egyesület legmagaslóbb tagjainak teljes bizalmát bírja.³⁾

Lapsánszky, kinek atyja kincstári haszonbérő volt, a máramarosmegyei Körösmező egyik nem nemes családjából származott. A bölcséleti és jogi tanulmányokat kitünő sikerrel végezte Egerben. Miután erre egyideig a szigeti kir. fiscalatusnál gyakornokoskodott, 1834-ben mint jurátus personalis Pozsonyba jött, hogy aztán az országgyűlési tárgyalások befejezésével, Pesten ügyvédi vizsgára lépjen. Szemben a többi, hazulról bőségesen támogatott jurátusokkal,

1) Ferstl, 1836 április 20. B. ü. m. Szögyény *Emlékiratainak* I. kötetében, 2. lap csak egy titkos kém feladásáról szól, a nélkül, hogy ennek nevét is említené. Ballagi Géza: *A nemzeti állam-alkotás kora* című művében Lapsánszkyról beszélve, egy árva szóval sem tesz említést arról, hogy ez kémkedő szolgálatot végzett volna.

²⁾ U. o.

³⁾ U. o.

Lapsánszky abból volt kénytelen magát föntartani, hogy szorgalmasan irnokoskodott. Bizonyára az ő szűkös helyzete, visszavonult életmódja és az a körülmény, hogy ő 1833-ban szegényes viszonyai között is módot talált egy Ferencz császárt dicsőítő költeménynek saját költségén való közzétételére, irányította rá, mint a cél elérésére alkalmas eszközre, Ferstl figyelmét.¹⁾ A kísértés nem veszett kárba. Lapsánszky boldog volt, hogy havonta néhány forintnyi mellékkeresetre tehet szert, mely sanyarú helyzetét elviselhetőbbé tette és így készségesen csapott bele a rendőrtanácsos feléje nyújtott kezébe.

Lapsánszky, «a derék bizalmas» — a mint egy ízben őt Ferstl nevezi²⁾ — nem késett megbízóját a legbehatóbb tudósításokkal ellátni. Ezek a jelentések csak megszilárdították Sedlnitzkyt, abbeli meggyőződésében, hogy a «demagog párt» kihasználja a «hevesvérű» ifjakat kárhozatos céljaira. Erre nézve csalhatatlan bizonyítékot véltek abban a körülményben fölfedezni, hogy az ellenzéki követeknek Deáknál megtartott értekezlete elhatározta bizonyos számú jurátusok a küszöbön álló bars megyei közgyűlésre leendő kiküldését, hogy itt «az ifjú lármázók és zavargók segítségével», a lázítással vádolt Balogh János javára lépjenek közbe.³⁾ Nagyon terhelő volt azonban mindaz, a mit Ferstl Lapsánszky jelentése alapján, a jurátus-egyesület egyes ülésairől elmesélni tudott. Így például Tormásy 1835 július 18-án rendkívül heves beszédet tartott az uralkodóház ellen, mint a mely az összes magyarokat rabszolgákká alacsonyította, a nádort pedig «borozó basának» nevezte, ki, Ferencz császárnak 1835 márczius havában bekövetkezett halála óta, korlátlanul szeretne Magyarországon uralkodni.⁴⁾ Hasonló értelemben nyilatkozott volna az egyesület egy másik tagja: Pongrácz is. Lapsánszky szerint utóbbi azt a kijelentést tette, hogy a zsarnokságot még a jelen országgyűlés tartama alatt szervezni készültek és hogy a következőkhez intézett szokásos megszólítás: «Kedvelt Híveink»

¹⁾ Ferstl, 1836 április 20. B. ü. m.

²⁾ U. o. Pozsony, 1836 márczius 30. B. ü. m.

³⁾ Sedlnitzky előterjesztése 1835 július 20. B. ü. m.

⁴⁾ Ferstl, 1835 július 19. B. ü. m.

helyett a valóságban: «Kedvelt bolondjainkat» kellene mondani.¹⁾ Egy másik összejövétel alkalmával arról esett volna szó, hogy «a légkör, melyet a kormány beszív, pestissel van megfertőztetve és hogy az osztrák udvar a kárhozát és bűn tanyája».²⁾

Még mielőtt Ferstl idevágó jelentése beérkezett volna. Lajos főherceg az uralkodó nevében, 1835 augusztus 24-én a következő parancsot intézte Sedlnitzkyhez: «Egyébiránt kötelessége lesz Önnek a pozsonyi jurátus-egyesületet ezentúl leggondosabban megfigyelni, azután előttem a megfelelő időpontot megjelölni, mikor és hol következnek be annak föloszlatása».³⁾ E rendelkezés után Ferstl nyomban érintkezésbe lépett, néhány a kormányhoz hű magyar törvénytudóssal. megtudandó ezek véleményét, ha vajon most mindjárt lehetséges-e a jurátusok összejövetelei ellen föllépni? Ezek óva intettek attól, hogy a bár forradalmi, de mégis csak «nagyon éretlen terveknek» nagyobb jelentőséget tulajdonítsanak, mint a milyent azok a valóságban megérdemelnek. Határozottan ellene mondtak azonban annak, hogy az egyesület föloszlatása az országgyűlés tartama alatt rendeltessék el. Szerintük be kellene érni az egyes tagok megfigyelésével, azokat pedig kiknek föllépése büntetendő jellel bír, a törvény szigora szerint, az összes közhivatalokból ki kellene zárni.⁴⁾ Egy pillanatig azt lehetett volna gondolni, hogy az egyesület, mely a bécsi kormánynak oly sok gondot okozott, tagjainak részvéttlensége miatt, önmagától meg fog szűnni. Nem tudhatjuk minő oknál fogva nem tarthatta az meg többé összejöveteleit Huszár ügyvédnél. Az az egy bizonyos, hogy a jurátusok nehezen tudtak hajlékhoz jutni. Ferstl kéz alatt figyelmeztette a pozsonyi háztulajdonosokat, óvakodjanak az egyesület czéljaira lakást adni. Így hát alkalmas helyiség hiányában, nem igen tarthattak rendszeres gyűléseket. A tagok száma egyre fogyott. Október elejére az már hétre apadott le. Ámde épen ebben

1) Ferstl, 1835, július 19. B. ü. m.

2) Ferstl, Pozsony. 1835 augusztus 28. B. ü. m.

3) Rezolúció 1835 augusztus 24-éről Sedlnitzky 1835 augusztus 14-iki előterjesztésére. B. ü. m.

4) Ferstl, Pozsony, 1835 szeptember 16. B. ü. m.

az időben az eddig fönnállott olvasókörből egy új egyesület bontakozott ki, mely az előbbinél még veszélyesebbnek látszott. «Sokkal aggályosabb most már» — jelenti Ferstl 1835 október 31-én Sedlnitzkynek — «egy második egyesület, melyet a legtúlzóbb egyének kezdenek létesíteni, «szabadság és egyenlőség» jelszó alatt, a melyek szellemében a bizottság üléseit elnökség nélkül tartja. A tagok azok folyamában vörös sipkát viselnek. Az egyesület rendes tagokból és bizalmas vendégekből áll, üléseit, úgy idő, mint helyiség dolgában fölváltva, hol egyik, hol másik tagnál tartja és ily alkalmakkor egy-egy tag forradalmi szellemben írott dolgozatát olvassa föl, a mikor is arra törekszik, hogy eszméit lehetőleg, de a csak lehetséges körütekintéssel terjessze». ¹⁾ A «legtúlzóbb» tagok közé tartoztak: Lovassy László, ki a biharmegyei Gyarak községben született, 23 éves és kálvinista vallású volt. Fia egy vagyontalan hirlapírónak és tanulmányait Sárospatakon végezte el. A folyó országgyűlés kezdetekor Beöthy Jenő biharmegyei követ kanczellistája volt, de nemsokára hasonló minőségben, Balogh János barsmegyei követ szolgálatába lépett. Lovassy — így ír róla Ferstl — «nincs minden műveltség és tehetség híjjával, de telve képmutatással és mint Wesselényi Miklós báró és a nem kevésbbé hirhedt Kossuth Lajos tanítványa, kivel folytonos összeköttetésben áll, különösen politikai tekintetben nagyon romlott jellemű». Őt, a jurátus-egylet alapítóját és az ellenzéki koryhæusok «főemissáriusát» jelöli meg Ferstl az új alakulás lelkeként, mint a ki a külföldi tiltott könyvek körüli, rendkívül nagy ismereteinél fogva, különösen alkalmas volt az országgyűlési ifjúság félrevezetésére. Az ellenzék neki, mint forradalmi szónoknak, egyéb kiváló tulajdonságai elismerésül is azt a szerepet szánta, hogy az országgyűlés befejezésével az ifjúságot a különböző megyékben a kormányellenes irányzatnak igyekezzék megnyerni. ²⁾ Unokatestvére Lovassy Ferencz, ki az egyesületbe mint vendég lépett be, szintén Gyarakból származott. Épen úgy mint László, ő is kálvinista volt, 22 éves, tanulmányait Debreczenben és Sárospatakon végezte. Az országgyűlés

¹⁾ Ferstl, Pozsony, 1835 október 31. B. ü. m.

²⁾ Ferstl, 1836 április 20. B. ü. m.

folyama alatt Budaháznak, Bihar megye második követének kancellistája volt. «Sem tehetsége, sem műveltsége» — így ír róla Ferstl. — «Megjelenése tetszetős, politikai tekintetben szívesen igyekszik ismeretségekre szert tenni, más-különben szerfölött föllengző». ¹⁾ A 22 éves, ágostai vallású Tormásy Jánosról, ki a békésmegyei Gyulából származott és egy szegény lelkésznek fia volt, egyébként pedig Csep-tányi békési követ oldalán, mint ennek kancellistája működött, megjegyzi Ferstl: «Lovassy László után ő a legtehetségesebb és bár durva magaviseletű, mégis a legtöbb műveltséggel bír. Túlzott szabadelvű eszméknek hódol és csak kárhozatos külföldi könyvek olvasásával foglalkozik». ²⁾ «Igen tehetséges, nagy nyelvismeretekkel bíró» és «a végletekig túlhajtott liberalis elvekért» ³⁾ lelkesülő egyénként jellemzi Ferstl Pázmándy Dénest, a hasonló nevű komárommegyei követ fiát is. A titkos egyesület szorgalmas látogatói közé tartoztak, sok mások mellett, Kalauz Pál, egy igazi «gyűlési ordító», ⁴⁾ Tarnay Mihály, Parniczky Mihály, ki «meglehető tudományos készültséggel bírt», de «a legexaltáltabb elvek» híve volt. ⁵⁾ Hozzájuk sorakoztak: Orozy Antal, Komlosy Imre, Ragályi Nándor, Vargha Lajos, Lukáts Károly, Pongrácz Bonaventura, Csapó György, Farkas János, Barcza Pál. Többen, így Vukovics Sebő és Pulszky Ferencz még 1835 elején töröltették magukat a tagok névjegyzékéből. ⁶⁾ Lapsánszky sem volt sokáig a tagok között. ⁷⁾ De Ferstl fölhívására, mint tudósító ismét belépett az ujonnan alapított bizottságba. ⁸⁾ Most aztán a legkimerítőbb jelentéseket tett a zárt ajtók mögött végbement tanácskozásokról. Minthogy a helyszínén nem eszközölhetett följegyzéseket, az ülések lefolyását lakásán, emlékezet után írta le. Jegyzőkönyvek többé nem állottak úgy, mint a jurátus-

¹⁾ Ferstl, 1836, április 20. B. ü. m.

²⁾ U. o.

³⁾ U. o.

⁴⁾ U. o.

⁵⁾ U. o.

⁶⁾ U. o. Pulszky Ferencz januárius 21-én, Vukovics Sebő január 10-én lépett ki.

⁷⁾ U. o.

⁸⁾ Ferstl, 1835 augusztus 10. B. ü. m.

egylet első napjaiban, rendelkezésére. Mert elővigyázatból azok vezetésének mellőzését határozták el, egyáltalában kerülvén minden írásbeli följegyzést.¹⁾ Lapsánszky adatai szerint, a «menage»-nak is nevezett titkos bizottság üléseiben nagyon bolond dolgok mentek végbe. Ha mindaz, a mit az ifjak az üléseken állítólag beszéltek, csakugyan megfelelne a valóságnak, az inkább zavaros fejű egyének felhevült agyának, mint czéltudatos férfiak érett megfontolásának szüleményeként tűnik föl. Ha Lapsánszky tényleg hallott ilyen beszédeket, akkor a szónokok inkább az elmerorvosok, mint tudós bírák ítélőszéke elé lettek volna állítandók. Lehetetlen elhinni, hogy Deák helyeselte volna az olyan beszédet, mely a mágnásokat «amphybiumoknak», a főrendek táblájának elnökét pedig «hosszúfülű, tompaorrú, barnásszürke komaiomi kuvaszkutyának» nevezte.²⁾ Mikor Deák a «jurátus-egyesület» alapításában közreműködött, sőt annak alapszabályait is kidolgozta, eszményként előtte az ifjúságnak ily módon elérendő magasabb kiképeztetése és nem az a féktelenség lebegett, mely a mágnásoknak mindenféle állatnevekkel való illetésében látta legnagyobb diadalmát.³⁾ Deák előkelő izlésének alig felelhetett meg a jurátusoknak sötét éjszaka rendezett az az allegoriája, mely — mint Sedlnitzky megjegyzi — «szemlátomásti nyomorult utánczata annak a fölötté aggályos és szégyenletes visionak, mely Lammenais abbé joggal tiltott *Paroles d'un croyant*⁴⁾ című művében, méltán lázítja föl minden tisztességes ember jóérzését».⁵⁾ A szoba közepén egy fátyolborította asztal állott volna, rajta feszület és egy edény vérrel. Fölötté Ferencz császárnak a mennyszágból kiűzött lelke volt látható. Az asztal körül, titkos tanácskozássra összegyülekezve ültek Ferdinánd, továbbá Ferencz Károly, József, estei Fer-

1) Sedlnitzky előterjesztése, 1836 április 27. B. ü. m.

2) Sedlnitzky előterjesztése. B. ü. m.

6) Sedlnitzky előterjesztése, 1835 november 3-áról. B. ü. m.

4) Hugues Félicité Robert de Lammenais francia theologus volt (1782—1854.) 1833-ban megjelent *Paroles d'un croyant* című művében, a vallás nevében a nép souverainitását proklamálta. A mű 100 kiadást ért, az összes európai nyelvekre lefordított és a pápai szék részéről egyházi átokkal sújtatott.

5) Sedlnitzky előterjesztése, 1835 november 3. B. ü. m.

dinánd főhercegek és Metternich, meg Reviczky gróf. Mindeniknek sorjában ki kellett a vérrel telt edényt ürítenie, a mi a legkülönösebb beszédek kíséretében ment végbe, melyek a gondolatszabadság és tudomány elnyomására irányultak és oda czéloztak, hogy a királyok, úgymint hajdanában, félistenek legyenek. Miután még Metternich kijelentette, hogy a fejedelem csak akkor uralkodhatik szerencsésen, ha a hóhért választja első miniszterének, Ferencz császár szelleme őt megáldotta. Mire ez el is tűnt és a többször kiürített edény, dörgés és villámlás közepette, ismételten vérrel telt meg. Ezzel az ülést berekesztették.¹⁾ Amint Lapsánszky előadja, barátai nem állapodtak meg az efféle előadásoknál. Az 1836 márczius 28-iki ülésen Lovassy Ferencz úgy nyilatkozott volna, hogy a közvélemény kényszerhatalommal bír a királyok fölött. Ha a nép úgy akarja, elveheti a király koronáját és bűnvád alá vonhatja a fejedelmet. Az ország java érdekében az alattvalókat föl lehet a hűségeskü alól oldozni. Erre szükség is van Magyarországon, hol a kormány zsarnokoskodik az adózó polgárok fölött. «Azt, ami XVI. Lajossal megesett» — így végezte volna szavait — «a magyar országgyűlés is megteheti». A leírás szerint az összes jelenvoltak ezt a fejtegetést «nagyon érdekesnek és élvezetesnek» találták.²⁾

Elképzelhető, minő izgalmat szültek az ilyen jelentések Bécsben. A nyugtalanságot csak fokozhatta a hír, hogy a jurátusok, az országgyűlés berekesztésével, egyesületüket Pestre szándékoznak áthelyezni, ahol is hasonlíthatatlanul nagyobb és kiterjedtebb tevékenységet remélnek kifejteni. A fáradhatatlan Ferstl legott kész volt őket oda is követni és munkásságukat, új fészükben is figyelemmel kíséreni. Kérdést intézett tehát főnökéhez, ha vajon szabad-e Lapsánszkyt, harmincz forint havi díjazás mellett, továbbra is titkos ügynökül alkalmaznia? A rögtöni döntés ebben a tekintetben annál sürgősebb, mert Lapsánszky máskülönben, a személynök mellett vállal állást, mely esetben őt

¹⁾ Ennek az allegoriának leírása Sedlnitzky 1835 november 3-iki előterjesztéséhez van csatolva. B. ü. m. — Az allegoria a *Paroles d'un croyant* XIII. fejezetén alapszik.

²⁾ Ferstl, Pozsony, 1836 márczius 28. B. ü. m.

az ifjak megfigyeltetésére többé nem lehet alkalmazni. Ferstl nyíltan bevallja, mennyire nehezére esnék az országgyűlés berekesztése után erre a szolgálatra más egyént szerezní «mivelhogy» — mint mondja — «az csak a jurátusok közül választható, e mellett a kiszemelt egyénnek, úgymint a jelenleginek (Lapsánszky), rendelkeznie kell az egyesület koryphæusainak bizalmával». ¹⁾ Ferstl fölhatalmazást nyert, «föltétlenül biztosítani» Lapsánszkyt arról, «hogý neve örökre titokban marad és hogý ő egyáltalában nem lesz semmiféle compromissionak kitéve». ²⁾ Megengedték továbbá, hogý bizalmasának teljesen belátása szerinti «hatékony pénzbeli jutalmat» ígérhessen. ³⁾

E közben a jurátusoknak különböző üléseken, de különösen márczius 28-án elmondott beszédei, «a melyek» — mint Sedlnitzky megjegyzi — «a vallás, ő cs. kir. Felsege szentséges személye és a fönnálló rend ellen a legforradalmibb érzületet tanusítják», ⁴⁾ az állami tanácsot erélyes föllépésre ösztönözték. Attól féltek, hogý az állam nagy veszélynek lesz kitéve, ha ezeket az üzelmeket még tovább is túrik. «Elhatároztam tehát» — ezt iratta az állami tanács Ferdinánddal, 1836 április 6-án, Sedlnitzkynek — «hogý a jurátus-egyesület folyvást terjedő, féktelen vakmerőségének hatékonyan útját fogom állani». ⁵⁾ A rendőrség fejét utasították, tudakolná meg Lapsánszky útján, mely tagjai a titkos bizottságnak volnának hajlandók őszinte vallomástételre. Egyben «jól megfontolt» jelentést kellene tőle kérni arra nézve, «miképen lehetne a részes egyéneket, mindjárt az országgyűlés berekesztése után letartóztatni és irataikat, még mielőtt ezek megsemmisítettének, lefoglalni». ⁶⁾

Sedlnitzky azonnal kész volt a parancsnak érvényt szerezní. Hisz a jurátus-egyesületben kezdettől fogva, a forradalmi eszmék terjesztésére szolgáló olyas eszközt látott, a minők a német «Burschenschaftok» voltak. ⁷⁾ Ferstl, meg-

¹⁾ Ferstl. Pozsony, 1836 márczius 18. B. ü. m.

²⁾ Ferdinánd kézjegye Sedlnitzkyhez, 1836 április 6. B. ü. m.

³⁾ Sedlnitzky Ferstlhez, 1836 április 12. B. ü. m.

⁴⁾ U. o.

⁵⁾ Kézjegy Sedlnitzkyhez, Bécs, 1836 április 6. B. ü. m.

⁶⁾ U. o.

⁷⁾ Sedlnitzky előterjesztése, 1836 április 27-éről. B. ü. m.

biztatása érdekében, tanácskozást folytatott néhány pozsonyi törvénytudóval arra nézve, ha vajon lehetséges-e az egyesület ellen törvényesen eljárni? Ezek abban a nézetben voltak, hogy már az egyesület gyanús célja is kényszeríteni fogja a kormányt a vizsgálat megindítására. Annál inkább megalapítják a felségsértés (criminis læsæ majestatis) tényálladékát a tartott beszédek, melyek a Felség szentségét megtagadják, sőt életét is fenyegetik. Erre nézve a fölségárulásról (perduellio) szóló 1715. évi VII. törvény-cikk lel alkalmazást. A törvény — jegyzi meg Ferstl a jogászok fölvilágosításai nyomán — «megengedi a főforgó esetben a bűnösök letartóztatását, annyival is inkább, mivel itt már nem csak pusztá gyanúról van szó, hanem egy, sőt a Pozsonyból eltávozott egyén személyében, ki az alázattal alulirothoz ugyanoly viszonyban állott, mint Lapsánszky, több tanú áll rendelkezésre. A törvény, különben is a bíró belátására bizza, ha vajon a följelentőt akarja-e mint tanút fölléptetni, vagy sem».¹⁾

Miután a magyar törvénytudók az egyesület elleni föllépést megengedettnek jelentették ki, egyben azt a nézetüket is kifejezték, hogy ennek azonnal, még az országgyűlés folyama alatt kellene megtörténnie. Ugy vélekedtek, hogy éppen a nagyon eladósodott Lovassyra tekintettel, kinek titkos szökésétől is tartani lehetett, egyáltalában nem lehet

¹⁾ Az idézett 1715. évi VII. t.-cz. magyar fordításban következőképen hangzik: 1. §. «Hogy mostantól jövendőben, bárki az országlakók közül a felségsértés vagy lázadás kárhozatos bűnének egyik vagy másik nemét elkövetné vagy azokba vegyülne, akkor, a formászerű idézés következeéseinek kikerülése végett, többé semmi idézés ne kívántassék». 4. §. «A mennyiben pedig az ügynek kitudása s megvizsgálása egyenesen a királyi Felséget illetné, kegyelmes akaratához képest az ily iszonyú bűn, azt akár az országban, akár azonkívül kívánja felvenni, Ő cs. kir. Felsége személyénél marad, magyar tanácsosával együtt a hazai törvények szerint való megvizsgálás és elítélés végett». 5. §. Ha a király maga nem akar bíraskodni, akkor magyar bírákat fog az országban, de nem azonkívül rendelni, «a kik az érintett ország törvényei értelmében az ily ügyet meg fogják vizsgálni». 7. §. A bíróság itéli meg, vajon a vádló vagy feljelentő, az ily bűnben, kivételkép tanuságra bocsáttathatik-e, vagy attól el kelljen-e mozdíttatnia? 8. §. Büntetés kiszabása azokra nézve, kik valakit rágalmozással, csalárdul vagy gonoszul, avagy gyűlölségből s ártani kívánó szándékból vádolnak.

az országgyűlés berekesztését bevárni. Velök egyetértőleg Ferstl királyi biztos kinevezését hozta javaslatba, kinek föladata volna, a jurátusok elfogatása céljából minden intézkedést megtenni, Kivánta továbbá Ferstl, hogy Beöthy caus. reg. director, egy államtanácsos útján, írásbelileg Bécsbe idéztessék, a hol neki, néhány miniszter és Mailáth államtanácsos jelenlétében, a jurátusok összes beszédeinek másolatát meg kellene mutatni, oly fölhívással, hogy a fölségsértési bűntény e corpora delicti-jeire vonatkozó «directorialis véleményét» írásban adja be. Ha ez fölségárulásra szólna, akkor a legszigorúbb felelősség mellett utasítandó volna Beöthy, hogy a kinevezendő királyi biztossal érintkezésbe lépjen és utóbbit tettel és tanácssal gyámolítsa. A királyi biztos tisztére Ferstl Stettner Mátyás udvari tanácsost, az udvari kamara előadóját, látta a legalkalmasabb személyiségnek. Választása azért esett erre a fértúra, mert ez semmiféle összeköttetésben nem állott az ügybe belebonyolódott ifjak családjaival. E mellett, Ferstl vélekedése szerint, Stettner, mint egykori királyi fiscalis, sokkal czélszerűbben és óvatosabban járna el, mint a magyar királyi udvari kancellária valamely tagja. Katonai segítség mellett, teljes megnyugvással rá lehetne bízni, hogy az összes tetteseket egy azon éjszakán letartóztassa. Egyben az iratokat is le kellene foglalnia és gyors egymásutánban a kihallgatásokat, nyomozásokat és az iratok felülvizsgálását foganosítania, a mint ez — úgymond Ferstl — a Martinovics-féle összeesküvésnél, «jóval kevésbé alapos gyanú mellett, oly megfelelően vitetett keresztül». A rendőrség embere föltétlenül szükségesnek tartotta, hogy a magyar királyi udvari kancelláriával és a nádor környezetével szemben, a legmélységesebb hallgatást tartsák szem előtt. Magát József főherceget, a nádort, is csak az elfogatás előestéjén kell e rendszabály elengedhetetlen mivolta felől fölvilágosítani. Nézete szerint a nádor és az udvari kancellária előleges megkérdezése, ebben az esetben, egészen fölösleges volt, mert itt a polgári biráskodás közremunkálásának nincs is helye. A szolgabíró és esküdtek szerepére ugyis csak az elfogottak «inquisitioja» alkalmával kerül a sor. Nagyon kényes volt annak a kérdésnek fejtegetése, ha vajon közöltessék-e a titkos följelentő neve

a királyi fiscussal? Az 1741:XXVI. törvényczikk¹⁾ ezt elrendelte és ez a politikai pör előtt rendesen meg is szokott történni a végből, hogy azt, a ki valaki ellen, mellékes tekintetekből, hamis vallomást tett, szintén feleletre lehessen vonni. Ferstl és tanácsadói szerint azonban ez nem volt múlhatatlanul szükséges, mert minden alattvaló törvényesen kötelezve van a Felsőg ellen irányuló bünteteket följelenteni. Elég, ha a titkos följelentő a trón előtt személyesen ismeretes, mert az 1805:V. törvényczikk csak a titkos följelentéseket tiltja.²⁾ A föladó titokbantartása pedig jelen esetben, annál megokoltabb, mert bizvást számíthatni a tettesek vallomására és irataik fölfedezésére, a melyek együttvéve, a titkos följelentőre való hivatkozás nélkül is, a pör biztos bizonyítékaiul fognak szolgálni.³⁾

Sedlnitzky Ferstl véleménye alapján, melyet teljesen magáévá tett, 1836 április 27-én tette meg döntő előterjesztését. Melegen támogatva alárendelt hivatalnoka összes javaslatait, kérte, hogy minden intézkedésről még a fogantatás előtt, idejekorán előlegesen értesíttessék, hogy a maga részéről is hozzájárulhasson azoknak a rendszabályoknak sikeréhez, melyek segélyével — mint mondja — «a magyarországi jurátus-egylet, mint szerfölött veszélyes intézmény szigorúan betiltatik és tagjainak forradalmi magatartása, a többi résztvevők maradandó példájára, a rég kiérdemelt büntetéssel sujtatik».⁴⁾

Az állami tanács, Ferstl javaslatai dolgában rögtön, a mint azok a trón, illetve Sedlnitzky közvetítésével, hozzája jutottak, tanácskozássra gyült egybe. Ekkor már ismerte az eredeti jurátus-egylet jegyzőkönyveit, melyeket Lapsánszky szándékosan vett magához őrizetbe. Szintén így előtte feküd-

¹⁾ Az 1741:XXVI. t.-cz. magyar fordításban így szól: «Hogy a midőn az 1715:VII. t.-cz. erejénél fogva a királyi ügyészség keresete, a kirendelt törvényszék elnökének, határidő kitézés s a vádlott beidézése végett átadatik, abban a feljelentő vagy vádló neve is (ha ilyen létezik), megjelenhessék, miszerint erre nézve az ügyben kirendelt bíróság ismerje és a fenn hivatkozott törvény rendeletéhez magát alkalmaztatni tudja».

²⁾ Ferstl, 1836 április 20. B. ü. m.

³⁾ Az idézett 1805:V. t.-cz. magyar fordításban következőképen hangzik: 2. §. «Semmi névtelen feladást ne használhassanak».

⁴⁾ Sedlnitzky, 1836 április 27. B. ü. m.

tek a titkos bizottság összes levelezései, iratai és az annak keblében tartott beszédek. Ezeket az okmányokat Ferstl május 4-én személyesen adta át Pozsonyban, az épen ebből a célból odaküldött Gervay József udvari tanácsos és előadónak.¹⁾ Május 17-én következett aztán be, Ferdinánd rezolúciója Sedlnitzky április 27-iki előterjesztésére. Ez egyes pontokban eltért a rendőrhivatal javaslataitól. Sem Stettner nem nyerte meg a királyi biztosi kinevezést, sem a nádort nem kerülték el, úgy mint Ferstl javasolta. Sőt inkább a főhercegnek, mint az ország első méltóságának, jutott az eljárás oroszlánrésze. Nyilvánvaló, hogy nem akarták őt, mellőztetése árán, a foganatosítandó rendszabályok ellenségévé tenni. Mily meglepetéssel olvashatta ő azonban a királyi leiratot, mely száraz szavakkal tudatja, hogy Magyarországon titkos, forradalmi bizottság létezik, melynek célja a trón és a főnnálló állami rend fölforgatása! Ő csakis királyi unokatestvére kéziratából értesült először a «forradalmi társaság» létezéséről, melynek megsemmisítéséhez közreműködését akarják igénybe venni. Mert utasított, hogy Beöthy caus. reg. directorral, «a legszigorúbb titoktartás mellett és minden közlés mellőzésével», azonnal érintkezésbe lépjen, hogy a büntettel vádolt jurátusokat, katonai segítséggel, elfogassa. Egyetlen hanggal, sem árútták el azonban, hogy Lapsánszkyt csak színlégesen kell letartóztatni. Előtte ennek is, épen úgy mint a két Lovassynak és Tormásynak súlyos bűntevőként kellett szerepelnie, mint a kit a caus. reg. directornak az ő (Lapsánszky) jelenlegi pesti lakásán kell meglepnie, a hol iratai tüstént átvizsgálandók. «A caus. reg. director» — így szól a legfőbb kézirat — «kötelessége az ex capite criminis læsæ majestatis indított pört kellőképp tovább folytatni és teljes odaadással és buzgalommal lejáratni».²⁾

Ugyanazon a napon, melyen a nádor Lederer báró, Magyarország parancsnokló tábornoka, is utasítást kapott, hogy a katonai segélyt a caus. reg. directornak, «kellő erélylyel, körültekintéssel és okossággal», rendelkezésére

¹⁾ Ferstl, 1836 május 4. B. ü. m.

²⁾ Kézjegy a nádorhoz, 1836 május 17. Orsz. levélt. (T. n. I.) és B. ü. m.

bocsássa. Megparancsolták neki, hogy az elfogatás alkalmára «a legmegbízhatóbb és leghallgatagabb közegeket» szemelje ki, a kik annak foganatosításánál minden tekintetben kötelesek a királyi fiscalis rendelkezéseit követni. A letartóztatás pillanatától fogva azonban «teljes hatalommal és felelősséggel fölruházott parancsnokoknak» kell magukat tekinteniök, mint a kik csakis a katonai főhatóságtól függnék. Lederer báró föladata volt gondoskodni arról, hogy a vádlottak egészséges és illendő («convenablen») fogházakban helyeztessenek el és hogy az arra jogosult bírósági személyeken kívül, senki hozzájuk be ne bocsáttassék.¹⁾ Bármily kimerítő utasítás ment a nádorhoz és a parancsnokló tábornokhoz, a pontos végrehajtás fölötti főfelügyeletet mégis a Pesten időző Ferstlre bízták, ki május 19-én, Pest vidékének egy félreeső helyén, Beöthyvel és Kiss helytartósági tanácsossal újabb megbeszélésre jött össze. Itt még egyszer meghányták-vetették a jurátusok letartóztatásának törvényességét. A tanácskozás a szándékolt intézkedés jogosságának teljes megállapításával végződött. Lapsánszky a két Lovassyn és Tormásyn kívül, a «hirhedt» Kossuthot és «a nem kevésbé gonosz czikkiró» Moser Józsefet kellett volna még Pesten letartóztatni. Lapsánszky, Kossuth és Moser ellen a május 20-áról 21-ére virradó éjjelen akartak eljárni. A szülőföldjükön tartózkodó két Lovassy, Tormásy és Parniczky üldözésére Fejes, Fluck Ede és Gombos Bertalan királyi fiscalisokat szemelték ki, a kik utasítva voltak, hogy még május 20-án délben rendeltetésök helyére utazzanak.

Ferstl a Beöthyvel és Kissel folytatott megbeszélés értelmében, ellátva Clam-Martinitz császári vezérhadsegéd iratával, május 19-én a budai várba Lederer tábornokhoz ment. Úgy ez, mint hadsegéde, Chevalier de Rousseau. Ferstlt kívánságára biztosították a felől, hogy a katonai segédletnek szóló parancsok, melyeket a királyi fiscalisoknak kellett magokkal vinniök, május 20-án délben rendelkezésre fognak állani. Épen ily készségesnek mutatkozott Beöthy is, kiről Ferstl dicsérő hangon jelenti, «hogy annál nagyobb erélyt látszik kifejteni, minél inkább tapasztalja,

¹⁾ Kézjegy Lederer báróhoz, 1836 május 17. B. ü. m.

hogy ebben az ügyben magas helyeken, a lehető támogatásra méltatják». ¹⁾ A legkülönösebb, mindenesetre az, hogy Ferstl szavai szerint, Beöthy már most «bizalmasan néz elébe olyan vizsgálati eredménynek, mely a legfelsőbb érdeknek és az ország javának megfelel». ²⁾

De a bécsi rendőrség képviselője mégis kénytelen volt csalódásra ébredni. A dolgok korántsem folytak le oly simán, mint a hogy várta. Ellenére Kiss helytartósági tanácsos minden fáradozásának, a nádor vonakodott a szükséges utasításokat Beöthyhez kibocsátani. Mert aggodalmi voltak a rendszabályok törvényszerűsége tekintetében. A parancsnokló tábornok is visszatartotta a királyi fiscalisok rendelkezésére bocsátandó parancsokat. Kétségkívül befolyást gyakorolt rá József főherczeg magatartása. E körülmények miatt Ferstl nagyon izgatott hangulatba jutott. Egész művét lerombolva látta, ha a letartóztatás a május 20. és 21-ike közti éjjelen végbe nem mehetne. E pillanatban kapott meghívást egy estve 9 órára tervezett újabb találkára, Beöthyvel és Kissel. Az utóbbi még nem adta föl a reménységet, hogy sikerülni fog a nádor ellenállását legyőzni. «A mint a dolog most, ebben a pillanatban áll» — jelenti Ferstl főnökének — «a végrehajtást veszélyes halasztás fenyegeti». ³⁾ Megkönnyebbülve lélegzett föl, midőn estve 11 óra felé Kiss a nádor és Lederer báró rendelkezéseivel végre — valahára betoppant. ⁴⁾ Most már akadálytalanul rákerülhetett a sor az elfogatásokra. Ferstl még késő éjjel Beöthytől, kinél Kissel találkozott, abba a szállóba sietett, melyben lakott. Itt várt már rá Lapsánszky. Együtt mentek innen, magokkal víve egy az összes a jurátus-egyesületre vonatkozó jegyzőkönyveket és iratokat tartalmazó bőröndöt, az áruló lakására. Itt kellett ennek a megállapodás értelmében, letartóztatását bevárnia. «Majdnem ugyanabban a pillanatban távoztam» — meséli Ferstl — «midőn a nyomozó királyi fiscalis, a katonai segédlettel, melyet egy császári királyi kapitány vezényelt, közeledett

¹⁾ Ferstl, Pest, 1836 május 20. B. ü. m.

²⁾ U. o.

³⁾ U. o.

⁴⁾ U. a. Pest, május 21. B. ü. m.

és én a nyitott házkaput átadtam, megjelölvén egyben a Beöthynél megismert kapitány úrnak, Lapsánszky lakását, a miáltal utóbbi észrevétlenül maradt elfogatását lehetővé tettem». Egy óra után már útban volt Lapsánszky a császári királyi tüzérkaszárnya (újépület) felé. Itt Beöthy — mint a hivatalos jelentés mondja — «a valódi katonás modorban foganatosított letartóztatás miatt kedélyében nagyon elfogult» följelentőt azonnal vallasás alá fogta. Ebből ki is tűnt, mint Ferstl mondja, a jurátus-egylet káros fönnállása,¹⁾ de az nem szolgáltatott oly bizonyítékokat, melyek alapján Kossuth letartóztatását is foganatosítani lehetett volna. Hasonlóan le kellett mondani a Moser elfogatásáról is. Az a czikk, melyet «Metternich herczeg ő magasságának törvényellenes befolyásáról» Lapsánszkyknál találtak, elérülta ugyan Moser sajátkezű irását. De a közelebbi vizsgálat kiderítette, hogy ez az okmány puszta másolata egy Magyarországon nagyon elterjedett iratnak, mely nem nyújtott elegendő alapot a törvényes letartóztatáshoz.²⁾ Csakis a legnagyobb sajnálkozással mondtak le Kossuthnak és Mosernek úgy Beöthy, mint Ferstl részéről hön óhajtott lecsuktatásáról.³⁾ Azzal vigasztalódtak, hogy nemsokára elegendő támpont fog e két férfiú ellen fölmerülni.⁴⁾ Miután Lapsánszky kihallgatása nem járt az ettől várt eredménnyel, öt hajnali 3 órakor az újépület neki szánt szobájába vezették.⁵⁾ Az első beszállítás után türelmetlenül lesték a két Lovassy és Tormásy beszoigáltatását. Május 25-én érkezett a Tormásyt hozó Fluck fiscalis, katonai kísérettel Pestre. Tormásyt szintén az újépületben zárták el. Elfogatása minden föltűnés nélkül, éjjel Gyulán (Békés megye) atyja, a gyulai vármegyei physikus, házában, ment végbe. De a véletlen még is úgy akarta, hogy a míg a katonák az öreg Tormásy házát körülfogták, Novák Antal volt ellenzéki követ és komárommegyei főjegyző, épen lakása ablakánál

¹⁾ Ferstl, 1836 május 21. B. ü. m. A «consignatio scriptorum apud status captivum Ioannem Lapsánszky» az orsz. levéltárban (T. n. lvt.) van.

²⁾ Ferstl, 1836 május 21. B. ü. m.

³⁾ U. o.

⁴⁾ U. o. és Sedlnitzky előterjesztése 1836 május 23-ról. B. ü. m.

⁵⁾ Ferstl, 1836 május 21. B. ü. m.

tartózkodott és így az egész jelenet tanujává vált. Fluck nagyon aggódott, hogy az elfogatás titka «futótűzként» fog az összes megyékben elterjedni.¹⁾

De vigasztalódott legalább azzal, hogy kényes föladatát gyorsan végezte, a mivel a két Lovassy letartóztatása végett kiküldött Hollósy directorialis fiscalis bizony nem dicsekedhetett. Ő május 22-én, reggeli 9 órakor érkezett Nagyváradra, a hol a fészket üresen találta. Egyik Lovassy sem volt ott. Erre délután Szalontára és Gyarakra a Lovassyék lakóhelyére utazott. Miután kutatásai itt is eredménytelenek maradtak, visszatért Nagyváradra. Minthogy Fráter alispán távol volt, Thurzó főszolgabírótól szólította föl, hogy az előbbi czímére érkezett hivatalos iratot bontsa föl. Thurzó megtagadta a «sajátkezű fölbontásra» kiállított okmány fölbontását, hiányozván erre irányuló meghatalmazása. Sőt inkább azt a tanácsot adta a fiscalisnak, hogy vagy ő maga utazzék a Nagyváradtól csak másfélórányira időző Fráterhez, vagy pedig juttassa hozzá az iratot gyorsküldőnczcel. Végül a főbíró a lezárt acta tartalmának közlését kívánta, hogy a netaláni intézkedéseket megtehesse. Hollósy azonban semmire sem volt hajlandó, hanem Bretfelddel, a nagyváradi parancsnokló tábornokkal folytatott megbeszélés után, Szalontára utazott vissza, a hol Lovassy Ferenczet, atyja, nemes Lovassy Mihály, házában elfogta. Fráter kötelezve érezte magát személyének, mint alispánnak ezt az elkerülését, «mely miatt» — mint megjegyzi — «ennél, a minden jó érzelmű emberre nézve szomorú eseténél Nagyváradon, nem lehetett jelen» a magyar királyi udvari kancelláriának azonnal följelenteni. Csakis az 1715: VII. törvényczikk ruganyos értelme miatt tartózkodott az óvás emelésétől Hollósy eljárása ellen, ki vele még Lovassy letartóztatási helyét sem közölte.²⁾ Ferstl egyik jelentéséből tudjuk most, hogy a fiscalis nevezett jurátust, katonai földözet alatt, az aradi várba vitte, hogy onnan sürgősen tovább szállíttassa Pestre.³⁾ Lovassy Ferencz elfogatásával

¹⁾ Ferstl, Pest, 1836 május 25. B. ü. m.

²⁾ Az udvari kancellária előterjesztése Bécs, 1836 június 3. A m. kir. udv. kancellária aktái. (Orsz. levélt.)

³⁾ Ferstl, Pest, 1836 május 27. B. ü. m.

még csak fele teljesült a megbizatásnak. Még hiányzott Lovassy László, a kire leginkább fenték fogukat, de a kit nem találtak Szalontán, szülői házában. László atyja azt mondta a fiscalisnak, hogy fia még vissza sem érkezett az országgyűlésről és egyáltalában nem ismeri mostani tartózkodási helyét. A királyi fiscalis annyival kevésbé hitt e szavaknak, mert föltételezte, hogy az öreg Lovassy épen oly jól tudja, mint ő maga, hogy László Pestről barátjához Orczyhoz, Heves megyébe ment. Hollósy azt sejtette, hogy Lovassy László értesült hazautaztában Tormásynak Gyulán történt elfogatásáról, ezért aztán került a szülői házat és rokonainál Bihar megyében rejtőzött el. De még mielőtt őt elfogták volna, Lovassy László önkéntesen jelentkezett Nagyváradon Thurzó ottani főszolgabírónál.¹⁾ Ettől vette őt át a királyi fiscalis és gondoskodott katonai elszállíttatásáról Pestre.²⁾

Könnyen elképzeltető, minő benyomást gyakorolt a négy jurátus katonai erővel történt bebörtönöztetése. Az eset híre lassanként terjedett. Még május 25-én azt írhatta Ferstl Sedlnitzkynek, az áruló május 20. és 21. közti éjjelen történt kézrekerítéséről: «Lapsánszky letartóztatása még mindig ismeretlen a közönség előtt, magatartása pedig megfelel a vizsgálat eredményes folyamatának».³⁾ Ugyanazon a napon, melyen a bécsi rendőrség képviselője az idézett szavakat leírta, találkozott Munkácsy ügyvéd Kossuthal a Wurm-udvarbeli kávéházban, mely az akkori magyar ifjak pesti főgyűlőhelye volt. Munkácsy azonnal elmondta Kossuthnak, hogy a lefolyt héten valakit elfogtak Pesten, a nélkül azonban, hogy sikerült volna az illető kilétét megtudnia. Bizonyosan valami lengyelről van szó, viszonzta Kossuth, mert máskülönben nem mellőzték volna a szolgabíró és esküdtek odavonását, már pedig erről a megyeházán mit sem tudnak. Kossuthnak nemsokára be kellett látnia tévedését. Nem kis meglepetésére értesült arról, hogy egy magyar embert, a megyei hatóságok elkerülésével, katonákkal

¹⁾ Hollósy jelentése, Pest június 4. és a nádor előterjesztése. 1836 június 19. Orsz. levélt. (T. n. l.)

²⁾ Horváth, *Huszonöt év stb.* II. köt. 42. l.

³⁾ B. ü. m.

fogattak el. A legkülönbözőbb hírek jöttek forgalomba. Hisz Pesten még május 30-án sem sejtették, hogy Lapsánszky és Tormásy katonai fogságba jutottak. Ez annál csodálatosabb, mert Tormásy fájdalomtól lesújtott szülői valamint nagyatyja: Báthory pesti református superintendens ekkor fölkeresték Beöthyt, hogy az elfogatas okairól közelebbi fölvilágosítást nyerjenek.¹⁾ Apránként, különösen Lovassy Ferencz elfogatasával, melynek híre csakugyan «futótűzként» terjedett el,²⁾ váltak az események köztudomásuakká. «Az ifjuság» — jelenti Ferstl — «meg van döbbenve és nyilvános helyeken lehetőleg kerüli a politikai kérdések érintését, a mennyiben sokan közülök kezdik magatartásuk következményeit belátni és fölismerni, hogy a kormánynak elég ereje és hatalma van az ő féktelen üzelveiket korlátok közé szorítani és a bűnösöket a megérdemelt büntetéshez juttatni.»³⁾

Az exaltáltabb jurátusok, kik naponta összegyülekeztek a Wurm-udvarbeli kávéházban, a bekövetkezett letartóztatások miatt kizárólag Cziráky grófot, az országbíró okolták. Midőn őt kancellistája védelmezni akarta, ez csak bajjal és személyes sértések árán menekülhetett.⁴⁾ Kossuth, ki bizonyára sejtette a veszélyt, melyben ő maga és kivüle még sokan mások is forogtak, a hevesvérűeket óvatosságra intette. «Nem kevésbé tartózkodó magaviseletet tanusít» — írja Ferstl — «Kossuth is, ki bizalmas környezetében úgy nyilatkozik, hogy az ember beszédében most nem lehet eléggé elővigyázatos.»⁵⁾ De amennyire megróttá az ellenzék a kormány eljárását, épen annyira tetszett az a bécsi udvar híveinek. «A magas kormány magatartását a jurátusügyben» — mond Ferstl — «tökéletesen helyeslik és azt további elnézés esetében inkább kötelességmulasztással vádolták volna.»⁶⁾

Mialatt a közvélemény az egyik vagy másik irányban megnyilatkozott, erősen vallatóra fogták a négy jurátust. Tormásy kezdetben kijelentette, hogy őt Lovassy László

1) Ferstl, Pest, 1836 május 30. B. ü. m.

2) Lederer báró a nádorhoz, 1836 május 27. Orsz. lev.

3) Ferstl, 1836 május 31. B. ü. m.

4) U. o.

5) U. o.

6) U. o.

vezette be az egyesületbe és a leghatározottabban ragaszkodott ahhoz, hogy az egyesületnek tagjai tudományos kiképeztetése volt egyedüli célja.¹⁾ Ámde nagyatyja, a superintendens és szülői befolyása alatt, kik Fejes fiscalis jelenlétében, lelkére beszéltek, fölragyni látszott Tormásy eddigi «nyakas» magatartásával és úgy tetszett, mintha beszéde-sebb akarna lenni. Most már elmondta, hogy ők az egylet alapítása ügyében, mindenekelőtt Deák, Kölcsey és Bezeredy helyeslését keresték és azt a választ nyerték, hogy vállalkozásuk bizonyára az egész országban hozzá fog járulni az ellenzék erősítéséhez.²⁾ További kihallgattatása alkalmával még tovább ment vallomásában. Beismerte, hogy egyesülések célját a liberális eszmék terjesztése képezte és hogy őket túlhajtott üzelveikre az ellenzéki követek sarkalták.

Ezek és különösen az ő principálisa Cseptsányi békési követ szolították föl őket, hogy a kormánypárti szónokokat sértésekkel illessék. Ezzel szemben a Felség tekintélyét sértő kifejezésekről mit sem akart tudni. Mindegyre visszatért azonban arra, hogy őt Lovassy László csábitotta el.³⁾ Már Tormásy beismerése és Lapsánszky vallomásai alapján meg volt Beöthy az egyesületben tartott beszédek büntetendő mivoltáról és egyáltalában arról is győződve, hogy több jurátus elítéltetése be fog következni «és így» — mint jelentésünk mondja — «a magas kormány céljainak megfelelő eredmény fog bekövetkezni».⁴⁾ Hasonló értelemben nyilatkozott Beöthy a nádorhoz intézett jogi véleményében is, oly időben, midőn a két Lovassy és Tormásy még szabad lábon voltak. Beöthy, már a Lapsánszky-nál talált iratok futólagos átnézése után, az egylet tanácskozásaiban részt vett egyéneket, az ő jogi véleményében, két osztályba látszott sorozni: az olyanokéra, kik beszédeikkel tettelegesen részt vettek és azokéra, kik csak mint hallgatók szerepeltek. Az előbbi csoportba négy, az utóbbiba tizenhat jurátust sorozott. Minthogy az előbbi négygyel szemben

1) Ferstl, 1836 május 27. B. ü. m.

2) U. a. május 30. B. ü. m.

3) U. a. Pest, 1836 május 31. B. ü. m.

4) U. a. Pest, 1836 május 31. B. ü. m.

bűnös üzelmek gyanuja merült föl, őket le kell tartóztatni és pörbe kell fogni. A többi tizenhatot azonban csupán a följelentés elmulasztása terhelvén, velök szemben a bírói eljárás mellőzendő volna.¹⁾ Ezek a javaslatok nem feleltek meg mindenben az udvar kívánságainak. Mert a nádor május 17-én azt a parancsot kapta, hogy mindazokkal szemben, kik a titkos bizottsággal bárminemű összeköttetésben voltak, a törvény szigorával lépjen föl. Csakhogy József főherceg nem akarta sem a bécsi udvar utasításait, sem a caus. reg. director javaslatait követni. Egyáltalában nem fektet valami nagy súlyt a Lapsánszknál lefoglalt és az egyesület első idejéből származó jegyzőkönyvekre, sem pedig az utóbbi részéről pusztá hallomás után följegyzett beszédekre, valamint a nála talált és nem is eléggé terhelő levelezésekre. A nádor szemében mindezek nem birtak teljes bizonyító erővel. Sőt inkább attól tartott, hogy az udvar kénytelen lesz: tekintélye súlyos veszélyeztetésével, a szükséges előkészületek nélkül megindított pört elejteni. «Ezért» — írja a nádor az uralkodónak — «nem nyugodhattam meg a caus. reg. director említett előzetes javaslatában, hanem őt szóbelileg utasítottam az iratok kellő rendezésére, az elfogott Lapsánszky és a többi beszolgáltatandó egyének (Tormásy és a két Lovassy) alapos kihallgatására és ezek alapján kimerítő jelentés tételére».²⁾

Beöthy újabb részletes véleménye előterjesztésével mindaddig várt, míg a két Lovassy és Tormásy foglyúl ejtése és kihallgattatása megtörténik. A javaslat a pör megindítását ajánlotta a három jurátus és Lapsánszky ellen a királyi tábla előtt. Ehhez a nádor is hozzájárult. Épen így egyetértett azzal is, hogy az eljárás, Pázmándy, Bojtor, Bogyó János és Csapó György ellen, kiket az udvar szintén szívesen vád alá vont volna, alapos bizonyítékok hiányában el-ejtessék.³⁾ Teljesen tarthatatlan tehát az az állítás, hogy az utóbb megnevezett jurátusok csak úgy kerültek el a börtönt, hogy a királyi fiscalis megérkezésekor nem voltak

¹⁾ Kivonatossan közölve a nádor 1836 június 19-iki előterjesztésében. Orsz. levélt. (T. n. l.)

²⁾ A nádor előterjesztése, 1836 június 19-éről. Orsz. levéltár. (T. n. l.)

³⁾ U. o.

lakásaikon található.¹⁾ Ezt az állítást egyetlen bizonyíték sem támogatja. Sőt inkább biztosra vehető, hogy a nádor mellőztetni akarta a nevezett jurátusok üldözését, mert meg volt győződve a vizsgálat eredménytelenségéről, mely, mint mondja, kideritené, hogy legtöbbször «inkább az erők és természetes hatáskör örülettel határos túlbecsléséről» és nem arról lehet szó, hogy «viselkedéseket gonosz szándék és rendszeres tervszerűség irányozná».²⁾ Kívánta azonban József főherceg, hogy az elfogottak elleni pört a királyi tábla a lehető leggyorsabban kezdje meg és fejezze be. Ajánlotta továbbá, hogy ítélelhozatal után a letartóztatás és pör okai az összes hatóságokkal, minden köntörfalazás nélkül közöltessenek, a mivel kapcsolatban, a titkos társaságok ellen eddigelé kibocsátott, korábbi időkből származó, összes rendeleteket, figyelmeztetés okáért meg kellene újítani. «Szerény vélekedésem szerint» — mond előterjesztésében a nádor — «mindakettő annál szükségesebb a jelenlegi pillanatban, mert sokan tekintet nélkül a történet letartóztatásokra, kételkednek a foglyok bűnösségében, mások pedig minden eszközzel azt a nézetet terjesztik, hogy a kormánynak nem volt elegendő törvényes oka az elfogatások eszközzésére és hogy az csakis arra törekszik, miként valamiféle államcsinnyel a törvényes gondolat- és szólás-szabadságot elfojtsa».³⁾

Úgy látszik azonban, hogy a bécsi kormányférfiaknak, legkisebb érzékek sem volt az épen oly államférfiúi, mint loyális tanács megértésére. Sehogy sem ment a fejökbe, hogy ily nyílt férfias szóval az absolutista törekvések gyanúját el lehessen némítani. Ezért el is vetették a nádor javaslatait és az uralkodónak csupa kemény szavakat adtak a szájába. «Azt akarom» — így hangzik a július 29-iki rezolúció — «hogy Lapsánszky János, Lovassy László és Ferencz valamint Tormásy János legközelebbi Istvánnapi (augusztus) határidőre bíróilag megidéztesse, ellenök a

¹⁾ Horváth, *Huszonöt év* stb. II. 42 l. Pulszkyról és Szemeréről, kiket Horváth fölemlít, még csak szó sincs a nádor előterjesztésében. Ezzel szemben Vukovics letartóztatására gondoltak. Sedlnitzky Metternichhez, 1836 október 19. B. ü. m.

²⁾ A nádor előterjesztése, 1836 június 19. Orsz. levélt. (T. n. l.)

³⁾ U. o.

pör folyamatba tétessék és úgy azok, kikre nézve a részeség jelenségei, akár a Lapsánszky-féle följegyzések, akár más források alapján már fölmerültek, valamint azok is, kik ellen ily gyanuokok a vizsgálat és pör rendjén fognak kitűnni, minden különbség nélkül pörbevonassanak». ¹⁾ Azzal, hogy a jurátusokat bíráik elé állítják, mindenekelőtt arra számítottak, hogy rátehetik kezöket «az elbújt bűnszerzőkre», kik a jurátusokat saját titkos, államellenes céljaikra akarták, állítólag készsleges eszközökül, fölhasználni. ²⁾ Az ügynek olyan «rendkívüli fontosságot» tulajdonítottak, hogy Ferdinánddal ugyanazon a napon — július 29-én — melyről az első rezoluczió kelteztetett, meg egy külön kéziratot intéztettek a nádorhoz, mely így szól: «Nem ajánlhatom elég nyomatékosan a legnagyobb komolyságot és odaadást Kedvességed figyelmébe, hogy a pör megfelelő vezetése kellő eredményre vezessen és hogy a caus. reg. director utasittassék, hogy kötelességét, ebben a tekintetben, a legszigorúbb felelősség mellett lássa el». ³⁾

A nádort ez az egész bűnpör igen kellemetlenül érintette. Minden oldalról arról értesült, hogy a kedélyek országszerte a legnagyobb izgalomban vannak. Pest vármegye gyűlése egyenesen azt határozta augusztus 30-án, hogy a jurátusok szabadonbocsátása érdekében küldöttséget meneszt a trónhoz. Midőn erről Bécsben értesültek, legott figyelmeztették a nádort, hogy ilyesmi a bevett szokásba ütközik, mert minden ilyfajta küldöttség részére előre ki kell kérni az uralkodó engedélyét. József főherczegre ráparancsoltak, hogy a küldöttség létesülését minden befolyásával megakadályozni igyekezzék, mert az uralkodó azt, megjelenése esetében sem fogadná. Arra is utasították, hogy eleve igyekezzék a pestmegyei rendek közbelépéséhez fűzött minden reménységet szétfoszlatni. «Egyben azt is kijelentem ezenel Kedvességednek» — így szól a királyi kézirat — «és ezt tudassa is mindenfelé, hogy a jurátusok ellen indított és a törvényeken alapuló pör semmiféle változtatásába, vagy

¹⁾ Ferdinánd rezolucziója, 1836 július 29-éről a nádor 1836 június 19-iki előterjesztésére. Orsz. levélt. (T. n. l.)

²⁾ U. o.

³⁾ Kézirat a nádorhoz, 1836 július 29. Orsz. levélt. (T. n. l.)

megakadályozásába nem fogok belemenni». ¹⁾ Még mielőtt ez az utasítás a nádorhoz ért volna, ő minden, embertől telhetőt megtett a végből, hogy a pestmegyei küldöttséget tervezett prágai útja — (itt tartózkodott ekkor Ferdinánd) — czéltalanságáról meggyőzze. De a küldöttség tartva a megyegyűlés rosszalásától, nem mert megbízatásától visszalépni. A nádor nézete szerint most már csak egy út vezethetett a kívánt célhoz, az tudniillik, hogy az udvari kancellária közvetlenül közölje az uralkodó akaratát a vármegyével. Ha ez meg nem történnék, írja ő előterjesztésében, «akkor a küldöttség múlhatatlanul útra fog kelni, még abban az esetben is, ha biztosra veszi, hogy nem fog adagot adni». ²⁾

A nádor helyzete a pörrel szemben annál nehezebb volt, mivel ő egyáltalában nem hitt a jurátus-egyesület forradalmi jellegében, melyre Sedlnitzky és közegei valósággal esküdtek. «Azt talán akadálytalanul be lehet bizonyítani» — írja ő a rendőrhivatal fejének — «hogy büntetendő beszédek tartottak és olyan iratokat szerkesztettek, melyek tartalma veszélyes és fenyegetést érdemel, de épen a fődologra, az egyesület céljára, az alapítók és résztvevők szándékára nézve az eddigi adatok és bizonyítékok nem oly természetűek, hogy azokra sikeresen lehessen a kormány célzatainak és az ország nyugalmanak megfelelő eredményű eljárást fektetni.» A «legezigerőbb hivatali bizalom pecsétje alatt» fölhívta tehát Sedlnitzkyt mindazoknak a tényeknek közlésére, a melyekből az egyesület forradalmi célja fölismerhető, «hogy» — mint József főherczeg hozzáteszi — «betekintés után mindazt, mi többször nevezett egyesület államellenes céljának bebizonyítására szolgálhatna, a caus. reg. director útján, a pör rendjén, fölhasználhassam.» ³⁾ Az a kívánság nem csekély zavarba ejtette az udvari rendőri hivatal elnökét. Annak teljesítésével betekintést engedett volna a főherczegnek abba a «nagyon kényes rendőri szolgálatba», melynek útjain Magyarország politikai álla-

¹⁾ Ferdinánd a nádorhoz Prága, 1836 szeptember 5.

²⁾ A nádor Ferdinándhoz, 1836 szeptember 22. Orsz. levéltár (I. n. 1.)

³⁾ A nádor Sedlnitzkyhez, Buda, 1836 szept. 10. B. ü. m.

potának és a részéről forradalmiaknak megjelölt pártok viszonyainak megismeréséhez jutott. «A ténykedések természete» — mond Sedlnitzky előterjesztésében — «melyeket, a legfelsőbb parancsok következtében, az utolsó magyar országgyűlés czéljából végezni kellett és a melyeknek kizárólag köszönhetni az említett jurátus-egylet felségértő czélzatainak és üzelmeinek oly nagyfontosságú kiderítését, tiltja ő császári Fensége, a nádor-főherceg úr kívánságának teljesítését». ¹⁾ Rendőri lelkiismeretének megnyugtatósa végett a trón döntéseért folyamodott, mely mindenben neki adott igazat. Föloldozást nyert az alól, hogy a nádor túlságosan nagy kíváncsiságát kielégítse. ²⁾ Sedlnitzky gróf helyett Metternich herceg, a kancellár, vállalta magára, hogy kereken megmondja a nádornak, miért nem adhatja meg a rendőrhivatal a kívánt fölvilágosításokat. «Mint hogy a rendőrségnek» — írja Metternich — «Magyarországon közvetlen és hivatalos befolyása nincs, észleletei oly természetűek, hogy azok bíróság előtt föl nem használhatók, ezért és császári Fenségedre hárulható igen káros következményekért, melyek beállnának, ha, a mi lehetséges lenne, a rendőrhivatal ilyen igénybevétele országszerte ismeretessé válnék, a közlés mellőzését kellett legalázatosabban javaslatba hozni». De arra, teszi hozzá a kancellár, a mit a rendőrség nem tehet, ő maga nyert a tróntól megbízatást és, ugymond, «nem fogok késni Fenséged szándékainak lehetőleg megfelelni». ³⁾

A nádor ezt a «bizalmas» iratot egyelőre válaszolatlanul hagyta. Nem adott hitelt Metternich fogadkozásainak, melyekkel a jurátus-egyesületnek az államra veszélyes voltát elhíttetni igyekezett és a vádak valóságáról saját szemeivel akart meggyőződni. A vizsgálat rendjén kiderített tények sehogy sem láttattak vele a jurátus-egyesületben olyféle, a monarchia megdöntésére irányzott alkotást, a milyennek azt Bécsben képzelték. Mert, ha Lovassy Lászlónál, az úgynevezett főbűnösnel, az említett föltevést bizo-

¹⁾ Sedlnitzky előterjesztése, 1836 szeptember 22-éről. B. ü. m.

²⁾ Resolútió, 1836 október 7-éről. U. o.

³⁾ Metternich a nádorhoz, 1836 október 6. Országos levéltár. (T. n. lvt.)

nyitó iratokat reméltek találni, ebben a tekintetben keservesen kellett csalódnok. A legalaposabb vizsgálat sem hozott ellene terhelő adatokat napfényre. A királyi fiscus alig tarthatott elébe egyebet, mint a tettestárs Lapsánszky vallomásait, melyek a közvádoló előtt szintén kétes természetűeknek látszottak. Avagy kieszközölhette-e ő elfogulatlan bírák marasztaló ítéletét Tormásy ama beismerése alapján, mely szerint «pajkos» beszédek tartattak és az egyesületnek «tiszta célja» nem maradt meg ilyennek.¹⁾ Ez annál nehezebb volt, mert még Lovassy Lászlót sem lehetett, a kihallgatás rendjén, olyan cselekvénynyel vádolni, mely őt egyenesen felségárulóvá tette volna. Nem tagadta ugyan, hogy a kormányt oly modorban támadta, mely ennek tetszését bizonyára nem vívhatta ki; de erre föl volt jogosítva.²⁾ Büszkén emelt fővel jelentette ki, Lapsánszkyval történt szembesíttetése alkalmával: «Mindenesetre a kormány ellen nyilatkoztam, de, hogy mi módon, arra nem emlékszem. Ám, ha Isten éltet, ezentúl is a kormány ellen fogok beszélni, ha le nem tér eddig követett útjáról». ³⁾ Rögtön tagadta azonban a Lapsánszkyval szájába adott szavak használatát.⁴⁾ Sokkal terhelőbb volt rá nézve az, hogy egy ízben «republicanusnak» írta magát alá.⁵⁾ De ezért se mért volna rá semmiféle bíróság súlyos büntetést. Ezt Beöthy is, Ferstl is belátta. Minél fogva — így beszéli maga a rendőrség képviselője — számottevő tanuk után kutattak, kiknek vallomását a foglyok ellen ki lehetne használni. Mialatt tehát Beöthy Fejessel, a caus. reg. vicedirectorral, a kihallgatásokat folytatta, Hollósyt, a királyi fiscalist, tanuk szerzése végett küldték ki.⁶⁾ Egyelőre csakis egyetlen-egy tanura sikerült szert tennie, a csanádmegyei Tarnay Mihály személyében. Az új tanu segélyével augusztus 30-án a négy fogoly ellen — ideértve Lapsánszkyt is —

¹⁾ A magyar királyi udvari kancellária előterjesztése, Bécs, 1836 szeptember 13. Országos levéltár. Idecsatolvák a vallomások.

²⁾ A magyar királyi udvari kancellár előterjesztése, 1836 szeptember 8. Országos levéltár.

³⁾ U. o.

⁴⁾ U. o.

⁵⁾ U. o.

⁶⁾ Ferstl, Pest, 1836 október 10. B. ü. m.

négy külön pört tettek folyamatba.¹⁾ Minthogy az iratoknak ily módon szükségessé vált négyszeri lemásolása sok időbe került, a királyi tábla, mint illetékes bíróság, csakis 1836 szeptember havában választhatta meg kebeléből, a most már bíróilag eszközendő kihallgatásokra hivatott deputatiót. Tagjai voltak ennek: Plathy protonotarius, mint előadó, Végh protonotarius, továbbá Nitzky és Dókus assessorok. A vallomások hitelesítését és a szembesítést Beöthyre bízta. Minthogy e végből egy ízben Balogh János, a volt borsodmegyei követ is bevonatott a vizsgálat körébe, Plathy, mint nevezettnek sógora, lemondott az előadói tisztről. Helyébe Végh protonotarius lépett, ezt pedig Gyurtsányi assessor váltotta föl.²⁾

Lapsánszky kivételével, ki engedelmes eszköz volt és azt tette, a mit neki parancsoltak, a többi három fogoly az eljárás nyilvánosságát követelte. De a régi gyakorlatra hivatkozással épen ezt tagadták meg tőlük. A két Lovassy, kik védőjökül bizonyos Pergert választottak, kijelentette, hogy inkább minden védelemről lemondanak, ha ezt a nyilvánosságtól megfosztják.³⁾ «Egy államfogoly» — írja László atyjának egyik levelében — mely azonban sohasem jutott el rendeltetése helyére — «nemcsak a fiscusé, nemcsak a királyi tábláé. Én a fogházban is a nemzeté vagyok, tehát sem a fiscusé, sem a kir. tábláé. Személyemben a nemzeti jogot sértették meg; a nemzetnek kell tulajdonát védelmeznie; én erre képtelen vagyok, mert fogoly vagyok.»⁴⁾ Ha Ferstl azt állítja, hogy Perger már kész lett volna az esküt a titoktartásra letenni, ha csak védencczei nem kényszerítik vala őt az ellenkezőre,⁵⁾ akkor ez az állítás nem felel meg a tények valóságának. Perger testestül-lelkestül az ellenzékhez tartozott és ennek szellemében vélt ő a titoktartási eskü megtagadásával eljárni. Magatartását azzal okolta meg, hogy nem akar egykor abba a helyzetbe jutni, miként a védelem okait titkolni legyen kénytelen. Somssich személynök, ki a kormánynak odaadó híve volt, nem hitt az

1) Ferstl, Pest, 1836 október 10. B. ü. m.

2) U. o.

3) U. o.

4) Lovassy László atyjához, 1836 szeptember 24. B. ü. m.

5) Ferstl, 1836 október 10. B. ü. m.

ő szavainak. Sőt inkább úgy vélekedett, hogy Perger szeretné magát a nyilvánosság mögé elsánczolni és ezzel az egész pört az éretlen ifjuság ítéletének kitenni, a mi elkerülhetetlen a kormány tekintélyének aláásását fogná maga után vonni.¹⁾ Ezért Somssich ennek az állapotnak minden áron véget akar vetni és ajánlotta a nádornak a két Lovassy emelte összes kifogások elvetését, ha tudniillik azok ügyeket másra, mint Pergerre bízni nem akarnák. Sőt egyenesen azt javasolta, hogy a főherczeg rendelje el saját hatalmánál fogva, hogy Lovassyék, további vonakodásuk esetében, ügyök képviselőtét a királyi tábla részéről kinevezett és az ő rendelkezésökre bocsátott, egyik ügynevezett «szegény-védőre» bizzák.²⁾ A nádor így is döntött.³⁾ De sem László, sem Ferencz nem akartak ennek az intézkedésnek engedelmeskedni. Minthogy a királyi tábla, mint ítélőszék, attól a szemrehányástól félt, hogy vádlottak fölött védelem nélkül akar ítélkezni, e miatt szükségesnek tartotta erőlyesebb rendszabályokhoz nyúlni. A nádort fölkérték, hatalmazná föl a caus. reg. directort, hogy ez a szegényvédők egyikét ex officio rendelhesse ki a foglyok képviselőjéül.⁴⁾ József főherczeg ehez a javaslatához is hozzájárult.⁵⁾ A szegényvédők pedig utasítandók, hogy védenctzeik ügyét a pörbeli és egyéb rendelkezésre álló aktákból és jelentésekből tanulmányozzák.⁶⁾ Hasonlóan a magyar királyi udvari kancelláriához azonképen annak főnöke is a nádort ezen kérdésben elkövetett magatartásaért osztatlan dicsérettel halmozta el.⁷⁾ A jogegyenlőség látszatának megóvása végett mind a négy fogoly részére advocati. pauperum-ot rendeltek ki. Fejér Istvánra bízták Lapsánszky, Spányira a két Lovassy és Detrich Lászlóra a Tormásy védelmét.⁸⁾ Ere-

¹⁾ Somssich Pongrácz személynök a nádorhoz, Pest, 1836 augusztus 25. Országos levéltár. (T. n. l.)

²⁾ Somssich Pongrácz a nádorhoz, Pest, 1836 augusztus 25. Orsz. levélt. (T. n. l.)

³⁾ U. o.

⁴⁾ U. a. a nádorhoz, Buda, 1836 szeptember 22. U. o. - Beöthy a nádorhoz 1836 szeptember 22. U. o.

⁵⁾ A nádor Somssichhoz, Buda, 1836 szeptember 23. U. o.

⁶⁾ A kancellária előterjesztése 1836 szeptember 28. Orsz. levélt.

⁷⁾ U. o.

⁸⁾ Beöthy a nádorhoz, 1836 december 10. Orsz. lvt. (T. n. lvt.)

detileg az utóbbi maga akart pöre ügyvédje lenni. Később azonban Ensel ügyvédre kívánta képviselőjét ruházni, de mindig abban a föltevésben, hogy az eljárás nyilvános lesz. Ha pedig ebbeli reménységében csalatkoznék, akkor készen állott a védelem jótéteményéről lemondani. Abból a körülményből, hogy úgy Lovassy Ferencz, mint Tormásy, követték Lovassy László példáját, Ferstl azt a következtetést vonta, hogy az ifjak titkos levelezésben állottak a pesti ellenzéki klubbal,¹⁾ mely föltevésben Pálffy Fidél gróf, a magyar udvari kancellár, is osztozkodott.²⁾ Ez a sejtelen nem volt alaptalan. Megerősíti azt Lovassy László atyjának levele, melyet 1836 szeptember 6-án, fia érdekében, a királyi táblához intézett.³⁾ Kossuth tollából származó, és az ő mindenkit magával ragadó nyelvén szerkesztett, fulminans irat volt ez, mely mindazokra, kiknek tudomására jutott, mély benyomást tett. «Nem jövök irgalomért esedezni fiamnak bíráihoz» — így szól a levél — «de jövök követelni a törvényes oltalmat, mit alkotmányos ország polgáraitól megvonni nem lehet.» Lángoló szavakkal ostorozza, mint törvénytelen eljárást, azt az utat és módot, melylyel fiát a polgári felsőbbség mellőzésével, katonai erő alkalmazása mellett, letartóztatták. Azzal, hogy katonai fogságba csukták, már ítélet meghozatala előtt büntetéssel sujtották, holott a törvény csak vizsgálatot enged meg. És milyen büntetéssel! «Meglátogattam» — így jajdul föl a királyi táblához intézett iratában — «boldogtalan fiamat s fegyveres örök csoportjain keresztül vergődve, egy bűzhöd, dögleletes szobában találtam őt.» Igazság-e az, kérdi, hogy a fogoly négy hónap óta még a szabad levegőre sem mehetett, zárkáját nem szellőztették, fegyveres őrein kívül egy embert sem láthatott és egész idejét bűzös férgek tömegének társaságában tölti? Valamint ezt az eljárást törvényellenesnek mondja, azonképen a királyi fiscus vádiratát is mint az összes főnnálló törvényekbe ütközőt bélyegzi meg, mert a vádlót még csak meg sem nevezi,

¹⁾ Ferstl, Pest, 1836 október 10. B. ü. m.

²⁾ Véleménye Pálffy Fidél gróf udvari kancellárnak, az udvari kancellária 1836 szeptember 28-iki előterjesztéséhez. Orsz. lvt.

³⁾ Orsz. levélt. (T. n. lvt.)

holott az 1741:XXVI. törvényczikk ezt kifejezetten megköveteli. Óvást emel a titkos tárgyalás önkényes követelése ellen. Ő és barátai hiába kutattak ilyesmit szentesítő törvényes intézkedések után, de seregestül találtak olyanokat, melyek a birói hatalmat a törvények megtartásához kötik. Avagy, kérdi ő, «az alkotmányos magyar nemzet» talán már odáig jutott, hogy fölötte ismeretlen, ki nem hirdetett, a levéltárak porában elrejtett kormányrendeletek alapján ítélkeznek? Ha ez csakugyan így volna, sorsunk szomorúbb lenne annak az országnak lakóiánál, «hol a törvények apró betűkkel irattak, hogy a nép azokat ne olvashassa; azok legalább nagyító üvegen olvashatták; mi csak fogságban tudnók meg, hogy minő törvény fog felettünk itélni.» Ő, fia és unokaöccse sem az önkénynek, sem a szokásjogra hivatkozásnak nem vetik magokat alája. Hisz az egyik vagy másik védő engedékenysége, úgymond, kik a titoktartásra megesküdték, soha sem döntheti meg a nemzet törvényeit. Ezért ő és hozzátartozói megmaradnak annál a követelésnél, hogy Perger lássa el a képviselőt, de csak akkor, ha a titkos védelemre szóló eskü letételét megtagadja. «A szabad védelem» — mond ő nyomatékos hangsúlyozással — «minden szabad magyarnak természeti és elidegeníthetetlen jussa.» «És én is tekintetes biróság» — így fejezi be iratát — «atyai mély fájdalomaim közepette is erősen érzem, hogy polgár vagyok, fejedelmeknek hű alattvalója, de hazámnak is hűséges polgárja s mint ilyen a kötelesség leplebe burkózva sírni kívánok inkább hazám szerencsétlensége felett, mintsem nemzetem szabadságlevelelének elszaggatott rongyai töröljék könnyeimet.»¹⁾

A személynök, mint a királyi tábla elnöke mindjárt aggodott, hogy az öreg Lovassy irata — «inkább proclamatio,²⁾ semmint kérvény» — csakis arra irányul, hogy a már létező izgalmat még inkább szítsa. Ezért még a bírósággal való közlés előtt szükségesnek tartotta azt a nádornak bemutatni és az ő parancsait kikérni. Egyben azonban rögtön kijelentette a főhercegnek, hogy az öreg Lovassynak az egészségtelen, piszkos, férgekkel teli fogház miatt

¹⁾ Lovassy László atyjának irata a királyi táblához, 1826 szeptember 6-áról. Orsz. levélt.

emelt vádjai teljesen alaptalanok. Visszautasította azt a hibáztatást is, hogy a tárgyalás nyilvánosságának mellözése törvénytelen eljárás lenne. Már ősidőktől fogva («ab antiquissimis temporibus», mond a személynök) megszakítás nélkül szokásban van a titkos eljárás és ezt a Lovassy fia érdekében nem lehet megváltoztatni.¹⁾ Miután a caus. reg. director az öreg Lovassynak megígérte, hogy iratát a királyi tábla elé fogja terjeszteni,²⁾ úgy látszik, hogy ezt a nádor sem kívánta megakadályozni. Lovassynak úgynevezett «féktelen kirohanásai» azonban visszatetszést szültek a királyi táblánál. Abban az ülésben, melyben az idősebb Lovassy kérvénye előterjesztetett, határozatba ment annak kimondása, hogy a királyi tábla törvényesen látja el hivatalát és ezért a kérelmező «alptalan» kifogásait nem veheti figyelembe.³⁾ Az udvar szívesen tovább ment volna egy lépéssel és szeretete volna a levél íróját ennek tartalmáért feleletre vonni. De ehhez még sem mert Beöthy segédkezet nyújtani. Tartózkodás nélkül kijelentette, hogy az öreg Lovassy azokért a kifejezésekért, melyekkel fia érdekében élt, nem büntethető. Az azonban a beérkezett magánértesülések szerint tökéletesen igaz, hogy az öreg Lovassy a királyi táblához intézett kérvényét másolatban, Bihar megye közgyűlésének is bemutatta, ez pedig, a maga részéről, annak az összes többi vármegyékkel leendő közlését határozta el. Jóllehet a kérvény tulajdonképeni célja félreismerhetetlenül a közzétételben és a kedélyeknek ily módon előidézendő fölizgatásában rejlett, az öreg Lovassy birói üldözésére nézve mégis minden törvényes alap hiányzik. Mert föltételezhető, hogy ő recursusában, melylyel a levelet Bihar megye tudomására hozta, a közgyűlést csakis arra kérte, hogy ez az ifjú Lovassy ügyét az uralkodó kegyébe ajánlja. Amíg más büntetendő cselekmény nincs, addig lehetetlen az idősebb Lovassy ellen vádat emelnie. Ezzel szemben a kérvény újabb támpontot nyújt Kossuth ellenében, ki, mint Beöthy

¹⁾ Somssich a nádorhoz, Pest, 1836 szeptember 15. Orsz. levélt. (T. n. lvt.)

²⁾ Somssich a nádorhoz, Pest, 1836 szeptember 15. Orsz. levélt. (T. n. lvt.)

³⁾ A nádor előterjesztése, 1636 szeptember 26. Orsz. levélt. (T. n. lvt.)

maga is meggyőződött, azt sajátkezűleg szerkesztette és írta le. Minthogy a Kossuthtól származó fogalmazványt bizalmas úton és csak rövid időre bocsátották Beöthy rendelkezésére, ő azt nem használhatta föl az udvar előtt régóta gyanusnak tetsző férfiú bűnösségének bizonyítására. De mégis úgy vélekedett, hogy ha Kossuth elfogatása elhatározott dolog volna és a bekövetkezendő házkutatás a fogalmazvány föllelésére vezetne, mint izgatásra szánt iratot, ezt is be lehetne a megindítandó pör keretébe vonni.¹⁾ Kétségtelenül bizonyítva látta azonban az udvari kancellár Pálffy Fidél gróf, az idősebb Lovassy szeptember 6-iki levelével, a két fogoly Lovassy érintkezését a külvilággal, úgyszintén a letartóztatottak hiányos őrizetét is. Erősen megütközött azon, hogy az idősebb Lovassy még dicsekszik a királyi táblához intézett kérvényében, fiánál tett látogatásával és a vele folytatott beszélgetéssel. Ezért követelte, hogy a *caus. reg. director* ne csak részletes nyilatkozatot tegyen erre nézve, hanem gondoskodjék arról is, hogy jövőben ilyen találkozások többé ne forduljanak elő. Ezt Pálffy gróf annyival szükségesnek tartotta, «mert máskülönben» — így szól előterjesztésében — «alaposan tartani lehet attól, hogy a királyi *fiscus* minden igyekezete, melylyel a forradalmi üzemek nyomára jönni és a gyanúsítottak bűnösségét kimutatni törekszik, könnyen megghiúsítható lesz.»²⁾ A *caus. reg. director* sietett magát a nemtörődöm-ség vádjával szemben mentetgetni. Minthogy a fogoly Tormágy meglátogatását a szülőknek és az ifjú nagyatyjának emberieségi tekintetekből megengedte, ezt a kedvezményt a Lovassy atyjától sem tagadhatta meg. De a látogatás egy directorialis tisztviselő jelenlétében ment végbe, oly időben, midőn a két Lovassynak a nyilvános védelemre irányuló nyilatkozata immár a királyi tábla előtt feküdt. A két Lovassy összhangzatos eljárásának kiderítését célzó, minden nyomozás — úgymond Beöthy — teljesen eredménytelen maradt. Mindazáltal mégis tartott attól, hogy

1) Pálffy Fidél gróf előterjesztése, 1836 október 24-éről. Orsz. levéltár.

2) Pálffy votuma az udvari kancellária 1836 szeptember 28-iki előterjesztéséhez. Orsz. levélt.

a foglyok titkos érintkezésben állhatnának a külvilággal. Tekintve azoknak nagy számát, kik Pesten az elfogottak sorsa iránt oly meleg érdeklődést tanusítanak, a *caus. reg. director* majdnem biztosra vette, hogy ők még a legszigorúbb rendszabályok kijátszására is utat és módot fognak találni.¹⁾ De az emberieségre való hivatkozással nem nagy szerencséje volt Beöthynek Pálffy előtt, ki hangsúlyozta, hogy ő maga is tiszteli az emberiség érzelmeit, csakhogy, úgymond, «ezeknek az érzelmeknek el kell némulniok és a közérdek elől ki kell terniök akkor, mikor az állam javáról van szó.» Ezért helytelenítette a királyi *fiscus* hamis képzelődésekből fakadó, engedékeny magatartását, mely csak arra alkalmas, hogy az elfogott ifjak fölött gyakorlandó őrizetet meghiusítsa. «Ebből az elvből indult ki, úgymond a kormány 1794-ben, a «Martinovics-féle összeesküvés idejében, midőn elrendelte, hogy az akkori felségértők minden közlekedéstől elzárva, külön tartassanak Budán fogva.» Pálffy kérte a koronát, rendelje el a legszigorúbban úgy Beöthynek, mint a katonai hatóságnak, hogy jövőben a foglyokkal semmi szín és ürügy alatt senki se érintkezhessek.²⁾ Az udvar emberiesebben gondolkozott, mint a magyar udvari kancellár, ki nemzetének sem nyelvét, sem szokásait nem ismerte és így az iránt a legcsekélyebb érdeklődéssel viseltetett. Ha Pálffy a külvilágtól való legkönyörtelenebb elkülönítést hozta javaslatba, Ferdinánd, az udvari kancellária előterjesztésére, a következő rezolúciót bocsátotta ki: «A szülők látogatása csak a legnagyobb óvatosság figyelembe vétele mellett és csupán valamelyik *directoralis fiscalis* jelenlétében engedhető meg».³⁾

WERTHEIMER EDE.

1) Pálffy előterjesztése 1836 október 24-éről. Orsz. levélt.

2) U. o.

3) Resolútió október 30-áról, az 1836 október 24-iki előterjesztéshez. Orsz. levélt.

ADELAÏDE.

Adelaïde talán a legrokonszenvesebb Ausztrália fővárosai között.

Rokonszenves a külseje. Jól van építve. Még jobban van tervezve.

Megannyi széles utca koczkázza, szabályos négyzetekbe osztva. A góczpontokon terek, setányok terülnek.

A város fő előnye azonban a majd mértföld széles erdőben rejlik — mely mint gyűrű övezi körül.

A vidék esinos. Halmos és dombos. A háttérben hegyláncz húzódik.

Adelaïde physiologiája nem kevésbé előnyösen hatott reám. Népe nyugodtabb, derültebb mint a szomszéd kormányzóságok fővárosai-é. Kevésbé szalad a pénz után. Időt enged magának élni is.

Mint hallom az ok részben azon körülményben rejlik, hogy Adelaïd soha se volt fegyencz telep. Alapját jobb módú angol polgárok vetették meg. Innét a bizonyos foku conservatív jelleg.

Pár hetet töltöttem falai között. Mint Brisbane, Sydney vagy Melbourneban érintkeztem a város összes köreivel. A helyettes kormányzó Sir S... W... vendége voltam. Házában megfordult a város összes előkelősége. Sokszor az érseknél töltöttem a napot, hol ismét a papsággal ösmerkedtem meg. Voltam a Parlament vendége többször és láttam a politikus világot. Tartottam két felolvasást a városház disztermében és bemutatkoztak azok is, kikkel máskép nem beszélhettem volna. Predikáltam többször a székesegyházban, hova az utolsó napszámos is eljött.

Így láttam Adelaïdet minden oldalról, minden világitásban.

Megösmertem a várost és népét — különböző körülmények között.

Megszoktam hamar. Talán leghamarább épen Adelaïd-ban otthonosodtam meg. Az ellentét a régi világgal a legelenyészőbb itten.

Ausztráliában azt mondják Adelaïd ósdi. Népe lusta. Élete álmos.

Kétségtől csendesebb — nyugodtabb Melbournnál — épen azért szeretem.

A város leírása helyett pár pillanatnyi felvételt adok. Néhány vázlatot igyekszem körvonalazni.

A székesegyház tornyán. Alattam a város. Város ismétlem. A sok fától alig láttam a házakat. Csupa sétány, kert, erdő. — Közben pár torony. Kevés kürtőt látok. Szeretem mindég, ha egy városban a gyárkérmények helyett a templomtornyok vannak többségben. Adelaïde innét a magashól nézve alá kies ligethez hasonlít. Mindössze pár nagyobb épületesoport válik ki a lombok közül, mint az egyetem könyvtár, főposta, és parlament.

A külvárosok közül North Adelaïde a legkiterjedtebb, Szt-Péter dupla tornyaival messze kiválik. A dominikánus kolostor nem kevésbé szembetűnő épületesoport. Aztán cserjék, fák, sétányok nyulanak el a határ széléig. Pár tábla vetés. Rétek. A hegység lábáig megannyi zöld koczka. Ez Adelaïde madártávlata.

A város képe, belsőleg — nem kevésbé előnyös. Egyenes utcák. Szabályos terek. A fő közlekedési útra sok nagyobb szabású épület homlokzata néz. Városház, főposta, több bank, megannyi jelentékeny szép épület.

A kereszt utcákban kereskedések sorakoznak egymás mellé. Csinos kirakatok. Széles járdák. A boltokat vasoszlopokon nyugvó ernyő védi esőtől és naptól. Ámbitusok húzódnak az utca egész hosszán.

A forgalom élénk — habár nem is lázas. Legalább a fő közlekedési ereken. A nép lassabban, jár mint Melbourneban — sőt reá ér szóba is állani, ha ösmerős akad útjába. Kocsit nem sokat látok, de villamos vasút halad minden irányban.

A város közepén szabályos Square terül. Négy kis sétátérre oszlik. Ez a góczpont.

Adelaïde nevezetességei között első helyen a muzeumot, könyv és képtárt, egyetemet, bányászakadémiát, parlamentet, állat és fűvészkertet kell megemlítenem.

Nevezetességek, látnivalók leírása — hálátlan és száraz feladat. Hagyom azt úti könyveknek. Itt csak annyit akarok megjegyezni, a mennyit megakarok őrizni emlékeim között. A mi meglepett.

Meglepett őszintén az egyetem fekvése. Ez a város legszebb pontja, körül sétány terül. Az épületesoportot a zöld környezet még jobban kiemeli. Pázsit és terebélyes fák váltják fel egymást a merre tekintünk.

A stylus gothicus. Az anyag világos terméskő. A méretek jók. Az izlés komoly.

Az egyetem mellett a muzeum és képtár állanak. Az előbbi sok érdekes gyűjteményt zár magába. Kivált tanulságos mindaz, mi Ausztrália és a szomszéd szigetekre vonatkozik. Ethnografiai szempontból megbecsülhetlen. Mert mindaz, mit élénk tár, részben kiveszőben van — és részben maris kiveszett.

A képtár valódi meglepetést okozott. Nem voltam elkészülve nevekkal találkozni mint Puvis de Chavanne, Segantini, Burne-Jones és annyi más jó ösmerős. Szives útmutatóm magyarázza, hogy egy bizottság Európába utazva nagyobb vásárlásokat tett. Dicsérem munkájokat. Annál nagyobb elismerést érdemel — mert általános dicséretre alig számíthatnak. Legalább ma még nem. A legtöbb vászon a legújabb iskola műve. De értékek kétségtelen. És ha más-különben lehetnek is kritika tárgyai — mint végre is lehet minden mű tárgy, de mint a XIX. század utolsó évtizedeinek művészi iránya, és egy egész korszak művészi aspirációinak kifejezése, becsök kétségkívül maradandó.

A terem jól van építve, kitünően világítva, gondosan tartva. — Adelaïde képtárát illeti az elsőség a déli féltekén. Ha nemis a legnagyobb, de a legmagasabb művészeti fokon áll.

A könyvtárról ugyanezt mondhatom. Ritkán láttam czélszerűbb berendezést.

Köznevelési intézetei közül a bányászati akadémia a legjelentékenyebb. Azonkívül van majd minden felekezetnek elemi, közép és felső iskolái.

Adelaïde büszke köznevelési intézeteire. Még büszkébb közművelődésére. Mint Boston lakói Amerikában — úgy Adelaïde polgárai Ausztráliában — az olymput képezik.

Társadalmilag fejlettebb — bár egyszerűbb életet él szomszédainál. Zártkörűbb, otthonibb, és átlag véve finomultabb.

Itt létem alatt több ház vendége voltam. Legnagyobb és legjellemzetesebb Montefiore — a főbiró otthona.

Kívül pompeï, tehát classikus izlésű. Belül gyűjtemények halmaza. Körül valóságos botanicus kert — benépesítve a zologikus világ pár érdekes példányával.

Mint látjuk a tulajdonos műtörténész — ódondász és természetbúvár. Mondjuk egyszóval Maecenas. Vagy nevezhetjük dilletantenak is.

Adelaïde első polgára. Egyike a város alkotóinak. Kölcsönösen segítették egymást előre — a város és fia.

Sir S . . . W . . . élete szorosan össze van nőve kedves metropolisával. Mindkettőt az új föld nevelte fel. Mindkettő az új viszonyok közt fejlődött nagygyá.

Létök szerény körülmények közt kezdődött. A midőn először kerültek össze, mindketten nagyon kis mennyiségek voltak. Adelaïde ösmeretlen gyarmattelep — S . . . W . . . pedig még ösmeretlenebb boltos legény vala.

De mindez nagyon régen volt. Több mint félszázadja. Sir Samul ma közel van a nyolczadik X-hez. Adelaïde pedig büszke, hogy öregebb Ausztrália legtöbb városánál.

A mit legjobban szerettem, az épen e kor volt mindkettőnél, városnál és diszpolgáránál.

Sir Samuellel évekkkel előbb Egyiptomban és Kis-Ázsiában találkoztam. De elemében saját háza, mondjam saját városában érzi magát. Itt, hol mindent ösmer és őt is mindenki ösmeri. Saját otthonában érvényesül igazán, ahol minden keze munkája; szeretett városában, mely olyan sokat köszön neki.

Kifejezése egyaránt sugárzó, büszke a megelégedéstől, mikor kedvencz képeit és könyveit mutatja, vagy mikor a város nevezetességeit magyarázza a vendégeinek.

A számos összevásárolt apróság, uti-emlék, szobor és kép között sok a selejtes. Sok a zugárus lomtárából került lom. Nem is annyira a gyűjtemény érdekel, mint inkább a gyűjtő.

A tudásvágy, a szorgalom, az erős igyekezet fejlődni, tanulni, művelődni, a mi otthonában kifejezésre jő.

És legyen Montofiore bármennyire incoherens, állatsereglet, régi porcellán, növény és kép, csecsebecse, és egyéb gyűjteményeivel valódi zsbvásár, a törekvő, kereső emberi elmének rendkívül érdekes kifejezése marad.

Sir Samuel typus. Minden typus figyelemre méltó. Ellen-ségeinek, mert hogy ne volna ellensége annak, ki mindent saját munkájának köszön, ostorozása és gúnyja kifogyhatlan. Az éleztlapoknak állandó alakja Sir S. Kicsi a termete, de annál nagyobb hangja, fáradhatlan kézmozdulatai, mind kitünő alkalmat szolgáltatnak tulzásokra.

Sir S. . . . «selfmademan» — mint Ausztráliában majdnem mindenki — de Sir S. . . . annyival különbözik, hogy a vagyont, állást szerezve még tovább ment és ösmereteket, műveltséget, finomulást óhajtott elsajátítani.

Adelaïde, mint Boszton a pénz aristocratiáját a szellemi aristocratiára színvonalára igyekszik emelni. Az E. . . ., a B. . . ., és több más mérvadó család ez irány követői. Ez igyekezet Adelaïde fő társadalmi előnye.

Az ebédek, vacsorák, luncheonok, melyeket tiszteletemre szivesek voltak adni, kellemesek voltak. A fogadások jellege barátságosabb. Kevésbé feszes, mint Ausztrália többi fővárosaiban. Találkoztam sok érdekes, még több rokonszenves emberrel.

A politikai világot a képviselőházban láttam rendesen. Szép épület. Bár még nem volt kész. Az egyik lunchseonon ott volt az egész kormány. Miniszterek és házelnökök etc. Tagadhatlabul érdekes társaság. Bár az igazat megvallva, Ausztrália politikai élete a jelen nagy idők daczára hidegen hagy. Az állapot átmeneti. Ezidőszerint szélsőségek közt inog. Mintha saját maga se tudná mit akar, vagy jobban mondva saját magának se merné bevallani, amit titkon szeretne — a teljes függetlenséget.

A főpolgármester a város atyáit hívta meg. A clubban a nem hivatalos elemet láttam. A fiatalság pedig Sir S. . . . gyermekeit kereste fel minduntalan.

Lady W. . . . adott egy delutáni fogadást, melyre a város művészi világát hívta össze. Ott voltak a londoni Shakespeare társaság itt időző tagjai is.

Szombat a sport napja. E szokást John Bull átültette gyarmataiba is. Sőt ha lehet, egy lépéssel tovább ment. Vasárnap nem csinál semmit. Szombaton csak szórakozik. Szombat délután vannak a lóversenyek, football és criket, tennis és golf, hockey és lacrosse mérkőzések. Szombaton délután találkozik a falka, és futnak a távgyaloglók.

Fogalmat szerzendő az «Out-door» életről, egy szombat délután kikocsiztam az öreg Sir S. . . -el.

A versenytér mellett haladva ép egy *finisht* láttunk. A mezőny izgalmát csak a tribün ujongása multa felül. A tömeg mennydörgött mint vihar, és a száz és ezer mozgó, intő, kéz hadonázása tenger hullámlására hasonlított.

Kiérve a mezőre, a falkával találkoztunk. Valami husz vagy harmincz lovas és lovasné követte a csaholó ebeket. A vetéseket magas korlátok övezik. De a lovak tisztán vették az akadályokat. Lótenyésztés Ausztrália egyik fő gazdasági sikere. A cél gyors, és magasan ugró állatot nevelni. A kivitel évenként nő. Indiába ezrével adnak el lovakat magas áráért.

A lovasok jól megülik nyergeiket.

Rövid száruk. Előre hajolnak. Jankee iskola. Azt állítják, a ló így kevésbé érzi a súlyt. Több Amazon. A négy és fél, sőt öt láb magas korlátoknak oda se néznek. Ez a sport. És a *drag* arra veszi útját, merre legtöbb az akadály.

A vöröskabátos társaság a mint a zöld vetéseken át vágat, élénk színt vet a tájképre. Mindez Angliát juttatja eszünkbe.

Adelaïde és környéke emlékeztet az egész gyarmaton leginkább az óvilágra.

A város felé közeledve a gyalogversenyt találjuk uton. A lapok másról se írnak pár hete. Minden város és minden falu ezidőszerinti fő mulatsága a távgyaloglás.

A divat természetesen Londonban kapott lábra. A tőzsde alkalmazottjai Brightonba gyalogoltak. A lapok hosszasan foglalkoztak az eseménnyel. Ma gyalogol egész Nagy-Britannia, Scotia és Irland. Gyalogol Canada, India, Dél-Afrika, Ausztrália, és gyalogolnak az egész Imperium.

A divatok lábra kapásáról érdekes megfigyeléseket lehetne írni. A divat lábra kapásáról angol földön, angol nép között majdnem lehetetlen volna logicus következtetéseket vonni,

arra magyarázatokat találni. Mint a virág a gomblyukban, vagy a köcsög kalap a fejen, ki kezdi el, ki teszi népszerűvé, nehéz megmondani. De elterjed egy napról a másikra, gyorsabban, mint a posta eltudná vinni a hirt. Elterjed mint a ragály, feltartóztatlanul, minden irányba.

Igy terjedtek el az emberi képzelőtehetség legbalgább szüleményei. Így hódította meg a világot a czopf vagy a krinolin.

Ausztrália gyalogol. Kicsi, nagy, mind gyors sétákat rendez. Fiatal és öreg tapossa a sarat. A távolság eltérő. A verseny szabályai és célpontjai is különbözők. A fő, menni és szaladni. De menni olyan gyorsan, a mennyire birnak. A végpontig.

Találunk kilenczet vagy tizet az úton. Megannyi szikár alak. Középkorú a legtöbb. Néhány csak suhancz. Mindannyi félig mezitelen. Rövid vászonnadrág, kötött ing, nehéz lábbelit viselnek. Az ütem gyors. A lovak porosz-kálva alig tarthatnak lépést mellettök. És így haladunk egymás mellett a városig. A mint közelebb érünk, mindenfelé sok nép ácsorog. Várják az eredményt. Számosan a gyaloglókhoz csatlakoznak. Buzdítják a jóbarátokat. És mind élesebben kiabálják «Go on Billy!», «A head Johny!»

A versenyzők alig birnak már lélegzeni. Csak a legnagyobb erőmegfeszítéssel képesek lépdelni. De azért mennek folyton. Sietnek a mennyire csak lehet. A kidőlésig.

A célpontnál mint megannyi hulla, roskadnak össze. Halványak mint a savó. Szemeik ki vannak dagadva. Ajkaik szintelen. Mellök zihál.

Baleset nem fordult elő. A verseny alatt senki se esett el. De hogy az óriási erőfeszítés nem-e hagy örökre nyomot a szervezeten, kérdés. Mióta a távgyaloglást felkapták, megszámlálhatlan szomorú eset fordult elő. Hobartben két versenyző az útközben halt meg. De itten ezt sportnak nevezik.

A délutánt a football-téren fejezzük be. Ez Ausztrália legelterjedtebb játéka. A szabályok részben eltérnek a Rugby szabályoktól.

Két városrész küzd egymás ellen. Erős mindkét fél. A harcz elkeseredett. A birok és tusa folyik életért-halálért.

Hogy a legtöbb játékost nem temetik el a helyszínéről,

valóságos csoda. Pár zúzódás és ficzomodásnál ez alkalommal szerencsére nagyobb baj nem történt.

Mintha a gondviselés kegye különösen örködné Ausztrália szombat délutánjai fölött, erre a következtetésre jöttem változatos kocsizásunk alatt.

Vidéken több fele jártam. Legérdekesebbek a kirándulások a közeli hegység közé. A táj sok helyen igazán szép. A kormányzó nyári laka, Marble-Hillen nagyon festői. A Tennyson család kedvenc tartózkodási helye volt. Most üres. Csak nyáron lakják.

Az érsek pár mértföldre a várostól a hegy lábánál épített nyaralót. A táj nem szép — de a környező olajberkek — Olaszországot juttatják eszünkbe. Az érsek kertész, zöldségese valódi minta telep.

Egy vasárnapot az F...-család birtokán, Marybanken töltöttem. Jellemzetesen ausztráliai Bush-house. Kívül primitív, de belül kényelmes. Legszebb a kilátás. Ellátni az alatt terülő síkságon át messzire. Messze-messze egész a tenger partjáig.

A tulajdonos egyike Adelaïd vezér katolikusainak. Ott találtam az egész helybeli congregatio előkelőségeit.

Fölkerestem a híres szőlőket is. A bor termelésnek kétségkívül nagy jövője van a világ e részén. De még nem értenek hozzá és nem foglalkoznak a tervvel komolyan.

Ausztrália ma még az állattenyésztés, a pásztor élet korát éli. Így teltek el a szünórák.

De a délelőttek folyamán alig volt pár szabad perczem. 7-től 1-ig időm teljesen le volt foglalva. Korán reggelenkint a különböző templomokban miséztem. Később az iskolákat látogattam meg sorra. Máskor ismét a kolostorokat és egyéb katolikus intézeteket kerestem föl. Vannak jó számmal. Bár egyik se nagyobb szabású, mint Sydney vagy Melbourneban.

A székes egyház kisebb, mint a három előbbi érseki, melyeket ösmerek. Alacsony és sötét épület. Bár az ívek hajók rajza jó és az ízlés komoly.

St. Patrick ósdi. De mint hallom népszerű. A Jézus-Társaságnak egy nagy új temploma van. Világos, tágas, derült imaház. De a díszítés hagy sok kívánni valót. Van a Dompokosoknak is temploma, de legcsinosabb a zárda magán kápolnája.

Felekezeti iskolák között első helyen a *Christian-brother* gimnázium áll. Nagy szabású és mi főbb népszerű intézmény. Mint hallom az elért eredmények kitűnők.

Minden plébániához elemi iskolák vannak csatolva. Nagygyára az apácák felügyelete alatt állanak.

A Domonkos és Irgalmas nővérek nagyobb nevelő intézetekkel is bírnak.

A jótékony intézetek közül a nő menedékház a legfontosabb. Az érsek saját maga alapította. Foglalkozást a gőzműsítő nyújt. És egyidejűleg kenyeret is szerez. A rendszer ugyan az, mint a *Bon pasteuré*.

Itt az ausztráliai *St. Joseph* testvérek vezetése alatt állanak. Több mint száz menedéket találtam. Az intézet minden tekintetben dicséretre méltó.

Az érsek nagy büszkeséggel mutatta meg az egész házat, mosókat, kerteket, az utolsó részletekig — mint csak a mesterek tudják mutatni saját műveiket. Mgr. O.... az egész ausztráliai episcopatus legkiválóbb tagja.

Mint szerény misszionárius kezdte pályafutását. Élete nagy részét a vadonba töltötte. De olvasott mindég és mindenütt. És mi több őszintén érdeklődött minden iránt. Ősmeretei sokoldalúak. Valóságos universalis genius. Gépész, zenész, kertész, építő, tudós stb. Ilyen gazdag belső felszerelés mellett külseje igénytelen. Modora nagyon szerény.

A papság a rendes Irlandból bevándorolt elem. Tartózkodásom alatt beszéltem csaknem minden iskola fiatalságához. Istentiszteletet tartottam a legtöbb templomban, és vasárnapon a székes egyházban szónokoltam.

Csak azt ismételhetem, mit eddig a világrészben mindenütt. Figyelmesebb gyülekezetet nem kívánhatok sehhol...

Tartottam két nagy felolvasást is a városház dísztermében. Ez első a keleti missiók, a második XIII. Leó életével foglalkozott.

A kormányzó, Sir S.... W..., az érsek, papság és az egész város előkelősége jelen volt.

Leó pápa halála hírért itt kaptam. És ez alkalomra írt dolgozatomban mely az összes lapokban megjelent nagy elismerésre talált. Ez szerezte meg irodalmi nevemet a déli hemisphaera alatt.

Adaleide azon ritka ausztrália városok közé tartozik, honnét majdnem sajnálva utaztam el.

Búcsúzni a vasútra jött mindenki. Ott volt az érsek. Sir S. . . . családjával, és az összes új barátok.

Dél-Ausztráliából úton vissza Victoriába pár napra Ballaratban állottam meg. A város díszcsarnokában fölolvasást tartottam.

Ballarat az arany városa. Alig félszázadja nemes érczet talált itt a porban egy munkás. Pár hónappal később ásott, kapált, fúrt, boldog és boldogtalan. Kivált a boldogtalanok voltak nagy számmal. A legezülöttebb alakok csődültek össze. Koldus és kalandor az ígéret földjére vándorolt. Csak egy csákányra volt szüksége, és szerencséje nyitva állott.

A ballarati aranyroham, vagy aranyláz «The Ballarat gold rush» és «gold feavar» külön fejezetet képez a gyarmat évkönyveiben.

Egy év alatt fagunyhók és ponyva sátrak egész utcákat képeztek. Rövid idő alatt a telep várossá nőtt.

A hely rettenetes. A telepítvényesek durvák, erköcs-telenek. Erőszak és bűn napi renden van. Rablás, gyilkolás gyakori. Vakon rohan, elkeseredetten harczol, fáradhatatlanul küzd az aranyért mindannyi.

Arany volt a jelszó. Arany a cél. Arany az eszmény.

Az ideálnak megfelelő a kivitel. Ballarat a pénz városa.

Fagyos reggelen érkezem. Szinte alig tudom elgondolni, hogy nálunk a kánikula heve perzsel.

Korán van. Az utcák még üresek. Pár nagyobb szabású épület mellett haladok el. A két székes egyház gazdag épület. Városház, főposta, kórház mind azt mutatják, pénzt nem kíméltek.

Az utcák szélesek. Jól vannak tartva. A fő út közepe fás sétányává van berendezve.

A püspök vendége vagyok. Háza a legnagyobb az összes rezidenciák között.

Nagy méretű termék. Kényelmes berendezés. Itt voltam négy napig. Így volt alkalmam az arany város hangulatát tanulmányozni.

Az első napon vallásos és jótékony intézeteket nézzük sorra. A menedék nagy Názareth házat, a *Sister of Mercy*

zárdát és iskolát, a Redemptoristák új kolostorát a *Christian-Brother* convictust és a angolkisasszonyok házát.

Mindez 30 év alatt épült föl. De a munka még koránt-sincs befejezve. Jelenleg egy új plébánia házat építenek. És a püspöknek még sok egyéb a terve. Telik mindenre. — Dr. M . . . közmondásos hírnévre tett szert. Mint pénz-gyűjtő első helyen áll az egész gyarmat világban, pedig ezt kivívni nem könnyű. Koldul, könyörög, kér, mindenkitől. És ha mindez nem használ, követel.

Az anekdota erre nézve számtalan. Hogyan járt bányász-tól bányászhoz koldulni plébános korában, arra nézve sok a mese. Együtt gvarapodtak a bányász, a püspök, és a város.

Néha-néha megsokalják a hívek. De dr. M nem riad vissza apró akadályoktól. Ellenkezőleg, mint igazi örül felvenni a harcztot. És vasárnaponként szorja villá-mait a megrémült nép közé. A dorgatorium után tányért vesz kezébe és személyesen jár körül az engesztelő díjért.

Dr. M . . . Ausztrália leggazdagabb püspöke.

A négy nap alatt több érdekes fogadtatáson voltam. Egy estélyt a Christian Brother school fiatalsága rendezet. Az iskola nagy díszterme, tömve volt. Dísztorna, zene, szavalat töltötte be a műsort. A tanulság kedvező benyomást tett. A második napon képzőművészeti társulat adott hang-versenyt.

A képtárban ott volt az egész előkelőség. — A bányá-szok gyermekei.

Soha több selymet és bársonyt egy rakáson nem lát-tam. Még több volt az arany láncz. Mindez megbocsátható.

Legszébb volt a Loreto-zárda növendékei diszelőadása. A növendékek magas lépcsőzetes álványokon képeztek festői csoportot.

Érdekes volt az üdvözlő beszéd. Öt növendék lépett elő és mindegyik más nyelven folytatta az üdvözlést.

A feleletett a megfelelő sorrend és nyelvekben adtam.

A Loreto ház Ausztrália egyik legnagyobb intézete. A kápolna valódi templom. Története szomorú.

Pár év előtt a Wolf Metternich grófnő egészsége helyre állítására hosszú tengeri útra indult. Melbourneba érve meglátogatta Ballaratot. És ott maradt tovább. Uton haza

fele meghalt. Vagyonát pár százezer forint, a ballarati zár-dának hagyta.

Díszebédet a püspök adott. Jelen volt a polgármester és a hivatalos elem. Egy délután pedig ki vitt falura, egyik meggazdagodott hívéhez.

Mr. Mc. L... Kilkenyből származó paraszt. Ballaratban, mint olyan sok más meggazdagodott. Most nyugal-mát élvezi új házában, ami gazdag, drága és fertilemes.

Utolsó este én adtam felolvasást a nagy St. Patrick Hallban. Volt vagy ezer ember jelen. St. Patrick Hall dr. M... legsikerültebb műve.

De négy nap elég volt az arany városból. Soha éle-temben többet pénzről beszélni, mint itten nem hallottam. Hogy volt? Mennyit ér? Mit jövedelmez? Mennyije lehet? hangzik minden oldalról.

A ballarati arany házból egyenesen a melbourne-i *State Government* palotába. Mielőtt elhagytam volna Victoriát, a kormányzó megígértette, hogy visszatérve az ő vendége leszek.

Művelt otthon, finom szellemű család vendégszeretete soha se érkezhett volna jobb időben.

Ballaratban nagyon sötét színbe kezdtem látni az em-beriséget. Az arany város aranyos háza után kétszeresen jól esett Sir G. C... könyvtára, vagy a matronaszerű Lady C... írószobájába tenni át otthonom.

Sir G... katona. Jobban mondva stratega. De csak mesterségből. Lelkülete a lehető legbékésebb. És meg vagyok győződve, tudományát arra használja, hogy a háború bor-zalmait világosan állítsa nemzete elé. És annak veszélyeit a mennyire lehet, elhárítsa.

Hadászati munkái világhírűek. Victoriába kormányzóul azért küldötték, hogy tudománya, tehetsége, odahaza ne legyen senkinek útjában.

De szakkörén kívül érdeklődik minden iránt, olvasott-sága nagy és változatos.

Vendég csak én voltam. A ket szárnysegéd, egy angol Captain B. és egy colonialis Cap. F. rendszeren a házon kívül voltak, így az idő csendesen telt.

Szóba jött minden tárgy. Irodalom, művészet, politika, kül- és belviszonyok egymásután lettek vitatva. Minden napi kérdést beszélünk.

Hosszú hónapok után ők és én is most társalogtunk először. Csoda-e, ha az esték hosszan elnyultak.

Pár intellectualis ebédet is megkíséreltek rendezni. I. . . a miniszterelnök. Mr. S. . . , az A . . . szerkesztői, Prof. K . . . A . . . mindenki, ki szellemi hírnévnek örvend, meg volt híva. De mindez emberek külön-külön véve, írószobájokban jobban érvényesülnek. Az ebédlő asztal körüli társalgásban nem volt gyakorlatok.

Mindannyi vesztett értékéből. Több hiú kísérlet után arra a meggyőződésre jutottunk, hogy a hármas estélyeink röpte magasabb.

Ott tartózkodásom alatt volt egy nagy *levée*. Melyre az egész város meg volt híva. És melyre mindenki legjobb ünneplőjében jelent meg. Volt egy délutáni fogadás és hangverseny a *tooraki* szomszédok előkelőségei számára és pár politikai ebéd.

De legjobban szerettem, ha senki se jött. A reggelt, mint mindenütt, magamnak tartottam fönn. Csak Luncheon-nél találkoztam a háziakkal. Délután beutaztam a városba. Mert Malverntől a City-út, Government-Housetól az állomás másfél angol mértföld. Vasuton a központ jó félóra. A leg-rövidebb úton, kocsival hat mértföld. Így ha a kormányzó-nak dolga van reggel hivatalában és délután ismét visszatér, 24 mértföldet tesz meg. Ha pedig véletlen este hangversenyen vagy színházban kell elnöki székét elfoglalni, még 12 új mértfölddel toldja meg a napi kocsizást.

Midőn pár év előtt az Ausztráliai államok «federalód-tak», a régi kormánypalotát a federalis elnök rendelkezésére bocsájtották. Az államkormányzó számára pedig egy magánházat béreltek.

State Government-House egy helybeli milliomos villája. Fényes és közönséges. De a fekvés szép. És a jelen lakói az aranyozott és peluche butorokat egyszerű, de barátságos cretonne takarókkal fedték be. Mint a tulajdonosnak engesztelőleg mondták: «Hogy azokat megkiméeljék».

Sértés helyett bókna vete azt a derék nyárspolgár, és meg volt elégedve. Ebben az értelemben folyt a legtöbb társalgás a hivatalos fogadások alkalmával. Háziak és vendégek teljesen eltérő álláspontokról néztek egymásra és tekintettek a külvilágra. De mindig találtak szerencsés ki-

fejezéseket, a nép izlésének, műveltségének megfelelőt. «Ad usum delphinum.»

Government-Housei látogatásom alatt a politikai élet mind erősebb hullámokat kezdett verni. A munkáspárt mind hatalmasabb egészszé csoportosult. *Kingston* váratlanul a cabinetből kilépett. És evvel világosan adta a világ tudtára, hogy a közelgő választások alkalmával a munkáspárt vezére leend. A jövő politikai irányát kétségtelen ő uralja. A jövő a munkáspárté.

Hogy Auszália fog-e nyerni, kérdéses. A világrész legnagyobb hátránya már most is azon körülményben rejlik, hogy kormányzata nem mindig a leghivatottabb kezekre van bízva.

A politika kenyérkereset nagy hátrány. A képviselőket bőven fizetik. Választóik a tömeg. Asszony és férfi, szegény és gazdag egyaránt szavaz. A legműveltebb osztálynak a naplopónál (*Sundowner*, mint itten hívják) nincsen több befolyás. A többség szava dönt. És ez nem mindig a legjobb. A munkástörvények, tilalmak, hatalmi rendszabályok nagy hátrányára voltak Ausztráliának eddig is. A jövőben még nagyobb veszedelem látszik függőben.

Az ország legnagyobb hátránya, hogy néptelen. Az óriási világrész kevesebb lakosságot számlál, mint London.

A művelés, telepítés csak nehezen halad, kézműveshiány és drága napszám következkeztében.

Pár százezer munkásra lenne égető szükség. De ezek behozatalát megnehezíti a munkásszabályzat. Törvények, melyeket a helybeli munkások hoztak saját személyes érdekeikben. Bár gyakran az ország rovására.

Mindenek felett a szabad versenyt zárják ki. Uralni kívánják a helyzetet. És ezt zsarnoki módra gyakorolják. Az ausztráliai munkástörvények a legrészletesebben szabják meg a munkaadó kötelezettségeit, de vajmi keveset biztosít cserébe az alkalmazott részéről.

Igy példának okáért a 8 órás munka törvény. Ha egy műhelyben azon túl folyna a dolog, a munkaadót éri a büntetés. Ha a munkaadó a törvényszerűleg meghatározott napidíjnál (8 és 20 shilling között) kevesebbet állapítana meg, ismét büntetés terheli.

Épen úgy nincs megengedve, hogy malai, vagy chinai

munkást alkalmazzon. Sőt magához az anyaországhoz se szabad segélyért fordulni.

Csoda-e, hogy bizonyos iparágak máris pusztulóban vannak. Így a cukornádtermelés nyugati Queenslandban teljesen meg fog szünni, ha a néger napszámosokat kitiltják a telepekről.

De e munkásosztály politikája nem törődik nemzetgazdasági kérdések megoldásával. Egyedüli célja, hogy a jelen és esetleg a holnap napszámát a lehető kevés fáradtság és munkáért a lehetőleg magas díjban biztosítsa.

E nagyon egyszerű helyzetben rejlik az egész bonyodalmas ausztraliai politikai állapot magyarázata.

E körülményben sarkallik az összes veszély. Imperialismus», «Protectio», «fiscal újítás» és a coloniák loyaltása mind csak másodsorban jöhetnek tekintetbe. Az alapnehézség a munkáskérdésben rejlik. A megoldás a jövő nemzedék irányától, szellemétől és sok tekintetben nevelésétől függ.

A kormányzó dolgozószobájában sokszor beszélgettünk a jelen bonyodalmakról. Sir G. C. . . világos szemekkel látja a helyzetet. És tudja, mely oldalról fenyegeti veszély a gyarmatokat.

A sok ünneplés és vendégszeretet viszonzásául a Melbourne-i kórházak és a keleti jótékony intézetek javára egy felolvasást rendeztem.

Azt mondhatnám, az itteni évem egyik fő eseménye volt. Védnökök a kormányzók, miniszterek és tanács, Chairman a Lordmayor volt.

De azt találom, hogy bármit tegyünk és bármihez kezdjünk, mindig a legjobbat és a legtöbbet igyekezzünk elérni. Naplómban a következő sorokat találom.

«Este 8 óra. A városház perronja villamos fényben ragyog. A fullajtár rövid galoppban vágat a bejárat felé. Gyorsan követi a kormányzó diszhintója. A mint kilépünk, a lépcsőzeten a főpolgármester teljes díszben, prémes kabátban, vállain az aranylánczczal vár. Mögötte a tanács.

Az óriási terem zsúfolva van. Lehet közel háromezer ember. Mind estéli díszben. A mint belépünk, felhangzik a nemzeti himnus, és a tengernyi sokaság mintegy varázslásra emelkedik föl helyéről.

A kép fényes, nagyszabású és megható volt. A felovásás részleteit nem adom, csak annyit, hogy a közönség mintha viszonzni kívánta volna szándékomat.

Csak azon körülménynek tulajdoníthatom a szíves ovációkat, hogy fáradságomat a város szenvedőinek ajánlottam.»

A hét végén a kormányzó és családja körútra, én Bendigoba utaztam. Ez vetett véget a kellemes tartózkodásnak.

Bendigo. Egy napi vasuti távolság. Fekszik északkeletre Melbournetól. Ballarattal a második helyet követelik Victoria városai között. Mint a versenytárs, bányaváros. Hasonló körülmények közt keletkezett, megfelelő néposztály lepte el határát. Egyforma körülmények közt fejlődtek. A kettő között nehéz a választás.

A püspöki rezidenczia vendége voltam. Dr. B... a vicarius. A régi ir papságból való. Kik még külföldön nevelődtek.

A székesegyház még nem kész. Nagy, gazdag kőépület. Gothicus. Sok pénzbe fog kerülni. De Bendigonak sok pénze van... És mi több, nem akar Ballaradt mögött elmaradni.

A közintézetek között megnéztem a *S. Mercy* zárdát és nevelő-intézetet. És a *X-Boother* iskolát. A városház, fogház és képtárat.

A képtarra kivált világosan emlékezem. Szegény Bendigo! Milyen szomorú tévedés azt hinni, hogy képvásárlás műgyűjtést jelent, és hogy képtár egyszersmind műtárlat.

Rettentőbb vásznakat ritkán láttam egy rakáson. De becsülöm a jó szándékot. Csak azt sajnálom, hogy miért nem adták a pénzt egy jó művésznek és bízták volna arra az összeállítást.

A hely elég csinosan fekszik. Halmos fensíkon terül. Háttérben hegyek húzódnak. Az utczák, terek a bányavárosok tipikus jellegével bírnak. Minden új, minden feltűnni vágy. Sok a tarka bolt és díszes kirakat. A legjelentékenyebb épületek a vendéglők. Megannyi «Hotel», mint a hogyan itt minden pálinkamérést hívnak.

A régi nevet «public house» a coloniákon kiküszöbölték. De nem az intézményt. És kiváltképen nem a szokást. Minduntalan befordulnak egy pohárra.

Sőt e tekintetben szinte hihetetlen tevékenységet fejtenek ki. És ha ösmerősök az utcán találkoznak, az obligált «How do you do»-t «Come in for a drink» követi — mint elmaradhatlan illem forma.

Az «italmérési jog» és egyáltalában az «ital» kérdés a gyarmatokon jelentőségre nagyon közel esik a munkás kérdéshez.

Vannak kerületek, hol az iszákosság annyira fajult, hogy ma egyáltalán meg van tiltva az italmérési jog.

Bendigo még nem tartozik azok sorába. Éppenséggel nem. És egy-egy keresztuton rendezen mind a négy sarok korcsma.

Felolvasásomat a St. Patrick Hallban tartottam. A ház tömve volt. A rendezés kifogástalan. A hallgatóság figyelmes.

A bányavárosok, dicséretére mondom, mit már Queenslandban tapasztaltam, hogy a tárnák meggazdagodott munkásai mindent elkövetnek ösmereteik, műveltségök fejlesztésére.

Miután még az egész határt megmutatta volna a város előljárósága, másnap délbe vissza utaztam Melbourneba. Melbourneba harmadszor.

Harmadik tartózkodásomra Melbourne legmagasabban fekvő külvárosába Kewba tértem vissza.

Goathland csaknem üres volt. A család fele Queenslandba utazott.

A pár hét alatt időm nagyon el volt foglalva. Sorra kellett vizsgálnom az összes iskolákat, nevelőintézeteket, aggastyánok otthonait, árva- és kórházakat, és az összes vallásos és jótékony intézeteket. Mind össze véve lehettem 50—60 intézetben.

A kat. fiú-nevelőintézetek közül első helyre *St. Xavert* helyezném. A tanári kar és előljárók magasabb műveltséggel bírnak, mint az itteni elem rendesen.

A Rector az egész Ausztrália pædagogusai között kiválik. És messze a localis kiváncsalm felett áll. Feladata St. Xaver Collega szellemi és tudományos színvonalát emelni. Ha munkája csak részben is sikerülend, nagy érdemet szerzett, és még nagyobb szolgálatot tett Ausztráliának.

Örömmel mutattam be a kormányzónak. És összes rábeszélési képességemet felhasználtam, hogy az iskola zárünnepélyén ott legyenek az «Excellenciá»-k.

A collegiumra a látogatás, fogadás, kormányzó beszédje döntő befolyással lehet. Hivatalos dicséretét másnap az összes lapok hozzák. Ez a következő évnegyedben a növendékek 15—20 százalékkal gyarapodását jelentheti.

«These democratic colonials are erry snobish» — mondá az emberösmerő (igazgató) és ha a szülők azt hallják, hogy a kormányzói fényből fiaikra is esik egy megtört sugár . . . azonnal oda küldik.

A *X-Brother* school egy másik nagyszabású középiskola. Kivált a középosztály pártfogolja.

A *X-Brotherek*nek vannak a külvárosokban is iskolái. Feladatok a közoktatás. Kevésbé a nevelés. Főczéljok, hogy tanítványaik jól állják meg helyöket a nyilvános vizsgálatokon. Első sorban arra törekeshnek, hogy a növendékek a szükséges képzettséggel bírják kenyeröket megkeresni.

St. Patrick az érseki palota megett egy másik nyilvános kat. iskola. De az előbbieknél gyengébb. A zárdák és apácák alatt álló iskolák számtalanok.

Melbourne minden egyes plébániája mellé van iskola csatolva, és az oktatást rendszeren az apácák és számos esetben a X testvérek vezetik.

Nevelőintézetek, konviktusok között első helyre «Genazzano» helyezném. Minta-intézet. Fekvés, telek, épület kifogástalan és a legújabb kívánalmaknak megfelel.

A vezetésről ugyan ezt mondhatnám. A főnöknő kitünő nevelési rendszerrel bír.

Születésre angol és alatta különböző nemzetiségű nővérek vizsik az oktatást.

Ez intézet a felsőbb osztályok gyermekei számára van berendezve. Az árak megfelelők.

De nagyon fontos, hogy éppen azon leányok, kik egy nap a társadalom élén fognak állani, magasabb eszményeket kapjanak. És kötelességeikről, Isten és emberek iránt, világosabb fogalmakat kapjanak.

Corpus Domini napján beszédet tartottam az először áldozó, hófehér fátylas gyermekesereghez.

A rendnek még egy másik háza is van Richmondban. Szinte jó.

A Sacré Coeur Genazzano után következik. Két intézetök van. Az egyik meglehetősen távolságra fekszik. Surrey-

Hill táján. Nagy veres téglá épület, kedvezőtlen helyen épült. A másik Malvernban áll. Az utóbbi újjon nyílt meg. De már vannak szép számmal növendékek.

Ausztrália legnépszerűbb rendje a *Sisters of Mercy*. Queenslandban mindezideig egyedül vannak. Sikereik egyik magyarázata az alkalmazkodás. De mi még jobban elősegítette terjesztésökét azon körülményben rejlik, hogy a megyés püspök közvetlen törvényhatósága alatt állanak.

Melbourneban több házok van. Legnagyobb a Nicholson streeti pensionatus.

Jó iskola minden tekintetben. És mindenek felett a mai követeléseknek megfelelő. Polgárnékat nevelnek Ausztrália számára. Szorgalmas háziasszonyokra égető szükség van: kötelesség ösmerő feleségekre épen olyan, jó anyákra pedig a legnagyobb.

A legtöbb plébánia iskolájában is ők az oktatók.

A Sister of Mercy után mindjárt a Sister of Charity rend következik. Főiskolájuk a székesegyházzal szemben egyike a legnagyobbaknak. Bentlakó növendékeik nincsenek.

Az új kolostor csak alig készült el, teljesen új. Nagyon is új izléssem számára. «Art nouveau» «Secessio-stylust» nem szeretek zárdákban.

A Tiffany festetett üvegablakokon át tulságosan kápráztató világítás sugárzik.

De csinos a kápolnájuk, talán a legcsinosabb oratorium az egész városban. Hófehér, tölgyfa oltár és zsöllékkal. Az oltárdísz pedig fényes réz.

Windsor és Brightonban van két nagy intézetök. Mindkét ház jelentékeny. És zsufolva van növendékekkel. Egy látogatásom alkalmával a műsor zenei része lepett meg leginkább.

A jótékonyági intézmények közt legjelentékenyebb *Abbotsford*. Árvaház, iskola, kolostor és refugium züllött nők számára.

A telep óriási kiterjedésű. Valóságos városrész. Udvarok, kertek egymást követik, bekerítve két-három emeletes épületek hosszú sorozata által.

A rendszer az ismert. Foglalkozás főleg mosás. A gőzmosó berendezése mintaszerű. A telepen mindössze közel ezer lélek van alkalmazva.

Talán épen ebben rejlik az ok, hogy Abbotsford. folytonosan ki van téve nyilvános támadásoknak.

A világ nem bocsátja meg a sikert. Legalább is nem engedik zavartalanul élvezni azt. Az újságok minduntalan közölnek elkeseredett cikkeket az intézet ellen.

Ha nem is hiba, de semmiesetre se óvatos, hogy Abbotsford túlságosan magára vonja a közfigyelmet. Így ha fölkelti az irigységet, természetes.

Egy túlkiterjedt telep helyett jobb lenne azt fölosztani. Különbféle városokba helyezni filialisokat. Míg több jót tennének. És kevesebb nehézségeik lennének. Fájdalom a legpompásabb zárdák vége mindig az elkobozás volt. Ez a tele méhkas vége is. Az emberi igazságtalanság nem ismer határt. Az erő nem kérdi meg van-e joga?

Legjobban szeretem a «Les petites soeurs des pauvres» menházát. Mint a világon mindenfelé, itten is mintaszerű intézmény. A nők szerény francia asszonyok, kik ajtóról-ajtóra szedegetve a maradékot, táplálják védenceiket.

A ház nagy. Czelírányos. Tiszta. Rendes.

A St. József rendnek két háza van. Az egyik a városon kívül árvaház. A másik cselédlányok otthona a városban. Mindkettő jól van tartva.

Az árvaház kivált kielégített minden tekintetben. Soha egészségesebb és megelégedettebb kinézésű porontyokat.

A St. József-rend helybeli. Az alapítóné Sydneyben él. Czeljok Ausztrália belsejében működni. Az új községekben, vagy ha szükséges vadak között az őserdőkben élnek. Innét nevezik őket tréfásan «the Bush Sisters».

Az irgalmas rendnek van egy kórháza is.

Végre még a Loreto nővéreket kell megemlítenem. Kiknek egy új kolostora épült a város egyik legszebb pontján. A ház majdnem túlnagy, tekintve, hogy növendékeket nem fogadnak be.

Mindez intézeteket több ízben látogattam meg. Mindannyiban szives fogadásokat rendeztek. Szavallat, zene, ének váltakozott és valóságos kis vizsgálatokat tartottak. Viszont mindenütt elvárták, hogy egy beszédet intézzek a növendékekhez.

Első alkalomkor az iskola és árvaházban beszéltem.

Tárgyul az összehasonlítást választottam a tanítók és tanítványok kötelességei között.

Legyen alapgondolata mindkettőnek egy, Embertársaink öröme. Isten dicsőítésére. Tanító és tanuló e szellemtől áthatva, nemcsak könnyen, de élvezettel végzendi el napi — és így az élet — feladatait.

Másodizben, a menházban adtak át egy üdvözlő föliratot. A menedekeknek a XI-ik órát, és Magdolna bánatát és hitét választottam alapgondolatul.

A St. József árvák szinte egy igen szép ünnepélylyel leptek meg. Utána a tágas új templomba tartottam beszédet. Az ápolok önföläldozásáról, munkájáról, befolyásáról és az elhagyott gyermekek kötelességeiről, továbbá hála és szeretet érzése a ház iránt, hol emberekké fognak nőni.

Az irgalmas kórházban egy kis fölolvast tartottam a betegek szórakoztatására.

A collegiumok közül St. Xaver második otthonom lett. A szomszédban volt. Így sokszor átmentem, vagy a Rektor jött reggelire. A háziak szíves föl szólítására, hogy hívjak meg bárkit csak P... K... mertem ajánlani. Lelki műveltsége, finom érzése, komoly megjelenése és tudományos képzettsége egyaránt érvényesültek már az első találkozásnál. Pár szó váltása után belső értéke világosan kimagaslott.

Fájdalom, de párját nem találtam Melbourneban. Így a jó hatást nem akartam elrontani, melyet megjelenésével Government Houseban tett.

A számtalan elemi iskolák látogatása alkalmával rendszeren a percznek és helyzetnek megfelelő szavakat választottam. Beszédem tárgya minden alkalommal új volt, miután a lapok sokszor teljesen, máskor kivonatokban hozták azokat.

Miséztem és prédikáltam majdnem valamennyi plébánián.

A székesegyház után legnagyobbak az Richmondi, St. George, St. Mary, St. Kilda és Hawtharn templomai.

Néha majdnem túl nagyok a helyi viszonyokhoz. St. Mary a legszebb. Gothikus épület. Márványoszlopok osztják hajókra. Villamos világítás és orgona. St. George basilika, baroc diszitással bír. Túl színes. Richmond egyháza gothikus, úgy Hawthorné is. Mindkét helyen Jézus-

társaság tagjai plébánosok. Malvernben pedig redemptoristák vannak.

Midőn a tavasz kezdetén első beszédemet tartottam, idegen földön, idegen nyelven, idegen nép előtt, nem merem volna előre látni, hogy működésem milyen mértéket fog ölteni. Nem mertem volna elhinni, hogy alig lesz nap, melyen ne kelljen a közönség elé lépnem.

Még kevésbé mertem volna elhinni, hogy a közönség első perctől fogva — mindvégig nemcsak érdekelve hallgasson — de megnem érdemelt elismerésének szakadtan sorozatban adjon kifejezést.

Soha se fogom elfeledni a kifejezéseket, soha őszinte könnyeiket.

Hálás leszek a sajtó iránt is. Bármerre jártam, bármilyen alkalommal beszéltem, kivétel nélkül csekély érdemem fölött méltattak, és foglalkoztak működésemmel.

Ha a mérték fölötti ünneplés itt-ott keltett volna föl egy kis irigységet, nemcsak érteném, de természetesnek találom és szívből bocsátom meg.

Czélom Melbournban ugyan az volt, mint megérkezésem perczétől kezdve mindenütt és mindenkor egész Ausztráliában.

A szerencsétlen pogány népek megkeresztelése, nevelése, fejlesztése iránt kelteni érdeklődést. És világosabban értetni meg a keresztény kötelességinket, a szenvedő ember-társaink iránt.

A második föladatom az új világrészben az egyház egyetemes szervezéséről alaposabb ismeretet nyújtani.

Az ösmert mindkét kérdést illetőleg nagyon hézagoss. «Ausztrália Ausztráliáért.» Ez a jelszó az egyházban is kezd a becsempésződni. Keresztyéni szeretetet pártos érzés váltja fel.

Dicséretre méltó szorgalommal gyűjtenek fényes egyházak, kolostorok, csarnokok építésére. E tekintetben Ausztrália sokat mutathat fel. De ha az apostoli működést vizsgáljuk, számot akarunk vetni a benszülöttek lelkiállapotával, fejlesztésével, az eredmény kevésbé kielégítő mélyebb gyökere. A hol van, azaz első missionáriusok, a szerzetesek műve.

Az egyház állapota Ázsiában szinte ömeretlen volt.

Világtörténelmi alakokat, mint Xaveri Szt. Ferencz, működését mithicus homály fedte. És a világrészsől, mely közel ezermillió lelket számlál, kicsinylő tudatlansággal beszéltek. Voltak országok, melyekről sohase hallottak, jölehet nagyobbak Angliánál. És egész néptörzsek, melyek műveltsége régibb és alaposabb sok Európai fajnál ösmeretök hatásán kívül esett.

Ritkán mulasztottam el az egyház ottani multja, jelene és jövőjéről beszélni. Feltárni annak fontosságát. Kifejteni kötelezettségeinket.

Ha esetleg hallgatóságom nem látszott a kérdés természetfeletti oldalát felfogni, áttértem egyszerűen a merőn humanitárius oldalra.

Végre is olyan ember nem létezik, ki ne érezne rokonszenvet a halálnak áldozatul dobott csecsemők iránt és ki ne segitené az inségest.

Mások a kérdés kereskedelmi és politikai oldala iránt érdeklődtek. Be kellett világosan bizonyítanom, hogy a civilizált nemzetek nem reményelhetnek barátságos érzelüket, és nyitott kikötöket, találni, a míg nincs alkalmuk a lakosokat meggyőzni a reájok háruló előnyökről.

Ha pálinkásüvegek és puskacsövek helyett a kereszt volna úttörő, sok zavart, gyűlöletet és vérontást kimélhetünk volna meg.

A kelet népeinek morális felsegélyzése hamar vizshangra talált. Felolvasásaim, beszédeimet vitatta, megbeszélte az egész déli henisphera.

Promethes mous que vurs en parlivez da nos ocueres et de nos paueres áures. Vouz aurez mille occasion, vouz serez bias acceuilli, vouz serez éconté, et vous serez fêtes, et en parles surbont dans les milieux et les spheres qui serat generalement fermés chevant les humbers missionnaires».

Igéretemet megtartottam.

9 hónap alatt 367 beszédet mondtam el. De mi egy ember munkája, milliók érdekében. Egy csep, a tengervízében. Több érdemet nem szeretnék, hogy a világ fáradozásaim, érdemem felett ítéljen.

Második látogatás Sydneybe.

Rose-bay Ausztrália büszkesége. Sydney öble világhírű. Nevét megérdemli.

A tenger sima kék tükrét vátozatos, szaggatott, zöld pázsittal fedett partok kerítik. A lejtőkön virágos kertek terülnek. Legvirulóbb mindannyi között Cranbrook. Ez volt otthonom.

Első izben a federal Governmenthouse vendége voltam. Most üresen áll. A vig élet és gyermeknevetés kihalt onnét. A kormányzó családja elhagyta végleg.

Igy az állami kormánypalotába szállottam meg. Háziuram Sir H . . . R . . . Anglia egyik legkiválóbb admirálisa. Tipikus tengerész. A matróz komolyságával és a matróz gyermeteg kedélyével.

Lady N . . . a legszeretetre méltóbb háziasszony és a legszeretőbb anya. Csupa szív és érzés.

A ház rusticus. De el van látva minden kényelemmel. A háztartás kifogástalan. Cselédség számos. A kert kitűnően ápolt.

A kertben rejlik Cranbrook bája, varázsa. Fekvése páratlan. A pázsitos hegyoldal hullámzatosan nyúlik le a tenger partjára. Az egyik szűk, természetes völgy tropikus berekké van alakítva.

Magnoliák, oleanderek és pálmafák nőnek teljes buja pompájokban. Bambus és csipkerózsabokor sűrű fővényt képez a kis vízesés mentén.

A kertnek van egy másik pontja, mely majdnem szebb. «The Wilderness» a vadon. Hol minden úgy maradt, mint a milyennek a természet rendezte. A hogyan az első alapítók találták. Öserdő. «Bush.»

Innét volt a kilátás legszebb Rosebay környékére. A Wilderness, ha alkothatunk fogalmat, milyen lehetett a föld mielőtt a fehér ember erdeit ki nem vágta, és népét ki nem irtotta. A Wilderuessban zavartalanul álmodhattuk magunkat egy mesevilágba.

Tovább maradtam, mint terveztem. Több dolgom gyűlt össze, mint előre hittem volt.

Fájdalom, nem lehettem annyit otthon, mint szerettem volna. De Sydney óriási város. Olyan sok volt atanulni, megfigyelni és látni való.

Az egyháznak még nagyobb és számosabb intézményei vannak, mint Melbourneban, még több hivatalos látogatás, még több beszéd tartásának súlya nehezedett reám.

Részben a viszonyok is eltérők. Régibb eredetű hely. De már maga nép és ennek következtében a közszellem is.

Az iskolák, nevelőintézetek, zárdák, kórházak végtelen sorozatát túlhosszú leírni. A fogadások, üdvözlő beszédek és feleleteket se érek rá feljegyezni. Legnagyobb szabásúak a Sc. Coeur, S. Charity, S. of. Mercy és S. of. S. Josef szertartásai voltak.

A Sacri-Coeur anya háza valódi várkastély. Az öböl egyik legszebb pontján gothicus apátság áll. Kőfalak, toronyok és ivék sorozata. A kápolna fehér kő. Az oltár fehér márvány. Rideg. De tökéletes.

A növendégek a milliomosok gyermekei. Hogy mit tudnak, nem tudom. De modoruk kifogástalan.

Jó szomszédok voltunk. A napot rendesen itt kezdtem a kápolnában.

Felkerestem Sydney többi jótékony intézeteit is. Több közülök minden tekintetben jó.

Műintézetek közül első helyen a muzeumot említem. Szép, komoly izlésű kőépület. A gyűjtemények jók.

A képtár még nem kész. Gazdag. Sok értékes festmény van benne, de sok az értéktelen is.

A könyvtár gazdag. A város nyilvános iskolái — legalább mi az épületeket és berendezést illeti — a kor igényeinek megfelelők. A közoktatás mindenütt ingyenes.

Nagyon csinos a fűvészkert. És szépek a nyilvános sétateretek, parkok. A környék festői, «Parramata-river» Blue-Mountaine híres kiránduló helyek.

De fájdalom első kirándulásomat a kék hegység között épen nem élveztem. Kisérőül a város egyik előkelő polgára ajánlkozott.

Beszélt, darált, kerepelt reggel 7-től este 7-ig. A vidék legszebb pontjait tönkre tette' megjegyzéseivel. A legnagyobb szerűbb sziklacsoportokat lealacsonyították jelzői. És a táj híres, kékes, fátylas hangulatát szét tépte félszeg érzék-lensége.

Aztán elvitt megmutatni új tanyáját, épülő istállóját és felszámolta befektetéseit . . .

Másodizben egyedül mentem a «Blue Mountaine» közé. És azt hittem először érkezem.

Tettem több más kirándulást is a vidékre. Ünnepelni,

vagy látogatóba. Magáért a vidékért nagyon kevés pont érdemelné meg a fáradságot.

Társadalmi kötelességek alól, a mennyire lehetett, kivontam magam. Csak az Érsek, az alsó és felső ház, consulok, kat. rendek és a főpolgármester meghívásait fogadtam el.

Cardinal M... Rómában volt másodszeri ittlétem egész tartama alatt, mint a beavatott körök hangoztatták a Propaganda elnökségét reményelte elnyerni.

Helyettesse K... érsek. A római ir kollegium volt rektora. Csendes, magabazárt, szerény természet. Car M... nyugottan érezheti a távolságban magát. — Több ízben ebédeltem nálla ha Sydneyben volt. Főconsulunk egy igen szép ebédet adott az átutazó német tengerészek tisztelére.

Az összes hivatalos ebédek között legérdekesebb volt a két képviselőházé. Úgy az alsó, mint a felső házból sok kiváló egyén volt jelen.

Mr. S... a képviselőház és ... senatus elnöke mindkettő szellemes társalgó.

Kétségkívül a parlamenti ebédek voltak a legsikerültebbek.

A ferencziek lakomája egyszerű és kedélyes mint azt a rend szelleme megkívánja.

A Jézus-társaság is adott egy összejevetet. Ott voltak a Sydneyben élő rend tagjai. Sok intelligens fő. És a társaság bámulatos sokoldalúságát azon egyszerű körülmény is mutatja, hogy szomszédom ... magyarul szóllított meg. Dr. Pfeiffer a kalocsai gymnasiumból a Sydney St. Aloysius collegiumba lett áthelyezve.

A Lord Mayor egy nagy ebédet adott villájában. Szép otthon. Vendégek az O. M. consul, és a város kat. előkelőségei.

Estélyek a miniszterelnöknél és a főbiró családjánál is voltak.

A kormányzóval több hivatalos ünnepélyen vettem részt. Jelen voltam a Lord-mayor aranylánczának átadásánál és az azt követő fogadáson melyen jelen volt Neu-South-Wales.

A fiú nevelőintézetek közül első helyen az egyetemi collegiumot kell megemlítenem, de ezt megtekintettem első

látogatásom alkalmával. Voltam Manly a papneveldeben is. Riverwiwt híres collegiumát meglátogattam újra. A fekvés igazán páratlan. Jöjünk ki bármikor újra és újra meglep. De most szomorú benyomást okozott. A növendékek fele ágyban fekvő beteg. Pár hét óta járvány ütött ki.

Sydney legnépszerűbb iskolája és konviktusa a Marista testvéreké.

Kitünő fekvésű nagy kiterjedésű telek, czélirányos épület. Gynnasisták és noviciusok száma pár százra emelkedik.

Az ünnepélyes fogadáson ott volt mind együtt. A zsu-folt díszcsarnok, a feldíszített falak, növényekkel és magyar zászlókkal ékített emelvény jó hatást keltett. Áthaladva a növendékek során figyelmes meglepetés gyanánt a nemzeti szózatot játszották.

A fiatalság előadása szabatos. Megjelenése önérzetes. Kinézése egészséges.

Válaszom után a Marista rend működéséről, feladatáról és érdemeiről a távol keleten tartottam előadást.

(Szerterásokon megjelentem a város minden plébániáján. Praedikáltam a legtöbben. Volt vasárnap, hogy háromszor szónokoltam, három különböző templomban egymásután. És az idő kezdett nagyon meleg lenni. A tavasz teljes hevével beköszöntött.

Az egyik vasárnapon kivált tikkasztó volt a léghő. És épen azon a napon lett volna legtöbb szükségem friss levegőre.

Felkeltem hajnalban. Korán a Ferencziek templomában tartottam istentiszteletet és a jelenlévő iskolás fiukhoz intéztem exhortatiót.

A 11 órai énekes misén Wawarleyban voltam jelen. G. St. Ferencz életéről.

12-ig a Ferencziek nagy zárdájában fogadtam Sidney katolikus lakosságát.

Voltak százával. És ha csak mindenikkel kezet fogtam, elég munka volt, hogy teljesen kimerítsen. De nem volt elég a társaságnak. És legalább pár kérdést várt mindenik.

Félkettőkor nagy reggeli az R... ezen az O. M. konsul etc. ötkor tea a polgármesternél, hatkor Benedictio Wawerley-ben és praedicatio. Utána bemutatják a plébánia előkelősegeit, végre félkilenczkor nagy ebéd a kormány palotában.

Volt ilyen napom sok. De szerencsére az idő nem volt ennyire nehéz és tikkasztó.

A gyarmatok nagyon szeretik a zenét. Sokszor nagyon jó muzsikusok. Hangjok kivált erős. Sok jó énekest és énekesnőt adtak eddig is a világnak.

Sokan az éghajlatban látják az okát, mások pedig azon körülményben, hogy gyermekek sehol se lármáznak jobban, mint Ausztráliában.

De bátran tehetnénk hozzá, nemcsak a gyermekek. A világon sehol se hallottam «társalogni» nagyobb hanggal, mint épen a colonián. Vasutakon a kerekek zakatolását, vagy alagút moráját játszva győzik le. Az ebédlő asztal vagy egy salon «csevegése», a tenger háborgásától a mennydörgéséig váltakozik.

A Sdney versenyhét szeptember közepére sik. A városba tódul az egész környék. Sokan voltak a szomszéd államokból is.

Az utcák tömve. A város ünnepi színt ölt. A természet a tavasz teljes pompájában ragyog ilyenkor.

A kormányzó hivatalos minőségben hajtat díszfogaton, ki teljes kísérettel. Én kimentettem magam mindannyiszor. Egy nap a luncheonhoz mentem. A vidék és látvány megérdemelte a fáradságot.

A hét végén Gov. House adott egy nagy garden partyt. A miniszterek, képviselőktől kezdve ott volt az egész város. Nép és katonaság teljes számmal jelent meg.

Több mint ezer egyenruhás és ünnepi diszt öltött alak hullámozott a zöld pázsiton. A kép színben és körvonalban hatásos volt. A gyarmatok hajadonjai cifrábbak a templomba induló rácz asszonynál.

De ha az egyed túl is van öltözve. Ha a részlet nagyon is rikitó. Mint staffage a képet csillogó, és hatásossá teszik.

Mint megannyi óriás pillangó szárnyát tette a szellő tönkre a sok illusio fátylat, selyem uszályt és tarka himzést.

A szél fellegeket is hajtott. És a zápor váratlan verte el a társaságot, mosta el a színes és csillogó képet. Mind megannyi tépelt lepke oszlott szét, sietett el, a társaság. És ért véget idő előtt a nyári multság. Sic transit gloria mundi.

A szárnysegédek között Captain C... olvasott és tehet-

séges. Sok ember ösmerete van. De ezidőszerint még saját énjével van túl elfoglalva. Később, ha van kitartása sokra vihetné. Ügyes és ügyessége majd esetleg pótolja a munkaképessége hézagait.

Ct. W érkezett. Rokonszenves. De még nagyon fiatal.

A magántitkár tengerész. Cap. S . . . Kellemes modor. Jó czimbora. Őt már régebben ösmerem. A Victoria királyné jubileumán találkoztam volt vele. A királyi yachton volt allomásozva.

A «Staff» és «Személyzet» egymást multák felül előzékenységben. A szárnysegédek minduntalan hozzám fordultak. Hol fölvilágosítás, hol tanácsért. Velem beszélték meg a világ eseményeit. A legújabb híreket és a megjelent könyveket. A nap művei, az új kötetek kézről-kézre jártak.

Mielőtt elutaztam volna a komornyik vezetése mellett tisztelgett az egész cselédsereg. És rövid megható szavakban fejezték ki sajnálatokat távozásom fölött, hozzá téve, hogy vigaszokra szolgált látni, hogy nem csak az a szolgák dolgoznak.

Három napot a haza zászlaja alatt is töltöttem. Báró H . . . főkonsulnak egy igen csinos kis villája volt az öböl partján. Egyszerű, parányi, de nagyon lakályos. Csinosan berendezve. Ott lakott egyedül, egy hűséges cseh inas volt a famulus.

Uton Tasmániá felé, egy éjjelt töltök Melbourneban.

De majdnem itt maradtam, bizonytalan időkik. A vasútról a főkormányzó fogatán hajtva a tüzes lovak egy vilamos kocsitól megbokrosodtak.

A Collinstreet legnépesebb része felé iramodtak. A kocsis képtelen volt féken tartani a megrémült állatokat. A nép sikoltva futott ki merre látott. A szembe jövő járművek igyekeztek kitérni. Az örült futás nem tudom meddig tartott, lehet csak pillanatokig, de végtelennek tetszett az idő tartama.

Egy nehéz terhes motornak nem volt módja félre állni. Az összeütközés elkerülhetetlenné vált ott.

Egy óriási rázkódás. A hintó recsegett minden részében. A kocsis ívben repült le a bakról. Szerencsére e pillanatban a kise-fák darabokra törtek. A lovak elszabadulva

iramodtak előre. Így a rázkódás és puszta ijedelemmel megszabadultunk. A kocsisnak se lett zúzódásokon kívül komolyabb baja. Az első segélyt egy szembe levő üzletben kapta. És legnagyobb csodálkozásomra a tulajdonos magyarul kérdezte. «Reményilem Méltóságodnak nincs sérülése.» G... Sándor borkereskedő és szőlőbirtokos boltja volt.

Ez volt az utolsó melbourne-i esemény.

Másnap délelőtt Taszániába utaztam.

Gróf VAY A. P.

A HALÁSZBÁRKA.

Regény.

Első közlemény.

I.

A nagybójt egyik keddjén történt. Szébb reggelt képzelni sem lehetett volna. A tenger aludt, nyugalmasan; simán, mint a tükör; a legcsekélyebb hullámverés nélkül; s a nap sugarainak visszaverődése az alvó vizek fölött egy rezgő aranyháromszöget alkotott.

A bárkák minden nyugtalanság nélkül vonszolták hálóikat a San Antonio-fok előtt; a szélcsend bizalmat öntött az emberekbe s a halászok azt remélték, hogy hamarosan megtölthetik hálóikat és visszatérhetnek Cabañalba,* hol feleségeik már türelmetlenül várták őket. Valencia piacznán ugyanis nagy volt a kereslet s a halak oly könnyen elkelték, hogy ez valósággal Isten áldása volt.

Dél felé az idő megváltozott. Elkezdett fujdogálni a nyugati szél, mely oly félelmetes a folyók torkolataiban;

*) Valencia egyik külső negyedének neve. A szöveg helyes megértéséhez mindjárt itt megjegyezzük, hogy Valencia városa a Turia vagy Guadalaviar folyó jobb partján fekszik, ötödfél kilométernyire a tengertől. A *Grao* — Valencia külvárosa és kikötője — a balparton van, a torkolat mellett, de egy kissé éjszak felé és egy platánokkal szegélyezett széles út köti össze a várossal. A *barrio de las Barracas* a Grao külvárosa s ebben van a *Cabañal* (viskónegyed) meg a *Cañamelar* (nádasnegyed); itt laknak a halászok, egy ropant homokos part mentén. Csupa barakkal van tele, vagyis zsutfödeles apró földszintes viskóval, melyek a valenciai paraszt házakhoz hasonlítanak. A folyó mindkét partján nagy termékeny síkság terül el; a *huerta*, melyről szintén lesz szó később.

a tenger alig észrevehető ránczokat vetett; a szélroham, mely folyton veszélyesebben közeledett, fölkavarta a tükörsima vizet, mely ólomszint öltött: nagy felhőtömegek toltak elő a láthatár pereméről és eltakarták a napot.

Nagy lett a riadalom. Ilyen szélroham a szegény embereknek, a kik már hozzá szoktak a tenger szeszélyeihez, oly vihart jelentett, mely a családokat mindig megfosztja egyikét tagjoktól.

Az asszonyok kétségbeesve tördelték kezöket s míg szoknyáikat a forgószél vadul korbácsolta, ide-oda szaladgáltak a tengerparton, a nélkül, hogy tudták volna, hova mennek; a levegőt jajveszékeléssel töltötték meg és kiki annak a szentnek figyelmébe ajánlotta magát, a ki iránt különös kegyelettel viseltetett; ez alatt az otthon maradt férfiak sápadtan, homlokukat ránczolva és szivarjaikat rágcsálva egy partra vonszolt bárka mögül figyelték az egyre jobban elsötétülő láthatárt, a tenger melléki emberek komor és mély tekintetével, szemökkel a kikötő felé fordulva, hol a mólón megtörtek a legelső vitzömegek s viharzó tajtékkal borították piros oldalát.

A szegény családapák sorsa, a kiket a vihar kenyérkereset közben ért utól, borzalommal töltött el mindenkit s a szemlélők a tenger minden egyes bömbölése alkalmával rémülve gondoltak a háromszögű vitorlákra és az erős árboczokra, melyek talán épen ebben a pillanatban törtek darabokra.

Délután négy óra felé a tentafekete láthatáron egy vitorlasor bukkant föl, mely a tenger hullámainak tajtékaikhoz hasonlóan minden pillanatban majd eltűnt, majd meg újra feltűnt. Végre össze-visszazilált állapotban megérkeztek a vitorlák, mint egy megriasztott juhnyáj, ide-oda dobálva az ólomszínű hullámok fölött, szünet nélkül üldözve a rettenetes orkántól, mely a hányszor csak rájuk fujt, örömét látszott találni abban, hogy kiragadhat belőlök egy-egy darabka vásznat, egy-egy vitorlarudat, egy-egy kormánylapátot, míg végre föltornyosítva egy zöldes színű vízhegyet, menthetetlenül alámerítette a hajót.

Az asszonycsoportok, zilált hajjal, félőrülten a fájdalomtól, elrekedve a kiabálástól még mindig ide-oda futkostak a kikötőben, kiteve annak a veszélynek, hogy elborít-

ják őket a hullámok, melyek át-átcsaptak a mólón; s nedvesen a vízsepppektől, melyeket messze dobált az örvongó tenger, aggódva figyelték a láthatárt, mintha a távolból már hallanák övéiknek lassu és rettenetes halálküzdelmét.

Sok bárkának sikerült elvergődnie a kikötőbe, de mikor eljött az est, egynéhány hiányzott. Istenem, mi történt velük? Oh mily boldogok, a kik e pillanatban ölelhatték újra a partra került férjüket és fiaikat, míg a többi, kevésbbé szerencsés férfi még ott küzködött a sötétben, a recsegő, szétmállott deszkák közt, az éhes tenger hullámtornyaival, melyek minden perczen elnyeléssel fenyegettek őket.

Egész éjjel esett az eső, de ez nem akadályozott meg néhány asszonyt abban, hogy a mólón várják be a hajnalt. Nedves kabátjaikba takarózva s leguggolva a fekete sárba, hangosan imádkoztak, abban a reményben, hogy itt jobban meghallják őket azok, a kik számukra tegnap dél óta süketek; néha megszakították imádságukat s ezalatt rendetlen hajukat tépték, s a gyűlölet és harag válságai közt a halászok borzalmas átkait küldték az ég felé.

Ragyogó hajnal. A tenger legszélső vonalában fölbukkant a nap képmutató arca s itt-ott még foltokat hagyott rajta a tegnapi éj hullámtajtékja; kiterjesztette a vizek fölé rezgő sugarakból szőtt szalagjait s megaranyozta az egész természetet. Az ember azt hitte volna, hogy itt nem történt semmi. Sugarai legelőször egy norvég két árboczost világítottak meg, mely tiszta roncs volt; oldala darabokra hasadt, árboczfája ketté tört s egyes hajórészek a vitorlák rongyaiba burkolva uszkáltak.

Ez a kétárbozos, mielőtt tönkre ment, farakományyal jött északról. A fa, a tenger lágy rengésétől vezetve, lassan közeledett a part felé. A hatalmas gerendák, a széles deszkák, kihalászva a parton hemzsegő tömegetől, egymás után tűntek el, mintha a homok nyelte volna el őket.

Ezek a hangyaszorgalmú emberek buzgón dolgoztak. A vihar csak használt nekik. A rufazai *huerta* útjain, úgy a hogy épen lehetett, már fuvarozták is a gyönyörű szál-fákat, a melyekkel befedik majd az új viskókat. A parti kalózok vígan ösztökélték teherszállító állatjaikat, mintha a zsákmány törvényes birtokosai volnának, nem gondolva

arra, hogy ezekre a szép szálfákra talán még rátapad azoknak a szegény matrózoknak vére, a kiket magok mögött ott hagytak henteregni a tengerparti fővényen.

A szolgálatban levő pénzügyőrök és a dologtalan emberek inkább kíváncsi, mint ijedt csoportokat alkottak a parton fekvő holttestek körül: ezek igen csinos szőke legények holttesteik voltak, magas növésűek, jól fejlett izmokkal, a kiknek nőies fehérségű bőre ki-kicsillant ruházatuk rongyai közül, míg kék szemök, zavarosan és mozdulatlanul, mintegy bamba tekintettel meredt föl az égre.

A norvég kétárbozosnak hajótörése volt a legjelentékenyebb csapás, melyet a vihar okozott. A hírlapok sokat irtak róla. A valenciai polgárok valóságos zarándoklatban özönlöttek ide, hogy lássák a norvég hajót, mely fedélzetéig furódott a süppedékes homokba; és mindenki megfélemedkezve a halászbárkákról, meglepetve hallotta a szegény halásznők sopánkodását, a kik nem látták visszatérni férjüket.

Egyébként a szerencsétlenség sokkal kisebb volt, mint a melytől először féltek. Mikor a tenger kiderült, számos bárka visszatért, melyeket elveszve hittek. A vihar elől Deniába, Gandiába vagy Cullerába menekültek, s a hány csak visszatért közülök a partra, örömrivalgással s mind azon szentekhez intézett hálaadásokkal fogadták őket, a kiknek földadata örködni azok fölött, a kik kenyerüket a tengeren keresik.

Csak egy nem tért vissza, a Pascualo apó bárkája. Ő volt a legkitartóbb munkások egyike Cabañalban s folytonos izgalom közt élt, hogy megkeresse a *pesclát*,*) télen halász és nyáron csempész, bátor tengerész, a ki gyakran meglátogatta az algeri és orani partokat, melyeket közönségesen csak «szemközti partoknak» nevezett, úgy mint hogyha az utca másik oldalán levő járdáról beszelt volna.

Felesége, Tona nem egy hetet töltött a mólón, mindig magával vive két kis gyermekét; az egyiket még a karján czipelte, míg a másik, a ki már nagyobbacska volt, szoknyájába kapaszkodott. Várta Pascualóját s valahányszor újabb hírt mondtak neki, keserűen sóhajtott, haját tépte és hangosan imádkozott a szent szűzhöz.

A halászok nem nyilatkoztak világosan, de mikor neki

*) E pénzdarab névleges értéke 1 frank.

férjéről beszéltek, arcuk szomorú kifejezést öltött. Látták a hajót menekülni a vihar első támadásai alatt, a San Antonio-fok elé, azonban elvesztette vitorláit s így nem érhetette el a szárazföldet. Sőt egyikök azt állította, hogy látta is a bárkát egy tajtékzó, haragos hullámhegy alatt, mely oldalba támadta, de nem tudja, vajon a bárka ellentállt avagy elmerült-e.

S a szegény asszony folyton várt két gyermekével, egyaránt készen a kétségbeesésre, meg a vigasztalódásra, míg végre tizenkét nap múlva egy könnyű vámhajó, mely a part mentén czirkált, hogy ügyeljen a csempészekre, haza hozta Pascualo apó bárkáját, gerinczével a levegőben, feketén, tele tengeri iszappal, lebegve mint egy óriási koporsó és körülvéve egész sereg különös haltól: ezeket a kis szörnyeket valami a hajón keresztül érzett zsákmány látszott magával csalni.

Kivonszolták a bárkát a partra.

Az árbocz töben ketté volt törve, a bárka belseje tele volt vízzel és mikor a halászok lementek, hogy a vizet belőle kimerítsék, lábuk a kötelek és kosarak közt valami nedves és ragadós dolgot érzett, melytől ösztönyszerűen undort érezve fölkiáltottak.

Ez egy hulla volt. Karjukkal a vízben turkálva egy fölfujt, zöldes holttestet huztak ki, oly puffadt hassal, mely majdnem ketté repedt, szétroncsolt fejjel, mely nem volt egyéb, mint alaktalan csonttömeg s az egész testet összevissza marták az apró ragadozó halak, melyek nem tágitva zsákmányuktól, belesimpaszkodtak a hullába, és olyanná tették, mint egy óriási sündisznó.

Ez volt Pascualo apó, de oly ijesztő alakban, hogy özvegye kétségbeesésében üvölteni kezdett, a nélkül, hogy érinteni merté volna ezt az irtózatot tömeget. Egy hullámtorlás Pascualót a bárka belsejébe dobta, még mielőtt maga a bárka elmerült volna s szegény ember mindeddig itt maradt, hirtelen megfuladva és sirja ez a deszkatákolmány lett, mely egész életének álma volt s a mely harmincz éven át fillérhez fillérrel járuló takarékossgot képviselt.

A cabañali asszonyok rémitő siránkozást csaptak, látván, hogy bánik a tenger azokkal az emberekkel, a kik elég merészek kizsákmányolására és jajveszékülésük egész a

temetőig kísérte a koporsót, mely a szétroncsolt és alakatlan holttestet magába zárta.

Egy héting sokat beszéltek Pascualo apóról. Aztán az emberek nem gondoltak rá többé, kivéve mikor az özvegygel találkoztak, a ki folyton sóhajtozott, egyik porontyával kezében s a másikkal karjai közt.

Szegény Tona még nagyobb dologért is siránkozott, mint férje elvesztéért. Közeledni látta a nyomort s nem is a tűrhető nyomort, de azt, mely a nélkülözésekhez szokott szükölködőket is megrettenti, azt a nyomort, mikor az embernek már nincs tűzhelye s mikor kénytelenek vagyunk az utcán kezünket minden arra jövő felé kitárni, hogy egy *ochavót* *) vagy egy darab penészes kenyeret kérjünk.

Míg a szerencsétlensége új volt, még támogatást talált, és az alamizsnák, melyek a szomszédságban rendezett gyűjtés eredményei voltak, lehetővé tették, hogy három vagy négy hónapig megéljen. De az emberek hamar felejtének. Nemsokára már nem látták Tonában a hajótört özvegyét, csak egy szegény asszonyt láttak benne, a ki mindenkinek terhére vált örökös alamizsnakérő pityergésével és végre számos ajtó bezárult előtte és a sok drága barátnő, kinek azelőtt csak nyájas mosolya volt számára, most mind megvetéssel fordult el tőle.

De Tona nem volt az az asszony, a ki fejét veszti, mert az egész világ elhagyja. «Sebaj, már eleget sírtam». Eljött az idő, hogy maga keresse kenyerét, mint a hogy ez kötelessége egy jó anyának, a kinek erős öklei vannak s a ki örökké két éhes szájtól hall kenyeret kérni.

Egyetlen vagyona, a mi megmaradt, a bárka volt, melyben férje meghalt s a mely ott korhadt a part fövenyén, az esőben időnként jól megázva s a napfénytől szétrepszotva, egész sereg féreggel, melyek a repedések közt tanyáztak. De a szorgalmas és serény Tonának már megvolt a maga terve. Valami vállalatba kell kezdenie. Az apa sirja szolgáljon majd arra, hogy eltáplálja az özvegyet és az árvákat.

Az elhunyt Pascualónak egy unokabátyja, Mariano apó, egy öreg agglegény, a kit gazdagnak mondtak s a ki némi

*) Mintegy 2 fillért.

vonzalmat érzett Tona két gyermeke iránt, segítségére jött az özvegynek s fősvénysége mellett is előlegezte neki a beruházás költségeit.

A bárka egyik oldalából kifürészelték egy hosszúkás négyszög alakú részt, hogy bejáratul szolgálhasson. Hátsó részébe egy kis íróasztalt helyeztek. A háttérben három-négy kis boros és pálinkás hordócska talált helyet. A bárka fedélzetét kátrányos deszkatetővel pótolták, a mi kissé kiemelte a földből ezt a sötét kis kunyhót. A bárka orrán és hátán új deszkákkal két kabinhoz hasonló kis fülkét készítettek, egyet az özvegy, másikat a gyermekek számára és a bejárat fölé nádból ereszt is szögeztek, mely alatt bizonyos büszkeséggel, két sánta ivó asztal és hat vagy hét tábori szék terpeszkedett. A bárka ekképen egy kis kantinná alakult át épen azon épület mellett, mely istálló gyanánt szolgál a vontató ökrök számára,* ezen a tájon vonszolták partra a halászsákmányt és itt mindig igen sok ember járt.

A cabañali komámasszonyok alig tudtak magukhoz térni a meglepetéstől. Ennek a Tonának ördöge van. «Látjátok, hogy meg tudja keresni kenyerét?» A hordócskák és palaczkok mintegy varázsütésre ürültek ki: a halászok szívesebben iddogáltak itt, sem hogy az egész partot megkerüljék s így jussanak valamely cabañali kocsmába és az eresz árnyékában, a kis sánta asztalok fölött játszottak is *truque y flor-t*,**) várva az órát, mikor újra tengerre szállhatnak s játékukat egy pár korty rummal vidámítva föl, melyet Tona egyenesen Cubából kapott, legalább ő mennyre-földre esküdött, hogy onnan kapja!

II.

A viharvert bárkának jó útja volt. Abban az időben, mikor hullámról-hullámra ugrálva vonszolta hálóit a tengerben, sohasem juttatott annyit Pascualo apónak, mint most, megöregedve, összetörve, csapszékké átváltozva, özvegyének juttat.

*) A valenciai halászok nagy vörös ökrökkel vontatják bárkáikat a vízre s onnan vissza a partra.

***) Kártyajáték.

Ezt legvilágosabban azok a szépitések bizonyították, melyeken az első berendezés lassanként keresztül ment. A két kabint szép szőtt oldalfüggönyökkel takarták el s mikor a függönyöket ketté vonták, új matráczokat és ragyogó fehér huzatu vánkosokat lehetett látni. Az íróasztalon mint valami aranytömb világított a fényesre csiszolt kávéfőző.

A bárka, fehérre mázolja, elvesztette előbbi gyászos kifejezését, mely a katastrophára emlékeztetett, s a mily mértékben nőtt a belső berendezkedés és jólét, ugyanoly mértékben terjeszkedtek a palánkok s a kis gazdaság is megbővült. A meleg homokon hetykén szaladgált több mint húsz tyúk, egy harcziás és lármás kakas kormányozta őket, mely a tengerpart összes kutyáival szembe szállt, a nádkerítés mögött egy disznó rőfögését lehetett hallani, melyet kövérsége asthmatikussá tett, és szemben az íróasztallal, az eresz alatt, állandóan két kis kémény füstölgött s magán a tűzhelyen folyton rotyogott a rizs és sistergett a hal, mely az olaj kék gőzében aranyszínűre sült.

Itt most már jólét és némi bőség uralkodott. Nem volt elég arra, hogy a tulajdonosnő meggazdagodjék, de arra elég volt, hogy kényelmesen megéljen.

Tona mosolygott az elégülségtől, mikor arra gondolt, hogy nincsenek adósságai s mikor a szárított hallal, füstölt kolbászszal, paprikába páczolt sonkával tele polczára tekintett s nézte az itallal tele hordókat, a hivatalos méretekkel ellátott palaczkokat, melyekben különféle színű italok ragyogtak, a kisebb-nagyobb edényeket, melyek a falon lógtak vagy a kis takaréktűzhelyre kerülve, bennök az ízes ételek sisteregtek.

És ha elgondolta, hogy özvegysege első éveiben még éhséget is szenvedett! Most jóllakva és elégülsen többször ismételte ugyanazt az igazságot: «Akármit mondanak, Isten sohasem hagyja el a becsületes embereket».

A jólét és a gondmentes élet egészen visszafiataltották. Meghizott bárkájában s egy jól táplált hentesné sugárzó arczkifejezését öltötte magára. Folyton védve a naptól és nedvességtől, nem volt oly lesült és szurtos arczú, mint azok a nők, a kik állandóan a tengerparton emésztődnek, s ha íróasztala mellé ült, épen az asztalra borult duzzadt

gömbölyded melle, melyet napról-napra más könnyüsellem blouse takart el; a blouseokba piros és sárga arabeszek voltak himezve.

Még némi fényűzést is megengedhetett magának a csárda diszítésében. A hátsó végében, a fehér falakon a hordókkal egész sereg olcsóbb színnyomatú kép váltakozott, melyeknek rikitó szinpompája még a tarka blouseok színét is elhomályosította és a halászok, míg az eresz árnyékában iddögáltak, a nyitott ajtón keresztül sokszor megcsodálták az *Oroszlánvadászatot*, *Az igaz és a bűnös ember halálát*, *Az élet lépcsőjét* s vagy egy tuczat szentnek képét, melyek közt szükségképen ott volt Szent Antal, ott volt látható továbbá a *Sovány* és *Kövér kereskedő*, mint symbolikus képei annak, a ki hitelre s annak, a ki csak készpénzre ad el.

Kétségkívül sok dolog volt, a minek örvendhetett, annál is inkább, minthogy gyermekeit minden nélkülözés nélkül látta felnőni. Az üzlet napról-napra fejlődött és a *durók* *) lassanként megtöltöttek egy öreg harisnyát, melyet szobájában őrzött, a kis nyoszolya deszkái és a jól tömött matrácz között.

Néha nem tudott ellentállni annak a vágynak, hogy egyetlen pillantással át ne tekintse kis vagyonát s ilyenkor lement a tengerpartra. Innen könnybe borult szemmel nézte a csirke-ólat, a szabad levegőn álló konyhát, a disznó-ólat, a hol a rózsás színű disznó rőfögött, a nyilt ajtajú bárkát, melynek ragyogó fehérre mázolt eleje és hátsó része messze kilátszott a palánkok és nádkerítés között: olyan volt ez, mint egy phantastikus hajó, melyet a vihar elragadott és egy major közepére vonszolt.

Egyébként Tonának elég sok baja volt. Keveset aludt, kora hajnalban kelt és gyakran éjfélkor is, ha az ajtón heves dörömböléseket hallott, kénytelen volt fölkelni ágyából, hogy kiszolgálja a hajósokat, a kik a tengerről jöttek s a kiknek, mihelyt lerakták halász-zsákmányukat, még hajnal előtt el kellett utazniok.

Ezek az alkalmatlan vendégségek hozták a legtöbb jövedelmet, de ezeket unta is leginkább a csaplárosné. Jól

*) Öt pesetas pénzdarab.

ismerte ezeket az embereket, a kik, miután egy hetet töltöttek a tengeren, néhány percz alatt akarták felszüresölni a földnek minden élvezetét. Rávetették magukat a borra, mint a musliczák. Az öregebbek ott maradtak az asztal mellett bóbiskolva, míg a pipa kialudt száraz ajkaik közt, ámde a fiatalok, ezek a szálas legények, a kik a tengeren folytatott munkás és önmegtartóztató élet következtében amúgy is izgatottak voltak, oly éhes és sokat jelentő tekintetet vetettek *siña* *) Tonára, hogy megharagudott, arczát elfintorította és készült arra, hogy erőszakkal verje vissza e csikos ingű tritonok goromba enyelgéseit.

Tona soha sem volt valami nagyon szép, de gömbölyű termete, nagy fekete szemei, melyek egészséges barna arczból ragyogtak ki s a mi mindennél több, elég hiányos öltözete, melyben nyáron éjjeli vendégeit kiszolgáltatta, igen kívánatosá tették őt e durva legények szemében, a kik mikor Valenciában horgonyt vetettek, örömmel gondoltak arra, hogy viszontlátják *siña* Tonát.

Ez pedig ügyes asszony volt, a ki jól tudta őket orrukánál fogva vezetni. Soha sem adta meg magát. A nagyon merész ajánlatokra gorombaságokkal felelt, a csipésekre pofonokkal, a váratlan csókokra hatalmas rugásokkal, melyektől az asztal alatt hemperegtek ezek a betyárok, a kik voltak oly erősek, mint bárkájok árbocza.

Nem akart kényes helyzetbe kerülni, mint annyian mások, nem tűrte, hogy vele tiszteletlenül bánjanak. Ezen felül még anya is volt, porontyai az ivószobától két lépésre aludtak, egy egyszerű deszkaajtó mögött, melyen áthallatszott szuszogásuk s neki egyetlen gondja az volt, hogy családjának megélhetést biztosítson.

Gyermekeinek jövője lassanként erősen kezdte őt foglalkoztatni. A tengerparton nőttek föl, mint két kis sirály, azokban az órákban, mikor a nap erősen sütött, leguggoltak a partra vonszolt bárkák mögé vagy pedig az egész partot bejárva kagylók és csigák keresésével mulattak s kis csokoládé színű lábszáruk egészen belemerült a széles algarétegekbe.

Pascualo, az idősebbik, élő képmása volt apjának. Pufók,

*) *Señora* (asszonyság) rövidítése ebben a tájszólásban.

potrohos, széles vállú volt s egy kihizlalt papnövendékhez hasonlított; a tengerészek úgy hívták, hogy *rector* * s ez a gúnynév egész életén át rajta maradt. Nyolcz évvel volt idősebb, mint öccse, Antonio, egy sovány, ideges, zsarnok természetű kis baba, a kinek szeme a Tonáéhoz hasonlított.

Pascualo igazán anyailag gondozta kis öccsét. Míg siña Tona dolga után járt, vállára vette Tonetet és czipelte őt, mint valami jó dajka s ha játszott is a parti gyerekekkel, soha egy perczre sem hagyta magára ezt a mérges kis kölyköt, a ki dögönyözte a vállát, vagdalta őt, mint a lovas a lovát és kiczibálta a haját. Éjszaka, a csárdává átalakított kis bárka szűk szobájban, a legjobb hely Toneté volt és a türelmes Pascualo összehuzódott, csak hogy a matráczon több hely jusson ennek a kis ördögnek, a ki gyöngesége mellett is valóságos zsarnok volt.

Elringatva a tenger tompa zúgásától, mely sokszor egészen a bárkáig hatolt, azokon a napokon, mikor a tenger igen nagy volt s a szél oly erősen fújt, mintha keresztül akarna törni a deszkafalak repedései közt, a két gyermek mindig egymás karjában, ugyanazon takaró alatt aludt el.

Éjszaka néha fölébredtek arra a dörömbölésre, melyet a halászok végbe vittek, a kik partra szállásukat tivornyával ünnepelték, hallották anyjuk hangos szavát, melyet a méltatlankodás élessé tett, egy-egy jól sikerült pofonnak csattanó hangját, sőt gyakran kis fülkájöknek retesze is majdnem leszakadt egy egyensúlyát vesztett test zuhanása miatt. De naiv ártatlanságukban, mely se gyanut, se félelmet még nem ismert, tüstént újra elaludtak.

A mi a gyermekeket illeti, siña Tona nem volt ment bizonyos igazságtalan gyöngeségtől. Özvegysége első éveiben, mikor látta őket elaludni, éjszaka, a szűk fülkében, kis fejöket egymás mellé téve s a deszkafalnak talán épen ahhoz a részéhez támaszkodva, a hol atyjok feje széthasadt, mély megindulást érzett és sirt, mintha azon a ponton volna, hogy tüstént el kell őket veszítenie.

De később, mikor eljött a bőség ideje és az évek kissé

*) A plébánost hívja így a nép Valenciában.

kitörölték a katastropha emlékét, mindinkább Tonetet szerette meg, a kiben volt valami a kis macska kecsességéből s a ki mindenkivel szemben valami parancsoló erőszakosságot tanusított, de anyjának ravasz macska módjára hizelgett.

Az özvegy rendkívül lelkesedett ezért a kis haszontalanért, a ki folyton a tengerparton csatangolt s a ki hé éves korában már napokra eltűnt hazuról s egyébként is csak késő este tért haza, mikor ruhája csupa rongy volt és zsebei tele voltak vízzel, sárral és homokkal. Az idősebb ellenben, a kinek most már nem kellett kis öcscsét gondolni, reggeltől estig a csárdában tartózkodott, a hol kimosta a poharakat, kiszolgálta a vendégeket, etette a tyukokat és a disznót s roppant figyelemmel ügyelt az agyagedényekre, melyek a takaréktűzhelyen sisteregtek.

Délután felé, mikor anyja, a söntés mögött szundikálva, véletlenül rátekintett Pascuolora, mindig élénken meglepődött: úgy tetszett neki, hogy férjét látja viszont abban az alakjában, melyben őt először megismerte, mikor egy halászbárkán matrózinas volt. Ugyanaz a telt és mosolygó arcz volt, ugyanaz a széles, négyszögű mell, ugyanazok a vaskos és kurta lábszárak.

Erkölsi tekintetben sem volt csekélyebb a hasonlóság. A fiú, csak úgy, mint atya, jámbor és egyszerű természet volt, szorgalmas munkás, nyugodt és kitartó, miért is mindenki előtt kiérdemelte a «derék gyerek» nevet. A mily félnék és szelid volt, épen olyan vadállattá lett, mihelyt arról volt szó, hogy megkeresse a *pesetát* és örülten szerette a tengert, a bátor szívű embereknek ezt a bőkezű dajkáját, a kik tudják, hogyan kell tőle megszerezni a táplálékot.

Tizenhárom éves korában már nem tudta rászánni magát arra, hogy a csárdában éljen. Gyakran kifejezte ellenszenvét, ügyetlenül, kapcsolat nélküli szavakban, szaggatott és sokszor értelem nélküli mondatokban s mindennek az volt a vége, hogy szeretne menekülni börtönéből.

Nem, ő nem született arra, hogy a csárdában főlsszolgáljon, a kenyérkeresetnek ez a módja igen könnyű s ennél fogva igen jó lesz öcscsének, a ki nem valami nagy vonzalmat tanusított a munka iránt. De ő, ő életrevaló és erős, tetszik neki a tenger és halász akart lenni.

Siña Tona ijedten hallgatta őt s rendesen azzal felelt, hogy ellenvetésül fölhozta a nagy bőjti katastrophát. De a fiú önfejűen nem tágitott. •

Ily szerencsétlenségek nem minden nap történnek s minthogy ő magában hivatást érzett, azt a mesterséget kell választania, melyet atyja és nagyatyja üztek; ezt ismételte előtte Borrasca bácsi is, az öreg halászmester, a ki az elhunyt Pascualónak nagy barátja volt.

Szóval, mikor megkezdődött a halászat a *boukkal*,*) az anya engedett és Pascualo hajóra szállt Borrascával, a ki őt mint matrózinast, tengerésznyelven bárkai macskát alkalmazta; fizetése volt az összes *cabetek*, vagyis a rosszabb minőségű halak, rákok, hippocampok tulajdonjoga és a belőlök való táplálkozás engedélye.

Az inaskodás kezdete igen kellemes volt neki. Mindaddig atyjának elnyütt, régi ruháit adták rá, de siña Tona azt akarta, hogy méltóan kezdje meg az életpályáját és egy este, mikor becsukták a csárdát, mind a ketten elmentek Graóba, egy kikötőbeli bazárba, a hol tengerészek számára készült ruhákat árultak. Pascualo sokáig emlékezett erre a bazárra, mely a fényűzés szentélye gyanánt tűnt föl előtte.

Szeme ott révedezett a kék zubbonyok, a sárga viaszkos vásznak, az óriási tengeri csizmák közt: csupa oly dolgok voltak ezek, a melyeket csak a bárkák gazdái szoktak vásárolni és büszkeséggel telten távozott a maga kis matrózbatyujával. Ebben volt két matrózing majorcai vászonból, mind a kettő oly durva és kemény, mintha csomagoló papirból készült volna, egy öv fekete gyapjuból, egy teljes *bayeta****) öltözet, oly sárga, hogy ijedelmet okozott, egy kis vörös sapka, melyet rossz időben egész nyakig huzhatott a fejére s végre egy másik kis sapka fekete selyemből, arra az esetre, ha kiszáll a szárazföldre. Most végre természetéhez illő ruhát kapott s nem kellett többé küzdenie az atyjáról rá maradt ruhákkal, melyek szeles időben úgy földuzzadtak hátán, mint a vitorla

*) Egy-egy pár hajó, mely hosszú horgot von maga után és mindig együtt halad: így szokás halászni a Földközi tengeren.

***) *Bayeta* vastag gyapjuposztó, melyet régente Segoviában gyártottak.

s arra kényszerítették őt, hogy sokkal gyorsabban fusson, mint a hogy lábai bírták. No a cipőről nem is érdemes beszélni: soha cabañali matróz nem szorította bele gyors lábait ezekbe a kínzó eszközökbe.

Valóban a fiú nem hazudott, mikor azt állította, hogy a tengerre született. Borrasca bácsi bárkája sokkal jobban tetszett neki, mint az, a hol a disznó rőfögött és a tyukok kotkodácsoltak. Igen sokat dolgozott és számos nehéz feladatot kellett megoldania, melyeket gazdája rábízott, a ki a szárazföldön nagyon jól bánt vele, de ha egyszer a bárkán volt, még saját apját se kimélte. A macska könnyedségével mászott föl a legmagasabb árbocra is, hogy fölakaszsa a hajólámpát vagy rendbe hozza a köteleket, az alkalmas pillanatban segített behuzni a hálót, felsurolta a bárka födelzetét, a belsejében szép rendben elhelyezte a halakkal tele kosarakat, élesztette a kályha tüzét és vigyázott rá mindaddig, míg a hallevesben a hal oly puhára nem főtt, hogy a hajó személyzetének igazán nem lehetett panasza.

De mennyi élvezet kárpótolta ezért a sok munkáért! Mihelyt a gazda és legényei befejezték ebédjüket, melynél Pascualo és a másik «macska» szolgáltak föl, mereven és tiszteletteljesen, a maradékot a matrózok kapták, a kik leültek a hajó előrszébe, ölükbén a fekete üsttel és hónuk alatt egy darab kenyérrel. Először a javát ették meg, azután, mikor a kanalak az üst fenekére értek, megkezdődött annak kitisztítása kenyérhéjjal, míg végre is az edény fémfeneke oly tiszta lett, mintha egészen kisikálták volna.

Ezután felkutatták azt a kis bort, a mit a legénység meghagyott a pléhkannában és mikor már nem volt semmi munka, elterültek a födelzeten, mint valami fejedelmek, szétbontott inggel és szabad mellel, a hajó lökéseitől ringatva s a szellőtől simogatva.

Dohányban sem láttak hiányt és Borrasca bácsi az összes ördögöket idézte, mikor észrevehette, mily hihetetlen gyorsasággal tűnik el köpenye zsebéből majd az algeri *alquilla*. majd a havanai *picadura*,*) melynek minősége a legutolsó cabañali titkos szállítmányból került ki.

*) *Alquilla* szálakra vágott dohány, *picadura* aprított dohány.

Ez volt a világon a legjobb élet Pascualo számára és valahányszor kiszállt a szárazföldre, anyja őt mindig erősebbnek, naptól barnábbnak látta, de csak oly jólelkűnek, mint azelőtt, noha most meg kellett barátkoznia a bárka «macskáival», a kik elvetemült semmirekellők voltak és a kik, mikor másokkal beszéltek, akkora pipából fújták az emberek szemébe a füstöt, mint ők maguk.

A csárdásné nem mindig volt vidám. Sokszor egész napokat töltött egyedül a bárkában, mintha nem lettek volna gyermekei. A rector a tengeren volt, a hol megkereste a maga részét a cabetből s csak ünnepeken jött haza, hogy büszkén átadja siña Tonának azt a három vagy négy pese-tát, a mi neki egy hétre járt. A másik, az a megtestesült ördög, no abból javíthatatlan csavargó lett, a ki csak akkor tért haza, mikor az éhség üzte.

Tonet egészen elkamaszodott a kis tengerparti csavargók közt, a kik valóságos verekedő csapatokká szervezkedtek és oly kevéssé ismerték apjokat, anyjokat, mint azok a kutyák, a kik a tengerparti fővenyen való szaladgálásaikban társaik voltak. Tonet oly jól uszott, mint egy hal, nyáron beugrott a kikötőbe, minden szemérem nélkül bocsátva közszemlére sovány és bronzszínű testét, hogy szájával elkapja azt a két *cuartót*,*) melyet a sétálók dobtak neki.

Éjszaka megjelent a csárdában tépett nadrággal és összekarmolt arcczal. Anyja gyakran rajta kapta őt, a mint a hordóból gyönyörrel itta a pálinkát és egy este kénytelen volt fölvenni mantilláját s a kikötő kapitányságára menni, a hol könnyezve könyörgött, hogy bocsássák szabadon fiát, ő megígéri, hogy ki fogja belőle verni azt a haszontalan szokását, hogy megdézsmálja a kőpartra szállított czukorládákat.

Micsoda gézengúz ez a Tonet! Vajon kihez hasonlít? Igazán szégyen a becsületes szülőkre nézve, hogy ily semmirekellőnek adtak életet, egy ilyen oktondinak, a kinek, ha éhes, van otthon mit ennie s mégis folyton a Skótszországból érkező hajók körül szaglászik s kilesi a pillanatot, mikor a legénység nem ügyel oda, hogy hóna alatt egy beszózott heringgel kereket oldjon. Egy ilyen gyermek

*) Egy *cuarto* = kb. öt fillér értékű pénzdarab.

valóban kétségbe ejti szüleit. Tizenkét éves korában már nincs benne egy csöpp munkaszeretet, egy csöpp tisztelet anyja iránt, a ki pedig elég sok seprünyelet tört el a hátán.

Siña Tona ily magányban, két gyermek mellett is gyermek nélkül, szenvedéseinek bizalmasává fogadta Martinezt, egy fiatal vámtisztviselőt, a ki erre a partvidékre volt besorozva s a ki türehetlen hőségben a gárda védőtetője alatt töltötte az időt, lábai közé szorítva puskáját, bámészan nézve a láthatárt és nyugodtan hallgatva el a csaplárosné örökös panaszait.

Ez a Martinez Andaluziából származott, huelvai születésű volt, elég karcsú és elég szép növésű fiatal ember, a ki harcziás arczkifejezéssel viselte régi egyenruháját és nagyon figyelmesen gondozta kis szőke bajuszát. Siña Tona csodálta és bámulta őt. «Ha valaki jó nevelést kapott. hiába akarja eltitkolni: az egy mérföldnyiről is megismerszik.» És mily bájjal beszél! Mily gondosan válogatja meg a szavakat! Világos, hogy tudós és tanult ember. Avagy nem tanult-e több évig városának papnevelő intézetében? Hogy ma ily szerény körülmények közt él, annak csak az az oka, hogy nem akarván pap lenni és világot óhajtván látni, kilépett a papnevelő intézetből, összeveszett családjával és beállott a vámhivatalnokok közé.

Tona tágra meredt nagy szemekkel hallgatta őt, mikor nehézkes, selypítő andaluziai nyelvjárásában elmondta élet-történetét; ő pedig, ha olykor felelgetett neki, találó ellentétül, a groteszk és érthetetlen castiliai nyelvjárást használta, mely még a cabañali bennszülötteket is megnevetette volna.

— Látja, Martinez úr, ez az én rossz fiam örületbe kerget engem csinyeivel. Hiába mondogatom neki: «Van valamiben hiányod, te bandita? Miért jársz hát ezek közé a rühesek közé?» Oh, Martinez úr, ön, a ki oly szépen tud beszélni, ijeszsen rá. Mondja meg neki, hogy ha nem akar észre térni, elviszik Valenciába és becsukják a dutyiba.

És siñor Martinez megigérte, hogy rá fog ijeszteni a semmirevalóra, szónoklatokat tartott neki, szigorú arczokat vágott s így elért annyit, hogy Tonet legalább néhány órára

meg volt félemlítve, különösen az egyenruha és a rettenetes puská miatt, melyeket a vámhivatalnok egy perczre sem hagyott el.

Ezek az apró szivességek lassanként egyre jobban bevezették Martinezt a Tona családi életébe s közte és az asszony között egyre növekvő bizalmas viszonyt fejlesztettek. Martinez ebédjét a csárdában készítették el; ő maga csaknem minden idejét itt töltötte s a jeles hölgy nem egyszer és nem minden gyönyör nélkül foltozta meg Martinez ingeit s varrta föl alsó ruháira a leszakadt gombokat. «Szegény *siñor* Martinez! Mivé lenne az ilyen jól nevelt fiatal ember, ha nem lenne senkije, a ki mint ő, gondozza ruháit és fehérneműit? Hiszen akkor rongyokban járna, mint valami ágról szakadt, s mi türes-tagadás, ez olyan dolog, a mit egy jólelkű asszony nem tud elnézni».

A nyári délutánokon, mikor a nap teljes erejével rásütött az elhagyott fövenyre s a tüzes homokból valóságos fényszikrákat csiholt ki, csaknem minden változat nélkül a következő jelenet szokott ismétlődni.

Martinez, a söntés előtti gyékényszéken ülve, kedvelt szerzőjét, Perez Escrichot olvasgatta, nagy, piszkos beszamárfülezett kötetekben, melyeknek táblája teljesen elkopott s a melyeket a vámtisztviselők egymásnak adogattak kölcsön, úgyhogy az egész partvidéket megjárták. Ezek a hatalmas kötetek, melyek *siña* Tonában a tanulatlanoknak babonás tiszteletét keltették föl, alkották azt a forrást, melyből Martinez szép és előkelő nyelvezetét s az azt erényes philosophiát merítette, mely oly mélyen meghatotta az özvegyet.

A söntés másik oldaláról, folytonosan szövögetve a boldogság szálaít, a nélkül, hogy maga is teljesen tisztában lett volna azzal, a mit csinál, Tona hosszasan leste a fiatal embert, sokszor félórára és megfélekedezve magáról, míg finom szőke bajuszát szemlélte, vagy míg arra figvelt, hogy mily finom metszésű orra van s mily kiváló ízléssel osztja ketté és simítja szét homlokának két oldalára csinos aranyhaját.

Néha, mikor egy-egy lapot fordított, Martinez föltekintett és váratlanul észre véve Tona ráfüggesztett nagy szeméit, elpirult és tovább folytatta az olvasást.

Tona szemrehányásokat tett magának a miatt, hogy oly hosszan figyelte Martinezt. «Mit jelent ez?» Igaz, a míg férje élt, gyakran megtörtént, hogy hosszasan figyelte őt, hogy lássa arczélét. De ma mi oka van arra, hogy órákon át elnyelje szemeivel Martinezt, mint valami balgát, a nélkül, hogy meg tudna szabadulni e föltűnést keltő csodálkozástól? Mit mondanának az emberek, ha ezt megtudnák? . . . Nyilvánvalóan van valami, a mi őt ehhez az emberhez vonja. És miért ne? Olyan szép ember és oly művelt! Oly szépen tud beszélni . . . No de semmi, mindez csak szeszély. Ő már a negyvenedik év felé közeledik, nem tudja ugyan azt határozottan, hogy hány éves, de körülbelül harminczhetedik évében van, míg Martinez nem több huszonhatnál . . . És mégis, az ördögbe, ő mégsem oly csúf, ha mindjárt egy pár évvel idősebb is. Ő maga igen jó erőben érezte magát s ez a véleménye azoknak a betyár tengerészeknek is, a kik annyit alkalmatlankodnak neki. Egyébként ez az eszme nem is oly lehetetlen, mint a milyennek az első pillanatban látszik: már az emberek úgy is ilyesformát képzelnek és Martinez társai, valamint a tengerparti halászsasszonyok is többször kifejezést adtak gonoszkodó sejtelmöknek holmi elcsavart czélzásokban, melyeket azonban nem volt nehéz megérteni.

Végre is megtörtént az, a mit a világ várt. Tona, hogy elnémitsa lelkiismeretét, aggályai ellen azt hozta föl, hogy gyermekeinek apára van szüksége és soha jobb apát nem találhat, mint Martinez. És a hősies asszony, a ki a legcsekélyebb bizalmaskodásra is pofonokat osztogatott a halászoknak, önkényt megadta magát, vagy még sokkal inkább ő volt az, a kinek le kellett győznie ennek a nehézkes embernek kislelkűségét. Ő kezdte tehát a dolgot és Martinez engedte magát a dologba belerántani, a felsőbb szellemi képességű ember tanulékonyásával, a kinek elméje sokkal magasabb gondolatokkal lévén elfoglalva, eltűri, hogy a földi dolgokban úgy kezeljék őt, mint egy bábót.

Az esemény nyilvánossá lett, de maga siña Tona haragudott érte a legkevésbé, sőt épen örült neki, ha megtudják, hogy házának most már nemcsak úrnője,

hanem ura is van. Mikor valami üzleti ügy Cabañalba szólitotta, a csárdát Martinez gondjára bízta, a ki mint azelőtt, kiült az eresz és fegyverét lába közé szorítva bámulta a tengert.

A két gyermek is, úgy látszik, értesült a dolgok új fordulatáról. Mikor a rector a szárazföldre jött, egy-egy oldaltekintettel figyelte anyját, valami nyugtalan megdöbbenést érzett és a szöke vámtisztviselő jelenlétében, a kit örökké az ivóban talált, félszegül és szégyenkezően viselkedett. Tonet pedig gúnyos mosolyával elárulta neki azt, hogy az esemény igen szabad szájú magyarázatoknak tárgyát alkotta a tengerparti verekedők között és a helyett, hogy mint azelőtt, megijedt volna a vámtisztviselő szónoklataitól, arczfintorokkal felelt és egy ugrással eltűnt, megvetése jeléül cigánykerekeket hányva.

E korszak valóságos mézeshét volt Tona életének ez érett időszakában. Most Pascualóval való házassága unalmas szolgaságnak tűnt föl előtte. Rajongóan szerette a vámtisztviselőt, a szenvedélynek azzal a viharosságával, melyet oly nők tanusítanak, a kik ifjúságuknak hanyatlásához értek; és elvakítva a szerelemtől, vásárra vitte boldogságát, mit sem törődve a szomszédok elégületlenségével. «Hát aztán? Beszéljenek a mit akarnak. Mások még rosszabbat tettek, mint ő és hogyha az emberek annyit fecsegnek, csak azért teszik, mert irigylik a szerencséjét, hogy egy szép fiatal embert szerzett magának».

Martinez, folyton megtartva ábrándos arczkifejezését, türte, hogy Tona dédelgesse és körülhizelegje, mint olyan embert, a ki mindent követelhet. Társai és főnökei előtt nagy tekintélynek örvendett, mert rendelkezésére állt a csárda pénzes fiókja, sőt még a durókkal megtöltött harisnya is, mely annyiszor nyomta oldalbordáit, valahányszor leheveredett a fülke matráczára.

S bizonyára azért, hogy megszabaduljon a pénzes harisnyának e kellemetlen tulajdonságától, törekedett azt minél előbb kiüríteni, a nélkül, hogy siűna Tona a legkisebb ellenvetést tette volna. Nem lesz-e úgy is a férje Martinez? Ennélfogva joga van pénzéhez. Csak a csárda jól menjen, neki nincs joga panaszkodni.

De négy vagy öt hónap mulva aggódni kezdett Tona.

Sürgősen rendezni kellett a helyzetet; a dolgok ugyanis már nem mehettek úgy, mint eddig mentek. Mikor egy tisztességes asszony, a kinek már két gyermeke van, érzi, hogy egy harmadik gyermeke is fog születni, okvetlenül kell lennie egy férfinak, a ki emelt fővel jelentse ki: «Ezt én vállalom».

Beszélt tehát Martineztel és Martinez mindenre, a mit Tona mondott, azt felelte: «Jól van!» De azért bizony elfintorította az arcát és valósággal fájdalmas pillantásokat vetett Tonára, mintha hirtelen leesett volna föllengző eszményei közül, a hol oly szívesen keresett menedéket a földi élet köznapiságával szemben. Hozzátette, hogy még elég soká kell várnia, míg megérkeznek a házassághoz szükséges iratok, mert Huelva messze van.

Tona tehát a reménységből élt, tekintetét folyton a távoli Huelvára függesztve, mely az ő számítása szerint valahol Cuba vagy a Fülöp-szigetek táján volt.

Közben hét hét után telt el és a házasság szükségessége egyre sürgetőbbé lett. «Martinez, señor Martinez már csak két hónap van hátra. Már lehetetlen a dolgot tovább titkolni és az emberek kezdenek a dologgal tisztába jönni. Mit mondanának a fiúk, ha egy új kis öcscsöt találnának a házban?»

Martinez védekezett. — Ez nem az ő hibája, hisz Tona is látta a sok levelet, melyet írt, hogy siettesse az iratokat.

Egy szép napon a vámtisztviselő kijelentette, hogy ő maga fog menni Huelvába sürgetni azokat az átkozott iratokat s hogy már engedélyt is kapott főnökétől az elutazásra.

«Nagyon jól van». Martinez elhatározása igen tettességteljes volt Tonának. És hogy segítse Martinezet hosszú útjában, még ő maga bocsátott rendelkezésére minden pénzt, a mit csak fiókjában talált. Végre, utoljára, még rendbehozta haját, könnyekben tört ki és így szólt:

— A viszontlátásra! Szerencsés utat! . . .

S ettől kezdve szegény Tona nem látta többé señor Martinezet. A vámtisztviselők közt, a kik a partvidékre vigyáztak, akadt valami jó lélek, a ki megengedte magának azt a gonosz kedvtelést, hogy felvilágosítsa Tonát. Soha szó sem volt holmi huelvai utazásról; Martinez levelei Madridba mentek és Tona szeretője azt kérte bennök, hogy

helyezzék át egy más állomásra, mely Valenciától minél messzebb essék, azt hozván föl ürügyül, hogy a valenciai levegő ártalmas egészségének. Ezért át is helyezték őt a corogniai vámfelügyelőséghez.

Siña Tona azt hitte, hogy tüstént meg fog örülni. «Tolvaj, sőt rosszabb a tolvajnál is! No lám, a kis nebánsvirág! Hát érdemes bizni az ilyen emberekben, a kik oly szépen tudnak beszélni. Így bánni vele, siña Tonával, a ki utolsó fillérét is neki adta volna s oly gyengéden kényeztette őt az eresz alatt, mintha édes anyja lett volna!»

De a szegény asszonynak összes átkai és kétségbeesése sem tudták késleltetni azt a napot, mely oly sürgössé tette a házasságot és néhány hónap múlva, mikor Tona a poharakat töltögette, már mindenki csodálhatta a szoptatós dajkáéhoz hasonló nagy melleit, melyekre egy halavány és vészna kis lány tapadt rá, kék szemekkel, gömbölyü szőke fejjel, mely olyan volt, mint egy nagy aranygolyó.

BLASCO IBAÑEZ után spanyolból.

K. T.

ÉGI PELYHEK.

Kirepedt az ég dunnája,
Pelyhe sűrűn hull alá,
Téli fagyos levegőben
Éjjel-nappal ontja bőven,
Fent a csillagok mezőin
Senki el nem foglalá.

Oh! hisz' a nap közelében
Örök a fény, a meleg,
Nincs ott szükség takaróra,
Szemfedőnek tiszta hóra,
Más lakóhely, más világ az,
Nem élnek ott emberek.

Nálunk szinte félhalottként
Alszik egy fáradt öreg,
Értünk élt az isten-adta!
Kincseit szétosztogatta,
Erejét is áldozatkész
Munkássága törte meg.

Künn hever most a szabadban,
Elhagyatva nyomorog;
Gyermeke mind elfeledte,
Barna rög terül felette
S csapkodják a jeges szárnyon
Rázúduló viharok.

Hulljatok csak, égi pelyhek!
Hulljatok rá szaporán,

Borítsátok védelemmel
Jó vastag fehér lepellet
S biztosítsátok nyugalmát
Érettünk elég korán.

Édesítsétek meg álmát,
Hiszen rólunk álmodik.
Szendergése sohse fájjon
S álma szép valóra váljon,
Ha leplét a napsugárok
Lassan-lassan fölszedik.

Lássa akkor, hogy körulte
Völgy, halom virágot ölt;
Téli gyötrelmét feledve,
Újra keljen munkakedve
S boldogítsa majd övéit
Öregünk: az anyaföld.

LÉVAY JÓZSEF

A SZÜRKÜLETI DALOKBÓL.

XXIX.

Mivelhogy minden földi percünk
 Bánattal, bajjal van tele,
 Mivelhogy, a min szép szemed csüng,
 Elvész, széthull ezer fele;

Mivel apánk, anyánk sorjában
 Elment, a hová mind megyünk;
 Mivel mindkettőnkél korábban
 Aludt el kedves gyermekünk;

Mivelhogy, melyre megtöröten
 Borúlsz, míg könnyed hull fölé,
 Minden gyökerünk már a földben,
 S néhány virágunk is övé;

Mivelhogy kedvesink siráma
 Holt kedvesink hangjába hal;
 Mivelhogy álmaink világa
 Tele a multak árnyival;

Mivelhogy túcsapong a kínunk
 A gyönyör perczei felett;
 S megtöltenünk, avagy kiinnunk
 Az élet kelyhét nem lehet;

Mivelhogy mindem léptem s lépted
 Az árnyba mind mélyebbre jár;
 Mivelhogy a hazug reménynek
 Számunkra nincs meséje már;

Mivel nekünk az estharangja
 Holnapra semmit nem ígér;
 Mivel az utakon bolyongva,
 Nem ismersz senkit, a ki él:

Felejtse lelked e göröngyöt,
Csókdossa álmod az eget;
Más tenger rejti a te gyöngyöd,
A Te utad máshol vezet.

Ha köd borúl az éjszakádra,
Légy tengeren ringó hajós;
Az bús, mint a halálnak árnya,
Ez, mint az élet árja, sós!

Mit emberelme meg se fejthet,
Oly mystikusak éj s habok;
Isten parancsolt rájok csendet,
Mig egy nap mind beszélni fog.

S más szemsugár hiába sülyed
A hab mélyére: elvakúl;
És ha az ég fényébe mélyed,
Minden más szemre árny borúl!

Te kérj békét az éji csendtül
Szivedre, mely oly elhagyott;
Oh kérj egy cseppet e kehelybül,
Ez összhangból egy dallamot!

Bolyongjon szép szemed sugára,
— Magad lengvén más nők fölött —
A lelkek csillagos hazája,
S a sírvirágos föld között!

HUGO VICTOR után, francziából

THALY LÓRÁNT.

EGY LAP FRANCZIAORSZÁG EGYHÁZ- TÖRTÉNETÉBŐL.*)

(A Maine-i egyházmegye eredete és evangelisatiója. Controversiák az egyházmegye apostolicitásáról. A Province du Maine első püspökei, remetái, egyházközségei.)

Két francia département, a département de la Sarthe és a département de la Mayenne, ma csaknem egészen elfoglalja a hajdani Maine provincia helyét. E két département Franciaország északnyugati részén terül el, s mindakettő legnagyobb folyójáról lett elnevezve.

A Maine provincia (régebben Maine grófság) a római uralom alatt a civitas Cenomannica és civitas Diablintica-ból állott; később az V. században a frank hódítás után Pagus Cenomannicus-nak nevezték.

E Pagus határai megmaradtak 1790-ig a régi Le Mans egyházmegye határaiban, mely alapítása óta területi egység volt és melyet a betörések és hűbéri viszálykodások nem változtattak meg. Nem szenvedett ama nagy területi veszteség által, mely a Maine tartományt érte 912-ben, a mikor Charles le Simple francia király a tartomány északi részét elszakította és a normannok vezérének Rollon-nak adta, mely terület sohasem jutott vissza birtokába.**)

Az 1790-i «Constitution civile du clergé français» című törvény megdöntötte e tizennégyszázados területi egységet, és Le Mans meg Laval egyházmegyékből alkotta a sarthe-i és mayenne-i

*) A szerző e cikkben egy legközelebb kiadandó nagyobb philologiai munka a *Toponymie des paroisses de l'ancien diocèse du Mans (Pagus Cenomannicus)* című munka bevezetésének kivonatát nyújtja.

***) Ezen a Maine provinciától elszakított és Normandiához csatolt vidék most a Département de l'Orne egy részét képezi.

tartományokat. Le Mans és Laval püspökségek még mai napig is fennállanak. Az 1801-iki concordatum néhány évig felfüggesztette ugyan, de 1855-ben ismét visszaállították.

A cenomann föld (Pagus Cenomannicus) római uralom előtti története majdnem teljesen ismeretlen. Csak annyit tudunk, hogy Krisztus előtt körülbelül ötszáz évvel kelta tribusok jöttek a Rajna jobb partjáról és letelepedtek a Maine tartományban. Egyik tribus a cenoman Aulerces-eké (vagy Aulerques) elhelyezkedett azon a vidéken, hol ma a Mayenne département déli része és a Sarthe département területén; a másik, az Aulerces Diablintes törzse a Mayenne département északi részén telepedett le.

A római hódítás idején legsűrűbben laktak a Sarthe folyó partjain, oly helyen honnan ellátták a folyóra és az egész vidékre. Ez Vindinon volt, most Le Mans városa. A Diablintes törzsnek főtáborát ott volt, hol Jublains falu fekszik. Ptolemæus szerint Noiodunon volt a neve; Peutinger térképe szerint Nudionum.

Kr. e. 57-ben a rómaiak leigázták a tájakat. Elfoglalták Maine vidékét egész a harmadik Lyonnaise-ig. Vindinonból és Noiodunonból két hatalmas nyugati városuk alakult, Cenomannum és Diablenticum névvel.

Mikor hatolt be a kereszténység a cenomannok földjére? Ez vitás pont. Ma különösen két nézet dominál. Az egyik, a mely a Maine-i egyházmegye apostoli eredetét állítja, azt hirdeti, hogy a keresztény vallást az apostolok tanítványa, szent Julián hozta be már az I. században; a másik azt vallja, hogy a kereszténység csak a IV. század folyamán vagy legkorábban a III. században jutott el Maine tartományba.*)

E két iskola azonban egy pontban találkozik, t. i., hogy szent Julián volt az első Maine-i püspök.

Annak a véleménynek, a mely a Le Mans-i egyház apostoli eredete mellett foglal állást, kiinduló pontja egy IX. századbeli kézirat, melynek czime: *Actus Pontificum Cenomannis in urbe degentium*; ez a legrégebbi része a *Gesta Pontificum Cenomanensium* **) név alatt ismert munkának. Az *Actus*-ban az

*) Cf. l'abbé Houtin, *La controverse de l'apostolicité des églises de France au XIXe siècle*. 1900.

**) Maine tartomány történeti levéltári társasága kiadta az *Actus*-nak újabb gyűjteményét, továbbá az *Actus*-nak a mainei könyvtár alapján készült folytatását (Le Mans 1902) Busson és Ledru-tól. A IX. szá-

áll, hogy szent Julián Kelemen pápa (86—97) alatt jött a Maine tartományba, és hogy ő alapította Domitianus és Nerva császársága alatt a tartomány első egyházait.

Az *Actus* értesítése szerint szent Julián római nemes, Le Mans első püspöke, tizenkét éves volt Krisztus kinszenvedése idején. Szent Kelemen, a ki kinevezte püspöknek, elküldte Galliába Turibius lelkész és Pavacius diaconus kisceretében, kik utóbb utódai lettek.

Le Mans város kapui alá érve, Julián földbe szúrja botját, melyet a pápától ajándékba kapott és nyomban felszökik egy vizsugár, a Centonomius forrás. E csoda utat nyit a püspöknek a városba. A nép odatódul és megtér. Defensor¹⁾ a város kormányzója maga elé hivatja Juliánt; a mint meglátja, megálázkodik és a férfiak egymás nyakába borulnak. Defensor és felesége felveszik a keresztény hitet. A kormányzó és tisztei házat ajánlanak fel szent Juliánnak az egyház részére, aranyat, ruhát ajándékoznak neki, továbbá nyáját, erdőt, mezőt. Szent Julián keresztel, egyházakat alapít, papokat felszentel. Negyvenhét évi főpásztorsága után száztizenkét éves korában hal meg. Eltemetik a Sarthe folyó partján túl, egy kis kolostor templomában.²⁾

Ennyi foglaltatik az *Actus*-ban. Ledru kanonok *Saint Julien évêque du Mans* című érdekes tanulmányában ezen elbeszélést helyesen nevezte el Szent Julián legendájának.³⁾

Az *Actus* szerzőjének Dávid nevű püspököt tartják. Ledru kanonok, azt mondja Dávidról, hogy ha nem is ép hamisító, a szó modern értelmében, de korának embere, minden történeti kritika nélkül, a ki, egyházának dicsőségét és érdekét mindig szem előtt tartván, valószerűtlen találmányokat összekever igaz, kétes, esetleg hamis okmányokkal, és így aztán oly mesét

zadi *Actus*-t kiegészíti egy ugyanakkor készült *«Vita sancti Juliani»* című munka. Ismeretlen szerzője részletesen tárgyalja a mirakulumokat. De ez a *Vita* sem hitelesebb az *Actus*nál.

1) Úgy látszik, hogy valóban *Defensor*-nak hívták a tartomány élén álló fejedelmet. Ugyancsak ezt a nevet viselte egy Angers-ból való püspök a IV. században, továbbá 643-ban Szent Hadoind végrendeletének egyik tanuja.

2) Ott, hol most a Notre-Dame du Pré temploma áll. Szent Juliánnak tényleg ott lehetett s szerény sirja.

3) *Province du Maine t. XII. p. 60.*

kohol, melyben a nagyszámú tévedések homályba borítják a szórványos valót.¹⁾

Julien Havet még keményebben bírálja, s kereken kimondja: A Le Mans-i egyháznak nem volt története, tehát igyekeztek egyet kigondolni s e feladatot Dávid fejtette meg.²⁾ És valóban Dávid gyűjteménye bővelkedik hamis és beletoldott okiratokban. A VII. század előtt írott okmányok közül csak szent Domnolusnak 572 május 6-án kelt végrendelete minősíthető hitelesnek.

Busson kanonok tudósítása szerint az *Actus* egyik szerzőjét, Dávidot felszólította püspöke, az idegen Aldric (apja szász, anyja bajor volt) hogy jelentést tegyen elődeinek életéről és munkásságáról, az egyházak és kolostorok alapításáról és székesegyháza vagyoni állapotáról.³⁾

Elragadtatva buzgalmatól, Dávid kitalál alapítványokat, sőt talán alapítókat is.

Lethald barát volt az első történettudós ki e tévedésekre irányította a figyelmet. Avesgaud püspök hívatta őt Orléansból Le Mansba a XI. század elején. Lethald mint lelkiismeretes történész, áttanulmányozta a szövegeket, majd kijelentette, hogy szent Julián küldetése nem lehetett a III. századnál korábbi. E következtetések helyességét nem ismerte el az egész mainei papság. A székesegyházi káptalan, a Saint Vincent apátság az apostolicitás mellett foglaltak állást, míg a Saint-Pierre-de-la-Cour káptalan, La Couture apátság és Saint-Julien-du-Pré⁴⁾ apátság elfogadták Lethald véleményét. E nézetet a «liturgie mancelle» csak 1748-ban fogadta el,⁵⁾ de egy század múlva, azaz a XIX. század közepe táján a solesmes-i iskola megkísérelte szent Juliánt az első századba visszahelyezni, s ez sikerült is.⁶⁾ Le Mans egyház-

1) U. o. p. 54.

2) *Questions mérovingiennes*, oeuvres I. p. 346.

3) *Actus pontificum etc.* Introduction. p. XLI. E hypothesis-t elfogadta Auguste Molinier, *Revue historique* p. 165. cf. *Province du Maine* t. XII. p. 82.

4) Akkor Le Mans egyházközség és suburbaine apátságok.

5) *Le Rituel du diocèse du Mans* (1775.) a IV. századba helyezi szent Julián halálát.

6) A solesmes-i iskola képviselői: Voisin apát: *Vie de Saint Julien et des autres confesseurs pontifes ses successeurs* (1844); Dom Piolin: *Histoire de l'Eglise du Mans* (1851.) le chanoine Arbellot de Limoges, dom Chamaret, le père de Boylesve és mások.

megyében még most is tisztelik szent Juliánt, de nem mint «mirabilem doctorem», hanem mint «mirabilem pontificem».

Az előrehaladott történeti kritika megengedte a jelenkori történészeknek, hogy egyenesebben nyilatkozzanak az *Actus* értékéről. Az előbb említett Julien Havet mellett idézzük Longnon-t,¹⁾ továbbá meg kell emlékeznünk Ledru kanonokról, kinek munkáiból bőven merítettünk e kérdés fejtegetésénél.

Mgr. Duchesne a IV. század közepére helyezi Le Mans, Angers és Nantes egyházak alapítását.²⁾

A Bollandisták már régóta a legendás iskola ellenzői mellé álltak.

Cauvin³⁾ szent Juliánnak Maine tartományba érkezését a 340. év körül keresi. E két felfogás mellé érdekes Ledru véleményét csatolni, mely így hangzik: «Nincs történeti adatunk sem szent Julián életéről, sem arról az időről, midőn a cenomanok földjére jött.»⁴⁾ Egyttal megjegyzi, hogy szent Bertrand püspök végrendelete 616-ból az első hiteles szöveg, melyben szent Julián nevével találkozunk. A VI. és VII. században Maine egyházmegye püspökei a 490-ben elhunyt szent Viktort tisztelték, mint Le Mans híres püspökét, nem pedig szent Juliánt. Le Mans város székesegyháza valószínűleg nem állott szent Julián védnöksége alatt Mainard püspök főpásztorsága előtt (951—971.) Egészben csak két egyházközség viseli nevét.

Ámbár némiképp meghamisított alakban, az *Actus* egyik-másik okmánya fontos útbaigazítást ad az első egyházak alapítására vonatkozólag.

Három adójegyzék határozza meg azt az összeget, melyet minden vidéki egyházközség a székesegyháznak megadni tartozott, részben viaszokban vagy olajban, részben készpénzben.

Ezen adólistákat tévesen helyezik a négy első századba. Alkalmassint a VI. századból valók, mert a pénzüsszegeket következetesen triensekben számítják, a meroving korszak két első

¹⁾ *Pouillés de la Province de Tours.* 1903.

²⁾ *Les anciens catalogues épiscopaux de la Province de Tours.* 1851 Imbart de la Tour helyesli e nézetet: *Les paroisses rurales du 4e au 9e siècle,* 1900.

³⁾ *Géographie ancienne du diocèse du Mans.* (*Institut des Provinces de France, Mémoires, 2e série, t. Ier, 1845.*)

⁴⁾ *Saint Julien, évêque du Mans; Province du Maine,* t. XII, p. 53.

harmadának pénzében.¹⁾ (triens = az arany sou egyharmadával.)

A jelzett listák nyolczvankilencz vidéki egyházközséget említenek, melyek kétségkívül a legrégebbek a Maine tartományban. Találkozunk kelta helységek nevével. Ilyenek pl. Jublains (Diablintico vico-ból), Saosnes (Saugonna-ból), Ballon (Baladonból), Brûlon (Brucilonno-ból) stb. Számosabbak a latin helynevek, melyek részint egy gentilitium és az — *iacus* rag összetételét mutatják. Így pl. Chevillé (Caviliaco-ból), Loigné (Lucaniaco-ból), Lucé (Luciaco-ból), Savigné (Sabiniaco-ból). Egyesek köznevekből eredtek. Így pl. Champgeneteux (Campo genestoso-ból), Longuevé²⁾ (Longa aqua-ból) stb.

Láthatjuk, hogy a frank hódítás még nem hagyott nyomot a községek nevén, és hogy egy sincs elnevezve az alapító püspökről. Az *Actus* mégis állítja, hogy szent Julián és követői: szent Turibius, szent Pavatius és szent Liborius alapították az első egyházközségeket.

Az *Actus* szent Julián alapítmányait Domitíanus, Nerva és Trajan (81—117) uralkodása idejébe helyezik; szent Turibius-ét Antoninus (138—161) korába, szent Pavatius alapítmányait Maximianus és Aurelianus (235—275) korába, szent Liboriusé-it pedig Constantinus és Valentinus (306—375) idejébe teszik.

Ezen adatok szemmel láthatólag tévesek, mert az következők belőlük, hogy e négy püspök kormányzása átlag ötven évnél tovább terjedt volna; a mi nem valószínű. Ezen egyházak tényleges alapítása jóval későbbre esik. Cauvin³⁾ e négy első püspök főpásztorságát 340 és 440 között keresi. A püspökök névsorában szent Liboire után két szent Victeur következik (Sanctus Victorius és Sanctus Victurius). A második volt az a híres püspök, kiről már előbb szoltunk, az a ki negyvenhat évig (444—490) volt püspök és e korszakban nagy tiszteletben részesült.

Az V. század közepe táján a Pagus Cenomannicus-t elfoglalta egy a Rajna vidékéről jött germán néptörzs, a frankok. Egyedül saint Grégoire de Tours⁴⁾ ad hasznavehető felvilágosítást e kor történetére vonatkozólag, de sajnos ő is csak kevés részletet

¹⁾ Cf. *Pouillés de la Province de Tours* (1903) par M. Longnon.

²⁾ E községnek nyoma elveszett.

³⁾ *Geographie ancienne du diocèse du Mans*.

⁴⁾ *Historia Francorum*.

közöl a frank uralom kezdetéről és Galliában való terjeszkedéséről az V. század folyamán.*)

Csak annyit tudunk, hogy midőn Clovis (Chlodevech) uralkodott a frank nemzet nagyobb részén, rokona, egy Rignomer nevű frank vezér volt Le Mans királya, ki utóbb Clovis által halálra íteltetett.

543-ig latin nevű főpásztorok váltják fel egymást a Le Mans-i püspöki széken. A már felsoroltak után következnek II. Turibius (490—497) Saint Principe (497—511) Victeur (511—530) Sévérien (530—532) és Saint Innocent (532—43). De 543-tól fogva germán nevű frank püspökök töltik be e méltóságot. Mindenekelőtt Scienfredus (543—560), azután Badegisilus (581—586), szent Bertichramne (587—623), kit szent Bertrand név alatt tisztelnek, mint a Maine-i egyház jóltevőjét, végül saint Hadoind (623—655) stb.

A frank hódítás módosítja a Maine tartomány onomasticáját; annyira, hogy nemcsak a püspököknek és a papságnak, hanem a kiváló földesuraknak is germán nevük van. Az onomasticából a toponymiára terjed át e hatás. A hódítók a gallo-római «villæ» romjai fölé vagy mellé építették lakóhelyeiket, melyek a mezei gazdaság centrumai lettek, majd az örökös feodalitás idején uradalmakká és hűbértokkókká alakultak. Ezeket saját nevükről nevezték el, csaknem mindig hozzáillesztve a curia, curtis, vallis vagy mons szót.

A gazdaságok köré helyiségek csoportosultak, ezek idővel néhány egyházközség alapját képezték, mely községek alapítójuk nevét kapták. Ezek közül megemlítjük a következőket: Bérus (Berulfus), Bethon (Mons Bethonis), Monhoudou (Mons Hodulfi) Montrenault (Mons Reginaldi), Courgains (Curtis Wadani) Courgenard (curtis Genardi), Terrehault (Sanctus Errehaldus) stb.

A VI. század a Maine tartományra nézve a remeték korszaka: Almiere, Avit, Boamade, Bomer, Céneré, Fraimbault, Front, Karilef, Leonard, Lonegisile, Riehmir, Ulphece, később Berthevin és Siméon bejárvák Maine vidékét, letelepednek,

*) «De értesít bennünket (mint Longnon mondja), hogy egy általánosan elfogadott vélemény szerint a Pannoniából származó frankok a Rajna mellékén telepedtek le, majd átkelve a folyón, Thuringiába törtek; e földterület nyilvánvalón a galliai partron fekszik, s ennél fogva nem azonos azzal a vidékkel, mely a Thuringia nevet a középkoron át megőrizte. *Géographie de la Gaule au 6e siècle.* (1878) p. 83.

cellákat és kolostorokat alapítanak. Ezekből az alapítványokból alakultak később egyházközségek. Általában a mostani községek nevei a régi nevekre utalnak; de Lonegisile-ből lett Saint Longis, Richmir-ből Saint Rigomer, Karilef-ből Saint Calais, Boamade-ből lett Saint Bomert.

A püspökök áldásos vezetése alatt a Maine tartomány kiheveri a pusztításokat és veszteségeket, melyeket a frank hódítás okozott és ama véres versengéseket, melyeket Clovis (Chlodevech) halálát követték. A lakott helyiségek, egyházközségek, és másodrendű helységek száma megsokszorozodik. A műveltség emelkedése nyomon követi a földművelés emelkedését és terjedését.

Körülbelül százötven vidéki egyházközség őrizte meg mai napig azon szentek nevét, kiknek védnöksége alatt állottak. Ezeket jobbára a XI., XII. és XIII. században alapították. A XIV. században már megvolt a Maine tartománynak majdnem minden egyházközsége. Az 1508-ban kelt *«Description de la charte cénonanique»* című névjegyzék 721 egyház községet különböztet meg a hajdani Le Mans egyházmegyében.*

BEZARD LUCIEN.

*) Cf. M. l'abbé Angot: *Dictionnaire historique, topographique et biographique de la Mayenne*. 1903.

ŐSZI TÁRLATOK.

Nálunk a művészeti kultúra még fiatal; csak a legutolsó évtizedben indult haladásnak. A míg néhány év előtt az egy kiállításnak is meglehetősen kevés látogatója akadt, ma öt-hat kiállítás látható egy időben, s egyik sem panaszkodhatik a látogatottság hiánya miatt.

Egyelőre azonban csak divat a művészet szeretete, az őszinte műbarátokat lámpával kell keresni. Nézzük, mi a tárlatok anyagi eredménye. A legutóbbi két év hivatalos statisztikája szerint a Képzőművészeti Társulat egy-egy kiállításán, tehát 8-900 mű közül elkelt 100—120 darab, s abból 50—50 a társulat által rendezett sorsjáték nyerteseire esik. Vajjon miben rejlik ennek az oka? Olyan kérdés, a melyre nem könnyű dolog kielégítő választ adni. Kétségtelen dolog, hogy ezt a jelenséget egyoldaluan magyarázni nem szabad. Az okot egyaránt kell keresni a közönségben és a művészekben.

A közönség nagy része csak felületesen érdeklődik a művészet iránt, még vezetésre, izlésének fejlesztésére volna szükség. A közönség kisebbik része, a melyik őszintén érdeklődik a művészet iránt, azt megérti, és élvezni tudja, nagyrészt nincs olyan anyagi helyzetben, hogy jó képet vehessen, mert ha valamelyik művész igazán jó képet állít ki, annak olyan árat szab, a mit középsorsú ember nem adhat meg, már pedig a modern művészet éppen a közönség szélesebb rétegeire van utalva; a maecenasokból vajmi kevés jut a sok festőre és szobrászra. A függő képnek rendeltetése nem az, hogy néhány ezer ember a kiállításon megnézze, s tetszését vagy nem tetszését nyilvánítsa felette, hanem az, hogy a lakásba kerüljön, s valóban a falon függjön. A közönség is csak akkor fogja igazán megszeretni a művészetet, ha a művészi alkotásokat megszokja, azokat napról-napra a szeme előtt látja, s azok élete társaivá válnak.

De nem is lehet egészséges fejlődése az olyan művészetnek, mely komoly alkotásaiban nem számít másra, mint két-három igen gazdag emberre és első sorban az állami vásárlásokra. A hol a művészet ilyen ingoványos talajon épül, ott intensív művészi életről nem lehet szó, nem lehet arra remény, hogy igazi nagy művészet fejlődjék. Ilyen viszonyok között a kiállításokon szereplő művek nagy részének, — még a javának is, — nem lehet más sorsa, mint hogy visszavándoroljon a műterem zugába.

Fölösleges bizonyítani azt az erős kapcsolatot, a mely a közönség és az alkotó művészek között van. Kétségtelen, hogy az igazi művészeti kultúra a művészek kezébe van letéve, mert csak az alkotó művész képes a közönség ízlését fejleszteni és vele a művészetet megszerettetni.

Ezért nem elég, hogy a festő csak festő, a szobrász csak szobrász legyen, hanem valódi művészeknek kell lenniök. A művészet első feltétele a jó ízlés és a technikai készség, vagyis az, hogy a képen ne lássék az, hogy a festő technikai nehézségekkel küzdött, mikor érzékleteit, érzéseit, gondolatait vászonra vetette. Elemi feltétele a festőművészetnek és általában minden művészetnek, hogy becsületes, őszinte legyen; ne akarjon mást mutatni, se többet, se kevesebbet, mint a mi.

«A festőművészet kétségtelen bizonyossága a festő lelki állapotának abban a pillanatban, mikor a képet festette. Megcsinálta, a mit akart; a mit csak gyengén akart, azt határozatlanságán látjuk; a mit nem akart, az nincsen benne a képében, mondjon bármit ő, s mondjanak róla bármit. Szórakozottság, feledékenység, langyosabb érzés, kevésbbé mély látás, lanyhább igyekezet, kevésbbé élénk érdeklődés a tárgya iránt, az unott festés és szenvedélyes természetének minden árnyalata, érzékenységének változásai, mindez oly tisztán megnyilatkozik a festő műveiben, mintha vallomást tenne nekünk.»*)

Az a festő, a ki nem a saját élményeit, nem a saját megfigyeléseit, nem a saját érzéseit, és nem a saját nyelvén adja elő, az nem fogja megközelíteni a művészetet és nem lesz egyéb festő-mesterembnél.

Minden művészet megköveteli a szorgalmat, a biztos kezét, a kitarató munkát, az igaz érzést, az elmélyedést, a magába szálást. Csak az ilyen alkotás tarthat igényt arra, hogy a szemlélő

*) Fromentin: *A régi mesterek.*

megálljon előtte, elmélyedjen, csak az képes ugyanazokat az érzéseket, ugyanazokat a képzeteket felkelteni benne, a melyeket a művész érzett, mikor művét megalkotta, a mi végeredményében minden művészi alkotás célja. A kiben nincsenek meg ezek a képességek, a ki nem tud látni, a kinek nincsenek művészi gondolatai és érzései, a ki a művészi kifejezésnek nincsen birtokában, annak nem lehetnek ilyen igényei, minden igénye az, hogy képre vevőt találjon.

Ma a képzőművészetnek két tere van: a monumentális alkotások, a melyekből néhány templom és középület díszítését, s az úgynevezett muzeumi képeket nem tekintve, jóformán csak a szobrászat veszi ki a részét, meg a függő képek és az intim szobrok, szóval a nagy közönségnek szánt alkotások, a melyekből viszont a nagyobb rész a festészetre esik.

A monumentális szobrászat épenséggel nem erős oldala a mi modern művészetünknek. Ha végigtekintünk a legutolsó évek alkotásain, a melyek Budapest köztereit díszítik? csalódással fogjuk látni, hogy azok a szoborművek, a melyeknek monumentálisoknak kellene lenniök, épen nem monumentális hatásuk; azok között pedig, a melyeknek már külső körülményeiknél fogva is decorativeknek kellene lenniök, alig találunk egyet, a mely decoratív volna. Egyiknél a plasztikai érzék, másiknál az egység, harmadiknál a szellemi tartalom vagy a helyes anatomia hiányzik.

Ugyanezeket a gyengeségeket mutatják legújabb szobor-pályázataink is. A *Szabadságharc-szobor* pályázatán, annyi minta között csak kettő volt olyan, a melyik komolyan számot tarthatott a kidolgozással való megbizásra: a Szamovolszkyé és a Telcsé. Az előbbinél a gondolat helyes, a minta sokat ígérő, de a főalak, a Hadúr alakja elhibázott, a második, bár plasztikai tekintetben kiváló, de minden nemzeti jellemvonás hiányzik belőle.

A Munkácsy szoborpályázat elszomorító képet nyújtott szobrászművészetünkről, szobrászainkról. Igaz, hogy a szoboralap nem igen gazdag, úgy hogy a szobrász, a ki e szobor megalkotására vállalkozik, anyagi haszonnal nem kecsegtetheti magát. De azt hinné az ember, hogy egy congeniális szellem ábrázolása, egyik legnagyobb festőművészünk emlékének megörökítése olyan feladat, mely a szobrászt alkotásra buzdítja. S mit láttunk? Az elismert nevű szobrászok egyáltalában nem tartották érdemesnek

ilyen csekélységért részt venni a pályázaton. Azokban, a kik pályáztak, nem volt köszönet. A legképtelenebb pózokban és öltözetekben állították, vagy ültették a talapzatra Munkácsyt, a kinek pedig már a feje maga is olyan artisztikus külsejű, hogy szinte kinálkozik a művészi megtestesítésre. Így az eredmény az lett, hogy három rossz pályázat közül meg kellett elégedni az utolsó, a legrosszabb eredményével, — és két szobrászt szűkebb pályázatra hívtak fel, a melynek eredménye, ha ugyan lehetséges, valószínűleg még rosszabb lesz.

Ujabb kiállításaink azt bizonyítják, hogy a résztvevő régiebb festők közül alig akad egy-kettő, a ki komoly művészi problémákkal foglalkoznék; legnagyobb részök, a már megszerzett tekintélyére támaszkodva adja a közönség elé megszokott, közepes festményeit.

A fiatalabbak között, ha nem is sokan, de akadnak igazi művészek, a kik a festést komolyan fogják fel.

S mit várhatunk a jövőtől? Ha abból kell következtetnünk, a mit a legifjabb festőnemzedékünk eddig nyújtott, épen nem láthatjuk a jövőt rózsás színben. Jó részök nem tesz egyebet, mint hogy néhány nagy festőt utánoz a külsőségekben, a nélkül, hogy megértené azok igazi jelentőségét. A mit ezek egy egész élet tapasztalataiból, élményeiből, szorgalmas munkával, a természet szakadatlan megfigyeléséből és tanulmányozásából az élet különböző jelenségeiből, színben, formában és vonalban leszűrtek, azt ők csak a technika külső, téves hitők szerint, könnyen elleshető fogásaiban látják.

A fiatalságot hevesebb vérmérséklete a végletek felé hajtja; a benyomások iránt fogékony, s ha egy erős művészi egyéniség varazskörébe jut, ez az egyéniség magával ragadja. A kiben van egyéniség, a ki a művészetben feltétlenül megkivántató technikai tudásnak birtokában van, annak ez az idegen befolyás nem lesz ártalmára, sőt eszköz lesz saját egyéniségének és tudásának fokozására, saját művészi stílusának a megtalálására. De a kiben nincsen egyéniség, az teljesen beleolvad az idegen formákba, a külsőségeknél egyebet soha sem fog látni.

Így a két tényező közül, a melyeken a művészeti kultúra múlik, nem a közönségen, hanem a művészekben van a súlypont. A két tényező kölcsönös hatásából következik, hogy, ha a művészet magasabb fokon áll, a közönség izlésének, a művészeti kultúrának is fejlődnie kell. Ez a tény pedig komoly feladatot ró

az alkotó művészek elé, és pedig azt, hogy az igazi művészi hivatásnak megfelelő, komoly, őszinte műveket alkossanak, ezzel a tevékenységökkel felkeltsék a közönség szélesebb rétegeiben a művészet őszinte és önmagáért való szeretetét.

Az idei saison első nagyobb kiállítása a *Nemzeti Szalon* őszi tárlata volt. Erről kevés jót lehet mondani. Szórol-szóra áll az rá, a mit a tárlatokról általában mondottunk. Ha csak kissé komoly mértékkel mérünk, ezt a már conventionálissá való szólásmódot kell idéznünk, hogy ezen a tárlaton, a ki még eddig nem tudta, megtanulhatta, hogy hogyan nem szabad festeni.

A régiebb festők semmi újat nem mutattak, épenséggel nem tettek tanúságot arról, hogy őszinte érzéseik vannak.

A fiatalok a festésnek valósággal elrettentő példáival szolgáltak. Nagynevű és legutóbb divatosná vált festőknek rosszul utánzótt technikai fogásai mögött elárulták művészi tehetetlenséget, lelkök ürességét és teljes technikai tudatlanságukat. Valósággal felüdült az ember lelke Csók István hangulatos, nagy vonású, tömör tájképei és Pörge Gergely igénytelen, de üde és meleg tájképecskéi előtt.

Érdekes és teljesen új a kísérlet, a mivel az Urania műkereskedése próbálkozott meg az év őszén: akt-tárlatot rendezett. A gondolat jó és csak azt kell sajnálni, hogy a kiállításon nem jelent meg több művész is. Már csak azért is, mert az emberi alak ábrázolása a positiv művészi tudás próbaköve, a hol maga az érzés semmiképen sem segít ki. Az Urania kis kiállításán is láttunk néhány komoly tanulmányt. Különösen méltó a felémítésre Éder Gyulának jól mintázott *Amora*, Vaszary János erős mintázású, bár reflexeiben kissé túlzott női aktjai, nemkülönben Stein János *Ledája* is, a mely igénytelen külseje mellett is megmutatja a helyes formaérzékét és az erős componáló képességet. És mindenekelőtt említésre méltó Fadrusz János ifjúkori munkája, a *Szegény Lázár*, melyben az elhunyt mester kiváló képességei: az erős plasztikai érzék és az emberi test megérzése már elég fennszóval nyilatkoznak meg.

Az utóbbi időben mind sűrűbben rendeznek gyűjteményes tárlatokat. Ezek kétségtelenül nagy előnyöket nyújtanak, és pedig első sorban a kiállító művészeknek. Az általános tárlaton nem egy kép hatását teljesen lerontja a hozzá nem illő szomszédság, s ezt még a legnagyobb gondoskodás mellett is

bajos volna megakadályozni; sőt épen az egyéni stilus, az egyéni rajz, a hangulat, s így a kiválóbb festői alkotások szenvednek ezáltal a legtöbbet. A gyűjteményes kiállításokon ennek eleje van véve, mert ugyanannak a művésznek az alkotásai, színben és vonalban, valamint alaphangulatukban is, bizonyos mértékben harmonizálnak és elejét veszik az összehasonlításnak.

A másik előnye, hogy áttekintést nyújt egy-egy művész alkotásainak egészéről; így jobban beleéljük magunkat a művész egyéniségébe, jobban megértjük alkotásait és megítélhetjük, lépésről-lépésre a haladást, a mit tett. De épen ezért kétélű fegyver, s olyan festő, a kit munkásságában nem az a törekvés vezet folytonosan, hogy jobban lásson, hogy mélyebben érezzen és hogy érzéklését és gondolatait mind tökéletesebben fejezze ki, az óvakodjék a gyűjteményes tárlattól. A fiatal festő is, a ki jóformán még a technikával küzd, a ki még a természeti jelenségek külsőségein tépelődik, csak veszíthet a gyűjteményes kiállítással, mert a szemlélő ösztönszerűleg is igyekszik levonni az eredményt s ez az eredmény a festő egyéniségéről alkotott ítélet. Olyan művésznél pedig, a kinél az érzés, a gondolat a megfigyelésen, ha még oly éles is az, nem tud még áttörni, egyéniségről nem lehet szó.

A Nemzeti Szalon idei első gyűjteményes tárlata ifjabb festőink egyik kiválóbbját, Márk Lajost mutatja be. Ez a tárlat meggyőz arról, hogy Márk Lajos azon festők közé tartozik, a kik komoly munkával közelítik meg az igazi művészetet. Művészi fejlődése férfikorában van, még nem érte el a delelő pontot, de ha törekvése nem lankad, talán eléri azt.

Márk művészetének igazi tárgya az ember, főleg a nő. És el kell ismerni, hogy az emberi test, különösen a mozgás megfigyelésében és könnyed, mesteskélttség nélkül való kifejezésében nem közönséges a biztossága. Kétségtelen, hogy a biztosság alapja a gondos megfigyelés, az emberi test szerkezetének figyelmes tanulmányozása. De itt-ott még elég szembeötlő hibákat követ el, a melyek kiváltképen az izlés rovására mennek. Egyes képein az alak nincsen jól beállítva a képbe; szeretnők, ha a vászon vagy rövidebb, vagy hosszabb lenne, hogy így azután az alakból többet vagy kevesebbet lássunk. Mert például a *Kalopygéné*l vagy a *Gyermekarczképnél* nem tudjuk elhinni, hogy a vászon alsó szélén van az alak lába, pedig az alak beállítása szerint azt kellene hinnünk. Az epidermis alatt érezhető izmok éreztetésében is vannak olyan fogvatékosságok, a melyeket a művész még

pontosabb megfigyeléssel, kissé türelmesebb munkával könnyen elkerülhetett volna.

Márknak nemcsak a formaérzéke, hanem a színérzéke is kiváló. A *Chrysantemum*, a *Narcissus* és a *Kalopyge* szép tanúságot tesznek színeinek és tonusainak meleg harmoniájáról, az utóbbi azonfelül lágy mintázásáról is.

Régebben nagy compositiókat vetett vászonra, ifjú lelkesedéssel, melyekben sok volt a pathos, kevesebb a tartalom és hézagos az egység. Ma intimebb tárgyakat keres; és az intimebb tárgyak révén biztosabb látást, nagyobb technikai készséget szerzett, képessé vált arra, hogy olyan részleteket, olyan mozdulatokat is meglásson az emberi testen, a melyek meglátására csak a kutató szem, az érző lélek képes.

A női test mellett kedves tárgya a csendélet, a virág. Ezek az alkotásai a legfinomabb érzékű nézőt is kielégítik. Szereti a nemes fényű, lágy selymet, s nem egy képén épen a finom redőzetű, jó színű selyemruha, vagy selyemkendő a főmotívum, melynek a női test csak hordozója. Ezeknek a képeknek azután nem több a jelentőségök a csendéletnél. Ezekben olykor tulságosan belemélyed a járulékos dolgok, a ruha, a kendő megfestésébe, a minék a következése, hogy ezeken a képeken nem érezzük a testet a ruha alatt, hiányzik a kellő mintázás.

Festményei között jelentékeny helyet foglalnak el képmásai is, melyekben szintén komoly törekvésről tesz tanúságot, ha nem is olyan eredménnyel, mint a genre-képein.

Képmásai jó részéből, — nem is szólva azokról, a melyekben Lenbach festő modorának meglehetősen külsőlegesen utánzója, — hiányzik a szellemes jellemzés, a miben tulajdonképen a képmás igazi vonzó ereje rejlik.

Legújabb képeiben, kivált a tájképekben, Márk is a plein air, az impressionisták hivei közé szegődik. Ezeknél sokkal jobban szeretjük az ő megszokott modorában készült képeket, még ha néha kissé túlzottak is, mert érezzük, hogy a művész ezekben igazán őszinte, itt szólaltatja meg igaz érzését.

Az illusztrációval is megpróbálkozott Márk, és a karrikatura határán álló humoros rajzaival itt is tudott egyéni, sajátos stílust teremteni.

Az egész tárlat egy igazi művész festői élményeit mutatja be, olyan művészt, a ki képességét szorgalommal és komoly igyekvéssel fel tudta használni, tudott magának egyéni stílust és

alakjaiban jellegzetes typutst teremteni. Csak arra van még szüksége, hogy temperamentumát mérsékelje, alkotásaiba több átgondolást vigyen bele, s mérsékelje azt a trivialitást, a mi női típusaiban csaknem mindig megnyilatkozik, ha nem fest kifejezetten képmást.

A Képzőművészeti Társulat téli tárlata épenséggel nem változtat azon a sivár perspectiván, a melyet e sorok elején vázoltam. A kiállítás niveauja igen alacsony, s ez általános szürkeségből alig válik ki három-négy név.

A rossz képek festőinek neveit felsorolni felesleges. Elég felemlíteni azokat a kik kiváló kvalitásokat mutatnak, s azok közül egyiket-másikat, a kiktől eddigi munkájok után egyebet vártunk volna.

Mindjárt a feljárom előtt két hatalmas, — sietek hozzátenni, hogy csak nagyságra az, — szoborcsoport fogad: az egyik a *Munka és Jólét*, a másik a *Tudás és Dicsőség*, mind a kettő Zala Györgytől és az *Ezredévi emlékre* szánt szoborcsoport. Ezeket a szoborcsoportokat látva, még nagyobb kétkedéssel nézünk a mi «nagyszabású» *Ezredévi emlékün*k elé. A *Tudás és Dicsőség*, jóllehet, görög mintára szabott athlétájával a conventiókon nem tud áttörni, még megjárna. De a *Munkát* ma már nem így képzeljük. Annak a minden tagjában egyenletesen kidolgozott izomzatú, akademikus pózban odaállított ifjúnak, a kinek olyan vastag a nyaka, s olyan kicsi a feje, nem való a kezébe kasza. Mennyire másképen mutatta meg Meunier, a munka nemességét és a munkában megedzett férfi nemes alakját. Ez a férfi se nem munkás, se nem magyar. És mi lehet a jelentősége annak a rettenetes lepelnek, a mely mind a két férfialak vállára nehezedik, s a melynek lebegése se tudja elhithetni velünk, hogy nem húzza viselőjét a földre. És mit szóljunk ahoz a kifordított hátú és arányaiban teljesen elhibázott *Jólét*hez?

Mindjárt az első teremben feltűnik Boruth Andor két képmása, egyik a *Férfi kutyával*, Vikár János képmása, ki olyan rosszul festette le önmagát. A másik az *Arczképtanulmány*. Mind a kettő erős képmásfestő kvalitásokról tanuskodik: erős jellemző képességről, biztos látásról, jó formaérzékről és gondos kidolgozásról. Látszik, hogy a modell lelkületébe való sokkal nagyobb elmélyedéssel és nagyobb szeretettel vannak megfestve, mint mesérének, Benczurnak a másik falon levő képmásai.

Kellemes a hatása Basch Gyula *Arczképének* (37. szám).

Kiváló alkotás Csók István megragadó szinharmoniójú *Sokácz leánya*. Szenes Fülöp, a kitől már olyan sok jó képmást láttunk más alkalommal, ezuttal nem felel meg a várakozásnak; képmásai közül csak a *Leányom arczképe* árulja el azokat a minőségeket, melyeket nála megszoktunk.

Schickedanz Albert *Saját arczképe* derék munka, gondos tanulmányra vall. Wellmann Róbert festett képmásaiban nem közelíti meg kiváló rajzait.

Skuteczky Döme genre-képeket, meg a *Déli pihenést* állította ki, a kohó belsejét, a melyet már sok változatban láttunk és untunk meg.

Nyilassanak van néhány hangulatos képe, ellenben Herrer, Szlányi, Mihalik, Mendlik, Spányi, Knopp, Kacziány és a többiek elég szintelen és közepes művészi értékű képeket küldtek a kiállításra, holott tőlök nem egyszer már jobb dolgokat is láttunk.

A legfiatalabbak képeiről nem szólok, mert csak ismételnem kellene, a mit fentebb már kifejtettem rólok.

A szobrászok között Damkó József válik ki, helyes plasztikai érzékre valló charaktertanulmányaival, és a Fraknoi püspök által, a lateráni bazilika számára megrendelt *II. Sylvester pápa síremlékével*, a melynek a gipszmintáját látjuk itt. Ez utóbbi dombormű Rómában is méltó feltűnést keltett.

Végül még Szirmai Tony is megérdemli, hogy figyelmesen megnézzük izléses plaquettejeit.

A budapesti közönségnek még két régi kedvence mutatja be legújabb alkotásait gyűjteményes kiállítás keretében: Tolnai Ákos az Urania műkereskedésében és a német Palmié a Könyves Kálmán helyiségeiben.

Tolnai Ákos a régebbi modorában festett tetszetős pasztellfejei mellett, egészen új oldalról, mint a természet gondos megfigyelője mutatkozik be, s ezek az újabb irányú festményei vannak olyan magas színvonalon, mint a pasztelljei és korábbi képmásai.

Palmié újabban a neoimpressionista irányhoz csatlakozott. Régebbi, szinte sentimentalis festményei és az újak között óriási az ellentét, nemcsak a felfogás és a kidolgozásban, de a sikerben is. Előbb őszinte volt, most nem az, és hatást csak ott tud elérni, a hol képein meg-megjelenik a régi technika. Ez is tanulságul szolgálhat arra, hogy üres jelszavakkal művészetet csinálni nem lehet.

SZINHÁZI SZEMLE.

Az egérke. Regényes vígjáték 4 felvonásban. Írta Ryley Madeleine Lucette, fordította Huszár Imre. Bemutatta a Nemzeti Színház 1907 szeptember 20-án. — *Bunbury.* Köznapi komédia 3 felvonásban. Írta Wilde Oszkár, fordította Mikes Lajos. Bemutatta a Vígszínház 1907 szeptember 21-én. — *A hálás utókor.* Színjáték 3 felvonásban. Írta Lengyel Menyhért. Bemutatta a Nemzeti Színház 1907 október 5-én. — *Rabenstein Bersabé.* Színmű 4 felvonásban. Írta Wildenbruch Ernő, fordította Vértesy Jenő. Bemutatta a Nemzeti Színház 1907 október 26-án. — *A pozsonyi diéta.* Vígjáték 3 felvonásban. Írta Berczik Árpád. Bemutatta a Nemzeti Színház 1907 november 9-én.

A Nemzeti Színházban szeptember 20-án bemutatott drámai művet a színlap regényes vígjátéknak nevezi. Regényessége abban áll, hogy számos jelenet van benne, melyekből hiányzik minden valószerűség; a vígjátéki elemet pedig néhány félreértés képviseli. Ha mindezt egybevevesszük, megkapjuk Ryley Madeleine Lucette vígjátékát.

Ez a vígjáték igen alkalmas arra, hogy néhány érzelmes könnyet facsarjon ki a könnyező hajlamu nézőkből, mulatni azonban nem lehet rajta, legfeljebb egy-két puritán elvet haza vinni tanulság gyanánt. Például, hogy öreg embernek nem jó fiatal feleséget tartani. Ugyanaz a tanulság, melyet Molière oly mulatságosan dolgozott föl a *Nők iskolájában*.

A vígjáték hőse, Embury marquis, a kit Gál Gyula játszik, visszavonultan él birtokán s csak tanulmányaival és kerétkedéssel foglalkozik, a hogy ezt Rousseau a XVIII. században minden embertől kívánta. Ryley Madeleine Lucette is a XVIII. századba helyezi regényes vígjátékának idejét, de egy kissé túlló a czélon, mert *Az egérke* nemcsak a XVIII. század-

ban játszik, hanem egyúttal azt a hatást teszi reánk, mintha a XVIII. században Mariveaux vagy Destouches írták volna francia nyelven. A szerzőnő ugyanis megújítja a Mariveaux- és Destouches-féle vígjátéki cselvetéseket és félreértéseket: ez alkotja a cselekvényt; azután fölfrissíti La Bruyèrenek egy-két jellemrajzát: ez alkotja a vígjátéki jellemrajzot. Az egész vígjáték nem más, mint egy felvonásokra és jelenetekre osztott La Bruyère-féle jellemrajz.

Embury marquis tanulmányai alapján eljut ahhoz a meggyőződéshez, hogy a férfinak kötelessége családot alapítani. Ennél fogva meg akar házasodni.

Minthogy Rousseau azt kívánja, hogy a gyermekek nevelését már az anyán kell kezdeni, oly nőt szándékozik elvenni, a kit ő maga nevel feleséggé és anyává. Az a bizarr ötlete támad, hogy a lelencházból választ ki erre a célra egy leánynövendéket. Fölvonulnak előtte szegény kis leányok, s ez a fölvonulás humoros hatást akar kelteni, főleg azzal az ötlettel, hogy minden egyes lányt arról a helyről neveznek el, a hol találták. De alapszámban nem humoros, hanem operette-szerű jelenet, melyet jobb elkerülni, mint alkalmazni.

A leány, a kit Embury marquis kiválaszt, jelképezi azt az egérkét, a melyre Burns szántás közben bukkan. Little-Britainnek nevezik, de Embury marquis Peggynek szólítja, mert ő nagyon szereti a Peggy nevet. A leány hosszú hajat hord és leendő gyámtyjától először is azt kéri, hogy ne nyirassa rövidre. Embury marquisnak neveléstudományi elvei fölmondják a szolgálatot Peggyvel szemben, de mégis sikerül belőle jó feleséget nevelnie, csak hogy nem a maga számára, hanem unokaöccsének, Lovel kapitánynak, a kit Dezső igen szépen játszik.

Mindezt meg lehetett volna egy vagy két felvonásban írni, de Ryley először négy felvonásra nyújtja ki, másodsor pedig csupa fölösleges félreértésekre alapítja a bonyodalmat. Embury marquis unokaöccsének viszonya volt Goodlake Roger feleségével, Joannával. E miatt a marquis Dublinbe helyezteti át Lovelt, a honnan két év múlva visszatér, Joannából kiábrándulva és szívében mély szerelemmel eltelve Peggy iránt, a kivel elutazása előtt futólag találkozott. Most következnek a szokásos vígjátéki cselvetések. Peggy azt hiszi, hogy a kapitány még mindig Joannát szereti; Embury azt hiszi, hogy Peggy őt szereti; Goodlake azt hiszi, hogy felesége megcsalta őt Lovellel, s

ez az utóbbi az egyetlen hiedelem, melynek csakugyan van alapja és mégis ez az, melyet a szerzőnő megoldatlanul hagy. A többi félreértés kiderül, az a félreértés azonban, mely egyedül alapos, elintézetlen marad.

A mese vége az, hogy mindenki belátja tévedését, csak Goodlake nem tudja meg soha, hogy felesége mekkora szarvakat rakott homlokára. Így jár együtt az erkölcsös célzat erőszakolásával a frivolság, de mit bánja mindezt a szerzőnő, mikor ő így is beigazolta Burns Róbert költeményének azt a tanulságát, hogy se az egerek, se az emberek nem tudják, hogy milyen sors vár rájuk.

A vígjáték tehát nagyon gyenge, nagyon érzelgős, de levegője elég angolos és van egy-két olyan jelenete, hogy a néző angol gentlemanek közé képzelheti magát. Ilyen mindjárt Burns bájos költeménye, a melyből a szerzőnő kiindult; továbbá az a jelenet, a mikor Lovel kapitány szavát adja nagybátyjának, hogy Joannával megszüntetett minden összeköttetést; vagy mikor ugyancsak Lovel nem olvassa el Joannának hozzá írt szerelmi levelét.

Lovel jól van rajzolva s az egész vígjátéknak ő az egyetlen alakja, a ki húsból és vérből van s a kiből nincs semmi elvontság. Embury és Goodlake azonban egyszerű elméleti emberek, a kiknek jellemét a szerzőnő előre elkészítette, hogy alkalmasak legyenek azon erkölcsi tanulságok bizonyítására, melyeket a néző a vígjátékból csakugyan kivonhat, hogy velők gazdagodva haza térhessen.

Egyéb érdeme a darabnak nincs; a sok erkölcsi tanulság igen szép, de nem úgy van bizonyítva, hogy mélyebben érintethetne bennünket.

A görögök a nagy trilogiák előadása után még egy satyrdrámát is végig néztek, mely a tragédia fenséges ormain járó lelköket visszahozta a mindennapi élet körébe. A tragédiából megismerték az emberi lélek nagyságát, a satyrdráma megmutatta nekik az emberi lélek kicsinységét. A satyrdráma is dráma volt, de közönséges viszonyokra alkalmazva, melyekben elfulladt a drámai hős pathosza és megszűnt a drámai összeütközés komolysága. A drámából csak a dráma gépezete maradt meg, mely azonban minduntalan felmondta a szolgálatot. Így mutatja ezt Euripides *Kyklopsa*, az egyetlen satyrdráma, mely fenmaradt.

Wilde Oszkár, a ki sokkal jobban megértette a classikus görög életet, melyet csak könyvekből ismert, mint az angolt, a

melyben élt, a *Bunburyt*, úgy látszik, nem épen satyrdrámának, hanem afféle satyr-vígjátéknak szánta. A satyrok karát egyetlen satyrral pótolja, a drámai hőst vígjátéki hőssel helyettesíti és a vígjáték gépezetét törekszik gúnyolni. A satyrdráma megmutatta, hogy az emberi élet nem olyan, a milyennek a nagy tragédiák mutatják; Wilde meg akarta mutatni, hogy a vígjátékok sem mindig a valódi életet rajzolják, hanem bizonyos megszokott keretbe szorítják, mint a japáni nők lábaikat. Tehát sok modern vígjátékban épen oly kevéssé van természetes komikum, mint a menyuire nem természetesek a japáni nők apró lábai.

De Wilde ennél tovább megy. A satyrdráma nem a dráma szatirája akart lenni, Wilde azonban a vígjáték szatiráját is meg akarta írni. A *Bunburyt* épen azért nevezi *frivolous* vígjátéknak, mert meg akarta mutatni, hogy milyenek szoktak lenni a vígjátékok és milyenek ne legyenek. Célját azonban szem elől téveszti és a szatirának szánt vígjáték őszintén vígjátékká válik. Azonban a két elem: tudniillik a vígjáték és a vígjáték szatirája annyira összegabalyodik, hogy végén mi is kénytelenek vagyunk Wildetől azt kérdezni, a mit az *Eszményi férj*ben Lord Cavarshame kérdez Viscount Goringtól: «Sohasem tudom, vajon komolyan tréfál-e?»

A *Bunbury* se nem vígjáték, se nem szatira, legkevésbé pedig a vígjáték szatirája. Van benne sok találó szatira is, van benne egy sereg megszokott vígjátéki fogás: félreértés, rászedés s mind-ezeket Wilde *par force* alkalmazza. A szatira fegyvere azonban, melyet vígjátékíró kortársai mellének szegzett, visszafelé sül el, mert ő magát találja. Wilde nem tudta megmutatni, hogy milyen ne legyen a vígjáték, de azt, hogy milyenek szoktak lenni az átlag-vígjátékok, tökéletesen megmutatta, mert a *Bunbury* ugyanolyan átlag-vígjáték, a milyeneket a modern vígjátékirodalom szokott termelni és se nem jobb, se nem rosszabb a többi Wilde-vígjátéknál. Wilde itt is az marad, a mi egész életében volt: tudniillik szellemes rögtönző. Kerüli a gondolat magasságait és az érzés mélységeit s ez sehol sem sikerül neki annyira, mint a *Bunbury*-ben. Mellőzi a lélektant, melylyel saját lelki élete is harcban állt; titokzatosnak látja a természetet és valahányszor nehéz művészi feladatokkal áll szemben, paradoxonokkal segít magán. A paradoxonról pedig a *De Profundis*ban maga Wilde írta azt, hogy számára a művészetben ugyanazt a szerepet tölti be, mint az életben a perverzitás.

Könnyű megállapítani azokat a szempontokat, a melyek szerint Wilde dolgozik. A *Bunbury*ben például kettős részese-désből fejt ki a bonyodalmat. Kell még egy modern satyr, a ki a bonyodalom központjában áll: ez Algy.

Worthlig János két név alatt szerepel: birtokán, gyámleánya előtt, ő a kedves, buzgó és szeretetreméltó Jani bácsi; Londonban pedig, mikor itt mulatás végett megjelen, a Szilárd (az eredetiben: Earnest) nevet viseli. Szilárd név alatt meghódítja Gwendolint, a ki inkább a névbe szerelmes, mint jogosulatlan viselőjébe. Otthon, Cecil előtt — így hívják gyámleányát — rémmeséket mesél nem létező Szilárd öcscsének kicsapongásairól. Természetesen Cecil is szerelmes a Szilárd névbe. Végre János megunja az alakoskodást, szabadulni akar a Szilárd névtől s épen mikor otthon kijelenti, hogy Szilárd meghalt: betoppán londoni barátja, az örökké paradoxonokat hajhászó Algy, a ki Cecil kedvéért szintén Szilárdnak adja ki magát.

Ez már a második felvonásban történik. Alig, hogy Algy kilép a szobából, megjelen Gwendolin, a ki megszökött anyjától és keresi a maga Szilárdját. Tehát most mind a két leánynak van egy külön Szilárdja.

Cecil Algyt, Gwendolin Jánost gondolja Szilárdnak; a mikor kiderül, hogy egyik se Szilárd, kétségbe vannak esve, de csak a következő felvonás kezdetéig, mikor mind a ketten megkapják a magok párját; Gwendolin az első számú ál-Szilárdot: Jánost; Cecil pedig a második számú ál-Szilárdot: Algyt. Közben még az is kiderül, hogy Jánost csecsemő korában egy bőrtáskában találták, a hova szórakozott nevelőnője egy regénykézirát helyett tette.

Csalódnánk azonban, ha azt hinnők, hogy ezen a bohózatos félreértésen nevetni szabad, ha talán nevetni volna kedvünk. Nem szabad. E mögött Wilde vérző, nagy szívének a dobogását kell hallanunk, mint egy ifjú magyar Wilde-tisztelő írta, a ki el akarja hitetni velünk, hogy Wilde egy középszerű bohózzal igyekezett könnyíteni fájó lelkén.

Megtörténik, hogy genialis emberek világfájdalmukat karrikaturákba öltöztetik, de Wildenek a *Bunbury*ben egyetlen karrikaturája sincs. Hisz a karrikatura a legjellemzőbb egyéni vonások túlzását tartalmazza, de Wilde erre nem törekedett. A karrikatura itt legfeljebb magának a vígjátéknak kigunyolása lehetne, de ez nem sikerült.

A szereplők legjobb igyekezetök mellett sem tudtak érthető alakításokat nyújtani Wilde azon alakjaiból, a kiket nem lehet eléggé érteni.

A *Hálás utókor* szerzője megfogadta Goethe tanácsát és belemarkolt az életbe. Vagy talán nem is kellett belemarkolnia, mert művének tárgyát maga az élet háborgása vetette fölszínre; onnan halászta ki hősét és problémáit. A közönség, míg a darabot végignézi, először azt hiszi, hogy a halászat nagyon könnyű volt. Azok a forrongások és átalakulások, melyek a színjáték hősének, Ruyder Dénes lelkében végbemennek, végbemenetek már a mi lelkünkben is; mi is eljutottunk ahhoz a meggyőződéshez, hogy az emberiséget nem összességében, hanem csak egyenként lehet boldogítani; hány harcot kezdtünk meg mi is és talán mi is föladtuk valamennyit, mint Ruyder; sőt még azt a keretet is sokszor elképzeltük, a melybe a szerző Ruydert beállította. De a darabban egyúttal egy eléggé kialakult világnézetet is látunk és ebből azt sejtjük, hogy a szerző a tapasztalásnak és elmélkedésnek hosszú pályáját futotta meg, mire ahhoz az életfelfogáshoz jutott, melyet Ruyder sorsa igazol. Lengyel műve tehát bizonyos tekintetben önvalomás, afféle személyes dráma, mint Ibsen *Peer Gyntje*; úgy látszik, mintha a szerző az ifjúkor és férfikor határkövénel visszapillantást vetne az ifjúkorba; úgy látszik, mintha a *Hálás utókor*ba akarta volna beleszorítani egy egész ifjúság próbálkozásait, tévelygéseit és a nyomukban járó megállapodást. A darabban szinte nyüzsgönek a mély és kevésbé mély, a népszerű és népszerűtlen eszmék; legtöbb eszméjét naponként tárgyalják a hírlapok is: mindaz, a mit Ruyder tesz és a mi körülötte történik, a darab témájával együtt mindennapi eset; nem új a szerző szatirikus felfogása sem, mert az emberiség sokszor megtette azt, hogy életökben mellőzte az eszmék embereit és haláluk után ünnepelte őket; jól tudjuk, hogy az emberiségnek nem annyira magok a nagy emberek kellene, mint inkább az a szellemi tőke, melyet életök folyamán kifejtenek; de mégis jól esik nekünk, hogy a *Hálás utókor*ban elég szerencsésen csoportosítva láthatjuk a magunk gondolatainak villámlását és hallhatjuk a magunk szívének vergődését s mindvégig mintegy a magunk szemével szemlélhetjük önmagunkat.

A *Hálás utókor*ban ugyanis nem szabad többet keresnünk,

mint a mennyi benne van : tudniillik a körülöttünk forrongó társadalom egyes jeleneteinek ügyes csoportosítását. Nem a művész szól hozzánk, mert a szerzőből hiányzik a művészi tárgyilagosság ; a darab elejétől végig érezzük azt, hogy a szerző mindabban, a mit szinpadra vitt, sokkal jobban érdekelve van, hogysen hihesünk neki és fölmenthessük őt az elfogultság vádjá alól ; a *Hálás utókor* anyaga nem az élet megértéséről, csak öntudatos megfigyeléséről tanuskodik, de a megfigyelésben se művészi intuitio, se művészi elvszerűség nincs ; kétségtelen, hogy a szerző törekedett magának hűn beszámolni arról, a mivel az életben találkozott, de nem tudott az életből művészi tapintattal kiemelkedni, nem tud mintegy a tárgy fölött állani ; s bármennyire akarta is Ibsent utánozni, művéből hiányzik az ibseni prespectiva. Szóval a *Hálás utókor*-ban sok minden van, a mi a költészethez kell, csak igazi költészet nincsen ; a szerző még nem tudta gazdag anyagát költőivé alakítani.

A *Hálás utókor*-ból ekként nem a költő szól hozzánk, hanem csak egy olyan ember, a ki mondani valója számára egy költői műfajt vett segítségül ; ugyanazok a dolgok értekezésben elmondva talán nem hatnának oly meglepő erővel, mint a hogy a szinpadról hatnak, de hatásuk tartósabb volna, s ha a szerző világnézet tekintetében bizonyos megállapodottságról tesz is tanúságot, még mindig nem állapodott meg arra vonatkozólag, hogy írói tehetségének miféle formák felelnek meg. A *Hálás utókor* anyaga oly természetű, hogy számára a drámai határok kissé szűkek, a regény ellenben jobban megfelelt volna neki. Hiszen Ruyder folyton tépelődik s erre a drámában nincs idő ; s mikor a szerző igazán szép összeütközéseket akar létrehozni Ruyder és környezete között, főleg mikor Ruydert önmagával akarja összeütközésbe hozni : az összeütközésnek mindig élét veszi a drámai technika Prokrusztes-ágya. A *Hálás utókor* két-ségkívül lelkünkhez szóló mű, de ha a hatást elemezzük, meg kell vallanunk, hogy a hatás titka nem a mű költői vagy művészi mozzanataiban rejlik, hanem abban, hogy tárgya és eszméje nagyon közel esik hozzánk, érdekel bennünket, mert naponként foglalkozunk vele, de egy későbbi kor már más eszmékkel fog foglalkozni s egy korábbi kor költői termékeiben csak a költői és művészi elemeket fogja keresni, a mi hiányzik a *Hálás utókor*-ból.

Ruyder azt hiszi, hogy a művészet alkalmas eszköz a nép

értelmének fejlesztésére; könyvet ír arról, hogy azelőtt a művészet az egyház kezében volt, tehát a művészet az egyházat szolgálta; később a kiváltságos osztályok és fejedelmek kezébe jutott s ekkor a művészet a kiváltságos osztályokat és fejedelmeket szolgálta; tehát a művészetet a nép kezébe kell juttatni és akkor a művészet a népet fogja szolgálni. Ez jó lesz a népnek is és a művészetnek is: így mind a kettő csak újabb fejlődési fokhoz fog jutni. Ez igen tetszetős elmélet, melyet ma naponként hallunk s a mely igen könnyen megtéveszti az embert. Ruyder hisz benne, gyakorlatilag is érvényre akarja emelni s a socialisták számára művészeti előadásokat tart. E miatt magokkal a socialistákkal ütközik össze. Az ő előadásai — úgymond egyik socialista izgató, a kit Rózsahegyri nagyon jól játszik — nincsenek fölvéve a szakszervezeti előadások közé és így nagyon alkalmasak arra, hogy megbontsák a pártfegyelmet. Ruyder továbbá azt hiszi, hogy ki fogják nevezni a *Művészetek Háza* igazgatójává, de e helyett a csekély tehetségű Rápoltit nevezik ki; Ruydert fölszólítják aligazgatónak, de nem vállalkozik, mert Rápolti kinevezését az ügyre veszélyesnek tartja; csapás csapásra éri őt, felesége elhagyja, kiadója megtagadja korszakosnak hitt munkája kiadását, meghasonlik magával és elutazik Sziciliába. Otthon azt hiszik, hogy öngyilkos lett; eszméit megvalósítják; nevére alapítványt tesznek; műveit kiadják hat kötetben, életrajzzal, miniszteri támogatással és részletfizetési kedvezménynyel s épen, mikor egy Ruyder-émlékünnepélyt rendeznek, ő maga is megérkezik. Elméje élesebb lett és átlátta, hogy tévedett, mikor a művészetet egy-egy társadalmi osztály termékének hitte; egy fiatal festőnek, a kivel véletlenül találkozik, ő magyarázza meg, hogy művészetet csak az egyéni tehetség tud teremteni s a művészet nem egyes országoknak, se kiváltságos osztályoknak tulajdona, de egyttal megtudja azt is, hogy az ő elmélete alapján csupa lélektelen, szabályszerű festmények és szobrok készülnek, melyek hiven és minden igaz tehetséget elnyomva szolgálják azt a socialpædagogiai czélt, melyet ő a művészetek számára kijelölt. Ezt a fiatal festő így mondja el: «Ruyder elméletét kezdték gyakorlatilag megvalósítani. A *Művészetek Háza*, ez a kormány áltai gyámoltott tébolyda, ez a rokkantak menedékháza, ez a tehetségtelen gyermekek ispotálya, kezdte a megvalósítást. Hát ez a mi szegény kormányunk eddig adott valami kis pénzt a festőknek; vannak ösztöndíjak, mi egymás. Néha kapott belőle még vérbeli művész

is. De uram, mióta ez a *Művészetek Háza* garázdálkodik, azóta minden krajczárt elszed előlünk. Minden pénz az ő cretinjeinek jut, a kik allegoriákat, meg nemzeti történetünk egyes jeleneteit mázolja. A magyar népelet genre-festői előnyben részesülnek. Meg előnyben részesül minden ósdi, ostoba, cziczomás festő. Hát hogy egy példát mondjak önnek, úgy bánik ez a *Művészetek Háza* a festészettel, mint az Akadémia az irodalommal. A többit, az én pajtásaimat, nem nagyon bántja a dolog, a mi tárlataink szépen sikerülnek, de engem végzetlenül bosszant ez a gyalázatosság, a mit a Ruyder-névvel művelnek.» Ruyder ekkor újra fölháborodik Rápolti ellen, a ki az ő téves eszméjét megvalósította, de Ida, régi kedvese lecsillapítja őt, és Ruyder vele és tőle származott kis gyermekével visszamegy Szicziába.

A szerző egész sereg alakot és karrikaturát vonultat föl, a kik magukban igen érdekesek, annál is inkább, mert a kiváló előadás segíti őket érvényre emelni; ilyen Zebegény, a züllött író, a ki szereti Idát és Ruyder eltűnése után egészen neki él; ezt Gabányi játszotta; — ilyen Hegyi Hercz Alfréd, a ki Ruyder tanítványa volt és Rápolti kedvéért cserben hagyta mesterét; ez nagyon érdes vonásokkal és szinte epésen van rajzolva; Ivánfi szerepe volt; — továbbá Sebess Miklós tanár, a ki folyton panasz-kodik, folyton összeköttetéseket keres és folyton fondorkodik; Mihályfinak alakítása volt; — a fiatal festő, a kivel Ruyder visszatérte után találkozik s a kit Nádai Béla játszott; — Tót könyvkiadó, a kit Bartos személyesített; — a könyvnyomatos ujságírók, az akadémikusok, mind csupa epizódalakok, kissé érdesen és mereven rajzolva. Külön-külön mindegyik érdekes, de együttvéve nem illenek össze, sőt egyik-másik dissonáns hatást is kelt, — főleg Zebegény.

A főszerep Pethes kezében volt. Egyike Pethes legsikerültebb alakításainak. Ruyder szerepében nagy szükség van arra a művészi önmérsékletre, mely Pethest jellemzi s egy túlzásokra hajló színész teljesen érthetlenné tette volna a különben is nehezen érthető alakot. Ezt az alakját ugyanis a szerző elhibázta. Ruyder nem igazi jellem, hanem úgy hat reánk, mintha csak alakoskodnék a szerző szatirikus szándékainak igazolása végett. Pethesnek jóformán újra kellett teremtenie Ruyder alakját.

A legnagyobb szatirikus maga az élet s ha a szerző beérte volna azzal, hogy Ruydert költői igazsággal jellemezze, nem lett

volna szüksége arra a harmadik felvonásbeli kellemetlen jelenetre, mikor Ruyder rábeszéli magát arra, hogy egy levelet írjon, melyben három évvel korábbi keltezéssel bejelenti öngyilkosságát. A közvélemény előtt ő úgy sem mint öngyilkos szerepel, hanem csak mint eltűnt ember, fölösleges volt tehát ez a túlzás.

A szatira általában csak az epizódalokban sikerült. A dialogusba fektetett szatira vagy túlzó, vagy erőszakolt, vagy fölösleges.

Még egyszer ismétéljük: a *Hálás utókor* sikerült jelenetsorozat s a szerző ügyes jelenetsoportosító, de gyenge drámaíró. Ezzé teszi őt az a mértéktelen satirikus láz, mely rendesen ott tör ki rajta, a hol a szatira magában a helyzetben van s így több satírára nincs szükség; hajlama a célzatosság felé; elmélkedő és tépelődő természete, mely a dráma keretébe belefér ugyan, de csak úgy, ha erősen a szereplők lelki életével van kapcsolatban.

A színpad homályos, mintha csak Maeterlinck *Pelleász és Melisszandéj*át játszanák. A homályból kivillannak egy bajor stíli középkori várkastély halvány-sárga falai. A bajor hotelok alapszíne is halvány-sárga. Tehát Bajorországban vagyunk, csak azt nem tudjuk, hogy Münchenben, Nürnbergben, Ulmban vagy Augsburgban-e? És a homály miféle homály? Látjuk, hogy reflexmentes, egyáltalában nem Maeterlinckszerű: se nem lila, se nem sötétkék, se nem vörös, se nem arany-sárga, hanem egészen közönséges, józan és száraz homály.

Szeretnők tudni, hogy hol vagyunk és várjuk, hogy mi fog történni. Nem soká kell várnunk. Wildenbruch hamar fölvilágosít bennünket, mert kitűnően tudja megcsinálni az expositiót. Ezt ő már bebizonyította a *Bübos pacsirtával*.

Megjelen Bersabé és a vár ablakán keresztül tárgyalásokat folytat egy kémmel, a ki jelenti, hogy nemsokára gazdag augsburgi kereskedők fognak átvonulni az erdőn. Ha majd a vár közelébe kerülnek, hármas kukorékolással fog jelt adni.

E szerint nem Augsburgban vagyunk, hanem csak Augsburg közelében, Waldstein várában, a mely Bersabé atyjának tulajdona, a ki foglalkozását tekintve nem más, mint egy igen vitéz és igen elszánt rablólovag. Az augsburgi kereskedők megtámadása előtt csatlósai társaságában megreggelizik. Rabenstein lovag ma rosszkedvű: panaszkodik, hogy Strassburgban ágyúkat készítenek; Ulmban annyi aranyat vernek, hogy az ulmi polgár-

mester pénzért fogad harcosokat; Nürnbergben az emberek otthon maradnak és mindenféle szövetekeket szőnek; más itt már a levegő, másképen zúg az augsburgi erdő; az emberek nem verekszenek többé, a verekedések kora lejárt és életével játszik az, a ki verekedni mer.

Wildenbruch mester nagy mester és igazán tapintatosan adja tudtunkra, hogy ő *Rabenstein Bersabé* című színművében a renaissance és a középkor közti összeütközéssel kíván foglalkozni. Ez a reggelizés közben folytatott beszélgetés ügyesen van ellesve Shakespearétól. Shakespeare is mindig ilyen fogásokat használ, mikor meg akarja velünk ismertetni színművei milieujét. Tisztában vagyunk mindennel: Rabenstein lovag a középkor, — a strassburgi ágyúk, az ulmi aranyak, a nürnbergi szövetekek és főleg a megtámadott, megsebesített és kirabolt ifjú Welser a renaissance. Semmi kétségünk sincs az iránt, hogy a negyedik vagy ötödik felvonás végén a középkor meg fog hódolni a renaissance előtt, mert ha ezt nem tenné, a színmű vétene a történeti igazság ellen: Wildenbruch pedig sokkal lelkiismeretesebb író, hogysen a történeti igazság ellen vétsen. De Wildenbruch tovább megy és a történeti igazságot lélektani igazsággal is megtámogatja. Rabenstein Bersabé ugyanis beleszeret az ifjú Welserbe és az ifjú Welser beleszeret Rabenstein Bersabéba. Sejtjük, hogy egymáséi lesznek, ánde ez nem megy olyan könnyen. Előbb még szükség van egy *Murányi Vénuszszserű* vár-ostromra és számos szenvedélyes kitörésre, részint Bersabé, részint Welser részéről. Mindez matematikai pontossággal be is következik.

Wildenbruch előtt azonban nemcsak ez a szerelmi történet fontos, mely ugyan a színmű gerinczét alkotja, hanem a korrajz is. Ez pedig oly eleven, hogy szinte idegenszerűen érezzük magunkat és a negyedik felvonás végén megkönnyebbülve lélegzünk fel, hogy — hála Istennek — már a XX. században élünk, nem pedig a XVI. század elején, mikor a személy- és vagyonsbiztonság és főleg két szív szerelme ily nagy veszélyekben forgott. Hiszen Bersabé már a vesztőszéken ül, a hóhér lecsapni készül, a mikor előáll az ifjú Welser Bartolomé és hivatkozva a város régi szokásaira, kegyelmet kér Rabenstein Bersabénak, a menyasszonyának. Ezt ugyan már előbb is megtelhetne volna, de hol maradt volna akkor a bakó, vagy az a hatásos jelenet, mikor Welser mint feleségét vezeti le Bersabét a vérpadról, egyenesen az öreg Welser elé, a ki megpuhul ennyi

szerелеm láttára és áldását adja a fiatalokra, az augsburgi nép ujjongása közben.

Ennyi szerелеm láttára mi is nyugodva távozunk haza, ha ugyan kibirtuk mind a négy, illetve mind az öt felvonást (mert a negyedik felvonás két részre szakad); de akár kibirtuk, akár nem, el kell ismernünk azt, hogy Wildenbruch nemcsak a kortörténeti és lélektani összeütközésekre volt tekintettel, hanem a társadalmi összeütközésekre is, a mennyiben megkapó színekkel tüntette föl a középkori lovagi rend és az újkori polgári rend közti társadalmi ellentéteket.

Hármas összeütközés: tudniillik lélektani, kortörténeti és társadalmi, mely hármas bonyodalomra vezet; ez a hármas bonyodalom egyetlen bonyodalommá azonosul és sűrűsödik össze: nemde barátaim, ezt a világ összes *Ars poetikái* kifogástalan drámának nevezik? Sehol semmi egyenetlenség, semmi zökkenés; mindvégig biztos fejlődés, jellemző és egymásból folyó párbeszéd, kitűnő jellemrajz: mindez Shakespeare iskolája. Minden van a darabban, a mit Shakespeareben találunk, csak Shakespeare egyénisége nincs benne, sőt Wildenbruch egyénisége is hiányzik belőle. Shakespeare úgy rajzolta a tőle távol fekvő korszakokat, a hogyan azokat ő és az ő kora látta; Wildenbruch pedig úgy rajzolja, a hogy a XVI. század szellemét a történettudomány megállapította és nem viszi bele saját költői intuitióját. Wildenbruch igen jól fölhasználja mindazt, a mit Burckhardt műveiben a renaissancéről olvasott, de ő maga önmagából semmit sem tud hozzá tenni a Bruckhardtból merített képhez. E mellett színműve korszerűtlen is abban az értelemben, hogy ha például keletkezésének évszáma elvesznék, egy későbbi kor magából a színműből nem tudná megállapítani, hogy a XX. század elejéről való, mert épen úgy származhatnék a XVIII. század végéről is, holott Hugo Viktor színműveiből évszám nélkül is mindig képek leszünk megállapítani azt, hogy a XIX. század első évtizedeiből valók, annyira magokon viselik keletkezésök bélyegét. Ilyenforma romantikus színműveket Joseph Maria Chénier és társai írtak a XVIII. század végén. Wildenbruch színműve tehát voltaképen visszaesést jelent a XVIII. század utolsó éveibe.

A két korszellem közti ellentét igen hatásos jelenetekben érvényesül, ámde azt hisszük, hogy a színműben sokkal erősebb a kortörténeti, tehát tudományos igazság, mint a költői, vagy művészi hatás. Kétségtelen, hogy a történeti igazság hiánya

tüstént megadja a kegyelemdőfést a történeti drámának, de a történeti igazság még nem történeti hangulat és a történelem nem a diszletekben és jellemző párbeszédekben van, hanem az emberek lelke mélyén. Az a történelem, mely a lelkek mélyén él, hiányzik a Wildenbruch színművéből.

De mégis jól esik megállapítanunk, hogy az ifju Welser nem afféle Csergő Hugótól gyártott *Lovag Úr*, vagyis nem pusztá fogalom, se nem matematikai képlet, hanem jól kiélezett egyéniség, a kinek csak az a hibája, hogy meglátszik rajta, hogy nem önmagától van, hanem Wildenbruch mesterségesen hozta létre. A költő embereket szokott teremteni, de nem szeretjük, ha ezeken az embereken meglátszik származásuk bélyege. Akkor szeretjük csak őket, ha úgy hatnak reánk, mintha a költő közbejötté nélkül, mintegy önmaguktól jöttek volna létre. Az ifjú Welser és társai közönséges gyártmányok. Érzik rajtuk, hogy poétikai szabályok szerint készültek. A poétika pedig nem költőknek való, hanem olyan embereknek, a kik a költőket öntudatosan akarják élvezni és érteni.

A vígjátéknak sokat meg lehet bocsátani, ha nem unalmas. Más kérdés aztán, hogy a vígjátékiró milyen vígjátéki fogásokat mozgósít, hogy a nézők ne unatkozhasanak. Mert csalódnak, a kik azt hiszik, hogy a művészetben a cél szentesíti az eszközöket és hogy a művészi hatást kerülő utakon is el lehet érni.

Berczik legújabb vígjátéka, a *Pozsonyi Diéta* igen mozgalmas és unatkozni nem lehet benne. Érdemei és hibái ugyanazok, mint a többi Berczik-féle vígjátéké: nincs gerince, de van benne néhány hatásos jelenet. Ezt a hatást azonban a szerző kerülő utakon éri el. Nem igazi jellemeket léptet fel, a kiket jól kidolgozna; nincs egységes vígjátéki tervrajza; de vannak afféle átlag-alakjai, a kiknek lelki tulajdonságait és szándékait valamilyen képen előre jelzi; ezeket ellenkező természetű lelki tulajdonságokkal és szándékokkal hozza összeütközésbe s így teremti meg a vígjáték bonyodalmát. Egyéneket Berczik soha sem rajzolt, hanem csak különféle tervek, félszepségek, rögeszmék képviselőit; maguk a tervek, félszepségek és rögeszmék mintegy hozzátapadnak képviselőikhez, de nem azonosak velök. Például a *Pozsonyi Diéta*-ban Grassalkovich Antal személynök nem akarja nőül adni leányát Okolicsányi Jánoshoz; pedig egyenes, őszinte és magyaros jelleméből az következne, hogy nőül adja hozzá; Grassalkovich

jelleme és szándéka e szerint két különböző dolog. Így van ez a *Pozsonyi Diéta* többi alakjaival is. Igazi egyéniségek nincsenek benne, a mennyiben pedig egyéniségek lehetnének, szertem osódnak s a legfontosabb helyzetekben darabokra törnek. Berczik, mint mindig, most sem igazi vigjátékot irt, hanem csak egy pár vigjátéki szerepet osztott ki; ezek a szerepek nincsenek kidolgozva, hanem csak vázolva vannak s a színész ügyességétől vagy intelligentiájától függ, hogy belőlük valamit csináljon.

Van azonban a többi vázlatos alak mellett a vigjátékban egy jól rajzolt alak is: tudniillik Patay Samu, a bihari követ. Ő az országgyűlési ellenzék vezére, a ki meg akarja akadályozni azt, hogy Mária Terézia a magyaroktól megkapja az őt szorongató szövetséges hadak ellen szükséges pénz- és véráldozatot. Pártja azonban, Okolicsányi János vezetése alatt, elfordult tőle; Patay Samu egyedül marad. Ez a vigjátéknak legsikerültebb jelenete, melyet Gál művészettel érvényesít. Ott ül az öreg kurucz, fejét a kezére hajtva; a másik szobában vígan szól a zene, gondtalanul fecsegnek az emberek; csak Patay Samu szívében gyűlt össze a magyar nemzetnek csaknem nyolczszáz éves keserősége. Most lehetne tönkre verni az osztrákot, a ki a vérünket szipolyozza; mindenki az uralkodóház ellen van; tőlünk függ csupán Mária Terézia sorsa; meg kellett volna ragadni az alkalmat, hogy szabaduljunk tőle — és ime, leghűbb tanítványa, a kivel együtt sirtak bús magyar nóták mellett Magyarország sorsán; Okolicsányi János, a kit jobban szeretett, mintha édes gyermeke lett volna, egész pártjával cserben hagyja őt. «Hát csak egy kis donatiót az öreg kurucznak is, csak egy kis donatiót!», hogy Patay Samu is letehesse a fegyvert. Egy kis donatiót vagy egy kis mosolyt, a királynő ajakáról . . . A Petur bán elkeseredése jut eszünkbe ennél a jelenetnél, melynek drámai hangja annyira kirí a vigjáték komikai hangulatából. Patay Samu nem hallja meg Magduskának, Grassalkovich nevelt leányának figyelemztetését, hogy vigyázzon, mert árulás fenyegeti őt, a mint Bánk bán nem hallja Tiborczt. Minek fájjon neki a maga keserősége, mikor a haza sebei oly hangosan beszélnek? Ez a jelenet épen oly problematikus, mint a Bánk bán és Tiborczt jelenete, de kiérezzük belőle Magyarország sok százados keserőségét.

Kettős szerelmi történetet sző keresztül a szerző a vigjátékon, melynek legfőbb motivuma voltaképen politikai természetű; de erről a Magduska és Ilonka szerelme minduntalan

eltereli figyelmünket. — Magduska Okolicsányiért hevül, a kurucz Patay Ilonka pedig az osztrák Bartensteinért; mind a ketten elérik céljukat, de csak a jó Károly bácsi segítségével, a ki foglalkozására nézve plébános valahol vidéken s most Pozsonyban időzik és a kit rávesznek arra, hogy két tanu jelenlétében érvényesnek nyilvánítsa a két házasságot. Ez a kettős szerelmi ügy nem valami sikerült része a vigjátéknak; általában érthetetlen, de Bercziktől megszoktuk azt, hogy a meglepőt és lélektanilag érthetlent a komikai hatás kedvéért néha szándékosan összetéveszti. Operetteszerű fogásokhoz folyamodik ilyenkor; ezt érzik a színészek és nem a legjobb kedvvel játszanak.

A színésznek jó szerep kell, hogy jól játszszék; Berczik erről többször megfélekedzik és csak vázaltszerű utasításokat juttat nekik, úgy hogy majdnem zavarba hozza őket. Ligeti Juliskát, a ki Ilonkát játszotta és Dezső Józsefet, a Bartenstein személyesítőjét, sikerült is zavarba hozni. Mind Dezső, mind Ligeti Juliska, a kik a legbiztosabban játszó színészek közé tartoznak, néha-néha tétováztak és látszott rajtuk, hogy szerepük alakításában nem tudják magukat eléggé tájékozni. Még kevésbé sikerült ez Odrynak, aki Okolicsányi szerepét vállalta; merész vállalkozás volt minden művészi siker nélkül. Odry merev, érzéketlen volt; kedélye és szive sohasem tudott felszínre törni; közönséges alakot teremtett Okolicsányiból.

Gál volt a legjobb az egész darabban; talán azért, mert a legjobb szerepet kapta; de talán azért is, mert színészi intelligenciája igen találékony. Az ő játékából kiéreztük a szív szavát. Ő Okolicsányi ellenszenves alakját is elfogadhatóvá tudta volna tenni; Odry csak rideggé tette.

BERKI MIKLÓS.

ÉRTESITŐ.

*Illyés Bálint költeményei. Budapest, 1907. Singer és Wolfner.
165 lap. Ára 3 korona.*

Lyrai költészetünk mindig szíven viselte a haza sorsát. Alig van számot tevő lyrai költőnk, kinek lantján többé-kévesbbé, egy vagy más alakban hangot ne talált volna a honszeretet. A múlt században szinte a negyvenes évek végeig inkább csak méla borongásban, vagy a multak dicső és gyász emlékeinek földidézésében nyert az kifejezést. Nyíltan tüzelő s izgató dalokra nem volt szükség, de nem volt biztatók a közviszonyok sem. A nemzet politikai függetlensége utáni vágy egyesek keblében szendergett, de a költők lantján még hangot nem talált. Kölcsey a haza szenvedését zengő *Hymnusában* csak a «rabló mongol nyilát s a török rabigát» említi. Berzsenyi csak korholja a «romlásnak indult, hajdan erős magyart». Vörösmarty a *Szózatban* «rendületlen hűségre» buzdít a haza iránt. Bajza vérzik a «hanyatló szép haza» miatt, melynek «multjában nincs öröm, jövőjében nincs remény». S egy régibb költemény szinte félenken említi «a pontusz-parti sír göröngyeit, tiprott igazság drága gyöngyeit».

Petőfi lantján szólal meg elragadó tüzzel a szabadság és honszeretet. Nyíltan síkra lép harsány dalaival a nemzet szabadsága, függetlensége s az elnyomott nép jogai mellett. Lantja hatalmas zengését, önmagával együtt, elnyeli a forradalom zaja. Elnyomatásunk évei alatt csak gyéren, csak burkoltan hangzik fel a hazafias lyra. Neki hevül azonban akkor, midőn visszanyert alkotmányosságunk békés haladásban tért kezd hódítani a politikai függetlenség nyugtalanító eszméje. Zászlója alá sorakozik a magát szinte kizárólagosan és egyedül hazafiasnak hirdető múzsa. Vége a méla borongásnak, vége a honszeretet nyugodt hangú zengésének. Féktelen szenvedélyek sugallatára hallgat a költészet.

Nyers kitörésekben is kedvét találja. Ócsárolja a kézzel fogható jelent, dicsőíti a bizonytalan és alakatlan jövőt.

A versírók ezen csatázó táborának egyik vitéze, Illyés Bálint, kinek összegyűjtött költeményei kezünkben vannak. Első kötetnek jelzi a gyűjteményt. Nem tudni, vajon a *hazafias költemények* cím, mely az első kötet megnevezése mellett áll, az egész gyűjteményre vonatkozik-e, vagy annak csak első részére. Voltaképpen az egész gyűjtemény hazafias, még pedig a tüzelő fajtából. Azonban külön keretekbe is osztotta verseit a kötet, melyet «Kossuth Ferencznek, mint vezérének, tisztelete és szeretete jeléül» ajánlott a szerző. Ezek a keretek: *Márczius 15—Október 6. Rákóczi és Kossuth. Honvédek. Költői elbeszélések.* Elkeseredett harczosa annak a politikai pártnak, melyhez hajlama, temperamentuma, vagy meggyőződése csatolta. Szinte elmondhatni róla, hogy «szerte néz és nem leli honját a hazában». Már *Előhang*-jában jelzi irányát s vezéreszméjét. Biztatja a haza «sorsüldözött népét», hogy bús éjszakájára majd felderül az ég «s mind visszajő a hitszegő faj a mit elragadt most». De sem az *Előhang*, sem az egész gyűjtemény nem tünteti fel, melyik az a hitszegő faj s mi az, a mit tőlünk elragadt most. Majd azt panaszolja a magyarok istenének, hogy ez a nép mindhiába várja «tündöklő csillagát; vak, sötét borulat környezi, akármerre nézzen; ott bolyong s vezeklik az éj bús ködében, mint kit Isten átka s sors haragja kerget».

És ebben a kesergő, vagy izzó hangulatban folyvást a legmagasabb hangfokon s mindig egyhangulag énekel. Mindig egy a tárgy: a jelen állapot gyűlölete s kárhóztatása s a párt zászlójának magasztalása. Mindez a szabadság és honszeretet csillámaival bevonva. Néha szinte ökölbe szorított kézzel s habzó ajakkal buzgólkodik. Ira sine viribus. A fölhevülés és a képzelet illetén játéka azonban alig láttatja jelét itt-ott apró részletekben, hogy a játéknál a múzsa is jelen van. Bizonyos stereotip szárazság uralkodik, melyet nem igen enyhítenek a cifrálnakó kifejezések, melyek sokszor üres légveréssé fajulnak. Az olvasó végre is beleszédül ebbe a folyvást egyformán tüzelő hazafiaskodásba s gyönyör helyett unalmat érez. Kinek volna kellemes sokáig hallgatni füle mellett a dobverést, vagy a trombita harogását?

A verselésben, annak technikájában eléggé gyakorlott. De hiszen mai nap az már nem is valami nagy mesterség; annyira

meg van törve az útja. S hozzá a szerző nem is mostanában kezdi pengetni a lantot. Azonban hiányzik az alkotás művészete. Nem tud egy eszme vagy érzelem körére szorítkozni. Eláradozik. Sokszor, mintha nem is költeményt, hanem értekezést vagy proklamációt akarna írni s mindent elmondani, a mi eszébe jut. Igenis szolgálni akarja elveit; igenis sujtolni az ellenfelet. E végett felhasználja a kínálkozó alkalmakat: Batthyányt, Kosuthot, Rákóczit, Márcziust, Októbert, a különböző hazafias, különösen honvéd-ünnepélyeket.

Alig említhetnénk kitünőbb példáját haragos műzsája öklelésének, mint a *Gyászmagyarok* című költeményt, melyben a «mamelukhadat» gúnyolja, vádolja, ostorozza, üti-veri. De vajon most, mikor a szerző által bálványozott zászló, vagy inkább annak hordozói diadalra jutottak, nem inkább ő rájok illik-e a költemény egész mosdatója, különösen az ilyenek:

Ti, kik a jogvédelemben
Hitet, elvet eladátok,
Meggyalázva, megalázva,
Véren szerzett szép hazátok!

Nem nyirá ugyan bakó el
Fületeket, miként régen;
Önmagatok nyirtátok meg
Magatokat hírben, névben.

Vagy midőn *Kossuth szelleméhez* beszél, nem időszerű-e saját elvtársaihoz intézni a költemény ím ezen sorait:

Ha lépni nem mersz a dicső nyomába
Mert szolgálhúség hajt s alá az igába
És csüggve vágyad hitvány rendjelen:
Az ős babérfa rád szégyent terem.

Vagy midőn a *Hősök ünnepét* zengi, kiknek fülébe harsogja most a következő, különben eléggé prózai szavakat?

Ők azt hiszik, elaludt már a
Hosszú legyezgetés alatt
A hősi sarj. Hajh! mert jobb párna
Nincs mint a rendjel s kegyfalat.

De hagyjuk az idők eme szomorú elégtételét! — Szeretnénk egy-egy költemény belső értékén s szépségén megpihenni, mint valami kis szigeten, melyet zúgó áradat zajong körül. De alig-

alig jutunk hozzá. Van valami a többtől némileg elűtó melegség és őszinteség a Kossuth 80-dik évfordulójára írott versben. Nyolcz költemény külön szakaszban ünnepli Kossuthot és Rákóczi, kinek nevét mindig y-nal írja. Nem kerülheti ki ezekben az ismétlést és helylyel-közzel a dagályt. Ugyanazon tárgy gyakori megéneklésében nem csuda, ha kifárad a képzelet s nincs ereje új meg új szint varázsolni tárgyára. Unalomig látjuk emlegetni a névtelen hősoket, a félisteneket, Kossuth apánkat stb. a nélkül, hogy az így felhangzó költemények bármelyike megkapna bennünket. Számos vers egy-egy stereotip buzdítással vagy tanusággal végződik, melynek sorai, hogy talán ez által is erőt nyerjenek, dőlt betűkkel nyomattak. Egyik például, ezzel a különös reflexióval végződik: «a ki büszkén, bátran néz az izzó napba, azt a nap, a szent szabadság el nem hagyja». Próbálta-e szerzőnk ezt a napbanézést a természetben? — A másik így: «eljön a kor, meglásd, melyet lelked áhít s új gyümölcsöt terem a szabadság fája». A következő vers végsora ugyanazt ismétli. Efféle bevégzések inkább csökkentik, mint fokozzák a költemény hatását.

Elbeszélő költeményeiben, legalább egy-kettőben, mintha szerencsésebb volna. Tizenegy darab van ilyen s a gyűjteménynek egyharmadát foglalja el. Ezekben már nem kellett úgy felhangolni a lant idegeit. Történeteket, szenvedélyeket, jellemeket kellett ábrázolnia. Itt sem menekszik ugyan egészen a terjengéstől, néha a szertelenségtől és dagálytól; így többek közt a *Pallos és a kard* bizar meséjében *Bánk bán* történetében van valami balladai hang és forma, mely Aranyra emlékeztet. Még inkább emeli a cselekvény gyors perdülése és egyszerű nyelve az *Ötödik László* és a *Pókainé* című költeményeket, melyek a szakasznak aránylag legsikerültebb darabjai, bár mindkettőt kitünőbb feldolgozásban birjuk már régen: amazt Aranytól, emezt Gyulaitól.

Előhangjának első sorában hirdeti a költő, hogy «a hont szeretni nagy, szent tartozás». Bizonynyal ennek a szent tartozásnak vélt eleget tenni, midőn jelen gyűjteményét irogatta s letette a haza oltárára. Nincs okunk kétkedni honszeretete ily lángolásának őszinteségében és tisztaságában, de ha eredményét és költői értékét tekintjük, öröme sincs okunk. A politika szolgálatába szegődött költészet legtöbbször csak nyűgbe fogott Pegasus, mely szárnyak nélkül ballag, de nem repül.

Petőfi. Irta Barabás Ábel Budapest. A Franklin-Társulat kiadása.

Hogy találóan és röviden jellemezzük e könyvet, ismételnünk kell a közhelyet: a mi jó benne, az nem új; a mi új benne, az nem jó. Egy kötetben mondja el újra mindazt, a mit Ferenczy Zoltán három kötetben írt meg. Barabás könyvének jó része nem is egyéb, mint az adatokból és évszámoktól megfosztott Ferenczy-féle életrajz. Csakhogy míg Ferenczy műve sok vonatkozásával, idézetével, lelkiismeretes pontosságával életre kelti a multat s van úgynevezett «történelmi levegője»: Barabás szintelen phraseológiájába ez egészen belefűl. Ha helyes Macaulay megjegyzése, hogy nem az a jó könyv, melyben gondolat van, hanem az, mely jó gondolatot kelt, úgy könyvünk kétségtelenül becses. Azt a megszívlelésre méltó gondolatot kelti ugyanis, hogy Petőfiért lelkesedni s méltányolni különböző dolog. Az örökké fiatal költő lelkének rajzához nem elég a fiatalos felbuzdulás. A költő ifjú volt és lyrai; a jellemrajzíró tárgyilagos legyen és érett.

S e kemény szó nem véletlenül jó tollunkra. Szerzőnk könyvében a lelkesedés mellett sok nagyozolás is van s egy-egy esetben mozdulatával maga is elárulja, hogy a «tudós» ruhája ünneplő ruha rajta, melyben nem érzi jól magát. «Philosophussá alakul át», hogy «kulesot találjon a költő lelkéhez» s teszi ezt akkép, hogy egyszerűen átveszi s rosszul alkalmazza Taine milieu-elméletét. Azt hisszük, az előszó hangja kissé magas: a fiatalosság szopránja. Kedves a fülnek, ha különböző írói erények kara kíséri; egymagában — bántó.

A módszert, melylyel szerzőnk Petőfi «szellemi arczképét» megrajzolja, ő maga «sajátságos»-nak mondja. Valóban, igen sajátosságos. Könyvét a magyar nép honfoglalásán kezdi s hosszú utat jár be, míg tárgyához eljut. Ha nem csalódunk, a könyv még vaskosabb lett volna, ha szerzőnk ott kezdi, a hol a *Kalevala*. «Kezdetben vala a világtojás, ez darabokra tört s támadt a föld, az ég, a nap s a csillagok». Költőnk születésének — úgy véljük — ép oly fontos föltétele a világ teremtése, mint a honalapítás s így szerzőnk mindenesetre mélyíthetett volna «philosophiai» felfogásán, ha bevezetését még távolabb időkre tolja ki. A könyv előcsarnokában a következő fejezetek szórakoztatják az olvasót: *A magyar nép honfoglalása. Az új haza néprajzi áttekintése. A nép psychológiája. A földrajzi fekvés és éghajlat befolyása.*

A magyar nép erkölcsi felfogása. A magyar nép szívós kitaratása az eszmék szolgálatában. Az irodalom észreveszi a népet. S végül: Petőfi, mint a nagy irodalmi reform végrehajtója. A mutató tartalom jegyzékben közben ily kérdések keltik föl az olvasó érdeklődését: *Mivé lett volna Kant Görögországban és Plátó a Keleti-tenger partján? Miből ered a magyar conservativismus? Mi idézi elő a cultura iránti szükségleteket?* E kínos kérdésekre Barabás tömörsége rendesen egy mondattal felel. S kötelesek vagyunk megtudni a bölcс végzést: «Ha Kant nem Königsberg egyhangú környékén, hanem Görögország valamelyik tengerparti városában születik, nem írja meg a *Tiszta ész kritikája* t, hanem jeles műtörténész lett volna belőle. Plátó pedig, ha a Keleti-tenger partján élt volna, komor és fenséges hősköltevényekbe öntötte volna' lelkét.» Nem a banalitás a bántó itt, hanem a modor, melylyel szerzőnk azt az olvasó elé viszi. Közhelyekre oly büszkén mutat rá, mintha csupa eredetiségre bukkant volna a gondolat birodalmában. Az effajta régiségek untalanul ismétlődnek a könyvben s azt látszanak bizonyítani, hogy szerzőnk fölöttébb tiszteletben tartja másnak gondolatait.

De az egész hosszú *Bevezetés* is fölösleges. Petőfi Alföld-szeretetét meddő dolog a honfoglaló ősök természetéből leszármaztatni, mert e gondolatban igazság sincs. Tanulságosabb lett volna annak elemzése, hogy melyek az örökölt szláv vonások költőnk természetében, mennyiben alakította át ezeket a magyar nép és föld szeretete s mint tükrözi őket költészete. Petőfi Alföld-szeretetét eléggé magyarázza születése, neveltetése, gyermekkori emlékei, szabadságvágya stb., üres fontoskodás visszamenni «a Don és Volga folyamok közt elterülő végetlen rónákra, hús emberöltő előtti időkre, hogy a költőt megérthessük.

Könyvünk első része Petőfi életét tartalmazza, mint említettük, Ferenczy munkája alapján. E mű megjelenése idején az az óhaj hangzott fel, hogy az összegyűjtött anyagból most már egy régi műbírálonk írja meg Petőfi méltó életrajzát. Barabás, úgy látszik, ilyesmire gondolt, mikor Ferenczyt az adatoktól «megtisztította». Mit, «adatok bősége!» A gondolkodó magasabban repül s «szellemi arcképet» varázsol elő, «melynek láttára tudós és laikus egyaránt rámondhatja: ez Petőfi.» Csakhogy Faguet legyen, a ki ezt sikerrel teszi meg. De szerzőnk sem veszi el szerencsére egészen a földet lába alól. Ha évszámokkal és az

események szabatosabb megjelölésével nem törődik is, az adatokat nem mindig veti meg. Részben költőnk utileveleiben tett vallomásaiból, részben Ferenczy, Orlay, Szeberényi és Kemény Mihály adataiból szövögeti a költő jellemképét. Ujat itt sem hallunk, de a mit mond, többnyire helyes, leszűrt igazság. A költőtől vett idézeteket ügyesen alkalmazza, kalandjait, mondásait szerencsésen csoportosítja. Szinte örvendünk, ha a költő veszi át a szót szerzőnktől, mert ő kevésbbé «*philosophal*». Szerzőnk ugyanis gondoskodik arról, hogy helyenként elevenen megírt jellemrajza olvasásánál sem legyen teljes élvezetünk s léptenyomon ismétél. A következő elnyűtt gondolat például annyira tetszik neki, hogy többször is visszatér hozzá: «*A mag volt ez csak, mely meghatározza, hogy miféle növénynyel lesz dolgunk. Nagyságát, törzsének vastagságát, koronájának lombozatát, virágainak fejlettségét a talaj határozza meg, melybe ültetjük; az életnedvek, melyek táplálják; a napsugár és a levegő, szóval az éghajlat, mely lehet kedvező és kedvezőtlen. És ettől függ mindig az is, terem-e a fa gyümölcsöt. Ültessük a pálmát a Tátra egyik hegycsúcsára s a fenyőt a Nilus deltájára. Mind a kettő óriás a maga helyén. Mi lesz belőlük? Ki sem csirázik. Ha kicsirázik: elpusztul, elcsenevészesedik. Az egyiket megöli a hideg, a másikat a meleg. A mi az egyiknek életet, a másiknak halált jelent. Némely növény, ha árnyékba kerül, nem tud kifejlődni, színtelen leveleket hajt, mint a pinczében levő vetemény, mely tavasszal kicsirázik; a másik nem állja ki a nyílt mező perzselő sugnaparát. Így van az ember is» stb. Szerzőnk, úgy látszik, foglalkozásából kifolyólag a legvilágosabb dolgot is a végtelenségig magyarázza, mintha csupa hátulsó padban ülő olvasónak írna. Egyáltalán több van benne a tanárból, mint az íróból s ez az oka, hogy a könyvnek ez a része is el van nyújtva s csak a kellő kihagyásokkal élvezhető. Hogy stílszerűek legyünk s a szerzőnek örömet okozunk, leírjuk a banalitást, «*kevesebb itt több lett volna*».*

Szerzőnk azonban nemcsak élet- és jellemrajzot ír, æsthetikai méltatást is akar nyújtani. A tartalomjegyzékben legalább ilyenmit ígér. Itt elég hangzatos címek csábítják az olvasót a belépésre. *A művész. A subjectiv lélek. Alkotó tehetségének formái. Hogy alkot Shakespeare s Goethe? Hogy Petőfi? Epikai tárgyainak karaktere. A lyrikus jellemző vonásai a prózában* stb. A tartalomjegyzék az oly kereskedő eljárására emlékeztet,

a ki minden jó dolgát a kirakatába teszi s boltjában mi sem marad. Mert ha Bárabás könyvének például 271. lapját felütjük s Shakespeare és Goethe alkotásmódja iránt érdeklődünk, látjuk, hogy a hangzatos kérdésre adott válasz a következő «aesthetikai elemzés»-ben merül ki: «Shakespeare jó néhány puskalövésnyi távolságból nézi drámai alakjainak küzdelmét: magának semmi köze hozzá. Goethe úgy alkotja személyeit, mint a görög mythologia istene, ki előbb hideg nyugalommal formálja ki az alakot s végre életet lehel beléjük». Azt hiszszük, hogy szerzőnk e megjegyzésekkel több «puskalövésnyire» is elmaradt attól, hogy az olvasónak a tartalomjegyzékkel felcsigázott szomját csillapítsa. S ily «megjegyzések»-ből áll az egész költői jellemrajz. A mit Gyulai tömören megfogalmazott, azt Barabás a gyengébbek kedvéért felhigítja. Megtudjuk tőle, hogy «ha Petőfinek megvizsgáljuk összes műveit, csakhamar rájövünk, hogy mindaz, a mi Petőfit nagygyá teszi, lyrai költeményeiben keresendő», hogy «egész sereg (?) epikai költeményt alkot s száz mértföldnyire marad az objektivitástól», de ezért mégis «egyetemes alkotótehetsége volt». Az ily okoskodás Thezeus hasonlatát hozza eszünkbe a *Szent-Ivánéji álomból*: «tüzes jég, barna hó, — hogy fér meg együtt e megférhetetlen?» A könyvnek e részében sincs semmi új s itt is csak a hang lep meg, a túlságos önbizalom és merészség hangja.

A mi könyvünk nyelvét és stílját illeti: egy közepes hirlap-fróéra emlékeztet. Könnyed és világos, de nincs benne sem választékosság, sem erő. «Ott esett el Fehéregyháza és Héjjasfalva között a harc mezején, ott folyt ki az ifjui vér szívéből, ajkának örömteli végszavát elnyelte az aczéli zörej, a trombita hangja, az ágyúdörej, holttestén át fújó paripák száguldottak és ott hagyták őt összetiporva, hogy átadják a közös sírnak mindazokkal, kik a szabadságért és a szabadság ellen véreztek el.» Látnivaló, hogy szerzőnk oly diszítésektől sem riad vissza, melyekre fitymálva nézne egy jobb ízlésű önképzőköri tanuló.

Barabás könyve nem nyeresége az irodalomnak. Ha egyik legnagyobb költőnkéről van szó, kétségtelen, hogy szívesen vesszünk minden parányi adatot, vagy szempontot, mely új világitásba helyezi. Hogy ismét Thezeus szóljon: «Semmi áldozat nem helytelen, ha együgyű szív nyújtja s hódolat». Könyvünk tartalma azonban, — hogy szerzőnk kedves szavát ismételjük — ép úgy «száz mértföldnyire» marad az új szempontoktól, mint hangjának önteltsége az «együgyűség»-től.

A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban. Irta Dr. Békefi Remig egyetemi nyilv. rendes tanár. Egy térképpel és 142 ábrával. (Különlenyomat «A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei» harmadik kötetéből.) Budapest, 1907.

A Balaton tudományos leírására alakult bizottság nevében, dr. Lóczy Lajos, mint a bizottság elnöke szólította fel a szerzőt a Balaton környéke középkori egyházainak és várainak ismertetésére.

A feladatot szívesen vállalta a szerző, mert nemcsak mint tudóst, hanem mint a Balaton mellékének szülöttjét is érdekelte a környék egyházi és katonai multja.

Valóban ily nagy és rendkívüli gonddal végzett munka csakis a tudományos lelkiismeret és a legmelegebb tárgyszeretet egyesülésének lehet az eredménye.

E jókora kötet majdnem mindegyik sorában értékes adatokat találunk, melyeket a szerző vagy könyvekből, vagy levéltárakból, vagy saját helyszini vizsgálatai alapján gyűjtött össze.

Csak véletlenül szakítunk ki egy cikket Békefi könyvéből adatgyűjtő buzgalmának jellemzésére. A turi templom történetét alig huszonöt sorban beszéli el. E rövid elbeszélésben fel van használva hat adat egy okiratgyűjtemény két kötetének öt különböző lapjáról, egy adat a veszprémi káptalan levéltárából s egy XVIII-ik századi levél a túri evang. reform. egyház levéltárából. Azonkívül három épületmaradvány van leírva ez elbeszélésben s ezek közül egyet m ga a szerző, Békefi, talált a romok közt. És most gondoljuk meg, hogy ötszáznál több egyházat és harmincz-négy várat tárgyal e könyvben.

A szerző a maga nevében keveset szól, az adatokat szereti beszéltetni.

De ahol az adatok ily bőven és ily tiszta forrásból ömlenek, ott annál nagyobb értéke van a ritkán előforduló összefoglalásnak.

«A kép» — úgymond — «mely a középkori Magyarországból élénk táru, várakozáson fölül kedvező és megnyugtató. Mert sok olyan helyen is látunk egyházat, vagy kápolnát, a hol ma ezeknek csak az emléke maradt meg, S ez meggyőz benünket, hogy a keresztyénség a Balaton környékén virágában volt és nemzeti művelődésünk emelésén egész erővel fáradozott.

A középkori egyházak, még a kisebbek is, stilszerűleg — román, átmenet vagy csúcsives stilusban épültek.»

Szerzőnk adatainak tömegéből föltűnnek néha a középkori élet kulturtörténeti rajzának egyes vázlatai is. Veszprémben a középkorban a püspöktől alapított kórház szegényei számára fürdő is épült, mely a XVI. század elején már el van hanyagolva.

A magyar középkor is ismerte tehát a gyengék iránt a társadalom kötelezettségét, noha erre a sociologia még nem tanította.

De a fény mellett ott az árnyék is. A péntekhelyi parochiás egyház papja András fia Gál két ruháját, hogy tőle valamikép el ne lopják, a templomba vitte. Egyszer csak eltűnt a ruha. A káplán, hogy magát tisztázza, egy világi ember által — a plébános tudtán kívül — sorsot vettetett. Ez két asszonyra esett. Gál plébános ekkor vallatta őket, de nem vallottak. A plébános megkötöztette az asszonyokat. De most sem vallottak. Néhány világi ember az egyik asszonyt — a plébános tudta nélkül — úgy kinozta, hogy a szegény belé halt. Gál plébános ezért Rómába fordult, hogy őt a szabálytalanság alól a szentszék oldja fel. A kérelmet II. Pius pápa 1459 szeptember 27 én bejelenti.

A Balaton környékén, a veszprémi püspöki, a somogyi Szent Egyed apátság és a felső-őrsi prépostság egyházai voltak a legszebb templomok. A somogyi Szent-Egyed apátság történetét a szerző bőven s érdekesen tárgyalja. A Szent Lászlótól alapított nevezetes apátság 1508-ban már szomorú állapotban volt.

Mindössze öt rendtag volt a monostorban. Közülök kettő öreg, a harmadiknak hályog a szemén, kettő pedig állandóan hiteles helyi feladatokat végzett. A monostor s a templom dűledzében.

Az utolsó apát, Lancsics Mihály, 1530-ban halt meg.

A balatoni várakat a szerző nem írhatta le oly pontosan, mint az egyházakat. A várak elpusztultak és tudományos ásatásokra van még szükség, hogy az alapfalakat biztosan megállapíthassák. De így is érdekes vázlatát kapjuk e könyvben a balatoni várak középkori történetének. És kit ne érdekelne a Kisfaludy Sándortól megénekelte várak igazi multja. Csobáncz, Tátika, Szigliget, Somlyó ismeretes nevek a magyar költészet történetében. A történetíró e nevekhez zord jelenetek emlékéért fűzi. Erőszakos küzdelmek folytak itt az enyém-tiedért. De a költőnek joga volt arra, hogy virágokat fonjon a romok közé. Az okiratok ugyanis csak a véres erőszakot szokták feljegyezni, az idyllekről, melyek

bizonyára meghúzódtak a tobzódó zajban és lehetővé tették az élet folytonosságát, a költő szabadon szóheti álmait. Száznegyvenkét sikerült kép és egy tanulságos térkép is emelik a becses könyv érdekességét.

d.

Leibniz: Értekezések. Fordították dr. Bauer Simon és dr. Vida Sándor. Budapest, Franklin-Társulat. 1907. — 226 lap. Ára 3.40 korona.

A «Philosophiai Írók Tára» egy új gondolkozót vezet be és ismertet meg XX-ik kötetében a magyar közönséggel, a kivel még eddig nem foglalkozott a magyar elme sem fordítás, sem tanulmányozás czéljából. E gondolkozó Leibniz, az a philosophus, a kivel a német szellem megkezdi hódításait a philosophia terén; az a philosophus, a ki bár német volt, művei nagyobb részét francia nyelven írta; az a philosophus, a ki a XVII-ik századot összeköti a XVIII-ikkal, vagyis a ki, bár maga a XVII-ik századba, a nagy dogmatikus rendszerek korába tartozik, de innen átnyúlik a XVIII-ik századba is s itt előkészítőjévé, megindítójává válik a felvilágosodás korának.

Az a magvas tanulmány, a melylyel ez Értekezések fordítója, dr. Vida Sándor fiemei tanár *Leibniz élete és bölcsészete* cím alatt a kötetet bevezeti, hű képet nyújt, a nagy gondolkozó egyéniségéről, rendszerének irányáról, jelleméről s mindenképen alkalmas arra, hogy Leibnizot a magyar irodalomba bevezesse, őt azokkal, a kik feléje közelednek, megismertesse. Leibniz talán utolsó nagy alakja a polyhistorok fájának, a kiknek első őse Aristoteles volt s a kiknek a középkori tudós szerzetesek közt annyi képviselőjével találkoztunk. Államférfi, nyelvész, történetíró, vallásbölcsész, matematikus egy személyben s mindezek felül philosophus, vagyis mindezen mezőket a bölcselő elme felsőbb-ségével tekinti át és ítéli meg. Mindenik téren elsőrangú ember, korának iránytadó, vezető szelleme, a ki kora legnagyobb elméivel: egy Spinozával, Huygens-szel, Newton nal, Bayle-lel, Locke-val vitázik és mérkőzik; Newtonnal csaknem egyidejűleg, de tőle függetlenül találja fel a differenciális számítást, a mi később hosszú és elkeseredett vitára ad közöttük okot a feltalálás érdemét és dicsőségét illetőleg.

Működését minden téren — vallás, nyelvészet, bölcsészet

terén — a gyakorlati irány, az ellentétek kiegyenlítésére, összhangba hozatalára, a népek, nyelvek, vallások, bölcsészeti rendszerek egymáshoz közelítésére, egymással összekapcsolására való törekvés jellemzi. Bár lelkes hazafi, de a nemzeti célokon felül emelkedve, az emberiség magasabb érdekeit tartja szem előtt s azok megvalósítására törekszik. A philosophiában a spiritualismus híve, de mint nagy physikus- és matematikusnak, a reális világ iránt is elegendő érzéke volt, rendszerében annak is igyekezett a kellő szerepet, jelentőséget megadni s így vált egy közvetítő irány megalapítójává, a mely elvetve Descartes tisztán mechanikai világrendszerét s egymástól különálló kettős substantiáját, spiritualistikus alapon építi föl rendszerét. Az anyagi világ is lényegében szellemi erő; a világ elemei a monászok, a melyek nem lényegileg, hanem csak fokozatilag különbözök a testeknél és a lelkeknél; e monászok közt meghatározott rend, összhang van, azok fokozatos fejlődést, előhaladást tüntetnek föl az anyagtól a szellem felé; a legfőbb erő, a végső ok Isten; az emberi szabadság az ész és akarat összhangjában áll: ime ezek bölcsészeti rendszerének főbb pontjai. Összhang a természeti és erkölcsi világ, a mechanikai és theologiai felfogás, a test és lélek közt: ez a Leibniz philosophiája.

Leibniz bölcséleti műveinek száma többre megy száznál. Ezek nagyobb részben kisebb értekezések, vitaíratok, minthogy sokféle elfoglaltsága, továbbá a magas conceptio, a széles alapon megindított vizsgálódás miatt művei vagy a kezdő fokon megakadnak vagy csak félművek maradnak. Nagyobb művet csak kettőt írt: a Locke nagy ismerettani művére (*Essay concerning human understanding*, 1690) válaszul írt *Nouveaux essais sur l'entendement humain*-t, a melyben külön fejezetet szentel a velünk született eszmékre, a képzetekre, a szavakra és az ismeretekre vonatkozó nézeteinek, s a mely 1704-ben készült el, de a melyet Locke közbejött halála miatt (+ 1704 okt. 28) átallott kiadni, úgy, hogy az csak 1765-ben látott napvilágot, — s a *Theodiceát* (*Essais de Théodicée sur la bonté de Dieu, la liberté de l'homme et l'origine du mal*, 1710), a melynek célja egyrészt a világ isteni eredetének s a világban levő rossznak összeegyeztetése, másrészt a *prædestinatio* s az emberi szabadság kibékítése.

A kezünk alatt levő kötet Leibniznak 22 kisebb értekezését, tanulmányát, vitaíratát közli magyar fordításban, magyarázó jegyzetekkel ellátva. Ezek közt legterjedelmesebb is, legjelentősebb is

a *Monadologiâ* című értekezés, a mely Leibniz egész rendszerének kivonatát nyújtja, s a melyet 1714-ben Savoyai Jenő herceg számára állított össze. Az értekezések elseje 1684-ből, utolsója 1714-ből való; közülök a VIII-ik tulajdonképen nem Leibniztől való, hanem, mint címe is mutatja (*Foucher úr ellenvetései a substantiák közlekedéséről szóló új rendszer ellen*) Foucher dijoni kanonoktól, a kivel Leibniz levelezésben állott, a ki Leibniz rendszerét bírálja itt röviden, mire Leibniz három válaszbán (IX., X., XI. ért.) fejt ki rendszerének elemeit. Az értekezések közül öt latin, a többi francia nyelven van írva. Tárgyukat tekintve a legtöbb metaphysikai jellegű, vagyis a substantia természetét, tulajdonságait, a test és lélek viszonyát, az előre megállapított összhang rendszerét, az életelvet stb. fejtegeti.

Ez értekezéseket magyarra Bauer Simon tanár kezdette fordítani, de mielőtt munkáját befejezhette és annak végleges formáját megadhatta volna, meghalt. A megkezdett munka befejezésére Vida Sándor vállalkozott; ő átnézte a fordítást, összehasonlította az eredetivel, egynehány értekezést maga is lefordított, másokat kiegészített vagy átdolgozott. De ezenfelül a vállalat egyik szerkesztője, Alexander Bernát is átnézte és összehasonlította az eredeti szöveggel a fordítást, úgy, hogy annak hűségében és magyarságában teljesen megnyugodhatunk. Az egyes értekezések megértését magyarázó jegyzetek (196—224. l.) teszik könnyebbé, a melyeket Vida Sándor állított nagy gondnal és szorgalommal össze. Legyen szabad ezekre 1—2 kisebb észrevételt tennünk: a Pascal Blaise alak tarthatatlan, mert se nem francia (Blaise P.), se nem magyar (P. Balázs); a Boyle Róbert nevét mi szükség latinosan írni? az egyháztörténet nem ismer *szevennek* nevű rajongó prot. felekezetet, hanem itt a *camisard*-okról van szó, a kik XIV. Lajos katonái ellen a Cévennes hegységben elkerekedett harcot folytattak; a Leibniz és substantia írása igen változó (hol német vagy francziás, hol latinus vagy magyaros).

E rövid értekezések után, a melyek inkább csak izelítőül szolgálhatnak L. rendszerének ismeretéhez, várjuk L. nagyobb műveinek fordítását is, a mire a szerkesztő előszavában kilátást is nyujt. Addig is örömmel üdvözljük s a magyar philosophiai irodalom nyereségének valljuk e kötetet.

Új magyar könyvek.

Anyos Pál versei. Bevezetéssel és jegyzetekkel kísérve kiadta Császáz Elemér. (Régi magyar könyvtár. XXIII. kötet.) Budapest, 1907. Franklin-t. (8-r. 323 l.) 4 K 50 f.

Dr. Connert János. A székelyek alkotmányának története. Különösen a XVI. és XVII. században. Németből fordította Balásy Dénes. Székelyudvarhely, 1907. (8-r. 407 l.) 4 K.

Döntvénytár, Büntetőjogi —. VII. kötet. Az anyagi büntetőjog és a bűnvádi perrendtartás körébe tartozó elvi jelentőségű határozatok gyűjteménye. Kiadja a «Jogtudományi Közöny» szerkesztősége. Budapest, 1907. Franklin-T. (8-r. LXVII, 387 l.) 4 K.

Ferdinandy Géza. A rendi elemek a magyar alkotmányban. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből. XIII. köt. 9. sz.) Budapest, 1907. Akadémia. (8-r. 96 l.) 2 K.

Goldziher Ignác. Emlékbeszéd gróf Kuun Géza tiszt. és igazgató tag fölött. (A m. t. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszéd. XIII. köt. 4. sz.) Budapest, 1907. Akadémia. (8-r. 33 l.) 60 f.

Homeros Iliasa. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Ponori Thewrewk Emil. Első kötet. I—VI. ének. Budapest, 1907. Franklin-T. (8-r. LXXI, 131 l.) 3 K.

Ugyanaz. Görögül és magyarul. Budapest, 1907. U. o. (8-r. LXXI, 263 l.) 6 K.

Horváth Jenő. A történelem bölcselete. Tanulmányok a történettudomány alapelveiről és az emberi művelődés irányeszméiről. Gyula, 1907. (Budapest, Kilián Fr. biz.) (8-r. VIII. 287 l.) 5 K.

Dr. Horváth József. Az 1905/6. évi vármegyei ellenállás története. Budapest, 1907. Ráth M. (4-r. IV, 478 l.) 15 K.

Kereskedő Könyve. (A magyar —). Első kötet. Kereskedelm. alapismeretek. Irták: Harmat Mór, Jónás János, Kovács Gyula dr. Domanovszky Sándor dr., Kerekes György, Máday Andor dr. Simonyi Jenő dr., Péter János, Vágó József, Schak Béla dr. és Márkus Dezső dr. Budapest, 1907. Révai testv. (8-r. 658 l.) 16 K.

Komlóssy Ferencz dr. Esmék és gondolatok gróf Széchenyi István műveiből. Pozsony, 1907. Stampfel K. (8-r. 189 l.) 2 K.

Dr. Kőváry László. Magyarország története nemzetközi helyzetünk szempontjából. Első kötet. A honfoglalás s középkorunk története. Kolozsvár 1907. (Budapest, Ráth M. biz.) (8-r. VIII, 410 l.) 8 K.

Magyary Géza. Újabb irányok a nemzetközi perjogban. Székfoglaló értekezés. (Értekezések a társadalmi tudományok körébõl. XIII. köt. 8. sz.) Budapest, 1907. Akadémia. (8-r. 40 l.) 80 fillér.

Népmesék. Heves- és Jász-Nagykun-Szolnok megyébõl. Gyűjtötte Berze Nagy János, Jegyzetekkel kísérte Katona Lajos. (Magyar népköltési-gyűjtemény. IX. köt.) Budapest, 1907. Athenæum. (8-r. XIX, 587 l.) 6 K.

Pekár Gyula. Ferrara. Ravenna. Firenze. Korképek 14 melléklettel. (Művészeti könyvtár.) Budapest, 1907. Lampel R. (8-r. 152 l.) 8 K.

Pekár Gyula. Vitézi románczok. Budapest, 1907. Singer és Wolfner. (8-r. 259 l.) 4 K.

Dr. Rott Nándor. A csoda és a természettudomány. Budapest, 1907. Szt.-István-t. (8-r. 113 l.) 1 K.

Szeberényi Lajos Zs. A parasztok helyzete Magyarországon. Socziális tanulmány. Különös tekintettel az alföldi munkásmozgalomra és kivándorlásra. Békéscsaba, 1907. (Kókai L. biz. Budapestén.) (8 r. 100 l.) 1 K.

Szepes vármegye művészeti emlékei. Szerkeszti: Dr. Vajdovszky János. Harmadik rész. Divald Kornél. Iparművészet. Budapest, 1908. Szt.-István társ. (4-r. 93 l.) 8 K.

Schmall Lajos. Budapest utczái és terei. Adatok a budapesti utcák és terek elnevezéséhez és történetéhez. Budapest, 1906. Nagel O. (8-r. 192 l.) 2 K. 40 f.

Schwartzner Ottó (dr. Babarcsi). A gyermek lelki világából. (Az egészség könyvtára. II. kötet.) Budapest, 1907. Franklin-t. (8-r. 109 l.) 1 K 50 f.

Scossa Dezsõ. Cruore Dives. Öt elbeszélés. (Egyetemes regénytár. XXIII. évf. II. kötet.) Budapest, Singer és Wolfner. (8-r. 199 l.) 1 K.

Szikra. Enyém? A Kisfaludy-Társaság Lukács Krisztinadijával jutalmazott regény. Egyetemes regénytár. XXIII. évf. 9. köt.) Budapest, 1907. Singer és Wolfner. (8-r. 152 l.) 1 K.

Veress Endre dr. Martigli Alajos Ferdinánd jelentései és térképei Budavár 1684—1686-iki ostromairól, visszafoglalásáról és helyrajzáról. A székesfőváros megbízásából bolognai, római, karlsruhei és bécsi levéltárakban gyűjtötte s közli, bevezetéssel és jegyzetekkel bővítve. — Budapest, 1907. Ranschburg G. (4-r. 70 l.) 3 K.

AZ 1848-IKI XX. TÖRVÉNYCZIKK TÖRTÉNETE.

Első közlemény.

I.

Előzmények. — A kormány és a főpapság magatartása a protestánsokkal szemben. — A közhangulat ellenök fordul. — Beöthy Ödön föllépése. — A 12 pontot elfogadja az alsó tábla, a felső elveti. — Deák Ferencz nézete és követi jelentése. — Sérelmek szaporodtával nő az ellenzék. — Az 1843–44-iki országgyűlésen a papi javak ellen fordul.

★

Ha tiszta képet akarunk rajzolni az 1848-iki vallásügyi törvényről, annak szelleméről, keletkezéséről és valódi céljáról, akkor voltaképen vissza kell tekintenünk az 1830-as és 1840-es évek reformtörekvéseire és az akkori államférfiak küzdelmeire.

Általánosan ismert tény, hogy Magyarország ébredése 1825-iki országgyűlés után azon időben kezdődött, mikor Kölcsey Ferencz, Gr. Széchenyi István, B. Wesselényi Miklós, Kossuth Lajos és Deák Ferencz tevékenysége vonta magára a nemzet figyelmét.

Az alkotmányos szabadságért és egyúttal a vallás-szabadságért folyó harcok a mult század első felében tartott országgyűléseken párhuzamosan folytak és egy közös cél eléréseért vívottak. Ennek lehet köszönni, hogy a közhangulat a protestánsok iránt igen kedvezőleg alakult.

Ez a körülmény magára vont a kormány figyelmét is, a mely addig csak a folytonos zaklatásokban és főnálló törvények kijátszásában nyilvánult. A helytartó tanács azzal kedveskedett a főpapságnak, hogy a protestáns szülék gyermekeit erőszakkal szedte el és a római kath. iskolába kényszerítette, a vegyes házasságokat lehetőleg akadályozta és a római kath. családoknak csak királyi engede-

lemmel volt szabad protestáns vallású nevelőket tartani stb. A hatalmaskodás napirenden volt.

★

Már az 1830-iki országgyűlésen Beöthy Ödön Biharvármegye követe erősen felszólalt a vegyes házasságoknál, a gyermekek vallásánál és az áttérni akarók hatheti oktatásánál előforduló visszaélések ellen. A királyhoz e tárgyban tett fölterjesztések eredménytelenek maradtak.

Ezentúl egész 1848-ig majdnem minden országgyűlésen tárgyalták a protestánsok sérelmeit, melyeket többnyire a főpapok erőszakos rendeletei okoztak. Scitovszky János rozsnyói, B. Szepessy Ignác pécsei és Lajcsák Ferencz nagyváradi püspököknek a protestánsok ellen megindított hajszája oly fölháborodást szült még a római kath. vallású követekben és főurakban is, hogy a protestáns követek helyett ezek küzdöttek leglelkesebben a vallási szabadságot korlátozó főpapok ellen.

A rendek 12 pontban foglalták össze a lelkiismeret szabadságára vonatkozó javaslatokat. A főbb pontok ezek voltak: «Minden törvényesen bevett vallás gyakorlata szabad. Az áttérést egy vallásról másra akadályozni tilos. A hatheti oktatás s a vegyes házasságoknál a gyermekek katolikus vallásbani neveltetését illető divatos kötelezvény a multa is érvénytelen, eltöröltetik. Az 1791. évi XXVI. törvényczikk azon pontja, mely a protestánsoktól a lakás birtoklás jogát Horvátországban megtagadja érvénytelenítettik. A prot. ifjúság a külföld bármely egvetemét minden akadály nélkül látogathatja. A kath. szülék gyermekeiket protestáns iskolákba járathatják, prot. nevelők által taníttathatják. Minden magyar serezedhez prot. táborig pap is alkalmaztassék. A prot. czéhbeliek a katolikusok ünnepeinek megtartására nem kötelesek stb.★)

Az alsó tábla e javaslatot elfogadta; de a főrendiház a püspökök mellett foglalt állást, ellenére annak, hogy B. Wesselényi Miklós, gr. Széchenyi István és gr. Eszterházy Mihály és ezekkel több szabadelvű mágnás mellette szólalt föl. A viták évről-évre ingerültebbek és szenvedélyesebbek voltak.

★

★) Horváth M. *Huszonöt év Magyarország történelméből*. I. 321. l.

Deák Ferencz ezeknek veszélyes voltáról már 1833-ban ekképen nyilatkozott: «Súlyos átok gyanánt nyomja nemzetünket a hajdankorból, úgy látszik, örökségül ránk szállott irigy viszálykodásnak minden bizalmat elfojtó indulatja. Sok kincsekkel áldotta meg a természet hazánkat; de az irigy sors megtagadta tőlünk legszebb áldását: a közértelemet és az egyetértést. Talán azért, hogy a magyar soha virágzó nagyságra ne emelkedhessék; soha igazán szabad és független ne lehessen. Nem is a külső erőszak fog minket valaha elnyomni, hanem belső egyenetlenség, mely a közérőt és közlekedést kifejteni nem engedi, s polgári szabadságunk életető gyökerein rágódva dülja föl végre nemzeti létünket. Mert ime most is a legszentebb tárgy, a vallásnak és lelkiismeret szabadságának tárgya, boldogító áldások helyett, a visszavonás és indulatos gyűlölség magvait szórja el közöttünk . . .

A polgári társaság céljaival egyező minden szabadságot, és így a vallás szabadságát is, sérthetetlen szentség gyanánt tiszteltem. Szívemből óhajtanám az egyetértést és rokoni bizodalmat helyreállítva, sőt a jövőre is biztosítva látni. De fájdalommal tapasztalom, hogy a törvényhozó test pártokra szakadt s naponként több keserűséggel távoznak inkább egymástól; a helyett, hogy testvéri szeretettel békülő kezét nyujtanának egymásnak . . .

Egyik beszámoló beszédében, mely történelmi szempontból is jellemzi e kort, többek között ezeket írja: «A vallási szabadságot hazánkban is harcz és fegyver vívták ki hajdan s a polgári vérnek, mely vallásért és szabadságért egyaránt osztatott, a bécsi és linczi békekötések lőnek gyümölcsei. Első alapjai voltak ezek nálunk a vallás törvényes szabadságának; de a későbbi kor elmulasztá megerősíteni a közegyetértésnek édesebb kapcsait; sőt fonák buzgóságból a békekötések több pontjai megsértettek, és a vallásnak törvényesített szabadsága ismét csonkává lön. Az 1790-ik esztendőben újra törvény alkottatott e tárgy felett: de akkor is el vala tévesztve a magasabb szempont, s méltányosság és igazság helyett akkor is nagyrészben felekezetesség vezeté a köztanácskozásokat. Az alkotott törvény tehát egészen kielégítő nem leve, de némileg mégis megnyugtató volt, mert boldogabb jövőndőnek reményeivel biztatott.

Azonban a kormány e törvényt is egyoldalulag magyarázgatván, olyan rendeleteket adott ki, melyek ismét elhíntették az elégedetlenség magvait, és keserű, de méltó panaszokra adtak okot.

Igy származtak azon vallási sérelmek és kívánatok, melyeket a nemzet képviselői különös fölirat mellett szándékoztak a fejedelem királyi széke elé terjeszteni. Nem egyes vallási felekezetek panaszairól, hanem a nemzet közügyéről szól ezen fölirat; mert törvény és szabadság vannak sértve; törvény és szabadság pedig az egész nemzetnek köztulajdonai.

Nincs a polgári szabadság szent ügyének veszélyesebb ellensége, mint az elnyomás és üldözés szülte vallásos felekezetestesség; mert ennek indulatos küzdésében gyakran felejtve vannak, gyakran föl is áldoztatnak a hazának legszentebb érdekei. A közegyetértés ellenben a polgári szabadságnak legbiztosabb oltalma; ehhez pedig nem szükséges a vallásnak egysége, mint azt a szabad Amerika példája bizonyítja; de szükséges az, hogy a törvény és közállomány a vallás és lelkiismeret szabadsága fölött pedig zsarnoki hatalommal uralkodni ne akarjon.

Deák e szóban levő feliratot pártolta; de, fájdalom, az óhajtott czélt el nem érthette; mert, úgymond, a főrendek oly határozottan ellenezték ezen sérelmek és kívánatok fölterjesztését, hogy siker nélkül váltott hét üzenet után végre az alsóház kénytelen volt e szent ügyet is fölfüggeszteni, és annak kivívását a következő országgyűlés elé halasztani. A hetedik üzenetben azonban mégis kijelentette, hogy az 1790: 12. t.-czikkhez szorosán ragaszkodván, a törvények önkényes magyarázatából lett s netán még leendő minden rendelkezéseket az egész haza előtt törvényteleneknek s kötelező erő nélkül valóknak nyilatkoztatta ki. Az ország rendei tehát abban állapodtak meg, hogy a jövő törvényhozásig a törvények világos rendelkezéséhez szorosán ragaszkodni fognak, s mindazt, a mi a törvényekkel ellenkezik, kötelező erő nélkül fogják tartani. A jövő törvényhozásnál pedig ismét határozottan fogják követelni az orvoslást, mely most a nemzet közkívánatát gátló ellenszegülés miatt el nem érthetett...*)

★

*) *Deák Ferencz beszédei* I. k. 272. l. Második kiadás.

És valóban 1839 végén a rendek újra fölvetették a befejezetlenül maradt vallási sérelmek tárgyalását. Meg is alkották a törvényt, mely azonban királyi szentesítést nem nyert. Természetes, hogy ez a körülmény és az, hogy a pápa is beavatkozott a dologba és a főpapok eljárását helyeselte, még inkább elkeserítette a rendeket, sőt az országos közhangulatot is.

Most már a sérelmek szaporodtával a vármegyék is fölvették a harczot a főpapok eljárása ellen; a hol csak lehetett, megakadályozták rendeleteik végrehajtását. Föliratok mentek a kormányhoz és kérvények az országgyűlésekhez. Bekövetkezett az a lélekemelő állapot hogy — a mint Kölcsey naplójából olvassuk — Luther és Calvin fiai összetett kezekkel nézhették, mint küzdenek igazai-kért a szabad érzelmű katolikusok a katolikus papok túlkapásai ellen.

Az 1843—44-iki országgyűlésen már a rendek erélyesebb rendszabályokhoz nyultak. Többé nem elégedtek meg az eddigi követelésekkel, hanem gyökeres reformokat követeltek, különösen a vegyes házasságok és az áttérések körül tapasztalt visszaélések ellen. Hatalmas szónoklatok hangzottak el a főpapok ellen; sőt akadt az alsóházban Wurda győri kanonok személyében olyan szabadelvű főpap is, a ki a vallásszabadság korlátlanágát merte hangoztatni.

Ehhez járult a papi javak birtokok kényes kérdésének fölvetése is, mely a klérust méltán megdöbentette. Az ország több vármegyéjében élénken tárgyalták azt a kérdést: mi volt a czéljok az első magyar királyoknak a papi javak adományozásakor? Szinte egyhangú volt a közvélemény arra nézve, hogy a papok azért kapták roppant kiterjedésű birtokaikat, hogy a magyar pogányokat a keresztyén vallásra térítsék s abban oktassák és neveljék. Ezen kötelesség teljesítése igen terhes volt. Sok munkával, sok költséggel és veszedelemmel járt. De mióta a pogány magyarok keresztyén magyarokká lettek, az egyházi rend egyik legsúlyosabb kötelesség alól fölmentetett, és századok óta már nem a megtérítés, hanem csak a nevelés egyedüli kötelessége maradt a papságnak.

Borsod vármegye követei, Palóczy László és Szemere

Bertalan 1844 július 13-án, utasításukhoz híven, az országgyűlésen azt az indítványt tették, hogy az egyházi vagy papi minden jószágok jövedelmei, kiszakasztván azokból azon meghatározandó összeget, mely az istentisztelet s a vallás külsőképen is diszes föntartására, valamint a papi személyek állása és hivatala fontosságához mérsékelt, állandó és szinte meghatározandó mennyiségű évi fizetéseire megkivántatik, az ezektől fölmaradandó jövedelmek részint a szükséges népnevelésre, iskolák fölállítására, a meglévők czélszerű elrendezésére, részint a tanítók képzésére s azok jobb fizetésére, részint országosan meghatározandó más közhasznú czélokra fordítassanak!

Ez az indítvány nagy riadalmat okozott a papi körökben és némely katolikus főuri családokban is. Az országos választmány, mely a sérelmek és kívánatok összeszedésére s azok feletti véleményadásra volt kiküldve, szinte zavarba jött arra nézve, mit csináljon ezzel a nagy jelentőségű indítvánnyal? Végre abban a javaslatban állapodott meg, hogy «a jelen kívánatot törvényes jogokkal ellenkezőnek találja, s mint ilyet, nem találja pártolásra méltónak».

Az e feletti tárgyalás részleteit, bármily fontosaknak találjuk is, nem közölhetjük.*) Csupán annak megállapítására szorítkozunk, hogy ez a tárgyalás, jóllehet a kérdés jövendő föltámadásig nyugalomba helyeztetett, fölébresztette a közfigyelmet és megérlelte azokat az eszméket, melyek az 1848 : XX. törvényczikkben kifejezést nyertek.

A kormány mindent elkövetett, hogy a protestánsok reményeit letörje, és az 1844-iki III. törvényczikknek áttérésekre vonatkozó rendeleteit is kijátszotta. A király elé terjesztett panaszokra válaszok nem jöttek.

Ilyen feszült állapotban találta az országot és a protestánsokat az 1847/8-iki országgyűlés.

*) L. Kovács Ferencz munkáját az 1844-iki országgyűlésről, melynek a papi javak tárgyalásáról szóló része külön lenyomatban is megjelent. 1886.

II.

Az országos közhangulat ereje. — A kormány kinevezése előtti főpapi ellenkezés a vallás- és közoktatási miniszteri állással szemben. — Kossuth és a kormány fölfogása. — A törvényjavaslat tárgyalása, főrendi papság külön kívánságai. — Módosításait a Rendek nem fogadják el; a törvényjavaslat szövege elfogadtatik.

★

Ki birná néhány rövid szóval leírni azt a lelkesedést, mely a nemzet összes rétegeit, a társadalom széttagolt összes osztályait áthatotta az 1848-iki év elején?! Ki birná méltóképen elbeszélni azt a hatást, melyet a francia nagy forradalom vérkeresztségén keresztül ment eszmék, a szabadság, egyenlőség, testvériség eszméi Európa összes nemzeteire; de különösen a jelszavak iránt fogékony és lelkesedésre mindig kész magyar nemzet ifjúságára is gyakoroltak?

Ezek az eszmék az 1848 februári párisi forradalom első puskalövéseinek hallatára új lángot élesztettek föl a magyar nemzet szívében és az ország apraja-nagyja kész volt eddig viselt lánczait széttörni és azokból fegyvert kovácsolni azok ellen, a kik a középkori előjogokat és kiváltságokat bármily formában, továbbra is föntartani akarták volna.

Természetes, hogy ily emelkedett hangulat mellett a vallási szabadság, a vallási egyenlőség és testvériség kérdéseit is föl kellett vetni.

Az előrebocsátott sorokból némi tájékozást szerezünk magunknak azon harcok természetéről, melyek 1827-től fogva a magyar országgyűléseken, a magyar főpapság vallási erőszakos eljárásai és a vele szövetséget kötött kormány visszaélései ellen folytak. Ezek a hatalmak együttesen tették «uralkodóvá» a római katolikus egyházat, és tették elnyomottá és üldözötté a többi törvényesen bevett vallásfelekezeteket. Ellenére annak, hogy 1608-tól fogva számtalan törvényczikk biztosította a protestáns egyházak szabad vallás gyakorlatát. Ez az állapot sehogysem egyezett az új korszak közszellemével, mely a szabadság eszméitől elragadtatva, minden külön osztályok és rendek előjogainak eltörlését hangosan követelte.

Az 1848-iki márcziusi pontok homlokán az volt olvasható, hogy «legyen béke, szabadság és egyetértés!» A negyedik pontban pedig külön, hogy legyen törvény előtti egyenlőség polgári és vallási tekintetben. Még a bécsi német olvasó egylet is azt követelte, (7. pontban) hogy biztosítsák a szabad vallásgyakorlat, a vallási egyenlőség, szünjenek meg egyes vallások kiváltságai!

Ki merészelt volna ekkor szembe szállani ezekkel az eszmékkal?

Ilyen hangulat mellett Magyarország gyűlésének alsó táblája is szükségesnek látta a választfőirati javaslat egyes kifejezéseit világosabban kifejtetni. Jelesül kijelentette, hogy «a szellemi fejlődés ápolásának szüksége» alatt «a népnevelés, a vallásegyenlőség, az esküdtszék, és a szabad sajtó» értendő. Ezen kiegészítéssel került a Kossuth-féle főirati javaslat a főrendiház elé, mely azt minden változtatás nélkül. egyhangulag elfogadta.

Ez alatt a protestánsok is mozogni kezdtek. A tiszántúli református nagy kerület, a pesti márcziusi pontokhoz hasonlóan, márczius 22-én tartott gyűlésében tíz pontban állította össze kívánságait. A bevezető sorokban az egybegyűlt reformátusok határtalan bizalmukat fejezték ki az országos rendek iránt. E bizalom alapján terjesztették föl a következő általános pontokat:

1. Kivánjuk az általános lelkiismereti szabadságot; hitfelekezetek közötti teljes és tökéletes egyenlőséget és viszonyosságot; következképen az «uralkodó és bevett vallások nevét, emlékezetét, eszméjét örök időkre megszüntetni akarjuk.

2. Kivánjuk, hogy minden vallásbeli felekezetek szükségait az álladalom kincstára teljesítse; hivatalnokait az állam fizesse, nyugdíjazza, felekezeti népesség arányában.

3. Protestáns katonák lelki szükségeinek teljesítése végett mindenütt protestáns táborig lelkészek tartassanak.

4. Egyházi hivatalnokaink polgári állása, rangja határozottassék meg.

5. Ha és hol valamely hitfelekezet képviseltetik, protestáns hitfelekezetünk is aránylag képviseltessék.

6. A protestánsok a magyar korona alatt mindenütt szabadon lakhassanak; vallási és polgári jogokat szabadon élvezhessenek.

7. A nevelés általános ügyét az álladalom fölkarolván, elemi és reáliskolákban minden növendék díj nélkül tanulhassanak; egyébiránt pedig minden felsőbb iskolák és minden hitfelekezetekhez tartozók előtt kölcsönösen nyitva tartassanak.

8. Minden hitfelekezetbeli iskoláknak költségeit, úgyszintén az azokban tanító egyének fizetését, nyugdíját az álladalom fedezze.

9. A magyar nemzeti egyetem, nevének megfelelően, minden hitfelekezetre nézve, minden tekintetben közös legyen.

10. A hazában működő minden tanítóknak polgári állása, rangja megállapittassék. *)

Az egyetértő nemzet rózsás reményekkel tekinthetett a jövőbe. A márczius 15-iki és a reformátusok márczius 22-iki pontokban foglalt kívánságok sorsa biztosítva volt.

Ezeknek tárgyalására mindjárt az első felelős magyar miniszterium kinevezése után került a sor. Mikor az egész nemzet az alkotmányos szabadság diadala feletti mámorban úszott és feszült kíváncsisággal várta az új miniszterek kinevezését: akkor a magyar klérus, illetve a püspöki kar azzal lepte meg a világot, hogy hadat izent a vallás- és közoktatásügyi miniszterium szervezésének!

*

Ugyanis a főrendiházban ülő püspökök nem tudtak megbarátkozni azon gondolattal, hogy az ő egyházi ügyeik ezentúl ne az ő befolyásuk alatt álló helytartótanács, hanem a független és a nemzetnek felelősséggel tartozó miniszter által intéztessenek. Ezért értekezletre jöttek össze, hogy az Ófelsége által már elfogadott új miniszteri kormányrendszer és ennek következtében beálló új egyházi viszonyok felett tanácskozzanak. Itt egyhangulag kimondták, hogy az ő nézetük szerint Ófelsége, azon legfelső hatalmát, melylyel mint apostoli király az ősi alkotmány, jelesül az 1790: XXIII. törvényzikk szerint a katolikus egyház körül addig gyakorolt, nem ruházhatja át a vallás- és közoktatásügyi miniszterre. Ez szerintük a magyar apostoli királynak az egyháztól nyert személyes joga, mely másra

*) *Prot. Egyh. és Isk. lap.* 1848. 15. szám.

át nem ruházható, mely — ha azt Őfelsége tovább nem gyakorolhatja — visszaesik azon egyházra, mely csak az apostoli király iránti pietásból, a királyi hatalomban oltalmat keresvén, adatott át a koronának! Ebben az észjárásban benne foglaltatik az ország veszedelme. Mert e szerint a magyar alkotmányos király hatalma az egyháztól függ!

A püspökök a fönnálló viszonyok között, nem tartották ugyan tanácsosnak az új felelős kormánynek előre bizalmatlanságot szavazni: de mivel az ily alkotmányos kormányrendszer természetében áll, hogy a hatalom mobilizáltatik; mivel a kormányra jutó emberek a politikai pártok többsége szerint örökös változásnak van alávetve: ők — ugymond — nem óhajthatják, hogy az alkotmányos felelős kormány a katolikus egyház fölött azt a jogot és hatalmat gyakorolja, melyet eddig Őfelsége legfőbb akaratától függő dicasteriumai által gyakorolt. Azonban a szabadabb alkotmányos intézményeket a katolikus egyházra is kívánják alkalmaztatni. Már itt kezdték követelni, hogy a katolikus egyház mindazon jogokban részesítessék, melyeket az autonóm kormányzattal bíró protestánsok már régóta élveznek.

Mikor ezekben a püspök urak megállapodtak volt, még akkor nem tudták, hogy az új felelős kormányval szemben Őfelsége minő jogokat tart fönn magának. Kívánataikat egy alázatos föliratban terjesztették Őfelsége elé, melyben kéri, hogy a katolikus egyház feletti régi apostoli királyi személyes jogát továbbra is megtartani kegyeskedjék, és azt az ország primása, vagy Őfelsége által kinevezendő más püspök elnöklete alatt, papi és világi tagokból alakítandó katolikus egyházi bizottságra ruházza. Ennek a bizottságnak az lett volna a hivatása, hogy a katolikus egyház javait, alapítványait és alapjait Őfelsége nevében kezelje az iskolák kormányzatát az állami hatalomtól függetlenül vezesse stb. . . . Ha pedig — mondja a fölirat — Őfelsége az egyház fölötti legfőbb pártfogói jogát eddigi terjedelmében föl nem tarthatná: azon esetben kéri: méltóztassék a katolikus egyháznak önkormányzati jogát elismerni és megerősíteni, hogy tudniillik a katolikusok is, mint a protestánsok és görög nem egyesültek, egyházi és iskolai ügyeiket, alapítványaikat és javaikat önnállóan kezeltessék — természetesen Őfelsége betekintési szabadságának föntartása mellett.

Ezzel kezdődött meg az 1848-iki vallásügyi törvény elleni háború, még mielőtt a törvény megszületett volna.

Az ily értelmű folyamodást egy küldöttség vitte Bécsbe Őfelségéhez, ugyanakkor, mikor a felelős miniszter kormányrendszer iránt, törvényjavaslatot királyi szentesítés ele terjesztett föl. Őfelsége habozása és az ebből keletkezett országos nyugtalanság ismeretes. Végre az udvar engedett az ország kívánságának. Ő felelős miniszteri rendszert elfogadta és a miniszteriumot — a vallás- és közoktatásiügyi miniszterrel együtt — kinevezte. A katolikus püspökök kívánsága tehát nem teljesült. Őfelsége legfelsőbb patronusi jogát megtartotta ugyan, de az érsekek, püspökök, apátok, és prépostok kinevezésén kívül a katolikus egyház egyéb ügyeinek vezetését a felelős vallás- és közoktatásügyi miniszterére bízta.*)

*) Nevezetes, hogy az akkori katolikus sajtó még később is heves czikkeben támadta a kultuszminiszteriumot. A XX-ik törvényczikkben kimondott jogegyenlőség és viszonyosság alapján követelni kezdte a katolikus autonomiát és a vallás- és közoktatásügyi miniszter hatósága alóli fölzsabadítását. Hivatkoztak a protestánsok magoktartására, a kik készek voltak inkább lemondani az állami segélyről, sem hogy autonomiájukat föláldoznák. Ha a protestánsoknak — úgymond — és görög nem egyesülteknek nincs szükségük cultus-miniszterre, a katolikusok még kevésbé kívánják, hogy egyházi ügyeikbe avatkozzék. Perger János és mások izgató czikkeket írtak ellene. Mi joga van — úgymond Perger — a statusnak egyedül a katolikus egyház nyakára nehezdedni és önkormányzási körét, nativus hatalmát csorbítani? Mi alapon hiszi magát fölhatalmazottnak épen a katolikus főpásztorai kinevezésébe befolylni s annak iskolai ügyét kormányozni? Márczius háta mögött a multat összezúztátok. Miként lehet, hogy csak a katolikus egyház volt azon testület, mely midőn minden rendes állapotra a szabadság és egyeulőség elve kiterjesztetett, maga maradt meg a status vas kezei között, mintegy foglyul? . . . Nem; mi szabadok fogunk lenni, mi szabadok tudunk lenni. Nekünk kultuszminiszteriumra szükségünk nincs . . . a politikai exigentiákba nem avatkozunk, de az egyház küszöbére és az iskoláink kormányzatába be nem bocsátjuk. Végül így fejezi be cikkét: Uraim! nekünk mielőbb a statustól vállalni kell, s a többi protestáns egyházak szabadságaiba helyezni egyházunkat; nekünk azon kell lenni, hogy a cultus-miniszteri institutio fölöllegessé váljék. ne legyen köre, se hatása, mert hiszen a katolikus egyház nem kiskorú, hogy épen csak azt vezesse a status; nekünk a vallásoknak status általi ellátását ellenzeni kell kitelhető erővel; mert az végre is nem lenne egyéb, mint a kilencz millió katolikusnak nagyszerű megadóztatása a protestánsok javára!

Hogy az 1848-iki kormány, sőt az egész nemzet, miként fogta föl a helyzetet, az legvilágosabban tűnik ki Kossuth Lajosnak, az 1848-iki törvényhozás vezetőjének egy 1871. évi január hó 12-dikén Turinban kelt leveléből. a melynek ide vonatkozó része szóról-szóra így hangzik: «Az egyenlőség és viszonyosság elvének valóítására csak egyetlen egy alternatíva képzelhető. Vagy az, hogy az állam semmi egyháznak sem ad semmit. Vagy az, hogy minden vallásfelekezet egyházi és iskolai szükségeit az állam fedezi. Az alternatíva első része a helyes, nem a második. Ezentúl ne avatkozzék az állam a vallás dolgaiba; de azt se engedje, hogy akármely egyházzá szervezett vallás az állami vagy polgári dolgokba avatkozzék. Legyen elve az, hogy a vallásfelekezetek . . . ha sértik a törvényt, a törvény megtorolja a sértést. De, a míg a törvényt nem sértik; az ő dolguk, hogy mit csinálnak. Fedezzék közös érdekű szükségeiket, fizessék papjaikat, tartsák föl iskoláikat, templomaikat, a mint nekik tetszik, az államnak velök semmi köze. Nem ad nekik semmit. Ez az igazság.

Igen, de hazánkban az állam nem egyenlő mértékkel mért még azon vallásfelekezeteknek se, melyeket jogosultaknak ismer el. Egnémelyiknek sohase adott semmi ellátást egyházi és iskolai céljaikra. Egynek pedig igen gazdag ellátást adott; azt valóságos államintézménynek, papjait nemeseknek, főpapjait az ország első polgári karának, valóságos államhivatalnokoknak tekintette s igen gazdagon fizette . . .

Ekként lévén a dolog, ha az 1848-iki országgyűlés az egyenlőség valóítását abban keresve, hogy semmi vallásfelekezetnek sem ad semmit, ennek alkalmazásául azt mondotta volna a protestánsoknak: Titeket soha semmi ellátásban nem részesítettem, jövődőre se részesítelek; lássanak el híveitek, a mint akarnak: a római katolikus egyháznak pedig azt mondta volna: Számodra föntartom az eddigi állami ellátást, s így már most szent a békesség köztetek. «Egyenlők vagytok.» Ez csakugyan különös egy neme volna az egyenlőségnek, s nagyon furcsa módja az «osztó igazságnak».

Világos tehát, hogy ha a vallásfelekezetek közti egyenlőséget és viszonyosságot a «senkinek semmit nem ad az

állam» útján akartuk volna megvalósítani: okvetlenül azt kellett volna indítványoznunk, hogy az állam jövőre megszünteti azon ellátást, melyben ekkorig a római katólikus egyház főpapjait és szerzeteit részesítette. Joga volt s van hozzá; ez kétségtelen.

De meg voltunk győződve, hogy ha e módot hozzuk indítványba, oly kérlelhetetlen harcot idéztünk volna föl, s oly hatalmas segéderőt kergettünk volna hazánk szabadsága bécsi ellenségeink karjai közé, hogy az egész átalakulási nagy munka veszélyeztetve lehetett volna.

Nem maradt tehát más választásunk, mint vagy érintetlenül hagyni a vallás dolgát... és midőn szabadságot hirdetünk a nép millióinak, a szabadságnak ép azon ágát hagyni biztosítatlanul, melynek hiánya legérzékenyebben sujtja az ember kebelét: vagy pedig az alternativa másik részéhez folyamodva, az egyenlőségnek azon módját választani, hogy az állam fedezze a vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségleteit. Rossz expediens; de mi azt választottuk, kénytelenségből. Csak így, csak ily vigyázattal s ily nehezen szívelt áldozatokkal törülhettük ki közjogunk táblájáról az «uralkodó vallás» szörnyetegét s írhattuk be helyébe az egyenlőség és viszonyosság elvét».

E szavakból világos, hogy Kossuth és társai az egyenlőség és viszonyosság elveit egészen másképen fogták föl, mint most a katólikus főpapság és a vele karöltve járó politikai néppárt vezérei. «Az uralkodó egyház szörnyetegét» akarják azok letörölni közjogunk táblájáról: míg ezek épen ennek a szörnyetegnek uralmát és kiváltságait akarták föntartani. Ez a punctum soliens, mely körül forognak az összes egyházpolitikai kérdések, melyek 1848-ban és az ország alkotmányának visszaállítása után a magyar törvényhozást és az egész hazai közvéleményt foglalkoztatják.

Hogy Deák Ferencz és minisztertársai is úgy fogták föl a helyzetet, mint Kossuth Lajos, azt Deáknak később közzendő egyik beszédjéből fogjuk látni. Az 1848-iki törvényhozás arra törekedett, hogy a hazai felekezetek egymással békekességben élhessenek, hogy egymásnak haladását és érvényesülését ne gátolják. Az államot pedig meg akarták szabadítani azon szemrehányástól, hogy az egyik felekezetet gazdagon dotálja, míg a többiek iránt mostohán

viseli magát. Azért törülte el az «államvallás» intézményét, hogy az egyenlőség kimondása által milliók szívéből gyökeresen kiirtsa az egymás elleni agyarkodásnak, a neheztelésnek és az irigykedésnek csiráit is.

Szabad egyház szabad államban-féle elvet csak úgy lehetett megvalósítani, ha az állam nem avatkozik az egyházak belügyeibe, se autonóm közigazgatásába, se dogmáiba, legfeljebb a felügyeletét gyakorolja egyenlő elvek szerint valamennyi felett. De ezt is csak azon szempontból, hogy az autonomia leple alatt az illető egyházak, sőt nem követnek-e el törvényellenes dolgot.

A közvélemény e tekintetben oly általános és oly erős volt, hogy az alsó házban még a katolikus papság se ellenezte a tökéletes vallásegyenlőséget.

*

Az ismeretes vallásügyi törvényjavaslat márczius 31-ikén került tárgyalás alá. Batthyányi L. miniszterelnök, Deák, Eötvös és Széchenyi társaival együtt, Bécsben volt a királyi családdal való tárgyalás végett. Ezért a javaslatot Kossuth Lajos terjesztette elő az alsó táblán. Röviden előadta, hogy mivel a jelen országgyűlés missziójához tartozik «mindazon lépések megtétele», melyek által a rend, béke föntartása biztosítandó: két rövid törvényczikket terjeszt elő, a mindkét hitvallású protestánsok és az óhitű görögök megnyugtatóására. Az egyikben az unitáriusok vallása is bevételik a többi vallások sorába.*)

*) Szövege ez:

Törvényjavaslat a vallás dolgában:

1. §. Az unitária vallás törvényesen bevett vallásnak nyilvánítottatik.

2. §. E hazában törvényesen bevett minden vallásfelekezetre nézve, különbség nélkül, tökéletes egyenlőség és viszonyosság állapítottatik meg.

3. §. Minden bevett vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségai közálladalmi költségek által fedeztessenek, s az elvnek részletes alkalmazásával, a miniszterium, az illető hitfelekezetek meghallgatásával, a közelebbi törvényhozás elébe kimerítő törvényjavaslatot fog előterjeszteni.

4. §. A bevett vallásfelekezetek iskoláiba járhatás, valláskülönbség nélkül, mindenkinek kölcsönösen megengedtetik.

5. §. A miniszterium rendelkezni fog, hogy a bevett vallásokat követő katonák, saját vallású tábori lelkészekkel látassanak el.

Az elsőt, mely az összes törvényesen bevett vallásfelekezetek egyenlőségéről és viszonyosságáról szól, Pázmándy helyettes jegyző olvasta föl. A fölolvastott cikkeket az alsó tábla egyhangulag, minden megjegyzés nélkül fogadta el. Az ennek kapcsán fölemlített zsidóemancipációt, a sajnosan tapasztalt körülmények miatt Kossuth se tartotta tanácsosnak most egyszerre keresztülvinni.

A főrendiházban a főpapság méltó akart lenni tizenhetedik századbeli türelmetlen elődeihez. Megismételte a híres «*absque tamen prejudicio ecclesiae r.-katholicae*»-féle kikötéseket.

Scitovszky János pécsi püspök, a későbbi primás, tárgyalni kívánta az összes cikkeket, mert — úgymond — nyolcz-százados törvényeken, a bécsi és linzi békekötéseken és számos fejedelmi eskün alapuló jogokról van szó. Kifogásai a második és harmadik cikkekre vonatkoztak. A tökéletes vallási egyenlőség és viszonyosság általános elveinek fölállítását ő olyannak tartja, mely nem békét, hanem nyugtalanságot fog előidézni. Hangsúlyozta ugyan, hogy nem tételezi föl a kormányról, hogy ez által a római katolikus egyház jogait akarná korlátozni; de ezeket az általános elveket nem tartja alkalmazhatóknak az egyházaknak különböző elvei és szerkezete mellett. Némi gyanus panasz hangján hozta föl azt a különbséget, hogy például a katolikus egyház nem választja szabadon előljáróit, mint a más felekezetek. Azt is elpanaszolta, hogy «a más vallásúak minden más befolyás nélkül, magok rendezik iskoláikat, kezelik alapítványaikat, míg a katolikusok nem. Azt természetesen bölcsen elhallgatta, hogy a katolikus egyházat, a nép megterheltetése nélkül, az állam tartja fön, míg a más felekezetek saját filléreikből tartják fön összes intézményeiket. Az egyenlőség, Scitovszky nézete szerint nem lehetséges. De ahhoz már szívesen hozzájárul, hogy az egyházi és iskolai összes szükségleteket az állam fedezze, ha ez által az illetők sorsa javittatik. De azt is csak azon föltétel alatt helyesli, ha a tulajdoni jog nem érintetik. Ez alatt ő az állami eredetű vagyon katolikus tulajdonjogát értette, a mit őt egész a legújabb korig minden katolikus püspök ismétli.

A negyedik cikkben kifejezett szabad iskolázás ellen

is van kifogása, hivatkozván a francia és angol katolikusok azon szűkkeblűségére, melynél fogva nem engedik meg, hogy fiaik más felekezetű iskolába járhassanak. Kivánsága az, hogy a kimondott szabad elvek alkalmazása iránt a minisztérium a jövő törvényhozás elé kimerítő törvényjavaslatot terjesszen be. Akkor majd elmondja a katolikusok álláspontját.

Ócskay Antal, kassai püspök, hasonló szellemben beszélt. Valamivel erélyesebb hangon ismételte, hogy a katolikus egyház jogait és javait ilyen törvénynek soha sem fogja föláldozni! Ő már óvást is emel a szóban levő jogok és javak csonkítása ellen!

Fogarassy Mihály, szkodári püspök, ugyancsak a katolikus jogokat és javakat védelmezi.

Beszéde híven tükrözi vissza az akkori katolikus főpapságnak gondolkozásmódját. Büszkén hivatkozik arra, hogy a katolikus vallás és egyház mindig hirdette az alkotmányos szabadságnak s egyházi függetlenségnek azon értelmét, miszerint magát és a népeket a túlterjeszkedő hatalom nyomása ellen védje. A jelen időben is, úgymond, ő tűzte ki Európa népeinek a haladás zászlaját, és ha a hatalmi nyomásnak ideje megint visszatérne: ő a népeket a szolgaság békóitól a szabad működés és fejlődés dicsőbb terére fogja kiemelni... Én a szabadságot közös kincsnek tartom és nem monopoliumnak; és a vallási szabadságról azt hiszem, hogy ez az emberi jogok legszentebbike...

Ilyen bevezetés után az ember azt hinné, hogy örömmel fogja üdvözölni a szőnyegen levő törvényjavaslatot. Ez azonban csak olyan theoria volt, mely mindenkinek tetszhetik; de alkalmazásánál a római katolikus klérus először is azt mérlegelte, vajon ezen szép elvek alkalmazása nem fog-e beleütközni az ő anyagi érdekeik és előjogaik sziklájába!? És ezen mérlegelés azt a meggyőződést keltette fel az összes főpapokban, hogy szép a szabadság és egyenlőség a papiron, de az életben nem kérnek belőle másnak, csak önmagoknak.

Ezt aztán úgy fejtegette tovább Fogarassy is, mint Scitovszky, hogy ők hódolnak az elvnek, de nem az abból következő tényeknek. Az a «tökéletes vallásegyenlőség és viszonyosság, mely a 2. §-ban mondatik ki, nagyon tág foga-

lomnak tünik föl előttük. Különösen a «viszonosság» szócska veszedelmes, mert félreértésekre és surlódásokra ad alkalmat». Ezt tehát nem fogadják el. Ennek az elvnek elfogadása, úgymond, olyan vágyakat költhetne föl a protestánsokban, melyeknek következtében a katolikusok olyan követelésekre indíttatnának, melyek az eddigi felsőbbeségi s kormányzási jogokba vágnak! A legfelsőbb kegyúri jogra vonatkozólag Fogarassy azt állítja, hogy «ha evangélikus atyámfiaitól a viszonosságot át akarjuk hozni a katolikus egyházakba», akkor az ő nézete szerint «jogokat kell visszakövetelnünk a fejedelmektől, hogy egyházi főnökeinket, az egyházi törvények szabályaihoz képest, káptalanaink által választhassuk, alapítványainkat magunk kezelhessük, minden iskoláinkat magunk kormányozhassuk, úgy miként ezt hazánkban a protestánsok teszik.

Azt tartom — mondja tovább Fogarassy — hogy Ő felsége eddig törvényes kormányhatóságai által gyakorolt védnöki jogairól nem másként fog rendelkezni és rendelkezhetni, hanem úgy, hogy a katolikus egyházra visszaessenek, a honnan az apostoli királyra voltak átruházva». Ezért módosítványt adott be arra nézve, hogy a viszonosság vallásfelekezeteknek csak «a hit elveit és egyházi szerkezetök épségben tartása mellett» adassék meg.

A 3. §-ban kimondott azon másik nagy elvre nézve, mely azt mondja, hogy «a vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségletei az állam által fedeztessenek» megint előre bocsátja, hogy a vallási szabadságnak mindig bajnoka kíván lenni, s ime nem ellenzi, hogy a papok fizetése a tized eltörlése folytán, valláskülönbség nélkül, az állam által fedeztessék, a mint azt a XIII. törvényczikk igéri. ~~De~~ ha ezen törvényjavaslat által az ezéloztatnék, hogy a katolikus egyházzal, melynek nyolcz századon át szerzett saját (?) vagyona és alapítványai vannak . . . ezen vagyon a közálladalom által elvétessék és más vallásfelekezetekre is fordíttassék: akkor egyenesen kimondom, hogy bizton hiszem, miszerint az e honban élő hét millió katolikus ily szándékba, ily értelmű törvényjavaslatba soha nem fog beleegyezni. Annyi volna ez, mint a szent tulajdonnak megtámadása; mit védeni és megóvni szent kötelesség! Ha az volna a cél, akkor e törvényszakasz összeütköznék az

1791:XXVI. törvényczikkbe is, melynek 10. §-ában az evangélikusok alapítványairól ki van mondva, hogy azoknak kezelése és kormányzása egyedül őket illeti...

Hasonlóképen tudjuk, hogy e honban a görög nem egyesült egyháznak szintén tulajdon alapítványai és javadalmi vannak, melyek saját kezelésük alatt állanak. Ezek magának a törvényhozásnak, a legfelsőbb kormányhatalomnak, magának a trónnak garantiája alatt állanak. És ha ez így van e felekezetekre nézve, akkor nem lehet másként a katolikusokra nézve sem. Ezek tulajdonának is szentnek, sérthetetlennek kell lennie, melyet követelni minden katolikusnak joga és kötelessége.

Itt hivatkozik az 1791:XXVI. törvényczikk 12. § ára, mely úgy az evangélikusok, mint a katolikusok alapítványait biztosítja. Mindezt az új törvényjavaslat fölforgatná, a mit feltételezni nem akar. Azt se akarja föltételezni, hogy e törvényjavaslat commassatióra vagy secularisatióra czélozna! Azért indítványozza, hogy ez a szakasz ezen mondattal bővítettessék: «a mennyiben azok a vallásfelekezetek mostani javaikból s alapítványaikból ki nem telnék».

Valóban bámulatos és a katolikus szempontból tiszteletre méltó az a szívósság, melylyel a főpapság saját egyházi szervezetéhez és hitéhez ragaszkodik, a szabadság szent eszméjének hirdetése mellett. A törvényben árnyéka sincs annak, hogy a katolikus vallása vagy egyházszervezete megváltoztattassék, csak a jogviszonyról, a jogegyenlőségről van szó, mely, ha mások iránt is gyakoroltatik, az reájok nézve sértő nem lehet. A protestánsok hasonló joga nem sértheti a katolikus egyház függetlenségét. Mégis a katolikus szónokok úgy beszéltek, mintha az ő egyházuk függetlensége és szabadsága veszélyben forogna!

★

A katolikus püspököknek ily állásfoglalása mellett mit tehettek a főrendiház proteštáns vallású tagjai egyebet, mint azt, hogy a már is veszélyessé vált politikai mozgalomra való tekintettel, csendesítsék és megnyugtassák a kedélyeket. Tihanyi Ferencz, temesi gróf a pécsi püspöknek kifejezett aggodalmát feleslegesnek és alaptalannak mondotta. Kijelentette, hogy itt nem czéloztatik a tulaj-

donjog megtámadása. Hiszen ki van mondva, hogy a törvényczikkben foglalt elvek mikénti életbeléptetése az illető felekezetek meghallgatásával történjék.

Igaz, hogy ezen megnyugtató nyilatkozat ellenére gróf Cziráky János még nagy hévvel szónokolt a katolikus egyház jogainak és javainak sérthetetlensége mellett; de utána gróf Teleki Domokos és báró Vay Miklós protestáns főurak kifejtették, hogy a szőnyegen levő törvényjavaslatban semmi olyan irányzat nincs, mely egyik felekezetet a másiknak rovására elnyomná. A felett se kell aggódni, hogy egyik, vagy másik felekezetnek alapítványai elvétenének. Ezt maga a főnálló gyakorlat is megczáfolja; mert egyik felekezetnek sincs kielégítő értékű alapja. Arról tehát szó se lehet, hogy akármelyiknek javait elvegyék.

Báró Vay Miklós után többen szólottak. Így Bezerédy Miklós makári püspök és Rimely Mihály szent mártoni főapát a szkodári püspök szellemében. Gyürky Pál, gróf Zay Károly és báró Bánffy Pál a javaslat változatlan elfogadása mellett. Gróf Forgách Antal, gróf Haller Ferencz, Hertelendy Ignác, gróf Andrássy György és Perényi Zsigmond gróf Czirákynak módosításait pártolták.*) A törvényjavaslat szövege elfogadtatott.

Hátra volt még a görög nem egyesült vallás ügyében benyújtott törvényjavaslat tárgyalása. Ez április 4-én került szőnyegre. Maga Kossuth Lajos terjesztette elő azt is, hangsúlyozván itt is «a rend és nyugalom» biztosítását.

Az első pont az 1844:III. törvényczikk rendelkezését a görög nem egyesültekre is kiterjeszti.

A második a templomok elvételéről szól. Én, úgymond Kossuth, e tárgyban nem lévén eléggé avatott, az illető főpapokat kérdeztem meg, s azok ekkép nyilatkoztak, hogy a szerkezet által a nyugalom biztosítva lesz. E szerint, ha valamely község nagyobb része megy át az új vallásra, a templom a régi vallásban megmaradt részé marad.

Erre Szilágyi nagyváradai egyesült görög káptalan követe

*) Tudniillik azt, hogy a 2. §-beli jogegyenlőség «a saját hitvei és egyházi szerkezete sérthetetlensége» mellett állapíttassék meg. A 3. §. pedig ezzel bővíttessék: «az oktatás szabadságának, saját elvei szerinti teljes alkalmazása mellett».

megjegyezte, hogy az ő hitfelei nem voltak megkérdezve. Különben ő azt a polgári törvényt tartja legtökéletesebbnek, melyben a vallásról egy szó sincs. Örvend az egyenlőségnek. Ugyanezt fejezte ki Sárkány bakonybéli apát is, hangsúlyozván, hogy elvárja Kossuthtól, hogy azon lesz, miszerint az ő kérelmeik is meghallgattassanak. Erre egyenesen föl is kéri a kormányt.

*

Erre Kossuth fölszólalása igen érdekes vitát idézett elő a papok nötlenségéről. Ugyanis Kossuth megemlíté azt, hogy a katolikus vallásúak még a jelen törvényjavaslat után is jóval több jogokat és hasznokat fognak birni, mint a többi vallásfelekezetekhez tartozók. Nem érti tehát, miféle kérelme és sérelme lehet a katolikus papoknak még azon fölül, a mit már eddig előadtak, ha csak nem az, hogy nótelenek!

Én, úgymond, ezennel kinyilatkoztatom, hogy valamint minden egyéb viszonyokban, úgy a coelibatus eltörlésében is szívesen nyujtok segédkezet, a mennyiben rajtam áll. Erre általános derültség és helyeslés hangzott föl minden oldalról, mire Kossuth azonnal megjegyezte, hogy e tárgyat sokkal fontosabbnak tartja, semhogy a jókedv és tréfa tárgya lehessen. «A jelen általános mozgalmak között, folytatja beszédét, az ország sok vidékeiről különféle óhajtasokat kaptam; de egy tárgyban se annyit, a mennyit az alsóbb papság az ország minden vidékéről beküldött a coelibatus eltörlése mellett. (Hangos tetszés.) E nyilatkozatok eléggé tanusítják a kor előrehaladott szellemének hatását a klerusnál is. Azonban én úgy gondolám, hogy e tárgyban az indítványozás nem reám tartozik, hanem egyenesen a papságra. Itt az idő, hogy a papság, a mint behozta a coelibátust, azonképen el is törülje. Most csak azért szólottam e tárgyban, mert a főtisztelendő úr némi kívánatokat említett föl, s én nem gondolhattam mást, mint épen ezt, mire nézve szolgálatomat ezennel följánlom.

Az a lelkes általános tetszés és helyeslés, mely Kossuthnak szavait követte, jelezte a kérdés korszerű voltát. Mert Kölcsey Ferencznek szavaival élve, a ki nem szereti családját és háza népét, az a hazát sem szeretheti, mely alapja minden társadalomnak és minden ország fölvirágzásának. Sárkány Miklós bakonybéli apát azonban

rossz néven vette Kossuthnak szavait és egyszerű tréfának akarta azokat tekinteni. Mint ilyet ő is köszönettel és lekötelezettséggel fogadta Kossuth szavait. De hogy föltüntesse, mi minden kívánsága lehet még a katolikus egyháznak a viszonosság tekintetében, a papi nőtelenségen kívül, gúnyos hangon engedelmet kért, hogy Kossuth «ropant tehetségeinek» saját csekély erejével e tárgyban némi segítségére lehessen.

Itt aztán fölpanaszolja, hogy «protestáns hazánkfiai szabadon választják superintendenseiket s egyéb egyházi főnökeiket; nálunk ez másképen van . . . itt a miniszter ellenjegyzésével a király dönt: tehát a viszonosság tekintetében van mit követelnie».

Azután a katolikus egyház kénytelen a patronátusi jog előtt meghajolni, ellenben a protestáns hazafiak patronust nem ismernek . . . A protestáns hazafiak mindenféle konventeket szabadon hívhatnak össze; ellenben a katolikus egyház e lényeges joggyakorlatban is korlátozva van. A magyar egyház utolsó zsinatának aktái 1822-től a kormány irattárának poros halmai közt hevernek . . . A protestáns hazafiak kedvök szerint használják külföldi iskoláknál tett alapítványaikat, ifjukaikat szabadon küldhetik külföldi egyetemekre, míg a katolikusok Rómában lévő nagyszerű alapítványok használatát is a kormánytól kénytelenek kérni . . . Említhetné, úgymond tovább, alapítványaink kezelését, a társas jogot és egyebet, a mit a viszonosság nem ad meg nekik; de csak azt az egyet hozza föl, hogy a protestáns egyházak, szervezetükből eredő hatalmukkal, híveik életének s erkölcesinek megítélésében, s ítéleteik nyilvánításában szabadon élnek; míg a katolikusoknak az egyházi ítélet kihirdetése előtt is, helybenhagyásért a kormányhoz kell folyamodniok. Tehát a katolikus egyház szabadsága addig sem terjed, hogy a katolikus közmoráltól való eltérés miatt ítélet mondhasson! . . .

Ebből és még sok hasonlóan fölhozásából szónok azt a reményt meríti, hogy Kossuth be fogja látni, hogy a katolikus egyháznak, viszonosság tekintetéből igenis sok követelése lehet.

A mi a papok nőtlenségének eltörlését illeti, erre nézve Sárkány apát helyesli Kossuthnak abbeli fölfogását, hogy

ez a katolikus egyháznak belügye, és hogy az erre vonatkozó indítványnak onnét kell jönnie. Az országgyűlés nem avatkozhatik a katolikus egyház belügyeibe, épen a viszonosság elvénel fogva sem. Egyébiránt a mi azokat a katolikus papokat illeti, a kik a papi nőtlenség eltörlését kérték a kormánytól, az egyház tudni fogja, mit kell velük csinálnia, ha nyílt sisakkal lépnek föl. Az egyház érvényesíteni fogja hatalmát olyanokkal szemben, a kik szeretik fölszedni az egyházi javadalmakat, de fegyelmének terhét viselni nem akarják.*)

Ez a nagy fontosságú kérdés nemcsak hazánkban, hanem Európa más katolikus államaiban is foglalkoztatta a közvéleményt. Ellene leginkább azt szerették fölhozni, hogy egy nős papnak nehezebb az élete, mert a családra nagyobb költségei lennének. Ki gondoskodnék halál esetén a hátramaradt özvegy és árvák ellátásáról . . . stb.

E részben azonban semmiféle határozat nem hozott.

Úgy látszott, hogy a felköltött szenvedélyek lecsillapodnak. De a katolikus püspöki kar, híven a mult századok hagyományaihoz, szövetkezve néhány világi katolikus főrendekkel, óvásukat jelentették be. Sőt értekezletre gyűlvén össze, egy petitiót szerkesztettek, melyben a «törvényesen kimondott s általuk is helyeselt lelkiismeretbeli szabadság és vallások közötti egyenlőség tekintetéből, de a római katolikus egyház jogainak biztosításául is» azt kívánják:

1. hogy a római katolikus egyháznak, úgy mint a többi felekezetnek az államhoz való viszonya is a szabadság és vallásos függetlenség alapján, törvény által rendeztessék.

2. hogy a római katolikusok szabadon tarthassanak zsinatokat;

3. hogy az állam felügyelete mellett saját iskoláik alapítása, czélszerű elrendezése és igazgatása iránti joguk biztosítottassék; és végre

4. hogy a mint a többi bevett felekezetek maguk kezelik alapítványait: úgy a római katolikus alapítványokat is, kivéve a magyar királyi egyetemet. egy csupán egyházi és világi katolikusokból álló bizottság kezelje.

Ezt a petitiót Rónay János csanádi követ a következő

*) Somogyi Károly, *Religio és Nevelés*, 1848. I. 239—422. l.

nap, vagyis ápril 7-én az országgyűlés elé terjesztette. Deák Ferencz igazságügyminiszter sajnálatát fejezte ki a felett, hogy e tárgy korábban nem került a tábla elé. Most már az idő rövid s vannak megkezdett multhatatlan teendők, melyeknek bevégzésére alig van néhány óra. Legegy-szerűbb volna a petitióra azt mondani: nincs többé idő. Ezt azonban nem tanácsolja, mert a petitióban méltány-lásra méltó dolgok vannak s a legszamosabb taggal bíró felekezet kedélyét megnyugtató nélkül hagyni nem lehet. Azt javasolja tehát, hogy e fontos tárgyban más napon értekezlet tartassék.

Ápril 8-án a rendek táblája értekezletté alakult át. Tanácskozás következtében a kérvény, az illető katholikus felek beleegyezésével (!) a napirendről levétetett.

Ezt a körülményt különösen azért kell itt hangsúlyoz-nunk, mert a római katholikus klérus az igazság elhallga-tásával, úgy adta elő az ügyet, mintha az országgyűlés az ő hozzájárulása nélkül ridegén utasította volna vissza a kérvényt! Pedig kölcsönös beleegyezés alapján történt.

A közönségnek ilyenén félrevezetése volt az oka annak az elkeseredésnek, melylyel a római katholikus irányú lapok izgatták a kedélyeket. Mindenféle alakban hirdették, hogy a kormány a katholikusok kérelmét ridegén visszautasította, míg egy nappal később a szerbek hasonló kérelmét kegye-sen fogadta!

Ez természetesen rossz vért okozott a katholikusoknál. Többen éles szavakat használtak az eljárás ellen és boszu-san fenyegetőleg kijelentették, hogy a katholikus petitió, bárha megfoghatatlan «könnyedséggel» félre is vettetett, de nem bukott meg. Buknia már csak azért sem lehet, mert visszautasíthatlan igényeket foglal magában; jogokat köve-tel vissza, melyek sajátjaik s az egyenlőség és viszonyosság törvényes alapján a törvényhozástól azt kéri a magok részére biztosíttatni, minek a többi vallásfelekezetek hábo-ritlan birtokában vannak.»

Ez volt az a hadüzenet, mely után a főrendiházban is visszhangra talált; és a mely oly küzdelemmé fejlődött, melynek hatását még ma is érezzük.

Az alsóház üzenetére vonatkozólag Scitovszky János püspök a főrendiházban kijelentette, hogy «óhajtotta volna

ugyan, hogy a karok és rendek ezen izenetüket bővebben megindokolták volna; de jöllehet ő és társai csak a vallásbeli viszonzosságot és azt az elvet akarták biztosítani, quod uni justum, alteri aequum, s e tekintetben most is óbajtaná a módosítások bevétele: a jelen körülményekre való tekintetből, az üzenetet elfogadja. Csupán óvását kívánja kifejzeni társaival együtt azon következesek ellen, melyek a katolikus egyház jogait sérthetnék. Majláth György országbíró megnyugvást talál abban, hogy a karok és rendek magok is kimondták, miként a hit elvei nem lehetnek a törvényhozás tárgyai, s épen azért ő csak a netán bekövetkezendő sérelmes esetekben fogná látni az óvásnak helyét.

De Fogarassy Mihály püspök a protestáns főrendek ellen polemizálva, mégis fölszóalt a karok és rendek tagadó üzenete ellen. Szerinte az alsó tábla üzenete nem megnyugtató. Azt a kijelentést, hogy a vallási elvek már magokban is sérthetetlenek, helyesli; de szerette volna, ha kk. és rr. az egyházi szervezet sérthetlenségét is kimondották volna. Mert minden egyház szerkezete annak vallási elveiből folyik, s azon elvek szerint alakul. Azért «a hitelvek és egyházi szerkezetek épségben tartása» oly szoros kapcsolatban áll egymással, hogy a ki az egyiket sérti, az sérti a másikat is. Fogarassynak az az elve, hogy két status egy országban ugyan nem lehet, hogy a világi és egyházi hatalom egymástól független. Ezt csak azok vonják kétségbe, a kik az egyházat a status szolgálójává akarják tenni. De a kik az egyházat fönn tartani akarták, azok annak függetlenségét mindig tiszteletben tartották. «Azon egyház, mely a világi hatalom járma alatt nyög, nem fogja gyámolítani a világi hatalmat. Ezt csak olyan egyház tehetné, mely független lévén, függetlenül működik, függetlenül tanít és függetlenül terjeszkedhetik. Ennek alapján kérte a főrendeket, hogy e két szónak hozzátételét kérjék a karoktól és rendektől.

Azonban a főrendek Scitovszky értelmében az üzenetet elfogadták és a kormány a törvényjavaslatot a görög nem egyesült vallásúakra vonatkozó pontokkal együtt megerősítés végett a királyi Felsőség elé terjesztette.

AUSZTRÁLÁZSIAI NAPLÓTÖREDEKEK.

Első közlemény

Pillanatnyi felvételek.

I.

Typusok.

Mindössze egy pár pillanatnyi felvételt szeretnék nyújtani.

Ausztrália typusai közül igyekszem egy kettőt papírra vetni. Van több féle. Elkezdhetném a rendes osztályozással. Férfiak, nők, gyermekek. A férfiakat ismét katonai és polgári elemre lehetne osztani. Az első és harmadik csoportnak meg lévén a maga rangfokozata és hierachiája, a polgári elemeket pedig, erszényök tartalma választja el szigorú rekeszekben.

Aztán eloszthatnám földrajzi illetőségük szerint. Város, vidék és falu népére és mindannyi hasonlóan külön fejezetek alá kerülne.

És ismét foglalkozásaikat tekintve, államférfi, bankár, hivatalnok, kereskedő, bányász, iparos, földművelő, állattenyésztő, kézműves, szolga, napszámos, naplopókat különböztethetünk meg.

De nem akarok semmi merev rendszert megkísérteni. Semmi szigorúbb tagolást. Mindössze ez utolsó csoportból veszek egy pár példányt. Találomra bizom a választást, a mint véletlen találkozom velök az utcán, házakban, vagy a vasuton.

Honorable Z... Államférfi. Volt vagy leendő miniszter. Nagy termet. Hatalmas alak. Óles óriás. Széles vállak. Arcz. Határozott vonások. Ránczos homlok. Vad kifejezés. Az akaratot, erőt fejezi ki egész külseje. A harcban győztes lesz, ezt látszik biztosítani egész megjelenése.

Megszólal. Hangja mély, mint a mennydörgés. Meggyőző tehetsége kétségtelen. Ha kidörögte magát, mindaz, a mit mond, füstbe megy, mint a rakéta. Így megértheti mindenki. Kétségtelen népszerűsége. Reá szavaz az egész kerület. Ha még nem lenne, biztos lesz miniszter.

Egy másik államférfi. Termete alacsony, vállalai keskenyek. Arcza vonásai szabályosak. Szemei csillognak. Kifejezése mély gondolkozásra mutat. Megszólal, hangja csengő, hosszú érvelésének minden szavát megértheti, a ki figyel. De nem hallgatja senki. Logikája, államtudománya untatja a közönséget. A gyűlést elhagyják, mielőtt bebizonyítaná állítását. Okos ember, de soha sem lesz belőle semmi, mondják barátai. A kik pedig nem barátai, még csak tehetségesnek sem tartják.

Az átlagos politikust a középosztály szolgáltatta. Ügyvédek, vállalkozók, kereskedők, földbirtokosok. Újabban a munkásosztály szolgáltatta erős százalékot. A munkás párté a jövő.

A tagokat fizetik. Hozzá jól fizetik. Ezzel kellett volna kezdenem. E tényben rejlik az óriási különbség az anyaország és a gyarmatok államférfiai között. És ugyancsak ebből a körülményből magyarázható a ház szellemének eltérő jellege. Sőt innen ered a gyarmatok politikai életének átlagos alacsony színvonala.

A képviselő mandátum nem annyira politikai meggyőzés kifejezése, mint inkább megélhetési mód, melynek kedvéért, ha szükséges, könnyen változtatják elveiket.

Az államférfinak mindenekelőtt többségre van szüksége. Szavaz mindenki: férfi és nő, gazdag és szegény. A döntő elhatározás a műveletlen sokaság hatalmában van, a tömeget kell megnyerni. A tömeg izlése nem saját meggyőződése szerint kell beszélnie a politikusnak.

A munkáspárt tagjai saját osztályuk érdekeit képviselik. Figyelme a munka és munkás viszonyaira irányul.

Magas díjak, rövid munkaidő, öregségi nyugdíjakra terjed ki mindenek előtt érdekköre. Van sok tehetséges egyén közöttük. De a legtöbb rossz politikus. Mind pillanatnyi párt- és személyes előnyökért dolgozik, nagyobb fontosságú, távolabb fekvő államérdekeket teljesen szem elől veszve. Megjelenése soknak jellemző. Vasárnaponként zsebökből a

hagyományos tarka keszkenő, mely színesen virit. És ez egyuttal az egyedüli színfolt a szintelen alakban.

A modern gyármunkás, vagy csapszék-tulajdonos nem festői alak. Hangjok nyers. Nyelvezetök hibás — és a hol a nyelvtan¹ cserbe hagyja — és nem találnak kifejezést, kezök hadonászásával pótolják a hiányt.

Nőképviselet még eddig nem választottak. Mrs Vida Goldstein reméli, hogy ő lesz az első. Most hosszú kortes hadjáraton van. De ha megválasztják is, egy időre még kivétel leend és nem typus.

Az államférfi és politikus, ha átlag jobb elemből válik is ki, mint az átlag, itt a gyarmatokra messze elmarad az anya parlament tagjainak színvonala, politikája és szelleme megett.

Az államférfiak társadalmi kiváltságait a bankároké, a parlament hatalmát csak a börzéé haladja meg.

A pénz befolyása korlátlan, a tőke döntő érv. Ausztráliában csak úgy, mint Amerikában, minden polgár, legalább bizonyos fokig, bankár. Ha a másé nem is, de a saját maga bankára.

Igy a pénzember nem válik olyan élesen külön, mint Európában. Nem szükséges, hogy semita eredetű legyen, még csak a vastag aranyláncz sem kötelező. Sőt tovább megyek, Ausztrália legjobban öltözött és legsimább urait épen a bankházakban találjuk. Megjelenésök kifogástalan. Kabátjuk szabása mintaszerű. Hajuk fénylik, mint a selyem. Kezök sima és fehér, akár a patyolat. Nagyon is sima és nagyon is fehér. És ez azonnal elárulja, hogy négyes ostor, vadászfegyver helyett bankókat és értékpapírokat vasal. Fürtjük túl gondos, öltözetök egészen új. Külsejük nagyon is gondozott, hogy természetes, hogy előkelő lehetne. A túlzás rontja az óhajtott hatást.

Találkozunk velök mindenütt, kivált ottan, a hóva nehéz eljutni. Ha kiváltságos kegy a meghívó, vagy drága az uti költség, soha sem hiányoznak.

És szembetűnnek azonnal, mint az ünnepély vagy gyülekezet díszei. Kifogástalan megjelenésök és sima modoruk azonnal elárulják, hogy a pénzintézetek képviselői.

Központi állomás. Közép korbelti úr. Komoly arc. Keresetten angolos külső. Tiszteletet keltő a ruházat jellege

is. Szerény nyakkendő. Nagyon komoly kifejezéssel egy pár szót vált az állomásfőnökkel. Aztán fölszáll egy kocsiba, melynek ablakán nagybetűs tábla lóg: *Engaged*. Lefoglalva. A táblára nem sok szükség, mert a vonat üres. Azonkívül a komoly úr egy-két állomással tovább leszáll. Azt hiszem, az állomásfőnökkel társalgás is felesleges volt. De mindez szükséges, hogy a közönség lássa és tudja, hogy a komoly úr hivatalnok és nagyon komoly ügyben utazik. Így kívánja a hivatalos méltóság.

11 óra. A város utcái tömve. Egy nyitott fogat gyorsan igyekszik előre, de azon helyeket választva, hol legnagyobb a forgalom. A magánfogat ritkaság e demokratikus világban. Így hamar föltűnik. Magára vonja a figyelmet, akár csak egy hirdető jármű. A hintóban magas kalapos úr. A magas kalap majd olyan ritka, mint a hintó, így a kíváncsiság fokozódik. Az úr jegyzőkönyve fölé hajolva ír. Látogatásait számolja. Dr. X. Y. . . .

A nap folyamán találkozunk vele többször, vagy talán másokkal, de épen úgy kocsikáznak a nagy utcán, magas kalapot hordanak és jegyzeteket írnak, mint dr. X. Y. . . .

A városon keresztüli kocsizás, magas tetejű kalap és szorgalmas jegyzés ép úgy a mesterséghez tartozik, mint a vásári foghúzó üzletéhez a nagy dob. Reclam — mely többbe kerül a dobnál — de viszont jobban jövedelmez.

Első osztályú kocsi. Egy szikár salonkabátos úr lép be, hóna alatt bőrtáska. A portfolio alakja miniszteri tárcza. A vonat elindul. A szikár salonkabátos úr aranycsiptetőt helyez orrára. A táska felnyílik és a tulajdonos buvárkodni kezd a végtelen akták között.

Majd szóba áll ok vagy ok nélkül. És épen olyan okkal vagy ok nélkül, beszélni kezd a reá bizott óriás perről. Ügyvéd. A zérusok csak úgy repülnek, mint szappan buborék. Százezrek és milliók, mint a gyermek tenyerén a krajczár ide-oda mozog. És a szikár úr módját találja megbizonyítani, hogy a reá bizott peres ügy biztos sikerrel jár. Talán akad, a ki elhiszi. Másképp minek venne fáradságot a vasut kerekeit túlkiabálni. A ki nem bizik benne, még az is meggyőződve mondja: «He is a good business man». Jó üzletember. És ha ez állítás szájról-szájra jut már magában véve is elég jó hirdetés. «C'est comme cela qu'on

fait l'histoire», mondja a francia közmondás; így készül a történelem. Megjelenése néha torzonborz, néha pedig a kabátja majd olyan új, mint a bankaré, vagy komoly, mint a hivatalnok, de az is megesik, hogy magas tetejű kalapot visel, mint az orvos. Az ügyvéd aranycsiptetőjét néha, táskáját pedig soha sem hagyja el. Külseje, a mint látjuk, «quodlibet»-szerű. A szerint, a mit árul, változik a kereskedő külseje is. Felei, közönsége szerint hol pallérozott, hol parlagi.

A termény- vagy marhakereskedő sokszor a föld tulajdonosa is. Megesik, hogy érdekei előmozdítása czéljából mandátumot is vállal és ez esetben első kötelessége czégerét változtatni meg. Ekkor a kereskedői színezetet a nonatyai jelleg pótolja. A nagy kereskedő, hajózási vállalkozó, fényes üzletek tulajdonosai, közel állanak a bankárokhoz. Ők a pénz emberei és a helyzet urai is egyszerűsmind. Ez az osztály alkotja a gyarmat előkelőségét, high-lifejét. Külsejük is hasonló. A boltos a kormány palota-ünnepélyeire nem hivatalos, és legyen bár virágzó üzlete, de boltja az utcára nyilván, ne udvarra. Sorsát megadás-sal viseli és megjelenése egyszerűbb. Mint legfelsőbb társadalmi réteget a hivatalnoki osztályt tekinti. Legalább egyelőre. Mig boltját be nem zárja és a mig nem udvar-, azaz kormánypalotaképes.

A külső és a ruha a gyarmaton fontosabb szerepet játszik, mint odahaza; többet kell annak mutatnia és többet elfedni. Mutatni, sejtetni azt, a mi tulajdonosából hiányzik. És elrejtteni, a mit nem óhajt, hogy lássék.

Mindenki többnek akar látszani annál, a mi. Valamennyi úgy szeretne kinézni, mint a minőnek a jövő tükrében látja magát. A nagykereskedő államférfi, a bankár a főúri külsőt utánozza. A boltos legalább is vállalkozó, a patikárius doktor, a szolga díjnok jelmezét viseli.

Itt, a hol közönyös területen mozog mindenki, hol mult nincs, a jövőre sem adnak. A jelen a döntő csupán. Személyes megjelenés a fontos. Bizonyos fokig a ruha teszi az embert.

Igy érthető, hogy mindenki igyekszik «to look his best» és mindenek felett «his most». A lehető legtöbbet mutatni.

Mindenki legjobb gunyáját ölti fel, ha kimegy. Az asszonyok magokra aggatják mind azt, mit aranyban vagy ezüst ékszerek alakjában birnak. A gyermekek pedig — kivált mig olcsón vett selyem és bársony kelme maradványok elég-ségesek — megannyi felcziczomázott bábok.

Ausztrália utczái a jelmezes felvonulás carneval cor-sójának képét adja. Világosan magán hordja a felöltözés, jobban mondva, kiöltözés szinezetét. Látnivaló, hogy a sza-lon kabátos úr — nem szalonba — de üzletbe siet, hol kabátja a szegre lesz akasztva. Az ékszeres asszonyság is mantlyja alá rejtett kosarába, valószínűleg az ebédhez valót vásárol, melyet haza érve maga főz családjának. De azért megesik, hogy másnak. Mert a szakácsné az utczán asszonyával egyforma fényt fejt ki. Vagy ha jó a fizetése, nagyobbbat.

Ausztrália egyik fő fényűzése a ruhanemű. Átlag taka-rékos a népe. Hiába nem dobja ki keresetét. Kivéve ver-senyhetek, ünnepélyek alkalmával, midőn feltűnni kíván, más-kor minden karjczárt megnéz, hogy hova teszi. De ruhára férfi, asszony és gyermek sokat költ.

Mint láttuk, ez nem egyszerű hiuságból ered — de abból az utógondolatból — hogy általa társadalmi állásuk emelkedjék.

Az ó-világban a személyes állás megvan előre álla-pítva. Angliában a főrendiház tagjaitól kezdve az utolsó polgári hivatalnok családjáig mindenkinek megvan a maga kiszabott helye.

Ausztráliában ez hiányzik, a különböző fokozatokat egyszerűen az erszény határozza meg.

Igy fontos, hogy nemcsak jól nézzenek ki, de jómódúak-nak is lássanak.

A bizonyos előkelő egyszerűséget nem engedhetik meg magoknak. Épen úgy nem azt a másik fényűzést: ruháinkat, czipőinket addig tartani a ruhatárban, míg el nem veszi az «új ruha» és «új czipő» bolti jellegét és vulgaritását.

Igy vannak az általános megjelenéssel és modorral is. A szerénységet alázatnak nézné a közönség.

Tehát lármások, fellépésök határozott, hódító. A mint meghódították apáik e világrészt, úgy hódítják meg fiaik létöket és a lét minden részleteit és előnyeit.

Korra reggel az üzletbe, a vasuti kocsiba mint foglaltó tör be. Mint hódító siet a börzére. És este e clubba diadallal vonul.

Megbocsátható. Minderre szüksége van. Utját magának kell vágni. Nyeresége a küzdelem gyümölcse. Apró vivmánya pedig, ha az eléggé ismeretes, a legjobb fegyver későbbi sikerek elérésére.

Sőt ha barátainak pezsgőt rendel és pár játszma alatt kidob néhány aranyat, csak azért teszi valószínűleg, mert a nap folyamán veszített. Meg akarja mutatni, hogy a veszteség nem érintette, hogy telik, hogy gazdag.

A látszólag pazar költekezés, ellenkezőleg ügyes befektetés, a czég érdekében.

Nyilvános helyen szerény, vagy takarékos nem mer lenni senki. Otthon dolgozhatik, mint rabszolga, és fukarkodhatik tetszése szerint, de a világ előtt mutatni szükséges.

És az érzés hatja át az egész gyarmat világot. A legfelsőtől a legalsó rétegekig minden osztály ennek a felfogásnak értelmében gondolkodik és cselekszik.

Iparos, kézműves, gyármunkás, vagy napszámos, mihelyest a nyolczadik óra üt, szerszámját eldobja. Átöltözik. Átváltozik, és a következő nyolcz órát új kiadásban tölti.

Innen van, hogy közönbös területeken, nyilvános helyen mindenki egyforma. Legalább is egyformának látszik A külső, a máz egyaránt ragyog. A belső finomultság, csiszoltság pedig egyformán hiányzik.

És ez talán a legmeglepőbb vonása, legalább lélektani szempontból, Ausztráliának. E körülmény a legjellemzőbb.

Sokszor kérdeztek nagyon, miben találom a legnagyobb eltérést az anyaország és gyarmatai között? A felelet nehéz a physiologiai subtilitás miatt. Félttem, félre értettek volna és félre magyarázták volna szavaim értelmét.

Végre is mindenki annak örül, ha annak veszik, a minek látszani szeretne. Még azon esetben is, ha eszménye alacsonyabb a valónál.

Ha egy szorgalmas iparos lemosva a kohó füstjét vagy egy becsületes kereskedő bezárva üzletét, keztyűt húz és dologtalan uracsnak, vagy néha nagyon kétséges nyerevényekből költekező sportsmannak óhajjt látszani, emberi

gyengesség, melyet ha nincs módunkban kijavítani, el kell fogadnunk szótlanul. Mindössze gyermekes hóbort. Tévelygés, mint annyi más.

II.

A falusiak.

A városi typosoktól a vidékiek sok tekintetben eltérők.

Életviszonyaik, foglalkozásaik, napjaik folyása más lévén, nem természetes-e, ha megjelenésük különböző. A «bushman» és «miner» gazda és bányász, két teljesen külön typos. És mindkettő par excellence ausztráliai.

Mindkettőnek a föld adja a kenyerét. Az egyiknek a föld színe, a másiknak a föld mélye.

A bányász községekben él. A gazda a pusztán tanyázik.

A *Miner*, a bányász a föld alatt tölti a nap nagy részét, a *bushman*, a gazda szabad ég alatt van éjjel-nappal.

A kezdet mindkét életpályán nehéz. Fizikai és morális erő egyaránt megkívántatik. A munka fárasztó, csak erős testalkat állja ki. A nélkülözés keserves. A csalódás gyakori. Csak kitartás és akaraterő biztosíthat sikert.

Ha a vállalat be is válik mire meggazdagodnak, életük javarésztét leélték. Homlokukon oda süttötte kinyomatát a bánya légköre vagy a tropikus nap. Söt behatolt a koponya falain át az agyvelőig. Pályájok életökké lett.

A bányász és gazda, sokat van a magányra utalva. Munkaköre távol esik a világtól és a társadalomtól. Ha aztán a hét, vagy a hó végén napszámát átveszi, nekiindul a legközelebbi városnak és hétfő reggelig elkölti az utolsó fillérig.

A keresete jó. A legutolsó lapátos vagy taligázó megszerzi a napi nyolcz óráért a nyolcz vagy tíz shillingét. A hét alatt nem költ semmit. Nincs se alkalmá, se igénye.

Szombat este tehát nekiindul a városnak és addig nem boldog, a míg pénzt érez zsebeiben.

Alkalom nem hiányzik, igénye, vágyai könnyen kielégíthetők. Összes szórakozása helyéül a legelső koresmát választja. És iszik egyik pohárral a másik után. Ha maga nem győzi akadnak hamar pajtások, kik megosztják a pálinkát vele. És épen úgy akadnak kivétel nélkül társak

kik időtöltésül szerencse játékot ajánlanak. A kártya sem hiányzik. Véletlenül mindig van valamelyik ácsorgó zsebében.

A játék vége ismeretes. Nem kíván magyarázatot.

Hétfőn mind vissza tér helyére. Mind ott vár a szokott munkára. És így *da capo*. Saját káran se tanul egy sem. Keresetét változatlanul viszi a hét végén a csapshékre a legtöbb. Mindezt látva, kérdéses, vajon a bér magas volta hasznos-e a szellemi színvonal emelése nélkül. De erről más helyen többet.

A gazda élete egészségesebb, kint lakik az erdőn vagy mezőn. Munkája hasonlóan nehéz. Öserdőt irt, vagy szűzföldet szánt. Terhes szekere előtt néha nyolcz, sőt tíz pár ökröt hajt. Vagy kóczós lován ül tizenkét órát a huszonnégyből. De süt a nap. És éjjel látja a csillagokat. Az anyatermészetnél nem lehet jobb barátja.

Lakása sátor, vagy kunyhó. Maga főz és maga mos. Maga szolgálja, de egyszersmind a maga ura is. A kik megszokták a szabad életet, nem tudnak többé városban maradni. És ki csak látta, vagy hírből ismeri azt, az is rokonszenvvel nyilatkozik életmódjokról.

Ez az archaikus lét népszerűségét kétségkívül a John Bull fiának hagyományos szabadságszeretetében és kaland vágyában találja.

Természetekhez és hajlamaikhoz szolt a teljes függetlenség. A nemzeti jellemmel azonos.

Csoda-e, hogy «Bushman» van nagyon sok. És kerülnek a társadalom minden osztályából.

Elkezdve a Lord másodszülöttétől, kinek földesúri kedvteléseire hazájában nem telik és egy pár száz forintért itten nagy területeket vásárol: eredetők eltérő. De végre is évekig izlésének megfelelő életet élhet és a vadonnak független ura lehet. A takarékos skót juhászig vagy teljesen vagyontalan ir munkásig, az anyaország minden rétege küld vállalkozókat. Sok a hajótörött is. Számos csalódott élet lel végleges temetőt az öserdő vadonjában.

A kinek nem telik saját magának földet vásárolni, valamelyik tanyán keres alkalmazást. Munka mindig akad. Nagy a hiány dolgos kézben. Ki mint pásztor, ki mint juhász, nyer beosztást. Szántóvetőkben, kaszálóokban és favágókban olyan

a szükség, hogy a fa és termés sokszor az erdön és földeken rothad.

A munkások élete sajátságos. A nagy munkásépületek mellett külön házak is vannak. Helyesebben csürnek nevezhetnénk azokat. Mindössze deszkából vannak össze ütve. Belsejök két három helyiségre oszlik. A falak mentén deszka vályuszerű ágyak. Ott hálnak körös-körül. Két sorban egymás felett, mint a tengerészek a hajón.

Egyéb berendezés ismeretlen. A munkások ingóságai: beretvaszija, falinaptár, törött tükör, szegekkel vannak a falra verve.

A gyér ruha tartalma pedig a keresztbe kasul feszített kötelekről függ, mint meg annyi lobogó.

Ha a belső, az «interieur» zagyva, incoherens. A lakók keveréke, antagonismusa még szemet sértőbb.

Vannak minden korban. És mint első pillantással láthatjuk nagyon különböző viszonyok közül és állásból kerültek össze.

De a «bush-life»-nak is csak úgy meg vannak szokásai, illemszabályai és a maga jogköre, mint a világ bármely más községének.

E szabályok között a legelső. Soha sem mutatni a legkisebb kíváncsiságot, sőt még érdeklődést sem társaink személyét illetőleg. Kérdések családja felől a legnagyobb tapintatlanság lenne. Multját életét kutatni pedig határozott sértés.

A gazda minden megjegyzés nélkül fogadja fel legényeit.

Bizonyítványok feleslegesek. Útlevel ismeretlen. Egyik jő, a másik megy. Honnét került? Merre távozott? Senkire se tartozik.

Hétfőn hajnalban bekopogott Willy Smith. Munkát kért s kapott. Szombaton be szólta ismét béréért, és elballagott. Így jöttek és mentek Smithék, Johnesok, Blackek és Whithek. Nevek, melyek semmit sem mondanak. Karok, melyek dolgoztak. Csak ezt ígérték. És erre volt szükség csupán. A bushban több senkire sem tartozik.

De mint mindennek, úgy a bush-élet szabadságának is megvannak a maga hátrányai.

A bush lakói között nem a multért, de a jelenért itélik el a bűnöst vagy naplopót. A bush csavargója a sundowner.

A sundowner, mint a bushman, önálló típus. A szót szóról-szóra fordítva, naplemenőt jelent. Értelme azonban naplopó.

Az osztálynak, mert ma már elismert, sőt elfogadott osztály, életmódja a következő. Mint nálunk a pusztá, az ausztráliai bush a vendégszeretetet úgy írja elő, vándornak soha sem szabad éjjel szállást és délben a kenyeret megtagadni. A szokás törvénynyé vált. Következménye, hogy ebédre mindig jelen meg hivatlan vendég.

A beköszöntő változatlan: úton vagyunk munkát keresni; ha beeseteledett: holnapig kérünk hajlékot.

Ha aztán esetleg munkát ajánlanak, már reggeli előtt elillannak.

A mesterségben avatottak, ne hogy a reggelit elveszítsek, jobb ürügyet gondoltak ki, és a beköszöntő után megmagyarázzák, hogy úton vannak egy vagy másik távoli «bushba».

De nagyon sok szó semmit sem magyaráz. Egyszerűen kéri a vacsorát, ágyat és reggelit.

Vannak olyanok is ma már, a kik még csak nem is kéri, de követelik a megvendéglést. És ezek nagyon közel állanak a mi néhai szegény legényeinkhez.

Csak a romantika hiányzik. A sundownerben nincsenek meg a szegény legény költői vonásai. Ellenkezőleg, lehetően prózai lény.

Sundowner külseje nem vonzó. Ruházata nem hetyke, mint a puszták fiáé, még csak nem is festői, mint a lazaróni rongyai.

Szintelen. Szenyes. Szemsértő.

A legtöbb kopott és zsiros uri ruhát visel. Fehérneműje vagy nincs, vagy ha van, akkor pedig nem fehér.

Változatot a fővegek sokféle neme ad. Vannak minden formában és minden nagyságban. Az apró jockey sapkától a malomkerékszerű ültetvényes madárijesztőjéig láthatjuk a kalapos mesterség összes vívmányait.

Okát nem tudnam megmondani e változatosságának. Miért szorul a sundowner összes inventiója a fejdíszére, rejtély. De az tény, hogy soha többféle főveget egy helyen és egyszerre nem tapasztaltam soha.

Láttam indiai Topyt és mexicói Sombrerót, skót Tam

O'Shantert és angol «Billicock»-ot, Panamát és Homburg-hatokat. De ki tudná el számlálni a jelen és mult, kiváltképen a mult valamennyi üstök fedőit.

A bush lakója már messziről megismeri embereit. Még ki sem válik jóformán a látóhatár ködéből tudja mi közelit. *) Járása, mozgása, egész tétovázó lénye magán hordja jellemének kinyomatát. Nem adnak reá sokat, de túrik őket, mint a sáskát, a jégesőt és a szárazságot, mint a bush egyik átkát.

Még csak biztosítás sincs ellenök.

A bushnak mint a pusztának bája mellett megvannak hátrányai is. A legnagyobb veszély a szárazság. Az egész continens belsejében nincs hegláncz. Így hiányzanak a folyók és ritka az esőzés. Egyes részeken hét teljes éve elmult, hogy pusztít a szárazság. Igazi hét szük esztendő. Kisült a mező mértföldekre. És a barom elhullott millió számra. A tavasszal fordulat mutatkozott. Minden virít. Most a hét bő esztendő fog következni. Mert ebben a csodálatos világrészben az időjárás is sajátos. Rossz és jó évek sorozatokban következnek egymás után.

Lesz jó aratás, bő szüret. És a vidék beözönlik a városokba ismét, elverni jövedelmét.

A bushman bőkezű. Legalább szünetje alatt, ha mulatni megy. Mert mintha kicserélnék, mikor elhagyja tanyáját. Mint a munkás távozva kohójától és a boltos üzletének hátatfordítva, úgy ő is elveti régi mundurját és azzal a régi egyéniségét is. Olyan lesz, mint a tömeg bármely tagja. Új öltözetben, kikent fűrtökkel jelenik meg az élet színpadán és bent marad a városban, míg pénze tart. Részt vesz versenyeken, galamblovészeten és mindenütt, a hol személyes tulajdonai érvényesülhetnek, és mindenütt, a hol mulatni reményel. Még pénze tart, barátok sem hiányzanak. Ha pedig elfogy visszatér és úrból lesz ismét paraszt, a jövő termésig.

A mi szinte jellemző világot vet erre a demokratikus népre, hogy ha szabadságon egyformán urat játszik a szolgálta

*) Vannak az országutak mentén tanyák, melyeknek ára csökkent, tudva lévén, hogy a sundownerek minden este jelentkeznek.

és gazdája, viszont a bushba visszatérve, egyformán dologra lát mindkét fél.

A leggazdagabb földbirtokosok csak úgy vágják a fát, hajtják a marhát, vagy usztatják a juhot, mint béreseik.

Még csak életmódjuk sem különböző. Az urasági lak is nagyon szerény. Mindössze tanya, sohase kastély. De nem is igyeksenek épület befektetésekre költeni. Minden azt látszik kifejezni a «Bushon jó így is». És élnek kezdetleges módon, megtagadva minden legkisebb kényelmet egész éven, sokszor éveken át és a megtakarított pénzt gyűjtik gondosan, hogy aztán városba utazva nagy lármával, nagyon rövid idő alatt verjék el. Csoda-e, ha kedves vendégek.

E körülményben rejlik magyarázata, miért olyan egyszerűek az otthonok és fényűzőek a vendéglők.

Az ausztráliai, ha tehetsége alatt él otthonában, tehetsége felett él otthonán kívül. E mondat sarkigazság, axioma gyanánt vehető. És ez nem csak a bushman, de az egész lakosságra nézve áll. Ebből magyarázható, hogy a helybeli itélet annyira szigorú. A gondolkozásmód annyira pessimista.

Szomszédját mindenki legalább egy fokkal lejjebb szálítja a látszatnál. A legcsillogóbb fény helyett először az árnyat nézi meg, melyet az vet. Soha kegyetlenebben bonczolni embertársát nem hallottam, mint az új-világ új népe között. Talán mert túlzóknak akarnak látszani, támadják meg még a valót is. És lássunk bármi meglepőt, jót vagy fényeset, a közönség első megjegyzése: ne higgye azt.

És e sötét felfogás, keserű gondolkozásmód kifejezést nyer arcokon is. Pessimistikus, kétlő nézeteik oda van vonásaik közé ékelve.

Mint az amerikai, az ausztráliai népfaj physikuma is kezd typossá fejlődni.

Az anyag nagyjára ugyanaz. Angolszász középeurópai elemmel vegyülve. Itt-ott héber keresztelés.

A föld és életviszonyok is sok hasonló vonást tüntetnek fel. A nagyvárosok pénzláza hasonló az Egyesült-Államok üzérzsellemeivel. A «Bush-life» sokban megegyező a «Raage» kezdetleges létével. És mégis, egybevéve az amerikai élet, sok tekintetben eltérő. Más a lét alapszerkezete és mindenekfelett más az amerikai athmosphæra, ennek

megfelelően különböző az «amerikai» az «ausztráliai» lakostól.

Ha az amerikai első látásra meglep, mint jól vagy túl-táplált, az ausztráliai ellenkezőleg szikár. Tartása emennek sokszor puha, emez szilárd, edzett. Arcukat nézve, az Egyesült-Államok gyermekeinek álluk a legfejlettebb. Sokszor aránytalanul előre álló. Ausztráliában ellenkezőleg az orr erős.

Röviden a tipikus ausztráliaiit következőkép lehetne jelezni. Szikár. Edzett. Sötét arczbőr. Nagy orr.

Ha a külső nem, úgy a hang és hangsúly árúlja el az amerikaiit. Ugyanezt mondhatjuk az ausztráliaiiról is. És mint külsejök, bár rokon, de nem hasonló, ugyanazt jegyezhetjük meg nyelvezetökről. Az amerikai tweng ismeretes. A hang, a torokból az orron át jö. Ausztráliában az Angliában olyan elterjedt torok- és gégehangok majdnem teljesen megszűntek, és a szó egyenesen a szájpaddásban alakul. A hangsúly is eltérő. Az amerikai inkább énekelve beszél. Az ausztráliai elhúzza az utolsó szótagot. Amerika sok régies elavult kifejezést használ. Ausztráliában számtalan az új Cokney-Slang, vagy londoni utczai szólásmód.

De mindkettő megegyezik abban, hogy hangosabban beszél, mint szükséges. Ha kérdeznének, mihez szoktam legnehezebben, mi sértett az új-világrészekben leginkább, azt kellene válaszolnom: az emberek hangja legtöbbször, az emberek gondolkozásmódja legerősebben.

III.

Néposztályok.

A typosok mint polgári, katonai és egyháziakat osztani fel Ausztráliában nem lenne jellemző.

Kasztkülönbség nem létezik. Legalább a külvilágra nézve nem. A jellemzetes vonás épen az ellenkező. Tegye be maga megett háza, üzlete, hivatala ajtaját, az utczára érve mindenki egyforma jogokat élvez. És egyszersmind egyforma szint ölt. A nyilvánosságra nem tartozik se magánélete, se foglalkozása senkinek. A világ előtt magánzók, *Gentlemanek* és *Ladyk* akarnak lenni mindannyian.

A polgár, katona és pap az utczára menve nem kép-

viseletéül külön státust, vagy társadalmi osztályt. A bíró parókáját a törvényszéken, katona kardját a kaszárnyában, pap a reverendáját a sekrestyében hagyja.

Az ausztráliai utca nem mutat különféle egyenruhákat. Még csak társadalmi különbségeket se. Typusa az egyformaság, mondjuk egyenlőség.

És az egyenlőség, mely megérkezésünk pillanatában meglep bennünket és óráról-óra világosabban jó kifejezésre, az egyenlőség, mely nemcsak minden községre és városra, hanem az összes államokra és az egész új-világrészre egyaránt üti bélyegét.

Ausztrália asszonyai ma már, mint az amerikai, sajátos jellemvonásokat mutatnak. Sok tekintetben ők is hasonlóak tengerentúli nővéreikhez. Ez érthető, tekintve, hogy unokatestvérek. A nagyatyák sokszor közösek. Ha pedig nem, úgy az öszszülők kerültek ugyanabból a fészekből.

Még hasonlóbbá tette őket a sok hasonló életkörülmény. Mindenekfelett teljes függetlenség és a férfivilággal egyenlő jogkör biztosított számukra kivételes előnyöket.

Egyforma közoktatásban részesülnek. Ugyanazon iskolákat és egyetemet látogatják. Számos nyilvános állást foglalhatnak el. Szavazati joguk van, így politikai tényezők.

Külseje rokonától, az amerikaitól, ép úgy, mint a férfiaknál láttuk, sok tekintetben eltérő.

Az amerikai asszony sokat őrzött meg vagy utánózik a latin népek bevándorlónői vonásaiból. Megjelenésben mintaképe Páris, modorában sok van az olasz és spanyol faj simulékonyságából. Alkalmazkodási tulajdonai példaszzerűek. Jogait, melyeket féltékenyen őriz, ügyesen rejti el. Mindig mint a gyengébb lép fel. Jogok helyett oltalmat kér. És így többet nyer jogáinál is.

Az ausztráliai asszony erős, de nem diplomata. Erős testileg és szellemileg. Korán fejlődik. És időelőtt öregszik meg.

Otthonában mindannyi korlátlan hatalmat gyakorol. És a legtöbb fáradhatlanul dolgozik.

Hazulról távozva, fellépése nem tudja levetni a parancsoló kifejezést. És ha megszűnik is jogköre feltétlen engedelmességet vár.

Nyilvános helyre olyan fellépéssel érkezik, mintha a férfiközönség szolgaszemélyzete lenne. Az utcán megvárja, hogy kicsi, nagy kitérjen egyaránt. Közuti vagy vasuti kocsiba úgy lép, mintha magánhintója lenne. Mindent elvár, sokat követel, keveset viszonz és semmit sem köszön meg.

Modora élénk. Nem jó, de nem is félszeg. Beszédes határtalanul és hangja éles kiabáló a siketítésig. Kézmozdulatai határozottak, arczjátéka változó, sokszor túlzott, kaczagása hangos és visszhangzó.

Szellemi képessége fejlett. Könnyen tanul. Nehéz iskolákat végez. Vizsgálatait sikeresen teszi le. Szorgalmánál csak becsvágya erősebb. Megjelenésére sokat ad. Külsejére hiú. Főtörekvése nem annyira előnyösebben nézni ki, mint többnek látszani.

Gyakran jó zenész, soknak kitünő hangja van. Idegei vasból látszanak kovácsolva. Észbeli képessége fejlett. Kedélye kevésbé. Értelmes, de csak ritkán érzékeny. Sokat nevet, sohase sír.

Typusait osztályozni ez idő szerint még korai. A kivételeket mellőzve, az ausztráliai nő egyforma jellemzetes vonásokat tüntet föl. Egyiknek több, a másoknak kevesebb pénze van; egyik kisebb, másik nagyobb házban lakik; ennyi az accidentalis, de épen nem essentialis különbség.

A legtöbb, ha nem is egyforma, de hasonló körülmények közt nő fel, hasonló iskolába járt. Hasonló légkört szívott. Egyforma a gondolkozásmódja. Egyformák vágyai. Azonosok céljai. Egyiknél jobban szembetűnik, mint a másiknál. A munkásosztálynál esetleg csodáljuk ugyanazon tulajdonokat, melyek az urak között visszatetszők. A kereset ösztöne, míg szorgalom, dicséretet érdemel, ha kapzsisággá fajul, elvetendő. De alapjában véve az indító erő, maga a munka ösztöne, nagyon hasonló forrásból ered. E változatlan alapelemek, e rokon elsőfokú érzések teszik Ausztrália lakóit olyan hasonlókká egymáshoz. És ugyancsak ezek az alapelemek, közös ösztön és megfelelő természet alapította új otthonát, az egész új világérszt saját hajlamainak, énjének megfelelően. Ez alaptulajdonok alakítják, kormányozzák saját felfogásuk, saját eszményeik irányában.

Typusokról, a mint látjuk, osztálykülönbség szerint nem

lehet beszélni. Foglalkozás és vagyonskülönbségről lehet mindössze szó ez idő szerint. Tegnap még vagyonskülönbség sem volt. Mind egyformán szegényen jöttek az ó-világból.

A ma meghozta a vagyonskülönbséget. És a holnapnak meglesznek osztálykülönbségei, de jelenleg ezekről beszélni korai lenne. Ez idő szerint még *nincsenek.

A legfényesebb házak tulajdonosairól tudjuk, hogy pár évtized előtt mint vagyontalan munkás batyúval hátán érkeztek. Felesége, kinek fején gyémántdiadem tündökölt, saját kezemunkájával kereste kenyerét.

A szín változott. És más a jelmez. De a férfi és nő azonosak. Szívöket, fejöket nem cserélhették ki. Régiek érzelmeik, változatlan a gondolkozásmód.

A változás a jövő nemzedéknél elkerülhetlen.

Más földön és viszonyok között születtek. Változó körülmények közt nőttek fel.

Hogy Ausztrália jövőnö nemzedéke a maitól sok tekintetben eltérő leend, a viszonyok természetes következménye.

Új földön látták meg a napvilágot. Kedvezőbb viszonyok közt fejlődnek. Eltérő életet folytatnak.

A gyermekekre egy futólagos pillantást vetve, mindez világosan szembetünik.

Ausztrália fiatalsága már is felette különbözik atyáitól. Szükséget nem ismert. Jobbléthez volt bölcsökorától szokva. Nem a létért, csak jobblétért fog dolgozni a jövőben.

Mind ennek teljes tudatába van. Innét a csodálatos önállóság fellépésében. E független magatartás az, mi először tűnik fel az antipodusok fiatalságánál. Vállalkozó szelleme csak másodsorban jó kifejezésre.

Külseje erőteljes, csontos, vonásai erősek, sokszor durvák. Kifejezése korán érett.

Modorok nincs. Illetleneknek sem nevezhetnénk. Még kevésbé ildomosoknak. Soha se tanultak se formaérzékét, se illemszabályokat, így e téren semmit se várhatunk.

Képességek jóminőségű. Könnyen tanulnak. És a mi szükséges, vagy a mennyit szükségesnek vélnek, azt elvégezik.

Gyakorlati, positiv tudományok érdeklik csupán. Elvont tárgyak iránt közönyösök. Szám- és mértan a két fő tárgy, aztán physika és vegytan következnek. Történelmi ismereteik gyengék. Aesthetikai és ethikai fogalmaik nincsenek.

A ruházat a leányoknál nagyon is, a fiúké pedig nem eléggé gondos. Kedvencz időtöltésök a sport. A különböző labdajátékok valamennyiét lelkesedéssel folytatják. Az iskolák egymás közti mérkőzése a játék terén fontosabb esemény a tanév folyamán a vizsgálatoknál. Rendesen ügyesek, kivált ha korukat tekintetbe vesszük. Lovagol is valamennyi. A ló a legtöbb helyen még a természetes közlekedési eszköz. A gyermek csaknem egyszerre tanul meg járni és lovon ülni. A vidéki iskolákba az apróság mind lovon jár. Minden iskola udvarán van egy fedett állás. Csoda-e, ha megülnek bármilyen makranczos csikót, bár sokszor nagyon csunyán lovagolnak. Este, előadás után a versenyt hazafelé — nem tudnám a kellő élénkséggel, tüzzel leírni. Azt mindazok képzeletére bizom, kik iskolás fiúk voltak és arra az időkre vissza tudnak emlékezni.

Az ausztráliai gyermek közel áll nagyon a Marc-Twain Tom Sawyer-éhez. Önállósága majd olyan kifejtett, jóllehet inventiója, képzelőtehetsége korlátoltabb.

A kalandot szereti, de nem művész és mindenekfelett nem költő. A fiúknál hiányzik a képzelőtehetség. A leányoknál pedig nincs meg a kellő érzelem. Felette jellemző, a bábjáték aránylag milyen kis szerepet játszik.

Nálunk a kis leány első érzéseit bábjára ruházza. Bábját ringatja, öltözteti, ápolja. Hogy milyen az a báb, mellékes. Legjobban a legegyszerűbbek szólnak képzeletéhez. Legjobban rongyból összezsavart bábuját szereti. Erre ruházhatja legzavartalanabb szeretetét. Azt festheti legkedvesebbé saját fantáziájában. Ez olyan, minőnek képzeli.

E rongybábot öleli, csókolja szive teljes erejével. Hul latja érte, ha elveszíti, legforróbb könnyeit. És sír, mint soha sem fog többé az életben sírni tudni. Az ausztráliai gyermek nem ér reá fictióban élni. És nincsen is képzelőtehetsége ilyent alkotni, sem érzése ilyent óhajtani.

Fut a pázsiton, szalad a kimerülésig a forró nap-sugarai alatt. Játéka kétségkívül egészségesebb, bár kevésbé költői. A testet edzi, a physikumhoz szóló munkát igényel és fáraszt, ez a fő.

Természetes ezek után, hogy gyermek és szülő, gyermek és tanító, gyermek és külvilág közt a viszony eltérő.

Otthon keveset van. Családja körében alig él. Mint egész apróság, a gyermekkertbe vezetik, onnét iskolába, aztán az egyetemre vagy munkába kerül; de haza legfeljebb csak hálni tér.

Szünideivel csak így van. A házon kívül tölti szabad idejét. Alig nyelte le az utolsó falatot, szalad a játékezőre, vagy elmegy kirándulásokra. Sokszor napokig marad távol. Mindez természetes. Aztán kényelmes is. A szülőknek megvan a magok foglalkozása. Óráik túl vannak terhelve reggeltől estélig. Ha a gyermekek véletlen otthon marad, senki se ér reá azokkal foglalkozni.

Erős kötelékek, mély, érzés benső szeretetről ilyen körülmények közt alig beszélhetünk. Ez a mai nevelési rendszer természetes következménye. A gyermek fő törekvése, hogy önnálló állást foglaljon el. Vágya, hogy ne szorúljon senkire. Megházasodik vagy férjhez megy és külön otthont alkot, a mi természetes. De nem egy esetben marad nőtlen vagy nem megy férjhez, de azért előszeretettel hagyja el szülei házáat. Szabadabb. És függetlensége előnyösebb üzlete számára. Eleinte bizonyos kötelék mintha még tartana. Nem soká. Aztán a relatio mindössze külső, mondjuk egyszerűen névleges.

Ismertem családokat, kik öreg szüleiket, daczára, hogy a szomszéd városban laktak, évekig nem látták. És semmi vágyat nem mutattak azokkal összejönni. Ha találkoztak is, vajon minők lehettek érzelmeik?

De mi még feltűnőbb és mindenki észreveszi megérkezése pillanatától fogva — a szülői tisztelet hiánya. E szomorú állapot ma már olyan komoly méreteket ölt, hogy az ellen nyílt és hangos felszólalások mind gyakoribbak. A mi még szomorúbb, hogy a baj orvoslására gyermek-javítóintézeteket kénytelenek létesíteni, hová a fékezhetlen fiúkat és leányokat helyezik.

A tisztelet megszűnése — első lépés a socialis-rend felbomlása felé. A családi kötelék lazulásával szükségkép gyengül az államszervezet.

A kormány kezdi észrevenni a veszélyt. Az új nemzedéket mind nehezebb vezetni. A törvényhozó és végrehajtó testületek munkája nőttön nő. A nép mind fékezetlenebb lesz. Népből tömeggé fajul. Munkáskérdések, foglalkozásnélküliek

követelményei, munkaszünetek és munkászavarok egymást váltják. Törvény pedig az állapot megszüntetésére tehetetlen. Törvényeket az osztály saját érdekeiért hozza. Akadnak komoly államférfiak, kik a veszélyt látják teljes mértékében. A rövid távolságot is ösmerik, a mi még az anarchiától a mai helyzetet elválasztja. És vannak olyanok is, kik felfogják a veszélyt, de megakadályozni a baj terjedését csak a jövőendő nemzedék tervszerű nevelése lenne képes.

Ausztrália kétségkívül nagy válság előtt áll. Vége szomorú kimenetelű lehet. Segélyt ellene csak saját fiai nyújthatnak. Biztosítékot saját gyermekei gondos nevelése, azok egészséges gondolkozása, önzetlen munkájában kell találania.

IV.

A munkások.

Ausztrália a munkások paradicsoma. Legalább ezt a nevet vitta ki. Hogy az elnevezés mennyiben jogosult, vesünk futólagos pillantást a mai helyzetre. A nyers munka az ausztráliai élet fő és legszembevetőbb vonása.

Munkás a szó szorosabb értelmében mindenki. A munkaadó épen úgy, mint az alkalmazott. Dologtalan, mint kivétel, lézenghet egy-kettő, — de mint osztály nem létezik.

Mit az angol «leasure-class», úri osztálynak hív, ekkoraig nem fejlődött ki. Ma még nem pihennek.

A gazdag mint a szegény dolgozik egyaránt. Sőt a munkaadó — kétségkívül többet, mint alkalmazottjai.

A napszámos minden tekintetben kivételes előnyöket élvez. A dologidő-tartamát a törvény *nyolcz* órára szabja meg. A díjminimum átlag egy shilling egy órára. Az élet összes szükségleteit a fél napszám bőven fedezi. A másik felét kiki szórakozásra, kedvteléseire költheti.

Az előnykétséges. Kétséges az egyénre és még kétsége-sebb a társadalomra nézve. A kereset többlete, mint egy más helyen is említve volt, csak a műveltség és szellemi fejlődés magasabb fokán hozhat hasznos gyümölcsöket. Ha ez előfeltétel hiányzik, csak az emberi természet alacsonyabb ösztöneinek nyújt táplálékot. Italba vesz és játéokra tékozolódik a legtöbb felesleg.

A napszámos bőkezűen költi el keresetét. Törvényeit úgy hozza, hogy kárt ne lsson semmi körülmények között sem. Ha nincs keresete, a kormány köteles munkáról gondoskodni. A midőn pedig nem birná ereje többé, akkor meg minden egyes honpolgár nyugdíjat élvez és ha kívánja, menházakban tartják el haláláig.

Így sorsát sok előrelátással biztosította. Sőt tovább ment, eleve lehetlenné tett minden komolyabb szükségét és veszélyt. Minedenekfelett annyira megnehezítette az új munkáselem bevándorlását, hogy az majdnem lehetetlen manapság. A törvények megannyi akadályozó és megkötő szakaszokkal lépnek fel. Így például olyan, a kinek bőre nem *fehér*, nem szállhat partra. A ki bizonyos vizsgálatokra nincs képesítve, hasonlólag visszautasíttatik. Ez egyértelmű a tényleges chinai fallal. Melbournei tartózkodásom alatt egy pár kalapos hetekig várt engedelemre a kikötésre, de végtére is csak különféle kötelezettségekkel kapták azt meg.

A munkáspárt — testvérei ellen szavazott. És a munkáspárt ura ma a helyzetnek.

A napszámos kezében van a hatalom.

A napszámost két főcsoportra oszthatnók. Az egyszerű munkás és a kézműves vagy iparosokra.

Munkás ismét van bushman, földmívelő és bányász; a városokban pedig a szerint, a mint gyárakban vagy a gyáron kívül kap alkalmazást, választhatók szét.

A díjat illetőleg a *bushman* erdőirtó, csikós, gulyás, juhász kapja a legcsekélyebb napszámot. De teljes ellátásban részesül, mi nagy előny. Ez az összes napszámosok között a legrokonszenvesebb elem. Egyszerű egészséges életet él. A bushman az őserdőben ismét a természet gyermekévé lesz.

A földmívelő közel áll hozzá. De kevésbbé vad, kevésbbé viszontagságos napokat él. Sokszor családos, de akkor megszűnik napszámos lenni; tanyát vásárol magának, vagy bérel, máskor a kormánytól kap földengedményt.

A bányamunkás végre az, a ki legtöbbet keres, de viszont a legnehezebb munkát végzi. Nyolcz órát dolgozik, mint a többi, de a föld alatt, és ez kétszeresen számol. Azonkívül sokszor életveszélyes a kenyérkeresete, mert a robbanások, hegyomlások a talaj viszonyai következtében gyakoriak.

Az ausztráliai napszamos dicséretére kell megemlítenem, hogy jó dolgozók. Kiváltképpen eszélyesen dolgozik. Se időt, se fáradságot nem veszít hiába. Beosztása czélszerű, kivált ha átalányban vállalt munkát.

A kormányzói palota kertjén túl épen egy ház épült, mialatt ottan tartózkodtam. Mindössze három ember vállalta el a munkát, a *Job*-ot, mint a hogyan itten mondják. Ez a három ember, mint gyermekek az építő-láda koczkáit, rakták a téglákat egymás mellé és egymás fölé. A nélkül, hogy nagy állványokat emeltek volna, vagy mészt és maltert pocskoltak volna, tisztán munka és anyagvesztés nélkül fejezték be rövid idő alatt az épületet.

Még csak sietni sem láttam őket. Fáradtak sem voltak soha. Egyszerűen midegyik pontosan ismerte napi feladatát és így a «Job»-ot játszva fejezték be.

A napszamosok második főcsoportja a gyári munkás és kézműves. Nagyobb számmal persze az előbbieket vannak. Munkakörük a rendes gyári munkásával közös. Gépek mellett gépekké lesznek ők maguk is.

Fizetésök az európai társaikénál tetemesen magasabb. Életkörülményeik hasonlíthatlanul előnyösebbek.

Lakásviszonyaik rendesen jók. Mindegyiknek megvan a maga kis faháza — és az előtt, vagy a mögött pár négyszegláb kert.

A ház négy vagy hat, sőt nyolcz helyiségre oszlik. A legszegényebbeknek is van két háló- és egy nappali szobájuk. A butorzat kényelmes. Sokszor majdnem keresett, és a nappaliban a zongora épen nem ritkaság. Még a legszegényebbeknél is láttam egy hangszeret. Sőt azon esetben is, ha egy dalt sem képesek elkalapálni.

A zongora, mint a magyar paraszt házában, a dísznyoszolya, a jólét, a mód jelképezője, bár senki sem használja.

A gyáron kívül dolgozó kézműves kis király. Mindenek előtt számuk korlátolt. Keresettek nagyon. Csoda-e, hogy áruk magas. Egy jó mesterember napidíja képviselői, sőt megesik, hogy ministeri. Nyolcz órai dologért egy-két, sőt van eset, hogy három font, tehát egész hetvenöt koronára tehető. A rendes az egy, vagy másfél font. Az összeg aránytalanul magas, még ausztráliai viszonyok mellett is. A túlesigázott

munkadíj máris közzügolódásra ad okot a munkaadók részéről, s ez az ausztráliai iparélet lassu fejlődésének egyik főoka.

A mai állapot nemzetgazdasági hátrányai kétségtelenek. A legelemibb gyártmányok a behozatal tárgyai a visszás helyzet következtében. Az ipar fejlődésének a kézműves és napszámos saját maga állja útját. Az ország fő kereseti forrásait az érdekelt felek aspasztják ki.

Mint a tőzsdén a tőkepénzes, úgy a műhelyek mesteremberei minduntalan «zártkörökbe» csoportosulnak. A piacnak korlátlan urai. És ott mind megannyi zsarnok uralkodik.

Ez állapot egészségtelen. Veszélyes. Ez a majdnem elkerülhetlen gazdasági válság hatásaiban kiszámíthatlan. Az iparélet kilátásait sötét fellegek fátyolozzák.

A munkásnak, a mint látjuk, legalább ez időszerint jó élete van. A helyzetnek korlátlan ura. És mindent elkövet, hogy a helyzet változatlan maradjon.

Munkástársulatok, körök, védészövetkezetek mind oda törekednek, hogy a jelen előnyeik csorbitatlanok maradjanak.

Az általános ipar élet fejlesztése helyett a személyes előny lebeg szem előtt. És e tekintetben mesterileg háritottak el minden akadályt, minden vetélytársat, vagy ellenpolitikai irányt.

A munkással szemben a munkaadó helyzete aránytalanul terhes. Úgyszólván csak kötelességei vannak alkalmazottjaival szemben. A legkisebb vétséget nehéz büntetés torolja meg. Ha a megszabott időn túl üzletében munka folyik, szigorú birság terheli. Ha a napszámosát baleset éri, ő a felelős. Ha meghalna az illető, köteles az özvegyről és az árvákról gondoskodnia. Így biztosítani kénytelen minden alkalmazottja életét.

A nehéz biztosítási költségen és drága béren kívül a gyáros vagy üzlettulajdonosnak saját magának kell a legtöbbet dolgoznia. Reá nézve nincs munka záróra. Reá nézve nincs védészövetkezet. Ki van téve minden esélynek és felelős mindenért; csoda-e. ha sikert akar, azt csak a legnagyobb erőmegfeszítéssel érheti el. Csak személyes tulajdonságok és személyes erőfeszítés biztosíthatnak némi hasznot.

De ha a munkás dolga könnyű, haszna nagy: kevés a munkaadóé, kinek munkája nehéz, és szerény nyereséget

mutathat fel. Az az osztály, mely e kettő közt van, a clerk, a segéd, vagy irtok legrosszabbul jár.

Először is díjazása kevéssel jobb, mint Angliában. De tekintve az életviszonyok drágaságát, így tényleg rosszabb.

Napdija alig, vagy épen nem emelkedik a napszámosé fölé. Az iparosoké alatt pedig messze elmarad. A clerk iskolázott, olvas, szükségkép valamely társas- és játék-kör tagja. Ezenkívül megjelenésének kifogástalannak kell lenni. Állása sokszor külsejétől függ. Néhány társadalmi kötelezettség is terheli. Ha esetleg néha kirándulást szeretne tenni vagy színházba menni, a legelemibb és legszükségesebb költségektől kell azt megvonnia.

Az alsó hivatalnok osztozik e nehéz sorsban. Egyszóval mindazon állások, melyek többé-kevésbé bizalmat igényelnek és felelősségterhesek, a legsanyarubbak s ezenkívül elnyerésükre bizonyos képzettség és tanultság szükséges. Ez az elem a gyarmat mostoha gyermeke. Soha sem viszi előbbre kétes-előnyű irodai vagy üzleti foglalkozásánál, mindig clerk, vagyis segéd és irtok marad halála napjáig. Még az állam sem veszi őket pártfogása alá. Maga a liberális, hogy ne mondjam radikális kormány is eltaszítja magától mint oly embereket, kiktől nem sok támaszt várhat a választások alatt. És a kik elégedetlenségök daczára nem veszélyesek.

Ez osztályban a gyöngye nem is képviselve van. Napról-napra több nő igyekszik kenyerét önállóan, munkájával keresni meg. Mind többen óhajtják függetlenségüket biztosítani. Boltokban, üzletekben, irodákban, alsóbb hivatalokban nagy számmal vannak alkalmazva. Munkájok alig könnyebb a napszámosénál. Sok tekintetben nehezebb. Még physice tekintve a kérdést is. Egy kalapos, vésnök, vagy mázólo dolga alig fáradtságosabb egy szabóné, gépiró, posta és táviró hivatalnoknőénél. És a kereset itt még szerényebb, mint a férfiaknál hasonló állásokban.

Ha az asszonynak nehezen kell kivivnia bárhol függetlenségét, Ausztráliában nem könnyebb a feladata. De ma nemcsak megkeresi kenyerét és független — de politikai jogai is vannak. Szavaz. És legközelebb mint képviselők fognak fellépni. Tehát még több dolgot keresnek, még több munkát akarnak napi foglalkozásaikhoz csatolni.

Pedig van elég kétségkívül így is. Az ausztráliai nő,

kit az utcán olyan túl czifrának látunk s felesleges ékességeivel olyan tétlen benyomást okoz — hazatérve ledobja jelmezét, félretolja álarczát és dologhoz lát szaporán. Egyedüli munkakörére szorítkozik. Ritkán olvas, néha zenel, de intellectuális élete határolt lévén, nagyon, komolyan, csak munkája érdekli. És dolgozik, mikor cselédjei már régen leszolgálták a munkaidő tartamát, vagy épen kimenőjüket élvezik. Mert az ausztráliai szolga mindössze alkalmazott, ki bizonyos meghatározott munkát köteles a nap folyamán elvégezni. De azzal ha kész, a maga ura. És ezt ha esetleg feledné munkaadója, világosan adja értésére.

A felső osztályt az ügyvédek, orvosok, államhivatalnokok képviselik. A felső osztály dolgozik legtöbbet. És ennek munkája a legterhesebb. Törvény nem írja elő a foglalkozás időtartamát. Szorgalmukat nem csökkenti védóra rendszer.

Foglalkozásuk emellett jövedelmező. Így a természetökben rejlő munkakedvhez a még sokkal inkább természetökben rejlő birvágy járul. Csoda-e, ha dolgoznak mindig és mindenütt. Uton-utfélen. Reggeltől estélig. Hogy egy idevaló ügyvéd, ki a mellett üzletember és esetleg politikus — mire képes huszonnégy óra alatt — azt igazán nem érek reá felsorolni. De minden új ügy, új jövedelmi forrás és mintha azt meríteni lenne egyedüli boldogságok.

Mint említém, az ausztráliai jó dolgoz. Rendszeres. Fáradhatlan, míg a foglalkozás haszonnal jár. Haszon nélkül nem tesz semmit. Még csak egy tollat sem vesz kezébe. Nem theorista. Nem fog fel semmi munkát, melynek közvetlen vagy közvetett hasznát ne látná. De hogy buzdítsa, mindenekelőtt pénzt kell jövedelmeznie. Az arany az igazi varázserő. Mind ez az előzményekből érthető.

A jelen életalakulatokat mind a «keresés» és «kereset» állapították meg. Mind a kivándorlók munkája. A napszámosságok szorgalmának gyümölcse.

A körülmények javultak, de a törekvés nem csökkent.

A második nemzedék vagyonosabb, de azzal nottek igényei is. Ezeket kielégíteni kétszeres íaradságot fog okozni.

Ha a nagyapa elég könnyen kereste *kenyerét*, fiának más *ebédre* jött étvágya — és ezt már nehezebb kielégi-

teni. Az unokák majd «jól» is igyekeznek étkezni és hogy ezt miképen biztosíthatja, az nagyon kétséges.

De az idő még szerencsére messze van. Ma a munkaelosztás lehet kifogás tárgya. A munkástörvények túlzottak. A munkadíj aránytalan, de a munkakedv és munkaerő itt van bármerre tekintsünk. Megnyilvánul előttünk minden lépten-nyomon. Munka, mely Ausztráliát alkotta, fentartja és jövője elé vezérli, nem csökkent. És reményelem, az egészséges munka fogja megóvni a munkásveszélytől.

V.

A politika.

A Commonwealth, vagy Ausztrália egyesült-államainak politikája Gordiusi csomóvá bonyolódott.

Megmagyarázni a helyzetet ki e földet nem ösmeri és népe között nem élt, nagyon nehéz feladatot.

Az öt állam és Tasmania szigete, névszerint: Queensland, New-South-Wales, Victoria, South és North Ausztrália Tasmaniával képezik a federaed Common Wealthet. Élén közös miniszterelnök és kabinet állanak. A törvényhozást két ház végzi. Egy alsó, vagy képviselőház és egy felső, vagy senátus. Ez időszerint Melbourneban tartják üléseiket. De rövid idő mulva új «federal-capital» épülend, Washington példájára.

A törvényhozó testület mellett főbiróság áll, az interstate, vagy a nemzet közötti ügyek elintézésére. Három élethosszigan kinevezett bíró a legfelső táblát alkotja.

A koronát a Governor General képviseli.

Az egyesült kormányon kívül mind az öt államnak, valamint Tasmaniának is külön kormánya van. Valamennyiben egy alsó- és felsőház a törvényhozó testület. Mindannyinak kormányelnöke, ministeriuma teljes számú. Autonom valamennyi és törvényeit függetlenül hozza a szomszéd államoktól.

Végrehajtó közegei, bírósága önálló mindannyinak. Élén főbírók állanak, kik a kormányfő esetleges távolléte alatt helyettes kormányzók. A főbíró az állam második hivatalnoka. Az első mindenikben egy-egy kormányzó. Ki udvart tart és a királyt, a felséget helyettesíti.

Mint látjuk, összesen van hat, illetőleg a federálissal hét kormány. Egy fő és hat társ, tehát hét kormányzó, hét udvartartás, hét miniszerelnök és hét ministerium. Hét felső és hat alsó ház. Hét főbíró és hét bíróság.

Ausztráliának tehát összesen 14 háza van és e 14 ház kevesebb lelket képvisel, mint fővárosának lakosai . . .

«Ausztrália is ovar governed» túl vagyunk kormányozva, a rendes felkiáltás. De azért kevés kilátás van a kormányzat gépezetét egyszerűsíteni. Mielőtt a mai politikai viszonyok hátrányait vitatni kezdenénk, ne feledjük, hogy a képviselők, ellenkezőleg az anyaországgal, fizetést húznak. A politika mindenekfelett kereseti mód. Jaj annak, ki e kérdést fel merné vetni. Eleve nyakát szegné minden államférfi, ki nyilvánosan akarná hirdetni, hogy a fizetett képviselő, a parlament mint kereseti forrás, a politikai élet színvonalának csökkentését vonja maga után.

Orvoslást így más irányban keresnek. Mondjuk egy-egy tapaszt ragasztanak, ha a seb kiújjul. De a nemzet politikai élete meg van támadva, már ma, gy rmeckorában, alapelemeiben.

Sok, nagyon sok politikusban nincs meg a szükséges képzettség — törvényt hozni. Államtudományi ismeretei sok esetben teljesen hiányzanak a nagyobb horderejű kérdések megítélésére. Rövid, hiányos nevelése, korlátolt olvasottsága gátolják a helyzetet magasabb szempontból vizsgálni.

Legyen szándékuk a legjobb, meggyőződésük a legőszintébb, határozataik végzetések.

De a mint hallom, nagyon sok esetben már a kiinduló pont hibás és az indok is hamis. Aprólékos előnyökért ismételten áldoznak fel nagy célokat. Személyes haszon gyakran hiúsítja meg az állam érdekeit. A politikus hasznát akarja látni mesterségének. Mindenekelőtt oda törekszik, hogy az kifizesse magát. A nélkül, hogy eljárása vádolható lenne, és menten minden gyanu árnyékától, természetesennek véli, hogy saját előnyeit és a hozzá legközelebbi érdekeket tartja szem előtt. Érthető, hogy a cégének melynek, tagja, vagy a vállalatnak, melynek tulajdonosa, előmenetelét sietteti. Ott vannak összes érdekei csoportosulva. Ott van otthon — a képviselőház mindössze átmeneti

tartózkodás és csupán mellékfoglalkozás. Mellék, de egy-
gyel több biztos kereset.

A képviselők mind nagyobb számmal kerülnek a munkásosztály közül. Ezen elem a legszamosabb és legerősebb. Erős minden tekintetben. Agya fejlett, izmai még inkább. Harci képessége, mi végre is a főkéllék a választási siker biztosítására elsőrendű. Primitív ember minden tekintetben. Elemiek testi előnyei és elemiek fogalmai is.

Ha nemzetgazdasági ismereteik hézagosak, nincs okunk csodálkozni. Természetesnek kell találnunk azt is, hogy inkább fekszik szivükön a napszám magas ára, mint a költségvetés egyensúlya. Sőt az is érthető, hogy a jelen előnyös és kivételes helyzetöket, mai hatalmokat könnyebben látják biztosítva, óvintézkedések létrehozásával és kizárva a szabad versenyt, megnehezítve az új erők bevándorlását, mint a helybeli munkásság fokozását és a munkás képességeinek fejlesztését.

A monopolt korlátlan hatalommal gyakorolják. A szavazattöbbség kezökben van. A miniszterium léte tőlök függ ma. Holnap pedig ők maguk fognak a bársony zsölyékben ülni. *)

Ausztrália politikai tevékenysége ha ma nem soksikert arat, jövője még kétségesebb, ha irányt nem cserél. A «Labourparty» a mai ellentéteket a szakadásig fokozhatná. **)

A kiterjedt Continens egyik legnagyobb hátránya az összetartás hiánya. Ki csak térképen látta a tojásdad szigetvilágot, alig hinné hogy éghajlatra és életviszonyokra nézve az egyes részek között milyen nagy az eltérés. Még csodálatosabbnak tetszene, hogy a mit gyarmatnak tanult az iskolában, mind megannyi külön ország. Országok, melyek nagyon sok tekintetben eltérő érdekeket szolgálnak és nagyon különböző célok felé haladnak. Mindannyi külön törvényhozással bír. Külön politikai közösség, külön vámterület, sőt mindannyi másforma péuzzel és bélyegekkal bír. Bizonyos tekintetben tovább megy, mint Európa országainak legnagyobb része és a szomszédos államok egymástól eltérő vasuti vágányokkal bírnak.

*) E sorok írása óta tényleg e párt emelkedett a kormányra.

**) A legutóbbi válságok kellőleg igazolják a négy év előtt kifejezett aggályt.

De Ausztrálázsia államai abban megegyeznek mind kivétel nélkül, hogy a colonia elnevezést teljesen elvetik. A nevet «gyarmat» nem türik és nem is fogadják el. *Greater Britain* sem népszerűbb. *England beyond the Seat* se² szeretik nagyon. «The Empire» még' legkevésbé sérti önérzetöket. De a jelszó Australia or the Australians . . . és ezzel vége minden más érvelésnek.

E felfogás sokkal jellemzetesebb, hogy sem említésen kívül hagyhatnám, és mélyebben gyökerezik a közszellemenben, mint bármely más hazafias érzület.

Új otthont kerestek és ez otthont megtalálták. Új hazát alapítottak és nemzetöket szeretik.

Zászlójukon a déli kereszt csillagzata ragyog, mint szülőföldjök felett. E zászlóhoz hűségesekek. Ezt tekintik sajátjoknak.

De többet ne várjunk. Mindenekfelett ne keressünk. Az anyaországhoz fűződö kötelék napról-napra tágul. És ez természetes. A lakosság nagy része itt született. Minden napnal növekszik azoknak száma, kik Albion partjain soha se kötöttek ki. Mit nem ösmerünk, ahhoz nehéz ragaszkodni. A közöny még csak el se ítélhető. Mi nekik Hecuba?

De vannak olyanok is, kik megtették a nagy utat. Képzeltökbén szinte utópiává nőtt az ös haza. Ha csalódtak, természetes. A megszokottól eltérö viszonyokat találva, nem csodálkozhatunk, ha azok nem feleltek meg életmódjuknak. Még természetesebb, ha a nevelés különbözö alapja, gondolkodásmód más színvonala, a társadalom szervezete teljesen kihozta öket elemökböl. Ha úgy érezte magát sok, mint hal a szárazon, a körülményekben találja magyarázatát.

Visszatértek sietve. És nem beszélnek többé soha, mint nagyatyjok szülőföldjéről. Angliát nem tekintik többé hazájoknak.

A sokat hangoztatott loyaltásnak nem sok kifejezését látjuk. Lehet hogy megvan. De ha igen, mélyen el van rejtve. És mint egy csipös diplomata megjegyezte, csak akkor nyilvánul, mikor előnyöket biztosít. És csak addig fog tartani, tehetnök még hozzá, a míg előnyöket lesz képes biztosítani.

New-England -- az Egyesült-Államok multja nagyon hasonló Ausztráliáéhoz -- ha jövőjében szinte mutatna

majd analogiát, csakis természetes lenne. Az államok születése, növése, fejlődése, végre azok függetlensége a világtörténelem első lapjaitól kezdve hasonló folyamatot tüntet fel. Szerencsére a jelen elég fejtörést okoz, semhogy jövővel foglalkozhassanak.

VI.

Társadalmi képek.

Ausztráliai tartózkodásom alatt a politikai élet fő pillanatai a federalis főbiróság megalkotása. Deaken federalis miniszterelnöki kinevezése, az új főváros helyének meghatározása és mindenek felett a munkáskérdés voltak.

A «labor arbitration» és «legislation Bill»*) tartotta izgalomban a kedélyeket.

Ausztrália politikai életének egyik legerősebb, habár nem is legrokonszenvesebb alakja, Kingston kiválása a miniszteriumból a föld ezen oldalán majd olyan nagy feltűnést keltett, mint Chamberlain leköszönése a másik hemispherán.

Nagy csodálkozást okozott Sir Edmond Barton lemondása is, a ki sok életbölcsestéssel az ingó miniszterelnöki zsöllyét, a biztosabb főbirói állással váltotta fel.

Sir Edmond érdemei a federatio létrehozása körül nem csekélyek. Az államok egymáshoz közeledésére tett kísérlet bármennyire népszerűtlen legyen a helybeli pártközpontokban, politikai szempontból az egyedüli módszer tartós haladás, komolyabb nemzetgazdasági sikerek elérésére.

Az egyes állam, még kevésbé az elszigetelt község helybeli előnye nem állhat az egységes nemzet, a világrész haladásának útjába. A federalt nemzetek kölcsönösen kötelesek áldozatokat hozni, a jövő nagyobb előnyeinek elérésére.

Hogy egy világrész, mely területre Európát megkértszerzi, nem fejlődhet négy és fél millió lakossal, az kétséget nem szenved. Nagyobb haladást mutathatni fel, minde- nek felett sűrűbb népességre van szüksége. A bevándorlást akadályozó törvények manapság még a legbénitobb rövid látásra mutatnak. Éppen olyan hibás a szomszéd szigetek lakosságát az olcsó földműveléstől eltiltani.

*) Munkástörvények.

Először is fehér napszámok még nincs kellő számmal a földet megművelni, másodsor pedig a cukornádkapálás vagy kávé ültetés helyett minden egyes fehér embernek tág tere nyílik magasabb kereseti forrást találni.

De ha mindez nem is jönne tekintetbe, az éghajlat, a hőmérséklet magassága majdnem lehetetlenné teszik a fehér emberre nézve, az æquatori régiók földművelését.

A bevándorlást az iparosra nézve megnehezíteni, még kárhoztatandóbb. Fejlődés csak szabad verseny mellett ölthet nagyobb arányokat.

A kínai fal politikája aligha fog az állapotokon segíteni. Nem elzárni, de tágítani szükséges mindenk felett Ausztrália látkörét és ez épen úgy áll politikai, mint nemzetgazdászati és a közélet bármely működését illetőleg is.

Tágítani a láthatár körét és emelni a nézpontot. Oda nevelni közvéleményét, szavazóit és államférfiait, hogy a nemzet igazi szükségleteit, jövődjé útjai irányát és magasabb céljait világosabban ismerje fel.

A felsorolt jegyzetkből láthatjuk, hogy az ausztráliai élet viszonyai sok tekintetben eltérők. Daczára hogy annak megalkotója ugyanazon nép fia, mint hogy az ősi apák közösek és angol-szász vegyülék épen úgy, mint Amerikában, itt az új földön új életet, módot szervezett.

Vagy talán több joggal úgy maradhatnánk, hogy az életviszonyok másképen alakultak.

Más volt a föld. Mások voltak a körülmények és egy más néposztály gyermekei alkották meg az új hazát, telepedtek le az új világrészben.

A kérdést elemezve, először is tekintetbe kell venni, hogy Ausztrália nem hódított föld, végre is a szerencsétlen fegyvertelen benszülötteket nem tekinthetjük ellen hatalomnak vagy ellenséges hadseregnek. Ausztrália telepítmény. A fehér ember a fekete helyére lép. Dologra kezd, hogy kenyérét megkeresse.

A helyszínén semmit nem talál, amit használhatna. Magának kell nehéz munkával életszükségletét fedezni.

Az első nemzedéknél ez a minimumra szorúl. Csak a mi legszükségesebb, azt szerzi be. Ha többlete van, abban a reményben él, hogy majd az öreg világban költi el. Itt bármiképen jó. Csak kereset legyen. Csak a munka jövedelmezőnek bizonyuljon.

Az első telepítmények létesülésének több mint egy százada mult. A viszonyok némileg változtak. Változtak kivált külsőleg. De az alapgondolat, a régi gondolkozási mód minduntalan mai napig kirí.

Megkeresni a napi kenyeret, volt az első vágy. Keresni kincseket, az aranybányák képe vonzotta a későbbi érkezőt.

Az alapgondolat változatlan, keresni. A nélkülözhetlent eleinte, vagy később a feleslegest vivni ki. Az összeg mellesleg. Az eredmény, a díj csak másodsorban jó tekintetbe a «munka» lényege azonos marad. Egyforma életviszonyokat, mindenkinek felett egyforma fogalmakat alkot.

A bevándorolt rendszeren alacsony néposztály gyermeke, legalább a nagy többséget tekintve. Ki esetleg jobb házból ered, szinte vagyontalan.

A gyarmat szerény, sőt kezdetleges viszonyai közepett kezdi el létét. Népének zöme vagyontalan és a műveltséget is nélkülözi a legtöbb esetben. Mintha nem hozott volna semmit örökségül régi hazájából a vándor, mint ásóját és csakányát. Szerszámaikat létét biztosítani. Ami okvetlen szükséges csak azt. De semmivel nem bír, mi felesleges volna. Se a földi, se a szellemi javakból.

«He starts life» új életet kezd — mint mondja. Új életet, a melynek saját maguk alkotják szabályait, fogalmait és céljait.

Szabályok, fogalmak, célok egyaránt magukon viselik a külső viszonyok befolyását. Itt alakultak. Helybeliek.

A materiális élet fegyverei és céljai, a mai gyarmat-élet létesítői jönnek kifejezésre minden intézmény és minden gondolatban.

Magok az alapfogalmak, változásokon mentek át. És értelmök nem azonos az eredeti kifejezéssel. Így munka bármilyen irányban haladást jelent. A forgalom, kereskedelem, műveltség' és civilizációval egyértelmű. Vajon azonos a boldogsággal más kérdés.

Ez eszmék, mint látjuk, a napszámos, a munkás gondolkozásmódját fejezik ki. Keres, hogy birjon. És reményli, hogy keresetével megnyeri azt is, mit keresete nem adhat meg. Felfogása kezdetleges. Elvontan gondolkozni soha se tanult. Nem érezte egy fejlettebb belső szellemi világnak se szükségét, se előnyeit.

Megalkotta életbölcseyét saját követelményei szerint. Ez a világ nézlet kizárólagosan az animalis létre szorítkozik. Alapja az étvágy és annak kielégítése.

A fogalmak eltérése szükségkép a gondolkozásmód és a mindennapi élet feltételeinek változását vonják következtetésül.

Az élet, annak beosztása, foglalkozásai és a szórakozások a munkás felfogására vall. Azon lényé, ki saját keze munkája után él. Ki keres, fárad és nyer. Egyén, ki fiatal-sága óta hámba van fogva. A test fáradtsága az izmoknak kíván pihenést. Az anyagi élet első követelése a táplálék.

Az ausztráliai élet, mi mindenek felett a munkás élete. Ha a munkás a dolgok szükségleteinek megfelelőleg alakult, csakis természetes.

Ausztrália a munkások világrésze. Munkás minden egyes fia. A régi conservatív földiek, ha látogatóba jönnek a coloniára, mindenekfelett azon csodálkoznak, hogy az új világ-rész mennyire demokratikus, mondjuk radicalis összes intézményei létesítésében.

Jellemző mindenekfelett, hogy felső osztálya nem létezik. Gazdag polgárok ugyan vannak, de előkelőség a régi értelemben hiányzik. A leggazdagabb csak úgy dolgozik, mint a legszegényebb. Rendesen még többet. Kenyerét életét, kiváltságait saját munkája adja.

Feltűnik az is, hogy a leggazdagabb lakosok aránylag egyszerűen, mondjuk szerényen élnek. Kétségkívül néha nagy ünnepeket rendeznek. Sokszor örömet lelnek megmutatni a világnak, mire és mennyire telik. Magas díjakat adnak, középületeket emelnek, versenyistállót tartanak, de mindez kivételes. A rendes napi kiadás soha se magas. A legjobban tartott ház szerény. A legfelsőbb polczokat elfoglaló egyének igényei kicsinyek.

A gazdag ausztráliai ma még jobban tudja a pénzt szerezni, mint azt elkölteni.

Ha nagy a felesleg, szívesen adna túl rajta, de miképen? Keresni tanult gyermekségétől fogva, de kiadni nem.

Az összes fényűzés a dohány, az ital és a kártya. Költéséges mindannyi lehet, de a társadalmi életre kevés kihatással bír.

A nők a rubaneműbe ölik gombostű pénzüket. De ennek

is meg van a határa és mindenekfelett nagyon egy irányú költekezés.

Nagy háztartás, városi és falusi otthonok, vadászatok, cseléd nyugdíjak, patronatus és egyéb költség csak kivételes esetekben fordulnak elő.

A leggazdagabb ausztráliai is polgárias életet folytat. Háza sokszor nagy, butorai drágák: néha sokba került, de ha felépült, a hétköznapi élet változatlanul olyan szerény, mint volt, mikor még nem telt fényes berendezésre.

Ha a háziasszony végre «nyugdíjba lép» és módja megengedi, hogy sok cselédet tarthasson, fogad egy rakás szolgálót, de komorna szükségét nem tudná venni, egy komornok épen feszélyezné.

Esetleg nagy vendégséget adva, a házon kívülről jő az étellel cselédség is. Mindössze az ár kérdése forog fenn. Rea szánja a pénzt szívesen, bár mennyibe kerüljön. Ő maga úgy se ért hozzá. A napi eledelt megfőzni tudná, jobban mint szakácsnéja, de «*dinert*» adni tapasztalatai terén kívül esik.

A házi úr idegennek érzi magát saját házában, szívesebben vendégelne meg a vendéglőben, a hol reggelizni szokott.

Elemében üzletében van. Ha ottan keresnök fel, kifogástalanul végezné háziuri tisztét. És ha némi érdeklődést mutatnánk a mestersége iránt, sokat tanulhatnánk, mi alatt gépházában vagy boltjában körül vezet.

Ha az érkezőt meglepi, hogy Ausztráliának felső társadalmi rétege még hiányzik, viszont okvetlen feltűnik, hogy a legalsó épen olyan ismeretlen.

Napszámos a régi értelemben, cseléd mint még sok európai államban teljesen kivesztek. Jobban mondva sohase is léteztek.

Napszámos és cseléd mindössze alkalmazott. Alkalmazottak drága pénz árán.

Meglep kétségkívül mindenkit, a napszámos mennyivel kényelmesebben él. Mennyivel több az igénye. Mennyivel előnyösebbek életviszonyai a földteke ezen a felén.

A cseléd, ha még szabad így nevezni, urával teljesen egyenlő jogu polgár, és egyenlő jogot élvez. Mindössze szerződést kötött vele, hogy szombattól szombatig szobáit kiporolja, vagy a Beafsteaket megsüti. Csak úgy, mint urát.

szerződés köti egy társulattal szemben, vagy a mint köteles bármiféle munkát a parlament, bíróság, a hadsereg vagy egyéb téren elvégezni.

A felső és alsó osztályok nem léteznek többé. Mindössze középosztály van.

Alosztályozás kedvéért a középosztályt ismét vagyonos és vagyontalan csoportokba választhatjuk. Ezzel kész van a társadalom.

Egyenlőség a fő jellemvonás.

Egy volt a kiindulási pont. Egyenlő, vagy legalább is nagyon hasonló a megfutott pálya. Egyenlők mindannyira nézve az esélyek. És ugyanaz a végcél, a melyért küzdenek.

Mi különböző, az legfeljebb az anyagi eredmény. Külső siker. De a belső életre ez alig gyakorolhat befolyást. A gondolkodásmód szegény és gazdagnál egyforma marad.

Az idegent, ki a helyi viszonyokkal nem ösmerős, ki a gyarmat keletkezését, benépesítését, történetét figyelmen kívül hagyja, érthető ha a helyzet meglepi. El van csodálkozva, hogy a munkás miután a gyár porát lerázta vállairól, az ország sorsát intézi, még pedig nemcsak elméletileg az útszéli korcsmában, de politikai gyűléseken, pártszövetkezetekben, vagy magában a parlamentben. A másik a sport embere. Egyik bicycle, másik a cricket vagy football mezőnyön, a harmadik esetleg kisültetvényen vagy egyéb időtöltésben keres szórakozást és hasznot is.

El van csodálkozva, a munkás milyen kényelmesen él, milyen sok a szabad ideje, mennyi sok mindenre reá ér. Milyen sokra telik munkakörén kívül. És milyen magasak ez emberek ambíciói.

Mindez kétségkívül feltűnik a legfelületesebb megfigyelőnek is. De viszont feltűnik, hogy a vagyonos, sőt legvagyonosabb osztályban többet ennél alig talál.

Ha meglep, hogy nagy jövedelmét tekintve aránylag milyen kevés a különbség és rendesen nem él jobban a munkaadó munkásánál, még inkább meglepő belső életének hasonló volta.

Ugyanazok a testi szórakozások, változatlanul azonosok gyűléseik és pártmozgalmaik és apró ambícióik.

De legjobban feltűnik a két elem gondolkozásmódja, és

hogy az mennyire azonos. S mennyire megtartotta a régi elemi álláspontot mindkettő, az ki ma is csak a gyártelep fűtőházában lapátolja a szenet, és a másik, ki annak tulajdonosa.

Este térjen vissza az egyik apró fatornáczos deszka házába és a másik az ujjon épült «emeletes», «tornyos» villába, mindketten változatlanul az ürü pecsenyét szelik szét az asztalfőn és mindkettő társalgása az üzlet körül forog.

A gondolkodási mód hasonlósága, melyet a társadalom legkülönbözőbb osztályaiban tapasztalunk kétséggkívül egyik legmeglepőbb vonása Ausztráliának.

Sőt tovább megyek, még azon esetben is, ha személyes érdekeik ellenkezővé lesznek, és a munkaadó a munkással áll szemközt, a gondolkodásmódja megtartja azonos jellegét.

A munkás, a kereső, az izzadó ember, ki életfentartásáért küzd, és a milliomos, ki mindent elért, mit amaz óhajt, de még többet akar birni és keres tovább így gondolkodásmódja is azonos marad. Maga az életfelfogás alig mutat eltérést a szegények és vagyonosak között. Azért eszményei egyaránt kezdetlegesek.

Az élet egy óriási gépezetté alakult, melynek számtalan kerekeit, részeit a társulatok, czégek vagy egyesek képezik. A gép czélja termelés, productio. Legjobb hasonlat az általános nagy.pénzverő lenne.

A társadalmat mint gyűjtő szövetség, és az embert, mint annak szerszámát phylosophiai vagy ethikai szempontból vitatni hosszas lenne.

Kérdés boldogabb lesz-e az emberiség az által, ha egyedüli életezélul egy rakás aranyat tekint?

Ausztrália szerencsére még gyermekkorát éri, így ideje eddig alig volt kiabrándulni.

Ha egy nap nagyon gazdag is lenne népe, félek azért nem lesz boldogabb.

Feltűnik mint emlitem a munkás fejlett intelligentiája, kényelmes élete, előnyös társadalmi viszonyai, viszont még hamarabb tűnik szembe a legvagyonosabb osztályok életberendezése, céljai és kivált eszméi, milyen közel állanak az előbbiéhez.

Az európai színvonalhoz hasonlítva az alsó néposztály sokkal feljebb, a felső pedig sokkal lejjebb áll.

Meglep, hogy a cottageban zongorán salondarabokat hallunk, és meglep, hogy a legnagyobb házakban is csak salon-darabig vitték a zenei ismeretet, feltűnik, hogy a napszámos cricket-mezőn keres szórakozást és feltűnik, hogy a *jeunesse dorée* se ismer szellemesebb időtöltést.

A fogalmak viszonylagosak. És épen a viszonyoknál fogva lep meg bennünket az egyik körülményeit meghaladó, a másiknál azok alatt lévő színvonal.

A gondolkodásmódnál e sajátságok a legjelemezőbbek.

Ha a napszámos vágyait, életezeljait, eszményeit messze távol helyezi társadalmi állása határain, a felső osztály hasonlólag megmarad a materiális élet színvonalán. Csak pénzt és vagyont keres, mint az előbbi. Egyébnek nem érzi szükségét, se nem ismeri becsét.

Materialis volt nevelése és materialis gondolkodásmódja.

A gondolkodásmód, mint látjuk, legjobban eltér a régi világétól.

Egyik legerősebb meglepetést kétségkívül a felső osztályok gondolkodásmódja adja. És szinte alig akarjuk elhinni, hogy emberek, kik uriasan járnak, illedelmesen mozognak, külsőleg minden tekintetben kifogástalanok, társalgások azonban műveletlen lehessen. A felfogás porias. De a társalgásnál meg a gondolkodásmód még alacsonyabbnak látszik. Alacsony minden tekintetben. Előszóval azt veszi észre, mi sötét és durva. Előszörre azt tételezi fel, mi nem igaz, rossz és csúf.

Soha «antiaestheticusabb» hajlamokat nem tapasztaltam, mint itten. Még a legjobb emberek is azt látszanak hinni, hogy kivételek e nagy világon, vagy ha nem is, de mindenestre egyedül állanak saját hazájokban.

Pessimista már a gyermekkorában. Ha felnő, még keserőbbé teszi a tapasztalat. A folytonos harcban vagyont szerezni, korán megismeri az emberiség gyenge oldalait. Az általános versenyben nincs helye finomabb, fenköltebb érzéseinek érvényesülni. Felebarátainak gyengesége, hiányai biztosítják számára az elsőséget. A mennyire ki tudja embertársát zsákmányolni, annyi a sikere.

Az élet vásárt jelent a nép felfogásában. És ez álláspontnak megfelelőleg van az berendezve.

Mi üzletére nézve előnyös, csak annak van értéke. Érdekköre a jövedelmi források határát nem lépi túl.

Ezen körülmény kétségkívül az oka, hogy intellectualis világa nem emelkedik materialis életén felül.

Sőt tovább megy és az anyagi élet álláspontjáról alkotja a szellemi fogalmait is. Így haladást, tökélyesbítést, a vagyoni állás gyarapodásában lát. Végcélz a pénz.

Az angol-szász faj természete és hajlama kereskedői, mint p. o. a phoeníciai volt. Cselekedeteinek mozgató ereje a kalmár ösztön. Új gyarmaton ez az első, úgyszólván az egyedüli alkotó és fentartó erő.

Minden colonia kereskedőtelep. Első feladata megélhetésmódot nyújtani az anyaország túlnépességének. A második pedig terményeivel az anyaország hiányait pótolni. Ausztrália e tekintetben sokat tett és méltán lehet büszke feladatára.

Ha népe nem bir a latin fajok költészetével, a festői külső és rokonszenves megjelenés hiányzik, kevésbé az egyed vagy község, mint inkább a fajnak róható fel hibául. Ezen körülményben rejlik materialis ereje és intellectualis gyengesége.

Ha nincs meg benne a classikus népek leszármazottainak a belső élete, azért alig okolható. És ha lényében hiányzik a metaphisicalis hajlam, azért felelősségre nem vonható. Nem cerebralis, nem bölcselkedő és éppen nem elmélkedő, de kitünő physicummal bir, munkaképes, kitartó.

Erős és fáradhatlan. Ha nem pénzért, multság kedvéért dolgozik, de a nyugalmat nem ismeri. Gondolatvilága munkakörének kiegészítője. Csak az köti le figyelmét, mi actio körén belül fekszik. Mi positiv kihatással bir. Az érdekli a mi haszonnal jár.

Speculativ képességei gyengék. Mint feleslegest veti el az elvont képességeket. Sőt tovább megy és elítéli még azon népeket is, kik azzal birnak.

Ha életét vérmérséklete és képességei szerint rendezte be, természetes.

Ausztrália a testi erő, szorgalom és munka földje. Esméket és eszményeket ne keressünk.

Érdekeljen az, miben kitünik, és ne csodálkozzunk a hiányok felett.

Ne fordítsunk hátat azért, mert a szellemi élet fejletlen, de figyeljük meg annál nagyobb érdeklődéssel az anyagi haladást.

És kivált ne jöjünk ide viszonyait megítélni cultur népek mértékeivel. Ne csodálkozzunk, hogy aranyozott lakások háziurai úgy beszélnek, mint az egyszerű munkás, de ellenkezőleg, lepjen meg inkább azon körülmény, hogy a munkásoknak vannak aranyozott lakásai.

A hiba kétségtelenül a szigorúan ítélőt illeti. A ki visszatekint a *multra* és figyelembe veszi, kik voltak az első telepedők? minő körülmények között érkeztek és minő körülmények között telepedtek le, milyen vad volt a föld és milyen alacsony osztályhoz tartozott a nép, csakis a legnagyobb elismeréssel beszélhet a mai, jólehet egyoldalú és nem nagyon magas szellemi színvonalon álló, de átlag virágzó viszonyokról is.

Hogy társadalma nincs a mi értelmünkben, ez bármennyire sajnálatos, de szinte érthető. Hogy szellemi színvonala alacsony, az másképen alig lehet mindaddig, míg összes törekvései a materialis élet terén érvényesülnek. És végre ha népe gazdag, de nem finomult a két előbbi állapotnak természetes következménye.

A Lord L. mondása: «I did not meet a single gentleman»*) az életviszonyokban rejlik. Addig míg mindannyi verejtekével keresi az aranyat, vagy gyűjt több aranyat, «gentle»-lé finomulttá a nemesebb értelemben alig lehet. Ellenkezőleg a mi természetében finom, azt látszik lelkületéből mindenek előtt kiölni, mint haszontalant czéljai elérésére, sőt károst az általános vásár közepett.

E gondolkodásmód, mi első percze meglep és sért, kétségkívül hasznos az üzletvilágban. A *grande dame* emelkedett álláspontja, jóakaró optimismusa, engedékenysége kevés hasznot hozna a konyhára. Szendeség nem jó kenyérkereső tulajdon, a milliomok piacán épen végzetes lehet. Bár Lady J. . . . felkiáltása Ausztráliát elhagyva**) «I had

*) Nem találkoztam úrral.

**) Életem két évét cselédszobában töltöttem el.

passed two years of my life in servant halls» alapján alig jogosult. De a helyett, hogy elítéli ez emberek formahiányait és szellemi életét, figyelmét az eddig megtett munkára és tagadhatlan szorgalomra fordítva meglelégedést talált volna.

Vagy ha annyira tartott a Servant hall a cselédszoba hasonlatra, mely mint szellemes mondás jövőre vár . . . hozzá tehetne volna, *but they work hard and well*. De jól és szorgalmasan dolgoznak.

Gróf VAY PÉTER.

A JURÁTUSOK FÖLSÉGSÉRTÉSI PÖRE.

(1834—1837.)

Kiadatlan okmányok alapján.

— Második és utolsó közlemény. —¹⁾

Az a czélzat, melyet Lovassy Mihálynak és Kossuthnak tulajdonítottak, hogy tudniillik a királyi táblához intézett 1836 szeptember 6-iki levél, «a mesterségesen előidézett nyugtalanság» fokozására irányult volna, arra ösztönözte a nádort, hogy a juratus-pör lehető gyors befejezését sürgesse. E végből a Bécsben levő összes adatok közlését kívánta. Ismét visszatért a nádor arra, hogy a megyéknek a királyhoz intézett fölirataiban foglalt téves nézeteket egy az országos törvények rendelkezéseire alapított királyi leirat czáfolja meg és hogy abban adassék elő a valódi tényállás.²⁾ A főherczeg e kívánsága bizonyára befolyással volt Farkas János, Orczy Antal és Vargha Lajos jurátusoknak a legnemesebb baráti érületből fakadó kérése, mely odairányult, hogy a két Lovassy és Tormásy, kiknek ártatlanságáról meg voltak győződve, az ő kezességök mellett néhány hét tartamára szabadlábra helyeztessék. Erre az időre készek voltak társaik helyett a börtönbe menni. A királyi tábla, melyet a jurátusok vakmerősége kellemetlenül érintett, a kérést, mint «törvénybe ütközőt», elutasította.³⁾ Együttal azonban megtorlandó ténykedést látott az ifjak abbéli eljárásában, hogy a foglyokkal való együttérzé-

¹⁾ Az előbbi közleményt lásd a *Budapesti Szemle* 1908. évi 373. számában.

²⁾ A nádor előterjesztése, 1836 szept. 26. Orsz. levélt. (T. n. lvt.)

³⁾ Pálffy előterjesztése, 1836 október 6. Orsz. levélt.

sökkel nyíltan dicsekedtek. Előzetes birói eljárás nélkül a királyi tábla hatásköre arra az egyetlen büntetésre terjedett ki, hogy az ifjaknak a jurátusok lajstromából való törlését rendelje el. De mert mégis ki akarták deríteni az ő eljárásuk mélyebb kapcsolatát a jurátus-egylettel, a kérvényt az ügy további kinyomozása végett a királyi fiscusnak adták ki.¹⁾ Ezt annyival czélszerűbbnek látták, mert e kérvény szerzőjében is Kossuthot sejtették, kire, mint «főfölbujtóra» ugyancsak óhajtottak egyszer már alaposan lecsapni.²⁾ Mindezek a körülmények a személynököt is, mint a királyi tábla elnökét, a pör gyors befejezésére ösztönözték. Valamint a nádor, azonképen ő is, a felségsértési pör hosszabb tartama mellett, a kedélyek folyvást fokozódó izgalmatól félt, a mi nemesak hogy kívánatos nem volt, hanem a korona és az ország érdekeire nézve egyenesen veszedelmesnek látszott. Ezért, az ő vélekedése szerint, fölhatalmazandó volna a tényállás megvizsgálására kirendelt kir. táblai deputáció, hogy a kihallgatásokat és szembesítéseket Pesten, a közeledő törvénytörés alatt is foganatosíthassa.³⁾

Az udvar nagyon is helyeselte az ügy gyors ellátását. Mert rá nézve is szerfölött kellemetlen volt a pörből folyvást új táplálékot nyerő nyugtalanság tovább húzódása. A végítélet sürgetése már csak azért is a szíven feküdt, mert — az udvari kancellár kijelentése szerint — «a királyi fiscus mindenféle meggyanusíttatása és megtámadtatása miatt szükségesnek látszik, hogy a királyi fiscus a jelenlegi törvénytörés alatt mindent előkészítsen a végből, hogy a kérdéses ügy a legközelebbi határidőben birói döntés alá kerülhessen és hogy, ebben a tekintetben, legalább a királyi fiscust ne lehessen mulasztással vádolni.»⁴⁾

Sem a fiscust, sem a rendőrséget nem érheti az a vád, hogy a törvénytörés idején, a pör előkészítése érdekében, kellően ki ne használta volna. Sőt inkább mind a két hatóságról bizvást elmondható, hogy a foglyok elíteltetésére

1) A nádor előterjesztése, 1836 október 1. Orsz. levélt. (T. n. lvt.)

2) Az udvari kancellária előterjesztése. 1836 október 23. Országos levéltár.

3) Somssich a nádorhoz, 1836 szeptember 25. és december 12. Orsz. levélt. (T. n. lvt.)

4) Az udvari kancellária előterjesztése, 1836 decz. 27. Orsz. lvt.

szolgáló bizonyítási anyag előteremtésében ugyancsak alaposan járt el. Ez a vád méltán éri őket. Valóságos hajtóvadászatot rendeztek úgynevezett kifogástalan koronatanukra, hogy őket kellőleg «hangolhassák»¹⁾ vallomásaikra. Hollósy királyi fiscalisnak, ki — forrásunk szerint — «a gonosztevőket (tudniillik a két Lovassyt és Tormásyt) gyűlöli»,²⁾ Tarnay Mihály személyében «egyetlen jó» tanut sikerült e végből tett kirándulásai rendjén fölhajszolnia.³⁾ Maga Ferstl panaszkodik, hogy Beöthy, kissé korlátolt kihallgatásával, «két reményteljes tanut» tett a további használatra «alkalmatlanná». De ez nem ejtette őt kétségbe. Már megint alapos reménysége van néhány egyén összefogdosására, «kiknek vallomásai» — a mint bizalomteljesen kijelenti — «a fiscus kívánalmainak meg fognak felelni».⁴⁾ Ferstl Temesvárra sietett, hogy ott az egylet néhány egykori tagjának nyomát kövesse, kiket céljai érdekében megnyerni remélt. De legnagyobb bosszúságára észre kellett vennie, hogy Hollósy, a jurátusoknak ez az esküdt ellensége, az ő számításait, czélszerűtlen magaviseletével, legalább egyelőre, keresztülhúzta. Hollósy megdöbbenő nyíltsággal lépett föl. Alig érkezett Temesvárra, már is beavatta a városi és megyei hivatalnokokat küldetése céljába. Ezek jelenlétében mentek a kihallgatások végbe. A tanuvallomási jegyzőkönyvekbe betekintést nyerhettek az ifjú kancelláristák, kiknek kormányellenes érzületök mellett, legsürgősebb dolguk volt, a tanukkal a még szabadlábbon levő, de kihallgatni szándékolt jurátusok neveit közölni. Ennek aztán az volt a következménye, hogy olyanok, kik készek lettek volna terhelő vallomásokat tenni, most a «féktelen» ifjúság és «ultra-liberalis» megyei hivatalnokok részéről őket érhető bajoktól félve, kijelentéseikben általánosságokra szoritkoztak, minek következtében, Ferstl szerint, «meghiúsult a kérdéses ifjúsági egyesület tulajdonképeni céljának minden oldalról való megismerése.»⁵⁾

A rendőrtanácsos ezért Hollósy visszahívását és

1) Ferst, 1836 október 10. B. ü. m.

2) B. S. Sedlnitzkyhez, Pest, 1836 szeptember 18. B. ü. m.

3) Ferstl, 1836 október 10. B. ü. m.

4) Ferstl második jelentése, Pest, 1836 október 10. B. ü. m.

5) U. a. 1836 október 24. B. ü. m.

Gombos királyi fiscalissal leendő helyettesítését kívánta. Ebben az esetben még mindig remélte az ő két koronatanuját, Jeszenszky és Niameessnyt teljes vallomásra bírni. A mi pedig nem volt könnyű dolog, mert Niameessny, Tarnay egyik rokona, szemtanuja volt azoknak a meggyalázásoknak, melyeknek Tarnay, a foglyokra nézve terhelő vallomása miatt, Csanád megye közgyűlésén kiteve volt.¹⁾ Még sokkal fontosabbnak tartotta Ferstl Vukovich Sebő végre-valahára bekövetkezendő letartóztatását, mint a ki — a jelentés szavai szerint — «ismeretes durvaságával és brutalitásával» a legtöbbet tesz a szükséges tanuk megfélemlítése érdekében.²⁾ Beöthy már előbb indítványozta, hogy Vukovich Sebő, azért a «felségsértő» iratért, melyet Temesvárról a jurátus-egyletnek intézett, fogságba vettessék.³⁾ Ép így kívánta most Pázmándy, Bogyó és Bojtár jurátusok, valamint Kossuth és Wesselényi elfogatását, mert bebizonyítva látta, hogy az utóbb nevezettek vezetik a kormány ellen intézett összes támadásokat és üzemeket.⁴⁾ De a nádor még mindig vonakodott e rendszabályok kibocsátásával. Ferstl ismételten panaszkodik azon káros hatás miatt, melyet a jelzett halogatás «a már oly megfelelően hangolt» Niameessnyra és Jeszenszkyre gyakorol, «a kik» — mint hangsúlyozza — «számítottak annak a rendkívül durva és mindenre képes Vukovichnak elfogatására.»⁵⁾ Bár a kormányellenes párt nem szűnt meg a már Ferstl és a fiscus által megnyert tanuk leszerelése érdekében mindent elkövetni, Ferstl buzgón folytatta földadata teljesítését. Nagyfontosságú volt rá nézve, a Bánátban nagy tekintélynek örvendő és vagyonos Klapka józsefvárosi assessor bevonása az ő érdekkörébe. Csakhogy ez hajthatatlannak mutatkozott és érezte, hogy hozzá csak akkor fordulnak, mikor bajban vannak, máskülönben pedig az udvarnál azoknak a gonosz emberektől származó, rágalmazó besugásoknak adnak hitelt, a melyek őt és vejét Sprung Mihályt a legrosszabb világitásba helyezik. Klapka duzzogásának

1) Ferstl. Temesvár, 1836 október 27. B. ü. m.

2) U. o.

3) Ferstl, 1836 október 15. B. ü. m.

4) Ferstl, 1836 október 10. B. ü. m.

5) Ferstl, 1836 november 12. B. ü. m.

igazi oka az volt, hogy eddig folyvást megtagadták vejétől a bánáti, krivinai kamarajóságot. Minthogy Ferstl fölötté nehéz küldetésének egész sikere Klapka kielégítettésétől függött, ajánlatba hozta, hogy igyekezzenek Sprung vágyának mihamarabb megfelelni.¹⁾ A rendőrtanácsosnak tényleg sikerülhetett is Klapka ellenszenvét legyőznie. Mert nem-sokára már jelenthette, hogy az ő segélyével képes volt a szerzendő tanuk megfélemlítésének elejét venni.²⁾ Klapka késznek nyilatkozott a pesti vásár fölkeresésének ürügye alatt, Niamessny Ignác temesvári községi jegyzőt és Jeszenszkyt, ezt a két fontos terhelő tanut, a fővárosba kísélni, hogy ők ott, «az itt fölállított ellenzéki ágensek» befolyása alól kivonassanak». ³⁾ Teljes hajótörést szenvedett azonban Ferstl minden igyekezete a Tormásy atyjánál, kit azért környékezett meg, hogy fiát beismerésre bírja.⁴⁾ Ép így kényszerítve volt Sperlagh tanut is figyelmen kívül hagyni, mert ennek írásbelileg beadott, nagy általánosságokban mozgó vallomása, inkább a vádlottak előnyére, semmint hátrányukra szólott.⁵⁾ A balsikert némileg ellensúlyozta az a körülmény, hogy a rendőrtanácsosnak sikerült bizonyos Mukits személyében, ki ép úgy, mint Klapka, az udvar részéről való elhanyagoltatása miatt panaszkodott, még egy szövetséges társra szert tennie. Az szintoly ügyesen, mint okosan operáló Ferstl, az elégületlent ebben az esetben is, készségesen közreműködő segitőtárrsá gyúrta át.⁶⁾ Nagyon boldognak érezte magát azonban a rendőrtanácsos, mikor megtudta, hogy az Árvamegyébe kiküldött Gombos Bertalan, tiszteletbeli királyi fiscus, Parniczky Mihályt, az egykori egyesületi tagot, kimerítő beismerésre vette rá.⁷⁾ «Ha» — írja ő 1836 november 5-én Sedlnitzkynek — «még egy ilyen tanut nyerhetünk, akkor mindaz, a mit elmulasztottak, vagy elrontottak, jóvá lesz téve és a királyi fiscus kezében

1) Ferstl, Wernekingh udvari tanácsoshoz, Temesvár, 1836 október 26. B. ü. m.

2) U. a. Temesvár, 1836 október 27. B. ü. m.

3) U. a. Pest, 1836 november 6. B. ü. m.

4) U. o.

5) U. o.

6) U. a. 1836 október 27. B. ü. m.

7) U. a. november 6. B. ü. m.

lesznek a vád bizonyítására szükséges bizonyítékok.¹⁾ Ferstl, ki e sikerek után sem szünt meg, titkosan, különösen Lovassy László ellen, tanukat szereztetni,²⁾ még az utolsó pillanatban, céljaira nézve sokat ígérő fogást tett Pongrácz Bonaventura, magyaróvári gazdasági tanuló személyében. «Pongrácz» — írja ő 1836 december 20-án Beöthynek — «úgy van hangolva, hogy okos és körültekintő bánásmód mellett, kész a beismerésre».³⁾ Ugyde a rendőrtanácsos attól tartott, hogy Hollósy fiscalis, kit Beöthy Magyar-Óvárra akart kiküldeni, és a ki — mint Ferstl csipősen megjegyzi — «főnöke kegyén kívül semminemű érdemre nem hivatkozhatik»,⁴⁾ mindent el fog rontani. Pedig nagy súlyt fektetett rá, hogy Pongráczból, ki a jurátus-egyletnek főnállása utolsó idejében volt tagja, Lovassy Lászlóra nézve minél terhesebb közléseket csikarjanak ki.⁵⁾ Ezért kérte Beöthyt, ajánlaná figyelmébe Hollósynak a legnagyobb óvatosságot és hallgatagságot, nehogy, úgy mint Temesvárt, küldetése végcélját dobra üsse és ezzel a kielégítő eredményt eleve tönkre tegye. Ferstl nézete szerint Hollósynak álnév alatt és idegen foglalkozás megjelölésével kellene Magyar-Óvárrott valamely külvárosi fogadóba szállania és mindjárt megérkezése után Pongráczot, egy bizalmas embere útján, magához hivatnia. Óvakodnia kellene attól, hogy e tanut vallomásának hitelesítése végett, kihallgatása után Pestre utaztassa, mert ez Pongráczot megfélemlítené. E helyett a legközelebbi törvénykezési határidőt kellene az ő megjelenésének időpontjaként megjelölni.⁶⁾

Niamessny, Jeszenszky, Parniczky és Pongrácz ép oly terhelően vallottak a királyi táblai deputáció előtt, mint Lapsánszky és Tarnay. Niamessny és Jeszenszky egybehangzólag kijelentették, hogy az egylet célja az aristocratia elnyomásában és democratikus tanok terjesztésében állott.⁷⁾

¹⁾ B. S. (directoralis fiscalis Gombos) Sedlnitzkyhez, Pest, 1836 november 5. B. ü. m.

²⁾ Ferstl, 1836 november 6. B. ü. m.

³⁾ Ferstl Beöthyhez, 1836 december 20. B. ü. m.

⁴⁾ Ferstl Sedlnitzkyhez, Pest, 1836 december 20. B. ü. m.

⁵⁾ U. o.

⁶⁾ Ferstl Beöthyhez, 1836 december 20. B. ü. m.

⁷⁾ Ferstl Beöthyhez 1836 november 6. B. ü. m.

Parniczky Mihály mindenekelőtt Lovassy Lászlót vádolta meg nem engedett politikai propagandával. Kész volt Lovassynak szemébe mondani, hogy ez Vukovichcsal együtt arra törekedett, miként az egyesületet és ennek forradalmi, még pedig a trón és vallás aláásására irányuló elveit, az egész országban elterjessze.¹⁾ Bármennyire meg volt Ferstl tanui magatartásával elégedve, mégis folyvást reszketett a végeredmény miatt. Vajjon lesz-e az egykori egyesületi tagoknak bátorságuk vallomásaikat a büntető pörrend szabta hitelesítésnél, teljes terjedelmükben, föntartani? Vajjon nem fognak-e, a vádlottakkal leendő és a törvény részéről szintén megkövetett szembesíttetésükkor, meghátrálni és arra törekedni, hogy vallomásaik eredményét meggyöngítsék? «Végre» — írja ő Pestről december 12-én — «a jég meg van törve, a mennyiben tegnap négy oly terhelő tanu vallomásának hitelesítése, kiknek kijelentései a magas kormány céljainak megfelelők, a szembesítéssel egyetemben, megtörtént».²⁾ Érdekes volt Parniczky szembesíttetése Lovassy Lászlóval. Utóbbi beismerte, hogy az ellenzék az aristocratia ellen tört és hogy ő ezt az osztályt soha sem fogja tisztelni, hanem mindig csak azt fogja tenni, a mi az emberiség javára szolgálhat. De a mikor Parniczky őt felségsértő tényekkel vádolta, ez ellen Lovassy László a legerélyesebben kikelt. Semmi esetre sem akart fölbujtónak látszani. Mikor pedig fölolvasták azokat a beszédek és kijelentéseket, melyeket Lovassy László, Parniczky tanúsága szerint, az egyesület különböző üléseiben tartott, illetve tett, a vádlott ifjú szenvedélyes hangon a tanu szemébe vágta, «hogy ilyesmit róla egyetlen becsületes ember sem állíthat». E sértő kifejezésért őt az elnöklő Végh proto-notarius nemcsak rendreutasította, hanem ismétlés esetére, ezenfelül még szigorú megtorlással is fenyegetődött.³⁾ Valamint Lovassy László, azonképen Tormásy is vissza-utasította, Parniczkyval történt szembesíttetése alkalmával, az ellene emelt vádakát. De ezzel nem sokat ért, mert Parniczky nem tágitott, sőt a legnagyobb részletességgel

¹⁾ Ferstl, 1836 december 10 és 11. B. ü. m.

²⁾ Ferstl Wernekinghez, Pest. 1836 december 16. B. ü. m.

³⁾ U. a. 1836 december 20. B. ü. m.

igyekezett a vádlott ifjúra mindent rábizonyítani.¹⁾ Ferstl megkönnyebbülten lélegzett föl, midőn a szembesítések nehéz napja véget ért. Ő és Beöthy most már meg voltak győződve az elmarasztaló ítélet bekövetkezéséről. A már alig kétségbe vonható, biztos siker fölötti öröm a hála szavaira ösztönzi őt azok irányában, kik az eredményhez hozzájárultak. «Habár» — írja ő Sedlnitzky grófnak — «e pör rendjén, kellő erély és megfelelő személyek hiánya, valamint nemtörődomség miatt, sok mindenféle itt nem könnyen megtámadható esemény merült föl, másrészt annál inkább kötelezve érzem magamat, Klapka József temesvári várcsi assessort, úgyszintén Gombos Bertalan tiszteletbeli királyi fiskalist és ennek testvérét Kálmánt, magas és kegyes figyelembe vétel végett, annál mélyebben kiemelni, mert csak az ő, bár itt (Pesten) észre nem vett, de tevékeny közreműködésöknek köszönhető mindaz, a mi Lapsánszky és Tarnay vallomásainak megerősítéséhez s így a kérdéses egylet államveszélyes célzatainak és egyes tagok felségsértő ténykedéseinek megállapításához vezethetett.»²⁾

Ha Ferstl és Beöthy újjongtak a jurátusok bűnösségének bebizonyulta fölött, a nádor semmi esetre sem volt hajlandó azt minden kétség fölött állónak tekinteni. Sem a rendőrség, sem Beöthy győzelmi hitében nem osztozkodott. «A fiskus bizakodásának ellenére» — írja ő, 1836 deczember 24-én Metternichnek — «be kell vallanom, hogy egybevetve az ő iratait és fölmutatott bizonyítékait a vádlottak érdekében fölhozható védelmi okokkal, egyáltalában nem vagyunk a dolog kimenetele iránt megnyugtatta, sőt inkább okom van aggódni, hogy a királyi tábla a fiscust némely körülmények pontosabb kifejtésére vagy új bizonyítékok fölmutatására fogja utasítani. Ez pedig — ugymond — a kérdéses pör és az ezt szülő okok miatt az országban uralkodó nyugtalanság tekintetbe vételével, nem volna kívánatos, mert hátráltatná a pör befejezését és ezzel az izgalmat is állandósítaná. Azt hiszem tehát, hogy a következő törvénykező határidőig (1837 januarius) terjedő időt a fiskus bizonyítékainak megerősítésére és kiegészítésére kellene

1) Ferstl, 1836 deczember 20. B. ü. m.

2) U. o.

fölhasználni.» A nádor éles bonczkés alá vette a fiscus érvényesítette bizonyítékokat, hogy tarthatatlanságukat kimutassa. A Lapsánszkynál talált iratoknak semminemű jelentőséget nem tulajdonított. Hisz ezek pusztán emlékezeten alapuló, utólagos följegyzések voltak. Sőt attól tartott, hogy azok értékének utolsó maradványát is semmivé fogják tenni, arra utalással, miként az iratok szerzője, a kormánytól egyenesen erre a célra fölfogadott agent-provocateur, kinek hitelt nem adhatni. A nádor aggodalma annál nagyobb volt, mert a védelem ép az érintett körülményt akarta, a három vádlott fölmentésére és Lapsánszky elítélhetése érdekében, fegyverül használni.¹⁾ Lovassy László, ki az ellene indított eljárást «törvénytelennek és erőszakosnak» mondotta, sejtve a valódi tényállást, immár tényleg követelte följelentője nevét. A királyi tábla, figyelemmel az 1715: V. és 1741: XXVI. törvényczikkekre, a vádlott ebbeli kérését nem tartotta megtagadhatónak. A caus. reg. director ellenkező nézetet vallott. Szerinte az idézett 1741: XXVI. törvényczikk csak azt kívánja meg, hogy a följelentő vezeték- és keresztnéve — ha ugyan van ilyen följelentő — a királyi tábla elnökével közöltessék. De mert nincs kizárva, hogy a fölségsértő büntette más úton és nemcsak a följelentés révén fog az elnök tudomására juthatni, Lovassy László kérését, legalább most, «időelőttinek és illetéktelennek» tartja. Bármint álljon azonban a dolog, a följelentő neve — hangsúlyozza Beöthy — csakis a személynökkel közölhető, de soha sem juthat a pör folyama alatt, a királyi tábla előtt nyilvánosságra.²⁾ «Miután» — így nyilatkozik erre nézve véleményében Pálffy gróf, a magyar királyi udvari kancellár — «nem tudok róla, hogy a jelen esetben van-e olyan följelentő, a kit, a törvény világos szavai szerint, mindenesetre meg kellene a személynök előtt nevezni, a legalázotásabban csakis Fölséged legfelsőbb eldöntésére bízhatom: ha vajjon kell-e és ha igen, mit kelljen megjegyezni Somssich személynök ide vonatkozó kijelentésére.» A leghatározottabban kívánta azon-

¹⁾ A nádor Metternichhez, 1836 decz. 24. Orsz. lvt. (T. n. l.)

²⁾ A magyar királyi udvari kancellária, 1836 december 28-ról Orsz. levélt.

ban Pálffy, hogy a mennyiben az udvar a név közlése mellett volna, ez nem általa vagy a kancellária útján, hanem kizárólag csakis a nádor közvetítésével történjék.¹⁾ A kancellárt nyilván az a tekintet vezérelte, hogy ne legyen észrevehető, miként a vezetésére bizott hivatal bárminő befolyás alatt áll. Minden rendelkezésnek egyenesen a nádortól, mint Magyarország első méltóságának viselőjétől, kell kiindulnia. Ezt a szándékot József főherczeg fölismerve, igyekezett minden jogtalan eljárás árnyékát személyéről elhárítani. Csakis ebből érthető meg, hogy folyvást visszatér az eddigieknél nyomatékosabb bizonyítékok előterjesztésének hangsúlyozására. Ezért Tormásynak sem teljes, sem részleges beismerésével nem éri be. Annyival kevésbé, mert a két Lovassy csak azt vallotta be, a mi saját irásukból kitűnt, «ez pedig» — ugymond jellemzően a nádor» — «jelentőség nélkül való». Érezve az őt érő felelősség súlyát, valamint 1836 szeptemberében, úgy most is újabban követeli olyan döntő bizonyítékok beküldését, melyek a bírót a vádlottak bűnösségéről meggyőzni képesek.²⁾ Metternich nem sokat váratott válaszára. Kötelességének tartotta a nádor szemeit kinyitni és a rendőri megfigyelések eredményét, úgy a mint azok az udvar rendelkezésére állottak, előtte fölmutatni. Erre annyival jogosultabbnak tekintette magát, mert, mint bevallja, az Európa-szerte létező ifjúsági egyletek üzelmeinek megfigyelése immár mintegy 20 év óta «hivatali tevékenysége állandó tárgyát képezi». Ép e szövetségek tevékenységének fáradhatatlan figyelemmel kísérése vezette őt arra is, hogy a napirenden levő *királygyilkosság* is azoknak a műve és hogy e gonosztett szervezője nem kisebb személyiség, mint Mazzini. «Ma már» — így kiállt föl — «ép úgy létezik egy ifjú Magyarország, mint a hogy az ifjú Olaszország és Franciaország és az ifjú Schweiz is meg van. Szigorú észleleteim alapján előbbire (az ifjú Magyarországra) már a külföldön is rábukkantam, a minthogy a külföldnek

¹⁾ Pálffy véleménye a magyar királyi udvari kancellária 1836 december 28-iki előterjesztéséhez. Orsz. levélt.

²⁾ A nádor Metternichhez. 1836 december 24. Orsz. levélt. (T. n. lvt.)

Magyarországra gyakorolt behatására is rájöttem. A sors könyvéből nyilván kiolvasható, hová fog a dolgok illetén állása vezetni.» «Ez a sötét bepillantás a jövőbe», mint magát kifejezi, annyival inkább aggasztja őt, mert úgy tetszik neki, Magyarország máris a teljes föloszlás állapotában van. «A kormányerő teljes süllyedése mellett» — e szavakkal fordul a nádorhoz — «a legfőbb nemzeti jó, tudniillik az ország belső nyugalma, máris jóformán a vaksorsra van bízva». A dolgok illetén állásában, ellentétben a nádorral, nyíltan kijelenti, hogy itt már csakis a *megelőző*, avagy a *büntető* rendszer alkalmazásával lehet segíteni. Az előbbinek, mint jobbnak és sokkal emberiesebbnek elsőbbséget ad. Csak ha a megelőzési rendszer nem vezet sikerre, kell a büntető jogszolgáltatáshoz fordulni, melynek sikere, persze, kevésbé megbízhat. Ennek gyógyító hatásában már alig mer reménykedni. «Nagyon félek, legkegyelmesebb uram» — írja ő a nádornak — «hogy már eljutottunk az előbbi (megelőzési) rendszer legszélsőbb határához.» És ebbeli meggyőződésében nem is reménylette a baj lényegesebb változását a folyamatban levő felségsértési pörtől, mert a büntető ítéletek csak egyeseket érnek, nem pedig az egészét.¹⁾ Habár azonban Metternich a csupán egyeseket érő, büntető jogszolgáltatástól nem valami nagy eredményt várt, ez még sem akadályozta őt abban, hogy az illetékes hatóságokat az ifjak elítélésére sarkallja. Ők vétkeztek az állam ellen, tehát bűnhődniök kell. Szó se legyen kegyelemről, vagy enyheségről. Ilyesmiről még csak hallani sem akar. Saját elnöklete alatt mentek végbe a tanácskozások a pör dolgában kibocsátandó utasítások érdekében. Ismételten belenyúlt ő azok folyamába és nem egy rendelkezés az ő tanácsára jött létre. Így, 1836 december 2-án is, azt írta a rendőrség fejének, hogy «az ifjak pörének tárgyalása ügyében szóbeli megbeszélést folytatott itt (Bécsben) Cziráky gróffal, a judex curiaeval, «mint a legfelsőbb magyar bíróság elnökével», midőn nevezett Bécsben tartózkodott.»²⁾ A rendőrség,

¹⁾ Ez az egész fejtegetés Metternichnek a nádorhoz intézett, Bécsből, 1837 januarius 7-éről keltezett sajátkezű iratán alapszik. Metternich 1836-ot ír, a mi csak tollhiba lehet. Országos levéltár. (T. n. 1.)

²⁾ Metternich Sedlnitzkyhez, 1936 december 2. B. ü. m.

a fiskus és az összes udvari hatóságok legfőbb törekvése volt tényleg a jurátusok elmarasztaltatását egyesült erővel kieszközölni. Hadd legyen elrettentő példa az ifjúság körében, mely a netaláni követőket visszariasztja. Csakhogy, az udvar vélekedése szerint, az illetékes hatóságok nem jártak el a kellő gyorsasággal. Nagyon szerették volna a pört már 1836-ban befejezve látni. Hogy ez nem így történt, ezért sem a fiscust, sem a királyi táblát nem lehetett okolni. A kése delmet kizárólag Spányi szegényvédő idézte elő, ki ügyfelei védiratát nem csatolta idejekorán az iratokhoz. Minthogy ilyenformán a fiskus válaszirata sem készülhetett el a megszabott határidőre, a törvénykezési ülésszak 1836 december 19-én véget ért, a nélkül, hogy a bíróság ítéletet hozhatott volna¹⁾ Mindazáltal Beöthy abban reménykedett, hogy a pörre vonatkozó iratok, mindjárt a bírói tárgyalások újrafölvételével, a királyi tábla ítélete alá lesznek bocsáthatók.²⁾ De az eképen fölmerült bizonytalanság a legérzékenyebben mégis magokat a jurátusokat érintette. Sorsuk csakugyan nem volt irigylésre méltó. A két Lovassynak és Tormásynak csakis szülőik kérésére engedték meg, hogy kétszer hetenként a budai József-kaszárnya udvarán egy-egy félórai sétát tehessenek, ezt is annak világos kikötésével, hogy óvatosságból mindenik foglyot más-más időben kell a levegőre bocsátani.³⁾ És még ez, az udvari kancellár, Pálffy gróf szavai szerint «az emberieségen nyugvó» kedvezmény⁴⁾ is csak azért adatott meg, mert novemberben már nem lehetett többé az ablakokat nyitva tartani, ennél fogva a zárt szobai levegő károsan befolyásolhatná az ifjak egészségét.⁵⁾ Elképzelhető, hogy a szabadságnak ez a folyvást tartó, illetéktelen korlátozása csak fölbősztette azokat, kik ártatlanul bebörtönzötteknek tekintették magokat. A foglyok méltatlankodásának élénk tolmá-

1) A magyar királyi udvari kancellária előterjesztése, 1836 december 17-éről. Orsz. levélt.

2) U. a. 1836 december 27-éről. Orsz. levélt.

3) U. a. 1836 november 23-áról Orsz. levélt.

4) Az udvari kancellár votumja, 1836 november 23. Országos levéltár.

5) Az udvari kancellária előterjesztése, 1836 november 23. Országos levélt.

csolója volt az öreg Lovassy, a királyi táblához 1836 december 11-én intézett, újabb beadványában. Hevesen kikel Spányi ellen, ki «lusta» és úgy viselkedik, mintha «farsangi bohózatról és nem börtönről» volna szó. Ezt az embert fia és unokaöccse akarata ellenére tolták föl védőül és épen az ő nemtörődömsége miatt hosszabbodik meg pár hónappal az előleges letartóztatás. Adják ki neki — így kiált föl az öreg Lovassy a bírák előtt — a pöriratokat, engedjenek szabad védelmet és jót áll arról, hogy ő maga 48 óra alatt kész lesz a védelemmel.¹⁾ De Lovassy László sem titkolta atyjához intézett leveleiben, a melyek azonban soha sem jutottak annak kezéhez, az ő levertségét. Csak egy olyan írása maradt fenn számunkra ebből az időből, mely lelki-állapotát megvilágítja előttünk és csalhatatlan bizonyítéka annak a bizonyosságnak, melylyel fölmentésére számított. Ebben a levélben árulónak bélyegzi a «gaz» Lapsánszkyt, ki egy fekete macskával, «hozzáméltó» állattal mulattatja magát. Aztán így folytatja: «Nálam semmi változás. Az unalom épen úgy gyötör, mint eddig, szorgosan őriznek. Most a rossz idő miatt nem lehet sétálni menni. És ez a séta is egy nyomorult udvaron történik, a hol még csak egy madarat sem láthatni, nehogy észrevegyenek és én istentelen bűnös pirulni legyek kénytelen. Ezek az emberek szégyenkeznek és nagyon finom, gvöngéd érzésűek. Én másként gondolkozom, és várom az időt, melyben a bírói ítélet hatalmasan (sic) le fog rám csapni».²⁾ Levelében foglalt kijelentései és az a féktelenség, melylyel atyja látogatásai alkalmával, a királyi fiscalis hivatalnok és jelenlevő katonatiszt előtt, a kormányt gyalázta, megfosztották őt attól a kedvezménytől is, hogy atyját a pör befejezése előtt még láthassa. A szigorú őrizet megmaradott. Akármit küldtek a foglyoknak, — fehérneműt, ujságokat, könyveket stb. — azt a fiscus mindenekelőtt szigorúan átvizsgálta.³⁾

E közben Spányi és Beöthy is elvégezte teendőjét. Az előadó Végh protonotárius már 1837 januárius 7-én

1) Lovassy István levele a kir. táblához, 1837 december 11-én. Orsz. levélt.

2) Lovassy László atyjához (A levél elfogott.) 1837 januárius 28-án. B. ü. m.

3) Pálffy előterjesztése, 1836 december 30-áról. Orsz. levélt.

birtokában volt a Lapsánszky pörre vonatkozó összes iratoknak. Ezeket, rövid időre, a többi három pör aktái is követték. Most már kitűzhetette Somssich személynök a királyi tábla előtti tárgyalások határidejét februárius 13-ára.¹⁾ Ez a bíróság februárius 22-én Lapsánszkyt és Lovassy Lászlót 10 évi, Tormásyt másfélévi, fogvatartásuktól számítandó börtönre ítélte. Lovassy Ferenczet, a vizsgálati fogság betudásával, szabadlábra helyezték. Hét napon át tanácskoztak a királyi tábla bírái, mignem ezt az ítéletet meghozták.²⁾ Az ítélet kihirdetése a jurátusok előtt februárius 27-én délben, a királyi tábla üléstermében ment végbe. Lovassy László az ítéletet azonnal igazságtalannak és törvényellenesnek jelentette ki. Lapsánszky sírt, Tormásyn pedig az elérékenyülés vett erőt.³⁾ Ugy az elítéltek, mint a fiscus «appellatát» jelentettek be.⁴⁾ Az ügy felülvizsgálata a hétszemélyes tábla hatáskörébe tartozott. Ez, a tárgy fontosságára tekintettel elhatározta, hogy eltérve a szokásos eljárástól, az iratokat nemcsak kivonatban fogja előadatni. Az előadó utasított a tényállás kimerítő előterjesztésére.⁵⁾ A hétszemélyes tábla márczius 8-án helybenhagyta a királyi tábla ítéletét. Hozzájárult ahhoz, hogy Lovassy Lászlóra rábizonyult az államfölgorgató és a létező társadalmi rend aláásására irányuló törekvések és hogy a tiz évi börtönbüntetést megérdemli. Tormásyt bünrészesnek jelentették ki, Lapsánszkyról pedig azt mondja az ítélet, hogy a tiz évi börtönbüntetés őt is méltán éri, mert buzgalmával nagyban hozzájárult az ifjúsági egyesület föntartásához. Őt, az áru- lót még azzal is vádolja az ítélet, hogy a följelentést elmulasztotta, a miért is őt kellett mindenk előtt elítélni. Az ítélet nem felelt meg Ferstl várakozásainak. Az ő törekvése odairányult, hogy az ifjakra a felségsértés elkövetése bizonyíttassék be, a mi halálbüntetéssel járt volna. Csakhogy ő hiába fáradozott, Beöthy caus. reg. director nem ragadta meg a dolgot a kellő erélyvel. Nézete szerint olyan ember,

1) Az udvari kancellária előterjesztése, 1837 február 7-éről.

2) U. a. 1837 február 24-éről. Orsz. levélt.

3) Ifj. Gombos jelentése, Pest, 1837 február 27. B. ü. m.

4) Az udvari kancellária előterjesztése, 1837 márczius 1. Orsz. levéltár.

5) U. o.

mint Fejes — Beöthy utóda — a kivánalmaknak megfelelő eredményt ért volna el.¹⁾ Habár az ítélet enyhébben ütött ki, semmint udvari körökben várták volna, mégis fölmerült a vád, hogy a bírákat az udvar megvesztegette és megnyerte és hogy ők nem legjobb lelkiismeretük és szigorú meggyőződésük szerint, hanem szolgáltságából ítéltek. Ezért föl is kell vetnünk azt a kérdést, ha vajjon igazak-e ezek a vádaskodások? Mindenesetre megütközést kelthet Beöthy *caus. reg. directornak* Ferstlivel szemben tett abbeli dicsekedő kijelentése, hogy a királyi tábla még soha sem állott az udvarra nézve annyira megbízható férfiakkól, mint épen most. Ezzel szemben kevésbé bizott a hétszemélyes táblában, melynek egyes, kálvinista hitű bírái, mint Perényi, Péthy, Matkovits bizalmatlanságot keltettek benne. Hasonlóképen aggódott Lánczy hétszemélyes táblai bíró miatt is, a ki, mióta Somssich személynököt magas rendjellel tüntették ki, nagyon el volt kedvetlenedve.²⁾ Ha Beöthy kijelentése a királyi tábla befolyására enged következtetni, akkor viszont Pálffy Fidél gróf, az udvari kancellár, az ilyesmit határozottan tagadásba veszi az udvari kancellária oldaláról. Ez a kijelentés igaz is annyiban, a mennyiben az magára az udvari kancelláriára, nem pedig a kancellárra vonatkozik, ki, mint maga is beismeri, akaratát elnöki úton törekedett keresztülvinni. Hallgassuk csak meg, mit mond ő erre nézve 1836 december 30-iki előterjesztésében. Szavai szerint: «Ide járul már most az a körülmény, hogy a magyar udvari kancellária a királyi tábla tárgyalásaira, az elfogott ifjak elleni pörben, semminemű befolyást sem gyakorolhat és az érintkezés csakis elnöki úton történt, a mi azért is elkerülhetetlen volt, mert a királyi táblának, mint ítélő bíróságnak függetlensége kizárja a politikai hatóság mindennemű beavatkozását e bíróság tanácskozásaiba, a miért is ilyesminek előfordulása csakis arra szolgálhatna, hogy a királyi tábla tekintélyét az ország színe előtt süllyessze és fölszólalásokat idézzen elő. «De» — folytatja ő — «az udvari kancellária helyzete is elkerülhetetlenül megköveteli, hogy a fogságba vetett ifjak elleni

¹⁾ Ferstl, 1837 november 28. B. ü. m.

²⁾ Ferstl Sedlnitzkyhez, 1836 december 10. B. ü. m.

egész birói eljárás, mindaddig, míg a folyamatban levő pörök befejeződnek, rá nézve idegen maradjon és ne gyakoroljon ezekre semmi befolyást, hogy aztán a maga idejében, ha ez az ügy a rendes úton tárgyalásra kerül, a kancellária tisztán állhasson és az ügy fölött elfogulatlanul tanácskozhassék». ¹⁾ Valószínűleg örök titok marad, hogy akartak-e és ha igen, minő eszközökkel, a bírák lelkiismeretére hatni. Döntő jelentőségű volna, ha birtokában lehetnék a királyi tábla hét napig tartott tanácskozásairól fölvett jegyzőkönyveknek. Mert csakis ezekből mérithetnők a kivánt fölvilágosításokat. Csupán Kossuth Lajos naplójának egy fönmaradt töredéke vet pillanatnyilag némi világosságot a tárgyalások menetének némely mozzanatára. Az ő beszélgetése, melyet Földvári királyi ítélőtáblai bíróval folytatott, némi előízét nyújtja a jurátus-pörben megtartott tárgyalásnak. E szerint a följegyzés szerint távolról sem uralkodott a bírák között egyhangúság. ²⁾ Hárman — ezek között Földváry és Császár — kellő bizonyítékok hiányánál fogva, az ifjak fölmentése mellett kardoskodtak. A többiek, nem lehetvén felségsértésről szó, a halálbüntetés kimondásáról hallani sem akartak és csak több évre terjedő börtönbüntetés alkalmazása mellett nyilatkoztak. A kiszabandó börtönbüntetés időtartamára nézve azonban eltértek a vélemények, úgy, hogy a személynök nem tudta, erre a kérdésre nézve, a többséget megállapítani. Ebbeli zavarában fordult ő a teljes fölmentés mellett nyilatkozott három bíróhoz, azzal a kéréssel, mondanák meg, hogy ők hány évi börtönre szavaznának? Ezek azonban kijelentették, hogy lelkiismeretükkel a legnagyobb összeütközésbe kerülnének, ha olyas valakit, ki semminemű büntetendő cselekvényt nem követett el, akár csak egyetlen pillanatra is megfosztának szabadságától. Mihelyt ez a nyilatkozat megtörtént, olyan viharos tárgyalásra került a sor, a milyen a királyi tábla tanácsstermében azelőtt soha sem fordult elő. Reviczky fölkiáltott: «A ki nem akar szavazni, ne vállaljon hivatalt.»

¹⁾ Pálffy előterjesztése, 1836 december 30. Orsz. levélt.

²⁾ Szögyény (Emlékiratok I, 4. l.) téved e szerint, midőn azt állítja, hogy «majdnem egyhangulag bűnösöknek mondták a vádlottakat».

A három bíró kereken megmondta, hogy ők semmi áron sem térnek el véleményükről. Mire a személynök rosszalását fejezte ki utóbbiak eljárása fölött és megjegyezte, hogy a rosszalást jegyzőkönyvre fogja vétetni. Megbotránkozva kiáltott föl erre Császár: «Vétesse jegyzőkönyvre és küldje, a hova akarja. Nemcsak itt, zárt ajtók mögött, hanem nyilvános helyen, hol az egész világ hallhatja, nyíltan és tartózkodás nélkül meg merem véleményemet mondani».¹⁾

Habár Földváry igyekezett is később ártatlanságát Cziráky gróf országbíróval szemben, a Kossuth-féle naplóban foglalt adatok dolgában hangoztatni, azt még sem tagadhatta, hogy a följegyzések szerzőjével ilyesféle beszélgetést folytatott.²⁾ De ha nincsenek is meg a tárgyalási jegyzőkönyvek, még sem vagyunk kénytelenek ítéletünket kizárólag Földvárynak a Kossuth-féle naplóban foglalt nyilatkozataira alapítani. Más adatok is állanak rendelkezésünkre, melyek alkalmasak abbeli föltevésünk megerősítésére, hogy az irányadó udvari hivatalok a pör menetére jogtalan befolyást gyakoroltak.

Semmi esetre sem lehet meg nem engedettnek mondani, ha az udvar Beöthy caus. reg. directort, közvádlói minőségében, a nádor útján a felségsértés elkövetésének gyanúja alatt állók elleni föllépésre utasította. De már az első lépésnél, midőn tudniillik ez a rendelkezés katonai erő alkalmazásával végrehajtatott, bekövetkezett az alkotmány biztosította jogok megsértése. A letartóztatásnál az illetékes polgári hatóságoknak, nem pedig katonáknak kellett volna közreműködniök.³⁾ Ép oly jogtalan beavatkozás volt az is, hogy az udvar, mely az elítéltetést minden áron kieszközölni akarta, a caus. reg. directort a nádor és udvari

¹⁾ Pálffy gróf Cziráky grófhhoz, a judex curiae-hoz. Bécs, jul. 7. Pálffy Kossuth, 1837 márczius 12-ével kezdődő naplóját azért közli az országbíróval, hogy utóbbi Földváryt, mielőtt ennek jövő sorsára nézve az uralkodó intézkednék, hallgassa ki. Orsz. levélt. A napló maga közölve volt a Történelmi Lapokban, I, 1874, 56. l.

²⁾ Cziráky Pálffhoz, Pest, 1837 augusztus 4. Orsz. levélt.

³⁾ Szlemenics Pál *Fenyítő törvényszéki magyar törvény* című művében azt állítja, hogy a király felségsértők befogatásánál katonai hatalmat alkalmazhatott. A törvényezikkek azonban, melyekre Szlemenics hivatkozik, nem tanuskodnak állítása mellett; sőt ellenkezőleg

kancellária elkerülésével, mindig titkos utasításokkal látta el. Beöthy kezei teljesen meg voltak kötve. «Utasítsa Ön továbbá» — így szól a gróf Pálffyhoz 1836 szeptember 17-én intézett kézjegy — «a caus. reg. directort, hogy minden pörbéli nyilatkozatát, a pöriratokhoz való befektetésük előtt, Önnek mutassa be. Önnek feladata lesz, ezeket az allegatiókat, a *legszigorúbb titoktartás mellett*, egy e végből, csupán Majláth Antal gróf alkancellár és Bartal, valamint Stettner udvari tanácsosok bevonásával alakítandó bizottságban, a legbehatóbban átvizsgálni, megtanácskozni és minden egyes ilyen tanácskozás eredményét élembe terjeszteni». ¹⁾ Senki emberfiának nem volt sejtelve ennek a bizottságnak létezéséről, mely a kincstári jogügyi igazgató replikájába Lovassy László ellen, az anarchisticus, az állam fölforgatására irányuló törekvések súlyos vádját szötte beléje. ²⁾ Beöthy, kinek a legszigorúbb titoktartást több ízben meghagyták, azt a parancsot kapta, hogy a Bartal és Stettner udvari tanácsosok javasolta változtatásokat sajátkezűleg írja le, nehogy valaha valaki megtudhassa, hogy ezt jogtalan utasításra tette. ³⁾ Midőn Beöthy, a két Lovassy és Tormágy kifogásaira vonatkozó válasziratának tervezetét 1837 januárius 3-án, a Pálffy, Majláth, Bartal és Stettner személyében alkotott titkos bizottság elé terjesztette, Biringer, a budai posta kezelője, utasítást kapott, hogy a változtatásokkal elfogadott pöriratot «föltűnés nélkül személyesen» kézbesítse a caus. reg. directornak. ⁴⁾ Az sem vall a törvényességre, hogy Biringer postafőnököt kötelezték a Beöthy válasziratát Bécsbe vivő futárt odautasítani, miként megérkezésekor előbb egy vendéglőben szálljon meg és onnan menjen aztán, minden föltűnés kerülésével Pálffyhoz. ⁵⁾ Mindez azért történt, hogy a világ előtt a befolyásolás leg-halványabb látszata is elfödve maradjon. Nem kevésbé bizonyos, hogy a rendőrség és fiscus a legnagyobb nyomást

¹⁾ Orsz. levéltár.

²⁾ Az udvari kancellária előterjesztése, Bécs, 1836 november 8. Orsz. levélt.

³⁾ U. o.

⁴⁾ A magyar udvari kancellár Eiringerhez, Budán, 1837 jan. 5. Orsz. levélt.

⁵⁾ U. o.

fejtették ki az elmarasztaláshoz szükséges terhelő adatok előteremtése körül. A tanuk a végből való «hangolása», hogy a vádlottak ellen lehetőleg terhelően valljanak, mint láttuk, nem ment valami könnyű szerrel. Ferstl nem említi ugyan jelentéseiben, minő előnyöket ígérték az ügygyelbajjal fölhajszolt koronatanuknak. De ép tőle tudjuk, mint ajánlotta Klapka és a két Gombos megjutalmazását, mert ezek segédkeztek neki az egykori egyesületi tagok, mint a felségsértési vád koronatanuinak megszerzésében. Az meg bizonyos, hogy Gombos fiscalis Lukácsyt egy állással való kecsegtetés útján igyekezett saját czéljaira, az ifjak ellen, megnyerni.¹⁾ Az igazság érdekében viszont azt is el kell ismerni, hogy az ellenpárt sem hagyott semmit megkísérletlenül, csakhogy a rendőrség és a fiscus részéről már megnyert tanukat eltántorítsa.²⁾ Ebben a tekintetben különösen Vukovich fejtett ki jelentékeny tevékenységet. Ismételten igyekezett Jeszenszky előtt bebizonyítani, hogy a kormány őt csak vakesszközül akarja a foglyok megsemmisítésére kihasználni, nem riadva vissza attól sem, hogy a barátot barátja ellen uszítsa. De hát csakugyan olyan súlyos természetű volt-e ezeknek a tanuknak vallomása, hogy Lovassy Lászlót, a ki végre is elsősorban jön figyelembe, tíz évi börtönre lehetett elítélni? Terhére rótták elvtársaihoz intézett leveleit, melyekben szabadelvű kijelentéseket tett. Vádolták azzal, hogy Wesselényit dicsőítette és az országgyűlés berekesztésekor lázító beszédet tartott. Mint legsúlyosabb vétséget, társadalomellenes irányzatát és a monarchia főnnállása ellen irányuló törekvéseit tudták be neki és hogy egy menekült lengyel emlékkönyvében mint «republicanus írta alá magát. Pedig hát a leghatározottabban tagadta, hogy valaha úgy, mint Parniczky állította, a népkormány behozatala mellett szállott volna sikra. «Ezt én tagadom» — mondotta 1836 december 21-iki kihallgattatása alkalmával. — «Hogy a főtáblának ellenkezését, mely önkénye szerint visszadobálta a nemzet legigazabb óhajait, nem szerettem» — folytatja ő — «hogy

¹⁾ Történeti Lapok, 1875. II. köt. 1894. Országos levéltár. (T. n. lvt.) 1837.

²⁾ Ferstl Wernekingh-hez, Pest, 1836 december 16. B. ü. m.

én az arisztokrátiának barátja nem vagyok, az igaz; mivel azonban a törvény csak tetteket, nem pedig véleményeket büntet, úgy hiszem, ez nekem véteknél nem tulajdoníthatik». ¹⁾ Azt is megengedte, hogy a Magyarország jogait oly lelkesen védő országgyűlési ellenzéknek buzgó híve volt. «Midőn» — úgymond — «itt oppositioról szólok, értem azon oppositiot, mely minden törvénytelen lépését a kormánynak kárhoztatja és a törvényes dolgokat pártolja». ²⁾ Parniczkynak azzal az állításával szemben, hogy a jurátus-egylet célja volt: az ifjúság körében, úgy Magyarországon, mint Erdélyben, hasonló szabad gondolkozásmódot elterjeszteni, megjegyezte Lovassy: «hogy az igazi cél mívelődés volt és hogy nagyobb célt nem ismert.» ³⁾

Bár Lovassy és két vele együttérző fogolytársa tagadták, miként Ferdinand és miniszterei ellen büntetendő kijelentéseket tettek volna, mindazáltal az összes vallomások alapján meglehetősen bizonyosnak látszik, hogy politikai beszédjeik szenvedélyes hevében túllépték a megengedett határokat. Hihető, hogy Lovassy és másik két társa Ferdinándot az uralkodásra képtelennek, magyar tanácsosait pedig olyanoknak jelentették ki, mint a kik Magyarország rovására, káros befolyást gyakorolnak. De hogy mentek-e annak a tételnek felállításáig, hogy a magyar országgyűlés ép úgy, mint az 1793-iki francia konvent, jogosult a királyt letenni és kivégeztetni, ugyan ki merné ezt az erre a célra «hangolt» tanuk vallomásai alapján eldönteni? Persze, Bécsben ezt biztosra vették és a forradalmi izgatásoktól való félelem oly nagy volt, hogy a miniszterek fejébe nem férhetett semmiféle kétség e felől.

De ép mert a jurátusok ifjúi heveségből származó meggondolatlanságokat követték el, kétszeres köteleessége lett volna a kormánynak ebben az ügynevezett felségsértési pörben, a legszigorúbb törvényességet szem előtt tartani. Tagadhatatlan tény, hogy a kormány ép úgy tudott a jurátus-egylet létezéséről, minthogy az az egész világ

¹⁾ Szembesítés Parniczkyval, 1836 december 21-én. Országos levéltár.

²⁾ U. o.

³⁾ U. o.

előtt ismeretes volt. Ha már most annak működését károsnak tartotta, kötelessége lett volna a rögtönös fölösztatást elrendelni, nem pedig, a mint tette, az egyeseket agent-provocateur alkalmazásával, törvénybe ütköző cselekvények elkövetésére csábítani. Ha pedig meg voltak jó okaik az ifjak mozgalmainak mélyebb megfigyelésére, hogy aztán jogos váddal léphessenek föl, durva hiba volt, a törvény világos rendelkezéseivel szemben ama bizonyos régi gyakorlatra hivatkozni, csak hogy az ifjakat a szabad védelem jótéteményeitől megfoszthassák.¹⁾ Csakis a nyilvános, minden titkolózástól mentes, szabad védelem semmisíthette volna meg már csirájában azt a gyanút, hogy itt tulajdonképen olyan irányzatos pörről van szó, melynek éle nem annyira néhány jurátus, mint inkább a kormányra nézve kényelmetlen ellenzéki követek ellen irányul.²⁾ Ép így elítélendő, ha eljárási zsinómértékül, amaz, az 1794-iki évből származó rendeletet halászták ki,³⁾ mely már a maga idejében, a Martinovics-féle összeesküvés korszakában is vajmennyire megtámadható volt, de a múlt évszáz 30-as éveiben épen semmiféle jogosultsággal nem birt. Igazolásául csak arra hivatkozhatott a kormány, hogy a mint Szögyény «Emlékirataiban»⁴⁾ megjegyzi, a Martinovics-féle pörök elbírálása óta tartott hét országgyűlésen soha az akkori eljárás ellen felszólalás nem történt, sem pedig törvény nem szabályozta a módot. A szabad védelem kizárásával függött össze, hogy a bécsi udvar az ifjaknak a titkos följelentő megnevezésére irányuló kívánságát megtagadta. Pedig ez lett volna az egyedüli út meggyőzni az országot, miként a kormány a pört csakis az igazság kiderítése és a végett indította,

¹⁾ Szögyény (Emlékiratok I. 3. l.) mondja, hogy «a Martinovics-féle összeesküvés idejében a vádlottak ellen folytatott pörökből, rendeletekből és jegyzőkönyvekből kiderült, hogy a felségsértési pörök mindig titkos üléseken, azaz a jurátusok távollétében tárgyaltak.»

²⁾ Egyik Sedlnitzkyhez intézett, Pestről 1837 február 28-áról keltezett jelentés szerint. (B. ü. m.): «Übrigens dürfte die königliche Gerichtstafel aus guten Gründen gerade so und nicht anders geurtheilt haben, da diese Sentenzen nicht sowohl auf die Verbrecher, auf als die Stimmung im Lande einwirken wollen.»

³⁾ Az 1794 november 24-én kelt rendelet. Lásd: Fraknoi: «Martinovics és társainak összeesküvése.»

⁴⁾ I. köt. 4. l.

hogy birói eljárás útján tisztáztassék, fordultak-e csakugyan elő felségsértési üzemek, melyek a társadalmi rend fölforgatására irányultak? De hát miként nevezhette volna meg a rendőrség azt az egyént, kit ő maga alkalmazott az agent-provocateur» és «faux frère» szerepére? Ezért volt az kényszerítve az 1741. XXVI. törvénycikk erőszakos értelmezéséhez folyamodni, és Beöthy tanácsa értelmében — a törvény ellenére — még a királyi tábla elnöke előtt is elhallgatni, hogy ebben a pörben a barátok árulója képezi a titkos erőt. Ezért intézte a király 1837 januárius 7-én a következő rezolucziót Pálffy grófhhoz: «A mi a följelentő megnevezését illeti, ezt az 1741: XXVI. törvénycikk csak akkor rendeli el, ha ilyen csakugyan volna. De az állami közigazgatásnak még más és pedig a rendes eszközök is állanak rendelkezésére, hogy ilyen üzemek tudomására juthasson, mi az ifjak egyesületei és összejöveteleire nézve, ezek közismert volta mellett, így is volt. Erről, további mihez tartás végett, bizalmasan a személynök is értesítendő, egyben közlendő lesz vele másolatban a rendeknek az a fölirata, és az utóbbira kiadott az a határozat, melyek az 1741: XXVI. törvénycikk keletkezésére vezettek». ¹⁾ A bécsi udvar a fölsoroltakon saját kárára túltette magát, mert ebben az időben Magyarországgal szemben — Metternich szavai szerint — a «büntető rendszernek» hódolt. Bölcsőbb és államférfiakhoz méltóbb eljárás lett volna a nádor tanácsát követni, ki az egész eljárás nyilvánosságát követelte. Ezzel a kormány az önkény gyanuját elhárítva, nem teszi ki vala magát annak a szemrehányásnak, hogy az ifjak az absolutistikus kormánypolitikának estek áldozatul. De a forradalmi propagandától való félelem, mely pedig ekkor még egyáltalában nem vert hazánkban gyökereket, sokkal nagyobb volt, hogy sem a dolgok valódi állását fölismerni tudták volna. Ha valami, akkor bizonyára a jurátusok elítélése, melyben a közvélemény önkény és megvesztegetés eredményét látta, segítette igazán elő az 1848-iki események fölmerülését. Most már mind nagyobb tért hódított az a meggyőződés, hogy Metternich rendszere Magyarország szabad-

¹⁾ Rezoluczió az udvari kancellária 1836 december 28-iki előterjesztésére. Orsz. levélt.

ságainak teljes leigázására törekszik. Rossz tanácsadói voltak Bécsnek, midőn minden áron követelték a jurátusok bebörtönöztetését és ezt a vázolt módon vitették keresztül.

* * *

Márczius 12-én terjesztette föl a nádor a királyi táblának, a hétszemélyes tábla részéről jóváhagyott ítéletét. Egyben Lovassy László kegyelmi kérvényét is bemutatta.¹⁾ Midőn az idősebb Lovassy bizalmasan közölte Kossuthal, hogy fiát kegyelmi kérés benyújtására kívánja rávenni, Kossuth így felelt: «Ezt Lacziról fel nem teszem s az ő helyzetében én nem tenném, inkább elvesznék.» Kossuth nagy meglepetésére, az atya rábeszélése, ki fiát mindenekelőtt a börtönből akarta kiragadni, vagy legalább is a büntetés enyhítését kívánta elérni, diadalmaskodott a sokáig makacsul vonakodó fiú fölött. Ez a tény fájdalmas hatással volt Kossuthra, ki erre nézve naplójában így nyilatkozik: «Veszélyeztetni láttam az elvet, egy roppant diadalt készítve az önkényes terrorizmusnak, mert hiszen ha még a makacs ifjút is meghajthatták, azt hiszik, hogy mindenkiket meghajthatnak s próbálni fogják a legerősbiken.» Kossuth elhallgatta méltatlankodását az idősebb Lovassy előtt. De annál inkább érezte azt vele Wesselényi Miklós báró, ki nem tudta keserű szemrehányásait visszatartani.²⁾ Kossuth és Wesselényi jól megjósolták, hogy az idősebb Lovassy, ki előbbi heves beadványaival ugyancsak magára vonta a kormány ellenszenvét, nem fog eredményhez jutni.³⁾ És most már egészen biztosan tudjuk, hogy a nádor előterjesztése, melylyel Lovassy László kegyelmi kérvényét a királyhoz juttatta, a kérelmezőt minden figyelembe vételre méltatlannak jelentette ki. «Tulajdon édes atyja is» — úgymond — «csak nagy bajjal tudta őt a csatolt kérvény benyújtására és aláírására rábirni, annyira foglyul esett az ő lelkülete az államra veszélyes eszméknek.»⁴⁾

Annál nyomatékosabban támogatta a nádor «az állam

¹⁾ A nádor előterjesztése, 1837 márczius 12-éről. Orsz. levélt. (T. n. lvt.)

²⁾ Történelmi Lapok, 1874. I. köt. 38. l.

³⁾ U. o. 56. l.

⁴⁾ A nádor előterjesztése, 1837 márczius 12. Orsz. levélt. (T. n. lvt.)

iránt kiváló érdemeket szerzett, kifogástalan gondolkozású és hűségesen alázatos» Báthyory superintendens kérelmét, ki elítélt unokája: Tormágy érdekében esdekelt azért a kegyelemért, hogy ez büntetését, Pesten vagy Budán állhassa ki. A főherczeg azzal támogatta a kérést, hogy így alkalma nyílik a nagyatyának unokáját a börtönben időről-időre meglátogatni és — mint a nádor mondja — ennek az ifjúnak megbánásra és javulásra hajló lelkületét a jó útra visszatéríteni és ezzel őt hasznos állampolgárrá átváltoztatni.»¹⁾

Habár sok másokkal egyetemben, József főherczeg is sejtette, hogy Lapsánszky az egész pörben az áruló szerepét játszotta, teljesen — úgy látszik — még sem bizonyosodhatott meg erről. Mert máskülönbén érthetetlen, miként ajánlhatta a király kegyébe a szintén kegyelemért folyamodó Lapsánszkyt «őszinte beismeréseért és tanusított megbánásáért.» Nem tételezhető föl, hogy a nádor, a titok tudatában, az ő jellemével össze nem egyeztethető tettetésre adta volna magát. Már pedig a legocsmányabb képmutatásnak kellene kijelentenünk, ha a nádor, ismerve a dolgok valódi állását, mégis oly színben igyekeznék magát föltüntetni, mintha Lapsánszky gázságairól semmit sem tudna. Ellenkezőleg, ép azt kell föltennünk, hogy a nádor semminemű hivatalos értesítést nem kapott Lapsánszky gyalázatos viselkedéséről, mint a hogy Sedlnitzky tényleg elrejté előle a rendőrség munkálkodásait. Csakis így magyarázhatók meg a nádor előterjesztésének következő szavai: «Bizonyára meg fog felelni Felséged atyai jóindulatának, ha Lapsánszky további viselkedéséről félevről-félevre jelentést fog kívánni, és ha a jelentések jövőben is kedvezően szólnának, a tiz évi börtönbüntetés egy részét kegyelemből el fogja engedni.»²⁾ Arra a nagy izgalomra tekintettel, mely, az ítéletek hatása-képen a koronához föliratokat intézni készülődő várme-gyékben uralkodott, a nádor megnyugtatóssal királyi leirat kibocsátását javasolta, mely rövid foglalatát tartalmazná az ifjak ama bűnös üzelveinek, a melyek az alkotmány fölforogatására törtek. Kivánta továbbá, jelentené ki az ural-

¹⁾ A nádor előterjesztése, 1837 márczius 12. Orsz. levélt. (T. n. lvt.)

²⁾ U. o.

ködó abban a leiratban, hogy «különös atyai jóságból és kegyelemből» kész az előtte ismeretes forradalmi izgatások további üldöztetésétől elállani, de elvárja, hogy a tévútra vezetettek kegyelmét hálásan fogadva, törvényes kötelezettségeikhez visszatérjenek, és ne nyujtsanak többé okot a szigor alkalmazására.¹⁾ Így akarta a nádor egyrészt a kedélyeket lecsillapítani, másrészt az ügybe belebonyolódott azokat az ifjakat, kik ellen büntethetőségük kellő bizonyítékait még nem sikerült előteremteni, a megtorlástól megmenteni. A magyar udvari kancellária titkos bizottsága, melynek a nádor előterjesztése, véleményezés végett kiadott, a főherczegnek ezt a közböcsánatot ajánló javaslatát elvetette. Úgy találta, hogy ha a többi, az ügyben részes jurátus amnestiát nyerne, ez föltűnő ellentétben állana az elítéltekkel szemben alkalmazott szigorral.²⁾ Ebben az értelemben döntött a korona is, mely még a bíróságok eljárásának rongálásától sem tartózkodott.³⁾ Egyébként hozzájárult ahhoz, hogy Lovassy László irányában semmiféle kedvezésnek se legyen helye.⁴⁾

A kegyelmi kérvények elintézése után az a kérdés merült föl: minő államfogházban helyeztessenek el az ítélettel sujtott jurátusok? A nádor ezt a kérdést már 1837 márczius 8-án szóvá tette.⁵⁾ A legnagyobb nehézséget ebben a tekintetben Lapsánszky személye okozta, ki bár elítéltetett, de még sem maradhatott a fogságban. «A mi Lapsánszkyt illeti» — így nyilatkozott Metternich Sedlnitzkyhez

¹⁾ A nádor előterjesztése. 1837 márczius 12. Orsz. levélt. (T. n. lvt.)

²⁾ Pálffy gróf előterjesztése, Bécs, 1837 márczius 17. Országos levéltár.

³⁾ Rezolúció márczius 31-éről a nádor 1837 márczius 12-iki előterjesztéséhez. Orsz. levélt. (T. n. lvt.) «Übrigens ist es nicht recht geschehen, dass wenn auch noch gegen andere Individuen zureichende Inzichten einer Mitschuld vorhanden waren, gegen dieselbe nicht gleich eben so verfahren wurde, wie gegen die bereits Abgeurteilten, und wenn ich auch vor der Hand die Sache noch auf sich beruhen lassen will: so versehe ich es mir doch jedenfalls, dass künftig immer zur rechten Zeit dasjenige unverweilt vorgekehret und eingeleitet werden wird, was die strenge Gerechtigkeit und die gesetzliche Ordnung mit sich bringt.»

⁴⁾ Rezolúció márczius 31-éről. Orsz. levélt. (T. n. lvt.)

⁵⁾ A nádor előterjesztése, 1837 márcz. 8-áról. Orsz. lvt. (T. n. lvt.)

intézett jegyzékében — «nem ismeretlen Excellentiád előtt, hogy mindenkinek szeme ő rá van irányozva és általános a törekvés, benne a följelentőt kideríteni. Vele szemben tehát a legnagyobb óvatossággal kell eljárni, mellőzve mindazt, a mi a fönnebbi föltevés megerősítésére szolgálhatna. Az ő rögtöni szabadlábra helyezése nagy mértékben compromittálná a kormányt, holott módot kell találni, hogy Lapsánszky a közönség figyelme elől egy időre elvonassék és hogy ő e mellett a tisztességes létföntartás előnyeiben részesíttessék.»¹⁾ Pálffy gróf, a kancellár, abban a véleményben volt, hogy Lapsánszky az adott viszonyok között semmi esetre sem maradhat Magyarországon.²⁾ Ferstl vélekedése szerint meg kellene engedni, hogy — mint mondja — «a különben kedélyes, szorgalmas és tudnivágyó ifjú», idegen név alatt, Innsbruckban vagy Olmützben tartózkodhassék, hogy e helyek valamelyikén az osztrák jogot tanulhassa. Ha ez, bármi oknál fogva, nem volna megengedhető, semmi esetre sem szabad őt a külföld valamely olyan városába küldeni, melyet osztrákok, sőt épen magyarok meg szokták látogatni. Minthogy Lapsánszky csak a magyar, latin, német és rutén nyelvet bírja, talán valamelyik osztrák követségnél és pedig Stockholmban, Kopenhágában, vagy Szent-Pétervárott lehetne őt alkalmazni. Mivel pedig sem angolul, sem francziául nem tud, könnyen beállható eshetőségekre tekintettel, ki van zárva, hogy ő netalán Angliában, Franciaországban vagy Amerikában keressen menedéket.³⁾ Sedlnitzky gróf javaslatára határozatba ment, hogy Lapsánszkyt a gradiskai kastélyban, Lovassyt a Brünn melletti Spielbergben. Tormásyt pedig Laibachban fogják, mint államfogyokat, bebörtönöztetni.⁴⁾ A nádor közbelépésére és az udvari kancellária titkos bizottságának hozzájárulásával, különös kegyelemből megengedték, hogy Tormásy büntetését Laibach helyett, Budán szenvedhesse el. Csakis nagyatyja, Báthory, nyert engedélyt, hogy őt «hasznos oktatások és utasítások» céljából fölkereshesse. Különben a külvilág-

¹⁾ Metternich Sedlnitzkyhez, 1837 márczius 9. B. ü. m.

²⁾ Pálffy előterjesztése, 1837 márczius 10-éről. Orsz. levélt.

³⁾ Ferstl Sedlnitzkyhez, 1837 márczius 7. B. ü. m.

⁴⁾ Kézjegy a nádorhoz, márczius 30-áról, Pálffy, 1837 márczius 10-iki előterjesztéséhez. Orsz. levélt.

gal való közlekedéstől őt is teljesen elzárták.¹⁾ Elrendelték, hogy a jurátusok átszállítása Pestről, fogságuk helyére, «kellő óvatossággal és megfelelő kimérettel», különböző napokon, de mindig éjjel menjen végbe; hogy továbbá gondoskodás történjék arra nézve, miként Bécsbe éjjel érkezzenek meg. Továbbszállításuk föladata itt a rendőrségre várt.²⁾ Tekintettel a nagy izgalomra, melyet Lovassy László és Tormásy elítéltetése maga után vont, a haditanács elnöke, kit a jurátusok Bécsbe szállításával megbíztak, szükségesnek látta a nagyobb katonai kíséret alkalmazásának mellőzését. Kerülni kell minden túlzott aggodalmaskodás látszatát. Vélekedése szerint Lovassy Lászlóval és Lapsánszkyval az utat külön gyorskocsikon, egy-egy altiszt és négy-négy közlegény kíséretében kell megtéetni. Elővigyázatból, úgymond, lehetne még egy-egy második gyorskocsit, hasonló katonai kísérettel, a foglyokat szállító kocsik után küldeni.³⁾ Lederer báró, a magyarországi parancsnok, elrendelte, hogy Lovassy Lászlóra a «ki» — mint mondja — «fogsága alatt sem megbánást, sem nyugalmat nem tanusított és a kinek szökési kísérleteitől is tartani lehet», könnyű bilincseket verjenek.⁴⁾ Április 6-án hajnali 2 órakor szállott föl Lovassy László abba a gyorskocsiba, melylyel Bécsbe szállították. Kíséretében voltak Stocklasser főhadnagy, ki a fogoly jurátusok fölötti felügyeletet eddigelé is a legnagyobb megalégedésre teljesítette, továbbá egy káplár és egy közlegény. A következő napnak — április 7. — ugyanabban az órájában utazott Lapsánszky ugyanoda. Mellette a kocsiban Pernhofer főhadnagy és két altiszt helyezkedett el. Tormásyt csak április 8-ának éjjelén szállították át a budai várba. Az összes előkészületek a legnagyobb titokban mentek végbe. A gyorskocsikat egészen más czél közlése mellett bérelték ki, úgy hogy Pesten senki sem birt sejtellemmel a

¹⁾ Kézjegy a nádorhoz és Sedlnitzkyhez, 1837 márczius 31-éről, Orsz. levélt. (T. n. lvt.)

²⁾ Ferdinánd Sedlnitzkyhez, 1837 márczius 30. B. ü. m.

³⁾ Hardegg gróf, az udvari haditanács elnöke, Sedlnitzkyhez, 1837 április 1. B. ü. m.

⁴⁾ Lederer báró a nádorhoz, Budán, 1837 április 5. Orsz. levélt. (T. n. lvt.)

fogyok átszállításáról.¹⁾ Lovassy szülői hosszabb időn át nem tudták, hová került szerencsétlen fiok, míg nem 1837 novemberben egész véletlenül értesültek arról, hogy őt Spielbergre szállították.²⁾

* * *

Erős fölindulás fogta el az egész országot, midőn a két főbiróság ítélete köztudomásra jutott.³⁾ Ferstl azt írta márczius 3-án Bécsbe, hogy: «az ellenzék vezérei úgy lát-szik a végsőig akarnak menni».⁴⁾ Lónyayné asszony, Lónyay volt zempléni követ fiatal és szép nejeinek, született Kazin-czy leánynak háza volt, Sedlnitzky szavai szerint, Pesten, a forradalmárok főhadiszállása.⁵⁾ Itt találkoztak egymással Wesselényi, Kossuth, Rháday gróf. Bánffy, Kubinyi, Fáy András, hogy az actiót a jurátusok érdekében szervezzék. Ők voltak azok, kik Pestvármegyét annak a nagyra nőtt nyugtalanságnak középpontjává tették, mely a márcziusi közgyűlésen tört ki. Minden szem ennek a gyűlésnek magatartására volt irányozva, mely a jurátusok ügyében az egész országra nézve mértékadó volt. A pestmegyeiek már 1836 őszén fölirattal fordultak az ifjak ügyében a királyhoz. Midőn aztán az 1837 márcziusi közgyűlésen az elutasító királyi leiratot kihirdették, a teremben nyilván fölismerhető mormogás volt hallható. Sértésnek vették, hogy a megye részvételét a jurátusok sorsa iránt, ujitási vizsketegnek bélyegezték. Ép ily kellemeitlen hatást szült a leiratnak abbéli kijelentése, mely szerint a megyét megilleti ugyan a fölirati jog, de az előleges engedmény nélkül nincs jogosítva a királyi udvarhoz küldöttséget meneszteni. A harag nyílt kitörése ép csak a leiratot befejező királyi aláírás

¹⁾ Ferstl Sedlnitzkyhez, Pest, 1837 április 7. Lederer a nádorhoz, 1837 április 3. B. ü. m. U. a. u. a.-hoz. 1837 ápr. 5. Orsz. levélt. (T. n. l.)

²⁾ Lovassy szüleinek kérvénye Ferdinándhoz, csatolva Ferdinándnak Pálffyhoz intézett, 1837 november 27-iki kézjegyéhez. Országos levéltár.

³⁾ Szögyény «Emlékiratai» I. 4. l. Wirkner: «Meine Erlebnisse» 107. l.

⁴⁾ Ferstl, Pest, 1837 márczius 26. B. ü. m.

⁵⁾ Sedlnitzky előterjesztése, 1837 április 13-áról. B. ü. m.

iránti tiszteletből maradt el. Elhatározták, hogy a leiratot megjegyzés nélkül irattárba helyezik. De annál hevesebben kikeltek a tanácsadók ellen, habár már nyílt ülésben is idézve lőn a híres 1485:VII. törvényczikknek a nádorra vonatkozó rendelkezése: «Si quando contingeret regem simplicem aut negligentem esse ad audiendum oratores vel etiam ad nespondendum illis, Palatinus ex officio providere et illius defectum supplere debet et tenetur». ¹⁾ Szemtanuk elbeszélése szerint Pesten még soha sem ment ilyen viharos megyegyűlés végbe. ²⁾ Az összes fölszólaláshoz jutott ellenzéki szónokok a leghevesebben támadták a fiskust, a királyi táblát és hétszemélyes táblát. A caus. reg. directort — ilyen kijelentés hangzott el — poena talionisra, vagyis 10 évi börtönre kellene elítélni. ³⁾ A királyi curia biráiról azt mondták, hogy legnagyobb részt meg vannak vesztegetve. A hétszemélyes tábla biráiról akként nyilatkozott Kubinyi: «Jaj annak az országnak, melynek birái a vakeszköz szerepére sülyednek és míg féllábukkal a sírban vannak, a másikkal mint elaggott, ősz emberek hazájok törvényeit tiporják szét.» ⁴⁾ Ugyanez a Kubinyi így kiáltott föl: «Most már nem is a tetteket, hanem a gondolatokat büntetik a halálnál kegyetlenebb büntetéssel.» ⁵⁾ Ő, az ellenzék egyik legindulatosabb szónoka, annyira túllőtt a célon, hogy Szentkirályi főjegyző indítatva érezte magát fölállani és kijelenteni: «Ha azt tudnám, hogy az elhangzott nyilatkozatok a többség véleményét fejezik ki, hivatalomat azonnal letenném.» ⁶⁾ Pedig valójában a többség ítélete hangzott el az udvar és érdekelt hatóságok magatartása fölött. Elítélték a «rérmuralmi rendszert», mint azt a szónokok nevezték, melyet Magyarországon életbe léptetni készültek és zajosan követelték annak kiküszöbölését. Mindenekelőtt kívánták, hogy a király oldja föl a jurátusok ellen hozott ítéletet. Teljes egyetértés uralkodott az ily irányú kérés elhatározása dolgában. A királyi

¹⁾ Jelentés, Pest, 1837 márczius 22-ről. B. ü. m.

²⁾ Mihálik jelentése, 1837 márczius 29. B. ü. m. «Solche Kongregationen wurden in Pest seit Menschengedenken noch nie gehalten.»

³⁾ Jelentés, 1837 márczius 21-éről. B. ü. m.

⁴⁾ Mihálik jelentése, Pest, 1837 márczius 29. B. ü. m.

⁵⁾ U. o.

⁶⁾ U. o.

döntésig pedig a megye akarta az elítélt jurátusokat oltalma alá venni. Ha pedig a király nem engedne, akkor fölhivandók az ország összes megyéi, hogy kérésük nyomatékosabb ismétlése céljából Bécsbe közös küldöttséget menesszenek. Egyben, ily visszaélések megismétlésének elhárítása végett, fölkérni határozták Ferdinándot az országgyűlés egybehívására.¹⁾ Ezeknek az eseményeknek hatása alatt írta egy tudósító Bécsbe: «A rebellió küszöbén állunk».²⁾ Maga Sedlnitzky gróf pedig azt mondja 1837 márczius 26-iki előterjesztésében, a «turbulens» jelenetekről: «A magyar ellenzéki párt korifæusai a szóban forgó megyegyűlésen elhangzott indítványaikban és beszédeikben egymást multák fölül örületes vakmerőség, túlhajtás és egészen a legnagyobb szemtelenségig fokozott elbizakodottság dolgában».³⁾ A rendőrség feje hallatlannak találta «a lázító banda» törvénytelen viselkedését. Megbotránkozott az országgyűlés összehívására irányuló javaslaton, mint a melyre a jurátusok ügyében ítélkezett bíróságok eltörlésének föladata várna. Ez a vakmerőség, úgy vélekedett Sedlnitzky, nemcsak visszautasítást, hanem megtorlást érdemel. «mert» — úgymond — «föl kell tétélezni, hogy ha a Felséged fölkent személye iránti köteles tiszteletnek és a magyar alkotmány alaptörvényeinek illetén nyilvánvaló megsértése jövőben büntetlenül marad, az nemsokára a forradalmi események tényleges kitöréséhez fog vezetni».⁴⁾ Pestvármegyének — mint egy osztrák államférfi nevezte — «infámis határozata»⁵⁾ nem tántorította el a bécsi kormányt a rend helyreállítására irányuló szándékától. Bars megye küldöttségének sem sikerült a nádort a megyék partjára téríteni. Mert a nádor visszautasította a barsiak abbeli kérését, hogy királyi unokaöccsénél a jurátusok érdekében lépjen közbe. Bizonyára nem tartotta tanácsosnak a viharos mozgalom hullámait nyilvános föllépésével még jobban fölkorbácsolni, a helyett, hogy azokat lecsöndesíteni segítsen. Annnyival kevésbé akart közbenjárni, mert hisz nem kételkedett Lovassy László bűnös-

1) Jelentés, 1837 márczius 22-éről. B. ü. m.

2) B. ü. m.

3) B. ü. m.

4) Sedlnitzky előterjesztése, 1837 márczius 26-áról. B. ü. m.

5) Egy osztrák államférfi kiadatlan naplójából. 1837 márczius.

ségében. Ugyan ónajtotta volna az országot az egész pör himezés-hámozás nélküli leírásával a jurátusok bűnösségéről meggyőzni, de távol volt tőle a megkegyelmezés támogatásával, az igazságtalanul történt elítéltetés látszatát fölbreszteni.

Midőn tehát a jurátusok ügyében való döntés czéljából Bécsbe, 1837 márczius havának második felében, a nádor és a legfőbb magyar méltóságok viselőinek bevonásával,¹⁾ egy nagy értekezlet hivatott egybe: a nádor korántsem állott a megyék pártján. Bizonyos, hogy a megyék magatartása, melyet az udvar máris forradalmi színezetűnek látott, többet ártott, semmint használt az elítélteknek. «Ezek a kicsapongások» — írja naplójában egy magas állású osztrák államférfiú — «csak könnyebbé teszik a mi helyzetünket. Hűségesen ragaszkodni az alkotmányhoz, de erőteljesen eljárni, ezt szabta magának Metternich zsinórmértékül. Hiszem, hogy ő az értekezleten a véleményeket össze fogja egyeztetni».²⁾ Sajnos, nem ismerjük ezeknek a tanácskozásoknak lefolyását. De, mert Ferdinánd király, 1837 márczius 30-án, mind a két bíróság ítéletét változtatlanul hagyta, kétségtelen, hogy az értekezlet a jurátusok ellen foglalt állást. Mindezekben a dolgokban félreismerhetlen Metternich kezenyoma, mely ép úgy le akart az «ifjú Magyarországra» sujtani, mint a hogy államművészetének titkos aknáját igyekezett «az ifjú Olaszország» és «ifjú Németország» megsemmisítésére fölrobbantani.

Lovassy Lászlónak és Tormásynak a hasonlóan gondolkozók elrettentő példájára kellett abba a börtönbe kerülni, melyben oly szomorú sors várt rájuk. Persze Lapsánszky, áruói érdemei elismeréseül, jobb helyzetbe jutott. Ugyan határozatba ment, hogy őt a gradiskai fogságba kell szállítani, a hol, mint Sedlnitzky elrendelte, vele «általában és szinlegesen» a felségsértőkre vonatkozó rendszabályok szerint kellett elbánni. Ámde valójában még is meghagyták, hogy ott az egyik legjobb és legegészségesebb szobát bocsássák az ő rendelkezésére és hogy javára minden lehetséges megkönnyebbités megengedtessek. Rabruháról termé-

¹⁾ Egy osztrák államférfi kiadatlan naplójából. 1837 márczius.

²⁾ U. o.

szetesen, szó sem volt. Sedlnitzky utasításában kifejezetten hangsúlyozta, hogy Lapsánszkynek minden kívánsága legott eléje terjesztessék.¹⁾ Lapsánszky azonban, legnagyobb bossúságára, nem jutott, mint maga is óhajtotta, Gradiskába, a hol, tervezgetései szerint, szabadlábbon, de a legnagyobb visszavonultságban akart élni. Teljesen egyetértett azzal, hogy 1000 conv. forintnyi évi pótlékban részesüljön, mi mellett részére egy jövedöbéli hivatali állás biztosított. Kész volt, eddigi nevének elhagyásával, magát «Klein János hivatalnoknak» nevezni.²⁾ Ferdinánd azonban 1837 október 2-án úgy döntött, hogy Lapsánszky csakis 600 forintnyi évi segélyben részesüljön. A hiányzó 400 forint fejében pedig részére idegen névre 10,000 conv. forintnyi tőke letéteményezése mondatott ki, úgy, hogy az, kamatai segélyével, bizonyos időn át 20,000 forintra növeltessék. Mihelyt Lapsánszky viszonyai újból megengedik a polgári életbe való belépését, ez a tőke, a 600 forintnyi évi segély megszüntetésével, rendelkezésére lesz bocsátandó.³⁾ Nem tudjuk, minő okok birták rá a kormányt Lapsánszky Bécsben hagyására,⁴⁾ hol megengedték, hogy egy a titokba beavatott hivatalnok kíséretében, a császári székváros távolabbi hegyvidékeiben, naponta sétakocsizásokat tehessen. Saját kijelentése szerint, őt ekkoriban rendőrségi épületbeli lakásán, magas személységek keresték föl, kik hosszas megbeszélésekbe bocsátkoztak vele.⁵⁾ A vizsgálati fogságban töltött idő testi és lelki szenvedései, valamint az azzal egybekötött izgalmak, de talán a lelkifurdalások is, 1838-ban a betegségbe döntötték Lapsánszkyt. Kezelő orvosa szerint «scrophulosa dyscrasia-ban» szenvedett. Tekintettel a költséges gyógykezelésre, eddigi évi segélyét 1000 conv. forintra emelték.⁶⁾ Vagyontalan atyja, kit ő eltartani nem tudott, már azelőtt is, «magánjótékonyság» czíme alatt, 300 conv. forint évi

1) Sedlnitzky a triesti kormányzóhoz, 1837 április 5. B. ü. m.

2) Sedlnitzky előterjesztése, 1837 június 16.

3) Rezolúció, 1837 október 2-áról, Sedlnitzky, 1837 június 16-iki előterjesztéséhez.

4) Nem helyes tehát Horváthnak (Huszonöt év stb. II. köt. 48. l.) az az állítása, hogy Lapsánszkyt Galicziába küldték.

5) Kiadatlan följegyzés, 1849 augusztus 8-áról.

6) Sedlnitzky előterjesztése, 1838 december 2. B. ü. m.

segélypénzben részesült.¹⁾ Föllábadozása után, Lapsánszkyt kezdetben az államtanácsban titkosabb munkákra és a dechiffáló kabinetben, később Klein János néven, a cabinet-i irodában alkalmazták.²⁾ Ő maga, a mult évszáz ötvenes éveiből származó egyik kérvényén «Klein János császári királyi udvari és miniszteri fogalmazónak» írta magát alá.³⁾ A bécsi márcziusi forradalom kitörésekor elhagyta a császárvárost. Futva menekült attól való féltében, hogy Kossuth és hivei, kik akkoriban Bécsbe jöttek, őt fölismerhetnék.⁴⁾ Már előbb - - 1848 márczius elején - - folyamodott az árulási díj fejében neki szánt 20,000 c. forint kiadásáért. De a részére elhelyezett 10,000 conv. forint ekkor még nem növekedett a kamatok kamataival 20,000 forintra. Ferdinánd elrendelte a hiányzó összeg kipótlását. Pillersdorf báró, ki Metternich bukása után miniszterelnökül neveztetett ki, hihetőleg megismerve Lapsánszky multját és abban a hitben, hogy ő agent-provocateuri szerepéért elég busás fizetésben részesült, megtagadta a kártérítési kérés teljesítését. A szabadelvűen gondolkozó Pillersdorf bizonyára igen veszélyesnek tartotta, a változott viszonyok között, ilyen embernek állami költségen való megjutalmazását. Lapsánszky saját közlése szerint Pillersdorf nagyon durván bánt vele, sőt kényszerítette őt egy elismervény aláírására, melyben a hiányzó összegről lemond.⁵⁾ Ugyde Lapsánszky sokkal szívósabb természetű volt, hogy sem könnyű szível le tudott volna mondani arról a kárpótlásról, mely őt, mint mondja, «a legfelsőbb uralkodóháért hozott áldozat fejében» illette meg.⁶⁾ Krajnába letelepedve csak az alkalomra várt, hogy követelését érvényesíthesse. Ez is bekövetkezett Magyarország leveretésével, 1849-ben. Most már újból előállott igényeivel, melyek 1855-ben kielégítettést nyertek.⁷⁾ Ettől kezdve semmiféle nyom nem maradt utánna, és még azt sem tudjuk, hol és mikor fejezte be életét.

1) Rezolució, 1838 december 9-ről.

2) Kiadatlan följegyzés.

3) Lapsánszky egy kiadatlan leveléből.

4) U. a. 1852 június 18.

5) Lapsánszky levele 1852 június 12-éről.

6) Lapsánszky egy kiadatlan leveléből.

7) Kiadatlan följegyzés.

Tormásyt, tekintettel nagyatyjának Báthory superintendensnek állására és a kormány részéről kedvező megítélésben részesült gondolkozás módjára, börtönében lényeges kedvezményekben részesítették. Szabad volt önmagát élelmeznie, mely célra nagyatyjától naponta 1 forintot kapott. Kétszer hetenként a kaszánya udvarán, melyben elzárva volt, fölügyelet mellett, a friss levegőt szívhatta. Szórakozása céljából, legalább kezdetben,¹⁾ megengedték gitárja használatát és ezenfelül, mint az utasítás mondja, «ártalmatlan, tudományos könyveken kívül» a dobányzás élvezetét is.²⁾ Lederer báró tábornok köteles volt Tormásy magaviseletéről Metternichnek időről-időre jelentést tenni, míg végre 1837 november 22-én megnyiták e fogoly börtönének ajtóit. Tormásy szabadon bocsáttatása után is rendőri fölügyelet alatt maradt.³⁾

A megszerencsétlenebbül a tiz évre elítélt Lovassy László sorsa alakult. Miután szülei 1837 novemberében megtudták, hogy fiok a brünni Spielbergben van bebörtönözve, felségfolyamodással fordultak Ferdinándhoz, hogy, mint a kérvény szól, «szerencsétlen fiukat nyomorúsága helyén láthassák, vele beszélhessenek, addig az ideig is, míg az a keserűen édes óra ütni fog, tőle leveleket kaphassanak és neki írthassanak, ruháiról és ellátása javításáról pénzbeli segély útján gondoskodhassanak».⁴⁾ Erre azt a választ kapták, hogy «kérésük a főnálló szabályok értelmében nem teljesíthető».⁵⁾ Így hát Lovassy László kénytelen volt az ő — mint magukat felségfolyamodványukban nevezték — gyászoló szülei benső részvétének vigaszát nélkülözni.

¹⁾ Lederer báró tábornok Beöthyhez, Budán, 1837 május 25. Orsz. levélt. (T. n. l.) «Nicht aus meinem Willen, sondern auf höheren Befehl wurde dem Tormásy die Guitarre abgenommen».

²⁾ Metternich az udvari hadi tanács elnökéhez, Bécs, 1837 április 23. B. ü. m.

³⁾ Metternich Sednitzkyhez, Bécs, 1837 november 14. B. ü. m. Pálffy, 1837 november 15-iki előterjesztése értelmében Tormásy fogsága, elfogatása napjától, 1837 november 15-étől 1837 november 22-éig tartott.

⁴⁾ Csatolva a Pálffyhoz intézett, 1837 november 27-iki kézjegyhez. Orsz. levélt.

⁵⁾ U. o.

A magány, valamint az emésztő vágy a szabadság és a haza után bizonyára nagyban hozzájárultak a csupa tűz és szenvedélytől áthatott ifjú elméjének elhomályosulásához, mely őt börtönében elérte. A közvélemény, és maga Lovassy is¹⁾ az elmebetegség föllépését, később a fogházbeli rossz bánásmódnak tulajdonította. A nádor, kit az izgató hirtelések igen kellemetlenül érintettek és a ki szükségesnek látta azok határozott megezáfolását, hitelesített hivatalos jelentést követelt Lovassynak fogságbeli életéről.²⁾ Ennek a körülménynek köszönhetjük Lovassy fogvatartásának tüzetes leírását,³⁾ mely Sedlnitzky szerint megezáfolhatatlan bizonyítékot nyújt arra nézve, hogy a fogolynak «minden megengedett kiméletben és enyhe bánásmódban» része volt.⁴⁾ Ha mindaz, a mit a hivatalos jelentés enyhít, igaz, és nincs is alapos ok ennek kétségbe vonására, akkor Lovassy Spielbergben, az ottani szokásai egészen ellentétes, jobb bánásmódban részesült. Ő a citadella felsőbb emeletén lakott, a politikai büntetteknek szánt osztályban, a hol a zárkák, mint a hivatalos jelentés mondja, «tágasak, szellősek és világosak.» Ő nem hordozott, mint a többi foglyok bilincseket. Tápláléka reggelire leves, délben három jól elkészített tál étel, estve ismét leves volt. Naponta kétszer, egy ór kíséretében, a Spielberg terrasszán a szabad levegőn mozoghatott, mely idő alatt, különös engedély alapján, dohányozni is szabad volt. A nélkül, hogy okát adta volna, hirtelen, hosszabb időn át, elhagyta a sétálást, minek következtében belbajba esett. Erős szervezete, az alkalmazott orvosszerek segélyével legyőzte a betegséget és 1837 végén ismét teljesen egészséges volt. Habár 1838 telén láztól mentes volt, mégis nagy érzékenységet tanúsított a hideg iránt. Ezért szobáját nagyon melegen tartották. Kedélyállapotában azonban még ekkor nem mutatkoztak föltűnő jelenségek. Csak élénk honvágyat árult el és hön óhajtott közléseket egy «rája nézve drága hölgy» személyiségéről. Csakis 1838 nyarán volt rajta lényeges változás

¹⁾ Fejes caus. reg. vicedirector jelentése, Pest, 1840 december 13. Orsz. levélt.

²⁾ A nádor Majláth grófhhoz, 1840 május 15. Orsz. levélt.

³⁾ Ugarte sziléziai-morva kormányzó jelentése. Orsz. levélt.

⁴⁾ Sedlnitzky Majláthhoz. 1841 június 6. Orsz. levélt.

észlelhető. Majd nemsokára az a rögeszméje támadt, hogy szerelmese lelke hat rá és parancsolja, hogy több napon át böjtöljön. Ezért minden ételt és italt visszautasított. Minthogy erre irányuló kérése ellenére sem kimélték meg a kínálástól, panaszt emelt a szolgaszemélyzet ellen. Most már igyekeztek őt a spielbergi hivatalnokok, kik, állításuk szerint, sorsa iránt mindig «emberszerető részvétellel viseltettek», arról meggyőzni, hogy a táplálkozástól való vonakodását egészségére irányuló tekintetekből nem engedhetik meg. Minden ékesszólásukat fölhasználták, hogy őt az evésre és ivásra rábírják. Habár az éhségtől gyötörtetve, 12 vagy 24 óra leteltével hajlott a kérő szóra, mégis megmegragadta a rögeszme, hogy «egykori eltávozott barátnője» lelke őt bizonyos időszakokban a legszigorúbb böjtre kötelezi.

A spielbergi fogházi utasítás szerint a hozzája hasonló foglyokat gyapjú harisnyák kötésével kellett foglalkoztatni, a mihez fából készült kötőtűket adtak. Időnként tiszta vászondarabkákból a szálakat kellett kitépniök. Lovassy ezeket a munkákat vagy nagyon lanyhán vagy egyáltalában nem végezte. És még a komolyabb figyelmeztetés sem használt. Még sem alkalmaztak vele szemben szigorúbb büntetéseket, a mire a hivatalnokok a házi rend értelmében föl lettek volna jogositva. Lovassy, mondhatni, inkább szemlélődő életet folytatott. A neki átadott, többnyire egyházi tartalmú könyvekről tudomást sem akart szerezni, mely körülményből a hatóság azt a következtetést vonta le, hogy ő, «tekintettel végzett tanulmányaira, ugyancsak nélkülözi a tudományos előképzettséget és a valódi vallásos alapelveket». Ugyanerre a körülményre vezették vissza, «hogy őt» — mint a jelentés mondja — «a szellemét terhelő ábrándképektől nem egykönnyen lehet eltéríteni». Valójában azonban bizonyára nem «a tudományos előképzettség hiánya», mint inkább elvei és nézetei tartották őt vissza a neki adott olvasmányoktól. Soha sem lehetett őt a templom meglátogatására rábírni, a hol pedig részére külön hely volt az oratoriumban föntartva. A protestáns lelkész vigasztalásait azzal utasította vissza: «Mire való ez? Nincs Önre szükségem és nem is kívánom». ¹⁾ Midőn Lovassy állapota

¹⁾ Lovassy ellátásának és életmódjának a morva-sziléziai kor-

rosszabbra fordult, kezelő orvosa a leghatékonyabb gyógyszernek egy a beteg előtt rokonszenves egyén társaságát jelentette ki. Ép a mikor ilyen ember után néztek, érkezett Spielbergbe a hír, hogy az 1840 májusában kibocsátott amnesztia visszaadta Lovassy szabadságát.¹⁾

A bécsi udvar magatartása Magyarország iránt az utóbbi időben nagy változáson ment keresztül. Az eddig követett «elrettentési rendszer» hajótörést szenvedett és vele együtt annak legkiválóbb magyarországi képviselőit, Pálffy Fidél grófot, egyikét a leggyűlöltebb személyiségeknek, Cziráky Antal grófot és Somssich Pongráczot is elérte a bukás. Pálffy utódául Majláth Antal gróf neveztetett ki udvari kancellárnak. Most már, a nádor és az új férfiak befolyása alatt, a megkegyelmezések korszaka következett be mindazok javára, kik az előbbi kormány idejében, kormányellenes föllépéseik miatt börtönbe jutottak. Ezek közé tartozott Lovassy is. Sedlnitzky az 1840 májusában kapott utasítást, hogy nevezett szabadon bocsátását elrendelje. Tekintettel a Lovassynál észlelt «kedélyhullámzásokra és rögeszmékre», Ugartét, a morva-sziléziai kormányzót, utasították, hogy a fogoly megkegyelmeztetését hozza ugyan ennek tudomására, de, amennyiben szükségesnek mutatkozik, szállíttassa őt előbb valamelyik brünni polgári kórházba. Itt azonban nem szabad őt többé rabnak tekinteni, ellenkezőleg, mindent el kell követni, hogy «kedélyállapotának veszélyes következményei»²⁾ föltartóztatva legyenek. Addig pedígen nem térhet vissza hazájába, míg bizonyossá nem válik, hogy akár egyedül, akár rokonai kíséretében, haza utazhatik. A spielbergi fogház orvosa, dr. Rincolini abban a véleményben volt, hogy Lovassy visszatérése szüleikhez, egészsége megtámadása nélkül, megengedhető.³⁾

mányzóság jelentésén alapuló egész hivatalos leírása csatolva Majláth gróf kancellárnak a nádorhoz intézett 1841 július 19-iki fölterjesztéséhez. Továbbá «Krankheitsgeschichte des Ladislaus Lovassy, erstattet von Ernst Rincolini med. Doctor, k. k. Physicus des Spielberges. Spielberg, 1840 július 28. Orsz. levélt.

¹⁾ Rincolini: «Krankheitsgeschichte des L. Lovassy, 1840 július 28. Orsz. levélt.

²⁾ Sedlnitzky Majláth Antal grófhhoz, 1840 május 9. Orsz. lvt.

³⁾ Rincolini jelentése.

Lovassy visszaérkezével szülőföldjére, fejeződött be a hírhedt felségsértési pör, melynek ez a nagytehetségű ifjú áldozatul esett. Ezt a bünyítőt eljárást tulajdonképen csakis ama sokkal nagyobb szabású sujtó eljárás előjátékának kell tekintenünk, melylyel amaz idők egyik legbefolyásosabb és legkiválóbb férfiát leverni akarták. A jurátusok megsemmisítése után Kossuth elnémitása volt tervbe véve, kit ép úgy, mint Lovassyt, Wesselényit és másokat felségsértési vád alá vontak.

Valamint a jurátusokat, azonképen Kossuthot is. 1837 májusában börtönbe vetették és több évi fogságra ítélték.¹⁾ De, mint már említve volt, a kormány fölismerete, hogy ezen az úton többé nem boldogulhat. Deák Ferencz, a kire Beöthy, a korona ügyésze szintén örömet rá tette volna kezét,²⁾ már akkor is, mint sok év multával, a korona és nemzet kibékítésen fáradozott. Ez volt ezen a téren az ő első kísérlete, mely azonban az 1848-iki bonyodalmak miatt, meghiúsult.

De szerencsés siker koronázta fáradozásait 1867-ben.

Határozottan azt állíthatjuk, hogy az 1867-iki államférfiúi alkotásnak köszönhető, hogy a fönt vázolthoz hasonló pörök, hazánkban, szerencsére, örök időkre, a lehetetlenségek közé tartoznak.

WERTHEIMER EDE.

¹⁾ L. «Kossuth's Gefangenschaft» című két cikkemet a Pester Lloyd 1902 január 29 és 30-iki számaiban.

²⁾ A nádor előterjesztése, Pest, 1837 május 12-én. Orsz. levélt. (T. n. lvt.) Beöthynek a nádorhoz intézett jelentése alapján József főherczeg, idézett előterjesztésében, a következőket mondja el Deákról: «Die gefährliche Gesinnung desselben sei aus den Landtagsverhandlungen und der berüchtigten Relation sattsam bekannt, welche er als Ablegat über das Resultat das Landtages seinen Comittenten erstattet hat. Übrigens gebe sein Brief vom 10. September 1836 und andere den vollen Beweis der Verbindung mit Kossuth zu Untergrabung der alten Reichseinrichtungen.»

A HALÁSZBÁRKA.

Regény.

Második közlemény.*)

III.

Évek multak el a nélkül, hogy a legkisebb változás ment volna végbe annak a kis családnak egyhangú életében, mely a csárdává átalakított bárkában lakott.

A rector igazi tengerészszé vált, széles vállal, flegmatikus természettel s mint atyja, veszély idején mindig igen bátor volt. «Macskából» matrózlegénynyé léptették elő, ő volt az egész legénységben az egyetlen ember, a kiben Borrasca bácsinak a legtöbb bizalma és öröme telt. Minden hónapban négy vagy öt duro megtakarított pénzt bocsátott anyja rendelkezésére, melyet ez számára a matrác alatt őrzött meg.

Tonetnek nem volt foglalkozása. Közte és anyja közt igazi harc tört ki. Tona alkalmazásokat keresett neki, de a fiú néhány nap mulva mindig megszökött. Egy hétig inas volt egy kötélverőnél. Két hónapnál valamivel tovább Borrasca bácsival hajókázott mint matrózinas, de a gazdája belefáradt abba, hogy folyton utána kiabáljon, a nélkül, hogy Tonet csak a fülebotját is mozgatta volna. Később kádár akart lenni, a mi a legnyugalmasabb foglalkozások közé tartozik, de a mestere halogatás nélkül kirúgta az ajtón. Végre tizenhét éves korában beállt a hajórakománnyosok közé, a hol hetenként csak kétszer háromszor, de itt is kedvetlenül dolgozott.

*) Az előbbi közleményt lásd a *Budapesti Szemle* 1908. évi 373. számában.

Mindazonáltal csavargásai és vétkes szokásai mindig kegyelemre találtak siña Tona részéről, mikor ünnepeken — s ennek a léhütőnek csaknem minden nap ünnep volt — selyemsapkában látta őt, mely egy barnás arczra vetett árnyékot, a hol már kiütött kis szőke bajusza; a selyemsapkához kék vászon zubbony járult, mely testhez állóan simult karcsú derekához; ezt fekete selyem öv fogta körül s a zubbony alól fekete és zöld kockás flanell ing látszott ki. Mindent összevéve, Tona boldog volt, hogy egy ily csinos ifjunak anyja lehet, a ki a legjobb úton van ahhoz, hogy belőle is a rossz emlékezetű Martinezhez hasonló semmirekellő váljék. De az ő Tonetje sokkal élénkebb, bátrabb és vállalkozóbb szellemű volt, és ez annál feltünőbbé vált, mert már több cabañali lány igyekezett őt megnyerni kedvesének.

Tona örvendve hallotta a veszekedéseket, melyeket a lányok fiáért folytatnak és összes kalandjairól pontosan volt értesülve. Mily kár, hogy a fiú annyira szerette azt az átkozott pálinkát! De legalább éltre való ember volt és nem hasonlított aluszékony bátyjához, a ki még akkor is rendületlen maradt volna, ha egy kocsi megy keresztül a testén.

Egy vasárnap este, a *Jó erkölcsökhöz* címzett lebuiban — mily rettenetesen ironikus elnevezés — Tonetnek vitája volt egy csapat hajórakományossal, a kik olcsóbban dolgoztak. Poharakat vagdostak egymás fejéhez és mikor a béke helyreállítására csendőrök érkeztek, már késsel fölfegyverkezve találták Tonet öcsénket, a ki az asztalok közt így üldözte az ellenpárt embereit. Több, mint egy hétig bezárva tartották őt a városház börtönében. Siña Tona könnyeinek és Mariano bácsi fáradozásainak, a ki befolyásos bizottsági tag volt, sikerült őt a bajból kimenteni. De ez a letartóztatás oly kevésbé javította meg őt, hogy még az nap este, mikor szabadon bocsátották, újra kirántotta híres *facúját* *) két angol tengerész ellen, a kik miután vele ittak, meg akarták őt boxolni.

Ő volt Cabañal réme. Nem volt szorgalmas munkás, ez kétségtelen, de annál szilárdabban tudott ellentállni az alkoholnak, oly éjszakákon, mikor jó szél járt a vitorlákra

*) Erős, görbe pengéjű tengerészkés.

és a part mentén egyik csárdától a másikhoz hajóztak, egészen kora délelőttig.

Gyakran multak el hetek, mikor egyáltalán nem mutatkozott anyjánál. És ahhoz, hogy a csárdától távol tartsa magát, még inkább hozzájárult egy kis szerelmi kaland, mely elég komoly volt s a melyen számos ember véleménye szerint az eljegyzés előre volt érezhető. Azonban siña Tona nem helyeselte ezt a viszonyt. Kétségkívül nem szándékozott Tonetjét valami hercegnővel eljegyezni, de Paella bátyónak, a *tartanerónak* *) leánya igen jelentéktelen menyasszonynak tűnt föl előtte fiához képest. Ez a Dolores szemtelen volt, mint egy tengeri macska, igen csinos — hazudott volna, a ki az ellenkezőt mondja — de képes lenne elevenen megenni azt a szerencsétlen asszonyt, a ki őt menyéül fogadja.

De ez nem is lehetett másképen. A leány anya nélkül nőtt föl, Paella oldalán, a ki részeges ember volt s már kora reggel megkezdte az ivást, mikor tartanájaiba szállt s a kit az ivás asthmaticussá tett s csak orrát növesztette meg óriási nagyra, melynek vörös véreirei napról-napra dagadtak és szépültek.

Paella igen rossz ember volt s híre még a valóságnál is rosszabbnak tüntette föl őt. Valenciában nem voltak ügyfelei máshol, mint a halászok negyedében. Mikor egy angol hajó érkezett, Paella szégyenkezés nélkül ajánlkozott a matrózoknak, hogy elviszi őket a rossz helyekre és nyári estéken, egész sereg fehérkendős festett arcú, fölvirágozott hajú lányt ültetett batárjába, és vitte őket, szeretőikkel együtt, a tengerparti lebujaokba, a hol minden éjjel vigan folyt a dárídó, míg ő maga, félre ülve egy sarokba, egy perczre sem hagyva el se ostorát, se bor-*porronját*, **) szépen csendben lerészegedett, miközben atyai tekintettel figyelte a leányokat, a kiket az ő báránykáinak nevezett.

De a legrosszabb volt, hogy még saját lánya előtt sem tudta magát türtőztetni. Vele szemben is ugyanazokat a kifejezéseket használta, mintha ez is üzletfeleinek egyike

*) Kocsis. *Tartana* két kerekű ernyős szekér, mely Dél-Spanyolországban a bérkocsit vagy az omnibuszt helyettesíti.

**) Üvegkancsó, hosszú, kicsúcsosodó szájjal.

lett volna. A bor fecsegővé tette, ilyenkor hangosan és kiabálva beszélt és a kis Dolores rettegve, folyton résen a részeg ember kapálódzó lábai ellen, szokatlanul tágra meredt szemekkel, a beteges kíváncsiság kifejezésével hallgatta az öreg Paella brutális monológjait, a melyekben az önmagának elmondta azokat a aljas dolgokat, melyeknek az éjszaka szemlélője volt.

Ilyen nevelést kapott a kis Dolores. Hogyan maradhatt volna a kicsike előtt bármi is ismeretlen, a miről nem kellett volna tudnia. Ez volt a fő oka annak, hogy Tona vonakodott őt házába fogadni. Ha most, mikor a lányka kezdett csinos nővé fejlődni, még nem romlott el teljesen, az csak két-három szomszédasszonynak volt köszönhető. A kik jó tanácsokkal látták el őt. Mindazonáltal Dolores magartása Tonettel szemben sok pletykára adott okot. Ez oly szabadon járt a lányhoz, mintha ő lett volna a ház ura, mindig együtt vacsorált vele s fölhasználta azt az alkalmat, hogy a tartanero csak a késő éjjeli órákban tért haza. Dolores foltozgatta Tonet ingeit s gyakran még ő maga kutatta ki atyja zsebeit is, hogy az így talált pénz kedvesének ajándékozza; ennel az volt a következménye, hogy a részeg ember le nem írható káromkodásokat szórt albarátai ellen: mert azt hitte, hogy mikor az alkohol elhomályosítja szemeit, szokták kirabolni zsebéből a pesetákat a csap-székben.

Siña Tona tehát nagyon elszigetelve élt. A rector állandóan a tengeren járt, hogy minél több pesetát szerezzen, mint mondani szokta, majd halászgatva, majd matróz gyanánt szegődve valamelyik nagy teherhajóra, mely sőt szállított Torreviejába. Tonet folyton kocsmázott vagy Paella házában tartózkodott, a kinek lakása, úgy látszik, második otthona lett neki. Anyjok így öregedett a csárdában, a nélkül, hogy más társasága lett volna, mint kis lánya, a ki iránt valami bizarr rokonszenvet érzett, mely néha-néha elhidegült: minthogy a kis lány Martineznek élő képmása volt. «Bár az ördög elvitte volna azt a bitangot!»

Azonban Isten is a becsületes embereket csak akkor pártolja, mikor jó kedvében van. Tona üzlete sem ment most olyan jól, mint özvegysége első éveiben. Más régi bárkák, melyek homokzátonyra kerültek, okulva Tona pél-

dáján szintén csárdákká alakultak át s most az embereknek módjuk volt válogatni. Ezen felül Tona kezdett csunyulni s most már a tengerészek sem ittak oly szívesen neki udvarolgatva.

Mindennek az lett az eredménye, hogy noha a kis kimerés megtartotta régi vendégeit, de nem hajtott több jövedelmet, mint a mennyi okvetlenül szükséges volt a megélhetésre. És Tona nem egyszer, mikor szemügyre vette fehér kalibáját, mélabúsan állapította meg, hogy a tűzhely kialudt, hogy a zárok meglazultak, hogy a disznóólban többé nem rőfogott egy disznó sem, hogy az évenkénti disznótor alkalmával leöljék s csak alig egy fél tuczat tyúk kotkodácsolt, búsan lézengve, a nádkerítés mögött.

Ideje lassu egyhangúsággal telt s valami álmatagság vett erőt rajta, a melyből csak Tonet csinyei vagy pedig annak az arcképnek szemlélete rázták föl, mely siñor Martinezt egyenruhába ábrázolta ; ezt a képei fülkéje ablakára függesztve őrizte, némi kegyetlen raffinériával s mindenek előtt oly czélból, hogy az őt folytonosan figyelmeztesse egykori gyöngeségére.

A kis Roseta, ez a kis szőkeség, a ki egy körmönfont vámör kegyelméből és mesterkedései következtében oly váratlanul cseppent a bárkába, anyja részéről igen közepes figyelemben részesült. Egészen szabadon nőtt föl, mint valami kis vadállat. Nappal alig lehetett látni, csak egy-két pillanatra, ha korgó gyomra haza kergette s mikor az éj beköszöntött, Tona gyakran kénytelen volt keresésére indulni s azután bezárni a bárkába, miután rettenetesen elpáholta. «Meg kell nyugodni az Isten akaratában. De ez a kis féreg csak még újabb kereszt a szegény anya számára!»

Tanulatlanul és a magányt keresve, Roseta kifeküdt a nedves homokra, s vagy csigákat és kagylókat keresett, vagy piramisokat épített a tapadó algából. Néha órákon keresztül ott állt a végtelenbe vesző tekintetével, az álomkőrosok merev és határozatlan nézésével, mialatt a sóval tele szél belekapaszkodott szőke kontyába, kifordította valami használt kelméből készített szoknyácskáját és fölfedte vékony és sovány kis lábszárait, melyek vakító fehérségűek voltak s a melyeken a hiányzó harisnyákat a nap tüze sötétvörös

barnitással pótolta. Itt időzött órákhozát, lehasalva a nedves homokba, mely behorpadt súlya alatt, állát kezére támasztva vagy egészen belefektetve a vékony vizrétegbe, mely a ragyogó tengerparton hol feltűnt, hol meg újra visszaszívárgott.

Javíthatatlan kóborgó volt és Tona határozottan igazat mondott, mikor róla beszélve szüntelenül azt ismételte: «Az ág is abból a fából van, mint a törzse». Semmirevaló apja is órákat lopott el azzal, hogy bambán bámulta a láthatárt, nyitott szemmel álmadozva és érzéketlenül minden más dolog iránt. Ha neki lánya munkájából kellene élnie, akkor ugyan fúhatna a tűzbe. Semmire sem alkalmas s hozzá örökké kóborol. A csárdában összetörte az üvegeket és tányérokat, mihelyt egyet a kezébe vett, hogy kimossa; a tűzhelyen megégette a halat, mikor megbízták azzal, hogy vigyázzon az ételre. Szóval még a legjobb, a mit vele az ember tehetett, az volt, hogy szó nélkül engedte futkosni a tengerparton vagy pedig Cabañalba küldte a varróiskolába. Voltak pillanatok, mikor a gyermeket ellenállhatatlan vágy fogta el, hogy tanuljon és megszökött, még a veres kockázata mellett is, hogy fölkeresse a tanítónőt. De néhány nap múlva, mihelyt anyja hajlandónak mutatkozott őt iskolába járatni, megszökött az iskolából.

Csak nyáron szokott egy kicsit segíteni Tonának. Ekkor nyereségvágya párosult kóborló ösztönével s vállán egy akkora agyagkorsóval mint ő maga, kezében egy kis pohárral, Roseta kiment a tengerpartnak arra a részére, melyet leginkább szokott fölkeresni a fürdőközönség, bátran oda szökött a diszes hintók közé, melyek úton voltak a móló felé, körülnézett nagy álmadozó szemeivel, miközben ide-oda lóbálta szőke kontyát és tele torokkal kiabálta: *Al aigua fresqueta!*¹⁾ Ezt a friss vizet a gazi forrásból hozta. Egy más alkalommal kalácscsal telt kosarat lóbált, melyeket siralmas hangon kínált: *Salaes y dolces!*²⁾ S ezzel a kis vállalatával naponként három-négy real³⁾ nyereségre tett szert, a mi egy kissé földerítette Tona borus tekintetét, a kit üzletének gyenge forgalma nagyon önzővé tett.

¹⁾ Friss vizet!

²⁾ Sósok és édesek.

³⁾ Egy real körülbelül 25 fillér.

Ekként nőtt föl Roseta igazán kietlen magányban, rendíthetetlen komolysággal túrvén el anyja pofonait, gyűlölve Tonet bátyját, a ki soha rá sem hederített, néha rámosolyogva a rectorra, a ki mikor a szárazföldre jött, megszokta czibálni kóczos hajfűrtjeit, és megvetve a parti csavargókat, a kiktől a büszke királynő fölényével tartotta távol magát.

Végre is Tona egyáltalán nem törődött a kicsikével, pedig ő volt egyedüli társa ebben a hajlékban, a hol, főleg téli esteiken, azt hihette volna az ember, hogy valami sivatagban lakik. Tonet és a tartanero lánya alkották állandó gondját. «Ez a kolduslány bizonyára föltette magában, hogy elrabolja tőle egész családját». Most már Dolores nem elégedett meg Tonettel, hanem a rector is állandó vendége lett a Paella házának. Mikor Pascualo partra szállt, mint valami vándor felhő, csak végigszaladt az anyai házon, azután öcscsétől vezetve Paellához ment pihenni, a hol jelenléte egyáltalán nem feszélyezte a két szerelmezt.

De még annál a befolyásnál is, melyet Dolores gyakorolt fiaira, még jobban keresztül húzta Tona számításait az, hogy egy régóta nagy előszeretettel dédelgetett tervét látta füstbe menni. Ő arra gondolt, hogy Tonet fiát Rosarióval, egy öreg barátnőjének leányával fogja összeházasítani. Szépségre ugyan nem is lehetett őt összehasonlítani a tartanero leányával, de siña Tona sem fogyott ki a szóból, mikor jóságát — a jelentéktelen embereknek ezt a tulajdonságát — dicsérte. Ám a mit mindig óvakodott megmondani, az volt, hogy Rosario árva volt, azelőtt a lány szüleinek boltjuk volt Cabañalban s Tona itt szokott bevásárolni; most pedig, hogy a szülők meghaltak, egyetlen leányuk az egész vagyon birtokába jutott, mely legalább is három vagy négyezer durót tett ki.

S hozzá szegény leány mennyire szerelmes volt Tonetba! Mikor vele Cabañal valamelyik utcájában találkozott, mindig a kezes bárány mosolyával üdvözölte őt; a délutánokat a parton töltötte, azzal mulatván magát, hogy siña Tonával beszélgetett, egyszerűen azért, mert Tona volt anyja annak az ugrifüles naplopónak, a ki az egész tartományt állandó megbotránkozásban tartotta. De elvégre is semmi jót sem lehetett várni ettől a gyerektől. Még Do-

loresnek sem sikerült, minden befolyása mellett sem, melyet reá gyakorolt, olyankor féken tartani, mikor örületeinek tengeri vihara kitört. Akkor hetekre eltűnt s végre is hal-lomásból értesültek, hogy Valenciában volt s fényes nap-pal a Halászok utcájának valamelyik aljas lebujaiban aludt, éjszakánként lerészegedett, elpáholva tivornyázó társait s elverve ezekben a kiéhezett kalózhoz illő orgiákban mindazt a pénzt, a mit valami gyanus játéklarlangban összenyert.

Egyik ily kicsapongása után ismét oly különöst köve-tett el, mely anyjának egy hónapi könnyezésbe és szám-talan sopánkodásba került: több elválhatatlan barátjával együtt fölvetette magát a haditengerészetbe. Ezek a lurkók beleuntak a cabañali életbe s a kocsmázást már gyerekes-nek találták.

Eljött tehát a nap, mikor ez az ördögadta gyermek, kék ruhába öltözve, fején a fehér sapkával és hátán a bőrtáskával, elbúcsuzott anyjától és Dolorestől, hogy a carthagenai kikötőbe menjen, a hol a számára kijelölt hajó horgonyzott.

Isten neki! Siña Tona nagyon szerette őt, de lassan-ként megnyugodott. A legtöbb gondot szegény Rosario okozta neki, a ki mindig hallgatagon és alázatosan, Roseta társaságában kiült a partra varrogatni és félénk megindulással kérdezgette siña Tonától, hogy nem írt-e neki levelet a tengerész.

A három nő képzeletben nyomon kísérte összes útjain és állomáshelyein a *Madrid városa* nevű czirkáló hajót, melyre Tonet, ez a páratlan matróz, besoroztatott. Mily megindulás vett erőt rajtok, mikor az ivószoba nedves asztalára egy keskeny boritékot dobtak, mely részint vö-rös ostyával, részint kenyér belével volt lepecsételve s a melyen nagy betűkkel ez a bonyolult czímzés állt: «Tona asszonynak, a csárdában, az ökör-istállók mellett». Valami ritka, különös illat tört elő a vastag boritékból, oly illat, mely az érzékeknek tropikus tenyészetről, háborgó tenge-rekről, rózsás ködbe burkolt partokról beszélt, melyek fölé lángoló mennyboltozat borul; és a három nő, újra meg újra elolvasva a négylapos levelet, ismeretlen országokba gondolt s képzeletben látta Habana négereit, a Fülöp-szige-teket előzőnlő chinaiakat és Dél-Amerika modern városait.

«Micsoda fiú! Micsoda szép dolgokat fog majd elbeszélni, hogyha visszatér! Talán még jó is volt, hogy ez a szeszélye támadt, a sok utazásban legalább megjön az esze!» És siña Tona, mikor megint elfogta gyöngesége, mely valósággal imádtatta vele ifjabbik fiát, bizonyos méltatlankodással gondolt arra, hogy kedves Tonetje, ez a szép, daczos fiú, alá van vetve a durva és kegyetlen tengerész fegyelemnek, a míg a másik, a rector, a kit együgyűnek tartott, kedvező széllal utazott és a halászok kis világában csaknem a legnagyobb tekintélyé nőtte ki magát.

A rector csakugyan állandóan tárgyalt bárkája gazdájával és gyakran voltak gyanus titkai Mariano bátyjával, azzal a tekintélyes személyiséggel, a kihez Tona összes bajaiban tanácsért és támogatásért szokott futni. Szóval pénzt szerzett és siña Tona az összes ördögöket megidézte haragjában látva, hogy többé egy cuartót sem hoz a házhoz s ha leül is néha a csárda eresze alá, ezt inkább csak udvariasságból teszi. Tehát máshol őrzi számára valaki megtakarított pénzét! És ki lehet ez a valaki? Bizonyosan Dolores, ez a kis boszorkány, a ki fiainak valami bájitalt adott, hogy úgy rohannak utána, mint gazdájuk után a kutyák!...

A rector egészen meglepedett a tartanero házában, mintha itt saját vagyona fölött kellene örködnie. Az együgyű! Hát nem tudja, hogy Dolores a másikat szereti? Nem látta-e Tonetnek hozzá írt leveleit és a válaszokat, melyeket neki Dolores egyik szomszédal íratott? De ez a háromszoros bolond, a nélkül, hogy törödnék valamit anyja gúnyolódásával, egészen befúrta magát a Paella rongyos viskójába, a hol lassanként öcscse helyét bitorolta és úgy lászik, egyáltalában nem számolt a helyzettel.

Dolores az idősebb iránt ugyanazzal az előzékenységgel viseltetett, mint azelőtt az ifjabbik iránt, megfoltozta fehérneműjét, és — különös dolog, a mit azelőtt sohasem volt alkalma megtenni Tonettel, a ki valóságos hóhéra volt a pénznek — valóban ő volt az, a ki a kormányzó megtakarított pénzét őrizgette.

IV.

Egy szép napon meghalt az öreg Paella: úgy vitték haza, mert teste teljesen összezuzódott saját batárjának kerekei alatt. Részeg fővel leesett üléséről és elveihez híven halt meg, kezében ostorával, melyet soha sem hagyott el, még akkor sem, ha aludni ment; összes porusain izzadva a pálinkától s végsőt lehelve azokkal a festett arczú utasokkal tele kocsi alatt, a kiket az ő kis báránykáinak nevezett.

Doloresnek nem maradt más támogatója, mint Picores nénye; nem valami irigylendő védnök, mert jótéteményeit hajczibálások kíséretében szokta gyakorolni és sokszor csak egészen a hajczibálásokra szorította. Ez a nénye egy öreg halas kofa volt, a kit a fiatalabbak Picores mamának hívtak; széles, pohos, nagy terjedelmű hölgy, oly bajuszos, mint egy czethal; negyven éve valódi réme a piaczi algua-ziloknak; apró szemtelen szemével, melyek az ember arczáról leperzselték a bőrt, fogatlan szájából előtörő durva szavaival, s e szájban, mint a sugarak a gyújtópontban, arczának összes ránczai összpontosultak.

Már két éve mult, hogy Tonet a tengeren járt, mikor hire jött annak, hogy Dolores nőül ment a kormányzóhoz. Nagy Isten! micsoda hir volt ez Cabañalban! Az emberek azt mondták, hogy a leány kezdeményezte a dolgot és még ennél kényesebb részleteket is csatoltak hozzá, melyek igen nevetségesek voltak.

De első sorban Tonát kellett hallani! «Ez a tartanero-lány a fejébe vette, hogy török-szakad, bejut a családunkba, s ime, most már azon a ponton van, hogy ez sikerülni fog neki. Oh az agyafurt! Jól tudja, mit csinál. Egy együgyű férj, a ki félholtra dolgozza magát: ez teljesen az ő szája ize szerint való... Oh a tolvaj! Hogy ki tudta vetni horgát a kantinos család egyetlen pénzkereső tagjára!»

Valamivel később, a maga jobban megfontolt érdeke mégis elhallgattatta siña Tonát. Mindent látba vetve belenyugodott e házasság gondolatába. Ez egyszerűsíti a dolgokat és megkönnyíti régóta gondosan kifőzött tervét. Tonet megszabadulva Dolorestől, a kinek egy fillerje sincs,

nőül veheti a gazdag Rosariót. S ezért, noha duzzogva, mégis kegyeskedett elmenni a lakodalomra és *filla meuá-*nak *) szólítani ezt a szép kis kigyót, a ki olyan könnyen hagyta el az egyik fiút, hogy a másikhoz menjen.

Ámde mindenkit nyugtalanított az, hogy mit fog tenni Tonet, ha a dolog a fülébe jut. Azonban oly szeretetreméltó jelleme van ennek a tengerésznek! Általános meglepetést keltett, mikor megtudták, hogy feleletében helyeselte a dolgot. Kétségkívül az utazás és a távollét nagyon megváltoztatták őt: mert egészen természetesnek találta, hogy Dolores férjhez menjen, különösen most, mikor semmi támasza sincs. «Sőt — tette hozzá — minthogy már más-hoz kellett mennie, sokkal jobb, hogy bátyját választotta, a ki igen derék ember.»

S mikor a tengerész, zsebében szabadságlevelével és hátán málhájával, visszatért Cabañalba, mindenkit bámulatba ejtve vidám arcával s bőkezűségével, melylyel a szabadulása pillanatában kapott egész marék pesetát elköltötte, minden tettében épen oly higgadságot tanusított mint azelőtt leveleiben.

Dolorest úgy üdvözölte, mint testvérét. «Az ördögbe is! Nem kell többé törődni a multtal. Utazásai alatt ő maga is szakított multjával!» S nem is törődött többé se Doloresszel, se a kormányzóval, s egyedül az iránt tanusított némi érzéket, hogy élvezze a népszerűséget, melyet neki visszatérése biztosított. A szomszédok egész éjszakákat töltöttek a szabadban, alacsony székeiken, sőt még a földön is ülve, Paella régi viskójának ajtaja előtt, melyben most a kormányzó lakott, lelkesedéssel hallgatva a tengerész előadásait az idegen országokról. Észre sem vették, micsoda csodálatra méltó részleteket hazudott bele előadásaiba, csak azért, hogy még jobban bámultassa magát együgyű hallgatóságával.

Összehasonlítva a műveletlen és munkától eldurvult halászokkal, vagy akár régi társaival, a hajórakományosokkal, Tonet a cabañali leányok szemében valóságos aristokratának tünt fel, barna sápadtságával, kandurbajuszával, tiszta és jól gondozott kezeivel, olajjal megkent és gondo-

*) Leányom.

san fésült hajával, melyek középen egyenes vonalban voltak ketté választva és két halantékára tapadva kilátszottak a selyemsapka alól.

Siña Tona meg volt elégedve fiával. Láttá ugyan, hogy most is épen oly naplopó, mint azelőtt volt, de jobban tudta magát tartani, jobban tudott magán uralkodni s látszott, hogy a szigorú fegyelem használt neki.

Alapjában most is ugyanaz maradt, a ki volt; ámde a katonai fegyelem leráspolta róla külső magatartásának merevségét; ha ivott, nem részegedett le többé; s ha folytatta is korhelykedéseit, nem kötött bele az emberekbe s a helyett, hogy eddigi nyaktörő szeszélyeinek élt volna, most megelekedett azzal, ha kedve szerint élvezhette az életet.

Így tehát önkényt elfogadta Tona ajánlatát is. «Feleségül vegye Rosariót? Szívesen. Igen tisztességes leány. Azonfelül egy kis tőkéje is van, mely sokat jövedelmezhet egy józanul gondolkozó férj kezei közt. Egy ember, a ki a spanyol királyi haditengerészetben szolgált, nem lehet méltóságának sérelme nélkül közönséges rakományos a mólón. Mindent inkább, mint ezt!»

Tonet tehát, anyjának nagy öröme, nőül vette Rosariót. Mindez a legjobban ment. Mily csinos pár! A nő kicsiny, félénk és alázatos, a ki behunyt szemmel is bizik férjében; viszont a férj büszke uj vagyonára s úgy feszít, mintha inge alatt a nejtől kapott ezer meg ezer duróból készült pánczélt viselne; mindenkinek vállát veregeti, s akárkit oltalmába vesz: egy gazdag bárkatulajdonos életmódját folytatva, a délutánokat és éjszakákat kávéházakban tölti, folyton pipáját szíva s esős időkben vízhatlan esizmáiban keltve feltűnést az utcákon.

Dolores látta mindezt a nélkül, hogy csak legcsekélyebb megindultság jelét is adta volna. Mindazonáltal királynőhöz is méltó szemeiben ott égtek azok a ragyogó aranypontok, melyek mögött mystikus gyönyörök vágvai rejtőzködtek.

Az új házások egy évig elég boldogan éltek. De az a pénz, melyet fillérről-fillérre gyűjtöttek abban a kis boltban, a hol Rosario született, veszett gyorsasággal olvadt el a Tonet keze közt; és eljött az óra, mikor meg kellett látni a pénzes zsák üres fenekét, mint a kantinosné szokta mondani, mikor fiát költséges életmódja miatt korholta.

Akkor aztán megkezdődött a kényelmetlenség, és a kényelmetlenséggel a vizsály, a könnyek és a munka. Rosariónak karjára kellett venni a halas kosarat, mint az összes szomszédasszonyoknak.

Miután néhány évig gazdag volt s élvezte azt a tekintélyt, mely a gazdagoknak kijár, neki is folytatnia kellett a legszegényebb halásznők durva és lélekölő életmódját. Kevéssel éjfél után már fölkel; ott állt a parton, lábával a csatákban és dideregve kis köpenye alatt, mely igen rosszúl védte testét; gyalog ment Valenciába, meggörnyedve a teher alatt, melyet czipelnie kellett és csak este tért haza, félholtan az éhségtől és fáradtságtól; de boldognak hitte magát, mert sikerült megtartania férjét és házi zsarnokát abban az életmódban, melyet azelőtt folytatott s megkimélnie őt azoktól a megaláztatásoktól, melyek Rosarióra nézve Tonet részéről csak szidalmakat és ütlegetek eredményeztek volna.

Hogy Tonet az éjszakát a kávéházban tölthesse, a gépészek, fütők és bárkatulajdonosok társaságában, gyakran megtörtént, hogy Rosario a halpiacson visszafojtotta pokoli éhségét, melyet csak még jobban izgattak a gőzölgő csokoládé-levesek és kirántott cötelettek, melyeket társnői asztalán látott.

Egyedüli gondja az volt, hogy imádott férje se szenvedjen hiányt, a ki rögtön haragra gerjedt és szidta a sort, mely őt egy ily házasságba belevitte; és a szegény rab-szolganó, a ki egyre soványabb és gyöngébb lett, elviselhetőknek tartotta saját kinjait, ha egyébként Tonetnek zsebében volt a kávéházra meg a dominóra való peseta; ha férjét dúsan terített asztallal várhatta és megszerezhetette számára a hagyományos flanelinget, mely biztosította régi tekintélyét.

Ez neki kissé tulságos sokba került, megöregedett még a harminczadik év előtt; de büszke volt arra, hogy a leg-szebb cabañali férfinak lehetett a felesége.

A pénzzavarok közelebb hozták őt a kormányzóhoz, a ki gyors léptekkel haladt előre a jólét útján, míg ők maguk lefelé hemperegtek a nyomoruságba. Testvéreknek segíteniök kell egymást a nyomorban, ez természetes; ezért Rosario, bár nagy belső küzdelmek után, fölkereste Dolorest és

beleegyezett abba, hogy férje felújítsa a sógornőjével régebbi belső viszonyát. Alapjában utálta ezt a dolgot, de nem sokat lehetett vitatkozni: a rector megharagudott volna rájuk, ha valamit megtud, pedig ő tartotta őket, mikor nem volt eladni való hal s mikor a csinos arcú bohém nem tudott egyetlen durót sem szerezni azokban a kis tengerparti üzletekben, melyekbe néha belebocsátkozott.

Azonban mégis csak eljött a pillanat, mikor a két aszszony, a ki gyűlölte egymást, beleunt a képmutatásba.

Négy évi házasság után Dolores áldott állapotba került. A kormányzó boldogan mosolygott s mindenkinek elmondta a jó hirt; a szomszédasszonyok is örvendtek, de nem minden kétes mosoly nélkül. A gyanu még nem volt erős; de magyarázni iparkodtak ezt a kései áldást azzal az idővel, mikor Tonet oly buzgón kezdett érdeklődni bátyja háza iránt, hogy sokkal több időt töltött itt, mint a kávéházban. A két sógornő összeszólalkozott természetöknek vad szabadosságával és menthetetlenül összeveszett. Azóta Tonet egymaga járt a rektorhoz, noha látogatásai nagyon bosszantották Rosariót és családi perpatvarokat idéztek elő és egymás kölcsönös megbotozásával végződtek.

Az idő nem enyhítette Rosario haragját, a ki habozás nélkül megmondta, hogy Dolores gyermeke Tonethez hasonlít.

Tonet barátunk pedig mindig a bátyjába kapaszkodott, a ki most is ugyanazt a jóindulatot érezte iránta, mint régen, s még takarékos természete mellett is eltűrte, hogy ez a naplopó meg-megzsarolja. És Paella csinos leánya állandóan gúnyolta Rosariót, a kit «göthösnek», «pulykának» nevezett s örömét találta abban, hogy sógornője szegénységét és munkás életét gyalázza és nagyon meg volt elégedve Tonetre gyakorolt befolyásával, a ki most is, mint régen, állandóan a szoknyája körül legyeskedett.

Örökös perpatvar és csufondároskodás szele fujdogált az elhunyt Paella újra épült és megszépült háza és a szegényes kunyhó között, a hova Rosario a nyomortól kényszerítve menekült. És a jó szomszédasszonyok, természetesen a legnemesebb szándékkal, igen szívesen vitték egyik házból a másikba az örökös piszkolódásokat, szemrehányásokat és gúnyos megjegyzéseket, még pedig rájuk bizott üzenetek formájában.

Mikor Rosario méltatlankodástól kipirulva és könnyes szemmel, szükségét érezte annak, hogy kiöntse szívét és megvigasztalódjék, kiment a tengerpartra, a bárk kantinjába, mely lassanként megfeketedett és megöregedett épen úgy, mint maga a csaplárosné. Kétségbeesett fejszoválas közben elmondta bajait siña Tonának és Rosetának, a kik csendesen hallgatták őt.

A vérbeli kötelék mellett is az anya és leánya néma ellenségeskedésben éltek és csak az emberek gyűlöletében és megvetésében tudtak egyet érteni. És a bárka, mely nekik menedékül szolgált, olyan volt, mint egy csillagvizsgáló, a honnan szigorú bírák gyanánt figyelték azt, a mi a két fiu háza táján történik.

«Oh azok a férfiak! Igazi férgek!» Ezt siña Tona mondta, tetőtől talpig végignézve a vámtisztviselő képét, mely állandóan ott függött a csárdában.

És Roseta, tengerzöld szemével, a fiatal leány átlátszó és nyugodt tekintetével, mely mindent érteni látszik és semmitől sem retteg, csendesen, elgondolkozva felelte:

— Ha az emberek nem himpellérek, akkor hülyék mint a rector.

V.

Ámbár még tél volt, mégis a nap a tengerparton oly hevesen sütött, hogy a kormányzó és Tonet meghuzódtak egy zátonyra került s most a parton veszteglő öreg bárka árnyékában. Elég idejük lesz bőrüket égetni, ha majd a tengerre mennek.

Halkan és vontatottan beszélgettek, mert a parti homok forrósága egészen elkábította őket. Mily gyönyörű nap! Majdnem hihetetlen volt, hogy ma a nagyhét első napja van, a váratlan jégesők és szélviharok hete. Az ég világossággal előntve, fehéres alapszínt mutatott; néhány ezüstös felhőrongy kúszott rajta, össze-vissza hányt hópelyhekhez hasonlóan; és a forró talajból nedves pára tört elő, mely eltakarta a távoli tárgyakat és megremegettette körrajzukat.

A tengerpart nyugodt volt. Az ökörszállás, a hol az istállókban kérődztek óriási állatok, melyek a bárkákat von-

szolni szokták, pirosuló tetejével messze kimagaslott a kék láthatárból s a szárazra vont bárkák közül, melyek most egy igazi nomád városrészt alkottak szűk utcáikkal és még szűkebb sikátoraikkal. Olyan volt ez, mint egy veszteglő görög tábor a classikus hőskorból, mikor a biremisek szolgáltak sáncz gyanánt a harcosoknak.

A latin árboczok, kecsesen a hajó orra felé hajolva. hosszú, tompa végeikkel lándzsákhoz hasonlítottak, melyekből hiányzik a vas; a kötélzet össze-vissza keresztezte egymást s mintegy a repkényt képviselte ebben a hatalmas árboczerdőben; a sátoralakban kifeszített durva vitorlák alatt, a bárkák fedélzetén egész sereg kettős életet folytató ember nyüzsgött, mezítláb, sapkáikat egészen a fülökre huzva, buzgón foltozgatva a hálókat vagy élesztve a tüzet, a hol a zamatos halleves főtt; és a forró homokba egészen belefurták magókat a potrohos hajótestek, kékre vagy fehérre mázolja, mint valami óriási tengeri szörnyeteg testei, melyek gyönyörrel nyújtózkodnak a kellemes, napos időben.

Ebben a rögtönzött kis Potemkin-városban, mely alkonyatra talán eloszlik s szétporlódik azon az óriási azurónaságon, mely egész a láthatár széléig terjed, a legnagyobb rend és egyöntetűség uralkodott, akár csak egy zsinórral pontosan kimért modern városban.

Az első utczasor, egészen közel a tengerhez, melynek hullámaiból apró kristálycseppek csapódtak ki a homok arabeszkjeire, apró bárkákból alakult, melyeket az úgynevezett *bolantin*-halászatkor*) használtak; ezek apró és kecses kis építmények voltak s a *bou*-halászatra szolgáló óriási bárkák kis gyermekeinek látszottak; mögöttük a nagy bárkák egy második utczasort alkottak, páronként ugyanazon magasság és szín szerint összeválogatva. A harmadik utczasor a tengerpart veteránjait foglalta magában, a nyílt testű öreg hajókat, melyeknek nagy fekete repedésein keresztül látszott egész vázuk, s mint a bikaviadalhoz kirendelt szárnalmas gebéknek, s úgy tűnt föl, mintha szegény kivénült hajók elmélkednének az emberi hálátlanságról, mely irgalom nélkül cserben hagyja a hasznukvehetetlen öregeket.

*) *Bolantin* hosszú zsinagra kötött horog, melyet a hajó maga után von.

A vörös hálók, kifüggesztve az árbocok végére, hogy száradjanak, ott himbálóztak a flanellingek és a sárga *baye-tü*ből készült nadrágok társaságában; és e büszke bárka-város fölött ott röpködtek a sirályok, hatalmas köröket írva le, mintegy megrészegülve a naptól, azután hirtelen egy másodperczre surolták a nyugodt, párolgó tengert, melyen a déli nap alatt apró kis hólyagok támadtak és pattantak szét.

A rector az eget vizsgálta, majd az egész tengeren és partvidéken végighordozta a jámbor ököréhez hasonló sárgás szemeit. Tekintetével nyomon követett néhány hegyes vitorlát, melyek az azurkék láthatárban lebegő galamszárnyaknak látszóttak. Azután a partot nézte, mely betüremlett, hogy öblöt alkosson, zöld foltokból és fehér falvakból álló szegélyzetével; a Puig-dombokat, az alacsony partvidéknek e kiduzzadásait, melyeket a tenger haragos óráiban rettentő erővel szokott ostromolni; a sagontai várkastélyt, melynek kanyargó erődítményei körülvelték az egész caramel színű hegyet; és hosszan figyelte messze a szárazföld belsejében azt a csipkés lánczot, mely elzárta a láthatárt mozduatlan vörös gránit hullámával, melynek tarajai az eget nyaldosták.

A szép idő visszatért, a tél elmúlt. Ezt a kormányzó mondta; és nincs ember Cabañalban, a ki ne tudná, hogy a rector az időjóslásban ugyanoly tudós, mint Borrasca bátya, az ő volt gazdája. A jövő héten ugyan még lesz néhány szélroham, de ez nem nagy dolog; és hálát kell adni Istennek, hogy ily jókor véget vetett a zordon időszaknak és lehetővé tette a szegény embereknek, hogy kenyeröket nagy kockázat nélkül megkeressék.

Pascualo vontatottan beszélt, fekete *tagamináját**) rágcsálva, melyet csempészet útján szerzett és egészen elmerülve a tengerpart fenséges csendjébe. Néha a viz csendes mormolásából kibontakozott egy leánynak a távoli hangja; és e hang, mely úgy tetszett, mintha a föld mélyéből törne elő, valamely egyhangú dallamba kezdett; vagy pedig hallani lehetett, a mint hosszan visszhangzik néhány hajósinasnak kiáltása: «Húzd! Feszítsd! Húzd! Feszítsd!» — a kik

*) Rossz, olesó szivar.

minden munkájokat ily álmatag vezényszavak szerint végezték; vagy pedig a bárkák tetején kibontott haju asszonyok kiabáltak, mint valami szarkák, ebédre szólítva a «macskákat», a kik az istállóokban bámulták az ökröket és e miatt késlekedtek. Az óriási vaskalapácsok szakadatlan szabályossággal döngtek. S mindezek a hangok belefultak a naptól áthatott légkör ünnepi csendjébe. A nap pedig phantasztikus fátyolba vonta a hangokat és az embereket.

Tonet kérdően nézett bátyjára, várva, hogy ez rendíthetetlen flegmájával kifejtse tervét.

Végre a rector elkezdett magyarázni és kevés szóval kifejtette a dolgot: «Ő már kifáradt a lassú pénzszerzésben és most valami más kísérletet tesz, mint sokan mások is tettek. A tenger ugyan mindenkinek ad kenyeret, de a legtöbb ember izzadva és fillérenként szerzi, míg mások — kevesen ugyan — sokkal nagyobb mennyiségben szerzik a pénzt és nem fekete apró pénzben, hanem zamatosabb, csengő aranyokban, csak bátorság legyen, hogy kitegyék magukat veszélynek vagy kockázatnak.» Azután megkérdezte Tonet öcsénket:

— Értetted?

És feleletet sem várva fölkelt és megkerülte a bárkát, melynek árnyékában kuporogtak, hogy lássa, vajjon a másik oldalon nem hallgatózik-e valaki.

Nem, senki sem volt ott.

A part elhagyatott volt. Lélek sem járt a végtelen parton, a hol nyaranként a valenciai fürdőközönség kabinjai álltak.

A távolban, a kikötő felé, látszottak az árbozczok ezrei, a hullámzó pavillonok, az egymásba nyuló evező rudak, a vörös és fekete hajókémények s az akasztófákhoz hasonló daruk.

A keleti móló úgy nyult bele a tengerbe, mint egy óriási cyclops-fal, melynek vöröslő oldalfalai, földrengés útján a föld méhéből kidobálva, csak úgy össze-vissza halmozódtak volna fel.

Hátul a Grao építményei emelkedtek; csupa egymásra zsúfolt, óriási ház, a hol a bizományosok raktárai és magazinjai, a szállítóknak, bankároknak s az egész tengeri arisztocráciának hivatalos helyiségei voltak.

És végre a szem egy hosszú, egyenes vonalban előrelátó tetővel találkozott: ezek voltak Cañamelar, Cabañal, a Francia fok, egész sereg tarka-barka építmény. melyek annál jobban kibebödedtek, minél távolabb estek a parttól; egyik oldalon sok emeletes és karcsu tornyú villák; a másik oldalon, a síkság szomszédságában, fehér kunyhók, melyeknek szalmatetejét meg-megtépázta az északi szél.

Miután biztosította magát arról, hogy senki sem kémkedik, a kormányzó újra leült öcsce mellé.

Ezt a tervet felesége verte a fejébe; s miután ő maga is soká gondolkozott róla, végre abban állapotodott meg, hogy kivihető. Egy utazásról volt szó oda «a tulsó félre», Algerbe, vagy a mint mondani lehetne, ennek a kék és hullámzó utcának tulsó sorára, a mit oly sokszor átszeltek a halászok. De ezt az utazást nem halászat vagy halszállítás kedvéért fog megtenni, a mi nem mindig szokott sikerrel járni; csempészcsomagokat fognak áthozni s bárkájokat egész a fedélzctig megtöltik azzal a kitűnő dohánynyal, melyet úgy hívnak, hogy *Május virága*.

— Ah, *rediel*,*) ez jó üzlet lesz. Szegény apja sokszor megkoczkáztatta ezt a kalandot. Mit szólsz hozzá, Tonet?

És a becsületes rector, a ki képtelen volt áthágni a városi alguazil vagy a kikötőbeli kapitány rendelkezéseit, boldogan mosolygott ennek a titkos csempészetnek gondolatára, mely néhány napja már folyton a fejében motoszkált; és képzeletben már látta is maga előtt heverni a kátrányos vászonba csomagolt dohánykötegeket.

Telivér partvidéki ember léven, a ki nem feledte el őseinek vitézi tetteit a legtermészetesebb és legtiszteletreméltóbb élethivatásnak tekintette a csempészetet egy oly ember számára, a ki meg akar szabadulni a halászáttól. Tonet helyeselte a tervet. Ő már tett két alkalommal ilyen utazást, mint egyszerű matróz; s most, hogy a molón nem volt munka és Mariano bácsi nem szűnt meg számára nehéz kikötő munkákat szerezni, semmi sem akadályozta őt abban, hogy kövesse bátyját.

A rector folytatta magyarázatait: A dolog már meg van oldva; van már saját bárkájok: a *Graciosa*. A mikor e név

*) Enyhített formája *redios*nak (az istenit!)

hallatára Tonet ijedten kiáltott fel, bátyja felvilágosította. Ő is tudja, hogy a bárka félig-meddig meg van roncsolva, hogy oldalbordái lazák és a fedélzete lesüppedt a gerinczéig: valóságos roncs, mely mikor a hullámokon tánczol, úgy nyikorog, mint valami gitár; de őt nem is tudták megcsalni az árú minőségében; az egész alkotmányért csak harmincz durót fizetett, tehát csupán a fa árát, semmi többet. S mégis ez a rossz bárka sokat jelent olyan embereknek, a kik akár egy lélekvesztőn is át tudják szelni a tengert.

— És tette hozzá — szemével hunyorítva a naiv vén gyerek malicziájával — ilyen bárkának az az előnye van, hogy keveset veszít vele az ember, ha a vámtisztviselők könnyű czirkáló hajója belé vágja horgonyát,

Ezzel a fenségesen egyszerű érveléssel a kormányzó meggyőzte magát arról, hogy merész vállalkozása teljesen okszerű; és egy pillanatra sem gondolt arra, hogy életét veszélyezteti vele.

Tonet és két megbízható ember fogja alkotni a személyzetet. Nincs hátra más, csak még Mariano bácsit kell a dologba beavatni, a kinek Algerben jó összeköttetései vannak még abból az időből, a mikor ő maga is ezt az üzletet folytatta. És határozott ember módjára, a ki fél, hogy megbánja, ha soká késlekedik, a kormányzó mindjárt meg akarta látogatni ezt a jelentékeny személyiséget, a kinek szerencsések voltak unokaöcscsei lehetni s a kit röviden csak bácsinak szólítottak.

Ebben az órában Mariano épen a pipáját szivja a Carabina-kávéházban. Ide jött a két testvér.

Mikor elmentek az ököristallok előtt, egy tekintetvetettek anyjok régi csárdájára, mely egyre feketébb és elhagyatottabb lett; s egy «Jó napot, anyánk» kiáltással köszöntötték azt a széles és fényes arcot, mely azonban oldalt már beesett s egészen el-elbujt fehér selyem főkötőjében, mely az apáczák főkötőjéhez hasonlított s messziről olyan volt, mint a szelelő lyuk a söntés fölött.

Néhány piszkos és sovány juh rágcsálta a gyér füvet, mely a tenger partján a házak közelében tenyészett; békák kurutyoltak a mocsarakban s egyhangú vartyogásuk összevegyült a tengerpart csendes morájával; és a vadszölő-

kerítésen, melyet még a repkény is befutott, kakasok kukorékoltak, felborzolva smaragd visszfényű tollazatukat.

Gaz mellett benn a csatornában asszonyok térdepelve sulykolták a vásznat vagy edényeiket mosták valami piszkos vízben, mely megrekedt egy halálos miazmákkal telt kis mocsár fölött. Az ácsok, kalapáccsal kezökben, szakadatlanul dolgoztak egy gerendán, mely valamely történet előtti öslény csontvázához hasonlított; és a kötélverők, háttal fordulva a meredek magaslat felé, testök köré csavart kendercsomókból fonták gyors újjaik közt a kötelet, mely egyre hosszabb lett.

VI.

Megérkeztek Cabañalba, a viskó-negyedbe, a hol a szegény emberek laknak, a kiket a szükség a tenger rab-szolgáivá tesz.

Itt az utcák épen oly egyenesek és szabályosak, mint a mily egyenlőtlenek maguk az épületek; a vörös téglajárdák színvonala folyton változott, a kapuk fekvése szerint; és a sáros, fekete patak mellett, melynek partján a minapi eső után mély barázdákat szántottak az arra járó kocsik, két sor törpe olajfa csapkodta az arra járókat poros ágai-val. Csomós törzseik köré kötelek voltak kifeszítve s ezeken száradt a kimosott fehérnemű.

A fehér viskók közt több emeletes modern házak emelkedtek, melyek épen úgy ki voltak csinósítva, mint az új bárkák; homlokzatuk két színű volt, mintha a tulajdonos még a szárazföldön sem tudná nélkülözni a vízszintező zsinetek meghitt társaságát. Néhány kapun dombormű díszítmények voltak, melyek a hajók orrára vésett alakokhoz hasonlítottak; és egészben véve mindenütt meg lehetett találni a régi tengerész életre emlékeztető vonásokat, melyek az épületeknek olyan jelleget kölcsönöztek, mintha szárazra vont hajók volnának.

Néhány ház előtt egész a tetőig egy hosszú czölöp emelkedett, a végén jászollal, annak jeléül, hogy a ház gazdája egy pár *bou* boldog tulajdonosa. A rud végén még ott lógtak a legfinomabb halász-szerszámok s méltósággal himbálóztak a szélben.

A rektor irigykedve nézte ezeket a czölöpöket: «Milyen jó lesz, ha majd a graói Krisztus megadja nekem a kegyelmet, hogy én is egy ily czölöpöt verhetek le a földbe a Dolores háza előtt!»

Ebben az időszakban Cabañal még nem volt olyan élénk, mint nyáron, mikor a valenciai gazdag polgárok ide menekülnek a tikkasztó forróság elöl.

Az alacsony házikók, zöld rácsos ablakaikkal, melyek kiduzzadtak belölök, mint valami potroh, csendesek és zárva voltak; a széles járdák visszaverték a léptek zaját, az elhagyott városok döngő visszhangjával; a háncsukat vesztő platánok ott epekedtek a nagy magányban, mintha sajnálnák a forró és hangos nyári éjszakákat, melyeket azonban felüdít a vidám nevetés és a muzikusok folytonos járása-kelése.

Időnként látni lehetett néhány cabañali lakost, a kik sapkájukat a fejük búbjára csapva, kezöket zsebre vágva és szájukban pipájokat lóbálva, kényelmesen lépkedtek a kávéházak felé. Ezek voltak az egyedüli helyek, a hol még némi élet volt.

A Carabina kávéháza tele volt. Az ajtó előtt, a tető alatt, egész sereg fehér mellény, bronz-szinű arcz és fekete selyem sapka tolongott; a dominók tompa zajjal surolták az asztalokat s noha szabad levegőn voltak, mégis az ember fojtó dohányszagot és pálinkabűzt érzett.

Tonet jól ismerte ezt a kávéházat, a hol oly diadalokat aratott bőkezűségével házassága első éveiben.

Mariano bátya itt volt. Egyedül ült az asztalnál s kététségkívül az alcalde vagy más, saját magafajta nagy urak érkezését várta; óriási pipájából kémény módjára pöfékelt és megvető leereszkedéssel hallgatta Gori apót, egy öreg hajóácsot, a ki húsz év óta egyetlen délután sem mulasztotta el a kávéházba jönni, hogy átböngéssze az ujságot, a czimtól kezdve egész a hirdetések rovataíig, néhány halász jelenlétében, a kik oly napokon, mikor nem dolgoztak, egész estig hallgatták őt.

— Az ülést megnyitom. Sagasta úr szót kér.

Most megszakitotta beszédét, hogy szomszédjának fülébe sugja:

— Látja? Ez a Sagasta egy gazember.

Azután minden további magyarázat nélkül orrára bigyesztette pápaszemét és újra elkezdett beszélni fehér és fekete szálakból álló vegyes bajusza alól:

— Uraim, felelve arra, a mit tegnap mondott . . .

Azonban mielőtt elolvashatta volna annak nevét, a ki tegnap valamit mondott, Gori apó letette az ujságot, fölényes tekintetet vetett azokra, a kik szájtátva hallgatták és erélyesen hozzá tette:

— Ez itt egy csaló! . . .

Pascualo, a ki egyébkor egész napokat töltött azzal, hogy bámulja Gori apó nagy tudományát, ügyet sem vetett reá s egész figyelmét Mariano bátya számára tartotta fenn, a ki nagy kegyesen kibuzta szájából a pipát s az újonnan érkezettek egy «Holla, gyerekek» kiáltással köszöntvén, megengedte nekik, hogy az ő illustis barátjai számára föntartott székekre letelepedjenek.

Tonet hátat fordított a másik kettőnek, hogy a játékosokat figyelje, a kik szenvedélylyel rakosgatták egymás mellé a fekete pettyes fehér csontocskákat; és szeme nem egyszer kémlelte a füstös terem belsejét, a színnyomatú képek alatt, melyek tengeri dolgokat ábrázoltak, Carabina leányát keresvén, a ki az üzlet legfőbb vonzereje volt.

Mariano úr, a kinek csúfneve «Callao»*) volt, bár az ő jelenlétében mindenki gondosan kerülte e csúfnév használatát, már hetvenedik évéhez közeledett, a mi azonban nem akadályozta meg őt abban, hogy még mindig ne legyen erőteljes termetű, továbbá erős lábú és kitartó gyalogló. Bronzszínű arca és dohányszínű szeme volt; bajsza tuskés volt, mint egy seprű és merész szabású, mint egy öreg kandurmacskáé és egész lényéből sugárzott az a pöffeszkedő önérzet, mely azokat az embereket jellemzi, a kik semmiből elég tekintélyes vagyont szereztek.

Azért hívták «Callaónak», mert napjában legalább tízszer emlegette a callaói ütközetet, melynek mint egyszerű matróz, fiatal korában szemtanuja volt a *Numancia* hadihajó fedélzetén.

Minden utczaszegleten emlegette Méndez Núñezt, a kit

*) Callao a Peru utolsó erődje, melyet a spanyolok megtartottak Délamerikában.

bizalmasan don Castónak nevezett, mintha barátja lett volna a nagy hősnek; és hallgatói el voltak ragadtatva, mikor kegyeskedett nekik elbeszélni a Csendes-Óceánon történt eseményeket s ekkor sohasem mulasztotta el utánozni a puskák recsegését és az ágyuk bömbölését, melyek a dicső hajóról elhangzottak: Bum! bum! Brum!

Egyébként ő is jó madár volt, csempészkedett abban az időben, mikor mindenki szemet hunyt a csempészet előtt, a kikötői kapitánytól kezdve egész az utolsó vámhivatalnokig, sőt még alkalomadtán ma is szívesen vett részt hasonló vállalatokban.

Fő mestersége azonban a jótékonyásban állott. A halászoknak és feleségeiknek szokott kisebb kölcsönöket adni s viszonzásul nem követelt mást, mint havi ötven százalék kamatot; ezért aztán egy egész sereg nyomorult adós állt rendelkezésére, a kik, miután teljesen kifosztotta őket, vakon engedelmeskedtek neki a helyi politikában kifejtett harcaiban.

Unokaöcscsei bámulták őt, hogy az összes alcaldékkal tegeződik s hogy néha legjobb ruhájába öltözve, Valenciába is elmegy, mint a bárkászkodók megbizottja, hogy a kormányzónál előterjessze kérelmeiket.

Fukar és kegyetlen levén, épen a legsürgősebb helyzetben szokott adni egy-két pesetát; bizalmas viszonyban állt a halászokkal; és unokaöcscsei, a kik semmivel sem voltak adósai, kivéve azt a reményt, hogy halála után vagyónát ők fogják zsebrevágni, az egész ország legszolgálatrakészebb és legtisztéletreméltóbb emberének tartották, noha az is megtörtént, azonban igen ritkán, hogy beléphettek nagybátyjok házába, a Reina-utczában, s ilyenkor nem kísérté őket más, csak egy testes és jó husban levő cseléd, a ki a szomszédok szerint, az örökösökre nézve igen veszélyes meghittségben élt vele, mert bizonyára még azt is tudja, hogy hol tartja pénzes zacskóját.

Marino csak hallgatta a rectort, félig behunyt szemmel, összeránczolt szemöldökkel. «Manóba is! Manóba is! Ez a terv nem épen rossz. Szereti az olyan embereket, mint Pascualo, a kik dolgosok, merészek».

Élt benne a meggazdagodott tudatlannak hiusága s hogy ezt a hiuságát kielégítse, ifjuságáról kezdett beszélni,

mikor egyetlen fillér nélkül tért vissza a hadi szolgálatból és meg akarván menekülni attól, hogy ő is halász legyen, mint ősei voltak, nagy utazást tett Algerbe és Gibraltárba, a hol dohánykereskedéssel foglalkozott, mert szerette a dohányos embereket és meg akarta őket kimélni attól a kellemetlenségtől, hogy közönséges trafikdohányt szivjanak. Bátorságával és Isten segedelmével, a ki soha sem hagyta el őt, gyűjtött annyit, a mennyiből aggkorát bőségben töltheti. De most már más idők járnak; azelőtt nem kellett félniök a csempészeknek, míg ma a partokra fiatal vámtisztek ügyelnek föl, egész gyerekek, a kik épen most kerültek ki az iskolából, s egy öl nagyságu füleik vannak arra, hogy meghallgassák a rendőrkémek besugásait; s nincs többé ember, a ki kinyissa markát, hogy egy órai hallgatás fejében elfogadjon néhány aranyat. A mult hónapban, az Oropesa-fok táján elfogtak három bárkát, melyek vászonnal megrakva jöttek Marseilleből. Most tehát nagy körültekintéssel és okossággal kell eljárni. Megromlott a világ. Nem hiányoznak a besugók, a kik mindenről értesítik a parti rendőrséget...

De végre is, jól elszánta-e magát a rector? Akkor csak neki kell vágni a dolognak s épen ő mint nagybátyja beszéli őt le a legkevésbé; mert ő látja a legszivesebben, ha rokonai beleuntak a szennyes nyomoruságba és gondtalan sorsot akarnak biztosítani magoknak. Mennyivel jobb lett volna az öreg Pascualónak, a rector apjának is tovább folytatni a dohánykereskedést és nem térni vissza a halászhathoz.

Miben van rá szüksége unokaöcscsének? Csak beszéljen bátran, mert nagybátyjában második atyjára talál, a ki örömmel támogatja őt. Ha halászatról van szó, egy fillért sem ad: mert Mariano megveti ezt az átkozott foglalkozást, a melybe az emberek belepusztulnak a nélkül, hogy mellette jól élnének; de ha más ügyről van szó, ad annyit, a mennyit kívánnak. Rokonszenve a tiltott áruk iránt oly nagy, hogy szinte nem is ura önuagának és keze magától nyílik meg.

Miután a rector félénken előadta kérelmét, akadozó hangon, félve attól, hogy sokat talál kérni, a callaói dicső hős hirtelen félbe szakította őt.

Mínt hogy unokaöcscsének már van bárkája, ő az ős-szes többi költségeket magára vállalja. Irni fog az algeri «raktárban» levő barátainak, hogy gondoskodjanak jó kész-letről s hogy az árát ő fizeti, és ha Pascualo ügyes lesz s baj nélkül sikerül partra hoznia a szállítmányt, nagybátyja szívesen kezére jár abban, hogy jó áron eladhassa.

— Oh köszönöm, kedves nagybátyám, mormogta a rector, a kinek szeméből kicsurrantak a könnyek. Oh mily jó ember ön!

Elég! Ne vesztegessük a szót. Ő mint nagybátya csak rokoni kötelességét teljesíti. E mellett az elhunyt Pascua-lóra mindig kegyelettel gondol vissza. Mily kár érte! Ily derék ember! Ily kiváló tengerész!... Ah, majd elfeledte... Az üzlet tiszta nyereségéből unokaöcscsének harmincz per-czent fog járni s a többi az övé lesz. Mint a közmondás mondja, a család család és az üzlet üzlet.

A rector, mindezek ellenére is, meghatva és gyakori fejbőlintásokkal hallgatta végig ezt a meggyőző ékesszólást. Azután elhallgattak. Tonet tovább is hátat fordított nekik s a játékosokat nézte, s mindvégig teljesen közönyös maradt e beszélgetés iránt, melyet Mariano és a rector halk han-gon folytattak, úgy hogy közben még ajkuk mozgását is alig lehetett látni.

Végre megszólalt a nagybácsi:

— Mikor lesz ez az utazás? Hamarosan? . . .

S hozzá tette, hogy ezt azért kérdezi, mert tudni akarja, mikor irjon ottani barátainak.

A rector azt felelte, hogy neki lehetetlen elutaznia nagy-szombat előtt. Szeretné, ha minél előbb mehetne: de első a kötelesség. Ámde nagypénteken okvetlenül részt kell vennie öcscsével az *Encuentro*-körmenetben,*) a zsidók csapata élén. Nem lehet elhagynia az oly megtiszteltetést, melyet a család már ki tudja, mennyi idő óta élvez, más családoknak nagy irigykedésére. Hóhér jelmezét még apjától örökölte.

És Mariano, a kit az egész vidék hitetlennek tartott, mert soha egyetlen pesetát sem juttatott a papnak, komoly arczezal bólintott igent.

*) *Encuentro* = találkozás. Ennek a népszokásnak magyarázatát a következő fejezet tartalmazza.

— Hogy ne, hogy ne? Igazad van öcsém! Minden dolognak megvan a maga ideje.

Mikor a rector és Tonet közeledni látták nagybátyjuk barátait, tüstént fölkeltek helyökről. Ez buzgón ismételte, hogy számíthatnak segítségére és jelezte, hogy még egy második találkozásra is szüksége van Pascualóval, az ügy befejezése végett. S azután még megkérdezte, hogy nem akarnak-e valamit enni? Ebédeltek-e már?

— Még nem? Tehát jó étvágyat! A viszontlátásra, kedves gyermekeim.

A két testvér lassu léptekkel távozott az elhagyott járdán és visszatért a viskónegyedbe.

— Mit mondott neked a nagybácsi? — kérdezte Tonet közönnyel.

S mikor látta, hogy bátyja fejével int neki, jelezve az ügy jó sikerét, nagyon örvendett. «Úgy, hát az utazásból lesz valami? Annál jobb! Majd meglátják, hogy a rector meggazdagodik s ő maga is szerez annyit, a mennyiből kényelmesen megélhet.»

A naiv rector meg volt hatva Tonet becsületes érzelmeitől, és boldogan az előbbi tárgyalástól, csaknem átölelte őt. Végre is ennek az ördögadta fiúnak jó szive van. El kell ismernie mindenkinek, hogy nagyon szereti bátyját, de Dolorest is, sőt gyermeköket, a kis Pascualetet is.

Csak az kár, hogy a két asszony ki nem állhatja egymást!

BLASCO IBÁÑEZ után, spanyolból

Gy. B.

BALOGH ÁDÁM.

Balogh Ádám, hallom a nótádat,
Tőle a szemem is könybe lábad;
Elragad hős szived harczy kedve,
Veled szállok én is, lelkesedve.

Hogyha rácsaptál az ellenségre,
Legszebb volt mindig a csata vége,
Nem a hátadon folyt, de a hátán,
Vágtad és tiportad, Balogh Ádám.

A ki ölni, dúlni jön hazánkba,
Verje meg az Isten minden átka,
Hirmondó se térjen meg belőle,
Sasok gyomra légyen temetője.

Kegyelmet a rácz, e fia, sátán,
Nem is talált nálad, Balogh Ádám;
Ezerenként vágtad a vad ráczot,
Holttestüktől még a fű se látszott.

Hős alakod mindig csak így lássam,
Emelt karddal küzdve, bokkrétásan!
Hű szivednek vérét bár ne látnám
Vérpadon kifolyni, Balogh Ádám!

VARGHA GYULA.

A TROJKA.

Népdal.

Kályhám tüze hamvadóba',
 Alig pislog mécesem;
 S fölcsendül egy régi nóta,
 Félálomban, bűvösen.

Hármasfogat vágat ottan
 A rögös hegyoidalon;
 S a harang szól, vontatottan,
 Szava gyász és fájdalom.

Vágat kora hajnal óta
 Az a bánatos legény;
 Az ajkán is sir a nóta,
 Olyan szerelmes szegény.

Danol egy kékszemű lányrul,
 Danol késő estelig;
 És a hold már halaványul,
 Éjfél is már eltelik.

— Az a kék szem, az a kék szem,
 Perzselőn minek lobog,
 Hogyha mégsem, hogyha mégsem
 Lehetünk mi boldogok!

A sok ember, kaján ember
 Minek állt kettőnk közé,
 Ha már lelked' a lelkeimmel
 A sors egybekötözé?

Moszkva, ég veled, te drága!
 Kedves babám, ég veled!
 Bujdokolva, bús magányba'
 Szívem érted eleped.

SOCIALPOLITIKA ÉS KÖZIGAZGATÁS.¹⁾

A mióta 1891-ben Orosházán és Békés-Csabán, majd Battyányán a földmives munkások véres zavargásai kitörték, az irodalom állandóan foglalkozik az alföldi parasztság és parasztmunkásság viszonyaival. Gaal Jenő előadása²⁾ a M. T. Akadémia nemzetgazdasági és statisztikai bizottságában nyitja meg a vizsgálatok sorát társadalmunknak legszámosabb tagból álló, physikai, gazdasági, erkölcsi s mindent összevéve nemzeti tekintetben legfontosabb rendjének, a földművelőknek alsó osztályára nézve.

Gaal Jenőnek, mondhatni, pillanatnyi fölvételét nemsokára követi Rubinek Gyulának beható, értékes helyszíni tanulmánya Csongrád-, Csanád-, de főleg Békésmegyében.³⁾

A mai társadalmi szerkezet elvei alapján megírt e munkálatokat a socialista világnézetből kiinduló dr. Ormos Ede irata⁴⁾ követi, melynek érdeme abban áll, hogy a közigazgatás, a közvélemény, a sajtó vakságát a földműves munkásság törekvéseivel szemben kellőleg kidomborította.

Mély betekintést engedett az alföldi viszonyokba Ecséri Lajos szakszerű, nagy munkája,⁵⁾ midőn az aratási sztrájkra

¹⁾ *A parasztok helyzete Magyarországon. Socialis tanulmány különös tekintettel az alföldi munkásmozgalmakra és kivándorlásra.* Irta Szeberényi Lajos Zs. Budapest. 1907. 100 l. Kókai L. biz. Ara 1 kor.

Javaslatok az alföldi gazdálkodás javítására. Irta Forster Géza. Budapest. 1907. 62 l. Pátria könyvkeresk. Ára 2 kor.

²⁾ L. Az alföldi munkásmozgalom. Budapest. 1891. 51 l.

³⁾ Parasztsocialismus. Budapest. 1895. 84 negyed. l.

⁴⁾ A socialismus különös tekintettel a hódmezővásárhelyi munkáskérdésre. H.-M.-Vásárhely. 1896. 143 l.

⁵⁾ Az alföldi munkáskérdés és a mezőgazdasági válság. Budapest. 1898. 240 l.

való készüllet az ország egész közvéleményét izgalomba hozta. Értéke gazdag adatkészletén kívül főleg abban áll, hogy szembe száll a magát még mindig tartó nézettel, hogy a földmunkások forrongását kevésbé a meglévő bajok, mint egyes népámítók, néha épen külföldi izgatók lázítása szülte volna.

E szakszerű munkák után — hogy csak a főbbeket említsem — jelen meg a *Budapesti Hírlap* hasábjain Vadnay Andornak hosszas, gondos megfigyelésen alapuló, a földművesnép legalsó osztálya iránti meleg érzéssel, népszerűen írt, lendületes cikksorozata.¹⁾ Csongrád megyének a szerencsésebb socialis állapotú Dunántúlról oda szakadt főispánja így végzi fejtegetéseit: «Öt év óta szemlélem, tehetetlenül, sinlődő lélekkel, az Alföld munkásosztályának küzdelmét. Meggyőződtem, hogy sem anarchia, sem törvényen kívüli állapot, csak munka és kereset kell nekik. Ezért és eddig ügyökhöz szegődtem. Minden dolognak érnie kell. Ha ma nem sikerül, meg fogom felebbezni ezt a kérdést . . . a jövőhöz . . .»

Vadnayt lelkes törekvésében megakadályozta a korai halál, kérdése, melyet más alakban napirenden tartott Fábry Sándor,²⁾ hét év után is elintézetlen, a föllebbezést azonban helyette beadták az ismertetendő munkák szerzői, kiknek utóbbika, Forster Géza az Országos Magyar Gazdasági Egyesület igazgatója, halálos ágyáról azért ajánlta szózatát Darányi Ignácznak, hogy ez az államhatalom beavatkozásával akadályozza meg az alföldi kisbirtokosok végpusztulását.

Igen különböző czímben, úgymint tárgyban, irányzatban, úgymint módszerben e két irat, ha azonban figyelmesen olvassuk, találunk köztük érintkezési pontokat, egyezést is a baj orvoslására.

Az elsőben a parasztság psychologusa, a néperkölcös vizsgálója, a politikus, a másodikban mindenkifölött a mezőgazdasági technika alapos ismerője szólal meg.

Szeberényi szenvedélyesen támadja aristokratikus társadalmi szerkezetünket a nyomor, a szellemi és erkölcsi elhagyottság miatt, melybe azok parasztságunkat, különösen pedig ennek napszámos és cselédi elemeit juttatták. Forster ellenben hideg szakszerűséggel vizsgálja, a mezei gazdálkodásnak minő módja,

¹⁾ *A Tiszamellékről*. Tanulmány az alföldi munkáskérdésről. Külön kiadás. 1900. Budapest. 156 l.

²⁾ A nemzetközi socialismus és a magyar forradalmi munkásmozgalmak. Budapest. 1902.

a községi határoknak, rajta a gazdaságoknak minő alakulása és elhelyezése idézte elő az Alföld oly fokú kizsárolását, hogy a föld ott ma már alig hozza meg az 5—6 magot s nem csak a munkás, de a kiscgazda sem képes megélni.

Forster irata mezőgazdasági szakszerűségénél fogva első tekintetre csak a mezőgazdákra látszik tartozni, míg Szeberényi általános emberi szempontjainál fogva minden művelt ember lelkéhez megtalálja az utat. Ismertetésünk, azt hisszük, meg fogja győzni az olvasót, hogy van Forster iratának olyan fonala, mely az egész művelt társadalom érdeklődését hozzá tudja kötni a mezőgazdák technikai kérdéseéhez.

Szeberényi tanulmánya igen tartalmas, igen becses, legfőképp abból a szempontból, mint tükröződik vissza, mily érzéseket fakaszt egy művelt, érző ember lelkében alföldi parasztságunk állapota. Ami a német Riehl munkáit is a múlt század 60-as éveiből (*Land und Leute — Die bürgerliche Gesellschaft.* — stb.) ma még érdekessé teszi, szintén nem azoknak objektív igazsága; sok kifogást tehetni ellenök e tekintetben, mint annak idején Trefort is (*Emlékbeszédék és tanulmányok* 214. l.) megjegyezte. Ugyancsak tiltakozni lehet Szeberényinek nem egy megállapítása vagy következtetése ellen, de iratából oly sokoldalú benyomást nyerhetni, melyek eszméltető, ébresztő hatásuak. Mert szerző nagyműveltségű, fejlett pszichológiai érzékű ember, a ki a gazdasági, sociális, politikai életirányokon túl a legmagasabb erkölcsi érdekekre is figyel, sőt, a mi publicistikánkban ritkaság, mindezeknek vallási kapcsolatát is keresi. Nem csoda, munkájának bírálói szerint evangélikus lelkész, a ki azonban nem csak a német egyházi írókkal, a német evang. papnak, L'Houetnek munkájával, (*Die Psychologie des Bauernthums*) ismerős, de a dán és skandináv egyházi irodalmon túl a nagyhatású angol dissenter predikátor, Spurgeon s az amerikai Harvard egyetemi theologus, Peabody irataival is foglalkozik.

Ténybeli új adatot alföldi parasztságunk helyzetére nézve Gaal, Rubinek, Ecsery, Ormos, Vadnay, Fábry dolgozatai után ugyan keveset nyújt, de e dolgozatoknak, valamint saját adatainak száraz tényálladékába lelket tud lehelni s az Alföldnek közismert, beteg sociális állapotát az emberiség végcéljainak mértékével a szívhez tudja közel vinni.

A hazai, birtokos úgy mint munkás és napszámos parasztság lelki világát minden árnyalatával gondosan megfigyelve,

külföldi, főleg Dániában szerzett tapasztalataival törekszik társadalmunknak égető bajára, parasztságunk sorsa javítására gyógyító eszközöket találni. Dánia szerzőnek különösen kedvező kísérleti telepe, innét szereti a problema megoldásának módjait ajánlani; tanulmánya megjelenése óta újabb értékes közléseket nyújt innét: «A parasztkérdés a skandináv népeknél, különösen a dánoknál. (Közgazdasági Szemle. 1907 december hava.)

Egy más nemzet parasztságának helyzetét megismerni ép oly becses az okulás szempontjából, mint a saját parasztságunk sorsát az egyetemes emberi rendeltetés mértékével, a felebaráti szeretet parancsával bírálat alá venni. De csak akkor, ha kellő tárgyilagossággal vagyunk fölvértezve. Először abban az irányban, hogy minden nemzetnek meg vannak a külön létviszonyai, s az egyiknek állapotairól a másikára nem áll szükségképen a következtetés. Másodszor, hogy a felebaráti szeretet parancsának, az egyenlő emberi rendeltetés követelményeinek az adott viszonyokra tekintet nélküli érvényesítése az emberiség elért színvonalának lerontásával lehet egyenlő.

Szeberényi bizonyára ismeri az 1665-i dániai alaptörvényt, a *Lex regia*-t, mely által az alsóbb rendek a dán királyt abszolút hatalmúvá tették, s a nemességet is minden politikai jogtól megfosztották, tudja, hogy az abszolút hatalmú király a röghöz kötöttséget már 1702-ben megszüntette, ismeri Bernstorfnak okos, Struenseenak erőszakos reformjait a XVIII. század közepén a parasztság érdekében. A kopenhágai hittanárok, Wandal, majd Masius, kiknek elseje utóbb kopenhágai püspök lett, a királyi hatalmat a *Lex regia* meghozatala után valódi isteni tekintélyvel ruházták föl munkáikban, e hatalomnak minden korlátozását a nép részéről bitorlásnak nyilvánították. Wandal munkája különösen majd oly tekintélyre vergődött az evangélikus dánoknál, mint azok egyéb symbolikus könyvei. A 1665-i *Lex regia* csak 1835-ben nyert némi enyhítést s Dánia újabb alkotmányos élete csak 1849-el következik s azóta is ugyancsak sok tökéletlenséggel teljes.

A mi történelmünk, a mi socialis helyzetünk egészen más, Szeberényi dán parallelái tehát erőltetettek s kevés hasznot ígérők. Oda vetett megjegyzései pedig, bizonyára nem hibátlan, de mégis tiszteletre méltó alkotmányos életünkről s hazafiaskodásunkról, minő például hogy «az alkotmányvédelemnek meg volt, úgy látszik, minden korban bizonyos nem egészen önzetlen háttere» (9. l.).

némi kaczerkodása a cæsari democratiával, a «darabantok» legyegetése (50., 79. l.), a nemzeti lét bizonyos kicsinylése, érdekei iránt tanusított közönyössége azt a következtetést engedik, mintha a dán nép alkotmánytalan multját sem nézné bajnak, másrészt mintha feledné, mennyit küzdött, szenvedett ez is nemzeti létéért.

A mi ezután Szeberényinek az emberség, a felebaráti szeretet szempontjából véghez vitt birálatát parasztságunk sorsa fölött illeti, e részben teljesen elhagyja még abban a kis körben is a tárgyilagosság, a melyet vizsgál, bírál. Békés megye végül is nem az ország s hála az Égnek! parasztságunk sorsa sem oly szomorú az országban mint itt. Pedig a ki elfogulatlanul nézi a tényeket, Harruckern János György, a ki 1723-ban, vegyes adományképen, 37,000 forintért kapta az egész Békés megyét, valamint utódai, az emberségnek is tettek némi szolgálatot, midőn e teljesen pusztta területet, a melyen az adományozáskor 300 darab ló, 938 darab ökör, 1041 darab tehén, 401 darab sertés s 455 darab juh találtatott, benépesítették.

Az emberség, a felebaráti szeretet szempontjából vajmi kevés tárgyilagosságot találunk Szeberényinél akkor is, midőn Békés megye határaitól átlépve az egész országra szólóan fordul a nagy- és középbirtokosság ellen.

Vajon a mi magyar civilisatióinkban semmi része nincs a nagy- és középbirtokosságnak? vajon ennek kisajátítása a parasztság javára nem jelentené-e az emberi életszínvonal csökkenését hazánkban? A mi civilisatióink főleg a legszemlembibb régiókban van, mondhatni e két osztálynak köszönjük; a királyságnak sokkal kisebb benne a része mint más nemzeteknél. Ez osztályok megdőltevel tudná-e a parasztság egymaga az emberség, az emberi haladás munkáit úgy folytatni, mint velök? Mert szerzónél csak az egyházat halljuk még a parasztságon kívül említeni s a socialdemocratikus vagy cæsaristikus színezetű államot. A nép, szerinte (11. l.) ma is úgy emlegeti az absolut kormányzás idejét, hogy az alatt még csak meg lehetett élni, sőt Mocsáry Lajossal, ki ép ellenkezőt kíván mondani, erősíti ily irányú felfogását. Vajon a felebaráti szeretet parancsával, melyhez Szeberényi, theologus szakértőinek sűrű felhasználása után ítélve, bizonyára ragaszkodik, vajjon a parancscsal egyezik-e a nagybirtokosok, a Batthyányak, az Eszterházyak, a Széchenyiek, a Festetichek, az Eötvösök rendjét, a «vármegyei oligarchiát», melyből a Kölcsények, a Bezerődyek, Deákok, a Kossuthok, a Madáchok, a szerző által (72. l.)

különösen kiemelt Görgeyek származtak, csak hibáikkal s nem egyszersmind tündöklő emberi és nemzeti tulajdonságaikkal feltüntetni?

A latifundiumos gróf Károlyi Sándor a socialdemocratia indítása előtt gondolt és tett a parasztság sorsa javítására, megteremtve a szövetkezeteket. Szeberényi mindezt elhallgatja, sőt a teljes ellenkezőt állítja. (76. l.).

Szeberényi munkája tehát csak mint hangulat kifejező, kellemes, érdekes termék jöhet számba, de nem mint a tárgyilagosságot kifejezője. Nagy tanultsága, finom megfigyelései mellett sem tudományos munka az, hanem az általános emberiség álláspontjáról tartott socialpolitikai homilia a társadalomnak nem paraszt elemeihez, hogy őket parasztságunk nagy rétegeinek tényleg elhanyagolt, szánalmas, a nemzet egészére igen káros sorsáért felelőssé tegye, s a parasztság iránt részvétet keltsen.

Sok igaz megállapítás mellett, elragadtatva heve által, Szeberényi számtalan téves gyűlölködő állítást koczkat. Így mily téves, meggondolatlan az az állítása, hogy a nemzeti iránt való lelkesedés a jóléttel és műveltséggel fogy, hogy a nemzetköziséget nem a nyomor mozdítja elő. A francia és német, a német és a lengyel, az angol és a német, de a dán és a német nemzeti ellentétek is czáfolatai Szeberényi nemzeti politikájának, mely igen fölszines, ha itt-ott, mint az iskolaügnél, helyes megfigyelésekre is támaszkodik. Sőt saját állításai, hogy a magyar parasztban a nemzeti érzést a megyei olygarchia sanyargatása öli ki, hogy sajnálva említi a «német» korszakot, melyben a szegény ember mégis megélhetett, ellene mondanak a nemzeti lét felől odavetett megjegyzéseinek.

A főrendet, a gentryt, a nemes vármegyét az irat másként mint gyűlölködve alig említi. A szakkészültségnek, a kapcsolatos, következetes gondoskodásnak annyi hiányát árulja el abban Szeberényi, hogy socialpolitikai homiliája kevésbé részvétet, mint fölháborodást fog kelteni a nem paraszttrendűek között, ezekben pedig gyűlöletet az «urak» iránt. Iránytűt a parasztság súlyos helyzete javítására nyújtani pedig nem tud; majd socialista, majd individualista álláspontra helyezkedik, szóval tudományos rendszeresség és gyakorlati határozottág nélkül szűkölködik.

Iratába végül — ezt sem hagyhatni említetlenül — szükség nélkül belekeveri a politikai pártok birálatát, a vallásfelekezetek magatartását egymás irányában (70. l.), az inquisitiót, az

exjezsuita gróf Hoensbroech pamphletjét és sok egyéb oda nem tartozót.

Gyakorlati tekintetben igen sokféle javaslata van. A nagybirtokok — főként az egyházaké s az idegeneké — kisajátítása, parcellázás, szövetkezetek létesítése, az alföldi parasztvárosok decentralisatiója. Komolyan felállítja az adónak minden ponton a progressivitását, mi alatt nyilván a földadó progressivitását gondolja, különös súlyt helyez Henry Georgenak elveire. Mind ezen gyakorlati javaslatokat azonban igen futólagosan, az iratnak tizedrészében tárgyalja, holott a parasztság sorsának javítása ezektől függ.

A nagybirtok különösen bántja s nagy határozottsággal hirdeti, hogy Oroszországon kívül sehol sincs annyi latifundium, mint Magyarországon. Tudja-e, hogy Skócia földjének fele tizenkét emberé, hogy London négy millió lakosa néhány tulajdonos telkén él? Portman viscount, Westminster herceg, Bedford herceg s az anglikán egyház köztük az elsők. A Bedfordi herceg egymaga London területéből 1182 acret — egy acre majd akkora, mint egy magyar hold — bir. De maga Anglia és Olaszország minő latifundiumokat mutathat föl!

E gyakorlati javaslatok az utolsó tiz-tizenöt év alatt többekévésszé mind fölmerültek, vitattattak, ma azoknak nem fölvetése, mint Szeberényi teszi, hanem céltudatos összekapcsolása szükséges.

Rubinek már tizenkét éve megállapította (id. m. 31. l.) annak szükségét, hogy a nagy latifundiumok által környezett, határ nélküli községeknél kisajátítás útján kell a község határát megnagyobbítani. Ecseri ugyane gondolatot a községi legelő formájában hangoztatta (id. m. 163. l.) Vadnay a parcellázás, mint panacea ellenében rámutatott az alföldi negyedtelkes gazdák tarthatatlan gazdasági helyzetére s arra a tényre, hogy ha az Alföld kilencz millió holdját fölosztanak a rajt élő egy millió család között, egy családra ekkor sem jutna egy negyed telket kiadó terület. Vadnayt a különböző javaslatok megfontolása vezette a helyes útra, hogy az Alföld bajai nemcsak a birtokmegosztásból, hanem a földnek száraz voltában gyökerező, helytelen gazdasági megműveléséből származnak első sorban. Ugyancsak Vadnay és Fábry is rámutatnak a nagy károokra, melyet az alföldi óriási falyak gazdasági és socialis tekintetben okoznak.

Az utóbbi pont Szeberényinél is méltatásban részesül, az alföldi.

úgynevezett városok lelki, erkölcsi állapotának elég teret szentel (22—30. l.), sőt ennek rajza teszi iratának főértékét, de már arra nem terjeszkedik ki, hogyan menjen végbe a parasztvárosok decentralizálása, a tanyásfalvak és központok létesítése.

Ezen a ponton kapcsolódik hozzá Forster Géza irata a Szeberényiéhez. Abból indulva ki, hogy Szeged, Szabadka, Debreczen, Kecskemét, Hódmezővásárhely határa nagyobb mint több német államé, hogy e városok közt a legkisebb területűnek, Hódmezővásárhelynek a határa is nagyobb mint fél Győr megye, az elsőnek területe ugyanis 761 négyszög kilométer, az utóbbi 1381, s még egyszer akkora mint Vas megye németujvári járásáé, mely 430, valamivel nagyobb pedig, mint ugyane megye szent-gotthardi járásáé, melynek területe 690 kilométer, mindezek után a gazdálkodás lehetőségét vizsgálja az ily rengeteg községi területeken.

Mily különbség az intensív gazdálkodásra nézve a szent-gotthardi járás s az ilyen alföldi városok lakója között! Az elsőnek területén 80 községben helyezkedik el annak népe, a gazda tehát közel van földjéhez, ellenben az alföldi városokban lakóhelyétől 30—40, sőt 100 kilométernyire kell mennie földje megművelésére.

Haszonhajtó gazdálkodás ily telepedési viszonyok mellett lehetetlen. Nem egyedül a földbirtok megosztása rosz az Alföld sok részében — mint Békés, Csongrád és Csanádban — hanem főleg az emberek községi elhelyezkedése nem enged meg okszerű gazdálkodást, zárja ki a megélhetést. Forster Géza irata annak vizsgálatával foglalkozik, miképen kellene e nagy kiterjedésű határokat fiókközségekre, tanyai központokra szétbontani és az irat nagy becsé éppen annak részletes igazolásában áll, hogy az alföldi nagyhatarú községek közigazgatásának törvényhozási rendezése nélkül az Alföld bajai nem orvosolhatók.

Paraszt-socialismus, a parasztság, a földműves munkásság helyzete, a kivándorlás, mind a socialpolitika tárgyai. Socialpolitikát azonban hasztalan törekszünk csinálni csupán socialis, társadalmi úton, ha abban a közhatalomra, a kivitelen a közigazgatásra nem számíthatunk. Socialpolitikát közigazgatás nélkül üzni lehetetlen. A közigazgatás pedig gyakorlati szempontból első sorban községi közigazgatás. Ezt az alföldi socialis helyzettel foglalkozók többé-kevésbé mind érezték, de oly világosan, részletesen senki meg nem mutatta, mint Forster Géza, hogy az Alföld bajainak orvosszere itt van.

Mintha csak az észak-amerikai törvényhozót látnók magunk előtt, a ki 1796-ban mérte ki az új helységi telepek tervét, azonképen rajzolja meg Forster a mai nagyhatárú alföldi községekben a fiókközségek, a tanyai központok alakulását, mindazon forgalmi, rendészeti, kulturális berendezésekkel egyetemben, melyekre a gazdálkodó embernek szüksége van. Tisztán látja a nehézségeket, melyekkel az Alföldnek ily gazdasági és közigazgatási átalakulása jár, mérlegeli is azokat, s a Szegeden, Debreczenben megindult ily irányú kezdeményezéseket kiinduló pontul véve, megoldási terveit világos, józan alapokra fekteti.

Az eddig fölmerült terveket az Alföld gazdasági és socialis bajainak orvoslására Forster Gézának velős, rövid tárgyalási modorú irata egyenkint rostálja.

Vadnay gondolata, az Alföld szárazságán öntözéssel segíteni, különösen foglalkoztatja. «A sok árvízmentesítés és belvizlevezetés oda vitte már az Alföldet, hogy lassan egy sivataggá fog változni.» «Az alföldi gazdák nem elégedtek meg azzal, hogy a folyók szabályozásával a buzatermő területek meghatványozódtak, hanem még azon területeket is eke alá akarták fogni, a melyeket a belvizek elfoglalva tartottak.» «El is érték azt, hogy majdnem az egész nagy magyar Alföld ma szántóföld gyanánt használható, csakhogy most már... a híres alföldi Kanaánt félteni lehet attól, hogy száraz évek bekövetkeztével valóságos szikla keménységűvé változik a talaj, melylyel sem az igás erő, sem a gőzerő birni nem fog.» (23. l.) Azonban a Vadnayétól különböző, oly végeredményre jut, hogy bár szerinte is az öntöző csatornákat mielőbb el kell készíteni, de ezek létesítését a hajózható csatornáktól függetlenül kell megoldani.

Az öntöző csatornák mikénti létesítésére, az erdélyi havasi legelőknak alföldi gazdák általi bérletére, a föld trágyázására, az alföldi közlekedés könnyítésére tett figyelemre méltó javaslatai mellett nem feledkezik meg az alföldi birtokmegoszlás hiányairól sem. Mint a mezőgazdaságot alaposan ismerő azonban világosan látja, hogy a latifundiumoknak parasztbirtokokra földarabolása okszerű gazdálkodás nélkül sem gazdasági, sem socialis haszonnal nem járna. Ezért először is parasztbirtokok létesítése mellett, szükségesnek látja, hogy «nagy birtokok feldarabolásánál a kisbirtokosoknak példaadására oly helyeken, a hol nincsenek középbirtokok, ilyenek alakíttassanak.» «Az ország más — nem alföldi — részeiben a középbirtokosok voltak, sőt jelenben is

azok, a nép vezetői és útmutatói; az ezek kezén levő birtokokon üzetik belterjesebb, okszerűbb gazdálkodás, itt szemléltetés útján van alkalmuk a szomszédoknak s a napszámba járó munkásoknak látni azt, miként kell gazdálkodni, látják az okszerűbb állattenyésztést, kerti gazdálkodást . . . (43. l.) Másodszor a parasztbirtokok létesítése csak akkor fog áldást hozni, ha az okszerű gazdálkodás a tanyai központok, fiókközségek, az öntözés s egyéb csak közigazgatásilag létesíthető berendezések útján lehetségessé válik, a mi ma nincs.» «Az alföldi gazda boldog volt addig, a míg őserőben volt a földje . . . lassan azonban az ármentesítendő területek elfogytak, most már okszerű gazdálkodást kellene üzni, jól művelni talaját és trágyázni is; ámde azon területeket, melyek természetes takarmányt termettek, elvették a kasza alól, nem terem széna, nincs mivel tartani az igás állatot, a szalmát feltüzei a gazda, még almozni valója sincs, ha összegyül is egy kis trágya, azt képes koczkákba nyomkodni, kiszárítani és feltüzei. Ez a szomorú képe sok helyütt az alföldi gazdálkodásnak.» (32. l.) Ha így fog tovább is folyni az alföldi gazdálkodás, s parcellázásnak mi haszna sem lesz. «Nagy a vágyódás — folytatja Forster — új parcellázások után, azt nem gondolják meg, hogy húsz év mulva az újonnan parcellázott földek is ezen sorsra jutnak; a helyett, hogy a régi földeiket okszerűen kezelnék s abba fektetnének bele tőkét, új és új acquisitiókra törekednek; van így sok, igen sokszor, igen is sok földje az alföldi gazdának, de biztos termőerőben levő földje nincs.»

Szenvedély, osztálygyűlölet nélkül, csakis a más ember jóléte iránt érdeklődő honfitárs szaktudásával tárgyilagosan kutatva, mi módon költözhetnék vissza a jólét az Alföldre, mert itt csak az az őserő, mely parasztjainkban megvan és a földhöz való ragaszkodás teszi lehetségessé, hogy a mezőgazdaságot tovább űzik. Forster dolgozata a parasztság, a földműves munkásság érdekeit, javát, emberségesebb sorsának biztosítását sokkal jobban, mert positiv, gyakorlati útmutatásokkal szolgálja, mint Szeberényinek jóhiszemű, sok irányban tanulságos, de a szenvedélytől elvakított s a socialista mozgalmaknak erőszakos, materialistikus, a magyarságot, az alkotmányosságot kicsinylő irányával bizonyos fokig solidaritást vállaló munkaja.

Akárhogy forgassuk socialpolitikánknak legfőbb problémáját, parasztságunk állapotának javítását, visszatekintve az 1891 óta

fölmerült javaslatokra, végeredményül az a világos kép marad vissza, hogy socialpolitikai reformokat csak közigazgatási úton lehet keresztülvinni, a tervezett reformok megvalósítására azonban közigazgatásunk mai szervezetével alkalmatlan. E téren minden javulásnak nélkülözhetlen előfeltétele tehát közigazgatásunk reformja.

S mivel nálunk még a közigazgatás szónak értelme is elhomályosult örökös alkotmányjogi viszálykodásaink között, meg kell mondanunk, mit értünk közigazgatás alatt.

Értjük mindenek előtt, messze -nem menve, a helységek közigazgatását, legyenek e helységek, faluk vagy városok. Értjük a szolgabíróságokat, értjük az alispánságokat, árvaszékeket, a tiszti orvosi, az adóhivatalokat, értjük az egész pénzügyi közigazgatást, stb.

A helységek vállairól le kell venni s a járásokra kell áttenni azokat a terheket, melyek alatt ma görnyednek. A járások és helységek területeinek, föladatainak gyökeres változása kell hogy bekövetkezzék, megyék és városok egybe kell hogy olvadjanak. A nemes vármegye és a polgári város, az extra megyei és extra városi főispán, extra árvaszék, extra tiszti orvos, stb. a hogy nálunk egymás mellé állítvák, anochronizmus a XX. században, magyar nemzeti szempontból csapás, gazdaságosság szempontjából pedig pazarlás. A pénzügyi igazgatásban meg kell szüntetni a képtelen adórendszert, a képtelen adókezelést, az állami és a helyi adóknak minden okszerűséggel ellenkező viszonyát.

Mindezek azonban, pedig a közigazgatásnak csak legfőbb tagozataira vonatkoznak, pium desideriumok. Ki gondolhat évek előtt közigazgatásunknak a községeken kezdődő, ilyenféle reformjára? Így az erőteljesebb és sikeresebb socialpolitikai beavatkozás reményéről is egyelőre sajnos megadással le kell mondanunk.

ÉRTESITŐ.

Versek. 1897—1907. Irta Miklós Elemér. Budapest, Singer és Wolfner 1907. 144 lap. Ára 3 korona.

Versek cím alatt bocsátja közre Miklós Elemér ezt a kis gyűjteményt, melyet tíz évi költői munkásságának virágaiból fűzött egybe. Talán a cízzel is jelezni akarta szerénységét, oly véleményben lévén, hogy nem mind érdemel költemény nevet, a mi versben van írva s viszont prózában is nyilatkozhatik a legszébb költemény. Úgy látszik, nem tartozik az afféle versírók közé, a kik sietve összehalmozott mennyiségben gondolják rejleni az értéket. Azok közé sem, a kik pár évi kedvtelés vagy próbálgatás után félredobják a lantot. Miklós Elemér tíz évnél is régebben kötött barátságot a múzsával s az, a mit most e barátság tíz év alatti eredményeül bemutat, valami nagy termékenységre nem igen vall. Nem baj, ha a mennyiséget pótolja a minőség.

A füzet csaknem egy harmadát *Régi dalok* cízzel azok az apró szerelmi költemények foglalják el, melyeket a szerző régebben írt s melyek, úgy emlékezünk, már külön is megjelentek s e lapokban ismertetve is voltak. Az ezek után következő szakasznak *Élet* címet ad, azt akarván ezzel sejtetni, hogy míg amott a szerelem ábrándja foglalta le, itt már ez életből merített tapasztalatok és tárgyak veszik igénybe lantját. Körülbelül úgy is van. De mind a mellett itt is találunk oly subjectív érzelemlobbanásokat, melyek a régi dalok keretébe illenek.

Költészetén általában az egyszerű természetesség és józan-ság ömlik el. Arra buzdítja ugyan lelkét az *Előhangban*, hogy repüljön tisztább magasba, ott csattogtassa ifju szárnyát s égbe szálljon a gondolat: de múzsája még sem követi a sasok föllengését, csak alant a bokrok csicsergő madarának marad. Eszményekért, «magasra vívó gerjedelemmel» nem küzd.

A fiatal szív hevüléseit, ábrándjait, a múltó, vagy már elmúlt ifjuság feletti borongást, a hit, remény, szeretet jótékony hatását zengi ismételve is. *Születésem napján* (53. lap) című versében hálásan ismeri el, hogy «a sors megkente vajjal bőven az ő mindennapi kenyerét» (!!) nem kér istentől egyebet, mint oly lelket, mely őt szeresse s kiért örömmel feláldozhassa ezt az életet. Tehát ezt vallja élete céljának; mert a mint mondja: «csakis az boldog a földön, ki szeret s szeretve van». Ennek az érzésnek körében mozog legtöbb költeménye. De ez az érzés ő nála akkor sem hullámszik magasán s nem gyüli erős szenvedélylyé, mikor szerelemmé magasztosul. Szerelmi dalai apró, szelíd, ártatlan lobbanások. Inkább csak ábránd s hol titkos, hol nyílt vágyódás vagy epedés sugalja. Érezni rajtuk az ifjú szív bizonyos üdeségét, naivságát. Egyszerűek, nem követelők. Benők nem dúsabb s nem magasabb röptű az érzés, mint a képzelet. Erősebb felindulást, élénk, jellemző vonásokat nem mutatnak, de nincs is bennök és rajtok semmi, a mi izlésünket háborítaná.

Szerelmének szálai nem füződnek állandóan egy eszményképhez. Dalainak jó része egy szóke kis leányról zeng. Első versében annak «rózsás szalmakalapját» éneklí meg, és sokáig annak szerelmével tünődik». De már a 35. lapon így dalol:

Kis barna galambom
Gyönyörű virágszál,
Gondolatom mindig
Csakis te hozzád száll.

Az érzelem rovására történik-e ez a változatosság? Mélyebb-e az itt, mint amott volt? A dalokból alig ítélhetni meg. Azok mindkét részen egyenletes hévvel és egyforma szelíd ömléssel folynak. Úgy látszik, itt is, amott is csalódással végződik az ábránd. A régi dalok két utolsó darabja már a búcsúnak van szentelve. «Álmodtam rólad! vége! vége! Isten megáldjon, kedvesem . . . Lelkedbe tiszta drágagyöngyért hiába szállt tekintetem; azt nem találtam.» De a lemondást nem követi nála se harag, se mély keserv. Szinte nyugodtan kívánja, hogy «keresék egymás nélkül is tovább a boldogságot, találják azt meg mind a ketten». Csakhogy az utolsó dal (*Csend*) ismét szerelemmel fordul ahhoz, a kiről már lemondott s a kinek szívében előbb «tiszta drágagyöngyöt» nem talált. Várva-vár a pillanatra, midőn

talán a csendben gondolkodva, merengve, «lelkeik örök szerelmi tűzben égve, majd csókolóznak s egyesülnek».

Ha nem vesznek is valami magasabb szárnyalást ezek a dalok: jólesően kiérzik bennök a keresetlenség és őszinteség. Semmi követelődzés, semmi cifrázkodás. Egy-egy zajtalan s nem is igen csillámló kipattanása a szerelemtől gyuladózó érzésnek. Van köztük keveset, vagy éppen semmit mondó apróság: de nem egy olyan is, mely élénksége, bensősége vagy eleven színezete miatt megkap. Ide sorozhatók egyebek közt a *Szürkületkor* (16. lap) és a *Büszkén fénylő* (22. lap) című költemények. Hogy a verselés technikájában s rímeiben több szabatosság, nyelvében több emelkedettség kívánatos lett volna, mellesleg említjük.

Tárgyra és értékre nézve is változatosabb költeményeket veszünk az *Élet* című szakaszban. A költő egy pár subjectiv tartalmú csinos vers mellett itt az életből, a szeme előtt közvetlenül előfordult jelenetekből merít. Hol hosszabb, hol rövidebb képekbe foglalja azokat, nagy hajlandósággal különösen a Szabolcska által művelt *a mi fulunkból*-féle apró, sokszor érdektelen történetkéket stereotip versbeöntésére. Ilyeneknek csak akkor van valami becsök. ha öltöztetés, jellemzés, fordulatosság költői színben állítja előnkbe. A nélkül inkább a hírlapok újdonsághírei közt van helyök. Mily gyönyört találhatni az oly hétköznapi eseményke egyszerű elbeszélésében, minő például a *Villamoson* (55. lap) vagy a *Tót fiú* című hosszabbacska, mely tárgyhoz nem illő érzékeny terjengéssel beszél, hogy az építésnél a kőművesekkel dolgozó tót fiú alatt az állás leszakadt s agyon ütötte őt. Benne a költő valami különös, bensőleg gazdag hívőt képzel, a ki «gazdagabb volt önző, hitetlen gazdagoknál».

A tanúság:

Mert gazdaggá pénz, rang sosem tehet,
Gazdag csak az, ki hisz, remél, szeret.

Itt az esemény, mint látszik, fel van fújva, de azzal nem lett érdekesebbé, csak visszásabbá. Nem minden kis esemény méltó a versbefoglalásra.

Egyes képek rajzolásában mégis nem csekély sikerrel jár el. Ide sorozhatók: *Két gyermek*, *Dal a kis Almás Jóskáról*, *Pista meg a Julcsa*, és különösen *Magdolna*, mely az életből merített képeknek legszebb, legbevégzettebb s legmeghatóbb darabja.

Az elbeszélések mellett, mint említettük, e szakaszban is

találunk érzelmes lyrai költeményeket, melyek a múzsza szerencsés sugallatáról tanuskodnak. Vallásosságát hirdeti, hogy több ízben háromszor-négyszer is buzdul imára. Azok közt legbensőbb a 87. lapon olvasható három strófás *Ima*, mely kevésben eleget és eléggé szépen kér. A többi bizony nem sokat ér, legkevesebbet az, melyben birájához, Istenéhez imádkozván így kiált fel: Te megbocsátasz, Uram, *szent királyom!* (102. lap) Szent király! A múzsza szerencsés sugallatának s mint az egész gyűjtemény legjobb lírai darabjainak vehetők az *Öröm és bánat* megénekélése (117. lap), *Tanács* (122. lap), *Hangulat* (123. lap), *A szenvedőkért* (132. lap), melyben meghatóan buzog a meleg emberbaráti szeretet, de az utolsó négy sor, a gazdagok és szegények szükségtelen aposztrófálása elmaradhatott volna. És egy szép sóvárgás vagy elmerengés az eltűnt «rózsás ifjuság» után. (141. l.)

Látnivaló, hogy abban a kis körben, melyet képzelő erejének korlátai szabnak, hivatottsággal s jó izléssel mozog. Nem sokat, nem sok félet nyujt, de többnyire élvezhető s olykor valódi szépet is. Nem küzd nagy feladatokkal, magas eszméssel. Távol áll attól a légveréstől, mely szerint legujabban némely versíró új formákba, új irányokba akarja terelni a lírai költészetet. Hiányzanak kis gyűjteményében a haza és szabadság dithirambjai, melyeket pár év előtt annyira elkoptattak «lángszavú» költőink, hogy ma már hiányát is alig érezzük.

Miklós Elemér verseinek gyűjteményében a tíz évi időköz nem visszaesést, nem is megállapodást, de inkább haladást mutat s ez eléggé serkentő.

z.

Ivan Frano Jukić (1818—1857.) napisao Tugomir Alaupović. Separatni otisak iz dvadesetprvog izveštaja velike gimnazije u Sarajevu. Sarajevo zemaljska štamparija 1907. Jukić Ivan Ferencz, 1818—1857. Irta: Alaupovićs Tugomir. Különlenyomat a sarajevói felső. gimnázium huszonegyedik értesítőjéből. Sarajevo, országos nyomda, 1907.) 63., 6. r. l.

Ez a történeti rajz, mely vázlatos képét nyújtja a lázadóktól hemzsegő török birodalomnak s a horvát propaganda hatásának Boszniában, az első hang, a mely emléket állít a szorgalmas, de szerencsétlen «illir»-nek, halála ötvenedik évfordulója alkalmából. Szerencsés gondolat volt a szerzőtől, hogy a török viszo-

nyok e rajzát és a horvát agitációk hatását összekapcsolta Jukics életével, mert Jukics mindakettőben jelentékeny szerepet játszott.

A tanulmány Jukics hézagos életrajzi adataival kezdődik, melyeknek kiegészítését még a szerző maga is szükségesnek tartja. Azután áttér a török birodalom bomladozásának és a szultán hatalma alatt álló népek általános elégtelenségének okaira.

Nem tapogatózik a «beteg emberen», nem keresi a szultánban, sem az ügyetlen külpolitikában a romlást; a háborúkkal sem indokolja a bajt, hanem mindezek alapokára s a török birodalom elgyengülésének kiindulási pontjára mutat, midőn mondja: «A hős janicsárok, valaha a szultán gyermekei, kik régente meg se nősültek, csakhogy egész életüket a szultánok kezébe adhasák, kik elől a legnagyobb európai hős is menekült s a legerősebb várak is porba hullottak, most zszarnokokká lettek, nem hajtván fejet sem czári (kóránbeli), sem emberi törvény előtt. A nagy szultánoktól jogokat és privilégiumokat nyerve megerősödtek, mire a gyöngébb czárok tisztán önkényük játékszerei lettek.»

Ezáltal épen azért, mert az egész török birodalom a janicsári intézményen alapult és az egész közigazgatás, közgazdaság, törvénykezés tisztán az ő kezükben volt, a janicsárok önkénye és zszarnokoskodása végveszélyt rejtett a török birodalomra.

A janicsárok önkénykedése különösen a VIII. század végén és a XIX. század elején vált érezhetővé, a mióta a szultánok minden eszközt felhasználnak a már nem modern intézmény reformálására vagy megsemmisítésére. Érezve a megsemmisülés közeledtét, módfelett zszarolnak a provinciákban, úgy hogy az egész birodalom forrongani kezd.

Nyílt ellenségeskedésre a szultán és a janicsárok között már III. Szelim idejében, 1792-ben került a dolog*) a belgrádi pasalukban, majd 1807-ben Konstantinápolyban, midőn megfosztották III. Szelimet trónjától**) és az általa szervezett Nizam hadsereget szétoszlatták. IV. Musztafa alatt rövid időre ismét ők kerülnek uralomra, míg végre a fiatal, ambíciózus és fenkölt gondolkozású II. Mahmuddal (1808—1839.) új korszak kezdődik a török birodalom történetében. Közvetlenül trónralépte után, bármennyire is óhajtotta, a III. Szelimmel megbeszélte

*) Вукичевич: Караѡође I. Кна. 1752—1804., 128—130. l.

**) Lamartine: *Geschichte der Türkeri* VII. 81—83. Mufti jelenti ki a fogadó teremben a szultán detronizálását.

reformokból semmit sem valósíthatott meg, mert minduntalan saját hatalmát kellett óvnia a környező veszedelmekkel szemben. Így az orosz háború még mindig küszöbön volt, a szerbek is lázongtak, sőt a görögök akciói már egész Európát behálózták és általános szimpátiát keltettek főleg Oroszországban, a hol a császár maga is tagja volt a heteristák titkos egyesületének. Egyiptomban Mehmed Ali, Boszniában pedig Huszein lázadt fel.

Vége a huszas években megszűnt egy időre a külföld fenyegető magatartása és csendesebb lett a belforrongás is; most fogott reformterveihez a még mindig nem csüggedő, alattvalói sorsát szívén hordó szultán.

Az utolsó háborúban meggyőződött arról, hogy a janicsárok intézménye többé nem modern, hogy nem szállhatnak síkra sem egy szervezett európai hadsereggel, sem az erdőkben bujkáló felkelőkkel, azért elhatározta, hogy III. Szelim tervét megvalósítva új hadsereget szervez. 1826 június 4-én már ki is hirdeti, hogy minden janicsár orta¹⁾ területéről 150 embernek kell bevonulni. Ennek reakciójaként azonban már 14-én éjjel, bízva a muzulmánok támogatásában, vagy 20,000 janicsár elhatározta az új hadsereg felosztatását. Erre a határozott és bátor Mahmud meghozza és felolvastatja június 16-án a janicsárság eltörléséről szóló fermánt.

Ez a hír lázas forrongsába hozta az egész birodalmat; a janicsárok egyenesen ellenszegültek a szultán akaratának s fegyveres erővel készültek őt rendeletének visszavonása vagy megváltoztatására bírni, a mi azonban nem sikerült.

Abdul Medzid, II. Mahmud fia, ilyen viszonyok között lépett a trónra 1839-ben. Ez áthatva a már-már Konstantinápolyig is elható európai eszméktől, 1255. sabana 26-án (1839. nov. 3.) «Tenzima tihajrijje» (jó rendeletek) leiratával még energikusabban támadta meg a janicsárok régi s már fatálisnak gondolt hatalmát. Fenkölt szellem s humánus gondolkodás tükröződik vissza e hattihumajunból,²⁾ a mely a személy és vagyonbiztonságot valamint a törvényelőtti teljes egyenlőséget biztosítja a birodalom valamennyi polgárának. Azonkívül eltörölve a janicsárok intézményét, általános hadkötelezettséget s általános adózást rendel.³⁾

1) Orta = század.

2) Legmagasabb császári leirat, levél.

3) Safvet beg Bašagić-Redžepasić: Kratka uputa u prošlost Bosne

A nép örömmel fogadta ezt az üdvös rendeletet és megszabadítást várt tőle. De annál nagyobb ellenszenvvel fogadta az eddig közjogilag előnyözött osztály, a melynek minden hatalma, önkénykedése ezzel megszűnt s ezért teljes erővel fáradozott az életbe léptetést megakadályozni. Dühük most már nemcsak a szultán és környezete, hanem a szerencsétlen nép ellen is fordult, melyet most egyszerre vele egyenlő jogunak deklarálnak s a melynek ugyanazon törvény szerint kell igazságot nyernie.

Nem csodálkozhatunk tehát, ha Jukics így ír: «Tíz éve, hogy itt vagyok Boszniában, hanem jóról nem tudok, hacsak a nyomort, fájdalmat s sanyargatást nem lehet áldásnak mondani. 1839-ben adta ki a szultán a Hattiserifet, mely szerint a törökök és keresztények egy sorba helyzetetnek, azaz bevezeti az egyenlőséget. De Boszniában erről szó sincs. A vezireknek, kik egymást váltogatják Boszniában, más gondjuk sincs, mint kincseket gyűjteni a szegény lakosságtól. A bíróságnál nincs igazság, keresztény semmiféle hivatalt nem nyerhet. A hegyek hajdukokkal, a városok utonállókkal vannak tele. Utakkal, hidakkal nem törődik senki.»

Szomorú, de igaz képét festi hazájának Jukics. Több mint

i Hercegovine (rövid bevezetés Bosznia és Herzegovina multjába) című munkájában részletes tartalmát adja a három részre osztott rendeletnek. Első rész: szabad élet, vagyon és becsület, azaz mindenkinek kivétel nélkül biztosítja a szabadságot, az élet s vagyon tekintetében, valamint védelmet nyújt becsület szempontjából. Senkit sem szabad nagyobb vagy kisebb büntetéssel sújtani, mint a bíróság elrendeli. A halálra ítélteteket a birói végzéssel Konstantinápolyba kell indítani. Míg a szultán az ítéletet meg nem erősíti, nem szabad senkit sem nyilvánosan, sem titokban kivégezni. Ha ezt mégis meg merné valaki tenni, bármily magas személyiség is, úgy lesz büntetve, a mint a gyengébbet büntette. Az elitéltnek hagyatékát törvény szerint nem szabad a politikai hatóság részéről pusztítani, sem az örökösöket akadályozni annak átvételében. Szóval senkinek sem szabad más életébe, vagyonába s becsületébe beleavatkoznia. Második rész: a hadsereg. Az egész birodalomban soroztassanak katonák a lakosság számarányához képest, a kik kötelesek megállapított ideig szolgálni (eddig a török katonák egész életükön át szolgáltak) s aztán ismét haza mehetnek dolguk után. Az ifjabb nemzedék köteles őket felváltani. Harmadik rész: adó. Mindenki gazdagságához és jövedelméhez képest fizet a szultánnak, a mi a szultáné.

25 évig tartott már a küzdelem Boszniában a szultánok reformjai miatt. A kis gyerektől az aggastyánig mindenki ellene volt már az újító rendeleteknek, mert érezték és látták, hogy ezek nem áldást, megszabadítást hoznak, hanem még nagyobb sanyargatásra és kínzásra izgatják jogaikban sértett előljáróikat.

Jukics forrón szeretett fájának körülbelül félszázados élet-halálküzdelmét végig nézve aggodalommal tekintett a jövőbe. Még otthon volt Banyalukán s 8-ik életévét sem töltötte még be, midőn már szemtanuja volt a zendüléseknek, zavargásoknak, meiyek eztán egész élete végéig meg nem szűntek. Szorongó szívvel nézte később, mint serdülő ifjú a foinicsi kolostorból faja és hazája sorsát. 1835-ben Zágrábba kerül filozófiai tanulmányainak folytatására. Itt más világot talál a fiatal bosnyák barát. Épen ekkor kezd nagyobb mérveket ölteni a horvát nemzeti, majd pedig az illir mozgalom. A fogékony és fáját szerető ifjú eltelve nagy eszmékkel, szintén oda csatlakozik Gáj Lajos harczosaihoz. 1839-ben elhagyja Zágrábot s Veszprémbe megy, hol 1840-ben fel is szentelik. Innen aztán még ugyanez évben két társával azon szándékkal megy Boszniába, hogy azt általános felkeléssel felszabadítsa. Otthon előadva a tervet, figyelmeztették annak lehetetlen kivitelére, de ő azért nem tágított s bár a teljes felszabadítás eszméjét később fel is adta, mégis mindenáron segíteni akart fáján s így örömmel üdvözli Omer pasát, az új bosnyák helytartót, ettől remélvén hazájának jobb sorsát. Ő már előbb is ismerte Omer pasát s most mintegy hizeleg neki, csak-hogy népének jóindulatát és rokonszenvét biztosítsa. Egy költeményében írja ekkor: «Csak menjenek a legények a Nizamba,*) hadd szolgálják a czárt, jól van ez így; csak fogadja a földesur a tizedet, az Isten ad úgyis eleget s minden jó lesz.»

E barátságos közelgésnek Omerhoz azonban nem volt meg a hatása, mert ez félve attól, hogy «vlah»-nak tartják, kezdé a keresztényeket elnyomni. Jukicsot pedig két napi barátságos megvendéglés után elfogatta s Konstantinápolyba vitette, a hol 26 napi fogság után Atanaszkovics Dömötör osztrák-magyar konzul és mások közbenjárása folytán Itáliába mehetett s onnan Dalmáciába, majd Zágrábba került.

Itt aztán teljesen az illir propaganda karjaiba esett s már

*) Az ujonnan szervezett hadsereg.

felhívja a Daniczában az összes szlávokat a «bratsko kolo»-ban való egyesülésre.

Megismerkedvén Strossmayerrel, ennek egyházmegyéjében lesz segédlelkész s ez küldi fel később, midőn megbetegedett, egy bécsi kórházba, a hol 1857-ben, 39 éves korában meghal.

Ez a tulajdonképeni magva a tanulmánynak. Itt ott akadozik ugyan, különösen a hol a szultánok és a janicsárok küzdelmét rajzolja, de ez annak tulajdonítható, hogy folyton Boszniát igyekszik előtérbe hozni, a mi az általános áttekintés rovására történik.

A bosnyák kultúra fejezetében nagyon részletesen ismerteti a bosnyák ferenczrendi szerzetes rendnek történetét, illetve a nehézségeket, a melyekkel a novicziusok kiképzése jár.

Külön fejezetben foglalkozik Jukics szépirodalmi és tudományos műveivel,*) melyek közül az első (néhány lírai költemény) alig érdemel említést, míg a második, Bosznia és Hercegovina földrajza és történelme megismerésének első forrásai közé tartozik. Megismerteti nemcsak hazájának földrajzát, s történetét, hanem a nevezetesebb férfiaknak és íróknak életrajzát is. Szóval Jukics mint ezt nekünk Alaupovics tanulmánya szépen megmutatja, egyike a legnagyobb és legszorgalmasabb bosnyákoknak s bár áldozata lett Gáj propagandájának, de azért mindvégig testtel és lélekkel bosnyák volt s Praynak az az általánosított mondása, hogy a bosnyák barátok érdemeit Boszniában senki sem fogja eléggé ecsetelni és dicsőíteni, különösen a fáradhatatlan Jukicsra áll. S így örömmel fogadjuk e történelmi tanulmányt, különösen azért, mert benszülöttől van, kik maguk kezdik most lassanként hazájuk történetét némileg megvilágítani.

Jungerth Mihály.

*) Omer paša i basanski Turci. (Omer pasa és a bosnyák törökök); Zemljo-državno-pisni prijegled turskoga cartsva u Európi i književost bosanski. (Az európai török császárság politikai földrajzának áttekintése s a bosnyák irodalom); Zemlje-opisno provešno Hercegovine. (Hercegovina földrajzi történetének leírása); Putovanje iz Dubrovnika preko Hercegovine u Fojnicu. (Utazás Raguzából Hercegovinán át Fojnicsba); Putovanje po Bosni. (Utazás Boszniában); Putovanje iz Sarajeva u Carigrad. (Utazás Szerajevóból Konstantinápolyba). Hervója Vukčić élete stb.

Schillerpredigten von Julius Burggraf, Pastor an der Ansgarii-kirche in Bremen. Jena, Hermann Costenoble. 1905. Nagy 8-r., X., 396 l. Ára 4 m.

A czímben idézett könyv az 1905-iki Schiller-évnek egyik legkomolyabb és legtartalmasabb terméke. Igaz, hogy nem is ez a külső alkalom szülte, hanem egy belső élmény: a szeretett gyermek betegágya körül a lélek vergődése, melybe Schiller szelleme enyhítón és felszabadítón világított bele. Hálából határozta aztán el a kiváló szerző, ki Schillernek egyik legjobb ismerője, hogy a mi neki vigasztalást adott nehéz órákban és felemelte súlyos gondjaiban, azt felviszi a szószékre hívei okulására, erkölcsi épülésére. Mert ez a húsz Schiller-prædicatio valóságos templomi szentbeszéd, melyekben Schiller költészete a szentírás mellett foglal helyet. Szerzőjük, ki brémai ev. lelkész, az 1905-iki év első felében mondta el őket egy brémai templomban.

Hogy ez az újítás, egy profán írónak a templomi szószékre vitele, merész lépés volt, érezni fogja még az is, ki mindennemű egyházi orthodoxiától távol áll. Önkéntelenül is bizonyos zenés misékre gondolunk, a mikor az az érzésünk támad, hogy a templom nem a vallásért van, hanem a művészetért. Ezek a Schiller-prædicatiók azonban nem profanálják a templomot és nem nyújtanak æsthetikai elmélkedéseket és irodalomtörténeti fejtegetéseket. Goethe egyszer azt írta Schillerről: «Schillerrel a Krisztus-tendentia vele született: nem érinthet meg semmit a nélkül, hogy mindennapiságában meg ne nemesítené» És épen ezt keresi a szerző Schillerben, az örök erkölcsit, a krisztusit, mely egyedül adhat az embernek és alkotásának soha el nem muló értékét. Ez az, a mi a czélok czélját szolgálja, a belső ember meg-nemesítését.

Megvallom; nekem mindig jól esik Schillerről ilyenmű fejtegetéseket olvasnom, és jól esik bizonyára mindenkinek, a ki még mer Nietzsche gúnyja daczára Schiller ideáljaiban hinni. Hisz ezek oly olcsó prédái minden nyílt és rejtett cynismusnak, mely egy csepp féligazsággal el akarja oltani a nagy igazságok lángolását. Igaz ugyan, hogy Schillernél van nagyobb lyrikus és bizonyos tekintetben nagyobb drámaíró is a német irodalomban, és igaz az is, hogy nálánál csodálatosabb művész Goethe, kiben az erők oly álmodozóan szunnyadnak, oly titokzatosan ébrednek

és oly üdén, naivul munkálkodnak, mint magában az őstermészetben; de férfiasabb gondolkodójok, tisztább emberök és nemesebb személyiségek Schillernél nincs a németeknek, a ki épen abban ragyog, a mihez Goethének nem volt érzéke, a történelmi gondolatok és az erkölcsi szabadságeszmék nagy pathosában. Itt Schiller ép oly egyedülálló csúcsot jelent, mint a maga mystikus életteljességében Goethe: egyéni mivoltában és szellemi alkotásainak összeségében mindkettő páratlan és páratlan abban a hatásban is, mely belőlök, a korviszonyok szerint áradva vagy apadva, de soha el nem apadva, a német culturára ömlik. E hatás nagyságában és minden aesthetikai értéken túlemelkedő jelentőségében nemcsak Goethehez, de Schillerhez sincs más fogható a német irodalomban. Ez pedig egyedüli zsinórmértéke minden emberi nagyságnak.

Könyvünk szerzője tehát nem a dalt zengő, nem a drámaíró, hanem a krisztusi Schillert prædicálja, a kinek lelkében megváltó gondolatok születtek. E prædicatiókat a modern theologus szabad felfogása lengi át, mely azonban csak a dogmáktól szabad, de nem a történelem szellemétől és az emberi szív sejtelmes szózataitól. Bálványokat dönt ő is, épen Schiller öklével, de a szónak túláradó készségével hirdeti és tanítja azt, a mi bennünk isteni, a mi az emberiséget nem gátolja szabad fejlődésében, hanem az idők kezdetétől fogva mindig előbbre vitte. A szerzőt annak lángoló hite hatja át, hogy Krisztusban, az ember fiában, a haladás örök erői rejlenek és hogy a keresztyén egyház valójában csak akkor Krisztus egyháza, ha nem áll útjába ennek a haladásnak, hanem a mult kegyeletes tiszteletében az emberiség földi jövőjén munkálkodik. A nagy, a physikai elmúláson túl való biztos, de ismeretlen jövőt is így munkálja legjobban és az emberhez legmértőbben. Mert a keresztyénség Jézus hamisítatlan és tiszta szellemében nem dogma, nem földöntúli titkokról és megfoghatatlan csodadolgokról való tanítás, hanem érzület, siron inneni élet, a szív ereje, a nagy, eszményi emberézés heroismusa, heroismusa az áldozatra kész tetteknek és a személyiség teljes odaadásának az iránt, a mi szent és örök.

Ennek a keresztyénségnek Schiller is, ki a létező egyházak egyikével sem azonosította magát, mindig híve volt. •A keresztyén vallásban — így hangoztatja Goethe *Meister Vilmos*-án való nagyszerű elmélkedésében — virtualiter megvan a tehetség a legnagyobbra és legnemesebbre és különféle nyilvánulásai az

életben csupán azért tetszenek nekem oly ellenszenveseknek és ízetleneknek, mert elhibázott manifestálásai ennek a legmagasabbnak . . . A keresztyénség tiszta formájában a szép erkölcsiségnek és a legszentebbnek az emberben való megtestesülése, és ebben az értelemben a keresztyén vallás az egyetlen æsthetikai vallás. Ez pedig a bölcselkedő költő ajkán annyit jelent, hogy a keresztyén vallás az egyetlen vallás, mely a magasabb szellemi életet élő embernek megfelelő. De Schiller, szerzőnk szerint, nemcsak híve volt ennek a keresztyénségnek, hanem profétája és apostola is, a ki egyenlőjogú a szentkönyvek nagy íróival, Mózeszel és Jezaiással, szent Pállal és szent Jánossal, az evangelistával. Ő belőle is az ihlet nagy perceiben és kereszttel terhelt élete egész törekvésében Krisztus szólott, a Megváltó, a német népnek és a mai kornak Krisztusa. Ép azért a német népnek és a mai kornak joga van hozzá, hogy Krisztus egyházában meghallgattassék az ő szava is, Schiller szava és korunk minden ihletett szellemének szava. Az ő szavoknak hivatása, hogy kivezessen bennünket a bibliai keresztyénségnek a zsidóság és görögség faji jellege által felállított korlátaiból és elvezessen a modern keresztyénségbe, egy megújított egyházba, melynek érzéke van a mibennünk eleven Krisztus iránt és hite az ő igazsága tovább működésében most és az idők végéig.

Schillernek — ez szerzőnknek egyik mindig visszatérő gondolata — ugyanazzá kell lennie a mai korban a német nép számára, a mi volt a középkor estéjén a maga népének Luther. Luther és Schiller, bármily különböző természetűk, a gondviselés végzésében egy egyetlen gondolat: mindkettő felszabadító, a lelkek felszabadítója elavult hagyományok bilincseiből és feltámasztója az életre, az élő Krisztus hitére. Mint egykor Lutheren, most Schilleren át kell az egyháznak érintkezést találnia korunk és a német nép nagy szellemi életével, mely a maga hatalmas arányaival már nem fér el a bibliának évezredes szűk keretében. A mai korhoz mai nyelven kell szólni és a német népnek krisztusi törekvése sokszor bizony közvetlenebbül és teljesebben fejeződik ki egy nagy költőjének vagy gondolkodójának egyéniségében és alkotásaiban, mint akárhány megszentelt bibliai igében, melyekbe oly gyakran, oly hamisan és erőszakosan visznek bele modern eszméket és modern érzéseket. Luther egyházának Schiller szellemében ki kell engesztelődnie minden téren népének mai műveltségével és eleven vonatkozásba kell lépnie

a mai német lélekben élő istennel, hogy megérthesse, mi az ő igazságának szélessége és hossza, mélysége és magassága, hogy megtanulja hivatását nemzete életében szabadon és fenkölten, szépen és emberileg igazán felfogni.

A szerző úgy érzi, hogy ennek hirdetése Schiller szellemében az ő megbízatása népével szemben. Hozzá akar járulni a német keresztyénség új, nagyszerű templomának felépítéséhez, a milyennek a haladó idő lelke sóvárogja, kívánja és követeli; hozzá akar járulni ahhoz, hogy az egyház a művészettel, a vallás a kulturával, a biblia a német nép faji mivoltával összhangba és benső kapcsolatba hozassék. Mert szíve sejtése szerint egy új Krisztus-világ van közeledőben, egy jobb és igazabb élet a lelkek mélyebb és szabadabb áhítatával, fájdalmas vajadásban egy keresztyénibb némettség és németebb keresztyénség, betetőzéseül a reformatio nagy művének. Ennek az elkövetkező új Krisztus-világnak szava hatalmasan sürgeti, hogy az ő templomában minden leromboltassék, bármily mélyen gyökerezzék a szivekben, a mi túlélte, a mi feloszlóban van, a minek szaga mint a hulláé. Le kell törni és ki kell tépni mindent, a mi fonnyadt, a mi korhadt, ha vérzik is bele a szívünk, mert az idők nagy Krisztus-akarátának az ő egyházában teljesülnie kell, mert különben teljesülni fog az ő egyházán kívül. Felfegyverkezve az igazság erejével ne ismerjünk megalkuvást, soha lemondást; más meggyőződéssel szemben mégis a szeretet és türelem vezessen. Az elavultnak leküzdésében legyen tanácsadónk a bölcsesség: ez óvjon meg minden felforgatástól, el nem muló értékek letaposásától, és ez tartson távol minden radicalismustól, a mely nincs Krisztus szelleme szerint, de a mely mindig utána sivit, mikor a teremtő erő munkában van. Örök javakat ne engedjünk lerombolni, mert akkor keresztyén mivoltunkat semmisítjük meg, elvesztjük Krisztust, minden haladás kútfejét.

A szerző jól érzi, hogy ezek a modern gondolatok, melyeket Schiller költészetének palástjában hirdet, nem éltek oly határozott formában a XVIII. század Schillerének agyában, sem oly hevülő érzéssel szívében. Zsendülő csírájában mégis megvolt mind benne, az ő gazdag szellemében, melyben a jövő nagy sejtései oly sokaságban zsongtak, mint senki máséban a német irodalomban. Más szóval, a XVIII. század Schillere ezeknek az igazságoknak a jövő kódén keresztül csak villanását látta, de ha egy századdal utóbb születik, ha ma köztünk járna, gondol-

kodása és érzése egész iránya szerint föltétlenül hirdetné és tanítaná őket. A maga korában csak profétájok lehetett, ma okvetlenül apostoluk volna, — nem, ma tényleg apostoluk az ő fényes alkotásaival, a hogy a német nép szívében élnek, a hogy eleven erőkként mozgatnak, eszméket ébresztenek és érzületet táplálnak. Mert mi élő és éltető ma a német lélekben mindabból, a mit népére egy századdal ezelőtt hagyományozott? Semmi abból, a mi a felvilágosodás korának sajátos arculatához tartozik: nem az erős intellectualis vonás, nem az észbeli megértés túlságos értékelése, mintha a jó ismerete már jóvá is tenné az embert, nem az érzések rajongása abstract ideák ætheri magasságában és nem a gondolatok versengése az elméletnek a földtől és a naptól elvágott szürke régióiban. De élő és éltető ma is, a mi Schiller lényének magva volt, az ő hatalmas akarat, tisztaságra törekvésének szent energiája, szabad személyiségének nemes fönsége, mindaz, a mi benső mivoltában, alkotó, erkölesi és történeti értékeket teremtő képességében rokon Krisztussal. Ezt látja és érzi benne korunk, melynek nagy elhatározásoktól méhe nyilik, ezt ragadja magához a vajudás kinyjában mint felszabadító és életmentő erőt. A mi érzésünkben Schiller egészen szív- és akaratheroismus, erkölcsileg színtiszta és nagy productivitas, a ki hivatva van, «hogy alkalmas szolgálja lenne az újtestamentumnak, nem a betűnek, hanem a léleknek: mert a betű megöl, a lélek pedig megelevenít.»

Ezt tartja szerzőnk Schillerben ünneplendőnek, mikor sírjára a századik év fordult és ezt ünnepli meggyőződése szerint a német nép szíve csendes, szótalán mélységében. Ma már nem dicsőítjük benne, mint 1859-ben, születésének századik évében, a demokratikus szabadság és politikai hazafiság költőjét, kinek hűségre intő szavából mintha a német egység sürgetése hangzott volna, hanem a nagy idealistát, az erős férfit, kit lényének erkölesi fenköltésében az istenség fénye övezett, az apostolt és a reformátort, kinek szellemében Luther népének, az ő egyházának újra kell születnie. Ez az a Schiller, a ki minden vállveregetésnek és minden aprólékos gáncsnek magasan felette áll és a kiról Goethe a halállal vívódva mondta: «Mit nyúltok Schillerhez, az én szerettemhez! El a kézzel — ő nagy és fönséges!»

Burggraf könyvét mély benyomással tettem le kezemből. E prædicatiók, a felelősség nagy érzésében elmondva, hatalmas megszólaltatói a modern léleknek és e lélek sóvárgásának egy

új, tisztultabb, emberibb és egyben istenibb keresztyén világnézet után. Ismertetésemben épen csak hogy rámutathattam egyikére-másikára a mai műveltség teljességéből fakadt gondolatoknak, melyek Schiller költészetének kürtjébe mondva messze halló, riadó szózatokká válnak. A könyv minden lapján érezzük, hogy vulkanikus talajon járunk, hogy a néplélek nagy átalakulások küszöbén áll. Erős mérkőzésre, korszakalkotó harcokra van kilátás, melyeket a némettség, mint mindig, most is a szellem birodalmában fog megvívni. Fegyverkezés folyik mindenütt, jobbról és balról: ott konok daczczal és görcsös ragaszkodással a főnnállóhoz, itt mindennek leszólásával, kegyelet és kimélet nélkül, álmok hirdetésével tele gyüölködéssel és józanság nélkül. Középuitt pedig, kétfelé harczolva, a német nép legjobbjai állanak, kik szeretettel védik a multat és hívó reménnyel munkálják a jövőt, kik a régi formákba új szellemet akarnak önteni és a düledező romokra új életet plántálni. A győzelem nem lehet másé, csak az övék, mert mellettök a történelem ereje és minden, a mi nagyot és életrevalót a némettség alkotott. A küzdelem hevében felidézik multjok minden kiváló alakját és az ő fegyverökkel verik vissza a támadást és nyomulnak előre új positiókba. Világos, hogy ilyen fegyvertársakkal nem lehet elbukni.

A lelkek forrongása természetesen nemcsak a németeknél, hanem másutt is mindenütt érezhető. Nálunk is hallik az elégedetlenség moraja: a haladás jelszavai hangzanak fulünkbe radicalis tendenciákkal és a fölforgatás vágyával. És mivel védhetjük meg magunkat, ethnikai és ethikai mivoltunkat, a krisztusit a mi magyar népünkben, a mint fajiságunk évezredes és keresztyéniségünk évszázados multjában gyökerezve, új életre vágyik, szebb, szellemibb és istenibb jövendőre? A mi erőnk is, mint a németeké, csak multunkban lehet, védő fegyverünk történelmünk hőseiben és irodalmunk nagyjaiban. Nemzeti vágyainknak ök voltak mindig prófétái és emberi haladásunknak mindenkor apostolai. Egyéniségökben és alkotásaikban le vannak fektetve nemzeti és keresztyén magyar műveltségünk alapjai, ő bennök rejlenek igazi fentartó és egyesítő culturalis erőink. Bensőséges megértésök a nemzeti lélek titkait fedi fel előttünk és az emberi szív rejtélyeit; ő rajtok kell magyarrá és emberré nevelődnünk, és csak az ő vállakon emelkedhetünk fölfelé és csak a tőlük kijelölt utakon juthatunk előre. De vajjon élünk-e az ő erejökkel

a létért való nehéz küzdelmünkben, vajjon figyelünk-e szavokra, vajjon megértjük-e tanításukat? Hivatkozni hivatkozunk rájuk elégszer, nevöket folyton ajkunkon hordjuk, de az ő szellemökből, abból, a mi lényök legértékesebb eleme, vajmi kevés érzik culturalis törekvéseinken, legmodernebb magyar műveltségünkön. Így esett, hogy széles körökben elveszett annak tudata, hogy a XX. század magyarját — a hogy Paulsen, a berlini philosophus mondja — nemcsak nyelve és physikuma teszi, hanem multjának hagyományai és keresztyén világnézete is. Így történt, hogy culturánk keresztyén alapjainak hangoztatása bűn számba megy olyanok szemében, a kik a históriai értékek lekicsinylésével mindent le akarnak törni, a minek megalkotásában és dicsőségében nekik nem volt részök.

Nemzeti nagyjaink gazdag kincseket halmoztak fel számunkra, de a szellemi kincs olyan, hogy minden egyesnek magának kell kiaknáznia: «a mit apáinktól örököltünk, újból meg kell szereznünk, hogy a mienk legyen.» Nagyjaink csak nevök szerint a mieink, de nem személyiségök erkölcsi tartalmával, műveiknek csak czimeit és betűit ismerjük, de nem szellemöket, mely elevenít, nem belső gazdagságukat, mely előbbre visz és hatalmassá tesz. Nincs fontosabb és életbevágóbb feladatunk, mint szunnyadó erőink ébresztése és a modern élet törekvéseivel való táplálása. Legyen szünetlen gondunk, hogy a krisztusi a mi népünkben és a mi történelmünkben veszendőbe ne menjen!

Bleyer Jakab.

The whirlpool of Europe. Austria-Hungary and the Habsburgs by Archibald R. Colquhoun and Ethel Colquhoun. With maps, diagrams and illustrations. London and New-York 1907. — 8-rét XVI + 349 l.

E munkában, melynek czíme: *Az európai örvény*, a szerző pár röviden meg akarja ismertetni az osztrák-magyar monarchia szövevényes történetét, belső szervezetét stb. a tágabb körű olvasóközönséggel, kiknek nincsen se idejük, se hajlandóságuk egy egész könyvtárt a mondott célra áttanulmányozni.

A szerzők mélyen markolnak bele a mai politikába s azért bajos volna velük polemizálni e folyóirat lapjain s inkább szűkszavú ismertetésre kell szorítkoznunk.

A munka összesen tizenhat fejezetre oszlik és tartalmáról már a fejezetek címei is adnak elegendő fölvilágosítást. Tehát elsoroljuk magyar fordításban.

- I. A Habsburgok birodalma.
- II. A szlávok és magyarok bejövetele.
- III. Magyarország története.
- IV. Csehország története.
- V. A Habsburg-ház és a mai Európa.
- VI. Az osztrákok.
- VII. Magyarország és a magyarok.
- VIII. A szlávok.
- IX. Bosznia-Hercegovina és Dalmácia.
- X. Államszervezet.
- XI. Néhány belügyi probléma.
- XII. Pangermanismus.
- XIII. Panslavismus.
- XIV. Politika és politikusok.
- XV. A külfölddel való viszony. — Ausztria-Magyarország és Európa.
- XVI. A kettős monarchia és az uralkodó ház.

Ezt követi három egy-egy lapra terjedő függelék, melyekben a különféle nemzetiségek számai és fő lakóhelyeik és arányaik az összes népességhez vannak föltüntetve és a főbb fölhasznált források vannak felsorolva, köztük magyar és magyarbarát szerzők munkái is. A szerzők az előszóban is nyilvánosan megköszönik több magyar úrnak és egy magyar nőnek (Mikes grófnőnek) jó szolgálataikat az anyag összegyűjtésénél s azért nincsen miért panaszkodnunk ebben a tekintetben. A szerzők pártatlanul jártak el feladatuk megfejtésében és ha itt-ott nem egyezünk meg velök egy-egy következtetésökben, ám az egyéni nézet dolga.

Kár, hogy a munka kefelevonatait nem nézték át valamely magyar ismerősükkel s ily módon a számtalan baklövésből kevesebb jelent volna meg nyomtatásban. Ilyenek, példának okáért, hogy Otto királyt «Otis»-nak keresztelték el; V. László náluk, úgy látszik, Zsigmond császár és király postumus fia; az 1514-diki pórlázadást a «Kurucs» (így többes számban?) okozták; I. Rákóczy György, ép úgy mint fia, egy csatában vérzik el, Lamberg gróft 1848-ban «a magyarok» gyilkolják meg; a magyar forradalmi hadsereget az egyesült orosz-osztrák-horvát seregek

győzik le; a szepesi németek neve egyes számban «Zip»; Tisza Kálmán náluk gróf; Andrássy Gyula gróf és fia egy személy; és így tovább. A dátumok közt van egy egész sereg hiba. A csinos, látszólagos üres fecsegő (handsome, specious, frothy) nagy magyar főúr, Apponyi Albert gróf, ki szerintök mint Don Quixotte kezdette meg pályafutását, mai napság egy amerikai demagog benyomását teszi az emberre.

A munkában van elég dolog, melynek elolvasásánál el kell mosolyodnunk, de másrészt van elég okos tanács és intelem is benne, melyeket érdemes volna megfontolnunk és megszívlelnünk. Részletekbe azonban, mint már említettem, nem bocsátkozhatunk, politizálás és polemizálás nélkül.

Mindenesetre jó volna, ha Colquhounék elmefuttatásait politikusaink bonczkés alá vennék és reájuk valami angol folyóiratban választ adnának, mert tartani kell attól, hogy egynémely állításaik és következtetések számos hívőre fog akadni.

—f—s.

Új magyar könyvek.

Assisi Szent Ferencz összes művei. Fordította Morvay Ferencz. Marosvásárhely, 1907. Reichardsperg és Tsa. (8-r. 198 l.) 4 K.

Demjén Zoltán. Az élet a művészetben. Budapest, 1907. Athenæum (8 r. VIII, 124 l.) 1 K. 60 f.

Halmay Elemér dr. Mult és jövő (1902—1907.) Politikai tanulmány. Budapest, 1907. Kilián Fr. utóda. (8-r. 73 l.) 2 K. 50 f.

Pauer Imre dr. A logika alaptanai. Vezérfonalul egyetemi előadásaihoz és tanárjelöltek számára. Ötödik átdolgozott és bővített kiadás. Budapest, 1907. Franklin-T. (8-r. 250 l.) 3 K. 20 f.

Rózsa Károly. Magyar nemzeti bank. Budapest, 1907. Singer és Wolfner. (8-r. 48 l.) 1 K.

Szent-Imrey György. Tompa Mihály. Budapest, 1907. Kókai L. (8-r. 82 l.) 1 K. 50 f.

Tóth Elemér. A szabad kikötőkre és a vontató utakra vonatkozó jogszabályok gyűjteménye. Budapest, 1907. Eggenberger. (8-r. 58 l.) 50 f.

Yolland Arthur B. dr. Magyar és angol szótár. A legjobb forrásokból szerkesztette —. Első (angol-magyar) rész. Budapest, 1907. Franklin-T. (8 r. VIII, 836 l.) 9 K.

Zsiros István. Fátum. Színmű három felvonásban. Budapest, 1908. Franklin-T. (16-r. 146 l.) 2 K. 50 f.

PULSZKY FERENCZ EMLÉKEZETE.*)

A Kisfaludy-Társaság régi tartozásának lerovása jutott megtisztelő föladatomul.

A késedelmet ebben az esetben bizonyára nem a kegyelet hiánya okozta. A Pulszky Ferencz kimúltának fájdalmas benyomása alatt, alig néhány héttel később, havi ülésünkön akkori elnökünk, Gyulai Pál megemlékezve vesztességünkről, ezeket mondá: «Ez őszön, (1897-ben) épen a mai ülésből akartuk üdvözölni őt tagsága ötvenedik évfordulóján s ime e helyett halálát kell gyászolnunk!» Meltatva működését, kiemelte, hogy «társaságunkban, mint műbíró foglalt helyet s valóban, Petőfiről és Eötvösről írt bírálatai, melyek a Társaság megbízásából szerkesztett *Szépirodalmi Szemlé*ben névtelenül jelentek meg, a negyvenes évek legkitünőbb bírálatai közé tartoznak. Később évkönyveinket gazdagította irodalmi és műtörténeti adatokkal... A muzeumra, mint igazgatója, új fényt derített s munkásságával a magyar archæologia fejlődésének új lendületet adott. Nagy munkásságot fejtett ki a hírlapirodalom terén is, külföldön és itthon egyaránt... 1848 után az angol, amerikai és olasz lapokban folyvást ébren tartotta az érdekeltséget hazánk iránt, magyar lapokban is folyvást dolgozott egész az utolsó évekig, szabadelvű szelvényben, melynek hatvan éven át hazánkban egyik úttörő és kitünő bajnoka volt».

A halálát követett ünnepélyes közülésen akkori titkárunk, Beöthy Zsolt is jelentésében meleg szavakkal emlékezett meg Pulszkyról. «Pályája — úgymond — közműve-

*) Fölolvastatott a Kisfaludy-Társaság 1908 február 9-én tartott ünnepélyes közülésén.

lődési életünknek nem egy körében, mint a régiségtan és művészettörténet tudományában, s főkép a nemzeti muzeumban maradandó nyomot hagy azutánra is, mikor személyiségének csillogó emléke szét fog oszlni». Párhuzamot vonva egyéniségének gazdag és érdekes szellemi tartalma s kedvencz városa, Firenze között, kiemelte, hogy «a művészet remekein gyakorolt, közmondásosan biztos szeme a költészet termékeivel szemben sem volt kevésbé éles. Bár messzebb látott, mint kortársainak legnagyobb része, túl a haza határain, a távol nyugotra: az elsők között volt. a kik fölsímték Petőfi nagyságát.»

Ha írói érdemeinek behatóbb méltatása társaságunk körében tovább késett, mint másutt, ennek magyarázatául talán az a tétovázás is szolgálhat, melyet szükségkép érez az, ki a működésünk körébe tartozó irodalmi érdekek szempontjából nézi a Pulszky óriási kiterjedésű szellemi munkásságát, s meg akarja különböztetni abban azt, a mi szorosabban körünkbe tartozó, attól, a mi azon inkább kívül áll. A politikusnak, a jogásznak, a régiségtni szaktudósnak bizonyára nem a mi irodalmi társaságunk illetékes a pálmát odanyújtani. Ámde a Pulszky egész szellemi lényé annyira egyéni, s a mellett oly gazdag volt; hosszú, hányatott, változatos élete, tevékenysége, tanulmányai, utazásai, műveltsége, érdeklődései, stilje, fölfogása a tudományos, a művészeti és a közéleti kérdésekre nézve mind annyira föltételezik, annyira kiegészítik és magyarázzák egymást, hogy irodalmi működése terén határokat vonni, annak bizonyos ágait egészen kirekeszteni a szemléletből alig lehet annak, ki egyéniségének csak némileg hű képét akarja adni.

Arra nézve mégis, hogy mikor a Kisfaludy-Társaság körében méltatjuk Pulszkyt, a méltatás súlya hová helyezendő, nézetem szerint ő maga adta meg nekünk az útbaigazítást, e körben kifejtett működése által. Mert arról is hálásan kell megemlékeznünk, hogy ő mindvégig társaságunk egyik legmunkásabb tagja volt. Hogy azoknak, kiket egy irodalmi társaság kebelébe fölvelt, a társasággal szemben nemcsak jogaik, hanem kötelességeik is vannak, arra ő, a régi iskola neveltje, még aggkorában is példát adott sok ifjabbnak. Évlapjaink tanuskodnak róla, hogy a közös munkából mindig kivette részét; gyakran vett részt külön

megbízásokkal kiküldött bizottságokban, gyakran képviselte társaságunkat kiküldetésekben s mindenekfölött gyakran jelent meg fölolvadó asztalunknál. Még mint száműzött megküldte egy szépirodalmi munkáját titkárunknak; a mint pedig hazatért, a hetvenes évektől kezdve művészet- és irodalomtörténeti dolgozatokkal, emlékbeszédekkel s főleg saját életéből merített visszaemlékezésekkel, korrajz-töredékekkel látjuk őt sűrűn szerepelni; későbbi emlékiratainak majdnem minden részéből a Kisfaludy-Társaság hallgatóságát részesítette az első izelítőben.

Bár első írói szárnypróbálgatásai oly törekvések jeleit is adják, melyeket érettebb korában elejtett, mégis kevés író van, ki munkásságának csiráit oly korán juttatta kifejlődésre s azokat oly következetes folytonossággal ápolta, mint Pulszky. Még félig gyermek, mikor már kifejlődik benne a vágy, az igyekezet, hogy arról, a mit lát, a mit átél, a mit megfigyel, lehetőleg irodalmi formában számot adjon magának s majdan a közönségnek is.

Így keletkeznek első műveiként úti vázlatok, melyeket eredetileg naplóalakban ír meg, németül; azután egyes részeit kiadja magyarul 1838-ban a *Társalkodóban*, 1839-ben az *Árvízkönyvben* s ugyanakkor angolországi útleírása könyvalakban lát napvilágot németül.

Érdekes megfigyelni, hogy érlelődik meg benne az útirajz terve. Kedvező sorsa úgy hozta magával, hogy Eperjesről, hol tanulóéveit atyja, a tekintélyes birtokos házában töltötte, kiváló régész és műgyűjtőként ismeretes nagybátyja, Fejérváry Gábor magával viszi 1833-ban a tizenkilencz éves ifjút egy nagy olaszországi útra. Ebben az időben kezd naplót írni. «Mindenki csalódní fog — írja ebben — ki e sorokban Olaszország képét keresi . . . csak engem fog minden lapján megtalálni. Még inkább csalódnék az, ki Olaszország hű képét keresné ebben a naplóban, mert, hogy ilyet fessek, elfogulatlan szellemmel kellene azt a classikai országot nézmem és vajon ki volna erre képes? Mikor tegnap Jernyén a süketnéma Szinyey *) jelekkel kér-

*) Szinyey Merse László, a hasonnevű sárosi követ fia s a későbbi főispán, Szinyey Merse Felix testvérbátyja, a mult század kilenczvenes éveit elején halt meg Sárosban; süketnéma letére sokat utazott.

dezösködött utazásom célja felől s Rómát kérdezvén, én igenlőleg intettem, szeme fölsugárzott s megszorította kezemet . . . És én ezt az országot hidegen nézzem végig, azért, hogy leírhasam? . . . Holnap indulok útnak. Isten veled, dohos filiszterváros, unalmas köznapi életeddél és hálósipkás orczáiddal! . . . A világ nyitva áll előttem s én a világnak!»

Pulszky Ferencz úgynevezett *Naplója*, melyet egy kötet kivételével a Nemzeti Múzeum könyvtára őriz,*) tanúsítja, hogy ó tulajdonképeni naplót csak fiatalkori utazásai alkalmával írt; a kötetek többi része egyéb följegyzéseket s majdnem valamennyi fiatalkori munkájának első fogalmazványait tartalmazza. Különösen első utazásáról, mely Bécsen s Münchenen át Olaszországba vitte, bőven, formásan, szellemesen ír naplójában, telve rajongással a képzőművészet remekei, különösen az antik iránt, melyet úgy látszik, Nápolyban kezdett gondosabban tanulmányozni; még a classicismus eszmekörében élve, a középkor emlékei kevésbé ragadják meg figyelmét. Az e följegyzéseiben foglalt anyagot legkevésbé használta föl irodalmilag; azonban három év múlva egy újabb, nagy utazást tesz, melyen Ausztria, Németország, Anglia, Franciaország, Belgium és Hollandia különböző városaival és vidékeivel ismerkedik meg. Ezek a benyomásai adják meg első nyilvánosságra jutott munkáinak tárgyát; és föltűnő, hogy ezek a magyar nyelven megjelent utirajzai**) majdnem egészen mellőzik a magasabb művészeti alkotásokat; a hollandi festészetről például alig tesz bennök említést; Drezdában a *Grünes Gewölbe* gyűjteményeiről, s a porcellánokról sokkal többet ír, mint a képtárról; Berlinben még leginkább Schinkelnek a múzeum frescói számára készült kartónjait méltatja; Antwerpenben Rubens «halhatatlan remekei»-től van elragadtatva. Utazá-

*) Az egész *Napló* 13 negyedréti kötetre terjed, melyek közül a 12-ik nincs a múzeumban: a naplóföljegyzések 1833 július 3-ával kezdődnek; az utolsó, tisztán tudományos följegyzéseket tartalmazó kötetben található legkésőbbi keletföljegyzés 1858 júniusáról szól. Az első kötet kizárólag németül, a többi vegyesen, de mindinkább túlnyomóan magyarul van írva.

**) Holland utivázlat a *Társalkodó* 1838-iki 65. számában és *Utivázlatok 1836-ból*, az 1839-iki *Árvízkönyv* I. köt. 67. lapján.

sának általános benyomását abban foglalja össze, hogy korában «a technika bámulatosan halad, de a képzőművészet alantas és vesztegel, s nincs költő, kinek dala a valóság nagyszerűségét elérné».

Ha számításba is vesszük akkori irodalmi viszonyaink fejletlenségét, a Pulszky korán érvényesült tehetségének kiválóságát igazolja mindenesetre az is, hogy az Akadémia már huszonnég éves korában sietett tagjai sorába iktatni őt; hiszen a római régészeti intézet már előbb levelező tagjává választotta, inkább a személyes megismerés, mintsem az irodalmi munkásság alapján.

Abból, a mit egészen fiatalon írt, helyes mérséklettel és önbírálattal csak keveset hozott nyilvánosságra, azonban sokat találunk ifjúkori jegyzeteiben, a mit később, férfi- sőt öregkorában különböző formában fölhasznál. Legszigorúbban járt el verseivel szemben, maga is elismervén, hogy a verselés nehézségeit leküzdeni nem tudta; mindössze néhány verses epigrammát közölt tőle az 1839-iki *Emlény* című almanach¹⁾ s következő évfolyamában néhány versformába szedett népmondát.²⁾ Ezek a népmondák azonban sokszorosan foglalkoztatták őt fiatalkorában, az *Athenaeum* is hozott róluk fejtegetést s néhány mutatót³⁾ és a mit belőlök följegyzett, azt felesége az ő közreműködésével az emigratio idejében angol nyelven bocsátotta közre, mint a magyar népmondák és hagyományok gyűjteményét.⁴⁾

A nagy figyelem, melyet a fiatal Pulszky a népmondákra fordított, öntudatos és szükségyszerű eleme volt annak a negyvenes évek folyamában kialakult meggyőződésének, melyet úgy társadalmi, mint kritikai, æsthetikai és történetbölcséleti dolgozataiban megnyilatkozni látunk. A kor irodalmi irányát — a romanticismus uralomra jutását — abban látja, hogy a figyelem a hideg, kimért, mesterkelt költészettől a népköltés felé fordul; ezért hallgat ő is «kör-

¹⁾ Ezek: *Rózsa és Szerelem, Velence, Rózsa, Boldogság.*

²⁾ A kárpáti kárbunkuluskőről, a szepesi vár ablakából kiugrott leányról s a rusbachi gyógyforrás vizéről és a beléveszett apáczáról.

³⁾ 1840. évf. I. 161. l.

⁴⁾ *Tales and traditions of Hungary*, by Theresa Pulszky Redfield 1852. A szerző képevel.

nyékében a pásztor meséire, a földművelő elbeszéléseire». ¹⁾ Később, az *Életképekben* ²⁾ az akkori magyar ifjúság szelleméről elmélkedvén, azt találja, hogy «most a francziás ízlés, modor uralkodik társaságban, irodalomban; írónk kevés kivétellel francziául írnak, habár magyar szavakkal. Ellenszerűl a népies elemek mélyebb vizsgálatát s a «régí műemlékek» — talán inkább irodalmi emlékek — tanulmányát ajánlja; csak ezek szoktathatnak el az üres dagálytól, a nagy szavaktól, a «declamatiótól»; csak ezek vihetik — nézete szerint — a magyar irodalmat a dicsőség fénypontjára. Ez a fölfogás egyik magyarozója annak a kritikai álláspontnak is, mely őt később oly előnyösen különbözteti meg Petőfi több bírálójától.

Kevés író készült oly öntudatos komolysággal, mondhatni tervszerűséggel az írói pályára, mint Pulszky; ezt önképzés mellett önismeretre s önbírálatra való törekvése is elárulja, melyről naplójának nem egy helye tanuskodik. Az 1835. év elejéről ezt a följegyzést találjuk benne: ³⁾ «A ki író akar lenni, szükséges, hogy arra prædestinálva legyen. A kezdet vagy nehéz, vagy nevetséges; nálam mind a kettő. Első munkám, melyet írni érzésem ösztönzött, 1832-ben tett kis utazásom leírása a selmeczi hegyekben; a mennyire emlékszem, két vagy három jó, vagy inkább csillogó gondolat volt benne, a Heine modorában; őt ember olvasta. Később néhány értekezés egy egyiptomi diszedényről s némely régi tárgyról a Fejérváry kabinetjéből; ezek egyikére Steinbüchel már azt mondta: «Sie haben die Sprache in ihrer Gewalt». (Ezek tudniillik németül voltak írva.) Olaszországban naplót vittem s ez által tökéletesen mestere lettem a német nyelvnek; visszajövén, folytatni akarám, de tárgy szükében elmaradt a képzelődésem. Ezen időbe esik a *Rienzi* (szomorújáték) első felvonása; nem folytattam, mert szégyeltem magyar létemre németül írni, míg épen olyat magyarul írni képes nem vagyok és nem akartam szerelmet leírni, míg azt nem éreztem».

Tehát már a huszonegy éves ifjú tisztában volt magá-

¹⁾ *Emlény*, 1840. *Népmondák*.

²⁾ 1845. évf. I. köt. 601. l. s a *Napló* VIII. kötete.

³⁾ II. kötet.

val az iránt, hogy ő írói munkássága anyagát nem képzeletéből, hanem megfigyeléséből, tapasztalataiból és tanulmányjaiból fogja meríteni.

De tanuskodik ez a fiatalkori följegyzés arról is, — a mit érdekesen fejt ki a Pulszkyt méltató akadémiai emlékbeszéd,¹⁾ — hogy benne, ki jobbára német környezetben nevelkedve, előbb lett német, mint magyar íróvá, miképen erősödött meg a nemzeti érzés, a miben kétségkívül nagy része volt az általános koráramlat mellett a Wesselényi s különösen a Kölcsey hatásának. Naplóiba foglalt irodalmi fogalmazványai a harminczas-negyvenes években mutatják a küzdelmet, melyet Pulszkynak eleinte e nyelvi átalakulás nehézségei ellen folytatnia kellett. Ha azokat teljesen leküzdenie sohasem sikerült, ha magyar irodalmi munkássága mindvégig inkább tartalmilag, mintsem tiszta magyaros stílusa által volt kiváló, úgy ezt bizonyára nem magyar érzése s őszinte igyekezete hiányának, mint inkább annak kell tulajdonítanunk, hogy szellemi munkásságának sok tekintetben előnyére, de ebből a szempontból mindenestre hátrányára, élete derekán tizennyolcz teljes évet számüzve a hazából, külföldön kellett töltenie.

Fiatalkori jegyzetei, melyek sok idézetet tartalmaznak Byrontól, sőt egy e költőnek szentelt tanulmányt is,²⁾ világosan mutatják az akkor divatos világfájdalom jeleit, mely, hogy kedélyét koronként hatalmába ejtette, azt később emlékirataiban is fölemlíti.³⁾ Azonban ő hideg elfogulatlansággal tudott e hangulatának fölébe emelkedni s mint az orvos betegét, vizsgálta saját lelkében a vele egykorú nemzeték tévedéseit, gyöngeségeit, okait keresve azoknak a multban, s példáit a történelemben és más nemzeteknél.⁴⁾ Már ekkor megszokja a történelemben nemcsak az eseményeket és egyéneket, hanem a lélektani rügókat, a környezet, a szomszéd népek, természeti föltételek és műveltségi viszonyok befolyását is meglátni, s a történet tanítását a

¹⁾ Concha Győzöttől, az *Akad. Értesítő* 1903 juniusi füzeté 323. lapján.

²⁾ *Napló* II. kötet.

³⁾ *Életem és Korom* I. köt. 82—83. l.

⁴⁾ *Úti vázlatok (Árvízkönyv)*.

népmondákkal, a régiségekkel, a művészeti és irodalmi emlékekkel hozni vonatkozásba.

Régészeti és művészettörténeti tanulmányai mellett vizsgálja a Béla király névtelen jegyzőjének krónikáját is, abból a szempontból, hogy annak egészen regeszerű elemei mily világot vetnek a magyar néplélekre s őseink természetére?¹⁾ Megismerteti Tollius hollandi tudós levelét, ki a költő Zrinyi Miklóst látogatta meg;²⁾ foglalkozik a Mikes leveleivel,³⁾ Iran és Turan őstörténetével, vonatkozásban a magyarok eredetéhez.⁴⁾ A szabadságnak és egyenlőségnek a kort mozgató problémáit már 21 éves korában történetbölcseleti alapon próbálja megoldani,⁵⁾ s kevéssel később hosszabb tanulmány írásába fog: *Eszméék Magyarország történetének philosophiájához* a cím, mely alatt a munka napvilágot is lát az *Athenaeum* 1838. és 1839. évfolyamaiban s negyven évvel később újra lenyomtatva jelen meg az *Olcso Könyvtárban*.⁶⁾ Ez utóbbi kiadás előszavában maga Pulszky mondja el, hogy ezt a tanulmányát 24 éves korában írta meg, mikor a Péczely *Históriája* volt jóformán az egyetlen olvasható magyar történelmi munka; ezért föltűnést keltett újszerű fölfogásával, de nem fejezhette be essayjét, mert az akkori censura miatt nem remélhette, hogy a Habsburgház korszakára vonatkozó nézeteit is szabadon kifejthesse.

Kiinduló pontja e tanulmányában az, hogy a népek életében nem rationalistikus elvek, hanem csak a történet útmutatása lehet irányadó; nem lehet állandó oly intézmény, mely nem a nemzet valódi lényéből alakult ki, ezért azokat a törvényeket kell keresni, melyek szerint a nemzet élete eddig fejlődött. Főleg két föltétel döntő: az egyik a nemzeti, faji jelleg, a másik az adott földrajzi helyzet, melytől a külső befolyások függnék. E befolyások s az azokkal mérkőző nemzeti jelleg, vagyis a nemzeti ellenhatás

¹⁾ *Életképek* 1845. évf. II. 375 l. és *Napló* VIII. köt.

²⁾ U. o. I. 802. l. és *Napló* u. o.

³⁾ *Napló* u. o.

⁴⁾ *Athenaeum* 1839. II. 273. l.

⁵⁾ *Napló*, II. kötet.

⁶⁾ *Athenaeum* 1838. II. 137. s köv. l. 1839. II. 417. s köv. l. *Napló* V—VI. köt.

szempontjából különbözteti meg történelmünk korszakait. Tárgyalásában kevésbé az események korrendi elbeszélésére helyez súlyt, mint inkább az intézmények szellemének ismertetésére, a főalakok jellemzésére, a korviszonyok és külföldi befolyásának s a kultúra fejlődésének kimutatására. Fejtegetéseiben arra az eredményre jut, hogy a magyar mindig haladott és virágzott, «mikor a nemzeti-ség volt vezérszava s mikor egyúttal a kor kivánalmait megérteti s azokat magába olvasztani tudta», és hogy egy nemzetnek, mely annyi veszélylyel megküzdött s a maga nemzeti jellegét európai léte első négy századában annyi befolyással szemben sértetlenül megtartotta, életerejében s fejlődési képességében kételkedni nem lehet.

A fiatal Pulszky e történelmi fölfogása és módszere, ha félreismerhetetlen is benne a Niebuhr hatása, abban az időben és az ő korában, mindenesetre oly önállónak, újnak és merésznek tűnik föl, minőt rendkívüli tehetsége mellett csak korán elért nagy olvasottsága és világlátottsága tesz érthetővé. Széles történelmi látkörébe szervesen illeszkedtek be régészeti és művészettörténelmi tanulmányai. Jegyzeteiben már első utazása óta nagy helyet foglalnak el a művészi alkotások benyomásai, később az egyes korokra és tárgyakra nézve kialakuló ítéletének, fejlődő ízlésének jelei; majd komoly, szakszerű tanulmányok és adatok s egyes, többnyire töredékben maradt értekezések. Az Akadémia már 1840-ben különösen azt méltatja, hogy Pulszky «a művészetek históriájában, régi s újabb művek ismeretében oly jártassággal bír, hogy e részben nevezetes hiányt fog betölteni».

Ennek a várakozásnak siet is megfelelni. Emlékirataiban is elégtétellel emeli ki Pulszky, hogy Magyarországon az első művészettörténelmi fölolvasást ő tartotta.*) Az volt rendes tagsági székfoglalója az Akadémiában, melyet az 1841-iki nagygyűlésen terjesztett elő ily czim alatt *A régi műemlékek befolyásáról az új művészetre*. Egészen modern fölfogás nyilatkozik meg már itt a fiatal tudós ítéletében, midőn a renaissance művészetét a középkorból kifejlődöttnek tünteti föl s az antik hatását e folyamatra nem kizá-

*) *Életem és Korom* I. 195. l.

rólagosnak, sőt bizonyos tekintetben károsnak mondja, midőn kárhóztatja a hagyományok és iskolák merev követségét, a természettől, az élettől való elfordulást s azt hangsúlyozza, hogy csak folytonos, élénk összeköttetés a nemzeti lélettel teremthet egészséges művészetet. Ebben az irányban annyira megy, hogy ő, az antik műkincsek rajongó csodálója, merészen fölveti a kérdést: nem lett volna-e a művészetre nézve jobb, «ha a régi emlékek egész kincse ismeretlenül a földben temetve marad?»

Már huszonnégyszáz éves korában cikket ír a műgyűjtemények hasznáról¹⁾ s azt hangoztatja benne, hogy «soha ország pénzét jobban kamatozni nem látja, mint melyet műgyűjteményekre fordít». 1842-ben egy Neptun-ércszoborcskát mutat be az Akadémiában szakszerű magyarázattal,²⁾ s cikket ír a bajor király művészetpártolásáról,³⁾ kevés értéket tulajdonítva benne a különböző művészeti stílek összehalmozott utánszatainak, de dicsérve Lajos király törekvését, melylyel székvárosát kiváló művészi központtá tette. «Pedig — úgymond — a mi benthami korunk sok nagy befolyású férfiai még mindig nem méltányolják eléggé a szépség s művészet befolyását a népjellem szelidítésére».

Még bővebben fejti ki ezt az eszmét *Élet és művészet* című tanulmányában,⁴⁾ mely abból indul ki, hogy a tudomány egyik föladata az is, hogy a szenvedélyek tisztulását idézze elő. Erre különösen alkalmasnak tartja a régiségtudományt; nézete szerint az újkor el nem szakaszthatja azokat a kötelekeket, melyek a régihez fűzik, mert ezek a művészet kötelekei. A pártok és szenvedélyek küzdelme sem nyomhatja el az emberben a tiszta élvezet szükségét, a minőt a művészet alkotásai s különösen a régi műemlékek nyújtanak. De ezt a tudományt hazánkban elhanyagolják; műemlékünk kevés van, nagyjaink oly palotákban laknak, melyek őket őseikre nem emlékeztetik. A magyar nemzetet kevesebb kötelek fűzi az ó-világhoz, mint másokat, de ha a rómaiak nyelvét átvettük,

1) *Athenacum* 1838. II. 185. l.

2) *Napló*. VIII. köt.

3) *Kliegl-könyv* II. köt. Pest, 1842. 243. l.

4) *Életképek*, 1845. II. 1. és 37. l.

csak épen művészetök iránt ne érdeklődjünk? Hiba rejlik azonban — Pulszky nézete szerint — a régiségtan kezelésének módjában is; közelebb kell azt hozni az élethez, ki kell mutatni a régikor összeköttetéseit a jelennel s így annak tanulmányát vonzóbbá, élvezetesebbé kell tenni.

Az a hivatás, melyet a fiatal Pulszky a régi művészetnek tulajdonít s az a melegség, melylyel alkotásairól, különösen a görög szobrászatról, a firenzei renaissance műveiről, Ráfael és Rubens képeiről nyilatkozik, mutatja, hogy ő nemcsak a régész, hanem főkép az æsthetikus szemével nézte a régiek műveit. Ez az æsthetikai érzéke és érdeklődése vezette őt a szépirodalmi kritika terére s szerezte meg neki e téren legszebb sikerei egyikét, mely egyszersmind összekötő kapocsná vált közte és társaságunk között.

1835-ben kezdte Pulszky naplójába az olvasott könyvekről s a látott színművekről alkotott véleményét följegyezni; rendszeren csak a maga használatára, mintha ítéletét akarta volna próbákra tenni. Így olvasunk véleményét benne a Vörösmarty *Vérnászáról* s az Eötvös *Bosszujáról*.¹⁾ Ítélete azonban már ebben az időben is súlylyal birhatott, mert — mint maga beszéli el,²⁾ — Heckenast neki küldte el megbírálás végett az akkor még ismeretlen báró Jósika Miklós első regényét, *Abafyt*; Pulszky el volt ragadtatva a könyvtől s azt mindenesetre kiadandónak vélte, sőt megjósolta, hogy korszakossá fog válni a magyar irodalomban.

Báró Eötvös József — kihez már ebben az időben szoros barátság fűzte — 1845-ben neki ajánlotta *A falu jegyzője* című regényét. Pulszky nyílt levélben akarta megköszönni az ajánlást, s ezt az alkalmat arra használni, hogy a régi, Kossuthtól szerkesztett *Pesti Hirlapot* megvédelmezze annak új vezetői, a centralistákkal szemben, kikhez tudvalevőleg Eötvös is tartozott. Ő — mint mondá — a *Falu jegyzőjében* politikai tényt lát, s a szépirodalmi mű megbírálását «a kritikusokra bizza». Ez a nyílt levél a censura miatt akkor meg nem jelenhetvén, szerzője azt csak az újabb időben közölte.³⁾

1) *Napló*, II. kötet.

2) *Életem és Korom* I. 101. l.

3) Lásd: *Életem és Korom* I. 240. s köv. l. *Napló* IX. köt.

Már ez is mutatja, hogy Pulszky a nyilvánosság előtt mint műbíráló szerepelni nem akart, de azért a neki ajánlott regény megbírálását még sem akarta egészen a «kritikusokra» bízni, hanem megbírálta azt maga, még pedig igen szépen, de névtelenül, a Kisfaludy-Társaság folyóiratában, a *Szépirodalmi Szemlében*.¹⁾ Ebben a bírálatban a méltatás meleg hangja mellett különösen az érdemel figyelmet, hogy benne Pulszky — ki pedig inkább mondható politikus természetnek és kevésbé költőnek, mint Eötvös — mily határozottan száll szembe az irányregény fogalmával, mily erélyesen utasítja vissza azt a gondolatot, hogy a költészet a politika szolgálatába hajtassék s mily ügyesen mutatja ki, hogy a bírált regény költői szépségei mind ellenmondanak a szerzőtől maga elé tűzött, a megyerendszer ellen forduló politikai irányzatnak, s hogy Eötvös éppen annyiban ért el nagy sikert, a mennyiben ezt az irányzatot a munka folyamában háttérbe szorolni engedte.

Ugyane *Szemle* közölte kevésbé később,²⁾ a] Petőfi összes költeményeinek megjelenésekor, Pulszkynek ezekről szintén névtelenül írt beható bírálatát, melyre már utaltunk s melynek emlékét utóbb ő maga is ismételve fölidézte.³⁾ Hogy ennek jelentőségét mérlegelhessük, szükséges egy pillantást vetnünk arra a fogadtatásra, melyben a Petőfi költészetét a tekintélyesebb kritikusok addig részesítették.

Az az igyekezet, költészetünket az egykorú külföldihez formailag hasonlóvá tenni, számára a külföldieskedő előkelő körök tetszését és rokonszenvét is megnyerni, képességét a legemelkedettebb gondolatok és érzelmek kifejezésére megbizonyítani s csattanósan megczáfolni a műveletlenség, barbárság, betyárság mindama vádjait, melyekkel ellenségei

¹⁾ 1847. évf. I. köt. 3. l. Pulszky naplója nyomán (XI. köt. «november végén») kétségtelenül megállapítható, hogy csak ez az első cikk van Pulszkytól, a második (u. o. 22. l.) nem, a mire az is mutat, hogy a második cikk írója, — ki az Eötvös magyartalanságait bírálja, — azt mondja, nem ismeri Eötvös gyermekkorát és szellemi fejlődését.

²⁾ 1847. évf. I. köt. 277. és 297. l.

³⁾ *Petőfi és a kritika a negyvenes években*, két cikk a *Petőfi-Társaság lapja* 1877-iki I. évf. 1. és 2. számában. *Életem és Korom* I. 294. s köv. l.

vagy azok, kik nem ismerték, illették a magyart, oka lett, hogy a negyvenes évek legtekintélyesebb irodalmi kritikussai bizonyos egyoldalúság hibájába estek. Túlságos súlyt helyeztek a formára, túlbecsülték a költői nyelv finomságait, merev válaszfalat emeltek az irodalmi és a népi nyelv közé s nagyrészt akaratlanul is buzdítóivá, fejlesztőivé lettek egy erőtlen, émelygős, mesterkéltséggel «szalonköltészet»-nek, melyben közepszerű tehetségek tündököltek s kizárólagos jogosultságuk hitében minden ellenkező törekvést ledorongoltak.

Ilyen viszonyok között csendültek ki az első hangok a Petőfi lantjából. Birálói annál nagyobb hévvel fordultak ellene, minél nagyobb népszerűsége tett már első verseivel szert. Vádolták, hogy lealacsonyítja a költészetet eseten hasonlataival és nevetséges tropusaival, elitelték «ifjabb költőink» amaz irányát, mely szerint a népiesség örve alatt káromkodnak s póriás kifejezéseket használnak; a *Honderűben* Petricsevics Horvát Lázár szemére vetette Petőfinek szerénytelenségét, önhittségét, éretlenségét; Császár Ferencz pedig statisztikát állított össze arról, hogy hány-szor emlegeti verseiben a bort és a kancsót, betyárosnak, unalmasnak, majd meg erkölcstelenségre tanítónak mondta. Hazucha Ferencz a jóakarát hangján vélt szólani, mikor azt tanácsolta a költőnek, hogy tizedelje meg verseit; Szemere Miklós már csak azzal érte volna be, ha Petőfi költeményeinek előbb felét, majd később egy harmadát égetné el; még Toldy is úgy vélte, hogy az ifjú dalnok csak akkor fogja a népies elemet használni tudni, ha kellő tapintatra tesz szert, mely az «aljastól» megóvjá. Vörösmarty, ki kedvezőbbben ítélt róla, nem szállt mellette sikra; Garay is többnyire csak akkor szólalt föl, ha valami megróni valót talált versein.

A helyzetet elmérgesítette az, hogy a Petőfi barátai és csodálói az ifjabb nemzedékből néha szinte túlzó magasztalásokkal feleltek a kritika igazságtalanságaira. Mikor aztán 1847 elején megjelentek Petőfi összes költeményei s a közönség pár hónap alatt elkapkodta azokat, azonban a *Honderű, Budapesti Híradó, Pester Zeitung*, több komoly lap elismerő bírálatával szemben is folytatta kiméretlen támadásait, a *Szépirodalmi Szemle* közölte a Pulszky név-

telen czikkeit, melyeket rövid idő múlva követett Eötvösnek szintén elismerő bírálata.*)

Pulszky bírálata rendkívül szellemes, tanuskodik széles látköréről, képzett izléséről, lelkiismeretességéről a bírálandó mű megismerésében, elfogulatlanságáról annak megítélésében, s az egészet a költő iránt határozottan barátságos, rokonszenves indulat lengi át. A mit mindjárt elején mond a Petőfi muzsájáról, annál találóbbat, azt hiszem, azóta sem irtak legnagyobb lyrikusunkról: «Petőfi muzsája nem Anakreon és Sappho szabályos szépségű Eratója, nem Pindar nagyszerű Polyhymniája, nem azon élénk, takaros, csintalan lény, mely Béranger dalaiban, hol mint istennő, hol mint grisette szól hozzánk, nem a kékszemű, halvány arcú, mély kedélyű, lantos német leány, mely Goethe s Uhland költeményeivel oly bűvös visszhangot ébreszt kebleinkben... Petőfi muzsája a magyar köznép regéiben élő királyleány, mely mind a mellett, hogy haja arany, könyűje gyöngy s mosolya rózsabimbó, mégis mezitláb megy le a patakra, hogy kedvesének ruháját mossa s piros eszímát ölt vasárnap, midőn templomba készül; egyébiránt hétköznap reggeltől napestig mindig danol. Danol pedig jó és rossz kedvében, danol munkánál és tivornyánál. Danol ha szeret, danol ha haragszik; mert Petőfi muzsája haragos és daczos kis lány ám, mely tudja, hogy ő szép, s hogy danolásának az egész vidék örül».

Persze, ha a Pulszky bírálatát, mely a meleg elismerés mellett keményen megmondja rosszaló véleményét is ott, a hol rosszalni valót vél találni, ma olvassuk, mikor szinte szentségtörésnek látszik a Petőfi költészetének bármely eleme fölött megütközni, mikor a dalnoknak oly ötletei és szólásai, melyek kora irodalmában szokatlanul hangozhattak, a köztudatba mentek át s minden gyermek száján megcsendülnek, ma Pulszkyt is Petőfi túlszigorú vagy talán épen igazságtalan kritikusanak találhatják sokan. Ámde ne feledjük az előzményeket, az irodalom akkori állapotait és azt, hogy e bírálat az első valóban elismerő, rokonszenves s a költőt jelentőségéhez mért komolysággal

*) Lásd ezekre nézve Ferenczi Zoltán: *Petőfi életrajzát* II. köt. 110. s köv. l. és Pulszky előbb id. cikkét a *Petőfi Társ.* lapjában.

és figyelemmel méltató szó volt abban a lapban, melyet mint a Kisfaludy-Társaság közlönyét, joggal tekintettek a szépirodalmi kritika legmagasabb fórumának, s melynek szerkesztője, Erdélyi János, addig Petőfi iránt inkább barátságatlan, mint barátságos magatartást tanusított, míg Pulszky kitünő cikkeinek névtelen közrebocsátásával annak jelét adta, hogy álláspontjával maga is azonosítja magát.

A nemzeti ébredés, fejlődés és küzdelem nagyszerű korszaka, melybe a Pulszky fiatalsága esett s mely az övé-nél kevésbbé értékes és sokoldalú tehetségeket is szinte zsarnoki kényszerűséggel vont a közélet szolgálatába, még ha akarta volna, sem engedi vala meg neki, hogy erejét osztatlanul a tudománynak és irodalomnak szentelje. Hogy ő maga ellentállásra nem is gondolt s szívesen ragadtatta magát a politikai események sodró árájától tovább és tovább, azt természetesnek kell találnunk, ha látjuk, hogy már a tizenkilencz éves ifjú naplójába följegyzi saját észrevételeivel a sárosi követ véleményét az országgyűlési helyzetről, a parlament akkori vezéralakjairól.¹⁾ s hogy első utazása alkal-mával mily élénk benyomást tesz rá a pozsonyi diéta, melynek ülését meghallgatja.²⁾ Csakhamar vezérkedni kezd a pozsonyi ifjúság körében, melyet a reformok érdekében egyesületté akar szervezni s e miatt csak újabb utazásával kerüli el Lovassy és társainak, az elfogott országgyűlési ifjak-nak sorsát.³⁾ 1839-ben, mikor egy váratlanul sikerült megyei mozgalom gróf Dessewffy Aurél helyett neki juttatja Sáros-megye egyik követi megbizását, a rövid ideig tartó parla-menti szereppel együtt megnyílik előtte a publicistai pálya is, melyet többé soha el nem hagy. Itt is német nyelvű iratokkal szerzi első érdemeit: báró Zedvitz, gróf Thun Leó, Kollár János ellenében élénk polemikus cikkeiben védelmezi meg a magyarság közjogi, nyelvi, kulturai állás-pontját. Irodalmi tevékenységének tulajdonképeni műhelye: naplókönyveinek jegyzetei a negyvenes évek első felében bámulatos sokoldalúságra valló változatossággal tárják föl tanulmányait, készülő munkái anyagát: a központosítás- és

¹⁾ *Napló*, I. kötet.

²⁾ U. o.

³⁾ *Életem és Korom* I. 110. l.

municipalismusról szóló fejtegetéseket művészettörténeti essayk váltják föl, a vígjáték-bírálatokat külföldre szánt tudósítások a magyar állapotokról; az irodalomtörténeti jegyzeteket a büntető-törvénykönyv ügyében való levelezések követik, a magyar nyelvkérdés, az iparvédegyelet a «Telekdij» és a fölemelt sóár ügye mellett helyet találnak az indiai és japán művészet ismertetése is s a persa vésett kövek vizsgálata.¹⁾

Politikusi és jogászi szereplésének kimagasló mozzanata: részvétele a büntető-törvényjavaslat szerkesztő-munkálataiban 1843-ban. Ha már a létrejött mű elismert kiválósága érdemmé avatja minden részvevő munkáját, annál inkább érdemli meg az elismerést a Pulszky munkarésze, kiről tudjuk, hogy a külföldi törvényhozási anyag ismertetése s a külföldi szaktekintélyekkel — különösen Mittermayerrel — való levelezés volt föladata,²⁾ melyet úgy oldott meg, hogy szakértelmével még a külföldön is tekintélyre tett szert.

A Széchenyi ismert akadémiai beszédje, mely a magyar nyelv és kultúra terjesztésében való mérsékletet és körültekintést ajánlva, erős támadásokat tartalmazott a túlbuzgalom ellen s tényleg alkalmas volt igen kellemetlen félreértések földidézésére, Pulszkyt két czikk közlésére indította a *Pesti Hírlap*ban, melyekben az udvarias és tiszteletteljes polémia hangján kétségbevonja, hogy Széchenyi általánoságban hangoztatott vádjait igazolni tudná és sajnálja, hogy a nemes gróf föllépésével igazat látszik adni a nemzetiségi izgatónak.³⁾

A «legnagyobb magyar» lángesze és hazafisága iránti minden tisztelete és csodálata ellenére Pulszky igazi rokonszenvet sohasem érzett Széchenyi iránt, a mi irataiban is mindenütt szembetűnik; annál lelkesebben csatlakozott a Kossuth irányához, kinek elbűvölő személyisége iránti lelkesedését a különben skeptikus természetű és hidegen ítélő Pulszky akkor is megőrizte — s ez nemesen jellemzi őt — mikor politikájok útjai rég különváltak.

¹⁾ *Napló* VII -X. kötetében.

²⁾ *Jellemrajzok* Pulszky F.-től, Deák Ferencz 95. s. köv. 1.

³⁾ *Pesti Hírlap* 1843 január 1. és 5-iki szám.

A bizalom és egyetértés ama kötelékei, melyek őt Kossuthhoz fűzték, előre kijelölték a szerepet, mely elől a nemzeti küzdelem nagy drámájában többé ki nem térhetett, s nem is akart kitérni, bármily végzetes következményekkel járt az saját és családja sorsára nézve.

Az 1848 tavaszán alakult első magyar felelős minisztérium Pulszkyra az államtitkári teendőket bizta előbb a pénzügyminisztériumban, mely minőségében a minisztertanács jegyzője is volt, majd a Bécsben szekelő, a király személye melletti minisztériumban, melyet úgyszólván önállóan vezetett. Pulszky e miatt a magyarországi forradalom kitörésekor Bécsben volt s miután Kossuth őt már 1848 végén diplomatiiai megbizással Angliába küldte, az 1848 - 49-iki magyar eseményekben tevékeny részt csak rövid ideig vehetett. De jelen volt annál az emlékezetes utolsó találkozásnál, mely gróf Batthyány Lajos és Jellachich között Bécsben lefolyt;¹⁾ hozzá intézte István főherceg mint leköszönt nádor, utolsó Magyarországot illető szavait²⁾ s az októberi bécsi forradalom kitörésében oly nagy részt tulajdonítottak neki, hogy ha idejében nem menekül át Magyarországra, okvetlenül a Messenhauser és Blum sorsára jut.³⁾

Pulszky rövid párisi tartózkodás után már 1849 februárja végén Londonban telepedett le, ott a magyar ügynek igyekeztén a kormánynál, a közönségben, a sajtóban szolgálatokat tenni. Ott értesült a szabadságharcz diadalairól, majd leveretéséről; ott olvasta saját halálos ítéletét; ott lett a kiküldöttből száműzött, kinek vagyonát elkobozták; oda követte őt családja is, majd sok magyar menekült, végül a kiutahiai belebbezésből kiszabadult Kossuth is.

A 48—49-iki szabadságharczot követett magyar emigratio története még megírásra vár; annak vezető részesei nem lehettek történetíróivá. Mint minden emberi dologba, a magyar menekülteknek a külföldön hazájok fölszabadítása érdekében folytatott működésébe is sok tévedés, el-

1) *Életem és Köröm* II. 111. l.

2) U. o. 168. l.

3) U. o. 231. l. Ez az ellene hozott ítéletből is kitűnik: III. köt. 142. l.

fogultság és rövidlátás, gyakran kicsinyes szenvedély és egyenlenség vegyült, a mik olykor ártalmára is lehettek az ügynek s csökkentették is az annak képviselőjére hivatottak tekintélyét. Az azóta letelt félszázad fejleményeinek magaslátáról nézve vissza, hajlandók vagyunk örvideni annak, hogy az, a mi tulajdonképeni céljok volt, egy újabb forradalommal combinált külső beavatkozással tenni kísérletet Magyarország szabadságának visszaszerzésére, nem sikerült. Az azonban kétségbevonhatatlan, hogy a nemzet életösztönének és szabadságvágyának, a fölszabadulásba vetett hitének föntartására az emigratio sokat tett, daczára a laza köteléknek, mely az elszakadottakat az otthonaikhoz füzte és ép oly kétségtelen, hogy az újabb korban Magyarország a külföldön soha úgy ismerve és becsülve nem volt, mint az emigratio idejében. A mit azóta sajtóirodákkal, alkalmi kirándulásokkal és zajos vendéglátásokkal soha elérni nem tudtunk, azt a magyar emigránsoknak nagy részök egyéni kiválóságával, összeköttetésekkel, szavukkal és tollukkal sikerült megvalósítaniok: két világrész művelt népeinek közvéleménye barátja volt a magyarnak; ez az ő céljaik szempontjából kevésnek látszhatott, ma rendkívül soknak tűnik föl és azok sorában, a kik ezt az eredményt elérték, Pulszkyt az első helyek egyike illette meg. Kossuth után nincs magyar ember, ki hazánknek a külföldön annyi barátot szerzett volna, mint Pulszky. Már előbb is jártas lévén a külföldön, könnyebb volt összeköttetéseket teremtenie; angliai tartózkodása alatt s Olaszországba telepedése előtt megjárván kétszer Amerikát, módja volt hazánkat ott is sokakkal megismertetni; saját élénk szelleme, roppant műveltsége, társalgásának közvetlensége úgy angol, mint olasz földön támaszt talált ép oly szellemes, mint fenkölt lelkű nevében, Walter Terézben, ki az irodalmi propagandában is megbecsülhetetlen munkatársa volt s a Pulszky széleskörű tudományos ismeretei a tudósvilágban is barátokat és tekintélyt szerezvén neki, lehetővé tették, hogy a hazája iránti rokonszenvet és érdeklődést oly körökbe is beplántálja, melyek a hivatás-szerű politikusok és katonák előtt meg nem nyiltak. Pulszkynek nemcsak emlékiratai, hanem levelezései is tanusítják, korának mennyi szellemi kitünősége részesítette őt a külföldön barátságával, s a ki

ott jár, még ma tapasztalhatja, nevének mily jó hangzása van az ama korból életben maradtaknál.

A mint az emigratio története két nagy korszakra oszlik: arra, melyben a súlypont Angliában feküdt s a menekültek vezetői Londonban éltek és arra, mely — az 1859-iki háborúval kapcsolatban — a beavatkozást Olasz- és Franciaországtól várta s ehhez képest olasz földön összpontosította a magyar ügy képviselőit: úgy a Pulszky külföldi irodalmi tevékenysége is e két korszak szerint nemcsak helyét, hanem bizonyos tekintetben jellegét változtatja. Az első korszakban kizárólag a külföld számára ír úgy ő, mint neje, idegen nyelveken, de majdnem mindig azzal a czélzattal, hogy hazájokat megismertessék és megkedveltessék. Csak egyszer juttatott egy magyar nyelvészeti értekezést, Londonban nagy buzgalommal folytatott szanszkritnyelvi tanulmányainak a magyar nyelvre vonatkozó gyümölcsét,¹⁾ a magyar Akadémiához, mely akkor — 1859-ben — már ismét megkezdte működését, s mikor annak sorsa iránt soká bizonytalanságban hagyták, tréfás versben fordult Deák Ferenczhez. a mi kettejük közt kedélyes levelváltásra szolgáltatott alkalmat.²⁾ Az Akadémia kiadta az értekezést Lubóczy név — Pulszky nemesi előneve — alatt, mert a proscibált valódi nevét akkor még a nyilvánosság elé hozni nem lehetett.

Az első korszak irodalmi termékei közül, mellözve itt a Pulszky kiterjedt hirlapírói tevékenységét, mely neki a legelőkelőbb angol lapok hasábjait megnyitotta a későbbi idők számára is, föl kell említenem mindenekelőtt Pulszky-nénak már 1850-ben német és angol nyelven megjelent emlékiratait, *Naplóját*, mint nevezi,³⁾ melynek nagy sikere bátorította őket a további együttmunkálásra s mely eredetileg német nyelven írva, két angol nyelvű kiadásban

1) *A magyar képzők és a ragok a szanszkrit nyelvészeti rendszer világában*, megjelent először az *Új magyar muzeumban*, másodsor Pulszky emlékiratai III. kötetének függeléke képen.

2) *Életem és Korom* III. 281. s köv. l., IV. 2.—3. l.

3) *Aus dem Tagebuche einer ungarischen Dame*, von Therese Pulszky, mit einer historischen Einleitung von Franz Pulszky, Leipzig, 1850. 2 Bände. *Memoirs of a hungarian Lady, etc.* London, Colburn 1850.

jelent meg Angliában és Amerikában; a német kiadás Magyarországon is elterjedt, annál inkább, mert a tiltott könyvek közé sorolták. A vonzó és kedves olvasmányul szolgáló visszaemlékezésekhez Pulszky bevezetést írt, mely a külföld számára való rövid összefoglalása a magyar történelemnek, félreismerhetetlen érvényesítésével a szerző már ismert történetbölcseleti eszméinek s azzal a világos czélzattal, hogy már hazánk újabkori történetének folyama által igazoltnak tűnjék föl nemzetünk álláspontja az 1848-iki nagy összeütközésben. Ezt követte a már érintett magyar monda- és regegyűjtemény, mely mindkettejük közreműködésével Pulszkyné neve alatt 1852-ben jelent meg angolul Londonban, az amerikai látogatás benyomása alatt pedig s neje naplójegyzetei nyomán *White, Red, Black* (fehér, vörös, fekete) cím alatt amerikai vázlatokat adott ki Pulszky, kinek e műve magyar fordításban is megjelent.

De angol földön keletkezett munkái közül legnagyobb elterjedésre tett szert a *Magyar jakobinusokról* szóló történeti regénye,*¹) miután az angol eredetin kívül német, magyar és francia nyelven is forgalomba került s angolban, németben és magyarban két kiadást is ért el.

A Pulszky ezen egyetlen regényének hőse Szolarcsek Sándor fiatal pesti jurátus, a Martinovics-féle összeesküvésnek egy politikai szerepére nézve jelentéktelen, s talán éppen ezért csak annál sajnálatraméltóbb áldozata. Pulszky őt regényes szerelmi viszonyba hozza egy, a párisi forradalmi körökhöz közelálló francia nővel, ki érdeklődésével akaratlan okozója lesz az ifjú vesztének, a miért beléhal bújába még mielőtt a véritéleteket meghoznák, s erről értesülve Szolarcsek elutasítja a kínálkozó szökést s a királyi kegyelmet és önkényt megy a halálba. Ez úgyszólván az egyedüli regényelem az egész elbeszélésben, mely korfestő részleteivel s mély históriai háttérével alkalmas érdeket kelteni, de világosan mutatja, hogy szerzője nem a történetet használja föl regénytárgyul, hanem csak regény-

*¹) *The Jacobins in Hungary, or the Conspiracy of the Abbot, a tale of austrian oppression by F. Pulszky, ex secretary of state of his Maj. Ferdinand, King of Hungary. in 2 volumes, London, Colburn 1851.* A magyar fordítás Beniczky Emiltől van, második kiadása 1862-ben jelent meg Pesten.

formát választott a történelem elbeszélésére. Az akkor még részleteikben kevésbé föltárt események- és jellemekről Pulszky a szabadelvű gondolkozó szempontjából ítél s Német János királyi ügyigazgatót egészen elvetemedett színben tünteti föl, Sándor főherceg-nádor katastróphájából pedig — melyben a közhit udvari ármány művét vélte látni — a nemzettel és udvarral egyaránt meghasonlott férfiú életuntságára enged következtetést.

Az emigratio második korszaka, hamar bekövetkezett csalódásai s az emigratio vezetőinek meghasonlása következtében hovatovább czéltalannak láttatta a külföldi propagandát, s az emigránsok figyelmét mindinkább az aléltóságából ébredező haza viszonyai felé irányozta. Pulszky előbb Turinban, majd ottani küldetése tárgyatalanná válván, családjával Firenzében — az ő kedvencz városában — telepedett le s most már mind sűrűbben írt a magyarok számára is, magyarul. A *Pesti Napló* már 1861 nyarán közölt tőle szerkesztőjéhez, báró Kemény Zsigmondhoz intézett nagyon érdekes *Leveleket a szűnkivetésből*, melyek az országgyűlés ideje alatt szabadabban mozgó sajtóban minden csonkítás nélkül jelenhettek meg.¹⁾ 1865 őszén a báró Eötvös József szerkesztésében megjelent *Politikai Hetilapban* rendszeres tudósításokat közölt névtelenül, melyekben koronként nemcsak a politikai eseményekről, hanem az olaszok szellemi életéről, társadalmi viszonyairól, irodalmáról is beszámol; majd régibb visszaemlékezéseket beszél el külföldi életéből, néha az olasz művészetet is érinti, bár meg kell jegyeznie, hogy «a magyar olvasóközönség jelenleg még nem érdeklődik a művészetek története iránt».²⁾ Idehaza már merik emlegetni nevét, egy lap a képét és életrajzát is kiadja, ez alkalmat szolgáltat neki, a szerkesztőhöz intézett humoros levélben igazítani helyre az életrajzíró tévedéseit s beszélni el egyet-mást párisi benyomásairól.³⁾

A családi együttműködés most sem szűnik meg, sőt abba harmadik részesként belép a Pulszky legidősb fia,

1) Ezeket újra lenyomatta az *Életem és Korom* IV. kötetében.

2) *Politikai Hetilap* 1865 okt. nov. decz., 1866 jan. jun.

3) *Magyarország és a Nagy világ*, 1866. 17. szám.

Ágost is. 1866-ben már Emichnél Pesten jelen meg egy kis könyv: *Regék olasz földről*, írták Pulszky Teréz, Ágost és Ferencz. Mindegyiktől egy-egy regét tartalmaz, a Pulszky Ferenczének czíme: *Mese a csillagfiról*. Ezzel az úgynevezett «mesé»-vel kissé behatóbban kell foglalkoznom, mert Pulszky azt különösen nekünk, a Kisfaludy-Társaságnak szánta. Egy 1865 szeptember 24-ről társaságunkhoz intézett nyílt levél előzi meg, a melyben kedélyesen mondja el Pulszky, hogy sorsa az volt, férfikora legtermékenyebb éveiben külföldön, idegenek számára, idegen nyelven írni, a minek következtében a külföld ismerni, a haza pedig feledni kezdte. Most már javultak a viszonyok, neve sem oly tiltott többé, s a Kisfaludy-Társaság szíves volt megemlékezni arról, hogy ő még él, ezért kötelességének tartja legújabb kis munkáját neki bemutatni. Ez — mint mondja — népmese, a melynek töredékeit Londonban, Párisban és olasz földön szedte össze, «a nép szájából leste el», mert addig csak kevés volt följegyezve belőle; ő tehát összeállította s csak azt sajnálja, hogy eddig a mese végével meg nem ismerkedhetett, de egy pár év múlva talán azt is sikerül megtalálnia. Ajánlja művét a társaságnak s különösen Greguss Ágostnak, ki — mint hallja — a mesevilág minden zugát ismeri.

Pulszky — úgy látszik — akkor nem volt megelégedve meséje fogadtatásával; úgy találta, hogy a magyaroknak nem volt idejük mesére figyelni, komolyabb dolguk volt; Gregussnak sem tetszett, «mert nem volt kutyamese»; később tehát, kiegészítve újra közrebocsátotta,*) mert abban a meggyőződésben volt, hogy «sohasem írt jobbat ennél».

Ez a mese tudniillik nem egyéb, mint a Garibaldi és a III. Napoleon egykorú történetének váltakozó fejezetekben párhuzamosan egymás mellé állítása, mely az első kiadásban csak Aspromonteig s a császárságig halad, a második kiadásban egész az olasz egység megalapításaig és Sedanig. Az elbeszélés mesélő hangja mellett, mely nem

*) *Ábránd és Valóság* a Nemzeti könyvtár 177. és 178 számú füzetei, *Mese a csillagfiról* a Magyar Könyvesház 1888-iki évfoly. Ennek bevezetésében s az *Életem és Koromban* (III. 209. l.) mondja a fentebbieket.

sokban különbözik attól, melyet Pulszky visszaemlékezései közlésénél másutt is használni szokott, a mesére itt csak az emlékeztet, hogy a szereplők változtatott nevet viselnek, illetőleg jelzöt tulajdonnév helyett és hogy a két hős életpályájának megindulásába tündérkezek nyúlnak belé: az egyiknek homlokát világító csillaggal jelölik meg, a másiknak szívét kövé keményítik. Ezeknek a mesei kellékeknek azután a két hős életében semmi különös szerepök nincs. Garibaldit gyermekkorában néha kigunyolják, később néha megcsodálják homlokán levő csillagáért, melyet azután hajfürteivel föd el, mutatván, hogy tulajdonképen semmi szükségé sincs reá.

A meseformát és a változtatott neveket állítólag az tette szükségessé, hogy Garibaldit emlegetni nálunk akkor még tiltva volt; azonban nagyon jóindulatú censura lehetett az, mely tévútra hagyta magát vezetteni azáltal, ha valaki egy könyvben Róma kelyett «örökváros»-t, Carbonari helyett «szénégetők»-et, Buenos Ayres helyett «Jólég»-et, Velence helyett «Szigetváros»-t, Sicilia helyett «Vulkán-szigetet» s Aspromonte helyett «Zordhegy»-et mond, s Mazzinint «prófétá»-nak, Lamartinet a «szózatos költő»-nek, Cavourt a «pápaszemes zömök miniszter»-nek és Victor Emanuelt a «bajuszos király»-nak nevezi.

Pulszky, a ki Garibaldit személyesen jól ismerte, működésének úgyszólván szemtanuja volt, a ki telve volt oly rajongó csodálattal e hős iránt, mely Cavour megítélésében szinte kissé elfogulttá tette, az ő előadásának élénk közvetlenségével különösen alkalmas és hivatott volt e rendkívüli ember életfolyásának leírására; a mit róla írt, az kétségkívül vonzó és érdekes így is, de olvasásánál nem menekülhetünk attól az érzéstől: mennyivel jobb lett volna, ha mese helyett népszerű élet- és jellemrajzot ír Pulszky. Ő megbüvölve a Garibaldi pályájának meseszerűségétől, azt hitte, jó mesét csinálhat belőle, pedig épen a meseszerű valóság legkevésbé alkalmas mesetárgy, mert legnagyobb hatása kedélyünkre valóságában rejlik. Azonfelül a regényes mese nem tűri el a satirát, a mit Pulszky bőven áraszt az ellenszenves szereplőkre, sem a bonyolult, modern államtudományi és közgazdasági fogalmakat, melyeknek érintését pedig el nem kerülheti az, ki a XIX. század második

felének politikai történetéből beszél el egy korszakot. Igaza volt a szerző azon barátjának is — úgy hiszem gróf Teleki Sándornak — kinek humoros levelét név nevezése nélkül maga Pulszky tette közzé,¹⁾ s a ki elmondva, mennyire érdekelte őt a kis mű, szintén sajnálatát fejezte ki, hogy Pulszky mesét irt, nem történetet, de tiltakozik a Garibaldi és III. Napoleon alakjainak összefoglalása ellen, mert «kohinórt és lávadarabot nem lehet egy karpereczbe illeszteni».

Viszonya Garibaldihoz, mely oly melegen sűgázik ki Pulszky e munkájából s mely miatt Olaszországban egy időre szabadságától is megfosztották,²⁾ volt alapoka Kossuth-tal való meghasonlásának is. Kossuth az olasz és francia kormánytól várt mindent, Pulszky csak Garibalditól; az ellentét még nyilvánvalóbbá lett, mikor az 1861-iki országgyűlés megnyitásával Pulszky határozottan kijelentette, hogy a nemzetnek magának kell most már döntenie a saját sorsa fölött,³⁾ s ez által alávetette magát e döntés érvényének arra az esetre is, ha az a kiegyezést eredményezné, holott Kossuth Ausztriával való minden kiegyezést kizárni kívánt. Sőt Pulszky már 1861-ben hajlandó lett volna a szécsényi kerület följánlott képviselői mandátumát elfogadni, csak azt kötötte ki, hogy amnestiáért ne kelljen folyamodnia. Akkor még hazajövele nem volt lehetséges, de mikor 1866-ban a honba visszatért neje és leánya ott váratlanul, úgyszólván egyidejűleg súlyosan megbetegedtek, a király nemeskeblűsége önként megnyitotta a hazatérés útját sorsüldözött politikai ellenfele előtt, ki azonban már halva találván kedveseit, oly veszteséget szenvedett, a minőért még a haza visszanyerése sem kárpótolhatta.

Pulszky minden föntartás nélkül, őszintén csatlakozott a Deák Ferencz politikájához, melyet kész volt tollával és szavával szolgálni is; ő írta meg — Deák eszméi nyomán — ennek válaszát a Kossuth támadására, mely közvetlenül

¹⁾ *A Csillagfi meséjéről*, tárczacikk a *Politikai Hetilap* 1866 április 16-iki számában.

²⁾ *Az aspromontei összeütközés előtt*, I. *Életem és Korom* IV. 128. s köv. l.

³⁾ Levelei báró Kemény Zsigmondhoz a *Pesti Naplóban* 1861. június.

a koronázás előtt látott napvilágot.¹⁾ Politikai állásfoglalása miatt nem maradhatott ő sem ment a támadásoktól, de évekkel később is joggal mondhatta emlékirataiban, hogy az az eszmény, melyről mint huszonegy éves ifjú álmodozott, csaknem egészen megvalósult, «magam is hozzájárultam valósításához — úgymond — s büszkén visszautasíthatom azoknak szavait, kik a következetlenség vádját emelik ellenem. Politikai pályám végén ugyanazon alapon állok, melyet első kezdetén elfoglaltam».²⁾

Mint a forradalom és az emigratio egyik vezéralakja, mint tizennyolcz éven át száműzött s két világrészben ismert, mondhatni hírneves férfiú, Pulszky természetesen ünnevelt alakja lett közéletünknek. De mély belátása csakhamar fölvilágosította őt arról, hogy politikai vezérszerep nem vár rá. Az új viszonyok, az új nemzedék nem kedveztek pályájának, a külsőségeket, szóvirágokat megvető modora, alkut nem ismerő szabadelvűsége és amerikaias demokratismusa nem szerezhettek neki nálunk széles körökben s különösen a politikai világban népszerűséget. Több ízben s huzamosabb ideig volt képviselő, s többnyire rögtönzött, ötletes, gyakran lelkes, a parlamentarismusban nagy otthonosságra valló, roppant széleskörű tudásának fölfölcsillanó kincsei által is becses beszédei sohasem maradtak hatás nélkül, de még politikai szerepének is súlypontját, hazai életének ebben a második szakában inkább publicistikai, mint parlamenti működésében kell keresnünk s mindkettőnek jelentőségét túlhaladta az az állás, a melyet a tudomány, irodalom és művészet körében elfoglalt.³⁾

Publicistai munkásságának terméke volt a Bosznia elfoglalása s általán a kormány keleti politikája ellen írt terjedelmes röpirata; ⁴⁾ idevágó dolgozatai egy részét összegyűjtve is kiadta.⁵⁾ Legszívesebben írt vezércikkeket, tárczákat különböző lapokba, melyekben minden kérdést bizo-

¹⁾ *Visszaemlékezések (az Úti vázlatok közt)* 224 s köv. l.

²⁾ *Életem és Korom* I. 86. l.

³⁾ Parlamenti és publicistai működésére nézve részletesebb adatokat tartalmaz Ferenczy Józsefnek Pulszkyról 1894-ben közzétett életrajza (*Kortársaink* 28—32. füzet).

⁴⁾ *Die Krise*, Budapest 1878.

⁵⁾ *Egyetemes Könyvtár* 14. füzete, 1890.

nyos magasabb nézőpont alá, tudománya, tapasztalata, világismerete fényébe helyezett; nem merült el a megszokott szólásokban, napi ellentétekben és gyűlölködésekben, s a mellett mindig megtartotta az élénk, érdekeltő, csöppet sem nagyképű, inkább csevegő hangot, gyakran jóízű élcezelve. Olyan kérdéseket, melyeket nálunk a hivatásos hírlapirodalom csak szűk keretben tűr meg, mint nem «politikaikat», a muzeum, az akadémia, a színészet, az iparművészet, az idegenforgalom kérdéseit ő vezércikk tárgyává merte tenni. Szívesen látott vendége is volt minden lapnak, bár néha kemény igazságokat mondott épen a napisajtónak, Ő, a ki a régi magyar журналистика iskolájában nőtt fel s otthonos volt Európa és Amerika legműveltebb nemzeteinek sajtójában, teljes joggal róttá föl lapjainknak, hogy például a vidéket egészen elhanyagolják, csak Budapest létezik számokra; hogy irodalmi kritikánk Bajza, Vörösmarty és Toldy óta nincs, legfőlebb veszedő polémia; hogy a sajtó hangja nagyon eldurvult, a fölületes sietség és kellő képzettség hiánya iszonyú baklövésekre vezetnek. Meglátja azonban a hibát másutt is: hogy nálunk a politikai élet kitünőségei mellőzik a sajtót, magok majdnem sohasem írnak a lapokba, ezek szolgálatait igénybe veszik, de ha nekik nem tetszöt írnak, azt egy firkász-csapat handabandájának szeretnék feltüntetni; a külföldi sajtót elhanyagolják, a miért ellenségeinknek szabad tér nyílik rágalmaik terjesztésére, melyekre mi elégnek véljük, ha itthoni lapjainkban felelünk, vagy beérjük oly külföldi ismertetésekkel, melyek jobbra nevetségesen tudatlan emberektől erednek.*)

Külföldi tapasztalatai indították Pulszkyt arra, hogy — a mi nálunk majdnem egészen hiányzik — a szellemi kitünőségek társadalmi érintkezésének módját keresse. Meg is találta a saját salonjában, mely a hetvenes-nyolczvanas években szombatonként valódi gyűlöhelye volt a tudományos, művészi és írói körök, sőt a politikai élet nem egy jelesének is, hol az ő szikrázó szelleme s emlékezetének kifogyhatatlan tárháza, támogatva nagyműveltségű gyermekei, külö-

*) Hírlapirodalmunkról, *Pesti Napló*, 1880 szeptember 5.; *Egy angol könyv Deák Ferenczről*, u. o. 1880. 71. szám.

nösen szellemes leánya, Polyxena vonzó társalgásától, az eszmekeltő társas érintkezésnek valódi központot teremtett, melynek fényét növelte az, hogy alig jöhetett Magyarországra nevezetesebb idegen, ki a Pulszky házát föl nem kereste volna.

Ily szellemi központot alkotni neki annál könnyebb volt, mert majdnem minden magyarországi szellemi mozgalom igénybe vette az ő — gyakran vezető — munkásságát, sőt sokat egyenesen ő hívott életbe s irányított. Az Akadémia, a Kisfaludy-Társaság, a Képzőművészeti és Iparművészeti Társaság, a Történelmi, úgyszintén a Régészeti és Embertani Társulat mind sokat köszönhettek neki, mind-egyiknek munkásságában nagy, maradandó nyomot hagyott hátra az ő egyénisége. De legtöbbet a Nemzeti Muzeumért tett. Kevéssel hazatérte után elvállalta annak igazgatását, mint arra valóban szinte gondviselészerűen hivatott ember s viselte majdnem haláláig, 1874 óta egybekötve vele a muzeumok és könyvtárak főfelügyelőjének állását. Az ő igazgatói tevékenységének mintegy huszonhét évre nyuló ideje alatt nemcsak roppant mértékben gyarapodott muzeumunk, hanem egy kevésbé ismert gyűjteményből valódi tudományos központtá s elsőrendű kulturtényezővé lett, melynek neve, tekintélye van az egész tudományos világban. Szinte elválaszthatatlan volt a muzeumtól, semmi időben és semmi helyen meg nem feledkezett érdekeiről; administrációját a legaprólékosabb gondoskodással maga vezette, ismerte minden zegét-zugát, a gyűjtemények minden nevezetesebb tárgyának helyét tudta; politikai befolyását, baráti viszonyát a kormányférfiakkal a muzeum javára értékesítette; a parlamentben leglelkesebben a muzeum érdekében szólalt föl; társaságunk fölolvadó asztalánál is a muzeum szükségleteit fejtegette; a folyóiratokban, a sajtóban népszerűen ismertette a gondjaira bízott intézet kincseit s ott állott a bölcséjénél mindazoknak az intézményeknek, melyek a muzeumból fejlődtek ki: az országos képtárnak, az iparművészeti muzeumnak, a történelmi képcsarnoknak, s első vidéki muzeumainknak.

Ily nagy elfoglaltsága mellett valóban bámulatba ejt irodalmi tevékenységének változatossága és gazdagsága. A történelem és korrajz, a régiségtan és művészettörténet körébe vágó munkái behatóbb méltatást igényelvén, előbb

futólag azokat a jobbára alkalmi munkáit érintem, melyek az essay műfajához sorolhatók, vagy melyek ismertető, kritikái vagy szépirodalmi jellegűek.

A mint utazási kedve késő vénségeig nem hagyta el, úgy útirajzokkal is mindvégig gazdagította irodalmunkat. Bár fiatalkori vágya volt Görögországba eljuthatni, e vágyát csak hatvanegy éves korában elégíthette ki; legkésőbbi útirajzai a görög földről és Firenzéről szólnak.¹⁾ De az országban magában is tett fölfedezési utakat — jó példát adva ezzel is — és leírta, a mi érdekesre bukkant.²⁾ Általán semmi sem különbözteti meg a Pulszky egyéniségét annyira kortársaitól, mint az, hogy egy országban, a melyben mindenki eléggé nagyra tartja magát arra, hogy a nagy politikával — és csak ezzel — foglalkozzék, ő, kinek látköre sokkal szélesebb volt a legtöbbekénél, mégis semmit sem kicsinyelt, a miben csak egy parányi elemét látta a szíven viselt közérdekeknek; neki volt figyelme s egy-egy buzdító vagy irányító szava minden fiatal törekvés, minden jóakarató vállalkozás és kezdeményezés számára; a képző- és iparművészeti kiállításokat gyakran maga ismertette, méltatta,³⁾ a fővárosi könyvtárak orvoslandó bajait maga tárta föl a lapokban;⁴⁾ a hová hívták, szívesen ment ismeretterjesztő előadásokat tartani, vándorgyűléseket megnyitni;⁵⁾ könyvismertetések, bírálatok írt,⁶⁾ a saját műveire vonatkozó kritikákra élénken, de mindig harag nélkül válaszolt,⁷⁾

¹⁾ *Úti vázlatok* (Nemzeti könyvtár).

²⁾ U. o. lásd még: Besztercebánya, tárcza a *Pesti Napló* 1880 június 20. számában. A halmok építői, u. o. szeptember 12. Vidéki muzeumok, tárcza a *Hon* 1875 június 27. számában, stb.

³⁾ A könyvészeti kiállítás, *Pesti Napló* 1882. 71. szám. Az ötvös-műkiállítás egyházi szempontból. *Harmonia* 1884 márczius 2. Séta a művészház termeiben *A Hét* 1889. december.

⁴⁾ Fővárosi könyvtárak, *Pesti Napló* 1875 január 24.

⁵⁾ Megnyitó beszéd az orvosok és természetvizsgálók 1846-iki eperjesi congressusán; elnöki beszédek a Történelmi Társulat 1879-iki gesevári kirándulásán, 1881-iki eperjesi vándorgyűlésen, az 1885-iki budapesti történelmi congressuson stb.

⁶⁾ Széchenyi naplóról, Kossuth könyvéről, Teleki S. Thallóczy, M. Nordau, Marczali, Mme Adam stb. műveiről a *Pesti Naplóban*, *Harmóniában*, *Századokban* stb.

⁷⁾ Lásd polémiáját Gyulaival a *Hazánkban* megjelent cikke miatt a *Harmónia* 1884 február 10. számában.

mert a szigorú birálatot is jobban szerette az agyonhallgatásnál.

Elhunyt vagy még élő jeleseinkről meleg elismeréssel emlékezett meg,¹⁾ mindegyiket úgy állítva be korába s tevékenységi körébe, hogy túlzás nélkül, igazán kitűnjék jelentősége, érdeme. Eötvösről, Széchenyiről, gróf Dessewffy Aurélról, Deák Ferenczről írt essayi becses gondolatok mellett sok intim vonással és érdekes részlettel plasztikusan egészítik ki azt a képet, melyet ő maga festett koráról. E mellett foglalkozott még nyelvészettel is, fölfedezett és ismeretett irodalmi régiségeket,²⁾ sőt — írt még egy vigjátékot is, *Felsülés* cím alatt, mely könyvalakban megjelent ugyan,³⁾ de színre sohasem került. Egy szerelmi történetre lazán fölépített, részint fanyar, részint jóízű satira ez a nyolczvanas évek legelején fennállott politikai viszonyokra: egy léha politikai törtető (Streber) fölsülése vidéki képviselőválasztáson, melynél a mandátum és a házasság is másnak jut. Ma jóslatszerűen hangzik egy fiatal függetlenségi párti vidéki matador mondása, ki egy öreg conservativnek bizonygatja, hogy ők — tudniillik a függetlenségiek — nem forradalmárok, «ha egyszer többségünk lesz — úgymond — s mi kerülünk a bársonyszékekbe, mi épen oly loyalis ministerek leszünk, mint akár a szabadelvűek, akár a habarék».

A Pulszky írói egyénisége legsajátságosabban s legérdekesebben kora történetévé bővült emlékirataiban nyilatkozik meg. A ki történetírói munkálkodását tanulmányai-
ban, ifjúkori dolgozataiban megfigyeli, az folytonos, vajúdo törekvés tanujává lesz, mely valami történelmi synthesishez igyekszik jutni, valami összefoglaló szemponthoz, a melyről nézve hazánk történelme nem egy elszigetelt kép, de beilleszkedik az európai népek életébe, visszatükrözi az általános koráramlatokat, az adott természeti föltételek hatását, s épen ezekkel való ütközésében kifejezésre juttatja nemzeti egyé-

¹⁾ Emlékbeszéd Ipolyi Arnoldról a Kisfaludy-Társaságban 1887. Nekrológok Szarvas Gáborról, Irányiról, Ghyczy Kálmánról, a *Pesti Hírlapban* és *Vasárnapi Ujságban* cikkek Ráth Györgyről, Csengeryről és Trefortról a *Vasárnapi Ujságban* (1882.) *Harmóniában* (1884.) és *Ország-Világban* (1885.).

²⁾ Mikes Kelemen kéziratiról, *Kisfaludy-Társaság Évkönyve* 1874.

³⁾ *Athenaeum*, 1882.

niségünk sajátságait is; a mely kimutatható erők és hatások szinte törvényszerű eredményének láttatja történelmünk folyamatát. Ezt ez eszmét, ezt a czélt szolgálja már fiatalkori történetbölcseleti tanulmánya is; Pulszky tisztában lehetett azzal, hogy egy ily szempontból földolgozott történelem csak egyes ember műve lehet. Azután jött a politika, a forradalom, az emigratio, melyek legalább ezen a téren messzire eltávolították Pulszkyt ifjúkori tudományos eszményétől. Mint öreg ember visszatért hozzá ismét, de nem érezve magában többé erőt rá, vagy talán inkább nem tudva többé szellemét egy ilyen, mély elmerülést igénylő föladatra összpontosítani, a fiatal nemzedéket akarta ráterelni arra az ösvényre, melyen az ő ifjúkori nyomdokai maradtak hátra. Elnöki beszédeiben a Történelmi Társulatban megjelölni igyekszik történetírásunk legközelebbi föladatait; kifejti, hogy az adatgyűjtés nem czél, csak eszköz; mesterkéz kell, mely az építőköveket beilleszsze helyökre; a gyűjtés mellékfoglalkozássá válik idővel, nagyobbyszerű feladat: megírni az ország történetét, az ősidőkre is kiterjeszkedve, oknyomozás, kritika, lélektani fölfogás alapján, plasztikai s népszerű alakban;*) majd kimutatja, hogy történelmünk korszakai hogy alakulnak ki egymásután s megint buzdítja fiatal pályatársait, hogy majd az adatgyűjtés és a monographiák után következzenek egy «mester», a ki egész történelmünket megírja.***)

Pulszky e fölfogása — mint jeleztem — alig hogy fenn kétséget arra nézve, hogy e feladat kitűzésénél mindig egyes ember művére gondolt, s hogy azt azzal a kétségtelenül becses és szintén hézagpótló nagy munkával, mely a millennium alkalmából többek közreműködésével létrejött, megoldottnak nem tekintette. Megoldását meg nem érte ő, s talán mi sem fogjuk megérni és sorsa úgy hozta magával, hogy ő is abban a munkakörben, a melytől a fiatalokat elterelni akarta, tegyen hazája történetírásának nagy, maradandó szolgálatot.

*) Elnöki beszéd a Történelmi Társulat 1879-iki segesvári kiándulásán.

**) Elnöki beszéd a Történelmi Társulat 1881-iki eperjesi vándorgyűlésén.

Hogy kora történetét írja meg önéletrajz vagy emlékirat alakjában, arra Pulszky különösen hivatott és alkalmas volt. Nagy korszakot élt át, melyben korán kezdett szerepelni s magas életkort érve el, mindvégig megőrizte szelleme üdeségét és közmondásossá vált emlékezőtehetségét. Mindig a vezetők között élve, maga mégis sohasem volt vezető s nem is vetélytársa a vezetőknek; éles, hideg ítélete, nagy látköre, gyakorlatias, sőt skeptikus gondolkozása alkalmassá tette őt a bonczoló, elfogulatlan krónikás szerepére, s lelkesedése a kor nagy eszméi iránt, fogékonysága minden szellemi jelesség iránt mégis megóvta attól, hogy közönyös szemlélőként egybangúvá, vagy épen unalmassá váljék. Jó emlékezete őt hű elbeszélőjévé is tette kora eseményeinek, habár nagy tanulmányt anyagára ép oly kevéssé fordított, mint fáradságot a művészi formára; stiljének természetes élénksége nem érzeti a gondosabb csiszolás hiányát s ritka tárgyilagossága és elfogulatlansága, melyet személyes rokon- és ellenszenv alig homályosít el s melyet saját meggyőződése változásainak bevallásában is meg tud őrizni, önkénytelen bizalmat keltenek előadása iránt olvasójában.

Már az emigratio utolsó éveiben Olaszországból küldött tudósításaiban Pulszky elbeszélt egyet-mást külföldi elményeiből is; ezt követték a hetvenes években amerikai jellemrajzokat tartalmazó tárczacikk¹⁾ s a *Budapesti Szemle* 1875-iki évfolyamában kezdte meg *Életem és Korom* cím alatt visszaemlékezéseinek folyamatos elbeszélését, kiindulva gyermekkorából s folytatva azt egész a büntető-törvényjavaslat szerkesztéseig. 1879-ben a *Szemle* közlései megszakadnak²⁾, társaságunk fölolvadó asztalánál azonban egymásután halljuk a készülő önéletrajz egyes fejezeteit³⁾ s már a következő évben jelenik meg könyvalakban ifjúságának története egész 1847 végéig s ezt követi még ugyanabban az évben az *Életem és Korom* második kötete: A forradalom alatt, majd rövid két év leforgása alatt a

¹⁾ *Fővárosi Lapok*, 1874. évf.

²⁾ *Budapesti Szemle* 1875. évf. I. rész, 1876. évf. II., III. rész, 1879. évf. V. és VI. rész.

³⁾ Az 1879., 1880., 1882., 1888. évek különféle havi ülésein.

harmadik és negyedik rész: *A számkivetés ideje Angliában, Amerikában és Olaszországban.* Azonban Pulszky azalatt és azután sem szűnt meg már említett jellemrajz-essayiban s egyes, elszórt cikkekben egészíteni ki nagy művét további adatokkal, színezni ki annak egyes részleteit s mintegy befejezésül a kiegyezés történetéhez is adalékokat szolgáltatni, egyúttal saját akkori szerepét is megvilágítani.*)

A Pulszky emlékiratai, melyekből két évvel utolsó kötetének megjelenése után már második kiadást kellett rendezni s melyek német nyelven is napvilágot láttak, egyik legnevezetesebb jelenségévé lettek újabkori történeti irodalmunknak. Oly könyv ez, a mely négy nagy kötetben át sohasem szűnik meg a művelt olvasóra nézve érdekesnek lenni; mely sok, itt először közölt fontos adattal elsörendű kortörténeti forrásmunkává lett, és pedig nemcsak a politikai, hanem sok tekintetben a kulturtörténetre nézve is, s a mely azért sohasem cseréli föl a fesztelen, sőt adomaszerű részletekkel tarkított csevegés hangját a pedanteriával vagy a tudósi formákkal; mulattat, mikor tanít és csak egy életet látszik elmesélni, mikor valójában mélyen bevilágít Magyarországot, sőt Európa és Észak-Amerika egyik legérdekesebb és legmozgalmasabb korszakának történetébe és kulturviszonyaiba.

Mint egy varázslámpától a falra vetve vonulnak el a könyv olvasója előtt életteljes alakokban a harminczasnegyvenes évek ébredő Magyarországnak, a Széchenyi, Kossuth, Deák nagy korának képei; a régi Pozsony és régi Pest élete; a forradalom nagyszerű drámájának első felvonásai s a gyászos kimenetel hajótöröttjeinek alakjai; az emigratio küzdelmei; Kossuth csodálatos diadalútja két világrész angol népe körében. Észak-Amerikának előttünk idegen világát közelebb hozza képzeletünk számára Pulszky; bevezet London legjobb társaságába; érezzük könyvében az angol műveltség erőteljes, tiszta levegőjét. Miután Angliában úgy, mint mindabban a sok országban, a melyben járt, korának minden téren legjelesebb emberei lesznek személyes ismerőseivé, barátáivá, általa mi is megismerkedünk velök, éles

*) A már idézett *Visszaemlékezések*-ben, melyek a *Budapesti Szemle* 1883-iki évfolyamában jelentek meg először.

körvonalakban tűnnek föl előttünk alakjaik, cselekedni látjuk, beszélni halljuk őket, megismerjük véleményöket a leg-érdeklőbb korjelenségekről. Majd az olasz föld tárja ki pompáját előttünk, képébe még melegebb színeket vegyít Pulszky, mint Angliáéba. Látjuk az *Unita Italia* meseszerű kialakulását, az íróval élvezzük Firenze műkincseit s azt a szellemes kört, melyet Arno-parti villájában tudott a Pulszky-pár magához vonni, és bepillantunk a forradalom megújítására irányzott utolsó tervek s kísérletek jeleneteibe. Visszatérése időpontjánál leteszi a tollat; azt mondja gúnyosan, hogy Vadnai szerint ő nem tud komédiát írni, — ez valószínűleg a végjátékára mondott kritika visszhangja, — azért a kiegyezés utáni változásokról nem ír . . . De ez a gúnyos befejezés nem feledteti el művének mindig bizonyos egészséges, munkás optimismustól áthatott hangját, mely helyenként föl is tud melegedni, ott, a hol valóban nagy és nemes alakokról, eszmékről van szó, és különösen ott, a hol családi életének örvendetes és gyászos fordulatait érinti tolla. Érzélgést persze hiába keresnénk Pulszkynál; egy-egy fölkiáltás, egy odavetett bensőségteljes szó úgy hat néha, mint egy biztosító szelep, a melyet szándékosan nyit meg, hogy egy érzelem feszítő erejétől szabadulván, visszaessék elbeszélése derült, tárgyilagos hangjába.

Az *Életem és Korom* is sok régészeti s művészettörténeti részletet tartalmaz, érdekes közléseket a híres angol és olasz műgyűjtemények viszonyai s fejlődése felől, becses megfigyeléseket s irányeszméket a muzeumok, a régiségek, a képzőművészet kérdései köréből. Ezeket kiegészíti Pulszkynak sok, folyóiratokban, lapokban elszórt kisebb dolgozata, melyek némelyikét társaságunkban is fölolvasta. *)

*) Marc Antonio Raimondi és iskolája: a *Budapesti Szemle* 1873. évfolyamában. Az archæologiai leletekről Winckelmann ideje óta, az Akadémia 1874-iki közülésén. Adalékok a hazai műtörténelemhez, *Kisfaludy-Társaság Évtapjai* 1874. Két középkori olasz művész magyarországi viszonyairól: *Kisfaludy-Társaság Évtapjai* 1874. A muzeumokról (*Úti vázlatok*). A Corvina maradványai: *Magyar Könyvszemle*, 1877. Az ötvösműkiállítás az egyház szempontjából: *Harmónia*, 1884 márczius. Tanulmányok a népvándorlás korának emlékeiről: *Akad. Értekezések*, 1888., 1889. A villa, kulturtörténeti adatok: *Pesti Hírlap*, 1889 ápril 21. A renaissance Magyarországon, felolvasás a Kisfaludy-Társaságban 1892-ben.

Fiatalkori rajongását az antik, különösen a görög művészet iránt soha meg nem tagadta s mint láttuk, élemedett korában fölkereste annak ősforrásait is Hellasban; száműzetése alatt Londonban legbehatóbban s legszakszerűbben a gemmákkal foglalkozott, melyek ismerete terén nagy tekintélyre tett szert. Később az olasz föld, az olasz légkör ismét lánggra gyújtotta lelkesedését a renaissance nagy művészete iránt; Firenze remekeit úgy megszerette, hogy mint nyolczvan éves ember is visszavágyott és még egyszer visszament oda. Kisebb dolgozataiban is előszeretettel foglalkozott az olasz renaissance-al s annak vonatkozásaival a magyar művészethez; utolsó fölolvását társaságunkban, öt évvel halála előtt, az olasz szellemtől érintett magyarhoni renaissancenak szentelte.

Élete második szakában már úgyszólván hivatalával is járó egyik föladatának tekintette nagy művészettörténeti ismereteit, tapasztalatait s kutató, vizsgáló munkásságát a hazai régészet anyagának minél teljesebb föltárására s földolgozására fordítani. Már az 1876-iki budapesti régészeti congressus alkalmával fölhívta minden nemzetbeli szakársai figyelmét a magyarországi őskori rézleletekre; később, 1883-ban egy német nyelven is megjelent monographiát szentelt e tárgynak,*) melyben kimutatta, főkép a magyarországi leletek alapján, hogy, a mit addig a régészek nagy része nem akart kétségtelennek elismerni, a kőkor és bronzkor között volt egy rézkor, melyben az ember fegyverei, szerszámai és ékszerei anyagául rezet használt, ónnak hozzávegyítése nélkül. Fontos tudományos vitakérdést döntött el tehát Pulszky e tanulmányával, melynek tárgyát még későbbi nagy régiség-tani munkájában is jobban megvilágította.

Midőn ugyanis az Akadémia a Semsey Andor nagyszerű adományából 1890-ben pályázatot nyitott különböző szakok hazai tudományanyagának magasabb igényű kézikönyvek alakjában való földolgozására, az archæologiai díjért a hetvenhat éves Pulszky Ferencz fiatalos becsvágygyal pályázni kívánt s élete utolsó éveit egy terjedelmes mű

*) *A rézkor Magyarországon*, kiadta a Tudományos Akadémia archæologiai bizottsága, 1883.

megírására fordította, mely mintegy régészeti és művészet-történeti végrendeletül volt szolgálendő, s melynek első elkészült példányát még halálos ágyán láthatta.*)

Az Akadémia a pályázat kiírásánál az Archæológiának a legtágabbkörű értelmezést adta s beléfoglalta azt is, a mit közönségesen a művészettörténelem körébe szoktunk utalni, vagyis megkivánta, hogy a mű az őskortól egész a XVIII. század végeig kiterjesszékjék.

Pulszky a Hesiodos mondásából, mely szerint «a fél-rész több az egésznél» indulva ki, nem is gondolt arra, hogy ily óriási föladatot legfőlebb százötven év terjedelemben oly teljesen és egységesen oldjon meg, hogy annak részletei egyenletesen és arányosan illeszkedjenek egészszé; hogy e kézikönyv töltse be a kutatás új eredményeivel hazai művészettörténeti ismereteinknek ma még mutatkozó összes hézagait; s másrészt nem akarta elmulasztani az alkalmat arra, hogy különösen őskori archæologiai tanulmányainak bő anyagát élete végén rendszeresebben s teljesebben összefoglalja. Megírta tehát a művet úgy, hogy annak első kötete terjedelmesen tárgyalja a kőkort, rézkort, bronzkort és vas-kort, a második pedig a népvándorlási emlékek ismertetése után egyes cikkekben foglalt műtörténelmi tanulmányokat közöl Szent Istvántól II. Józsefíg, melyek ki nem merítik e hosszú kor egész anyagát, de körülbelül a legjavát nyújtják annak, a mit hazai művészettörténetünk eddig föltárt és megismert.

Ha Pulszky ez utolsó műve nem is elégített ki minden hozzáfűzött várákozást, nagy becsű mindenestire hazai archæológiánk művelőire, sőt minden művelt olvasóra nézve s hatalmas emléke kiterjedt tudásának s élete végperczéig meg nem tört munkaerejének.

Mert munkaereje meg nem tört mindvégig, a mint meg nem tört életkedve sem, az élet becsébe vetett hite, a sorstól ráért minden megpróbáltatás, veszteség és csalódás ellenére. Ő e tekintetben is hasonlított a renaissance-nak, melyet úgy szeretett, nagy alakjaihoz, ép úgy, mint szellemének és műveltségének sokoldalúságában, mondhatni

*) *Magyarország Archæológiája*, Budapest, Pallas, 1897, két kötet sok rajzzal.

egyetemességében. Ezt az egyetemességet, ép úgy mint a tudomány kezelésének azt a népszerű, könnyed módját, mely őt jellemezte, kicsinyelhetik azok, a kik a tudósságot csak az egyoldalúságban, a tudományos komolyságot csak a pedanteriában látják. Mi hálásan gondolunk arra a szép példára, melyet ő az írói hivatás és a nemzeti irodalom egységében hívőknek adott, azzal, hogy világszerte tekintélyes tollával sohasem törekedett csak a beavatottak szűk körének elismerésére, hanem az egész művelt magyar közönséget akarta szolgálni.

Írói jellemzésében, e megemlékezés keretében tartózkodtam minden túlzástól és mértéktelen dicsőítéstől. Előttém állott ő maga, ki a leplezetlen igazmondás barátja volt, ki följegyezte önönmagáról a rosszat, a mit róla mondtak ép úgy, mint a jót. Az ő objectív természete gúnynyal fordulna el attól, a ki őt fölületes dicsőhymnussokkal akarná jellemezni s másrészt, azt hiszem, nagyobb alakja volt ő hazánk újabkori politikai és kulturtörténetének, semhogy az utódok számára mesterséges talapzatra kellene őt allítanunk.

Egész pályáját, elért eredményeit s élete művének becsét egybevetve, azt kell találnunk, hogy hazája bizony adósa is maradt egygyel-mással. De mégsem hiszem, hogy keserőséggel szívében szállott volna sírjába. Még látni vélem hideg, skeptikus, fölényes s mégis humoros mosolyát, melylyel a távolodó idő sűrűsödő ködén át reánk, kortársaira tekint, mintha azt mondaná: «Tudom, hogy bár kevés dicsőség környezett életemben, a mit tettem, a mit alkottam és hátrahagytam, azt a magyar ismerni, becsülni és használni fogja akkor is, mikor sokaknak, kiknek élete csupa tömjénfüstben telt el, alakjára rég a feledés homálya borult.»

BERZEVICZY ALBERT.

AZ 1848-IKI XX. TÖRVÉNYCZIKK TÖRTÉNETE.

Második és utolsó közlemény.*)

III.

Kisérlet az 1848-iki vallásügyi törvény végrehajtására. Első félreértések; eltérő felfogások. A protestánsok intézkedései és aggodalmi, javaslatai.

A király a nagy fontosságú XX. törvényczikket a főpapok óvástétele ellenére szentesítette. Ez országszerte nagy örömet okozott.

A miniszteriumot, mint láttuk, maga a törvény utasította, hogy az illető vallásfelekezetek meghallgatásával a közelebbi törvényhozás elé kimerítő törvényjavaslatot terjesszen be. És a vallás- és közoktatásügyi miniszter hozzá is látott nehéz feladatának megoldásához. Még augusztus havában hívta fel a felekezeteket javaslataik megtételére. Kétségtelen, hogy a szentesített törvény békés, csendes viszonyok között, minden nehézség nélkül végrehajtott volna. Azonban a rohamosan bekövetkezett sajnos politikai és hadi események, valamint a clerus magaviselete, heves izgatása a békét és nyugalmat feltételező alkotásokat lehetlenné tette.

A míg csak a nagy elvek kimondásáról volt a szó, addig a munka könnyen és gyorsan ment; de mikor azoknak az elveknek életbeléptetésére került a sor, akkor egyszerre a nehézségeknek egész tömege jelentkezett. A remény és rettegés érzelmeinek hullámváza által felzaklatott kedélyek szélsőségek felé sodortattak. A szabadság és egyenlőség

*) Az előbbi közleményt lásd a *Budapesti Szemle* 1908. évi 374. számában.

eszméinek diadalában bizó nemzet és annak sorsában most is őszintén osztozó protestáns felekezetek tele voltak lelkesedéssel, nemes szenvedélyvel és a jobb jövő iránti rendíthetetlen bizodalommal. A római katolikusok a főntebb említett «petitio» mellőzésének ürügye alatt, mert hiszen ahhoz előzetesen a clerus is hozzájárult, nehezteltek a kormányra, sőt az egész törvényhozó testületre. Ők is a jobb jövőt várták, de természetesen más okokból és más szempontból, mint a protestánsok. S valóban a közbejött és naponként változó politikai események zürzavarában kevés ember tudott tisztán látni és e fejlemények felett higgadt ítéletet mondani.

Miként a zsúfolt teremben felállított festvény előtt mozgó közönség különböző helyről, különböző felfogással és különböző izléssel nézve, ugyanazt a képet, az egyik rész ferdén, a másik egyenesen vagy rossz világításban látja: úgy történt az események gyors változását szemlélő lelkes hazafiakkal is. A megalkotott új vallásügyi törvényeket különböző felekezetű és nézetű emberek bírálhatták saját érdekeik szerint. Természetesen mindenki azon erős meggyőződéssel, hogy az ő fölfogása a leghelyesebb.

A protestánsok egészben véve meg voltak elégedve az új vallási törvénynyel. De mikor báró Eötvös József arra hívta föl őket, hogy a törvény 3. §-ának életbeléptetéséről tanácskozzanak; mikor az általa kibocsátott rendeletben a protestánsok azt olvasták, hogy «az egyházi és iskolai reformról» tartandó értekezés Pesten, augusztus elsején fog megtartatni: akkor nagy zavarba jöttek, látván, hogy a jó miniszter a törvény 3. §-ának valódi értelmén túl «egyházi és iskolai reformokról» beszél.

Egyszerre találgatni kezdték: mit akar ezzel a miniszter? Hiszen a protestáns egyházi és iskolai reformokhoz neki semmi köze. Ez a protestánsok saját belügye stb. A tapasztaltabb férfiak látták, hogy az egyszerűen «tollhiba», mely könnyen lesz kiigazítható. Csak jöjenek össze, majd kiigazítják. A felsőbb hatóságok szokott önkormányzati eljárás szerint az esperességeket is meghallgatták. Természetes, hogy a szónokok itt is, ott is kiterjeszkedtek a felmerült kérdések megoldásának módozataira is.

Báró Eötvös József, még mielőtt a protestáns gyülé-

sek ideje letelt volna, csupa jóakarathból új kellemetlen meglepetést szerzett a protestánsoknak. Ugyanis készítettt egy «népoktatási törvényjavaslatot», melyet a képviselőház elé terjesztett, a nélkül azonban, hogy azt a protestánsokkal előlegesen közölte volna! Mikor ezért a protestáns vallású képviselők megtámadták, azzal mentette magát, hogy idő rövidsége miatt egyes protestáns tanfériak véleményét is kikérte. A javaslat bővebb megfontolás okából le is vétetett a napirendről.

Még egy harmadik kellemetlenség is felmerült, mielőtt a protestáns felekezetek egymás között valamire nézve megállapodtak volna. Ugyanis az összegyűlt kiküldött protestáns egyháztagok kérdést intéztek a miniszterhez, hogy mely napon kívánja őket fogadni és a czélba vett értekezletet megtartani? Mire Eötvös az válaszolta, hogy ő az értekezlet alatt azt értette, hogy a kerületek egymással értekezzenek, s megállapodásaikat írásban közölik vele. Személyes érintkezésbe nem szándékozik velök lépni.

Ez a válasz ismét megütközést és lehangoltságot idézett elő a protestáns egyházak bizalmi férfiai között. De mivel Eötvösben rosszakaratot senki sem tételezett fel, megnyugodtak azon ígérében, hogy hajlandó őket elfogadni.

*

Ennyi félreértés után végre megértették egymást. Az evangélikus, református és unitárius egyházak küldöttei először külön-külön tárgyalták a kérdéseket és csak azután jöttek össze közös értekezletre.

Az evangélikusok egyetemes közgyűlése a tiszai egyházkerület indítványát tette magáévá. Ennek alapján kimondá, hogy «az evangélikus egyház a maga autonomiáját, mely szerint békekötések és országos törvények alapján egyházi és iskolai, nemkülönbön közigazgatási, törvénykezési és pénzbeli ügyeit az országos kormány felügyelése mellett önmaga intézi, s ehhez képest egyházi törvényhatóságait és törvényszékeit szabad választás alapján maga szerkeszti: ezentul is, mint a protestáns szabadság közkincsét megtartani kívánja.*)

*) Lásd az 1848. évi aug. 30-iki gyűlés jegyzőkönyve 2. pontját.

A némi késedelemmel megjelent erdélyi evangélikus egyházkerület követei kijelentették, hogy «ámbar a jelen gyűlésben részt vettek, mindazáltal az itteni határozatok hozatalába nem bocsátkoznak, mivel ők teljes vallásszabadsággal s némely kiváltságokkal is bírván, ezeket gyengíteni s német nyelvüket feláldozni nem akarják. De a földrajzi távolság is nehezíti az összpontosítást, ugyanazért végzéseinket csak tudomásul kívánják venni, de magokra nézve kötelező erejűeknek el nem ismerhetik.

Ime, a régi jogokhoz, sőt az erdélyi szászok még «kiváltságaikhoz» való ragaszkodása annyira előtérbe lépett, hogy jó eredményt már ez okból sem lehetett várni.

A reformátusok és unitáriusok nézetei lényegökben megegyeztek az evangélikusok nézeteivel. Ezek aztán egy közös értekezletre jöttek össze szeptember 3-án a pesti vármegyeház nagytermében. Rövid tanácskozás után összefoglalták kívánságaikat s kebelökből egy közös küldöttséget választottak, mely aztán báró Prónay Albert bányai evangélikus egyházkerületi felügyelő házában értekezett a vallásügyi miniszterrel.

A küldöttségnek megbizott szónoka Szoboszlai Pap István, a tiszántúli hatalmas református egyházkerület püspöke volt.

Ez kellő indokolással kinyilatkoztatta, hogy «a mennyiben hazánk, mostani veszély környezte állapotában, (mikor már Jellasics horvát bán betört volt az országba) minden erő a haza megmentésére volna fordítandó, s ily körülmények között előterjesztett kívánataink teljesítését meg nem engednék: azokkal a béke helyreállításáig várakozni készen leszünk. Minthogy azonban a papi tized megszüntetése és az 1848:XX. törvényzikk 3. §-ában foglalt kifejlesztés következtében sok papi és tanítói egyén fizetése teljesen megszűnt, sok helyütt pedig a természetnyekben való adózást és szolgálatot kezdik a hivek a lelkeseknek és tanítóknak megtagadni: kéri a miniszter urat, hogy az innét könnyen támadható zavarok eltávolítása, s papi és tanítói egyének anyagi állásának biztosítása végett e fizetések teljes pótlásáról azonnal gondoskodni kegyeskedjék. A mi az egyháznak az államhoz való viszonyát illeti, erre nézve kijelentik, hogy a három evangélikus egy-

ház saját függetlenségéhez, mint legnagyobb kincséhez, szorosán ragaszkodik, következéleg egyházi és iskolai ügyeit a kormány felügyelete alatt az 1608., 1647. és 1791-iki törvények alapján ezentúl is önállólag akarja rendezni s kormányozni».

Erre báró Eötvös miniszter röviden válaszolván, megígérte, hogy a mennyiben a protestánsoknak kívánatai más hitfelekezetek jogaival ellentétben nincsenek, azokat az országgyűléshez terjesztendő törvényjavaslattal fogja teljesíteni. Teljes kárpótlásról azonban a jelen viszonyok között szó sem lehet. Most e célra egy millió forintnál többet nem ígérhet. Ennélfogva célszerűnek tartaná, ha az evangélikus hitfelekezetek, tekintetbe vévén más hitfelekezetek szükségait is, hozzávetőleg megmondanák, mennyit kívánnak e pénzüsszezből egy-egy superintendens részére igénybe venni? Erre a küldöttség tagjai kijelentették, hogy e kérdésre azonnal nem válaszolhatnak; szükségesnek tartják, hogy erre nézve magok között megállapodhassanak.

A küldöttség elnöke báró Prónay Albert, a szeptember 4-ikén tartott evangélikus egyetemes gyűlésen már előterjesztést tehetett a protestáns egyházak közös tanácskozányáról és annak eredményéről. Ennek alapján kijelentette, hogy szükségesnek látná, hogy az egyetemes gyűlés mindenek előtt a kérdést tárgyalná: mennyit kívánunk az államsegélyből egyházi szükségjeink fedezésére?

Az egyetemes gyűlés a kiosztandó segély arányát azon teher szerint vélte megállapíthatónak, mely az evangélikusokra esik a követendő összegből; de azt még most sem lehet tudni. Azért egyedül biztos mértéknek tartja a lelkek számát. Ennek következtében az egyetemes közgyűlés fölkérte a minisztert, hogy az államsegélyből a lelkek száma szerint az evangélikusokra esendő részt az egyetemes gyűlésnek adja ki, föntartván magának a gyűlés ez összegnek kiosztását és akkénti fölhasználását, a mint azt ők magok jónak fogják látni.

A többi protestáns felekezetek is hasonló szellemben nyilatkozván, a testvérfelkezeteknek közvetlen érintkezése és a földolgozokban való egyetértése igen jótékony hatással volt a protestáns öntudat ébresztésére; de ezt az öntuda-

tot csakhamar lehütötte az a keserű tapasztalás, hogy az ígért segítségből a fönforgó zavarok miatt semmi sem lett.

*

A törvénynek az a rendelkezése, mely szerint ezentúl a bevett vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségleteit és költségeit az állam fogja fedezni, sokaknál, különösen a köznépnél azt a nézetet érlelte meg, hogy az úrbéri szolgálmányoktól megszabadulván, egyúttal a tanító- és papfizetés terhétől is megszabadult.

E nézetekkel szemben nehéz volt minden értelme-
sebb embernek azt állítani, hogy ezután is csak a protes-
táns nép terhe lesz a pap és tanító fizetése és ezek föld-
jének a szántása. Az egyház vezető emberei, a mint lát-
tuk, az autonomia sértetlen föntartásában keresték azt az
egyetlen eszközt, mely a felszabadult nép szabad rendel-
kezését biztosítani látszott. Látnivaló, hogy a fölbuzdult
kedélyek a szabadság jelszava alatt hajlandók voltak a leg-
nagyobb szélsőségekre, és valóban kevesen voltak, a kik a
józan mérséklet határai között maradtak volna.

Ebből érthető a miniszteri értekezleten jelen volt pro-
testáns férfiaknak a magatartása és annak az Emlékiratnak
tartalma, melyet ezen értekezletet megelőzőleg az evange-
likusok, a reformátusok és az unitáriusok közös értekezlete
megállapított.

Az Emlékirat szerint az evangélikusok autonomiája
sértetlenül föntartandó. A mennyiben az egyházi és iskolai
szükségleteiket ők magok nem fedeznék, azoknak pótlásáról
az állam gondoskodik. Alapítványait a kormány fölügye-
lete alatt, magok kezelik. A többi hitfelekezetekhez való
viszonyuk, különösen a vegyes házasságból származó gyer-
mekek vallása és az áttérések tekintetében a szabadelvűség
követelményeinek megfelelően rendezendő. Az egyházi hiva-
taltok állásukhoz illő fizetésben részesülnek, s minden
kiküldetésök alkalmával az állam pénztárából napidíjat
kapnak. A papi fizetések akkép szabályozandók, hogy az
egyházak fekvő értéke és gabonabeli jövedelme, a mennyi-
ben ez utóbbi a hívekre nézve szerfelett terhes nem lenne,
számbavétetvén, papi jövedelemnek ezentúl is megmarad.
S ha ez elég nem volna: akkor a hiányt az állam pótolja

készpénzben. Az apróbb szolgálmányok és adók, például a földek művelése, a termények befuvarozása, az ágybér, az esketési, keresztelési díjak stb. illő kárpótlás mellett megszűnnek. Oly helyeken, a hol közpénztárból, vagy közjavaldalmakból valamely felekezet évi segélyt húz, aránylagos segélyt kapjon a protestáns egyház is.

Elaggott lelkészek, tanítók és egyéb egyházi hivatalnokok, úgyszintén ezeknek özvegyei és árvái részére megfelelő nyugdíj biztosítandó. A protestáns gymnasiumok, pap- és tanítóképző intézetek tanárainak fizetése a többi felekezetek tanárainak fizetésével egyenlő legyen. A mely arányban a protestánsok a közterhek viseléséhez járulnak, abban az arányban részesíttessenek állami segélyben is stb.

Lényegében ez volt az, a mit az evangélikusok és az unitáriusok írásban követeltek. A reformátusok álláspontját Szoboszlai Pap István püspök élöszóval adta elő. Ez azonban lényegileg nem igen tért el a két testvérfelekezet nézetétől. Ekként néhány óra alatt készen volt a fölterjesztés, mely a vallás- és közoktatásügyi miniszternek át is adatott.

Látni való ebből, hogy a protestánsok nem voltak igen követelők az állammal szemben, és hogy az autonómiához erősen ragaszkodtak. A sajtóban fölszólaló egyes lelkészek között akadtak, olyanok is, a kik nem bíztak az 1848-iki vallástörvény végrehajtásában; a kik azt az álláspontot foglalták el, hogy a protestánsok ne fogadjanak el semmit az államtól addig, a míg a katolikus egyház kiváltságos helyzete fönnáll. E nézet támogatására sietett Jakabfalvy Andrásnak, a harminczas évek egyik jeles követének most második kiadásban megjelent röpirata is*), melyben azt vitatta, hogy Magyarország hátramaradásának legfőbb okozója a római clerus volt. Ez kiváltságos állásával és nagy vagyonával mint a multban, úgy a jelenben is megakadályozza az 1848-iki vallási törvények végrehajtását. Erősen meg volt győződve arról, hogy a míg a római katolikus egyháznak az államhoz való viszonyát meg nem változtatják, a míg az ország nem szűnik meg Regnum

*) L. Jakabfalvy András: *Egyházi politika, különösen Magyarországon*. Kiadta újra Jakabfalvy Gyula. Budapest, 1886-ban.

Marianum lenni, a míg az állam az egyenlőség elvét reá is, mint leghatalmasabb egyházra is nem alkalmazza és a gyengébb felekezeteknek biztosítékot nem nyújt a hatalmaskodás ellen: addig neki és a protestánsoknak nem kell semmi az állam kezéből. Voltak olyanok is, a kik a törvényben kifejezett tökéletes jogegyenlőséget és viszonyosságot úgy kívánták megvalósítani, hogy a szerint a trónörök-lés feltételei közül törültessék a katolikus vallás követelése! Már akkor követelték, hogy az országgyűlésen a protestáns egyház is aránylag úgy legyen képviselve, mint a katolikus egyház, és ha vannak főispánok katolikus püspökök közül, legyenek a protestáns püspökök közül is. A mint Hám János lehet esztergomi főispán, úgy lehetne Biharban Szoboszlai Pap István, Győrben pedig Hubner Máté.

Az effajta egyenlőségtől azonban sokan féltek. Így például Székács József féltette az egyház függetlenségét; mert érezte, hogy a ki fizet, az parancsol is. Ellenben nem hiányoztak olyanok sem, a kik azt az elvet hirdették, hogy az állam a protestáns egyházat mentse fel egészen anyagi terheitől és gondjaitól. Ezek arra az álláspontra helyezkedtek, hogy inkább kell valamit engedni jogainkból, hogy annál könnyebben felelhessünk meg kötelességeinknek!

Látni való, hogy akkor is érezték apáink, hogy az autonomiához való szigorú ragaszkodás a gyakorlatban alig lesz keresztülvihető, mihelyest az állam fedezendi összes iskolai, egyházi szükségüket. Érezték, hogy a ki fizet, az parancsol, vagyis legalább számon fogja kérni azt, hogy az adott állampénz valóban arra használtatott-e fel, a mire adva van.

E nagy kérdés vitatása alatt azonban mindenki érezte, hogy ez az idő nem alkalmas állandó szervezkedésre, sem a felvetett eszmék életbeléptetésére.

IV.

A római katolikus clerus intézkedései; állásfoglalása az új törvény ellen. Zsinatok összehívása; községi gyűlések. Az alsóbb papság és a polgárság követelései. Szélsőségek találkozása.

*

Fájdalom, a római katolikus főpapság történeti multjára tekintve, semmiképen sem tudott megbarátkozni a változott viszonyokkal. Nem volt képes elképzelni és elviselni azt a gondolatot, hogy a római egyház ezentúl megszűnjék uralkodó egyház lenni, hogy egyenlővé tétessék az eddig csak megtürt felekezetekkel és függő viszonyba kerüljön az álammal szemben.

Mivé lesz ezentúl a római katolikus vallás? és mivé a papi tekintély? Mi lesz a papi vagyonnal, mi lesz az egyházi alapokkal és alapítványokkal? Ki fog azokkal rendelkezni; ki fogja azokat kezelni, ha a vallás- és közoktatásügyi miniszter hatósága alá kerülnek? Mi lesz a legfőbb kegyúri joggal?

Ezek valóban nagy kérdések voltak és nagy részben ma is megoldatlan nagy kérdései az országnak. Ezekkel foglalkozott akkor az egész országos közvélemény.

A fentebb említett miniszteri fölhívás következtében a római egyháznak is nyilatkoznia kellett.

A nézetek, a fölfogások itt is nagyon sokfélék voltak; de a közvéleményt a római egyház szervezeténél fogva könnyebb volt megalkotni, mint a többi felekezeteknél. Itt az országgyűlés elé terjesztett és idő rövidsége miatt közös megállapodás alapján mellőzött híres petitio pontjai voltak az irányadók.

Még mielőtt a miniszteri fölhívás (május 6.) a főpapok kezébe került volna, megindult a harc az egész 1848: XX. törvényczikk ellen! A katolikus lapok olyan mozgalmat indítottak, mely még abban a lázas esztendőben is meglepte a nagy közönséget. Mindenek előtt zsinatok tartását sürgették, hogy ott alkalma legyen minden jogosult katolikus embernek nyilatkoznia. Nemesak a papoknak, hanem a világiaknak is! E kérdésben a hierarchikus szervezet nem

csinált akadályt, nem zárta ki a köznépet sem, mert szüksége volt ennek segítségére is.

Egyes lelkészek, köztük különösen Szabó Imre, már áprilisban, lelkes cikkben hívta föl paptársait, hogy elemezzék az eseményeket. Figyeljünk, úgymond, az időnek intó jeleire. Okuljunk és tegyünk... Buzduljunk egyszer valahára önmagunk iránti kötelességeinkre! Első kötelességünk pedig biztosítani az életet, azután beszéljünk az élet kényelmesebbé tételéről.

Csak zsinatokat minél előbb, Isten szent nevére; csak mielőbb! Azonkívül katolikus egyleteket, melyek olcsó könyveket terjeszszenek a nép között. A kilencz millió katolikus nép ilyen módon kivivandja azt, hogy e honban respectáltassék! A ki magát ily ügyben elnyomni engedi, az megérdemli, hogy elnyomassék. A hol az Úr lelke, ott a szabadság! És az Úr lelke nem a meghasonlásnak, hanem az egyességnek a szeretetnek lelke. Kérjük Istent, ki a megmérhetlen magasságban örökdik felettünk, a ki egyszülött fia által tett bennünket szabadokká, az illessen bennünket szent lelke által, hogy egyek legyünk szívből és lélekben, hogy az apostol tanítása szerint szorgalmatosak legyünk megtartani a lelkek egyességét a békességnek kötele által. (Efez. 4. s.)

* * *

Az ilyen lelkes cikkeknek akkor roppant nagy hatása volt. Katolikus zsinatokért lelkesedett mindenki, azon számításból, hogy ott meg fogják védeni a római egyháznak régi előjogait és uralkodó jellegét. Soha sem írtak a római katolikus írók oly lelkesen egyházi «függetlenségről», mint akkor.

Tele bizalmatlansággal és aggodalommal írtak és beszéltek a katolikus egyház szorult helyzetéről, megaláztatásáról és jövődjéről veszedelméről, mert az állam az egyház fölött is kiterjesztette hatalmát. «Bizonyos vagyok benne, írja egy pap a *Religio* hasábjain, hogy semmi sem hozza a katolikus egyházat annyi, részint megvetésbe, részint gyanuba, semmi sem idegenítette el tőle oly igen fiainak szívéét, mint a statustól való függés.»

Sokan attól féltek, hogy a katolikus egyház ezentúl

nem szövetséges társa, hanem szolgája lesz az államnak. Ezt a bizalmatlanságot és féltékenységet különösen a főpapság terjesztette. Ellenben az alsó papság, mely fizetésének javítását, a főpapok szűkmarkúsága és gondatlansága miatt, most az államtól bizton remélte, örömmel üdvözölte az új korszakot.

A leggyakrabban hangoztatott jelszóvá lett, hogy a katolikus egyház függetlenségének megalapítása legyen a főcél, mert a catholicismus uralma csak így biztosítható az állammal szemben! E célból szövetkezni kell a sok oldalról fenyegetett egyház érdekeinek megvédésére és a függőben levő kérdéseinek szerencsés megoldására. Védeni kell az egyház tekintélyét és vagyonát. «Most a perplexitás idején kell szoritani a dolgot!» hirdették országszerte.

A hivatalos mozgalomnak voltaképen Esztergomból kellett volna megindítatnia. Minthogy azonban a primási szék betöltetlen volt, sok tanácskozás után végre is az esztergomi főkáptalan állott a mozgalom élére, mikor azt tapasztalta, hogy a kalocsai érseki kerület alsóbbrendű papsága is sürgeti a zsinatok tartását.

Május 2-án kelt a magyar katolikus egyház valamennyi főpásztorához intézett fölhívás a nemzeti zsinat összehívása ügyében. Ennek a zsinatnak a káptalan nézete szerint, még az új országgyűlés összejövetele előtt kellett összehivatnia, mert «a politikai láthatáron még mindig fenyegetőleg borongó fellegek» mutatkoznak.

Az egyház, a fölhívás szavai szerint, nem egyes pártok üdvének eszközlésére, hanem az egész emberi nem boldogítására lőn megalapítva. Az egyház élete, valamint az emberi nem kifejlődésének legbiztosabb alapja volt eddig, úgy kell, hogy irányadója is legyen. A nyolczszázados magyar alkotmány most nagy forradalmon ment keresztül, és ez a forradalom az egyház és státus közötti viszonyokat is megváltoztatta. A középkori állam szövetkezett az egyházi hatalommal. Most ezeknek közös találkozási pontja megsemmisült. Az újabb kor eszméi nem tűrnek többé statusvallást, nem tűrnek uralkodó religiót. A vallásfelekezetek egyenlőkké és valamennyi jogok és szabadságok részeseivé lettek. A katolikus egyház ez által a jogtalan függésnek sok nemeit érzi magára és intézeteire nehezülni,

melyek ellen a katolikus főpapok és némely világiak a mult országgyűlésen az ismeretes mellőzött petitióban fel is szólaltak.

Hogy a katolikus közönség mellőzött petitióját nem hagyhatja, és hagyni nem fogja, az a dolog természetéből és a mindenfelől nyilvánuló katolikus közvéleményből világos. És hogy ez a közérzés méltó kifejezést nyerhessen, arra szükséges megyei és nemzeti zsinatok tartása, melyeken a világi és papi katolikusok együtt tanácskozzanak a korszerű teendőkről. Határozni kell, e fölhívás szerint, mind azon módosításokról, melyeket a megváltozott közigazgatási rendszer hoz magával. Tehát a főpásztorok és másrangú lelkészek ellátásáról és czélszerűbb szervezetéről; az egyházi javaknak arányosabb fölhasználásáról, a katolikus iskoláknak a protestánsokéihoz hasonló biztosításáról, a petitió 4-ik pontjának megvalósításáról, mely nélkül a katolikus egyháznak engedett szabadság, egyenlőség és viszonzosság üres szó és keserű gúny lenne. Ez alatt a katolikus vagyon és a katolikus alapok és alapítványok szabad kezelését értik. Kérik a primási székek és több elárvelt püspöki székek betöltését. Addig is meg kell tenni az összehívandó nemzeti zsinathoz szükséges előkészületeket, megyei zsinatok útján.

Az esztergomi főkáptalan az országgyűlésre való készület e fontos pillanatában nem ismer nagyobb életkérdést ennél, mely az egyház függetlenségét érinti. A főkáptalan szíven hordozván az apostol intését (Efez. 5. 16.) komolyan «számot vet az idővel» s látja a «napokat, hogy rosszak»; de midőn a világ mulékony alakjának örökös változásaira vetvén szemeit (I. kor. 7. 31.), mi örömet sem talál, csak annál nagyobb vágyat érez az örök és maradó javak iránt, azért kívánja a zsinat összehívását. A főkáptalan érezvén a közhangulat itéletét, önkényt ajánlkozik arra, hogy az alsórendű papságnak illőbb ellátására új áldozatokat kész hozni. Ugyanekkor a legerőteljesebben tiltakozik az egyházi javak iránti minden törvénytelen intézkedések ellen.*)

*

*) *Religio* és nev. 1848 május 7.

Ennek alapján a pécsi püspök, Scitovszky János május harmadikán adta ki főpapi körlevelét, melyben hivatkozással az 1848:XX. törvényczikkre, melyhez aláírási iveket is csatol oly czélból, hogy a nép minden rétege követelje a katolikus vallási és tanulmányi alapoknak és javadalmaknak, minden más vallásúak befolyása nélküli szabad kezelését». Nevezetes, hogy a püspöki kar, egy lényeges katolikus elv mellőzésével, most a világi elem segítségével folyamodott. Együttes gyűléseken tanácskoztak arról, miként lehetne a katolikus vagyon, a földbirtokok és alapítványok tulajdonjogát biztosítani, és e javak kormányzására egy vegyes katolikus bizottság alakítását kieszközölni, mely bizottságnak végzései és határozatai, az alkotmányos kormány kikerülésével, egyenesen Ő felségéhez, mint a katolikus egyház legfőbb patronusához lennének fölterjesztendők.

A nevezett püspöktől összehívott vegyes bizottságban a világiak közül jelen voltak: gróf Andrássy György, gróf Cziráky Antal, gróf Szécheny Antal, gróf Forgách Antal, gróf Zichy Károly, gróf Zichy Henrik, Czindery László, Ürményi József főispánok; Tarnóczy Kázmér nyitrai, Rónay János csanádi, Babarczy Antal csongrádi és Kubicza Pál trencsényi követek, a kikkel abban állapodtak meg, hogy: 1. a katolikusok igazságos kérelmeket tegyék a sajtó útján nyilvánossá, s annak védelmére minden katolikust fölhívjanak; 2. hogy a katolikusok egyetemesen, lehető legnagyobb számmal a jövő országgyűlés elé kérelemmel járuljanak, s a tökéletes viszonyosság elvénél fogva követeljék, hogy a nevezett alapítványi javadalmakat minden más befolyás kirekesztésével ők magok kezelhessék*) stb.

A nemesi rendhez tartozott művelt közönség és az alsóbb papság azonban másként gondolkozott. Ez az alsóbb

*) Dánielik János, julius elsején átvevén a *Religio* szerkesztését, programjának első pontjává tette «a katolikus petitio fölkarolását». Általában a katolikus szellemű lapok egész éven át lelkes levelekben követelték a zsinatok tartását és a katolikus célú egyletek alakítását. Sőt erős hangok emelkedtek «egy a magyarhoni katholicismus egyetemes érdekeit képviselő politikai lap» megalapítása érdekében. Legfőbb érdek pedig az egyházi vagyon tulajdonjogának megszerzése és az e vagyon feletti szabad rendelkezés.

katholikus papság áthatva a hazafiság érzelmeitől, igen sok helyen kifakadt főpapjainak önzése és szívtelensége ellen. Ily irányú petíciók nagy gondokat okoztak a főpapoknak, a kik alig győzték csillapítani és korholni az egyházi fegyelem ellen vétő papjaikat. Erről tanuságot tesznek nemcsak az egyházi, hanem a világi lapokban is megjelent cikkek és polemiák.*)

E jelenségekkel szemben a főpapság hihetetlen erőfeszítéssel oly mozgalmat idézett elő a katolikus nép körében, melyről a mai kor gyermekeinek alig van fogalma. Nemcsak egyházi körlevelekben, hanem a sajtóban is buzdították a mágnásokat és a népet egyaránt, hogy e mozgalmas időben talpra álljanak a katolikus vallás szabadságáért és veszélyeztetett függetlenségeért. Mikor látjuk, úgymond, hogy ma e két legbékésebb elemek is sikra szállva küzdenek, hogy a kivívott szabadság áldásait a magok részére fölhasználhassák: bűnnek, sőt, ha ugyan lehetséges volna, ennél is többnek tartanók, ha a katolikus anyaszentegyház fiai és fölkenntjei, csupán összetett kezekkel néznék az eseményeket. Föl tehát, iparkodjunk mindannak létrehozásán, mikre e körülmények készítenek s miket az egyház java és jövője biztositása méltán vár tőlünk. Ha tétlen pulyasággal néznők az események folyását, megérdemelnők, hogy szabadság helyett szolgátságot, önálló kormányzati jog helyett szomorú függést nyerjünk szomorú jutalmul stb. Egyháziak és világiak versenyeztek egymással ily hangú iratok terjesztésében. És ennek meg is volt az az eredménye, hogy a katolikus egyház ősi szerkezetének megtagadásáról a papság tényleg tért engedett a világi elem befolyásának. Divattá vált a protestánsok egyházi autonómiájának rokonszenves emlegetése, a nélkül azonban, hogy azt ismerték volna, és hogy igazán óhajtották volna.

Ezt tette Scitovszky János püspök is, junius elsején kibocsátott körlevelében, melyben arra hívja föl a lelkészeket, hogy az 1848: XX. törvényzikk megvalósítása ellen sorakozzanak. Követeljék azt az autonómiát, melyet a pro-

*) V. ö.: *Nemzeti Ujság* 683 és következő számaival a *Religio és Nevelés*, a *Társalkodó* stb. lapoknk erre vonatkozó közleményeivel.

testánsok és görög keleti egyházhoz tartozók élveznek. Azaz, hogy egyházi és iskolai vagyonát a katolikus egyház is tüggetlenül a kormánytól maga kezelje. Körlevelében hangsúlyozza a püspök, hogy ez a vagyon a «katolikusok elvitáztatlan sajátját» teszi, mire nézve a népet is föl kell világosítani. Erre nézve gyűlések tartását rendeli el, melyeken a lelkészek tanácskozásait főképen ez ügyre fordítsák. Azután kötelességökké teszi, hogy minden plébániára gyűlések hívassanak össze, melyeken az egyházi patronuson kívül, katolikus közbirtokosok, a helység előjárói, és hívek közül nyolcz-tíz buzgó tag jelenlétében a plébános igyekezzék az illetőket kioktatni arról, hogy a szóban levő vagyon az ő tulajdonukat teszi, melyről ezentúl egy papi és világi egyénekből álló bizottság fog rendelkezni. Meghagyja a plébánosoknak, igyekezzenek meggyőzni a gyűléseken megjelenteket, hogy e jogaikat csak úgy fogják érvényesíthetni, ha a katolikusok összetartva legközelebb összehívandó országgyűlésen, ebbeli jogaikat petitio alakjában követelni fogják. Erre a köznép is fölhivassék, és az ügy pártolásának jeléül aláírások gyűjtessenek. Még arra is kitanítja őket a püspök, hogy a kik nem tudnak írni, azoknak a nevét a plébános vagy más valaki is aláírhatja, az illetők csak keresztvonást tegyenek hozzá! Ezt pedig valamely hiteles egyén igazolja.

Miután minden plébániában a katolikus hívek ilyen képen nyilvánították követeléseiket, az illető plébánosok az aláírt íveket az alesperesi hivatal útján a püspöki hivatalhoz beküldik.

Látnivaló, hogy a főpapság egy országos nagy agitációt fejtett ki arra, hogy a katolikus célokra rendelt állami vagyont a katolikus egyház tulajdonává tegesse!

Ez pedig, különösen abban az időben, nagyon népszerű eszme volt, mely a mai napig föntartotta népszerűségét az úgynevezett katolikus «autonomia» czíme alatt.

Ugyan ilyen szellemű körlevelek elárasztották az egész országot. Még Erdélyt is.

★

Voltak azonban a főpapok között is, a kik az események rohamos fejlődése következtében kezdtek megbarátkozni az

egyházi vagyon elkobzásának gondolatával. Ezek között herczeg Hohenlohe Sándor, nagyváradi katolikus nagyprépost egy röpiratot bocsátott közre, melyben azzal vigasztalja önmagát és főpapi társait, ha a vagyon secularisatiója bekövetkeznék, ez csak annak megmutatására lenne alkalmas, hogy ők földi javak nélkül is képesek Istennek szolgálni. Sőt, úgymond, minél hálátlanabb lenne irántuk a világ, annál buzgóbban fognának az emberiség szent ügyében, tőlük kitelhető módon munkálkodni, s szegényül is teljesítenék a haza iránti kötelességeiket.*)

. Ez egy igaz keresztyén paphoz illő nyilatkozat volt, melyet azonban társai nem helyeseltek. Azoknak legnagyobb része nem tudta elképzelni azt az állapotot, mely bekövetkezett volna abban az esetben, ha a katolikus egyháznak összes egyházi és iskolai szükségleteit az állam fogja fedezni! Mi lesz akkor a főpapok eddigi javadalmaival? Ki fogja azokat kezelni? és ki fogja élvezni?! Erről társalogtak és tréfálóztaak a követ urak rendszeren a főpapokkal.

De ez utóbbiak, jöllehet elég okuk volt félteniök szép uradalmaikat, nyilvánosan nem mertek szólani a vallás-egyenlőség és viszonzosság ellen.

És ez könnyen érthető, ha meggondoljuk, hogy alig négy év előtt nagy viták folytak a törvényhozás termeiben arról: elvétessék-e az úgynevezett papi vagyon a katolikus egyháztól, vagy ne? Tudjuk, hogy Borsod és Csanád vármegyék követei, utasításaikhoz képest, a secularisatióra nézve formulázott indítványt tettek az 1843/4-iki országgyűlésen. Előkelő és mélyen gondolkodó férfiak gazdasági érdekből és a közbéke föntartása szempontjából fejezték ki abbéli óhajaikat, hogy a katolikus egzház uralkodó jellegének megszüntetésével az állam foglalja le a katolikus egyházi javakat.**)

Nem csoda, hogy a katolikus főpapok most annak lehetőségére gondoltak. Hiszen ez nagyon népszerű dolognak látszott akkor, mikor a nép a szabadságot úgy értel-

*) L. Szózat a magyar clerushoz. Nagyvárad, 1848.

**) Lásd bővebben Kovács Ferencz országgyűlési képviselőnek művét. Az 1844. évi országgyűlési tárgyalások naplóját a papi javak-
B udat, 1893.

mezte, hogy az uraktól és papoktól el lehet venni és egymás között fölosztani a birtokokat. Az alföldön ilyen okból több helyen megrohanták és el is foglalták az uradalmi majorokat. De ezek egyes elkülönített esetek voltak. Mindazáltal elég okot adtak komoly aggodalomra.

A főpapok előtt rém volt az egyházi szükségleteknek állami fedeztetése, mert érezték, hogy ennek előbb-utóbb a papi javak elvétele lesz a következménye. Az alsó rendü papság azonban meg volt róla győződve, hogy reá csak most fog megvirradni az új korszak napja, mikor az államtól fogja kapni tisztességesebb ellátását! Mért éhezünk mi tovább is? Csak azért, hogy püspökeink még nagyobb bőségben élhessenek! Ez volt hallható országszerte.

Az egyházi lapok nagyobb része mindent elkövetett arra, hogy az alsó papságot megnyugtassa és figyelmeztesse azon veszedelemre, mely az állami dotatio esetén érheti. De ennek semmi hatása nem volt a papság azon részére, mely megunta a főpapi fegyelmet, mely a coelibátus eltörlését kívánta és melynek egy része már a papi ruhát is magyar attilával cserélte föl.

★

Általában e korban a római egyház kebelében is két szélsőség volt tapasztalható. A régibb kor imádói és az újabb kor rajongói között. Amazok készek voltak a katolikus egyháznak minden középkori hagyományait védelmezni, és azokat, a kik a szabadság zajos korszakában bizonyos újításokat óhajtottak behozni az egyház intézményeibe, egyszerűen eretnekeknek, antikatholikus reformereknek és «protestantizáló» megbízhatlan egyéneknek csufolták. Emezek hajlandók voltak alkalmazkodni az új kor intézményeihez és azokat, a kik ragaszkodtak az elavult intézményekhez és szokásokhoz, vakbuzgó múmiáknak, farizeusoknak csufolták. Amazok az isteni akaratra és a pápa tekintélyére; emezek pedig a józan észre és a haladás törvényeire hivatkoztak. Amazok a papi nőtlenséget a régi zsinatok neveltséges jámbor okoskodása alapján védelmezték; emezek pedig a természet és erkölcs örök törvényeire való hivatkozással támadták és ennek megszüntetését nyíltan követelték. Amazok, már előre haladott koruknál fogva

is, irigy szemmel kísérték az új nemzedék törekvéseit és a nőtlenség ostromlóit buja élvezetek utáni vágyakozással gyanúsították, és «a föld alá szerettek volna bujni, arczuk pírját elrejtendők»; emezek pedig tiszteletre méltó őszinteséggel hirdették, «hogy a nőtlenség az emberiség közt bec sülettel meg nem honosítható növény.» Amazok az idéző jegyek közé foglalt kifejezést «irtóztatónak» és íróit a «vulcanikus természetű uraknak» mondták, míg emezek a «ki aludt vulcanok» tehetetlenségét emlegették.

Amazok a katolikus autonomiának minden olyan szervezését, mely a világi elemnek befolyást enged az egyházi ügyek vezetésében, mint a protestantismus felé hajló irányt, elítélték: emezek pedig Szent Jeromosra való hivatkozással, ezt pártolták és javasolták. De különben is, mondja Sörös, ha Szent Jeromos mellettem nem állna is, a kérdéses ügyben oly téren állok, melyen egyetlen, hitét alaposan értő katolikustól sem fogok protestáns szellemről vádoltatni. Mert hogy a presbyteriumnak a kormányba befolyással kell birnia, azt minden katolikus tudja, erről tehát kérdés nem lehet. A dogma nem határozza el, hogy milyennek kell e befolyásnak lennie a püspök irányában. Ez olyan kérdés, melyről a dogma sértése nélkül lehet vitatkozni.

Az ósdi emberek akkor se tudtak megbarátkozni e parlamentális eljárás azon igazságával, mely szerint a többség határoz. Szent borzalommal emlegették azt a lehetőséget, ha a katolikus autonom gyűlésen a püspök leszavaztatnák! Az nem lehet. Hiszen akkor a püspök, mondja Danielik, a zsinatokon nem volna több, mint a protestáns presbyterek gyűlésén az elnökséget viselő superintendens. Ez pedig borzasztó lenne!

Hogy a protestánsok autonómiájára való hivatkozással milyen szédelgést támasztottak már 1848-ban, azt legvilágosabban tanúsítja a *Der Katholische Christ* szerkesztőségének negyvennégy pesti polgár részéről beküldött nyilatkozata, melyben az illetők bevezetésképen ünnepélyesen tiltakoznak katolikus vallásuk és egyházuk igazaiba vágó minden csorbitások ellen, jöjenek azok akárhonnán! Kinyilatkoztatják ugyan, hogy mint a szabadságnak és egyenlőségnek hívei, nem kívánnak semmiféle előnyököt más vallású pol-

gártársaik ellenére, sőt ezek szabadságainak védelmére is készek sikra szállani: de, úgymond, mint katolikus polgárok ugyanazon törvényszerű szabadságot és egyenlőséget követelik magoknak is, gyermekeiknek is, melylyel a protestánsok rendelkeznek. A hit és vallás lelkiismeretbe vágó dolgok és csak a zsarnokság engedhet meg magának beavatkozást a lelkiismeret birodalmába.

«Követeljük, hogy az állam és egyház szétválasztassék. És mivel szabad hazánk protestáns polgárai superintendenseiket és egyéb lelki előjáróikat magok választják; ehhez hasonló jogot követelünk magunknak is, arra törekedvén, hogy püspököket és egyházi előjárókat hitünk rendszeréhez képest szabad önálló választás útján kapjunk.

Követeljük, hogy valamint protestáns valláson levő polgártársaink föl vannak és föl legyenek jogosítva vallási czélokra egyleteket alkotni, gyűléseket tartani s a külföldi protestánsokkal szabadon közlekedni: hasonlóképen mi is szabadon és minden akadály nélkül alkothassunk vallási egyesületeket, hogy püspökeink anyaszentegyházunk fejével tetszvény nélkül szabadon és akadály nélkül közlekedhessünk.

Követeljük, hogy valamint protestáns valláson levő polgártársaink szabadon s önállólag kezelik iskoláikat, convictusaikat és neveldéiket: úgy a mi iskoláink, convictusaink és neveldéink nekünk önálló kezelésünkre adassanak. Ez elhatározásunk fejében óvást teszünk és ünnepélyesen tiltakozunk az indítványba hozott «közös» iskolák ellen. Ám legyenek meg protestáns polgártársainknak önálló iskoláik, de mi is azt kívánjuk, hogy nekünk is meg legyenek saját önálló iskoláink. Nem akarjuk, hogy gyermekeink közösségben, minden vallásnak e dögvészében, neveltessenek. Hitünket, szent vallásunkat örökségül akarjuk hagyni gyermekeinkre. Ünnepélyesen tiltakozván az ellen, hogy iskoláink «status-iskolákká» alakíttassanak át, hangosan panaszoljuk a miatti fájdalunkat, hogy a kegyesrendi papok e célra eszközül használhatják föl magokat.

Ünnepélyesen tiltakozunk egyházi birtokaink és alapítványaink minden csonkítása ellen: és követeljük, hogy valamint protestáns vallású polgártársaink vallásuk érdekében tett alapítványaikat s birtokaikat megtartják és tartásuk is

meg bántatlanul, úgy a mi birtokaink és minden alapítványaink is megtartassanak nekünk katolikus polgároknak a vallási alappal együtt, és az államtól kiadassanak, hogy azokat szabadon és önállólag kezelhessük!

Szabadság és egyenlőség a mi jelszavunk, valamint a polgári, úgy a vallási életben is. Egyenlő szabadságot és jogokat követelünk.

★

Látni való, hogy az eddig mellőzött és üldözött protestánsokra való hivatkozás hamis alapelvből indul ki, midőn ezeknek vagyonát és alapítványait, egyházi és iskolai szabadságát végig összehasonlítja. Mert ezek századokon át a katolikus testvérek által üldöztetvén, iskoláiktól és templomaiktól megfosztatván, az önfentartás ösztönétől indítatva, óriási anyagi áldozatokkal, híveiknek (a római katolikus nép által nem ismert) saját megterhelhetőségükkel szerezték meg egyházi csekély vagyonukat, míg a római katolikus uralkodó és üldöző egyház összes iskolai és egyházi alapjaik használatát az államtól és az államfőtől kapta. S ezzel sem elégedtek meg, hanem erőhatalommal ismételten szedték el a protestánsok iskoláit és templomait!

Az összehasonlítás tehát egészen hamis alapon épült. Sőt az előzetes történelmi szomorú eseményekre gondolva, az igazságnak, a szabadságnak és viszonyosságnak emlegetése és a protestánsokra való hivatkozás valóságos gúnynak volt tekinthető.

Mert hiszen minden gondolkodni képes római katolikus ember tudta, hogy a főpapok borzadtak még csak gondolatától is annak, hogy ők a protestáns szegény «superintendensekkel» egyrangúaknak tekintessenek. De azért mégis hangoztatták tisztán azon számításból, hogy a jogegyenlőség és viszonyosság elve ellen ne látszassanak harcolni.

Az ő logikájok az volt, hogy a protestáns autonomiára való hivatkozással olyan jogokat válthassanak ki, a melyeknek segítségével eddig élvezett állami vagyonuk felett, ezentúl a kormány beleavatkozása nélkül, oly szabadon rendelkezhessenek, mint a protestánsok a nép megterhelhetőségével keservesen összeszerzett csekély vagyonkájok felett.

Az alsóbb fokú papság és a világi intelligens elem azonban tisztában volt azzal, hogy ez lehetetlenség.

A római egyháznak a protestánsokéhoz hasonló szabadságát és függetlenségét két nagy legyőzhetlen nehézség akadályozza, tudniillik: saját történelmi fejlődése, mely függő viszonyba hozta az állammal, és saját egyházi hierarchikus szervezete, mely függő viszonyban tartja Rómával.

Ezt a függő viszonyt nem az állam és nem a protestáns egyház teremtette meg, hanem egyedül a római egyház középkori maradisága, változhatlanoknak hirdetett elvei és a természetes fejlődéssel ellenkező nézetei. És tegyük hozzá a legfőbb okot is: a magyar gazdag főpapság anyagi érdeke, önzése és hatalmi vágya, mely épen olyan érzékeltenné, elfogulttá és igazságtalanná teszi a protestáns keresztyének iránt, mint saját alsóbb papsága iránt is. Ez a bűn Magyarország vallásfelekezeti bajainak és állami veszedelmének ez a főoka ma is.

Ezt az 1848-iki derék hazafias alsóbb papság igen jól tudta és ebbeli meggyőződésének az egyházmegyei zsinatokon őszinte, férfias kifejezést is adott.

Felette érdekes, hogy 1848-ban az alsó katolikus papság kebelében komoly hangok emelkedtek a római egyházi szerkezet megváltoztatása ügyében. Ugyanis a fölvidéki gyűléseken szóba jött a katolikus egyháznak viszonya az államhoz. A szónokok azon tételtől indulván ki, hogy az egyháznak állása az állammal szemben a bekövetkezett nagyszerű események folytán lényegesen megváltozott, szükségét látták annak, hogy új szervezetről gondoskodjanak. Az alsóbb papság kitört a miatti fájdalmában, hogy az egyházi ügyekre semmi befolyása nincs. Nagy hatással volt reá Waitz göttingai tanárnak munkája a lelkiismeret sértettségéről, annál fogva azt kívánta, hogy a katolikus egyház rázza le magáról az államnak nagy áron megfizetett gyámságát, és szerezzé vissza ősi szabadságát az amerikai rendszer behozatala által, mely külszegénység mellett gazdag szellemével dicsekedhetik. Tekintettel arra, írja a rozsnyói megyéhez tartozó garami lelkészi gyűlésen jelen volt Szekeres János tanár, hogy ezek az üdvös elvek foglalkoztatják most a francia és német katolikusokat, a magyar egyháznak is kötelessége volna lerázni magáról az állam külső fékje által reá rakott bilincseket és visszaszereznie ősi önállóságát.

A garami kerületi papságnak erre vonatkozó jegyzőkönyvi pontja így hangzik: «Mi is tehát részint fölfogva korunk kívánatait, részint lelkesítette külhoni testvéreink érzelmétől, kijelentjük azon forró kívánságunkat, hogy honunk főpásztorai, karöltve az alsórendű papsággal, a katolikusok eme megérlelt eszméjét tetté változtatni, az egyház függetlenítése mellett rendíthetlen szavukat emelni, s a kivívott függetlenséget törvény által kimondatni igyekezzenek. Ebbeli igyekezetüket részünkről tehetségeinkhez képest híveinkkel gyámolítandjuk, egyházunk biztosítása végett sürgetendőnek véljük, hogy a kivivandó függetlenségnek eredményei közé számítjuk mi:

a) A királyi tetszvény eltörlését azon indokból, mert az 1848: XVIII. törvényczikk által az előleges vizsgálat eltöröltetett. Már pedig egyházunk főnökének bulláit, s püspökeink hozzá intézett hivatalos leveleit királyi tetszvényvel bélyegezni annyit jelent, mint azokat a szabadság hősei előtt annyira gyűlöletes censura alá vetni. Az egyház ezt úgy tekinti, mint belszerkezetén ejtett véres sebet, melyet sajtó kebellet türt. Valamint tehát éjszaki Amerikában a katolikusok szabadon hirdethetik a római pápa bulláit s brevéit, s szabadon intézhetik hozzá folyamodványaikat: úgy mi is kívánjuk eszközölni, hogy egyházunk ezen szabadság elvével ellenkező korlátoktól megmentessék.

b) A zsinatok szabad tartását, melyek elé eddig a kormány akadályokat gördített. Továbbá főnökeinktől kívánják, hogy azokra nézve a tridenti zsinat határozata teljesítésék, hogy azok kifolyásai legyenek a közvéleménynek, mely úgy nyilatkozandik, ha mind a megyei, mind a nemzeti zsinaton a papság választottai is részt veendenek.

c) Püspökeink szabad választását. Semmi sem lehet üdvösebb a kormányzás könnyebbitésére, az egység föntartására, mint a kormányzóknak a kormányzottak általi választatása. Mert ki-ki szivesebben hódol annak, a ki bizalmának kifolyása, mintsem kit az önkény a kormányzottakra erőszakol. E mellett tapasztaláson okulva állíthatjuk, hogy az antikatholikus kormányok az egyházi gyeplők vezetését többnyire oly férfiakra bízák, kik az egyház áruói inkább, mint hű pásztorai voltak. Apostoli királyunk jó akaratját kétségbe nem vonjuk; mégis mivel Ő felsége

apostoli jogával csak a miniszter ellenjegyzése mellett élhet; minden hű katolikus keblét sujtó aggodalom tölti el, nehogy a püspöki székbe oly egyének ültetessenek, kiknek sem céljuk, sem akaratjuk, sem tehetségök a katholicismus jólétét előmozdítani. Felkérendőnek vélik tehát Ő felségét, hogy apostoli jogait az egyház kezébe tenni kegyeskedjék, hogy ez ősi jogaiba visszahelyeztetvén, ezen jogait nemzeti zsinaton meghatározandó szabályok szerint gyakorolhassa. Ha mégis ezen legalázatosabb, de a viszonyosság elvénél fogva legjogosabb kérésünk királyunk trónja előtt hajótörést szenvedne, minden igyekezetünk oda fordítandó, hogy a III. törvényczik 7. §-a akkép módosittassék, miszerint apostoli királyunk egyet a megyei papság által kijelölendő három egyén közül, a miniszter ellenjegyzése nélkül, kinevezni tartoznék. Különböben a kimondott vallási viszonyosság mi reánk nézve csak gúny és szemfényvesztés.

d) A tanítás szabadságát, mely azonban itt csak azt jelenti, hogy a katolikusok oly szabadon intézhessék a katolikus iskolák ügyeit, mint a protestánsok a magokét, és ha, úgymint a protestánsok ezen arany szabadságokat anyagi zsoldért föláldozni készek lennének, mi katolikusok komolyan nyilatkozunk, hogy a zsarnok szolgaságot csillogó ezüstért vállainkra soha föl nem veendjük.

e) Az egyházi és iskolai alapítványok szabad kezelése. E vagyon, úgymond, kútforrását és célját tekintve a katolikus egyház elvitázhatlan tulajdona, melyet tőle elvenni, fölötte rendelkezni, ez nyilvános rablás. Ezen alapítványok közé azokat is fölvétetni kérik, melyek fölött most a vallás- és közoktatási miniszter rendelkezik. Ezt követelik! Katolikus együletet és katolikus néplapokat kívánnak, tót nyelvűt is. A plébánosok között három fokozatot különböztetnek meg. Az elsőrendű plebános fizetése 1200, a másodiké 1000, a harmadiké 800 pengő forint legyen. A királyi alesperes kinevezése helyett szabad választást kérnek püspöki megerősítéssel.

Mint hogy a kegyúri jog gyakorlása az egyházi szabadságnak s gyakran az antikatholikus szellemű kegyurak által oly egyének tukmáltattak a hívek s az egyház nyakára, kik nem pásztorok, hanem béresek, s ezért a kegyúri jogból korunkban több rossz, mint jó háramlik az egyházra,

véleményünk tehát erre nézve az, hogy ha némely jólelkű s katolikus érzelmű kegyurak e jogot továbbra is élvezni kívánnák, vagy hol azt eddig a katolikus község gyakorolta, azoknál tisztelet s hála jeléül ezután is hagyassék meg, úgy azonban, hogy a püspök által kijelölendő három egyénből egyet tartoznak nevezni. A protestáns kegyuraktól és községektől a jogot elvétetni óhajtának; mert meg vagyunk győződve, hogy az, a ki egyházunknak nem tagja, hitelvei szerint, egyházunk felvirágzását nem fogja kívánni. S ha a kegyurat nélkülözendő egyház önellátására elegendő tőkékkel bir, ott az egyházi előljárásságra szálljon a pártfogói jog. A hol pedig az egyház ingó vagy ingatlan javakat nélkülöz, annak hívei szólíttassanak a templom és plébánia körüli terhek viselésére, azon ígérettel, hogy e terhek fölvállalásával jogot nyernek magoknak lelkészt a püspök által kijelölendő három személy közül választhatni. A hol ezt elvállalni nem akarnák, gondoskodjék a zsinat eszközökről, melyek által a templom s plébánia föntartathatik; például a megyei pénztárak egyik része fordíttassék a gyám-talan egyházak föntartására s a hívek oblatumokra szólíttassanak föl stb.*)

*

Érdekesebb ennél az egri megyében megindult papi mozgalom. Erről az augusztus 6-áról szóló tudósításból följegyezzük a lelkes bevezetést, mely világot vet a papság gondolkodására. «Midőn, úgymond, az európai általános mozgalmak között, a legbiztosabbnak vélt alapok sarkaikból fordulnak ki, a trónok ingadoznak, a kormánypálcák széttörnek és a koronák porba hullanak; midőn egy nagyszerű, az egész világrészre kiható convulsio és conflagratio előestéjén a vén Európa romjain új állapotok vannak föltűnedező félben: az ős egyház alapjára, lényegére és szellemére ugyan nem, mert az rendíthetlen, örök és változhatlan, mint maga az istenség, de külviszonyaira nézve a kor hullámszerű eseményei által megrohanva, némi változásoknak szinte elkerülhetlenül van és leendő kitéve. S ezen általános forrongás és nagyszerű epochalis mozgalmak között, érzetében az el nem kerülhető változásoknak, a

*) *Religio* 1848. II. félév, 181. l.

hangok zürzavarából, a világ minden részeibe elhallatszik az egyháznak szabadságáért esdő anyai szózata. A szabadságunk megadása egyházunk fölvirágzását mozditja elő; de annak megtagadása sem törpítheti el egészen, mert az elnyomás új meg új bajnokokat szülne, kik isten szent nevében hitünkért, egyházunkért, nativus jogainkért harczolni fognak megtörhetlenül» stb.

Az egri érseki megyének papsága huszonhárom pontba foglalta össze kívánságait, melyek közül csak a nevezetesebbeket emeljük ki. Ilyenek, hogy a nemzeti zsinat fölszólíttassék, miszerint a katolikus nép által is aláírandó petitio segítségével követelje az országtól, hogy a társulati szabadság, a vallások egyenlősége, s a viszonyosság elvénél fogva a katolikus egyház függetlensége és szabadsága is törvényhozásilag kimondassék és biztosíttassék. Függetlenséget és szabadságot követelnek a lelkiekben és minden belügyeikben. Függetlenséget és szabadságot követelnek belügyeikre és mindazon viszonyokra nézve, melyekben a katolikus egyház a világi hatalommal és más vallásfelekezetekkel áll. Nevezetesen, megszüntettetvén a királyi tetszvény, a katolikusok az egyház fejével, a szerzetesek római főnökeikkel szabadon közlekedhessenek, ifjaik a külföldi egyetemekre szabadon járhassanak. Püspökeik kinevezése Ő felsége által egyházi jelölés alapján történjék. A meglevő és ezután alapítandó iskoláik az egyház kizárólagos rendelkezése alá bocsáttassanak. Minden vallási és iskolai alapítványok, ide értve az előbb a helytartótanács által kezelteteket is. Ugyszintén a katolikus egyház bármi néven nevezendő birtokeit sérthetlenneknek nyilvánítván, mindezeknek kezelése, minden külbefolyástól menten, az egyház rendelkezésétől függjön.

Kivánják, hogy a katolikus istentisztelet, a mise kivételével, a nép nyelvén tartassék; Magyarországon a magyar nyelv használtassék. A parochiák száma szaporíttassék oly módon, hogy minden 500. sőt vegyes vallású helyeken 300 léleknek saját lelkésze legyen. Ennek fizetése püspöki jövedelemből egészíttessék ki. A főpásztor választásába minden megyebeli fölszentelt pap titkos szavazással foly be. A legtöbb szavazatot nyert három egyén az ország primása által az apostoli felségnek kinevezés végett

fölterjesztessék. A kanonokokat a főpásztor nevezi ki olyformán, hogy a kerületek jelöltjeit figyelembe vegye. A fő- és alesperességre az illető kerületek jelölnek 3—3 egyént, a kik közül a főpásztor nevez. Fáradalmaikért az illetők díjazásban részesítendőek. A plébánosi congrua, 600, 800 és 1000 forint, a káplánoké 300, 400 forintban állapíttassék meg. A patronátus kérdése a nemzeti zsinatra bízatik. A Kollonics-féle szerződés ellen tiltakozzék a zsinat. A püspököknek holtig tartó fölmenthetési hatalom a szentszékre ruháztassék stb.*)

*

Mindezek a kérelmek és javaslatok eredménytelenek maradtak. A június 5-én megnyílt új országgyűlésnek figyelmét fegyveres zaj vonta magára. A kormány látta a közállapotoknak napról-napra való rosszabbodását és züllését, kénytelen volt kihirdetni a statáriumot, mivel, úgymond: «a míveletlen nép[†] egy része se a szabadság valóításában őszinteséget, se a közös jog tiszteletében készséget, se a törvények s azoknak végrehajtói iránt engedelmességet nem tanusított.» Másfelől a vallás- és közoktatásügyi miniszter is látta, hogy az 1848: XX. törvényczikk végrehajtása rendkívüli nagy nehézségekbe ütközik, félre téve a tervezetéseket, arra hívta föl az ország összes felekezeteinek papságát, hogy a haza szent nevében tartsa kötelességének a népet minden mellékes tekintet nélkül fölvilágosítani és a testvériség, rend és béke szent igéit hirdetni, hogy a haza közös szabadsága a szaporodó ellenségekkel szemben kivívassék.

A papság meg is felelt kötelességének. A népet föl-

*) A váczmegyei papság azt határozta, hogy «egyházunk szabadsága és függetlensége csak jámbor óhajítás lesz mindaddig, míg főpásztoraink választását nekünk, a mostani gúnyos és szabadságyilkoló eljárás helyett, nagyobb befolyás nem engedtetik. Mi e tekintetben nem kegyet kérünk, hanem jogot követelünk, és pedig azon jogot, melyet a hazánkban létező egyéb hitfelekezetek saját egyházi főnökeik választásában tetteleg gyakorolnak! Ezt pedig a viszonyosság elvénél fogva! A status kinevezési joga beavatkozás az egyház fölügyeletébe. Bennünket semmi se akadályozhat meg abban, hogy bizalmunkat némely egyének iránt, kik közül főpásztort birni óhajtának, ne nyilváníthassuk. *Religio* 493. l.

világosította és fegyverforgatásra buzdította. A vallási új törvény végrehajtása tekintetében azonban a főpapság saját kívánságait abba a memorandumba foglalta, mely a jövő nemzedéknek útmutatásul szolgált arra, minő fegyverekkel, minő érvekkel akadályozza meg az 1848 : XX. törvényczikk végrehajtását.

Reméljük, hogy a haza és egyúttal az egyház iránti szeretet, valamint a világszerte forrongó társadalmi és politikai eszmék bölcs mérlegelése, vissza fogja tartani a jelenkor vezető férfait a szenvedélyek fölköltésétől. Reméljük, hogy az idők lelkével haladó közművelődés, mely se visszalépni, se megállani többé nem képes, ki fogja vivni az 1848 : XX. törvényczikkben kijelentett, de mind a mai napig meg nem valósított jogegyenlőségi és viszonyossági elvek becsületes végrehajtását. Ne feledjük, hogy a műveltség és szabadság olyan két testvér, kiket Deák Ferenc szerint is a jótévő végzet az emberiség boldogítására és nem megrontására küldött e világra.

ZSILINSZKY MIHÁLY.

AUSZTRÁLÁZSIAI NAPLÓTÖREDEKEK.

Második közlemény.*)

VII.

A munka.

Munka a nép ereje és munka az élete is.

Nézzük a munka terén, a munka idejében; sokat tanulhatunk, kivétel nélkül. Szünóráik iránt pedig viseltessünk elnézéssel. Ha ebben az irányban fogta volna fel a helyzetet a nemes lady, kevésbbé hosszúnak, kevésbbé elveszettnek találta volna a két év lefolyását és tanulhatott volna sok hasznosat.

Az anyagi lét túlhajtott tevékenysége, a szellemi élet rovására természetesen kihatással van a nép vallásos életére. A panasz a gyarmatok vallásos életét illetőleg általános. Legalább is a többség részéről. Az anglikán, presbiterián, methodista és egyéb protestáns hitközségek előljáróságai szakadatlan sorozatban ismertetik az állapotot ujságaik hasábjain. A gyűlések egymást váltják fel, melyekben a nép hite fejlesztésére indítványoznak új intézményeket. Az eredmény gyenge lehet, tekintve, hogy templomaik évről-évre üresebbek. A kereskedelmi tevékenység túlhajtása, az ipari élet kizárólagos uralma, a pénz mint legmagasabb eszmény, alig szolgálhatnak a szellem fejlesztésére. A szellemi élet az anyaginak árnyékába szorul teljesen.

A gyarmatosnak nincs érzéke elvont fogalmak iránt. Közönyös minden lélektani és bölcsészeti törekvéseket illetőleg. Eszményei nem terjednek túl a testi és vagyoni jólét határain. A mi pedig az átlag vallását illeti, arról csak azt

*) Az előbbi közleményt lásd a *Budapesti Szemle* 1908. évi 374. számában.

tudnám ismételni, a mit a szakemberek állítanak szomorúan hangzó felkiáltásaikban.

De félek, a felkiáltás visszhang nélkül vesz el a sivatagban. Nem csak a hívek, de mindenekelőtt azok gyermekeit hagyja érintetlenül. Ha igaz, hogy a gyarmatok lakossága veszti vallásos érzületét, hitét, a hiba mindenekelőtt a nevelést illeti.

A nevelés kezdete mindjárt otthon hibás. Az első mulasztást maga az anya követi el, ki egyéb foglalkozásait fontosabbnak tartja gyermekeinél a vallásos alap megvetésénél.

Még súlyosabb felelősség terheli az iskolákat, mondjuk, a köznevelés rendszerét. Ausztrália nyilvános iskoláiban a Mindenható nevét soha sem hallja a tanuló felemlíteni. Felnő a nélkül, hogy keresztény lenne. Találkoztam többen, kik meg sem voltak keresztelve, templomba soha sem járnak. Megöregszenek mint pogányok, sőt még tudatlanabban, mert a pogánynak legalább a teremtményéről van némi homályos fogalma, míg ezeknek soha alkalmuk nem nyilott, hogy megismernék Istenöket.

A felekezeti iskolák növendékei egyedül tesznek kivételt e tekintetben.

Számra, jelentőségre, befolyásra nézve első hely a katolikus iskolát illeti.

Számuk száz és százakra rúg. Nincs plébánia, melynek ne lenne egy vagy sokszor több iskolája. Ha többre nem telik, egy pár apácza ad oktatást. Nagyobb községekben a Christian vagy Marista rendnek vannak iskolái. Rendesen jók. Máskülönben üresek maradnának. Csak az eredmény és kivívott siker képes az ingyenes állami iskolák rovására a fizetett felekezeti intézetek fennállását biztosítani. A többi tanítórendek, mint Szent-Ferencz, Vincze, Domokos rendek, szintén birnak egy pár intézettel.

De e Christian és Marist brotherek iskolái vannak kétségtelenül a legnagyobb számmal. Az ő kezökben van a fiúnevelés zöme. Mindkét rend népszerű. Mindkettő a középosztály szükségleteinek megfelelő rendszert tart szem előtt. Arra törekszenek, hogy tanítványaik nemcsak az államvizsgálatokat tegyék le sikeresen, de hogy később az életben

is megállják helyöket. De a hit és erkölcs fejlesztés, fenntartás és ébresztésére legtöbb érdemet az apácák szereztek. Nagyjára az ő munkájok, hogy a növekvő leánynemzedék, egyrésze, Ausztrália jövő anyái, erős hit- és kötelességérzetben nevelődnek. A legnagyobb számmal a *Sister of Mercy* rend van képviselve. Iskoláik jók minden tekintetben. A *Sister of Charity* egy másik népszerű és nagyon elterjedt congregatio.

Vannak a *S. Heart, Loreto, St. Joseph, Dominic faithful companion of Jesus, Nazareth* és sok más rendnek intézetei. Mindannyi sikeresen működik a köznevelés és erkölcsi fejlesztés terén. Mindannyiban ugyanazon ritka munkásságot, igyekezetet tapasztaljuk. Mindannyiban ugyanazon önfeláldozással igyekeznek a nemzetnek hasznos polgárokat és Istennek erényes nemzedéket nevelni fel.

VIII.

Búcsúm.

Ausztráliát holnap végleg elhagyom. Félévi tartózkodás után örökre búcsúzom. Az utolsó órák hangulatáról, ha csak tehetem, szeretek számot adni. Az érkezés és távozás percei, ha nem is mérvadók, de a legjellemzetesebbek.

Mielőtt benyomásaim részletezésébe kezdenék, nem szabad felednem, hogy nem szivesen vitorláztam a legújabb világrész felé. Kötelességérzet, nem szórakozási vágy volt útmutatóm.

Éjszak-Amerikát ismerve, az általános képről volt fogalmam. Nem vonzott. Az angolszász faj kivándorlója nem mindig rokonszenves elem. Durva, erőszakos, néha kegyetlen. Sőt jó, jobban mondva erős oldalai sem meggyerők. Vállalkozó szelleme nélkülözi az élet költészetének legkedveltebb eszményeit. Céljai anyagiak. Vágyai kevésbé a szellemi, mint inkább az állati lét keretébe vágnak. Végső eszmény a vagyon- vagy egyszerűen pénzkeresés. A különbség a két hasonló fogalom között lényegesebb, mint hinnők. Az előbbi bizonyos fokig állapot, az utóbbi jobbra módszer. És sok esetben nagyon keveset szerez mind abból, mit elérni óhajt és a miért az emberiség kitalálta. Ritkán boldogít.

Ausztrália legéjszakibb partján kötöttem ki. Az első állomás Thursday Island. Napsugár és csillogó természet. Buja pálmaliget. Tele papagályfalkával. Tropikus hangulat. A meglepetés kellemes. De nem tart soká. Partra szállva fertelmes utcza tárul elém. Deszka-bódék. Bádogvárosokban szembetünő a házak homlokzata és hátfala közötti különbség. A «látszat» és «külszín» zsarnoki szigorral uralkodnak.

A városok főutczái aránytalanul nagyszabásúak, fénysek, melléksikátoraihoz hasonlítva. Sok városnak csak egy utcája van. Azon túl vadon, *bush*, mint itten hívják.

Egy másik jellemzetes vonás a kiterjedtség, a tér fogalma. A ki csak teheti. egy egész házat óhajt. Ha telik, keretet is szerez. Csoda-e, hogy külváros külváros mellett emelkedik. Sokszor jelentékeny távolban fekszenek egymástól. A központ többnyire csak kereskedés és nyilvános intézmények számára van fentartva. A családok a külvárosokban laknak. Megesik, hogy egy óra járásnyira az üzletől emelkedik otthonuk.

A városnak physiológiáját e körülmény természetesen erősen befolyásolja. Az utcák boltzárás után kihálnak, elsötétednek és ismét csak a színház kezdetekor élléncülnek meg. A nyugati *city* belváros bizonyos fokig a keleti bazár jellegét kapja. Kényelmes, de nem kellemes. Egy óriási gépezet, melynek kerekeit ezer futó, szaladó, izzadó alak hajtja. Kiknek főczélja mintha az lenne, hogy a monumentalis motor alkotó részeivé váljanak. Motor vagy Moloch, egyformán áldozatokat követel. Ma mint hajdan.

Az igazat megvallva, ausztráliai város lakosa nem szeretné lenni. A kép maga, mely élénk tárul, több izben tetszős, de csak ritkán rokonszenves. Néha csillogó, többször poros. Azonban majd mindig durva. Semmi sem finom, még a fényűzés sem. Érdeket az erő kölcsönöz. A fiatalság, mely ha nem is olyan pezsgő, mint Amerikában, de életerős.

Ha a város nem elégitett ki, kétségtelenül érdekelt. Egyes pillanatokban teljes elismerésemre talált. Szervezete, közintézetei, nyilvános épületei jók. Az iskolákat kellene első helyen dicsérnem, másodsorban a kórházakat. Elismerést érdemel igyekezetök, könyvtárakat és muzeumokat alapítani. A természettani és természetrajzi gyűjtemények gazdagok. A művészeti osztályról ezt nem mondhatnám. De

fejlett műérzék ma még nem is várható. A könyvtárakban mindig találtam olvasóközönséget. Ha mást nem, az újságokat, de olvastak. A nép tudásvágya kétségtelen. Ezt tapasztalhatjuk az iskolákban is. De tudományának, ismereteinek haszonnal kell járni. Befektetési tőke, mely remélhetőleg életén át kamatozni fog. Tanulmányt a tanulmány kedvéért nem ismer.

A társadalom magasabb köreiben meglepett az intellectualis elem hiánya. Sőt van sok eset, hogy olvastak, utaztak; ismereteik bővekek, de nem intellectualisak.

De nincs érkezőem pszichológiai elemzésbe bocsátkozni ez alkalommal.

Mindössze egy pár «végszót» jegyzek fel, saját használatomra. Átnézve, majd emlékezetembe fogják idézni a részleteket.

Meglepetéseim.

Először meglepő Ausztrália földjének és népének átmeneti állapota.

Meglepő, hogy ős jellegét mint veszi el.

« « új viszonyok közé hogyan alakul át.

« « szűz erdeit hogyan szarítják, ölik ki, vagy égetik fel.

Meglepő, miképen válik erdőből legelő.

« hogyan lesz legelőből a szántó föld.

« a föld metamorphosiainál még inkább az emberirtó és vető munkája.

Meglepők a nép korlátolt fogalmai.

Meglepők alacsony eszméi.

Meglepő, hogy a jó móddal milyen keveset emelkedik szellemileg.

Meglepő, hogy összes kívánsága a pénz marad.

« munkaképessége, kitartása.

« ereje és erőszaka.

« harczkedve.

Meglepnek küzdelmei a természet nehézségeivel.

Meglepő, hogy szenvedélyei mennyire közel állanak az ősemberéhez.

Meglepő ösztöneinek palástolt és palástolatlan nyilvánulása, kitörése.

Sorrend szerint először az lep meg, a mi kezdetleges; ez a túlnyomó.

Meglepő a deszkafalas és bádogfedeles építéset.

„ hogy minden második sarok pálinkamérés.

„ az is, hogy mindannyi a *hótel* nevet viseli.

„ hogy számra, a hotelek után a bankok következnek.

Meglepő a boltok gazdag kirakata.

„ az utcák szélessége.

„ a különbség a fő- és mellékutcák között.

„ az ellentét a ház homlokzatát hátsó falával hasonlítva össze.

Meglepő a törekvés, lehető előnyös és nagy hatást kelteni.

Meglepő a fő városokban egy pár nyilvános épület jó izlése.

Meglepő a katolikus székesegyházak nagyszerűsége.

„ a helységek kiterjedése.‡

„ távolságok és a közlekedési módok.

„ az utcák élete a hivatalos órák alatt.

„ a teljes kihaltság zárás után.

„ a járókelők drága öltözete.

„ a magánfogatok hiánya.

„ hogy felső és alsó osztály nem létezik.

„ a közönség sietése.

„ a korcsmák előtt a munkakerülők mozdulatlan csoportja.

Meglepő a bérkocsik gyér száma.

„ a túltömött közuti közlekedés.

„ a sétaterek, jobban mondva, a sétálás és sétakocsizás hiánya.

Meglepő a boltok késő nyitása és korai bezárása.

„ az élelmi szerek, éttermek olcsósága.

„ az üzletek magas árai.

A város képét tekintve legelőször és legjobban az lep meg, hogy a közönség mind egy osztályhoz látszik tartozni.

Meglepő, hogy mind jómódnak látszik.

„ hogy ruházata legtöbbször keresett és új.

„ a nők fényűzése.

„ a gyermekek bábszerű felcizomázása.

Meglepő a férfiak keresett külseje.

« hogy szolga és az úr közt nincs különbség.

« hogy a legtöbben mindig a korcsmák és pénz-váltók előtt állanak.

Meglepő a hangos beszéd és kaczagás.

« a nők lassú, a férfiak túl gyors járása.

« a területnagyság.

« a lakosság gyér volta.

« a tropikus éjszak és fagyos déli jelleg közötti különbség.

Meglepő az arány a művelt és műveletlen rész között.

« az éjszakai partvidék meleg földövi növényzete, állatvilága.

Meglepő a belső terület kietlen pusztasága.

« a hegység és folyamok hiánya.

« a természeti báj teljes nélkülözése.

« az éghajlat változatai.

Meglepők a tartós szárazságok.

Partra szállva, meglepő, hogy öslakót nem látok.

Meglepő, hogy az élet színpadáról letűnve, állatkerthez hasonlóan ketreczekben őrzik őket.

Meglepő, hogy midőn találkozom velök, mennyivel jobb benyomást tesznek, mint a leírások.

Meglepő erős testalkatok, értelmes kifejezésök.

« mozdulataik tökéletes plastikája.

Meglepők szomorú életviszonyaik.

« a degradatio, melybe az érintkezés a fehérekkel sodorta.

Meglepő a fehér ember romboló befolyása és bűnei.

« az új népesség jelleme.

Meglepnek kevert elemei.

Meglepő durva külseje.

« vad erőszakos kifejezése.

« csiszolatlan modora.

« hogy a míg szegény, mennyire primitív.

« a telepítvényes életmódja.

Házaknak alig nevezhetők a kalibák. Mindössze ideiglenes viskók. Pénzkeresők tanyája, mert otthonnak nem nevezhetők. Az otthon fogalma e zónák alatt nincs meg. A bevándorló nappal dolgozik a műhelyben vagy a tanyán.

Este iszik a Barban. Éjjel ledől ideiglenes vaczkára. Az élet átmeneti. Mindössze «keresés», «nyerészkedés». Ideiglenes. És ideiglenes jellegét megőrzi mindvégig. A bevándorlók azzal a szándékkal jönnek, hogy mentől hamarabb visszatérhessenek. Ha a szerencse nem kedvez nekik, tartózkodásuk ideje megnyúlik. Eltart mindvégig, a halál napjáig. De azért felfogásban nem változik. Jellege átmeneti, időleges.

És az első tropikus, fényes benyomás után: sivár realizmus a második. Az előbbi futólagos, emez állandó. Ott követ bennünket lépésről-lépésre. Ott lebeg előttünk úton útfélen vándorlásaink egész tartama alatt.

Mintha minden csak a percznek és a perczen léte-sülne. A jelent feláldozzák egy kétséges jövő érdekében. Gyorsan meggazdagodni a fő törekvés. Pénzszerzés a jelszó. Bármilyen módon, de mindig és mindenütt.

IX.

Uti képek.

Hullámos vidék. Kisült rétek. Száraz faerdők. Poros, sárga léggör.

Tájkép, a minőt csak a holdban képzeltem. Élettelen. Legjobban érzem a báj hiányát. Az első föld, melynek varázsát nem érzem. Ha volt, megsemmisült a fehér ember uralma alatt. Kiiirtotta a hódító, mint a népét. Pedig volt bája. Az kétségtelen. Messze, a belsőben találtam végtelen síkságot és őserdőket, tele lehelve költészettel. Délibábos rónái csaknem olyan sejtelmesek, mint a mi kiskunságunk. Az Eucalliptus hamvas lombja majd oly titokzatos susogó, mint nyírségünk berkei. De erre a fehér ember még nem telepedett le. Irtó baltája itten még nem vágott rést, még nem zsákmányolt.

Ausztrália, a mint ma látjuk, a világ legszintelenebb, legunalmasabb földje. A körvonalak elmosottak, a színek zavartak. A telepek, tanyák, falvak és városok nélkülöznek minden művészies tervrajzot. A legszebb városok is nagyjára deszka- és bádogból épülnek. A legnagyobb nyilvános épület szomszédságában nyomorult viskó áll. De a nép szerencsés, mert a dysharmonia fogalmát még nem ismeri. Csak a palotát látja, a félszert mellette nem. És

így van ezzel minden téren. Ez egyik előnye fiatalságainak. A részletek összhangját nem érzi, finomulást nem keres.

Sokszor kérdeztek a fővárosba érkezve, mi lepett meg leginkább. És első naptól az utolsóig kénytelen voltam ezt válaszolni, «a mellékutczák deszka- és bádóg épületei». De ma még ilyen a nagyobb rész.

A nyilvános intézmények palotái Európa halvány utánzatai; a bankok és pénzüzetek nagy számokkal leptek meg. Még nagyobb számmal csak az ivók és korcsmák vannak képviselve. Majd minden utcásarkon van egy. Sokszor, legtöbbször több is.

Felhőtlen égbolt. Sugárzó nap. Pálmafák és páfrányok. Madarak a szivárvány összes színeiben. Tropicus kép. A meleg földöv teljes varázsával tárul elém. Ez az első benyomás, a tengerről pillantva meg az új világrészt.

Partra szállva a kép változik. Poros utca. Deszkából összetákolt házak. Az első sarkon csalogató czégér és pálinkamérés áll. A félúton egy kis emekedésen kaszárnya terül. A bejárat mellett ágyú mered. A város végén missionárius templomot találok. A torony csúcsán kereszt fénylik.

Az első város, melyben partra szállok, ilyen. A continens legéjszakibb pontja. Thursdney-Island a neve.

A milyen festői a partvidék, ép annyira fertelmes a helység. Az anyatermészet mesterművét tönkretette az ember keze.

Vitorlázunk dél felé. A tenger mellék kies. Dombos, völgyes vidék. Buja őserdők szegélyzik a partokat. Közbe-közbe patakok, vízesések csilognak. Több szigetcsoportot érintünk. Megannyi kis édenkert a tengerbe dobva. Kivált szép a White-Sunday szoros melléke.

Városok Cairns Cookstown és Townsville: mind visszaszítók, kietlenek, izléstelenek.

Nem tagadhatom, a benyomás nem kedvező. A Townsvilleben töltött nap teljes prózai valójában mutatja a gyarmatélet sötét oldalait.

A fő-utca kihalt. Csak a korcsmák előtt ácsorog pár züllött alak. A lakosság a határban dolgozik. Ki a bányákban, ki ültetvényein. Fárad mind. Nehéz izzadsággal keresi, nem annyira kenyerét, mint italát. A mit nyer, könnyen

is költi el. Kártya és pálinka a gyarmatosok szórakozása és átka.

Az első impressiók nem voltak kellemesek.

Hosszabb állomást Brisbaneban tartok. Queensland fővárosa. Csinos fekvés. Barátságos vidék. Egy pár sor épület. Kezdetben csak azt látom, a mi hiányos. Csak a hézagokat veszem észre. A mi kezdetleges, vagy a mi durva, üti meg először szemeimet. A lakosok izléstelensége sért, vagy az utczák incoherentiája zavar — a város maga, népe, és élete mind várakozásom alatti.

Talán Indiát ismerve veszít olyan sokat Ausztrália. De Ázsiát és Ausztráliát összehasonlítani nem lehet. Vagy talán Amerikára emlékeztető fejlődést és gazdagságot reméltem találni.

Nem, Ausztráliában nincs meg se az indiai császárság fénye, hatalma — se az Egyesült-Államok gazdagsága, fejlődése.

Csak az előbbiben uralkodó és az utóbbit lakó népfaj testvér. Angolszász mindkettő.

De míg Indiában úr, Amerikában polgár, Ausztráliában munkás a többség.

Csodálkozom, hogy a hosszú Queenstreeten egyetlen fogatot sem látok. Mindössze közuti vasút, omnibusok közlekednek. De legtöbbször gyalog járnak.

A tömeg elég jól van öltözve. A nők túlságosan. A gyermekek még inkább. De valamennyien egyformán gazdagon.

Egyforma a jelleg is. Egyforma a megjelenés. Egy osztály fiai. A szolga és ura, a szakácsné és asszonya — a sétatéren egyenlők. Nincs különbség, legalább nem látható. A szemlélőre nézve a látszat ugyanaz, a tévedésig. De szerepüket felcserélhetik bármely perczen, észrevétlenül. És ez többször történik, mintsem gondolnánk. A szerencse kereke gyorsan és váratlan forog mindenütt; itt még gyorsabban és váratlanabban mint másfelé.

Minderre nem voltam előkészítve. Könyvek, utileírások figyelmen kívül hagyják a társadalmi alakulást. Az élet nem látszik érdekelni a nagy közönséget. És mégis engem épen az új világ, új városai, új népe, új társadalma és mindenekelőtt új életviszonyai leptek meg leginkább. A le-

írások után mást vártam. Ha nem is többet — vagy jobbat, de teljesen eltérőt.

Az első látogatást a miniszterelnöknél teszem. A parlamentben fogad. Kisérőm figyelmessé tesz a szép kőhomlokzatra, de én a cartonszerű pléhfedelet látom első sorban.

A lépcsőház arányait tüzetesen magyarázzák — de alig látom, olyan rossz a világítás.

A «premier» mint itten nevezik, a tanácsteremben vár, — ingujjban.

Hasonló ellentmondások gyakran követik egymást a nap folyamán. Este összegezve tapasztalataimat — az ellentétek és ellentmondások válnak ki leginkább. Minden téren, minden irányban.

Mentől tovább vagyok Ausztráliában, az ellentétek a helyett, hogy elenyésznének, annál rikitőbb színben tűnnek fel.

X.

Ausztráliai otthonok.

Mindig azt hallottam, csodálkozni fogok, milyen fényes lakokat fogok az új világrészben találni. Milyen nagyszabásúak a háztartások. — Brisbaneban, mint értesültem, a Hon. Mr. C. miniszter otthona a legszebb. Kíváncsi voltam az első coloniális úri lakra.

A háziúr maga jött értem egylovas buggyjával. Se kocsis, se lovász nem volt vele. Háza a külváros egyik fás dombján emelkedik. A léczkapu zárva volt. Leszállt kinyitni. Csinos kerten át a kis villához értünk. Egyszerű földszintes épület.

Némi várakozás, ismételt csengetés után az ajtót egy kötényes cseléd nyitotta fel.

Az igazat megvallva, nagyon csodálkoztam. Az állam fővárosában, a legszebb és leghíresebb otthont másképen képzeltem el.

Ha holnap visszatérnék Brisbaneba, bizonyynal előnyösebb lenne a benyomás. A gyarmaton töltött hosszú hónapok után más szemekkel látnám. És mindenekelőtt az tűnne fel, hogy a kis villa fa helyett kőből van építve — a mi ritkaság itt, de én, érkezésem pillanatában, természetesen találtam.

Aztán feltűnt az is, hogy két kötényes nőcseléd szolgálta fel a theát. — Ma tudom, hogy csakis a legnagyobb háztartások engednek meg ilyen fényűzést, mert rendszeren csak egy cselédleányt tartanak.

Ma megszereztem a helybeli színvonalat. Elsajátítottam a gyarmatfogalmakat. Ide érkezve, az otthoni álláspontra helyezkedtem.

Így voltam első falusi látogatásaimmal is. Nagyon ajánlották, hogy ránduljak ki Mount-Brisbaneba a Hon. Mr. C... híres birtokára.

A legszebb puszta. A birtok kiterjedt. A vidék csinos. De a lakás — legföljebb tanyai háznak nevezhető. Deszkából épültek falai és bádoglemezek fedik. A szükségnek, célnek megfelelőleg a szobákat egymáshoz toldották. Így épült fel a ház és cselédhelyiségek. Minden terv és minden szabály nélkül készült el az. Még csak arra sem törekedtek, hogy tetszetősebb külsőt nyerjen a hajlék.

Ugyanilyen «bush-house»-okat találtam minden felé. Megannyi deszka és bádog alkotmányok. A jelleg is azonos. Hamar elkészülnek. Olcsón felépül a hajlék. A tulajdonos nem sokat vesz, ha végkép elhagyja... Mert ezt fejezi ki mindannyi. Nem otthon, csak szállás. Az utógondolat mind-egyik mögött változatlanul egy és ugyanaz. Itt jó ez is, majd hazatérve, Európában szebbet építünk.

Victoriában, kivált Melbourne környékén, emelkednek a legnagyobb szabású épületek. Nem kastélyok és nem paloták. De mint az angolnak egy nagyon jellemző kifejezése mondja, *Glorified cottage*-ok.*) Egy pár van, nem sok. Toorak és Kewban láttam a legfényesebbeket.

«Torony» az első kellék. Söt kettőnek kupolája is van. Az anyag téglá vagy cement. Faragott kőmagánház, vagy épen márvány ismeretlen. Elsőrendű semmi. A leghíresebb otthonok — kényelmes, tágas polgári lakoknak nevezhetők. Az angol vidéki városok szomszédságában százával látunk hasonlókat.

Egy két holdas kert közepén — áll az emeletes, toronyos lakóház. A berendezés is megfelelő. Kényelmes, gazdag, néha fényűző a bútortzat. Csakhogy abból az osztályá-

*) Dicsőséges-kunyhók.

ból a fényűzésnek, melyet a paloták nem ismernek. A család büszkesége a fogadó szoba. Sok függönyzet és még több a lom. Nehéz selyem és még nehezebb peluche-szöveteket találunk. Megszámlálhatlan hímzett, csipkés terítő és rongy a főekesség. Egy szóval minden meg van szerevezve, a mi bútorkereskedésekben vásárolható. Minden összeharácsolva, a mit boltokban drága pénzért árulnak. Ha a tulajdonosok esetleg utaznak, kizsákmányolják Kairo bazárjait, Bombay boltjait, Jokohama vásárát... Hazatérve önérzettel mutatva és műtárgyaknak nevezve — a «tourista izlés» számára gyárilag készült értéktelen tarkaságot.

State Governement House az ausztráliai gazdag otthonnak mintája. A kormányzó maga a drágaságokkal terhelt állványokat egyszerű ernyőkkel rejtette el. A bútorokat pedig vászonhuzatokkal fedette be. Így lakható lett.

Ausztrália fényes otthonai sértőbbek az egyszerűknél. A «Bush-houset» jobban szeretem palotáinál.

Amannak megvan célja, ez céltalan.

Mentül többejt költenek, annál rosszabbra költik pénzüket. Mint gyermekek — kiknek nincs meg a kellő ismeretök. — A ház nagyobb. A bútor drágább. Néha nagyon nagy az előbbi és nagyon drága az utóbbi. De a ház és bútor jellege nem javul. Eddig nem épült se palota, se nem vásároltak műtárgyakat. Így a haladás csak a mennyiség- és nem a minőségre vonatkozik. Ruperts Wood a Clarkok, a helybeli nábob család birtoka erre nézve a legjobb példa. A telek — kiterjedtsége mellett is csak kert és nem park. Az épület mind a mellett, hogy méretei túlzottak, villa és nem kastély.

Így van a berendezéssel is — bolti tárgyak és nem gyűjtemény.

Amerika e téren összes tévelygése mellett is elől jár. Már Chicagóban is van «boiserie»-vel fedett boudoir, márványcarnok, gobelinkárpit, aubusson szőnyeg, bronz óra, sőt jó képek és szobrok is.

De ha «a ház» még nem vált «palotává» — a háztartás még kezdetlegesebb fokon maradt. Az átlagos középosztály egy cselédet tart. A jobbmódúak egy szobaleánnyal toldják meg a számot. Olyan ház, a hol több szolgál van kettőnél, kivételes. Inasok ismeretlenek. Úgy a komor-

nyik is hiányzik. Az angol értelemben nagy szolgaszemélyzet és *servant hall* nincs. Cselédsereg a hazai értelemben ösmeretlen. Csak annyit alkalmaznak, a mennyi elkerülhetlenül szükséges. És dolgozik mindenki saját maga. Nincs *nursery*, gyermekszoba sem. Legalább nem a régi felfogás értelmében. A gazdagabb házak gyermekei is szabadon érintkeznek a felnőttekkel. Nyitva áll számokra az egész ház. Nincs külön személyzet és lakosztály, órarend vagy étkezési szabályzat berendezve.

Gazdag otthont sokat ismertem, de úri házat nem láttam. A megszámlálhatlan paplakról, melyek vendége voltam, azt mondhatom, hogy jobbak, nagyobbak, kényelmesebbek, mint az öreg világban.

Mindenikben van több háló-, fürdő-, vendégszoba és ebédlő. A gazdasszony reggel és délben bőségesen talál felhust, főzeléket, tésztát; este kenyeret, vaját és theát.

A ház berendezése és életmódja kétségtelenül magasabb fokon áll, mint annak lakosa saját otthonában szokva volt.

A ki Irország düledező, zsuppal fedett napszámos gúnyhóit látta, és ismeri a lakók egyszerű, majdnem kizárólag főtt burgonyából álló táplálékát, annak a különbség még jobban feltűnik.

A püspökök és érsekek palotái — mert mindannyit *palacennak* nevezik — aránylag szegényebbek. Sokszor épen nem jobbak a megye nagyobb plébániáinál. Mindössze egykét szobával tágasabbak, az átutazó papság számára fentartva, egyébként változatlanul azonosak. Berendezés, életmód sem jobb. A gazdasszony mellett egy kézileány; ez az összes fényezés. Lovakat, kocsit, ritkán tartanak, míg a plébánosoknak majdnem kivétel nélkül jó istállóik vannak.

De egyáltalában azt vettem észre minden tekintetben, hogy a plébános a püspöknél nagyobb úr.

És azt mondhatnám: a társadalomban minden hivatási terén: az alkalmazott több előnyben részesül, jobban él és nagyobb szabadságot élvez főnökénél.

Ausztrália a napszámos, a munkásosztály paradicsoma. Ez az osztály határozza meg a munka rendjét, idejét, árát, hozza a törvényeket, kormányoz, uralkodik.

Ha a felső osztály otthonai nem elégitettek ki, a munkásház felette volt minden várakozásomnak.

A legkisebb is több szobára van osztva. Mindannyinak van nappalija. A fürdő sem kivételes. Bútorzata valamennyinek rendes. És a zongora, mint fővagy, a legtöbbször el is van érve.

Tapasztalatomat e mondatban vonhatnám össze. Ausztrália munkásházai megannyi kis paloták és palotái megannyi nagy munkásházak.

XI.

A telepítvényesek.

Az első telepedők fegyenczek voltak. Utánok szerencsevadászok, kalandorok érkeztek. Később jöttek a vagyontalan kivándorlók és munkások.

Mindez ismert történelmi tény. És mégis mindenki elfeledte, vagy úgy tesz, mintha elfeledte volna. Lord Beauchamp, ki mint N. S. W. kormányzója egy ízben bókalkájában felemlítette azt, magára vonta a nép haragját örökre.

Azt találom tulajdonképen, kár ezen struczszerű rejtegetőzés. Ellenkezőleg, ha volna bátorságuk az alacsony kiinduló pontra és nehéz kezdetre visszaemlékezni, haladásukat csak jobban elismernénk, sikereiket őszintebben csodálnánk.

Igy vagyunk Ausztrália mai családi viszonyaival is, tekintetbe véve az atyák, vagy ha voltak, a nagyatyák hol kezdtek, lehetetlen nem ismerni el, hogy sokra vitték.

De ismét, ha hazai színvonalat vonunk, az általános állapot nem elégíthet ki.

Család a régi értelemben nincs. A családi kötelekek lazák, családi érzések hézagosak.

A rab baltával a vállán az őserdőbe indult. Kiirtott, a mennyit ereje engedte, a talajt felszántotta és bevetette. Szomszédja a bevándorló. Vagyontalan és igényei nincsenek. Lakása ponyva sátor. Bútorzata egy pár pokrócz. Felszerelése egy bicska, pár csupor és pár bádog edény. A «bushman» mai napig így él. Sőt vannak önkéntes, hogy úgy mondjam, műkedvelők is, kik az élet több hónapját szívesen töltik ilyen Robinson Crusoe-szerű vad állapotban.

Ha nagyon hideg volt, a ponyvát deszkával helyettesítették. A tetőre galyakat, leveleket hánytak és kész lett a

ház. De a háziasszony sokáig hiányzott. A korai úttörők, mint katonák, tábori életet folytattak.

Az első feleségnek nem lehettek nagy követelései.

Tudta jól, mi várja. Szembe szállt az esélyekkel. Ha voltak gyermekek, felnőttek a körülmények szerint. A ki tehetette, haza küldötte őket a rokonokhoz nevelésre. Ez volt az első állomás. Ilyen volt Ausztrália kezdete. Erőszak, munka, kitartás alkotta. Vad, kalandos gyarmatéletből fejlődött.

Mindezt tekintetbe véve, méltán csodálhatjuk a mai családi és társadalmi viszonyokat. A szorgalom és igyekezet a két fő helybeli erény. Senki sem henyél. A munka felosztása otthon, mint a társadalomban csodákat művelt.

A háziasszony a napot konyhájában kezdi. Aztán a belső után néz. Sok polgári családban mai napig minden egyes tag maga takarítja szobáját. Később a háztartás könyveit rendezi, levelezését végzi. Reggel 7-től 2-ig megszokott munkát végzik. Ha csak teheti, délutánját szabadnak óhajtja. Átöltözik. Átváltozik. Ez új kiadásban bemegy a városba vásárolni, látogatni, vagy a különböző női társulatokat, egyleteket keresi fel.

De vannak sokan, kiknek nincs minderre érkezése. Még csak házat sem tarthatnak. Üzletekben, hivatalokban keresik kenyerüket. Mások gépirók és magántitkárok. Ezek az úgynevezett «Boarding-house»-okban laknak. És ilyen közös otthonok utcaszámra emelkednek egymás mellett.

Rendesen egyemeletes verandás, erkélyes épületek. A külső barátságos. Az utca felül csinos kis kert terül. Az ablakokban virágok állanak, mindazt megtaláljuk, mi a járókelők figyelmét felkelti, kellemes benyomást tesz és mi a benlakókkal némileg feledteti az otthon hiányát.

A férfiak reggeli után azonnal eltűnnek a szinről. Csak estefelé térnek ismét haza. Valamennyi kivétel nélkül. «They go to the office», hivatalba mennek. A kifejezés tág értelmű, lehet a miniszterelnökség vagy egy szatócs üzlete. Mellékes.

Ide csak annyi tartozik, hogy reggeli után pipára gyújt, kezébe veszi kézi táskáját, és vasuton, kerékpáron, vagy gyalog nekiindul a városba. A vasuton közlekedik a

legtöbb. 8-tól 9-ig minden külvárosi vonat zsufolva van férfakkal. Koruk különböző. De más nem. Mind ugyanazon társadalmi réteg tagja. Legalább annak látszik lenni. A külső egyforma. Egyforma az öltözete. Hasonló a modora. Ugyanaz a járás és mozdulatok. És mindannyi hasonló hosszúkás táskát visz kezében. Mintha valamennyi egy házban született volna, egy helyről jönne, ugyanazon hivatalba sietne, és egy munka várna az összes hemzsegő, a város felé tóduló tömegre. Ha belsejüket vizsgálnánk, lehet hogy a hasonlat nem lenne kevésbé meglepő. Gondolatolvasó megannyi számokat és nullákat látna agyvelejök rostjaira írva.

Nullák, kisebb-nagyobb csoportokban.

A gondolatolvasónál és phrenolognál csak a zsebmetsző adhatna jobb felvilágosítást. A kis hosszúkás táskák oldalát felhasítva, melyek külseje olyan aprólékosan utánozza a szomszédét, mint tulajdonosa, és valamennyi úgy néz ki, mintha az ország ügyei dagasztanák. De míg az egyik százezreket érő «cheque»-ekkel van tele, a másikban rövidárú minták szorulnak jó barátságban a légmentes dohányzacskó, két sandwich és egy whiskys üveghez.

Hogy mindezek az emberek hová oszoltak, mint töltötték a napot, mit végeztek, ki tudná megmondani? Nem tartozik a külvilág számára. Még a családra sem.

Ebédre haza tér mind, mint a fecske fészkébe. Félhától félhétig a vonatok épen úgy túl vannak tömve, mint reggel voltak. Ugyanazon alakok utaznak vissza. A pipa is szájokban van, mintha reggel óta ki sem vették volna. Még a krajezáros ujságot is olyan gépiesen tartják és lelkiismeretesen olvassák, mint reggel tették volt. Az összes különbség, hogy a lap czime felett öreg betűkkel e felirat látható: «Evening edition.» Esti kiadás.

Estebédre hazatér mindenki. A gyermekek is. Ők is távol voltak, mint a szülők. Alig két-három éves porontyok óvodákban, gyermekkertekben töltik a napot. Otthon nem ér reá senki utánuk nézni, velök foglalkozni.

A szegény gyermekek járnak legrosszabbul a családban. Nincs otthonuk. A szülők nem érnek reá őket gondozni, nevelni. Dajkák, nevelőnők tartása túlköltséges. Még ha telik is, az összeget inkább másra költik. Az apróságot

így különféle intézetekre bizzák. A legtöbb gyermek alig van szüleinél. Testvéreit sem sokszor látja, először, mert más-más osztály tanulói, másodsor, mert sokszor különböző iskolába járnak. A családi összetartás így mindjobban meglazul és gyakran megszűnik egészen.

Az ebédlő asztalánál végre együtt látjuk a ház népét. Sőt mi több, valamennyi kifejtí saját álláspontját. A ház urától a gyermekkert látogatójáig mindeniknek megvan a maga szava, akarata és joga. Jaj annak, ki azt meg merné rövidíteni.

A jogkör világosan van körülírva. Így az egyetértés nincs zavarva. Csak olyan aprólékossággal van a cselédek munkaköre papirra jegyezve. Az arcok váltakoznak, de a munka elvégzése nem. A tulajdonosok, gyermekek, szolgák órarendje a perczekig pontosan van megszabva. Mindenki ugyanazon órában kel fel, a cseléd félhétkor, ura hétkor. A tejárus, pék, mészáros egymásután csengetnek, ma mint tegnap. Reggelire mindenki együtt érkezik, nemcsak a házban, de az egész városban, a gyarmat egész területén, mondjuk a birodalom határáig.

Egyforma a thea és egyformán gyul ki a pipa utána. Így telik el a huszonnégy óra. Meghatározott részletekben, kiosztott időrend és előirt munkakör keretében.

A rendszer bámulatos. És a sablon tovább megy; reáüti kinyomatát az egyénekre.

Az ebédlőasztal társalgását hallgatva, meglep a conventio. Az eltérés legfeljebb csak a gyermeknél nyilatkozik, kik nemcsak részt vesznek az általános beszélgetésben, de erős érveléssel felelnek szüleiknek. Szerencsére nincs idő vitára. Még kevesebb eszme-futtatásokra. Mindenik siet saját dolga után. Fut. egyéni érdekeit kergetni. Nem annyira együtt élni, mint inkább egymás mellett élni hagyni a jelszó. Az érzés kötelékeit az érdek közössége váltja fel. Ragaszkodás helyett összetartást találunk. A szeretetet rendszer pótolja. Rendszer, mely tökéletes, mint egy gépezet. Ki van számítva hatása, mint az óramű kerekeinek járása. És annak alkalmi értéke, haszna be van bizonyítva szám-tani pontossággal.

Csak teljesen kifejlett családi viszonyok mellett lehetséges magasabb fokú társadalmi élet. Ausztráliában, mint látjuk, a család megalapítása elemi nehézségekkel járt; föld-

rajzi, éghajlati, erkölcsi akadályok egyaránt gátolták a kialakulást.

A száműzött fegyenczek és vagyontalan kivándorlók nem sok biztosítékot nyújtanak a család emelésére és a társadalom fejlesztésére nézve. A vadon, őserdő, ismeretlen terület kétséges viszonyai alig nyújthatnak kezdetben kecsesítő reményt állandó otthon megalapításához.

A megélhetés és vagyon szerzése, mi végre is a főczél, az előharczosok táborában inkább csak hátrányt, mint előnyt lát egy számos tagu családban.

Ha az első körülmények a házaselet ellenzői voltak, a későbbiek sem jöttek segélyére. A fokozott munka, lázas kereskedelem, gyors közlekedés, hatványozott élet, mind a családi kötelek és otthon gyengítésére történt. A társadalmi élet ez állapotoknak megfelelő. Társadalom a régi értelemben nincs, mint a miképen hiányzik a szó szorosabb értelmében a család fogalma is.

Jóllehet a vagyonos elem az ó világ társadalmi formáit, szokásait aprólékosan igyekszik utánozni, de az mindössze üres külsőség, mondva csinált színjáték.

Nagy városaik fogadásai, ünnepélyei, velem mindig a gyermekszobák vasárnap délutáni «Házasdi»- és «Látogatósi»-ját juttatták eszembe. Olyanfélék azok, mint a midőn a gyermekek szülei ruháit öltik fel és a szoba egyik sarkából a másikba mennek látogatást tenni.

A komoly igyekezet, a melylyel e bohó játékot üzik, egyforma itt a nagyok között, mint nálunk a kicsinyeknél. A komikum csaknem patheticus. És egyforma a naiv önzetük is, melylyel a nézőket lesujtják.

A hosszú idő alatt voltam sok ház vendége. Kisebbség nagyobb fogadásokon láttam sok vendégséget, gazdagon díszített helyiségeket, tarkán öltözött vendégsereget. Egyszóval társaságot sokszor, de társadalmat soha. Hiányoznak mindenekelőtt az alapérzések, melyre a társadalom mint szervezet építve van. És nélkülözik azon életfeltételeket, melyek között kellőleg és előnyösen fejlődhet az ki.

Az otthon megszünése, a család tagjainak egymástóli függetlensége eleve kizárják a melegebb és virágzóbb társadalmi életet.

A legtöbb ház asszonya azt a benyomást kelti, mintha

egy pár percczel érkezett volna csak vendégei előtt. A nagy házakban e körülmény még feltűnőbb. Az úrnőt vendégeitől megkülönböztetni alig lehet. Szokatlanul, feszélyezve érzi magát saját lakásán. Ez az érzés átruházódik a társaságra. Szórakozásból unalom válik. A mire mindenki hetekkel előre vágyódott, örül, hogy véget ért.

Pedig felajánlottak mindent. Nem kimélték semmi fáradtságot. Meg volt a legaprólékosabb kellék: fényes lakosztály, bőséges eledel, jó zene, gazdag ruhák, illatos virágdísz. Minden, a mi megvásárolható. Minden, mit pénz adhat. De pénz nem adhat mindent. És mit pénz nem adhat, az hiányzik.

Hiányzik az érzés, mely társadalmat alkot.

Hiányzik a kedély, mely a társadalmat fentartja.

Hiányzik a szellem, mely a társadalmat élvezetessé teszi.

Érzés, kedély és szellem nélkül emberi gyülekezet merő tömeg.

Ausztrália társadalmi érintkezése feszes, erőltetett, fárasztó. A ház vendéglátás alkalmával fel van forgatva. Nincs fogadásokra berendezve; úgy alakítják át az estére. Az ebédlő asztal túlterhelt. Disze és felszerelése ki van kölcsönözve. Az étlap túlhosszú. Azonnal látjuk, hogy a szomszéd étcsarnokban főzték. Bérelt szolgák hordják fel. A háziasszony tükön látszik ülni. Tekintete mereven a tálakra van szegezve. Figyelmét teljesen az ebéd lefolyása köti le.

A *præoccupatio* átruházódik a vendégseregére is; ki szomszédját figyeli meg, ki saját magával van elfoglalva. Mintha mindenki többnek szeretne látszani, mint a másik. A mesterkéltség a végletekig van fokozva. És az ünnepély átalános kimerülés közt ér véget.

Szinte azt kérdezzük, a jó háziak élvezték-e estélyöket és szereztek-e élvezetet vendégeiknek?

Nem lett volna egyszerűbb a ház felforgatása, ételek hordása, evőeszközök kikölcsönzése és szolgák bérbefogadása helyett egyszerűen a szomszéd étteremben adni a lakomát?

A háziasszony nyugodtabban töltötte volna az estét és nem állt volna hosszas félelmeket ki, hogy szőnyegét leöntik valami mártással. A vendégek is természetesebben mozogtak volna egy «semleges» területen, a hol a következő héten ők is viszonzhatják a szivességet.

Végre is, miután mindenki tudta, hol főtt, és mibe került a teríték: a fáradtság alig érdemelte meg a kis örömet, melyet a társasági ujság *At home* rovata közöl majd az estélyről. Annál kevésbé, mert a rovat írója mindig felette indiskrét és következetesen azt közli, a mit a jó háziak szerettek volna elhallgatni.

Mindezt ismerve, nem csodálkozhatunk, hogy Ausztrália «házi mulatságai» először is ritkák, másodsor, hogy soha sem háziak.

A ház nem lévén kellőleg felszerelve, a hétköznapi élet és ünnepélyek közötti különbség túl nagy lévén, természetesen, hogy vendégséget szivesebben adnának vendéglőkben, csarnokokban vagy clubokban.

Így rendesen nem adnak semmit, mert nem merik azt kínálni, a mijök van.

Nem mernek egyszerűek és nem mernek természetesekek lenni. A veszély túl nagy, hogy az egyszerűség póriás, a természetesség durvasággá fajulna.

A kiinduló pont nagyon alacsony volt. És ezt sohasem szabad felednünk. Még kevésbé, hogy annak nagyon rövid ideje mult. A visszaesés az eredeti állapotok közé annál könnyebb, mert a nevelés nagyon keveset tesz eddig az érzések és lélek finomítására.

Nem a közoktatásról akarok beszélni, az iskolákban eleget tanítanak, hanem a köznevelésről, mely teljesen hiányzik.

Mint fentebb láttuk, a családról lévén szó, a gyermekeket tulajdonképen senki sem neveli. A szülők nem érnek reá. Nevelőkre nem telik. Menházakba, iskolákba küldik őket. Egyikben egészségökre ügyelnek, a másokban ismereteket nyerne; az egyik testöket, a másik értelmöket fejlesztí. De jellemök, hajlamaik, lelkök parlagon marad.

Az anyaország, Anglia nyilvános iskolái ha nem is foglaloznak részletesen az egyes tanulóval, de szervezetök, életök olyan, hogy a fiatalság a folytonos egymásköztí érintkezés által fejlődik. A collégium communitás is egyszerűsmind, hol minden tag saját magának szerzi meg állását. Eton- vagy Harrowban csak a közelismerés nyujthat előnyt. Csak a kitünés, az erény adhat elsőséget.

Az iskola ilyen körülmények között egyszerűsmind az élet iskolája. A gyarmaton ez az előny hiányzik. A tanuló

a collegiumot nem tekinti egyszersmind világának is. Dolgát elvégezve, az ajtót maga után betéve, a tömegbe olvad.

Csiszolódni nem nyílik alkalma. Az érintkezés módjait a társaival nem kell tanulmányozni. Nincs szüksége, hogy kellemessé tegye modorát, vagy kedvelté személyiségét.

Lényének gyengédebb fele béna marad. «The gentle side» lelkülete nem fejlődhet ki. Finoman érző emberré, «gentleman»-né nem nőhet. Természete a régi. őseréje az első foglalóé. Szenvedélye a feyenczeket juttatja eszünkbe. Szorgalma a munkás nagyatyáké.

A vérmérséklet változatlan. Csak lüktetése van elfedve ünneplő köntössel. Egyénisége elemi. Az ember a régi. Erős, vad és szenvedélyes. Elemében akkor érzi magát, ha alkalmat nyer ős tulajdonait gyakorolni. Küzd és harczol, ha módját találja az üzlet, a politikai élet terén, vagy az őserdő vadonjában. Fékezhetlen bármi téren, ha egyszer célpontját kitüzi.

Munkakört egyéni természetének megfelelőt alkotott. Hatásterét hajlamai szerint tervezte. Életét saját fogalmai értelmében rendezte be. Szórakozásai izlését elégítik ki.

Mindenekfelett azt óhajtja, hogy őseréjét gyakorolhassa. Csakúgy fáradhasson munkában, mint a sport különféle nemeinél. Hogy vadsága kitorhessen, hogy üthessen, pusztithasson büntetlenül. És végre, hogy alkalma legyen a legmerészebb szerencsejátékra, fogadásokra, ezt szereti. A mi izmait, idegeit, vagy vérét zavarja fel, ami izgat és fáraszt, csak azért lelkesül.

Mindezt előre bocsátva érthetjük meg, hogy Ausztrália olyan sok jó labdadobót és rúgót adott a világnak. Hogy versenylovai és lovasai világhírűek és hogy testi ereje, bátorsága közmondásos.

Ugyanezek a megjegyzések magyaráznák meg a legvilágosabban, miért nem fejlődött ki mai napig társadalma. Miért nincs mind ez ideig se irodalma, se szellemi élete. Hogy miért nincsenek kedélyes otthonai, miért hiányzanak az élet finomultabb társadalmi formái.

The gentle side of life, az élet gyengédebb fele ezért nem fejlődhet ki.

XII.

A szórakozások.

Ausztrália szórakozásai, szellemi és testiekre oszthatók.

A két főcsoport ismét alosztályokra válik.

Az első vagy szellemi időtöltések közt a dráma, zene említendők első helyen. Képzőművészet, irodalom, dilettantismus csak másodsorban jönnek tekintetbe.

A gyarmat múltját ismerve és keletkezésének, fejlődésének tényezőit tekintetbe véve, e téren nem várhatunk sokat. A faj maga, az angolszász mindenekfelett munkás, szorgalmas, kitartó, az élet alkalmi oldalát ismeri és aknázza ki. De elvont gondolatok hidegen hagyják. Eszményi élet előtte értéktelen. Se nem költő, se nem zenész, se nem művész természeténél fogva. A szellem és képzelet alkotásai csak nevelés, művelődés termékei. Az utolsó toscan nagy római czégfestőnek több művészi temperamentuma van a legtöbb londoni akadémiusénál. És Santa-Lucia partján a lazzaroni több kifejezéssel, lélekkel énekel a Covent-garden művészeinél.

Az angol artistikus temperamentum kivételes kisebbség. És még azok között se a legértékesebbek foglalják el a közelismerés polczait.

Angolszász gyarmaton a helyzet még kedvezőtlenebb. A szellemi szórakozást kereső elem mint olyan hiányzik. Ha akad művész, az kivételes egyén.

A hiányt bizonyynyal érzik. Szeretnék is azt pótolni. Erre mutat az igyekezet, nagyszámu műintézeteket, akadémiákat, conservatoriumokat alapítani.

Sőt tovább mennek és egyszerű bush városok büszkén írják olvasóköreik homlokzatára: «Art-Gallery», noha a műélvezet a képeslapokra, pár színnyomatra és egy phonographra szorítkozik. Ez intézmények, kezdetlegességök mellett is népszerűek, mert a napilap érdeklí valamennyit, az olajnyomatot valószínűleg jobban csodálják egy műremeknél. És a zenélőláda utczai dalait mindannyian karban énekelhetik. Mindez színvonalukon áll. A mit kifogásolok, az legfeljebb a felirat. «The Art Gallery», műcsarnok elnevezése talán mégis túlzott igényű.

Ez őszinte, bár naiv műpártolók mellett vannak az

ámítók. Amitják társaikat és ámítják önmagukat. Elmennek a színházba, ha Shakespeare műve vagy más komoly dráma van a műsoron. A classikus hangversenyekről sem hiányoznak és kötelességüknek tartják, minden akadémiai és egyetemi felolvasáson jelen lenni. A társaság fele rendszerint szundi-kál és valamennyi ásítózik.

A színházat szeretik, de csak a könnyebb előadásokat. Operette és bohózat a legnépszerűbb, utána a látványosságok következnek. Shakespeare is teleházat csak a komikus elem túlzásaival, valamint a kiállítás és ruhatár gazdagságával képes elérni.

Az irodalmi érték iránt érzéketlenek.

Olvasni nem ér reá senki. És ha vasuton vagy clubban könyvet vesz kezébe, rendesen férczmű. Kalandos történet. Hajmeresztő cselszövény. Megannyi váratlan megoldás. A szöveg leköti a figyelmet, betölti az időt. A cél-nak megfelel. És elégedve adják meg az írónak a legmagasabb elismerést.

«It was a good story.» Jó mese volt. Többet pedig nem kívánnak. Mint látjuk, a gyermekszobában vagyunk. Irodalmi izlésök bölcsőkorát éli.

A képzőművészetek terén nem haladtak tovább. Képeket, szobrokat ugyan vásárolnak; de csak úgy, a mint vásárolnak tükröket és állványokat lakásaik berendezésére. Művészi értékről fogalmuk sincs. Legfeljebb ha a faragás nagyon czifra, mondják csodálattal, minő fáradságos munka. És ha egy képen minden fűszál meg van festve: «How very natural like a photo». Csak olyan természetes akár egy fénykép -- a legnagyobb dicséret.

Képtáraikban a legsodálatosabb zürzavarban láttam mázolványokat jó képekkel összekeverve.

A merőn intellectualis társalgás természetesen szinte hiányzik teljesen. És az intim ebédek, vagy szellemes eszmefuttatások ismeretlenek.

A zene talál talán a legőszintébb visszhangra az összes művészetek között. A zongora a középiskolai tanrend egyik főtárgya. Zongorázni tanul mindenki. És az mintegy a műveltség criteriuma. A ki zongorázik, művelt számba megy. Csoda-e, hogy kalimpál egy-két darabot a legtöbb. És zongorája van még annak is, ki soha sem érinti. A hegedű és

hárfa is eléggé népszerű. Sőt az iskolák egész jó zenekarokkal bírnak. De az ének és a zongora foglalják el az első helyet. Ha minden tíz tanulóból nyolcz tanul zongorázni, énekleckét vesz hosszabb rövidebb ideig mind a tíz. Elkezdik első dalaikat a gyermekkertben dudolni. Hamarabb tanulnak énekelni, mint olvasni.

Aztán később folytatják sokan, mert divat, mások pedig abban a reményben, hogy világhírű csillagokká válnak.

Az utolsó negyed században Ausztrália pár kivételes hangot adott a nagy világnak. Napjaink első sopranója, M. Melba Melbourneból származik. A. Crossley, A. Cassels, stb. mind innen kerültek. Egyszerű iskolai előadásokon nagyon sok szép, üde, erőteljes organumot hallottam. Bizonyos fokig az éghajlat gyakorol jó hatást a hangszálakra. Sokan a szabad ég alatti életben keresik az okot. De én azt hiszem, még jobban azon körülmény járul közre, hogy a hangszálaknak a bölesőtől kezdve szabad tere nyílik az edzésre — gyakorlatra.

Gyermekek sírnak, ordítanak óra hosszat, a nélkül, hogy bárki fáradságot venne, őket elcsitítani. Ha megtanultak beszélni, csacsognak kedvök szerint és megróni érte sohasem fogják. A társalgás, a mint nőnek, csak nagyobb hanggal folyik és figyelmeztetni senkinek sem jut eszébe, hogy nem süket.

Hangosabb beszédet, mint a gyarmatokon sohasem hallottam. Hozzájuk legközelebb Olaszország áll, az énekesek országa.

Az ó-világban, kivált Angliában — a hangot — mint durva öserőt elítélik. A gyermekek mást sem hallanak, mint «ne lármázz». Ne kiabálj, halkabban beszélj, világszerte a fiatalságnak adott tanács. Később mentől jobb társaságba kerül, annál halkabban beszél. Hogy úgy mondjam, tompítót helyezünk mindannyian a hangszálainkra. Csoda-e, hogy teljes erejű organum csak kivételes esetben fejlődhet ki. A jó hang mind nagyobb ritkaság.

A zene művészi foka alacsony mindenfelé. Úgynevezett szalondarabok, vig operák és könnyű balladák, dalok a népszerűek.

Az előadás sokszor csillogó, néha értelmes és kivételesen művészi. Legjobban azt látszanak megérteni, a mi

érzékeikhez szól. És talán épen mert a zene mindenekfelett érzéki, legnépszerűbb, legáltalánosabb az összes művészetek között.

Fiatal népnél, elemi viszonyok között, kezdetleges társadalomban az még jobban érthető.

De ha Ausztrália szellemi élvezetei gyérek, fogyatékosak, annál változatosabb módon és alakban talál testi szórakozást.

XIII.

A sportok.

Nevezzük egyszóval az állati élet összes gyakorlatait, kedvteléseit «sportnak». A kifejezés értelme tág. Magában foglal sok válfajat. A pingpongtól a steeple chasig könnyen felsorolhatunk nem kevesebb mint száz különféle nemét.

A lapda maga megszámlálhatlan változatot ad. A szerrint, a mint a szabályokat felállítják és kézzel dobják, lábbal rugják, vagy ütővel verik, más és más nevet kap. És más és más nemű ügyességet kíván.

Ausztrália fiai mindannyi válfajban jók. Sokban mesterek. Így cricketjátékosai világhirre tettek szert. És több ízben megverték az ó világrész mérkőzőit. Utána jő a Football, Tennis, Lown-Tennis, Hocky, La Crosse, Golf, Baiseball, Bowling és ki tudná elszámolni a sok alosztályt.

Valamennyinek természete azonos. Mindannyi fárasztó, edző. Alkalmat ad a physikai erő érvényülésére. A legjobb mód a városi élet közepett elzsibbadt izmok edzésére. Szalad, birkózik százezrével Ausztrália minden fia szombat délutánonként. Mert mint a munkának, úgy a szórakozásoknak is megvan az órája és napja szabva.

A vasárnap a léleké, a nyugalomé. A szombat délután a testé, a fáradságé.

Utazhatunk a világrész egyik oldalától a másikig. Minden legkisebb község mentén találunk egy játék-teret. És szombat délután mindannyi tömve van.

A fővárosokban nagyobb döntő mérkőzések alkalmával megesik, hogy husz-harminc ezer néző verődik össze. A nemzetközi *Matchok* országos ünnepély színét kapják. És az utolsó angol-ausztráliai cricket nézőközönsége a százezret meghaladta.

A legnagyobb tömeget azonban a lóversenyek vonzák. A lószereket a nép mint örökséget hozta magával őshazájából.

Alig telepedett le, tenyésztani kezdett. Méneseket alapított. A mérkőzés, a verseny, természetes következménye.

Szórakozás és kenyérkereset egyesülése emelte Buffon barátját az új világrészben ilyen kivételes helyre. A városban is van a legtöbb lakosnak legalább egy lova. Vidéken természetesen mindenkinek. Ló az egyedüli közlekedési eszköz sok helyen. A gyermekek lóháton koczognak a gyakran pár mérföldre fekvő iskolába. Lóháton jő a tanítónő is. Lóháton mennek a szomszédba és lóháton küldi a boltos áruját a vevői házához. Minden porta előtt van pár pózna, a hová oda kötheti az érkező nyergesét. Máshol vendégfél-szerek állnak rendelkezésre.

Egy helybeli és jellemzetes közmondás azt mondja: A *bushman* elmegy egy mértföldnyire legelő lováért, hogy egy pár lépésre fekvő látogatást tegyen.

A lónevelés és lóverseny, hogy a mai jelentőségét elérje, két körülményben találja magyarázatát: 1. Élvezetes. 2. Jövedelmező. Az előző a második indító ok nélkül hamar megszűnt volna. A másodikat az első körülmény csak jobban elősegítette.

Az angol-szász ritkán enged meg magának haszontalan időtöltést. Még szórakozásait is csak úgy szereti, ha azok haszonnal járnak.

Lapda játékaik jók az egészségének. Sokszor megtakarítják az orvosi számlát. Költségek semmi és ezenkívül az illető játékost edzi, erősíti, gyorsá teszi. Mind ennek előnyei kiterjednek életpályájára is.

Játékot egyszerűen játékért soha sem folytat; igazi érdekét és értékét szórakozásainak is az utógondolata teszi.

Hogy egy sport népszerűvé tegyen, hogy a nép szokásaihoz ékelje magát és hogy, úgy mondjam, a nép vérebe legyen oltva, szükséges, hogy a nemzet sark és elemi tulajdonaiban találjon visszhangra.

Ha ma a lóverseny Ausztrália legnépszerűbb szórakozása, oka: 1. mert physikai tevékenységet igényel; 2. mert izgató, az idegekhez szól; 3. és végre kilátást nyújt nyereségre.

A lótenyésztés és nemesítés kérdése mindjobban kivesz a turfról, a legtöbb esetben egyáltalában alig jó tekintetbe.

A lovak mindössze számok. Összegeket képviselnek. Módot nyujtanak fogadni, nyerészkedni.

A «cup race», az arany serleg küzdelme leírhatlan. A tömeg kora reggeltől kezdve özönlik a mezőny irányába. Mikor végre megkondul a nyergelést jelző harang, százezrek hullámszerűen a pázsiton és a környék dombjait fekete ember-sereg lepi el. Ott van az egész város, és érdekelve van nem csak Ausztrália, de Tasmania és New-Zeeland is.

A totalisateur bodéit fékezhetlen rohamok ostromolják. Bookmakerek seregesen kínálják tételeiket. Kiabál, lármáz mind. Egyik a másikat igyekszik túl ordítani. Zaj, tolongás, izgalom. Pénz csörög. Chequek ropognak. Hiteleket irnak alá. Tőzsde foly a szabad ég alatt.

Lovat mindekkoráig nem lehetett megpillantani. És valószínűleg a közönség nagyobb része haza fog térni, a nélkül, hogy a lóversenyt látta volna. De az mintha mellékes lenne, az eredményt úgyis megtudja. Kihirdetik azonnal.

Egy pillanatnyi néma csend. Aztán egy fehér táblára írt fekete szám tudatja a szerencsés elsőt.

Utána kitör a vihar. A nép mint ár hömpölyög. Sokan lobogtatják keszkenőiket, integetnek kalapjaikkal, mások szitkokat szórnak, átkozódnak. A nyertes és vesztes fél egyformán tombol fékeveszetten.

A napot mindkét rész a pohár mellett fejezi be. Ki örömeiben koccintja az áldomást, ki bujában üríti poharát. De iszik mind és le is iszsza magát a legtöbb.

Igy ér véget az ország nemzeti ünnepe.

A játék és ital a szórakozások lealacsonyítója, megölője. Sőt mondhatnám, a játék és ital a gyarmatelet két fő bűne.

A nyerészkedés második természete e népnek. Nyerni jött az új világba megélhetését, nyerni vagyonát. Nyerészkedéssel fűszerezi szabad óráit.

A gyermek mielőtt iskolába jár, pennyt, fillért kér és a helyett, hogy édességet venne, megtanulja azt úgy dobni, forgatni, hogy mentől rövidebb idő alatt megnyerje a társai tulajdonát is.

A szülők még csak meg sem róvják érte. «Mindössze egy

penny». Csak a kockáztatott összeg értékét tekintik. Az erkölcsi horderőt nem látszanak észrevenni.

Később az iskolában hamarabb tanulnak meg kártyázni, mint olvasni. Szünórák alatt nyíltan ütik a tromfot. Mire felnőnek, mesterekké válnak. A bevételek rovatában üres tér van hagyva a reményelt nyereségek felszámolására. Ha pedig a sors úgy hozza, hogy a kiadások lajstroma szaporodik meg, csak egy okkal több a játékot folytatni az egyensúly helyreállításának reményében.

Csoda-e, ha játszanak mindig és minden körülmények között. A titokzatos kézi táskában, melyről fentebb tettem említést, rendszeren egy játszma kártya is található. Legyen érkezés és egy-két czimborá, megkezdődik a keverés kocsin, vasuton, vagy hajón egyaránt

A hol pedig nem kártyázhat a közönség, ottan fogad. Fogad tehát minden körülmények között. Aztán fogadnak minden lehető s lehetetlen esélyekre. Az időjárásra, utazás tartamára, a hajó vagy vasuttól megfutott mérföldek számára. Fogadnak mindenre.

A sport természetesen kiaknázzhatlan alkalmat nyújt a fogadásokra. De nemcsak a lóversenyteret aknázzák ki e célra, de a cricket és football-mérkőzéseket hasonlóképen.

Nincs nagyobb játék, melynél a közönség ne lenne érdekelve, sokszor magasabb összegekig. A szombat délutánonként eljátszott pénzt összeszámítva, valószínűleg a kétszeresét adná a hét keresetével összehasonlítva.

De mint nyílt titok megesik, hogy a játékosok magok helyeztek magasabb összegeket saját sikerök mellett, vagy esetleg az ellen.

Igy a szerint játszanak, mint érdekeik kívánják. Nem ügyességök a mérvadó, de erszényök érdeke.

A nagy közönség ha észre veszi a csselfogást, felbőszülve fütyül, ordít és szitkozódik. Sőt az is megesik, hogy ámitóit megtámadja és a játék általános dulakodással végződik.

A felhevült kedélyeket a pohár whisky van hivatva lecsillapítani. Mert a pálinkás üveg fejez be minden ünnepelet és minden csete-patét. És ugyancsak a pálinkás pohár mellett kezdődik meg minden ügyvitel is és a pálinkás üveggel iszszák minden alkura az áldomást. Nem mehetünk láto-

gatóba, hogy ne hozzák be egy tálczán a pálinkás üveget. A kör és körülmény szerint változik. Néha a butykos a maga természetes mivoltában, minden szeméremérvet nélkül érkezik. Másutt szódás üveg mellé simul szerényen, vagy éppen félnken rejtőzik el a kalácsos kosár mögé. De ott van mindig, kivétel nélkül. Minden házban, és mint egy rettenetes rém, megjelen minden alkalomra a huszonnég óra minden pillanatában.

Korán erősítőnek szolgál, délelőtt proapetitorium, délután az emésztést segíti elő, vecsernyekor *pick me up* nevet visel: felüdit, este altató és mindenkor butító, sorvasztó, halálthozó.

Érdekes a különböző elnevezés és kínálási mód is. A korhely az utcán találjon boldogot, boldogtalant, nem hagy neki békét és «come in for a drink», jöjön be egy kortyra szavakkal vonja be a legközelebb eső sarki csap-székba. Van elég. Nem kell soká keresni. Minden második sarokház *Public house*, vagy mint a hogyan itten nevezik «hótel».

A veszély mind nagyobb, hogy játék és ital teszi majd tönkre nemcsak Ausztrália legegészségesebb szórakozásait, de társadalmi fejlődését egyéb tereken is örökre meg fogja bénítani.

Már ma is vannak, kik e két szomorú ok miatt nem iratkoznak be a sport-társulatokba és nem vesznek részt játékaikban. Sőt van egy egész osztály, mely a versenyek látogatását elítéli mint erkölcstelen intézményt és mely kerüli az úgynevezett «sporting», de alapjában nyereszkedő köröket. A clerk már szebb formával él és mintegy enyhítő körülményt, kivált a sodát hangsúlyozza.

«Wouldn't you have a litle whisky (halkan) and Soda (hangosabban)». A művelt polgár, clubtag, «May I offer you some reffreshissements' *Pick me up.**)

*) E szólásmódok érdekesek, mert első sorban a szótárakban nem állanak, másodsor pedig a coloniális társadalom szokásaira kitünő világot vetnek. Az ital, mint látjuk, a nép egyik átka. Az alkohol áldozatai óriási mértékben emelkednek. És a hol még mértéketlenül élnek, ottan is nélkülözhetetlennek tünik a pálinka, legfeljebb neve változik és a *Whisky, Pick me up, Reffreshments, Tonic* és *Spirits* megnevezés alatt mindenkor ugyanazon szeszt kínálják.

Honatyá, senator, bírák és egyéb az állam ügyeit és rendjét üző és intéző tagjai some reffreshiments-el kínálnak meg.

Míg a doktorok és clerus aggodalmas, gondos kifejezéssel tekintve az érkező vendégre, szánalom hangján ajánlják. You look tired; take some... spirits...

Végre a gyengéd fiatal feleség a hazatérő férjnek vagy érkező látogatónak egyforma szende hypocrisissal ismétli «you work to hard; please take some... tonique».

De a csábítók és sirének mentségére említem, ha nem kínáltak volna jó szándokból, valószínűleg értésökre adták volna vendégeik kívánságukat.

Ez óhaj kifejezésének is sok a változata. És míg a primitiv egyszerűen megnevezi a gyermeket nevéen és azt mondja «I am awfully thursty». A felsőbb osztályok csak ennyit mondanak: «I feal rather tired», ha pedig egy nő szeretne egy pohárral, legfeljebb homlokához teszi kezét és bágyadtan susogja «I am afraid; I feal a little bit faint».

Tudja mindenki, mit jelent bármelyik szólásforma, és az óhaj várakozás nélkül teljesül. A whiskys üveg kívánsat szerint tűnik fel a látszinen.

A mértéktelenség, iszákosság olyan mérveket ölt, úgy elharapózik, hogy egész társaságok alakulnak megszüntetésére. Már vannak szervezetek, a melyek tagjai sohasem izlelnek szeszes italokat. Sőt törvény által akarják megtiltatni az italméresi jogot. Félek, az eredmény az opium tilalmához lenne hasonló. A tiltó törvény daczára az áldozatok száma csak nő. Az összes különbség, hogy titokban élvezik.

A veszély mind nagyobb, hogy a sport, az alapjában véve legegészségesebb és legártalmasabb szórakozás elfajul és a test edzése, akaraterő fejlesztése helyett a legalacsonyabb szenvedélyek, mint játék és ital, eszköze leend.

XIV.

A közoktatás.

A gyarmatokon, mint az anyaországban, a közoktatás kötelező és ingyenes. Átlag véve jó és sikeres. Köznevelés azonban nincs.

A közoktatás, mint nálunk, három főcsoportra oszlik. 1. elemi, 2. közép, 3. felső iskolákat különböztetnek meg.

Az elnevezés is ugyanaz két esetben, elemi és egyetemi. A gymnasium *high school* név alatt ismeretes.

A közoktatás a kormány kezében van. A költségeket erre kivetett adó fedezi. Mint alkalmam volt tapasztalni, e módon a kiadások bőven vannak fedezve.

Az iskolaépületek kivétel nélkül a helyi viszonyoknak megfelelők. Sok esetben azok felett állanak. Számos helység legnagyobbabbnál épülete a nyilvános iskola. A fővárosokban valóságos paloták állanak. A melbournei egyetem díszcsarnoka az új világrész egyik műkincse.

A berendezés czélirányos. Kis padok, asztalok, automatikus polczok állanak a fiatalság rendelkezésére.

A felszerelés a legújabb. Az elemi iskolák képes táblái, a magyarázó ábrák mind időszerűek. A *high school* térképei, muzeumai, természettani gyűjteményei gazdagok. Sok esetben megannyi ajándék.

A tankönyvek értelmesek, világosak és a mi fő, nem túl hosszúk.

A tanítók fizetése jó, a tanároké magas. Így átlag kitünő oktató elemet biztosíthatnak. Az egyetemi székek illetéke sokszor ministeri, megesik, hogy azt felül is mulja.

Az egyetemi tanárok nagyjára Angliából jönnek mind-ekkoráig. A tanév felozslása a mienktől eltérő.

A vizsgálatok kivétel nélkül írásbeliek. A kérdések az anyaország vizsgálataiéval azonosok.

Az egyetemi szigorlatok tételei Londonból érkeznek és a kész dolgozatokat Angliába küldik vissza. A vizsgálat eredménye a központon dől el.

Az egyetem látogatói nem számosak. Csak az iratkozik be, ki orvos, ügyvéd vagy bíró akar lenni. Az egyetemi polgárság nem alkot oly kiváltságos *statust*, mint nálunk. Még csak nem is kivételes állapot, mely jogot adna «művelt» elnevezésre. Még kevésbé képesítés az élet magasabb hágcsoít elérni.

Az egyetemre az iratkozik, a kinek okvetlen szükséges és az közvetlen hasznára van.

A szükséges és hasznos, ez minden helybeli tanuló titkos ösztönzője. Szükséges, hogy állást kapjak. Hasznos, hogy állásom sikert arasson. Ebből magyarázható a tanuló szorgalma. Ismeri mind világosan tudománya értékét.

Tisztában van vele, hogy tanuló éveinek munkája befektetés, mely kamatoz egész élete folyamán. Az iskola szemeiben egyszerűen biztosító intézet. *Insurance Company*.

Azt is tudni látszik, hogy a legkisebb mulasztás pótolhatatlan marad örökre. És mint Albion méltó sarja, az első igaz kincs, melyet megtanul ismerni, az az idő értéke. És ez kétségtelenül hasznos szerzemény.

Érdekes világot vet az ausztráliai tanuló gondolkozásmódjára, hogy bármikor új tárgyat ajánljanak a tanárok, az első kérdés kivétel nélkül: «Mire nézve lesz haszonnal» és «Mi az alkalmazási értéke»? Ha meggyőződik a későbbi előnyökről, neki kezd azonnal a munkának. És tanul vizsgálata napjáig fokozódó szorgalommal.

Tanulási módja is érdekes. Nem hajol könyvei, iratai fölé órákon keresztül. Nincs reá érkezése. Szórakozni, labdázni sokkal jobban szeret, mintsem hogy a sport idejéből megrövidítéseket engedne meg. Így, a mit lehet, az előadás alatt sajátítja el. Mindenek előtt megtanul figyelni. És emódon magáévá teszi az év tananyagának nagy részét.

A mint az iskola ajtaját betette maga megett, igazán az iskolában van, nemcsak testével, hanem szellemével is. Gondolatai nem kalandoznak el. Nem szórakozott. És ez egyszerű körülményben megtaláljuk annak magyarázatát, miért végez aránylag kevés munkával nehéz anyagot az ausztráliai tanuló.

De ugyane körülményt figyelhetjük meg az élet későbbi feladatainál. Az emberek sokkal rövidebb munkaidőt alkalmaznak, mint a világ bármely népe. Hosszabb szünórákkal, több szabad délutánnal rendelkeznek és mégis meglepőbb eredményeket mutatnak fel, mint sok más nemzet. A magyarázat ugyanaz, mint az iskolában volt. Ha betette üzlete ajtaját maga megett, az üzletben volt. A siker egyik titka, hogy egyszerre csak egy dolgot végezzünk. És azt olyan gyorsan és olyan jól, a mennyire képességeink engedik. A nyilvános iskolán kívül van nyilvános convictus. A *public-schoolban* csak bejárók, a *public-collegeban* bentlakók a tanulók. Megegyik, hogy nagyobb nyilvános iskola mellett college is emelkedik. Az egyetemek körül collegek szolgálnak a vidéki fiatalságnak otthonul. Sydneyben az egyetem területén minden felekezethez van egy collegiuma.

A katolikus, anglikán, presbyterianus egyházak mind nagyszabású intézeteket építettek.

A legtöbb collegium természetesen a középiskolai fiatalság számára van berendezve. Több kényelmest, jó berendezésüt láttam, bár ha alacsonyabb színvonalon állanak is az iskoláknál.

A szervezet, vezetés, részben eltérő Anglia hasonló intézeteitől. Teljesen különbözik a collegium élete és a collegium szelleme. Mindkét tekintetben messze elmaradnak az eredeti megett.

Az elem más. Másforma otthonokból kerültek. Más volt első éveik nevelése. Más a légkör, mely övezte. És mindenekfelett más a gondolkozásmód, mely reájok nyomta kifejezését. Mint a családról beszélve említettem, az ausztráliai gyermek nem részesül az úgynevezett «nursery training»-ban. Nem foglalkozott senki sem tervszerűen, akár testi, kiváltképen nem szellemi és erkölcsi örökségét fejleszteni, idomítani.

A collegiumba mint nyers elem lép be. És mint nyers elem hagyja el évek mulva. A moralis képzés nem áll a hivatalos órarenden. A tanárok munkakörén kívül esik.

A második nagy hézag, hogy a collegium, bár közös lakás, de nem alkot közös otthont.

Az angol college-élet rendkívüli előnye, hogy a fiatalság a belépés perczétől otthont talált abban. A tanuláság közös családot alkot. Sőt a mi több, önálló társadalommá alakul. Eton, Harrow, megannyi «republika». Vagy mondjuk *Commonwealth*. Megvan saját multja, története, hagyományai. Soha le nem írt traditiók és szigorú törvények lánczolata. Mindannyinak alkotmánya van. Ki van dolgozva legapróbb rendelete. És nagy engedelmességet követel egész a gallérfelhajtás, vagy esernyőhordás jogáig. Száz felületesnek látszó szokás és divat fegyelmezi, szabályozza az életrendet. Megannyi üres és a szemléelőre nézve értelmetlen conventio.

De nem-e épen ilyen biú formák tarka mozaikja az élet is. Az «Etonboy», ki habár herczegnek a fia és egy napon az ország leggazdagabb főura leend, iskolaéveit mint egy nagyobb társ *fanulusa*, szolgája kezdi el. Reggeli teáját főzi meg. Meleg vizet hoz, vagy egyéb dolgot végez. Aztán idővel saját munkája árán, a mint halad osztály-

ból-osztályba, a szerint emelkedik e kis társadalom lépcsőzetén.

Gallérját le- és nadrágját felhajtja. Kalapját bizonyos módon viselheti és ki tudná elszámolni mindazon kiváltságokat, előnyöket, melyeket a gyermekfej képzelő tehetsége alkotott.

Végre is mellékes, mi legyen a kiváltság, mellékes az is, van-e értelme avagy értéke. Fontos csak annyiban, a mennyiben a legbiztosabb intézmény, a leghatalmasabb eszköz a gyermeket féken tartani, önuralkodásra tanítani.

Az angol nyilvános iskola egy társadalom, egy világ, melyben mindenkinek van alkalma működési kört találni. Megtudni, milyen téren várhat sikert. Megállapítja, hogy a könyv vagy kard lesz-e fegyvere. Minden növendék itt tapasztalhatja idejekorán, hogy erővel, vagy engedékenységgel fogja-e célját kivívni.

Egy világ, mely eleve őszintén megmutatja minden tagjának saját előnyeit és hátrányait. Előnyöket és hátrányokat, melyeket elérni vagy elkerülni mindenkinek saját belátása szerint szükséges.

«Világ», melynek megvan a saját «Élete» is. Harczai és békéi, ellenségeskedései, barátsága, törekvései és sikerei, dicsőségei: mind csak úgy, mint későbbben a nagyvilágban. Vágyak, tervek, remények, melyeknél erősebbeket ritkán, őszintébbeket sohasem fog érezni. Sőt kérdéses, fog-e bármikor hevesebben törekedni, mint a mikor a híres evező nagy cricket-csapatba igyekezett belépni. Lesz-e erősebb igában és szigorúbb fegyelem alatt, mint a versenyt megelőző hetek idejében. És viszont lesz-e meglegedettebb pillanata, lesz-e büszkébb sikere, mint győzelmesen térve haza a Themse partjáról, vagy a «Lord» cricket mezőnyéről.

Ha egy napon mint miniszterelnök emelkedik ki a legyőzött ellenzék soraiból és eszébe jut etoni diadala, csodálkozni fog, mennyivel könnyebb játék volt emez annál. És mennyivel nagyobbak, erősebbnek érezte magát akkor. Mennyivel teljesebb volt diadala és diadalérzete.

Ausztráliában mindez hiányzik. A college lakás, de se nem otthon, se nem család, nem társadalom és nem alkot saját világot.

De mint láttuk, otthona alig volt, a családi életet nem

ismeri; így e két hiányt nem fogja érezni a tanuló. Társadalma a régi értelemben nincs; az új hazának és annak szükségét nem is látják át. Így van azzal a fiatalság is; így nem is alkot magának, társainak külön létet.

Mint szüleik, azt mondják ők is. Magáért és magának mindannyian.

A leczkének vége, ki-ki siet saját útjain. Ki-ki a maga mesterségét folytatja. A maga céljait kovácsolja.

A játékmzőn találkoznak. Néha csapatosan jelennek meg. De mindannyi egyén különböző érdekeket képvisel.

És mikor az ausztráliai az iskolából vagy collegiumból kikerül, elhagyja végre a nélkül, hogy ismerte volna az iskola és collegiumbeli élet kapcsait, szórakozásait, örömeit. Felnőtt a nélkül, hogy a fiatalság varázsát élvezte volna. Kilép a világba. Jobban mondva sohasem is hagyta el. Benne volt mindig, és közelről látta születése óta, ha mást nem, annak sötét oldalait. Mást sem hallott, mint üzletről és küzdelmekről beszélni. Mást se láttak, mint munkát és tusát.

Ha fogalmai a világról, emberiségről sötétek és keserűk, megbocsátható. És ha minden felebarátjában vetélytársat, ellenséget pillant meg, érthető.

Nem volt senki, a ki fejleszse kedélyvilágát. Senki, a ki szívét nemesbitse. Még csak társaival érintkezve sem volt alkalma csiszolódni.

Felnőtt természetes ösztöneivel. Tanult leczkéket, de nem nevelődött benső világa. Nem nemesedett lelkülete.

És ez szembe tűnik első látásra. Egy-egy iskolát látogatva, azonnal észreveszszük a hiányt. A tanulság erőteljes. Jól megtermett. Még jobban táplált. Kérdéseinkre meg tudnak felelni. Rendesen nagyon is gyorsan megfelelnek. De a mód és modor sok kívánni valót hagy hátra.

Megállásuk félszeg. Magatartásuk ügyetlen. Hangjok lármas. A félszeg modornál a köszörületlen hang még legjobban sért bennünket az itteni érintkezésben. A hang mai napig a legfelsőbb körökben is vad. De nem az elemi vad ember, hanem a durva gyári munkás erőltetetten recsegő organuma. Nem találunk semmit abból a bizonyos tartózkodásból, hogy ne mondjam előkelő félszegerségből, a mi a jó házak gyermekeit jellemzi, és a mi a nagy angol iskolák látogatóira mint egy örökség száll át.

Nincs semmi abból a fiatalos bájból, mi első perczelelárulja, hogy az illető a külvilág salakjától el volt zárva. Semmi, a mi ártatlanságot jelezne.

De az összehasonlítás felesleges és szinte lehetetlen az antipodusok intézményei között.

Az ausztráliai tanulónak is megvannak a maga erényei, bár eltérők.

Mindenekfelett önálló. A maga erejére támaszkodik. Leczkéjét megtanulja. Először is tudást akar elsajátítani. A tudományt befektetési tőkének tekinteni, mely egész életén át kamatoz.

Az iskola «business», üzlet. És mint *business house*, üzletházat tekinti. Valamint atyja a citybe boltos táskával kezében, ő is elindul reggel dolgára. Ha elvégezte, hazatér és élvezi szabadságát.

Tiszteletet senki iránt nem érez. De erre nem is tanították, és ezt nem is várja senki. Szülei, tanítói iránt bizonyos kötelezettségeket ismer, de viszont azokkal szemben jogokat formál. A kapocs csak otthon és az iskola falain belül látszik kötelezőnek, mert alig foglal el önálló állást, az megszűnik. Gyermekük szüleikkel nagyon ritkán érintkeznek, ha külön szakadtak. Levelezések csak az ünnepi szerencsekívánatokra szorítkozik, és sokszor még azok is kimaradnak.

Ismertem családokat, kik gyermekeiket, habár a szomszéd városban laktak, évek óta nem látták.

«Nem érünk reá» szól a válasz. Érdekeink különbözők, mondhatnák még több jogosultsággal.

A fiatalság felnőtt nélkül, hogy kezdetben a szülőknek gyermekeivé, és később barátaikká lennének.

XV.

Vallásos nevelés.

Az egyház világosan látja a fenyegető veszélyt. És mindenekfelett hangosan itéli el a teljesen vallástalan közoktatást. A legnagyobb áldozatok árán igyekeznek felekezeti iskolákat létesíteni.

A legtöbb templom mellett iskola is áll. Szegényebb vidékeken templom és iskola ugyanazon deszkacsarnok.

Nagyobb helységekben zárda sem hiányzik, collegiumok is gyakoriak. A fővárosokban pedig a különböző rendeknek minden tekintetben nagyszabású intézeteik vannak.

Célja mindannyinak közös. A fiatalságot erős hit és szigorú valláselvekben nevelni fel.

A munka nem könnyű. Az első nehézség a kor-, mondjuk a gyarmatszellemben rejlik. A második a pénzkérdés.

Állami segélyben nem részesülvén, a tandíjból fedezik költségeiket.

Az ingyenes, nyilvános iskola ennek következtében nagy előnyben részesül.

A katolikus szülő, ki gyermekét a felekezeti iskolába járátja, nemcsak a tandíjkülönbséget köteles megfizetni — de a köznevelési adót is behajtják rajta — az állami iskolák fentartására.

Mégis minden katolikus iskola és nevelőintézet tele van. Sőt a zárdák növendékeinek jelentékeny százaléka protestáns.

A fiúnevelőintézetek közül legnagyobb a Sydney melletti Riverwiew és a Melbournban St.-Xaver. Mindkettő a Jézus-Társaság vezetése alatt áll. Mindkettő monumentalis épület. Kiterjedt játszóterek és park környezi azokat. És fel vannak szerelve a mai kor összes követelményeivel.

Riverwiew fekvése a Parramata partján kivált szép. Az öbölben csolnak-club. Öltöző, és fürdőhelyiségek. Pihenőterem. Angol csolnakok. Az évi regatta társadalmi esemény.

Van önkéntes kadetesapat is. Fényes egyenruházatuk van. Cricket-, football-, tennis-club, olvasókör, zenekar áll rendelkezésükre. A szórakozás többféle. A költségek nem kevésbé. De erre nézve nincs nehézség. Riverwiew és St.-Xaver az ország felső, mondjuk gazdag osztályai számára épült. Csak úgy mint Kalksburg, vagy Beaumont.

A díjak beszerzésénél nagyobb gondot okoz, egységes szellemet önteni közéjük: és magasabb eszményekért kelteni érdeklődést.

A legszámosabb középiskola és collegium a keresztyén testvérek és Maristák kezében van. Ők egyúttal a legnépszerűbb tanítók is. Áraik olcsóbbak. Házaik egyszerűbbek. A középosztály kívánalmainak megfelelő az élet és tanrend egyaránt.

Az életmód szerényebb, a költséges kiadásokat kerülik, a fegyelem kevésbé szigorú.

A tananyag mindenekfelett a kereskedelmi osztályok szükségleteit tartja szem előtt. Fősúlyt a számtan- és mértanra, physikára, vegytanra és egyáltalában az alkalmazható tudományokra helyezi. Inkább reál, mint gymnasium.

A Maristák főintézete Joseph Hillen emelkedik. Szintén a Parramata mentén. Parkasszemet néz Riverwiewal. Nincs mit restelkednie. A nagy homlokzat tornyával messze uralkodik a vidéken.

A két nagy intézet különben jó szomszéd. Mindkettőnek más körülményekhez mérten kell nevelni növendékeit.

A Maristáknak nemcsak Ausztráliában, de New-Zeelandban is vannak intézetei. Még pedig úgy a Marista-testvérek, mint a Marista-atyáknak.

De számra nézve az elsőség a keresztyén testvéreké. A hová nem mennek se a jezsuiták, se a maristák, elmennek ők, úttörőknek.

Vannak házaik az egész déli földtekén.

Nagyvárosok- és falvakban egyaránt nyitnak iskolákat. Vannak nagy kiterjedésű collegiumaik és sokszor egyszerű fafélszerekben huzódnak meg. Vannak intézeteik kisebb és nagyobb fiúk számára. És képeznek minden pályára.

Gyors elterjedésök és közkedveltségök főokai alkalmazkodási képességeik és hogy bárminő kis eredmény kielégíti őket. Az általános elismerést a növendékek kitünő vizsgálatai nagyban fokozták és hogy rendesen jó munkások voltak belőlök.

Tanítási módszerökben lépésről-lépésre az állami iskolákat követik — a mi nagy segélyökre van az érettségi — vagy matriculáló vizsgálatoknál.

Tanulóik minden osztályból kerülnek, sőt minden felekezetből is.

A lazaristák Bathurstben, New-South-Wales egyik legszebben fekvő városában nyitottak collegiumot. Egy pár napot töltöttem ott. És a hely minden tekintetben nagyon jó benyomást tett reám.

Növendékek és tanárok mint megannyi jó barát élnek együtt. Ritkán láttam derültebb és egészségesebb gyereksereget.

Az épület és berendezés mintaszerű.

A fiú- és leánynevelés érdekében tett áldozatokat, munkát és sikert összegezve és összehasonlítva, azt hiszem, az elsőség az apáczákat illeti.

Tekintve, hogy nincs félszázadja, hogy az első nevelőintézet megnyílt, az eredmény szinte hihetetlen.

Még meglepőbb az útkjba tornyosuló nehézségeket és akadályokat tekintve.

Mindjárt kezdetben a fentartás költsége nagyon kétséges lehetett. Másodszor biztos eredményeket felmutatni, hosszú időbe került. Még több türelemre volt szükség az előitéleteket elhárítani.

Legyőzték valamennyit egymásután.

Ma a közvélemény általános elismeréseiben részesülnek. A zárdák évvégi ünnepélyes előadásain jelen van az egész város. A növendékek feleletei, szavalata és mindenekfelett zeneelőadása igen jók. Növendékek képviselve vannak minden felekezet részéről. Valláskülönbség nélkül ismeri el a közönség rendszerök előnyeit. «They are working very hard», — jól dolgoznak — mondják a szülők mint legmagasabb érdemet.

Ha a magasabb ethikai értéket nem fogják is fel, látják a physikai munkát és ezt megértik. Az apáczák pedig Ausztrália, a munkásország, legdolgossabb tagjai.

Iskoláikban az egész tananyag reájok nehezedik. Nyelvtant, latint, görögöt, mértant és algebrát mind az apáczák oktatják. Ezenkívül zene, rajz, kézi munkák, újabban gyors-, sőt gépirás is elő van írva.

Növendékekre csak azon esetben számíthatnak, ha előadásaik jobbak — vagy legalább is olyan jók, mint az ingyenes nyilvános iskoláé. De tanárookra nem telik. Így magok közül kell a tanító-elemet képezni. Ha egy apácza négy órán át tanít, hat óráig tanul. Azonkívül vallásos kötelességei is több órát vesznek igénybe. Így pihenésre nem sok idő marad. «They are working very hard». Meltán mondhatja a közönség keményen dolgoznak.

De anyagi munkájoknál — még nagyobb érdemet szereztek a szellemi téren.

A felügyeletökre bizott gyermekek erkölcsi nevelésben részesülnek. Mindenekfelett arra törekednek, hogy jó, becsületes és vallásos nők váljanak tanítványaikból.

Működésök sokoldalú. A gyermek-kert vezetésétől az egyetemi szigorlatok előkészítéséig magába zárja tényleg az egész tananyagot. És az anyag, mint mindenki tudja, túlterhelt. A fiú- és leányiskolák könyvei azonosak. A vizsgálatok között nincs különbség.

A plébániák elemi iskoláiban kivétel nélkül apácák tanítanak. A felekezeti nőnevelés hasonlóképen kezökben van. Az ének és zenei képzésre pedig gyakran a nyilvános iskolák tanítványai is a zárdába járnak. Nem kevesebb súlyt fektetnek a jó modor és illedelmesség terjesztésére, a mi szintén nem tartozik a könnyebb feladatok közé.

Nehéz is a munka, de ma elismerést talál általánosan és gyümölcseit bőven fogja meghozni.

A főbb nevelő és oktató apáczarendnek ma már mind vannak házai. Szemléelő, contemplatív kolostoroknak a püspöki kar nem ad engedelmet letelepedni.

Loreto-Domokos, Sacré-coeur, Irgalmas, Visitatio és több más zárdák intézetei tele vannak növendékekkel.

A legnagyobb mindannyi között, a sydneyi Sacré-coeur. Valóságos várkastély. Szép fekvése van, nagy kiterjedésű telken.

Legjobb berendezést és beosztást a melbournei «Genazano» zárdában láttam.

A legmegfelelőbb tantermeket a «charity convent»-ban építették Melbourneban.

Valamennyi közt legjobban ismert és látogatott a ballarati Loreto-ház.

A vagyonos leányok itt is előszeretettel a Sacré-coeur zárdában nevelődnek. Franciaország XVIII. századbeli hagyományait szigorúan igyekeznek megőrizni ma Ausztráliában is.

Az őserdőkől érkezett, meggazdagodott munkások leányai keztyűs kezekkel és mély meghajlással lépnek a refectoriumba, mint a versaillesi marquisek.

Bár udvari czélokra nincs is sok haszna a «reverence» és «plongeonoknak» — de mint testgyakorlat kétségtelenül egészséges.

A keztyű pedig a fütetlen szobákban jó, fagyos ujjak ellen.

A hol kezdenem kellett volna, fejezem be e szakaszt.

Ausztrália két legnépszerűbb rendje a Sisters of Mercy és a St. Josef-rend.

Ez utóbbi itt szerveződött. Alapítója még él. A nővérek e föld szülöttei. Szeretik és ismerik hazájukat. Össze vannak növe vele. Feladatuk a legvadabb vidékeken telepedni le. A legelhagyottabb helyeken oktatni és ápolni.

Iskolákat, árvaházakat, menhelyeket évenként alapítanak. A kezdet rendesen szerény. Sokszor szegény. Nyomorult a nélkülözésig.

A hova senki se mer menni, elindulnak oda. A mennyivel senki nem merné munkáját megkezdeni, vállalkoznak ök. És vállalatuk sikerül.

Végre a rend, mely úttörő volt, ma a legelterjedtebb és a gyarmat egyes részein majdnem egyedüli helyzetet vívtak ki a Sisters of Mercy.

E rend tanít ma a legtöbb iskolában és van legtöbb nevelő-intézete. Nincs város, hol a Sisters Mercynek ne lenne zárdája. A legtöbb nagy és valamennyi tele növényekkel.

Queenslandban, melynek területe nagyobb bármelyik európai államnál, kizárólag e rendre nehezedik a vallásos, mondjuk röviden, a nevelés egész súlya. Vannak minden városban és a legtöbb községben házaik. A központ All-Hallows Brisbanében. A város legszembeötlőbb és legkiesebb dombján emelkednek magas csúcsíves épületei. De nincs érkezősem leírásokba bocsátkozni.

Ide csak a leánynevelés körül szerzett érdemeik tartoznak. Ez érdemek nagyok. És senki sem kétli, vagy teszi vita tárgyává.

A Sisters Mercynek egyik nagy előnye, hogy abból az elemből váltak ki, melyből magok a letelepítvényesek kerültek — a vagyontalan ir alsó- és középosztály gyermekei. Elhagyták a koldusbotra került földeiket, el a dobra került tanyát, — kivándoroltak új hazát alapítani, új otthont építeni. Gyermekeiket ma az ő utódaik nevelik.

A világ talál sok hibát az ir népben, még többet az ir kivándorlóban, de ragaszkodása egyházához — példászerű. És ez önfeláldozó odaadás teheti lehetővé, hogy az új nemzedék vezetése saját földieik, saját egyházuk kezében van.

A Sisters Mercyek bámulatos gyorsasággal terjedtek el.

És még csodálatosabb gyorsasággal vették kezökbe a jövő-nemzedék nevelését.

A jövőndő katolikus feleség és anyja, a gyarmat nagyobb részén az ő vezetésök alatt fejlődik.

A felelősség nagy, de ha csak részben sikerül feladtuk — büszkék lehetnek arra.

Ausztráliában, hol csak az anyagi élet áll előtérben, kétszeresen fontos, hogy a női szív ne fásuljon el a szellemi élet iránt.

Itt, hol csak pénzt keres mindenki — valóbb, igazabb kincseket is legyen alkalmá megismerni.

A szülők mindinkább belátják tévedésöket. És ma már akadnak, kik saját családkozásaikon okulva — gyermekeik elé magasabb és igazabb czélokot óhajtának kitűzni.

Kezdek átlátni — hogy mindent elérve, a mit óhajtottak, még sok hiányzik. És megnyerve mindazt, miért egy életen át küzdöttek, még mindig nem boldogok.

Kezdek megtanulni az élet hosszú iskolájában, hogy a megelégedés nincs se a vagyonban, se a hatalomban, se a dicsőségben — semmiben, a mi külsőleg megszerezhető: — hanem ott lappang minden lény belső világában. És mi több, módjában van mindannyinak azt kiaknázni.

Az emberi lélek szükségletei magasabbak a pusztán állati lét kellekeinél. Az emberiség megelégedésének első feltétele, hogy eszményei magasan lebegjenek. Boldogságának alapja a hit és szeretet.

Ha az apáczáknak semmi más érdeme nem lenne, minthogy ezernyi és tizezernyi növendékeiket — kik egy nap az új haza anyái leendenek — naponként erre oktatják, megtanítják arra, hogy feljebb emelkedjenek a föld poránál, — ez országban, melynek legnagyobb veszélye a materialismus, érdemeik eltörölhetetlenek maradandának.

Gróf VAY PÉTER.

A HALÁSZBÁRKA.

Regény.

Harmadik közlemény.*)

VII.

Bár a hajnal igen derült volt, Cabañal utcáit mégis mennydörgéshez hasonló robaj verte föl. Az emberek kiugrottak ágyaikból, mert legédesebb álmukból verte fel őket az a tompa és folytonos dübörgés, mely a távoli vihar morájához hasonlított. Az asszonyok, borzasan, hiányos öltözékben, zavart szemekkel, kikukkantottak a kapukon, hogy lássák a reggel kékes világításában azokat a furesa embereket, a kik szünet nélkül verve lármás és összhangtalan dobjaikat, ily rémítő zsvajt csaptak.

A sikátorokon jelentek meg a leggroteszkebb alakok, azt a hatást keltve, hogy a naptár összezavarodott és húshagyókedd nagypéntekre esett. Az egész vidék ifjúsága végignyargalt a halásznegyeden, hagyományos barok ruházatban; s ennek a siralmas öltözéknek az volt a feladata, hogy a feledékeny és bűnös világnak eszébe juttassa azt, hogy egy órával ezelőtt találkozott Jézus anyjával a San Antonio-utcájában, szemben azzal a csapszékkal, melynek Chulla apó volt a gazdája.

Már távolról lehetett látni egy fekete csapatot, mely nyüzsgő ászokférgekhez hasonlított. Ezek voltak a bűnbánók az astrologusokéhoz vagy inquisitorokéhoz hasonló óriás he-

*) Az előbbi közleményeket lásd a *Budapesti Szemle* 1908. évi 373. és 374. számában.

A második közlemény negyedik fejezetében a *kormányzó* helyett mindenütt *rector* (Pascualo gúnyneve) olvasandó.

gyes csuklyában, posztó álarczukat homlokukra tolva, kezökben hosszú ébenfa vesszővel és karjukon lógatva gyászruhájok óriás uszályát. Néhányan kaczárságból, vakító fehérségű szoknyákat viseltek, ezernyi ránczczal és kürtő módjára kifeszítve, melyek alatt látni lehetett a rövid harisnyákat és gummiczipőket, melyekben a homokban szabad járás-hoz szokott széles lábaik rettentő kínokat szenvedtek.

Azután jöttek a zsidók, ijesztő phantomok, melyek mintha egy olyan spanyol színházból szöktek volna meg, a hol még mindig középkori drámákat játszanak valami szegényes és hagyományos ruhatárral.

Öltözetük olyanforma volt, mint a római legionárió-soké: nadrágjuk tele volt aggatva csipkéekkel, aranyozással és zsinórszegélyezettel, mint egy párisi vagy marseillei apache dókája; csákójukon óriási tollazat volt kakastollból; kezük és lábuk bele volt szorítva valami gyapjuszövetbe, mely jól-rosszul a pánczelt utánozta.

És hogy az ellenmondás még teljesebb legyen, a gyászba öltözött bűnbánók és martialis zsidók oldalán ott lovagoltak a «Szent Szűz granátosai», a kik óriási háromszögű kalapokat viseltek, mint II. Frigyes katonái; ezüstpaszomántos fekete egyenruhát hordtak, mely nem tudni, ijesztő volt-e inkább vagy nevetséges.

A ki ezeket a különös alakokat látta, annak csakugyan volt mit nevetnie. De ki mert volna nevetni, ha látja egyuttal azt a buzgalmat és öntudatot is, mely ott ült ezeknek a napbarnított embereknek komoly arczán, a mely szinte hangosan kiabálta, hogy ők nyilvános kötelességet teljesítenek?

Egyébként senki sem nevetheti ki büntetés nélkül a fegyveres erőt, mert Jézusnak és anyjának védelmére a zsidók és granátosok oldalukon és vállukon hordtak mindenféle fegyvert, a mit csak ismertek az emberek a történet előtti koroktól kezdve egész napjainkig; és az óriási lovasági kardtól kezdve egész a karmester apró kis kardjáig mindenféle fegyver nagyság szerint is képviselve volt.

Köztük futkostak az utcagyerekek, elvakulva a ragyogó egyenruháktól. Az anyák, nővérek, barátnők az ajtó küszöbéről csodálták a fölvonulást.

— Ah! Nagyasszonyunk, be szépek!

A mily mértékben emelkedett a nap s a természetben a napfényes reggel meleg lehellete lett érezhető, a dobok pergése, a trombiták recsegése, a harsonák harszó riadói egyre lármásabbakká váltak, mintha valami hadsereg foglalta volna el Cabañalt.

Most a különböző csoportok egyesültek s az emberek négyes sorokban vonultak tovább, mereven és ünnepélyesen. Kapitányaikhoz mentek a zászlókért, melyek a háztetők fölött lebegtek. Csupa gyászos fekete, zászlók bársony voltak, melyekre a kinszenvedés ijesztő jelenetei voltak himezve.

A rector, örökölt jogon, a zsidók kapitánya volt. Ezért még éjfélkor felugrott ágyából s a láda fenekéről előkereste a szép egyenruhát, melyet bemutatott családjának.

Istenem! Mennyi kint állt ki szegény rector, a ki évről-évre szélesebb és potrohosabb lett, mikor bele kellett bujnia a szűk pamutpánczélba.

Félesége egy ingben, míg nagy mellei szabadon maradtak, ide-oda vonszolta őt; huzva az egyik oldalon, taszigálva a másikon, hogy beleszorítsa a pamutba férjének rövid lábait és nagy potrohát, míg a kis Pascualet, ágyán ülve, csodálkozó szemeket meresztett apjára, mintha nem ismerte volna meg indiánusra valló sisakja alatt, mely telidesztele volt tüzdelve tollal; még jobban megijedt a kis fiú attól a rettenetes kardtól, mely a legkisebb testmozdulat mellett már surolta a padlót, a butorokat, a falakat és oly pokoli zajt csapott, hogy még a szomszédok is meghalottak.

Végre befejeződött a fárasztó öltözködés. A rector ugyan még szeretett volna egyet-mást igazítani magán, de nem volt többé ideje. Alsó ruhái a szűk pánczél miatt összebogozódtak és oly nagy csomókat alkottak, mintha a rector czombjai tele volnának mindenféle daganattal, a nadrág annyira szorította potrohát, hogy minduntalan bele-sápadt; a sisak, mely szűk volt nagy fejére, leesett egész a homlokára és fölsértette orrát.

De a méltóság mindenekelőtt való! Kihuzta tehát nagy kardját s harsány hangjával a dobpergést utánozva fel s alá járt a szobában, fejedelmi léptekkel, mintha kis fia valami herczeg lenne, ő pedig a testőre.

Dolores is lopva figyelte őt aranszemeivel, melyek-

ben mindig valami mystikus fény égett, a mint föl s alá járt, mint egy ketreczbe zárt medve; és férjének felduzzadt lábai nevetésre ingerelték őt. De mégsem! mégis többet mutatott így, mint este, mikor hazatért lakására, munkás zubbonyában s egy munkától félholtra fáradt állathoz hasonlóan.

Most már a zsidók befordultak az utca sarkán s lehetett hallani egyik csapatjuk muzsikáját, mely a zászlót kereste. Dolores sietve felöltözött és Pascualo kiment a ház ajtaja elé fogadni a csapatot, melynek ő volt a főnöke.

A dobok gyászosan dübörögtek; a ház előtt hirtelen megálltak, de még állva is utánozták a felvonulást, olyanformán, hogy a festői phalanx lába, feje s egész teste rhythmikus mozgásokat végzett, mialatt Tonet s két más társa rendíthetetlen komolysággal fölment az erkélyre, hogy lehozzák a zászlót.

Dolores a folyosón észrevette sógorát, és akaratlanul, villámgyorsasággal összehasonlította Tonetet és Pascualót. Tonet igazi katonának, sőt tábornoknak látszott és semmi közösséget nem mutatott bátyjának nehézkességével. Neki nem voltak idomtalan, görbe lábai, hanem karcsuak és egyenesek; azon rokonszenves alakok valamelyikéhez hasonlított, a kiket a krónika Juan Tenorio, don Pedro, Enrico Lagardere néven emleget s a kik minden szívet meghódítottak, még akkor is, mikor csak a színpadon jelentek meg.

Most az összes csoportok a templom felé tartottak, élükön a muzsikussal s a hullámozó fekete zászlókkal, és távolról nyüzsgő hangyákhoz hasonlítottak, a kik csak mennek, mennek előre, a nélkül, hogy csak egy pillanatra is megszakítanák utjukat.

A találkozás szertartása megkezdődött. A két körmenet két különböző irányból érkezett: egyik felől a fájdalmas Szűz, gyászos granátosokból álló kíséretével; a másik oldalról Jézus, aranynyal himzett sötét kék tunikában, zilált hajjal, meggörnyedve a kereszt súlya alatt s ráesett a vászonsziklákra, melyek a számára készített emelvényt borították; s mögötte a bűnbánók, fejükre vont —, míg ruhájuk uszálya a földet söpörte, oly ijesztő-búsan, hogy a kis gyermekek sírva fakadtak és arcukat anyjuk kötényébe rejtették.

És a rekedt dobszó még mindig szólt és a trombiták irtózatos recsegése keresztülhasította a dobszót, a vágóhidra vont borju bőgéséhez hasonlóan; és a fölfegyverkezett vad kíséret közepén hirtelen fejlett fiatal lányok vegyültek el, lisztes arcczal, odaliszkeknek öltözve, kis korszókkal kezükben annak jelzésére, hogy ők a bibliás samariai asszonyok; fülökben és mellökön drágakövekkel, melyeket anyjok bérelt valahol; rövid szoknyaik alól kilátszottak hosszú harisnyákba bujtatott lábaik és nagy vádlijaik, melyek kitűnően érvényesültek a csikos harisnyákban.

De ezek az apró részletek egyáltalában nem keltettek derűltséget.

— Oh Uram, Jézus! mormogták kétségbeesve a vén halaskofák, mikor Jézust a hitetlen zsidók hatalmában látták.

A nézők tömegében feltűnt egy-két sápadt arcú és álmos szemű ember, mosolygó arcczal; ezek modern hitetlenek voltak, a kik egy átdorbézolt éjszaka után ide jöttek Valenciából egy kicsit mulatni. Mikor egy kissé elvetették a sulykot és túlságos hahotára fakadtak e burleszk személyek fölött, Pilatusnak valamelyik katonája habozás nélkül kardot rántott s a méltatlankodástól kipirulva, fenyegető hangon szólt rájuk:

— Maflák, ki hívott ide benneteket csufolódni? Takarodjatok tüstént, mert keresztülszurlak!

A gunyolódók siettek kerekét oldani, mert nem szertették volna, ha számukra is gyászos lesz a nagypéntek.

A tömeg a találkozás helye felé hömpölygött, a San Antonio-utczába, a hol terracottából készült domborművek ábrázolták Krisztus kálváriautjának egyes jeleneteit. Itt csoportokba gyülekezve lökdösték egymást a kövér, harcziás és veszekedő halaskofák, bő, koczkás köpenyökbe burkolózva s kendőiket szemökre huzva, mert mindegyik az első sorba akart jutni.

Rosario Picores anyóval az öregasszonyok közt volt és kezével, lábával dolgozott, hogy fentarthassa magát a járda szélén, a honnan legjobban lehet látni a körmenetet.

Lelkesedéssel beszélt szomszédnőinek az ő Tonetjéről. «Látták-e őt? A zsidók egész csapatában nincs egyetlen egy sem, a ki hozzá hasonló büszke tartásu volna.» S míg

a szerencsétlen asszony így beszélt férjéről, még mindig érezte ott égni arcán a pofonokat, melyeket ez a brutális ember ma hajnalban oly bőven osztogatott neki, míg segített neki egyenruháját magára öltetni.

Ekkor hirtelen egy erős és hatalmas test lökését érezte mellén, mely eléje állott s őt hátra taszítani igyekezett, hogy helyét elfoglalhassa. Rögtön felismerte a tolakodót. «Oh a szemtelen!»! Sógornője, Dolores volt, kezén vezetve Pascuettet, a kivel együtt tört utat magának a szorongó tömegben. Mint mindig, a csinos asszony most is királynői arcot igyekezett vágni s míg végignézett az embereken tengerzöld szemével, alsó ajakát gúnyosan biggyesztette előre.

Rosario, egészen elkábulva az egészséges test lökésétől, először megelégedett azzal, hogy Dolores tekintetére megvető mozdulattal felelt. De mikor amaz nem is figyelt erre, egész hangosan kezdett mormogni:

— Oh a nevetlen! Mily szemtelenül tolakodik ide, hogy elrabolja az emberektől azt a helyet, a melyet elfoglaltak. Micsoda gög! Helyet a királynőnek . . . De mindenki tudja jól, mit érnek az ilyen népek. A nevetlen asszonyt mindjárt meg lehet ismerni.

S a kis sovány asszony egészen neki hevült és bele-vörösödött, mintegy megrészegülve saját szavaitól. Körülötte helyeslőn mosolyogtak barátnői és biztató tekintet-ekkel még jobban izgatták. És Dolores szép feje már megfordult nyaka körül, a nöstény oroszlán kifejezésével, a ki egy legyet hall zümmögni, mikor a két körmenet megjelent a két szembenálló utcán. A kíváncsiság mely eddig mindenkit fogva tartott, most egy meglepetésszerű sóhajban nyilvánult.

A körmenetek pedig egyre előbbre jöttek, lassítva lép-teiket, meg-megállva és a távolságot méregetve, hogy egy időben érkezzenek meg a találkozás helyére.

Egyfelől Jézusnak violaszínű tunikája ragyogott a nap-sugaraiban, melyek ott tündököltek a sisakok, tollak és kivont kardok fölött és e sok színű fényvisszaverődés mind rácsapódott a bámuló tömegre.

A másik oldalon a Szent Szűz igyekezett magát egyensúlyozni, még pedig a levegőben, mert négy markos legény vitte őt. A Szent Szűz fekete selyembe volt öltözve és gyász-

fátyolt viselt, a melyen átvillantak a viaszsárga arczára ömlő könnyek; és bizonyára azért, hogy letörölje könnyeit, jobb kezében csipke zsebkendőt vitt.

Különösen a Szent Szüz keltett nagy részvétet az aszszonyok közt. Többen közülök sirtak. «Ah! Nagyasszonyunk!» Ez a találkozás a szivekbe markol. Látni egy anyát és gyermekét ily szomorú állapotban. Egy hasonlat ötlött eszökbe, mely ugyan nem volt pontos, de nekik nagyon tetszett: «Olyan ez a találkozás, mintha ők találkoznának jó és becsületes gyermekeikkel a vérpadra vezető uton.» És tovább sóhajtoztak a *Mater Dolorosa* előtt; ez azonban nem akadályozta meg őket, hogy azt ne vizsgálják, hogy a Szent Szüznek több vagy kevesebb ékszere van-e, mint a mult évben volt.

Végre eljött a találkozás pillanata. A tamburák fül-siketítő zaja elhallgatott; a trombiták félben hagyták siralmas bömbölésüket; a gyászos zene elnémult. Ám a két főszereplő meg se mozczeant, míg most egymással szemtől-szembe állt; majd valami vékony, siránkozó hang hallatszott, mely egyhangú dallam szerint néhány verset énekelt a szentírásból, a hol le van írva ez a szomorú találkozás.

Az emberek tátott szájjal hallgatták Grancha apót, egy öreg *vellutert*, vagyis bársonyszövő mestert, a ki jámbor buzgalomból évenként átjött Valenciából, hogy a nagy ünnepen énekeljen. Mily csengő hang! Siralmas akkordjai szinte belevágtak a lélekbe, mint egy élesre köszörült borotva, úgy hogy mikor a szomszédos korcsmában dorbézoló alakok kissé hangosabbak lettek, általános megbotránkozás támadt a hallgatag tömegben s egyszerre tíz-húsz hang kiáltotta:

— Hallgassatok hát, *recordons!**)

A két főszereplő kölcsönösen meghajolt és kiegyenesedett; ez a tömeg szemében azt jelentette, hogy az anya és gyermeke üdvözölték egymást.

Míg az összes szertartások folytak és Grancha apó jeremiádjait énekelte, Dolores egy perczre sem vette le szemét arról a karcsu és sovány zsidóról, a ki oly éles ellen-tétben állt kövér bátyjával, a zsidók kapitányával.

*) *Recordons*, egy durva káromkodás enyhített alakja.

Rosario hiába állt Dolores mögött, mégis sejtette és érezte azt, hogy kire irányítja tekintetét.

— Látjátok! Akárcsak most tüstént föl akarná őt falni... Micsoda telhetetlenség! S hozzá még férje jelenlétében! Hát még mit csinál akkor, mikor Tonet elmegy hozzá azon ürügy alatt, hogy játszik a kis fiuval, s egyedül találja őt!

E közben a két körmenet egyesült, hogy együtt menjen a templomba; de a kis asszonyka, féltékenységében és izgatottságában nem szünt fenyegetéseket és szidalmakat szórni azon két széles gömbölyű váll ellen, melyek méltó hordozói voltak a királynői nyaknak, a hol oly érdekesen játszott a szél az aranyos hajfürtökkel.

Végre Dolores leirhatatlan göggel fordult vissza: «Neki mondta mindezt Rosario? Mikor fogja őt sógornője békén hagyni? Nincs-e neki joga oda nézni, a hova akar?» És a kis aranypontok, mystikus villogásukkal kigyultak a tengerzöld szemekben.

Rosario azt felelte, hogy igen is Doloresnek mondta mindezt; ennek a veszett kutyanak, a ki elnyeli szemeivel a férfiakat.

Dolores hihetetlenül gögös gúnymosolylyal felelt:

— Köszönöm! . . . Miért nem őrzöd jobban a férjedet? Ha valakinek ilyen szép kincse van . . . Egy asszony, a kinek férje van, törekedjék arra, hogy férjét kielégitse. Hány asszonynak sikerült ez, a kik pedig nem is voltak oly rossz csontok . . . Csak a tolvajok hiszik azt, hogy az egész világ tolvaj, s hozzá tette, hogy a maga részéről hamar be szokta tömni az ilyen veszekedő személyek száját.

— Anyám! anyám! kiáltotta a kis Pascualet, siránkozva s a szép asszony szoknyájához lapulva, a ki elhalványult barna bőre alatt, már támadásra készült, míg a többi asszonyok megragadták Rosarió vékony és átlátszó erezetű karjait.

— Mi ez? Örökké hergelődtök? — bömbölte hirtelen egy vastag, pálinkaizú hang.

És Picores anyó óriás testtömege oda gurult a harczoló felek közé.

Picores anyó általában mindenütt rendet csinált. Jól tudta, mit kell csinálni hasonló pörpatvarok esetében.

— Te, Dolores, takarodjál haza . . . Te pedig, te rossz nyelvű, láss utána, hogy többé ne halljalak!

És nagy szidások és intések árán engedelmességet vitt ki mind a két oldalon.

— Uram Istenem, micsoda fajzat! Még ünnepen is, s még hozzá Nagypénteken, az *Encuentro* körmenete alatt, ezek az átkozottak mekkora botrányt okoznak! Uram, Istenem! Micsoda asszonyok ezek a maiak!

És a rettenetes halaskofa, észre véve, hogy a két vetélytársnő még a távolból is fenyegeti egymást, megfélemlítette őket hatalmas boszorkányökleit mutogatva. Végre is elért annyit, hogy ezek engedték magukat haza vezetni társnőik által.

A botrány hire néhány perc alatt elterjedt egész Cañalban.

Tonet viskójában újra nagy veszekedés volt. A férj, még mielőtt levette volna zsidócostumejét, jól elpáholta feleségét, hogy kigyógyítsa féltékenységéből.

Pascualo is szóvá tette dolgos felesége előtt, míg ez minden erejét megfeszítve kihuzta őt szűk pánczélából s míg szegény meggyötört zsidókapitány teste visszanyerte rendes terjedelmét. Rosario bolond — úgymond a rector — bármennyire sajnálja is megmondani, de bolond. S noha Tonet is elég haszontalan ember és nagyon szereti a pálinkát, mégis az ember nem tudja megállni, hogy ne sajnálja őt, mikor egy ily asszony a felesége, a ki valódi sündisznó. De hát nem volna okos dolog elzárnia öcsese előtt háza ajtaját csupán azért, mert sógornője ilyen bolond. Ma még kevésbé teszi ezt meg, mint valaha, mert ha a szerencse kedvezni fog neki, ő nemsokára más embert farag Tonetből.

Dolores, még mindig sápadtan a felindulástól, minden szót helyeselt, a mit férje mondott.

— Szóval — mondta ki a végszót Pascualo — jó lesz keveset érintkezni ezzel a féltékenységtől elvakult személylyel. S most az üzletre kell gondolni.

Még azon éjjel, éjfél felé, szüzenkező esőben, mely épen alkalmasan takarta el egy kis könnyű köddel a valenciai partvidéket s a mely lehetetlenné tette, hogy a partról megfigyelhessék az induló hajók utját, a *Graciosa*, a tengernek ez a szemétje, halászbárka módjára berendezve, szélnek

eresztette vitorláit és eltávozott a parttól és ringatni kezdte súlyos testét, mint valami pusztuló szépség, mely eltitkolja romlását, hogy még egy utolsó hódítást tegyen.

VIII.

Másnap reggel, öt óra felé, abban a pillanatban, mikor a hűvös és barátságtalan hajnal első sugarai előcsalták a sötétből a templomtornyokat, a dómokat és Valencia háztetőit, a vámhivatalnokok már egyenként szállingóztak a parti hivatalba, mely Turia alatt volt és beültek a palota rácsai mögé, a hol a mérleg állt.

Az örök itt töltötték az éjszakát, föl s alá sétálva, lábukkal a járdát sikálva és állukat belemélyesztve esőköpenyök magas gallérjába, hogy a nedves hideg ellen védekezzenek.

Várták a városi kofák érkezését, ezt az izgága népséget, melynek életeleme volt az adás-vevés s a melyet megedzett a nyomor; ezek egy fillér miatt már képesek voltak megnyitni a zsilipeket szidalmaiknak kifogyhatatlan árja előtt s mielőtt elfoglalták volna helyöket a piacon, durva követelésekkel és panaszokkal zaklatták a kinstár hivatalnokait.

A veteményes kocsik és a fejős tehenek még napfelkelte előtt bevonultak, kolompjaiknak melancholikus hangja mellett.

Valamivel később érkeztek a halas-kofák, mikor a szürenekező világosság erősebben kezdte kiélezni a tárgyak körrajzát a láthatárnak szürke alapszínén keresztül. Először valami csörgőknek tompa lármáját lehetett hallani; aztán, egymásután, négy batár gördült a hidra, négy szánalmas gebétől vonszolva, melyeket, úgy látszik, csak a folytonos zablarángatás tudott megóvni attól, hogy ott nyomban el ne terüljenek; mindegyik batáron ott ült egy-egy tartanero, összezsugorodva bakján és meggörnyedve, és fejük egy-egy hatalmas nagykendőbe volt burkolva, mely egész a szemő-kig lecsúszott.

Ezek a batárok nagy, otromba fekete ládák voltak, melyek a hepe-hupás kövezeten úgy lökdösődtek ide-oda,

mint valami ócska, szüette bárkák a hullámok hátán. Az ócska bőrrnyök tele voltak nagy repedésekkel, amelyeken át látni lehetett a kocsi nádfonatait; a kocsi oldalait barna sártapaszok fedték; a recsegő és összetört vasalásokat kötelek tartották össze; a kerekek fogain még ott volt a mult télről maradt sár, s az egész jármű elejétől végig csupa lyuk volt, mintha összelődözte volna.

Elöl, mintegy kaczer dísz gyanánt, egy pár félig megfakult vörös függöny himbálózott; s hátulról az összevissza hányt kosarak közt látni lehetett a halpiacz nevezetes hölgyeit, otromba köpenyeikben, mellökön átkötött selyemkendővel, egymás hátán ülve. Az egész kocsiban állott viznek sós büze terjedt el, mely fölhevarta a gyomrot.

A batárok sorban jöttek; lustán, döcögve, egy-egy kerekökre nehezelve, mintha elvesztették volna az egyensúlyt; aztán, a legközelebbi kerékvágásban, hirtelen kerekökre zökkentek, egy kimerült beteg nehézségével, a ki a másik oldalára fordul.

Aztán megálltak a vámhivatallal szemben; s legott kis zsámolyokon elkezdtek leszállni a durva papucsok, az áttört harisnyák, a feltúrt szoknyák, melyek alól kivillantak a fekete arabeszkekkel diszitett sárga alsó szoknyák.

Sorba lekerültek a terjedelmes nádkosarak, melyek nedves vászonnal voltak fedve s a mely alatt ott ragyogott a szárdinia rengő ezüstje, a tüskéhátuak cinóberpiros húsa és a finom tengeri rákok hatalmas ollói, melyeket a végvonaglás görse rángatott. A kosár szélére kerültek a legkövérebb falatok: a vastagfarkú acanthopterák, kínosan összegörnyedve, nagyokat ásítva kerek szájukkal, hogy látni lehetett sötét torkukat s fehéres, görbe nyelvüket, mely szinte olyan volt, mint egy billiárdgolyó; a széles, lapos ráják, melyeket a földre dobva, mosogató rongynak nézett volna az ember.

E pillanatban azonban pékinasok álldogáltak a mérleg előtt; valamennyien igen csinos gyerekek voltak, belisztezett szemöldökkel és óriási kötényekkel. Most könyökig föltúrt ingujjban kenyeres zsákokat tettek a mérlegre, melyeknek étvágygerjesztő illata az élet lehelletével töltötte be a sós légment.

A halas-kofák sorukra várva vagy fecsegésbe bocsátkoz-

tak néhány bámész emberrel, a ki körülállta a halaskosarakat s csodálta a halakat, vagy pedig egymás közt szidtak-szapultak valakit, a ki véletlenül nem volt jelen.

A hivatalnokok rendesen dühbe jöttek a bőbeszédű személyek előtt, a kik minden reggel telelármázták a fejüket. A kofák kiabálva beszéltek s beszédjüket tele tüzdelték azzal a töméntelen indulatszóval, melyeket csak délvidékiek értenek.

Mihelyt együtt voltak, újra ébredt bennük a tegnapi gyűlölködés s újra kezdték a tengerparton félbenhagyott veszekedést; czinikus taglejtésekkel szidalmazták egymást s szavaik kíséretéül nagyokat csattantottak a czombjukra, vagy pedig fenyegetve emelték föl görcsösen összeszorított ökleiket: s mikor az ember legkevésbé várta volna, e szidalmak egy tyukól csendes karattyolásához hasonló nevetésben enyhültek meg. Ez többnyire olyankor történt, mikor valamelyikök olyan paprikás megjegyzést eresztett ki száján, a mi az erős fűszerhez szokott inyeknek is sok volt.

Türelmetlenek voltak a miatt, hogy a pék oly lassan hagyja szabadon a mérleget. Röpködtek a szidalmak, melyeket néha-néha meghitt és bizalmas nevetés szakított meg; majd ezt, majd amazt kezdték ki s a legártatlanabb arcczal használták a legborzalmasabb káromkodásokat s a legpiszkosabb csúfneveket.

De a pékek sem kötöttek féket nyelvökre és kétértelmű, vagy nagyon is egyértelmű tréfákkal feleltek ezeknek az asszonyoknak, a kik kötényük alatt keresztbe tett kezökkel, a gyér világítás mellett óriási fejű és hasú groteszk lényeknek tűntek föl.

Ebben a nagy vihogásban és káromkodásban a szép Dolores félre állt, mint a kit egyáltalán nem érdekel az egész csetepaté. Jobban volt öltözve, mint a többiek és kecsesen könnyed helyzetben támaszkodott a pavillon egyik oszlopához, kezeit hátra téve, miközben melle jobban ki-domborodott; mosolygott, mint egy elégült bálvány, mikor észrevette, hogy a férfiak kedvelve nézegetik sárga cipőjét és rövid szoknyája alól kilátszó piros harisnyáját. Néha váratlanul harsogó kacajban tört ki, s ekkor husos, biborajkain által megmutatta egészséges fogsorát, mely úgy ragyogott, mint az elefánt agyara.

Bizonyos tekintélye volt neki gyors keze és kihívó magatartása miatt. És e tekintélyét még fokozta az, hogy a rectornak, ennek a bárgyú embernek felesége volt, a ki neki mindenben engedelmeskedett, a tengeren sokkal több pénzt keresett, mint bármely más halász s a kinek a közhit szerint, egy korsó fenekén igen jól tömött pénzes zacskója volt. Ez lehetővé tette feleségének, hogy a halas kofák nyomorult és piszkos csapatában a királynőt játszhassa.

— Recristo! *) Mikor hagyjátok már szabadon a mérleget? — kiáltott föl végre, kezét csipőjére téve és a pékekhez fordulva.

Ezek épen most emelték föl az utolsó zsákat és a hal mérlegelése megkezdődött.

Mint minden reggel, most is új veszekedés támadt a miatt, hogy kinek a kosarát mérjék meg először. Bármily hangosan veszekedtek, tettelegességre mégsem került a dolog, mert Picores anyó vastag, recsegő hangjával szétriasztotta őket, mint egy ágyúdurranás.

De néhány percz óta Dolores föltünően nem törődött azzal, hogy mit csinálnak a többiek és még azt is eltúrte, hogy mások eléje kerüljenek: tekintetét az országút felé fordította, a hol egy megkéssett asszony sietett előre, görnyedezve a halas kosarak súlya alatt. A közeledőben sógor-asszonyát ismerte föl s a tegnapi körmenet alatti jelenet emlékére alatt minden vérét forni érezte ereiben.

Mikor Tonet felesége közel ért a korláthoz, Dolores gúnyos halotára fakadt és könyökével oldalba lökte Picores anyót.

— Látja, néném. Ez a Rosario mindig késve érkezik.

— No persze, mert nyomorult koldusasszony lévén, gyalog teszi meg az utat, megrakodva, mint egy öszvér.

Rosario elhalványult, de nem szólt semmit és végtelenül fáradt arcczal, kosarait letette a földre. Aztán végigmérte tekintetével vetélytársnőjét, míg arcza elkeseredett gyűlöletet fejezett ki.

Dolores ujjait orrlyukaiba mélyesztette, nagyot tüszszentve, mintha tubákot dugott volna oda s azután elég hangosan, hogy hallhassák, azt morogta:

*) Szokásos spanyol káromkodás.

— Miért nem ül le Rosario? Hisz ily hosszú út után meg fog fulladni az izzadságtól.

Ez aztán már fölforralta az asszonyka epéjét. «Már hogy ő leüljön? Ni, a gyalázatos! Mikor az ember nem tudja miből fizetni a batárt, akkor gyalog jár, de mégis tisztességesen, nem úgy, mint mások, a kik megcsalják férjüket és kényelmesen élnek.»

Erre a szép halászné zöld szemével, hol újra izgatottan gyultak ki az aranypontok, néhány lépést tett a másik felé:

— Kinek mondtad ezt?

De szerencsére Picores anyó, kinek kosarait épen most mérték le, tüstént közbe lépett és nagy vörös kezeivel föltartóztatta unokahugát. «Ő most nem akar se veszekedést, se botrányt. Gyorsan föl a batárra. Megölhetik egymást egy más alkalommal is, ha jónak látják. Ma már késő van erre, mert lekésnek a vásárról... Nagyon jól áll nekik, hogy így marják egymást, hogyne, hisz sógornők».

Megragadta Dolorest derekánál fogva és fölvonszolta őt a kocsira, a hol a halas kofák már helyet foglaltak kosaraikkal.

A csinos asszony engedte magát vezettetni, mint egy gyermek, de ajkai remegtek és mikor a döcögő kocsi megindult, még egy utolsó fenyegetést kiáltott vissza róla:

— Hallod, Rosario, még viszont látjuk egymást!

IX.

Most már nappal volt. A szürke pára, mely fátyol gyanánt terjedt el a tájon, alaktalan rongyokra szakadt szét; a nap, még jóformán egy színvonalban a földdel, a messziről ide látszó vizeket mozgó arannyá változtatta és a háztetőkről igazi tűzvész fényével verődött vissza.

Mindenütt élet és élénkség uralkodott. Az omnibuszok föl s alá jártak, tele koránkelő emberekkel; az omnibuszlovak fölváltására szánt lovak páronként döcögtek, néhány utczagyerek vezetése alatt, a kik szőrükön ülték meg őket; s a tér mindkét oldalán munkáscsapatok siettek, még álmosan, vállukon egy tarisznyával, melyben szerény ebédjük volt és cigarettával foguk között.

A városban a szolgálók lézengtek a járdákon, karjukon fehér kosarakkal; az utczasöprők összesöpörték a tegnapi szemetet, a patak mentén a fejős tehenek csatangoltak, miközben kolompjaik egyhangúan csengtek; a boltok ajtai megnyitlak; a kirakatok megteltek diszes tárgyakkal és majdnem mindenütt hallani lehetett a seprük surlódását, a mint az utcára dobták s a napsugarakba szórták szét a port, mely aranyos felhő gyanánt szállt el.

Mikor a batárok megérkeztek a halpiacra, az öreg piaczi szolgálók tüstént odaszaladtak, hogy lesegítsék a kosarakat, nem minden szolgálai tisztelet nélkül a halas kofák iránt, a kiket saját nyomorúságuk megtanított olybá tekinteni, mint úri asszonyokat.

A halas kofák, még mindig betakarva vastag köpenyükbbe, egymás után jelentek meg az apró sikátorokon keresztül, melyek oly szűkek voltak, mint egy börtön; valóságos szelelő lyukak, melyeken áttört a halpiacz nyirkos szaga.

Nemsokára az egész halpiacz megélénkült. A czinkernyők alatt, melyről még az éjjeli esőcseppek szürenkeztek, halas kofák kifordították kosaraikat és zöld sásból ágyakat készítettek, melyekbe a halakat fektették. A nagyobb halak, melyeket nem egészben, hanem széles karajokban árusítottak, mutogatták véres húsukat; kis edényekből előkerült a tegnapról maradt minőség, vagyis a zavart szemű és megtört pikkelyű halak, melyeket jégben tettek el; a szardi niák demokratikus össze-visszaságban heverték a gögös tuskéshátnak s az egyszerű szürkeruhás rákok mellett.

A piacznak tulsó sorát más kofák foglalták el, a kik ugyanúgy öltöztek, mint a cabañaliak, de még rongyosabbak és ellenszenvesebbek voltak. Ezek voltak az albuferai halas kofák, ennek a különös és pusztuló fajnak asszonyai, mely minden idejét a lagunákon tölti, keskeny bárkákon, melyek feketék, mint egy koporsó, sűrű nádasok között mocsárba épített viskókban; élelmöket ott keresik, a hol a víz a legiszaposabb: száanalomra méltó nöstények ezek, sápadt és földszinű arczezal, melyet csak az örökös váltóláz élénkít meg; szoknyáik nem a tenger egészséges szagát, hanem a rothadó csatornák miasmáit, a fertőzött sarat lehelik ki, a mely felszíva halált hoz.

Ezek óriási zsákok tartalmát ürítették az asztalra, melyek úgy mozogtak, mintha élő lények volnának és okádták magukból az angolnák nyüzsgő tömegét, a melyek majd összehúzták, majd kiterjesztették nedves gyűrűiket; vagy pedig fehéres hasuk körül összecsavarodva fölemelték vízi siklóéhoz hasonló fejüket. Az angolnák mellett ott feküdtek döglötten és mereven az édesvizi halak, a kiállhatatlan szagú *Cyprinus tinca*, sajátságos ásványszínével azon tropikus gyümölcsökre emlékeztetve, melyeknek csillámló sötét héja alatt ott a mérges csutka'

E szerencsétlen asszonyok között voltak még fokozatok, de lefelé; néhányan, a legszegényebbek, a nedves és sikamlós földön ültek, az asztalok közt és hosszú nyársakon békákat sütöttek. A halpiacz egyre élénkebb lett. A vevők özönlenni kezdtek és a kofák titkos jeleket váltottak egymás közt, meg egy pár szót, különös tolvajnyelven, a mi arra vonatkozott, hogy közelednek az alguazilok és erreszemfényvesztő gyorsasággal tűntek el a szoknyák és kötények alá a túlságos könnyű súlymértékek.

Régi, kiesorbult késekkel fölnyitották a halak ezüstös hasát; a még meleg belek leestek az asztalok alá és a kobar kutyák, miután megszagolták azokat, undorodó arcot vágtak és átmenekültek a szomszédos csoportokba, a mészárosok és hentések soraihoz.

Az asszonyok, a kik a batárokban elég barátságosan ültek egymás mellett, most leírhatatlan ellenséges indulattal néztek át egyik asztalról a másikra, kihívó pillantást váltva a hányszor csak egyik a másiktól egy-egy vevőt elsikkasztott. Az életért való küzdelem és a legdurvább verseny szelleme töltötte be a homályos piacot, melynek minden egyes köve piszkot és fertőzést izzadt maaából. Oly éles hangon kiabáltak, mely csaknem berepesztette a dobhártyát; piszkos serpenyőiket csapkodták, hogy odacsalják a vásárlókat, a kiket barátságos, anyai hangon is szólongattak. De mihelyt a vásárló alkudozni kezdett, mézes-mázos szájuk csatornává változott és csak úgy öntötte magából az átkokat és szidalmakat, míg a szomszéd asztalokon sértőnevetés hangzott fel; minthogy az összes asszonyok ösztönszerűleg egy véleményen voltak, mikor arról volt szó, hogy egy-egy vevőt megcsaljanak.

Picores anyó nagy méltósággal trónolt karszékén, kövéren mint egy czethal, összehúzódva nagykendőjében s minden pillanatban változtatva helyét, hogy jobban érezze a lábmelegítő kellemességét, melyet így kora tavasszal egy percze sem hagyott el; ez volt különben az egyetlen fényűzés, a mit vén, kétéltű testének megengedett, melyet át meg átjárt a melegség. Sebforradásos kezei egy percze sem maradtak nyugodtan. Mintha örökké valami viszketés kínozta volna cserepes bőrét; otromba újjaival hol a tányérokban kaparászott, hol a kendője alá nyúlt, hol a szürke toutját vállálta, hol dühösen vakarta roppant hasát, mely bő kötenyként lottyadt le a czombjaira, hol meg szemérmetlenü feltúrta a szoknyáját, hogy elérje puffadt lábszárait. Régóta meg voltak már szokott vevői és nem nagyon törte magát újak után; azonban mindig ördögi öröme telt abban, ha valami szidalmat szórhatott azon izgága nagyságák ellen, kik cselédeiket a vásárra elkisérték. Vastag, rekedt hangja mondta ki csaknem mindig az utolsó szót a halpiacson és mindenki torkaszakadtából kaczagott huszárkáplárokat is elpirítő megjegyzéseiben, vagy szemérmetlen philosophiai maximáiban, melyeket úgy adott elő, mint egy dodonai jósnő.

Vele szemben ült unokahuga, Dolores, a ki ruhája ujjait feltúrva, kedvtelve tette közszemlére szép karjait, miközben mérlege csészéivel játszott; nyájasan mosolygott minden nyárspolgárra, hogy mutassa egészséges fogsorait. A nyárspolgárok pedig, a kik magok jöttek vásárolni, kezökben jól tömött pénzes-zsacsokjokkal, szívesen engedtek a bájos arcz csábításának.

Rosario is ugyanabban a sorban ült, a hol Picores anyó, csakhogy két asztallal odább, és mindig nagy gonddal rendezte áruczikkeit, olyanformán, hogy a friss halak legelőször tűnjenek szembe.

A két sógorné tehát szemtől szembe láthatta egymást s a hányszor csak tekintetök találkozott, megvető mozdulattal fordítottak hátat egymásnak; de aztán tüstént megfordultak és szemük újra leirhatatlan dühhel kereste egymást. Ma reggel még nem volt különösebb okuk arra, hogy ismét megkezdjék a tegnapi viszályt. De az alkalom nem késett, mikor a szép Dolores mosolyaival és aranyfényben

ragyogó mérlegének folytonos ingatásával magához csalt egy urat, a ki Rosariónál alkudott valamin.

Az ideges és beteges asszonyka fölfujta magát, mint egy sovány kakas, két arca halálsápadt lett lett a dühtől és szemei lázban égtek:

— Ez már mégis türhetetlen! Oh a rosszmájú! Elrabolni egy becsületes asszonytól régi vevőit... Tolvaj... Sőt rosszabb a tolvajnál is.

A másik szippantott a levegőből és felhúzta kis piszeorrát:

— Ki a tolvaj? Én? Kis lányom, nincs okod haragudni. Itt mindenki ismeri egymást és az emberek tudják, kihez mennek vásárolni.

Ez a felelet az egész halpiaczon nagy derűtséget keltett. A csunya komédia megkezdődött.

A kofák intettek egymásnak szemökkel és megfedkeztek az üzletről. A vásárlók közbegyűltek és elégtelen mosolyogtak, hogy a véletlen ily érdekes látványban részesíti őket — ingyen.

Egy alguazil, a ki a piacra jött, bölcsen visszavonult mint tapasztalt ember és Picores anyó égre emelte szemét, megbotráncozva ezen a vizzályon, mely sohasem tud véget érni.

— Igen, tolvaj — felelt tovább Rosario. — Hisz ismeretes dolog: Doloresnek szemtelen szokása, hogy mindent ellopjon tőle. Egész sereg ember bizonyítja ezt. A halpiaczon Dolores a vevőit rabolja el; otthon pedig, Cabañalban mást rabol el tőle... Igen is, mást... Tudja a semmirekellő, hogy mit akar mondani. Mintha nem volna neki elég a rector, ez a *lanudo*,*) a ki vakabb a vakondnál és nem veszi észre, mekkora szarvai vannak.

Ez a szidalomzáró sem tudta megingatni Dolores nyugalmát. A szép halászné látta, hogy összes szomszédai ajkukat harapdálják, hogy elnyomják erős nevetésüket ez érthető célzások miatt és mintha nem akarta volna, hogy az egész halpiacz az ő rovására nevéssen, gögös hangon így szólt:

*) Lanudo = gyapjas, vagyis birka. A mondat vége magyarázza a gúnyszó értelmét.

— Hallgass, bolond! Hallgass, irigy!

De Rosario most már nem volt hajlandó hallgatni:

— Irgy én? És kire? Egy kikapós asszonyra, a ki nek a legrosszabb híre van egész Cabañalban. Ő tisztességes asszony, a ki nem szokta elcsábítani a más férjét.

Dolores visszavágott:

— Elcsábítani a más férjét? Hogy tehetnéd ezt a te szárdinia ábrázattal? Ehhez te nagyon csúf vagy, kis lányom.

Igy szidalmazták egymást, Rosario egyre sápadtabban, folytonosan hadonázva ökleivel, Dolores pedig kezét csipőire töve, megvetőn és mosolygón, mintha friss ajka csupa kellemes dolgokat mondana.

Az egész halpiacot harci tűz szállta meg. Kisebbsz nagyobb csoportok alakultak és valamennyi kofa előrehajolt az asztalok fölött, nyelvökkel csettintgetve, mintha kutyákat izgatnának és hangos kacajukkal helyeselve, hol a Rosario szidalmait, hol a Dolores cynikus válaszait és mérlegőknek csészéjét verdesték, ennek érczes csörömpölésével kísérve a kölcsönös szidalmaknak durva kettősét.

Végre Dolores, hogy kimutassa teljes megvetését, a legutolsó érvhez folyamodott. Fügét mutatott és egy szemtelen mozdulattal újra tüntetően hátat fordított.

— Most beszélj, ha tudsz!

Az izgalom most már tetőfokára hágott. A halaskofák a kaczagástól visszaestek székökre. A szomszéd asztaloktól a férfiak is odagyültek és röhögve tapsoltak; a jámbor nyárspolgárok pedig, félbehagyva az alkudozást, szájátva bámulták a kecses idomokat. De Dolores dicsősége csak rövid ideig tartott. Mire újra visszafordult mosolygó arcával, Rosario dühtől ittasan két marék szárdiniát vágott a szeme közé.

A szép halászné föl pattant. «Vele követnek el ily gyalázatot. Hát jön az a pózna! Nézzenek közelebről egymás szemébe.» Elhagyta helyét és még jobban fölgürte ujjasát, miközben szeme majd kiugrott homlokából.

A másik is közeledett, fejét lehajtva, lihegve haragjában, a leggyalázatosabb szitkokat hangoztatva és félrelökve azokat, a kik megpróbálták útját állani.

A piac közepén, két sor asztal között ragadták meg

egymást. A beteges asszonyka teljes erejéből lökte meg a másikat, a nélkül, hogy sikerült volna fellöknie. Az idegek és izmok harca volt ez; a harag küzdelme az erővel, a nélkül, hogy csak meg is tudta volna ezt ingatni.

Dolores, a ki biztos lábon állt, egész pofonzáporral fogadta vetélytársnőjét, melyek rettentően kipiritották Rosario sápadt arcját. De hirtelen ő maga is fájdalmasan sikoltott föl és mindakét kezét füleihez emelte. «Oh a kutya...» Rosario kitepte egyik gyöngyökkel ékesített függőjét, mely az egész halpiacon csodálat tárgya volt. A megsértett fülből apró kis vérpatakok szürenkeztek ujjai közé.

— Hát ez becsületes módja a mérkőzésnek? Csak az ilyen hitvány bolondok élnek hasonló eszközökkel. Sok embert zártak börtönbe ennél sokkal csekélyebb dolog miatt is!

Igy szepegett Dolores, vattával tömködve és szárítgatva vérző fülét, mint valami beteg kis leány.

Mindez olyan gyorsan ment, mint a villámcsapás. Picores anyó egy erélyes kézmozdulattal szétválasztotta a verekedőket; s míg önmaga a sápadt, megrémült Rosariót pirongatta, egy csapat kofa Dolorest vigasztalta és tartotta vissza, mert a harcias asszony, vérző fülének sajgó nyilalásától ingerelve, újra rá akart rohanni ellenfelére.

De most megjelentek az alguazilok, utat törve magoknak a tömegben. Picores anyó erre kiadta a jelszót:

— Mindenki menjen a helyére és csend legyen. Nem kell ezeknek a csavargóknak alkalmat adni arra, hogy majd jegyzőkönyvekkel és idézésekkel zaklassák a becsületes asszonyokat! Ha kérdeznek valamit, azt kell felelni, hogy semmi sem történt.

Dolores fejére selyemkendőt tettek, hogy elfödjék megsebzett fülét. A halaskofák komikus komolysággal ültek vissza helyökre és torkuk szakadtából ajánlgatták halaikat; az alguazilok a pokoli ordítás közt asztaltól asztalhoz mentek, kérdezősködve a történetek felől, de mindenütt csak azt a szemtelen választ kapták:

— Mit keresnek itt? Utóvégre is ez a halaskofák helye. Egyáltalában semmisem történt. Magok mindég akkor jönnek, mikor semmi szükség sincs rájuk.

Az alguazilok tehát boszankodva hagyták ott a hal-

piacot, kísérve Picores anyó vastag hangjától, a ki méltatlankodva szidta a «semmirekelők» alkalmatlan buzgalmát; kísérte őket a mérlegek ironikus zörgése is, melyek számukra mintegy a takarodót verték.

Végre helyreállt a rend és a halaskofák nem gondoltak többé másra, mint vevőközönségükre. A két vetélytársnő csendesesen lenyelte dühét. Rosario mereven ült széken, karját keresztbe téve, vad tekintettel, mitsem törődve a vevőkkel, mint a harag sphinxé, míg arczán egyre világosabban gyúltak ki a kapott pofonok violaszínű nyomai; Dolores pedig hátat fordított neki, erőszakkal akarva elnyomni könnyeit, melyeket fájós füle sajtolt szeméből.

Picores anyó nyugtalan volt; hangosan beszélt, mintha a halakkal tárgyalna, melyek kinyújtózva heverték előtte:

— Hát ez a két bolond egész életén át így fogja gyűlölni egymást? Folytonos ölj meg engem, mert én öllek meg téged? S mindez egy férfi miatt? A bolondok! Mintha amúgy is nem lenne több férfi a földön, mint a mennyire szükség van! Itt hamarosan rendet kell csinálni. Ha ez a két bolond vonakodik kibékülni, majd észre térítem én őket egy-két pofonnal. Tudom én ennek a módját.

Tizenegy órakor megette ebédjét, melyet egy cseléd hozott neki: egy jó nagy darab kenyeret két zsiros bordával, a mit négy falásra sietve lenyelt. Aztán letörölte kötényével arczának zsiros ránczközpontját, odaállt unokahuga asztala elé és szónokolni kezdett:

— El kell intézni ezt az ügyet. Nem türhetem, hogy a családunk rovására pletykáljanak és hogy rajtunk ne vessen a halpiacz. Igen is, el kell intézni a dolgot.

S további fejtegetéseiben előadta, hogy ő határozottan követeli ezt s ha ő követel valamit, annak meg kell történnie, ha az egész világ ellenzi is, s ha a félvilágot kell is miatta fölpofoznia. Nagy dolog az, ha ő megharagszik; és az, a mi most történt, az mind semmi ahhoz képest, a mi nemsokára történni fog, ha majd ő áll talpra.

— Nem, nem, sóhajtotta Dolores, ökölbe szorítva kezét és fejét rázva.

— Mit, nem? Ha akarjuk, ha nem, ennek a háborúnak véget kell érni. Hiszen sógornők, s a mi történt, még jóvá tehető. Rosario megezibálta a Dolores fülét? Igen, de

Dolores előbb alaposan fölképelte Rosariót. Ez a két dolog kölcsönösen kiegyenlíti egymást. És most meg kell kötni a békét. Értettétek? Hallgassatok rám és fogadjatok szót.

Aztán Rosarióhoz közeledett, a kihez még durvábban beszélt:

— Uram Istenem, ez a Tonet felesége egy veszett kutya. És jó lesz többé nem nézni ily vadul, mert Picores anyó rögtön a fejéhez vág valamit. Így szokott ő eljárni, ha valaki nem akar rá hallgatni. Meg aztán Rosario nem igen tiszteli anyjának régi barátnőjét. Szóval, legyen vége. A mit ő kimond, az szent. Hát ez a módja a verekedésnek? Hát így szokás megtépázni más ember lányának a fülét? Ilyesmire csak egy vadállat képes. Ha az ember verekszik, oda üt, a hol nem serked mindjárt vér. Ő maga is, a hogy itt áll, sokszor megczibálta mindenkinek a kontyát, a ki vele egy idős volt. Az erősebbik fölhajtotta a másiknak a szoknyáját és sip-sup! szépen odalapogatott neki, de úgy, hogy a gyöngébbik nem tudott egy hétig leülni. De ha egyszer elpáholták egymást, szépen elmentek a csokoládés boltba, meginni a békecsokoládét és maradtak ugyanolyan jó barátnők, mint azelőtt. Így járnak el a tisztességes asszonyok, nem pedig úgy, mint ők! Nem akartok békülni? Mert Dolores elesábitotta Rosario férjét? Hát futott utána Dolores? A férfiak szoktak a nők után futni s ha Rosario meg akarja tartani férjét a maga számára, igyekezzék magát szépen fölciczomázní s ne csufítsa el arcát a folytonos haraggal. Ahhoz, hogy egy férfit megtartsunk, erély kell... Punktum... S mindenekfelett elővigyázatosnak kell lenni, hogy a férj ne nyargaljon folyton más nők után... Micsoda ostoba libák ezek a mai asszonyok! Semmiről sem tudnak semmit. Ha ő, Picores anyó a Rosario bőrében volna, majd megmutatná, hogy férje nem fogja megszegni kötelességeit... No de semmi ellenmondás... Ez természetes. A dolog rendbe fog jönni. Rosario és Dolores szépen szót fognak fogadni.

S miután még néhány fenyegetést és békefölszólítást hangoztatott Picores anyó, visszaült helyére folytatni az üzletet.

X.

Ma hamar ment a munka. A vásárlók csak úgy tolongtak a halért és déli harangszóra szinte üres volt minden asztal. A maradékot berakták a gyalomba, jég és nedves vászon közé. Eljöttek a tartanerók, kivitték a kosarakat és fölrakták ringó szekereik hátuljára.

A halpiacz közepén Picores anyó felöltötte koczkás köpenyegét; körülvette egy pár régi barátnője s egyúttal hű utitársa, a kik napi utjokra mindig ugyanazt a tartanát használták. De még el kellett intéznie a fiatalok ügyét. Odament tehát a két vetélytársnőhöz és csipkedve, lökdösve zavarta ki őket helyükről. Dolorest és Rosariót megtörte az öreg asszony rémitő makacssága; egymáshoz simultak, pedig szégyenkeztek, pironkodtak, hogy így összekerültek. Hanem azért még a fogukat sem merték csikorgatni.

— Majd várj meg minket a csokoládésnál, — parancsolta az öreg asszony a tartanerónak.

És a koczkás köpenyek, a halszagú szoknyák méltóságos csapata befelé indult a halpiaczról. Topánjaik fülsértően döröszöltek a kőpadlón.

Égymás mögött, libasorban mentek át a vásártéren, a hol most járt vége felé a kiárusítás. Az iromba Picores haladt elől és könyökével nyitott utat magának; utána jöttek barátnői, ránczos arczezal, sárgás szemmel; majd Rosario, a ki, merthogy gyalog érkezett, kénytelen volt maga visszavinni üres kosarait, és Dolores, a ki sebzett füle daczára is szokásos mosolyával fogadta azokat a bókokat, a melyeket kendőbe foglalt csinos barna arcza magára vont.

Igazi törzsvendégek módjára telepedtek be a csokoládés boltba. Rosario kosarait letették egy sarokba, mert pokoli büzt árasztottak és a halaskofák, nagy zajjal rángatva ki a székeket, leültek egy márványasztal köré és koldusszaguk elvegyült a konyhából szálló rossz csokoládéillattal.

Picores anyó csak úgy fujt megelegedésében, hogy ebben a hűvös teremben látta magát, a mely számára a fényűzés netovábbját képviselte. Még egyszer megnézte jó apróra — noha már olyan jól ismerte mind — a tarkára festett gyékényszőnyeget, a melyen lába pihent, az asztal

alatt; a fehér koczkás falakat, az apró piros függönyökkel diszitett, homályos ablakokat; az ón jég szekrényeket az ajtó előtt, behorpadt hasukkal, hegyes fémfedelükkel; benn a boltban a pénztárt és két üveg urnáját a piskóta meg az azucarillo *) számára; a pénztár mögött a bóbiskoló tulajdonosnőt, a ki lustán himbálta légycsapóul szolgáló papirforgácsát egy nádpálcza végén.

Hogy mit rendelnek? Csak azt, a mit máskor, az magától értetődik. Kiki egy piczike csészét s hozzá egy pohár czukros vizet.

Picores anyó már a negyedik csésze csokoládét hörpenti fel reggel óta. No de se baj. Neki meg barátnőinek a gyomra eléggé hozzáédződött ahhoz a kotyvalékhoz, melyet igazi sybarita kéjjel szürcsöltek.

Van-e ennél jobb valami a világon? Hiszen ettől kitágul még az ember lelke is.

És az anyókák ránczos orra ingyencz türelmetlenséggel rezgett, mikor beszívták azokat az apró kék párákat, melyek a fehér csészéből szálltak. A barna csokoládéba mártott zsömledarabok mohón tűntek el fogatlan szájukban.

Hanem a két fiatal asszony alig evett. Lesütötték homlokukat, hogy tekintetük ne találkozzék.

Mikor aztán majdhogy nem kiürült Picores anyó csészeje, durva hangja megtörte a csendet.

— No ezek a maflák! Hát megint összekaptak? És milyen pofákat vágta! Hogy agyarkodtak egymásra! Jobban fenhordják az orrukat, mint a kisasszonyok . . . Régente másként éreztek az emberek. Persze, hogy méregbe jó az ember olykor, no de ha az elmúlt, hát rá se gondolunk többet, összezecskölözünk. Az efféle apró csetepaték csak maradjanak ott a boltban kívül. A ki ide belépett, az mind jó barátnő, a ki mindig kész a másiknak segíteni, ügyétbaját megosztani . . . Így kéne ennek lenni, az árgyélusát! Ezt mondta neki az anyja is, ezt hallhatta örökké a pia czon. A csésze mellett elfelejt az ember mindent és nem eszik epét. Hiszen a nóta is úgy szól, hogy a harag ne

*) Nagyon könnyű habtészta, melyet czukorból, tojásfehérjéből és citromból készítenek. Vízbe mártva megolvad s a limonádéhoz hasonló italt szolgáltat.

jusson a torokba, mert csokoládé, sütemény meg quinsevaló oda . . .

Noha poharukban nem volt quinset, — mert a fagyalt korszaka még nem jött el — az anyókák felhajtották az émelygős azucarillero levét és hangos csámcsogással fejezték ki elégtelenségüket, meg azt is, hogy egyetértenek Picores mama okoskodásával.

Hanem Picores mamát bántani kezdte a két vetélytársnő makacs hallgatása. — Hát ez már örökké így megy? Hát az ő tanácsai nem voltak okosak? No rajta, egy kettő! Rosario kezdje, mert ő a nagyobb bűnös.

És az asszonyka, egyre lesütött homlokkal, köpenye rojtját csipkedve, zavarosan dűnnyögött valamit a férjéről s végre vontatva így szólt:

— Én . . . ha ő nekem megigéri . . . hogy elriasztja őt magától . . .

De erre már Dolores büszkén fölkapta a fejét és közbevágott:

— Még hogy elriasszszam? Hát valami madárijesztő vagyok én, hogy elszaladjanak tőlem az emberek? Meg aztán Tonet, a Rosario boldog férje, a testvére az én uramnak, hát csak nem csaphatom be az ajtót a sógorom orra előtt vagy nem fogadhatom holmi fanyar képpel . . .

— No dehát — folytatta — ő jó asszony, nem szereti a civakodást, tisztességesen, békében akar élni és nem törődik vele, hogy mit fecsegnek a háta mögött. Mert az egész dolog csak pletyka, csak rossz emberek hazugsága, a kik mindenáron össze akarják zördíteni a házasfeleket . . . Hogy Tonet neki csapta a levét, mielőtt ő férjhez ment Pascualóhoz? Hát aztán? Ezt csak most látták, most tudták meg? És miféle okból szórták rá azokat a rágalmakat? . . . De hát ismétli, ő csak a békét, a nyugalmat akarja. Hogy elriasszsa magától az embereket, olyan nincs. Hanem ha később is megengedett magának Tonettel szemben némi bizalmasságot — a miben utóvégre nem volt semmi rossz, mivelhogy a sógora — igéri, hogy jövőre nem mutatkozik vele annyit, hogy a rossz nyelveknek ne legyen okuk őt kikezdeni.

Picores anyónak csak úgy sugárzott az arcza. — Ne úgy-e, hogy szereti ő az embereket! Hiába, jó szive van

neki. No hát Rosario meg van elégedve? Vagy kell még több is? . . . Akkor hát most öleljék meg egymást és legyen vége mindennek.

Az öregek szinte úgy tolták egymáshoz a két sógor-asszonyt. Össze is ölelkeztek, de csak úgy immel-ámmal és föl sem kelve székükről.

A nagynénit boldoggá tette győzelme és most aztán szaporázta a szót igazában. Bolondság is, hogy az asszonyok hajbakapjanak egy férfi miatt. Hiszen ez csak elkapatja azokat a bitangokat s azt hiszik, hogy már most mindenkinek úgy kell tánczolni, a hogy ők füttyölnek. De nem addig van az. Az asszony álljon a sarkára, tartsa kardában az urát s az ura köteles legyen őt megkövetni, ha vétett. Minél büszkébb az asszony, annál jobban szeretik. Így tett ő is a boldogult urával, ha valamit megszimatolt. Mindig kutya kedvében volt, semmi turbékolás, semmi nyalakodás. Mert az asszony így szerez becsületet magának.

A komoly, méltóságos Dolores az ajkait harapdálta, mintha erővel akarná visszafojtani nevetését, mely már az ajkát csiklandozta.

Rosario pedig tiltakozott. Ő nem úgy gondolkozik, mint Picores anyó. Ő megbecsüli magát és megkívánhatja, hogy Tonet is úgy tegyen. Ki nem állhatja a pörpatvart, a hazugságot.

Az öregasszony közbekiáltott: — Ez mind lári-fári, erzelgés, képmutatás. Úgy kell venni a férfiakat, a milyeknek. Úgy-e tubiczáim?

És a barátnői mind rábólintottak indián fejükkel.

A tartanero már kétszer vagy háromszor bekukkantott az ajtón. Türelmetlenkedett, indulni szeretett volna. Ezt a vágyát a vénségekre szórt töméntelen szidalommal fejezte ki, merthogy úgy használták a tartanáját, mintha a saját fogatuk lett volna.

— Várj csak, te csepürágó pofa! — kiáltott rá a banya rikácsoló hangja. — Tán megfizetünk, vagy mi?

Végre aztán felczihelődtek az indulásra.

„Picores anyó, látva, hogy amazok az erszényükben kotorásznak, méltóságosan kinyujtotta a karját. — Ma senki se fizessen, az árgyélusát! Ő viseli a költségeket, mert meg akarja ünnepelni a kicsikék kibékülését.

Fölállt, föltúrte viganóját és alsó szoknyáját, hogy elérje nagy erszényét, mely a derekán lógott, a ruha meg az ing között.

Az erszényből kiszedett egy pár halmetsző ollót, melyek még tele voltak pikkelylyel, azután egy rozsdás kést, azután egy marék aprópénzt, a mit kiszórt az asztalra. Még öt percz kellett neki, hogy ismételve megolvassa a redves garasokat, melyekből irtózatossal halbűz áradt. Nagy végtére ott hagyott egy kis rakással a márványasztalon s mire kiment a csokoládésboltból, öreg barátnői már mind a tartanában ültek.

Rosario, üres kosaraival a járdán állt, Doloresszel szemben. A két asszony egymásra nézett, nem tudva, mit szólnak egymáshoz.

Picores anyó szólt Rosariónak, hogy üljön fel ő is a tartanába: egy kicsit öszzebb szorulnak és majd hazaviszik. — Nem? Jó, hát legyen, a hogy ő akarja. De ne felejtse el, a-mit ígért. Teljes béke és nyugalom!

— Pá, Rosario, — mondá Dolores kecsesen mosolyogva. — Most már jó barátok vagyunk, úgy-e?

És miután nyájas kézmozdulattal köszönt neki, a koci hágójára lépett, utána meg a nagynénje, — míg a tartana megrokkant és szinte nyögött a két hatalmas test súlya alatt.

Recsegve, nyikorogva indult meg az ócska alkotmány.

A sovány asszonyka pedig, karján kosaraival, egyre ott állt mozdulatlanul a járdán, mintha álomból ébredne fel. Megdöbönt, nem tudta elhinni, hogy igazán kibékülhetett a vetélytársnőjével.

BLASCO IBÁÑEZ után, spanyolból

Gy. B.

SZERELEM ÚTJA.

Szolt az ifjú: ne sírj, oh lányka! miattam;
Te magasban ragyogsz, én alant maradtam,
Téged elzár tőlem dús szüleid gögje,
Fényben úszó körök bűvös levegője.

Igy akarta sorsunk! útjaink elválnak;
Itt vagy a szivemben, de többé nem látlak;
Én északra megyek, te pedig mégy délre,
Te nyájas tavaszra, én örökös télre.

Hogy megismerélek s érted lobbadoztam,
Én akkor az éghez nem jól imádkoztam;
Csak téged kértelek, ah! csak téged tőle,
Villámait akkor nem láttam előre.

Most, hogy szived immár nem doboghat értem,
Álomná lett mindaz, mit valónak véltem.
Bolyongok az élet zord sivatagján át,
Egyedül hordozom imádságom átkát.

A vén hársfa alatt a búcsúbeszédem
Könyzapor omolt el a lányka szemében;
Zaklatott szivéből az érzélem árja
Hangos zokogással buzgott ajakára.

«Óh! a mi szerelmünk nem érhet itt véget,
A jó Isten nekem nem így adott téged;
Adott egy életre hű vigasztalónak,
Sőt a másokra is drága foglalónak.

Esedezve kérem, tegyen csodát értem :
Földi keservemnek ha végire értem,
Testem a testeddel egy sírba kerüljön,
Lelkem a lelkeddel együtt idvezüljön.»

Merengésre intő szép nyári este volt,
Keleti kapuján most lépett ki a hold,
Halavány sugárit jószívéleg szórta
S mosolyogva nézett az ábrándozókra.

Látta a jövendőt újuló reménnyel,
A legényt más lánnyal, a lányt más legénnyel;
Szivök lángolása új életre keltő,
Mult szerelme romján boldog mind a kettő.

IÉVAY JÓZSEF.

A TÖLGY ÉS A NÁDSZÁL.

A nádhoz szól a tölgy: «Bizony,
 Te a természetet vádolhatnád valóba':
 Egy ökörszem már nagy súly válladon:
 Kis szélre is, mely hébe-hóba
 Fodrot vet a sima tavon,
 Meg kell hajolnia fejednek;
 Im az én homlokom, mint Kaukázus tetője,
 A napsugárnak is útközben gátvetője
 S dülő vihartól sem ijed meg.
 Mi nálad szél, nálam csak fuvalom.
 Ha itt születnél, hol a lomb véd,
 Hol én fedek mindent, mi szomszéd,
 Nem nyavalyognál, mondhatom:
 Oltalmamat vészben kinyernéd.
 De haj, szülőhelyed gyakorta
 Szél birtokának nedves partja.
 Nem igazság, a hogy a természet lenyom.»
 ««Részvéted, — válaszul a cserje néki mondja —,
 Csupa jóság, de ne gondoldj tovább e gondra:
 Kevésbé rajtam fog, mint rajtad bárminő szél;
 Hajlok, de nem török. Mind mostanig te győztél,
 Türted kemény csapásikat,
 És nem görbült meg derekad;
 De várd ki végig.»» Ezt alig mondhatta el,
 A látkör széliről előtör vad dühvel
 A legszörnyebb szülött, a melyet
 Mind ekkoriglan Észak méhe rejtett.
 Helyt áll a tölgy, inog a nád,
 A szél kettőzi önmagát,
 S tövestül a tölgyet kitepi végre,
 Mely büszkén szegte volt fejét az égre,
 S most lábai Halál honába lépnek át.

LAFONTAINE után, francziából

VIKÁR BÉLA

A NEMZETI SZALON TÁRLATAI.

A Nemzeti Szalon jelentékeny szerepet játszik művészeti életünkben.

A modern francia mesterek műveinek sorozatos kiállításai közül a legutóbbiban Manet, Pissaro, Renoir, Monet, Morisat, Berthe, Degas, és Puvis de Chavannes műveiből mutatott be néhány képet, s bemutatta Rodin Augustnak, a modern szobrászat nagy mesterének rajzait.

Sajnos, e francia festőknek nem kiváló alkotásait láttuk, de még így is értékes volt a kiállítás, valamint a modern francia festők műveiből rendezett előbbi kiállítások is.

Manet Edward *Tavasza* tiszta képet nyújt a nagy mester alkotásának lényegéről, a világos színekkel való festésről, a mi a mult század hatvanas éveiben olyan heves harcoknak volt okozója, s közvetlen oka az első «secessió»-nak.

E kép a teremben, a hol ki volt függesztve, varázserővel vonzott magához, s a bájos női alakból, az azurkék égből, a buja zöld növényzetből valósággal a tavasz csodás, megifjító lehelletét érezte a szemlélő.

A kiállításnak másik legtöbbet mondó képe Pissaro *Boulevard Montmartre*-je volt. A kiváló impressionista képén valóságos levegőben él, mozog minden, megdöbbentő igazsággal látjuk magunk előtt a párisi boulevard nyüzsgő életét. Őszintén óhajtottuk volna, hogy ez a kép a Szépművészeti Muzeumba kerüljön.

Puvis de Chavannes *Keresztelő Szent Jánosa* nem jellegzetes alkotásai közül való, sokkal érdekesebb volt ennél *Madeleine*-je — jöllehet ez utóbbi vázlatos, nem befejezett mű — mert elárulja a compositiónak és a vonal rhythmusának nagy mesterét.

Renoirról a kiállításon látott képei épen nem nyújtottak méltó képet; nagy festői kvalitásait csak az *Egy csésze tea* sejtette.

Degas apró festményei és pastelljei csalhatatlan, biztos megfigyelésről és a genialitásról tettek bizonyosságot, melylyel e kiváló festő a legmerészebb mozdulatot és testhelyzetet is képes meggyőzően megrögzíteni.

Monettól a Nemzeti Szalon nyári kiállításán érdekesebb festményeket láttunk, mint ez alkalommal.

Rodin Auguste rajzainak sorozata rendkívül érdekes világot vet a mester alkotómódjára. A mester ilyen futólagos rajzokban, egy-egy vonásban rögzíti meg azt, a mi az előtte szabadon mozgó modellen megragadja a figyelmét. Egy ülés alatt halomszámra készülnek az ilyen jegyzetek, a melyekkel nemcsak a papiroson, de agyában is megrögzíti az emberi test egy-egy jelentős formáját vagy mozdulatát. De e rajzoknak csak ilyen intim jelentőségek van, akár egy gyorsírásos feljegyzésnek. S jóllehet a «connaissanceur»-nek nem mindennapi művészi élvezetet nyújtottak, a nagyközönségnek, első sorban pedig azoknak, a kik Rodin alkotásait, a szobrait még nem látták — mert sajnos, azokból itt Budapesten még semmit sem láttunk — érthetetlenek voltak.

A Nemzeti Szalon érdemet szerzett magának azzal, hogy a modern festészet nagy francia mestereinek alkotásaiból a lehetőség szerint igyekezett képet nyújtani azoknak is, a kik hazájokban nem kereshetik fel ez alkotásokat. Annál is inkább, mert a Szépművészeti Muzeumból, sajnos, a francia nagy újítók hiányoznak.

E kiállítással kapcsolatban az Éremkedvelők Egyesülete magyar érem- és plaquettekiállítást rendezett, bemutatva a magyar éremművészetet történeti fejlődésében.

Maga az éremművészet épen olyan régi, mint a szobrászat; s e rokonművészetével együtt fénykorát az ó-korban, a görögök-nél, majd az olasz renaissance-korban élte. Az ókor és a renaissance éremművészete, úgy mint a mai is, tisztán alkalmi művészet volt. De e mellett, a XIX. század második felében, első sorban a francziáknál kifejlődött az érem testvérművészete, a plaquette, a mely alkalomhoz kötve épen úgy nincs, mint akár a szobor, akár a festmény.

Igy a plaquette-művészetre jogosan mondhatjuk, hogy új hajtása a művészetnek. Míg azonban a külföld e művészete csaknem félszázados multra tekinthet vissza, a magyar plaquette-művészet megszületése óta alig mult el egy évtized.

Ebben a kiállításban a magyar érem- és plaquette-művé-

szek megmutatták, hogy méltán kiállják a versenyt még a francia plaquette-művészek mellett is, a kik e téren a legkiválóbb műveket alkották.

Különösen érdemesek a figyelemre Beck Ö. Fülöp és Telcs Ede érmei és plaquettejei, de sokat ígérnek a fiatalok is, és közöttük első sorban Berán Lajos.

*

Művészeti életünkben érdekes mozzanat a Nemzeti Szalonnak az imént megnyílt kiállítása. A «Magyar impressionisták és naturalisták köré»-nek bemutatkozása ez.

A művészeti egyesületek kebelében felmerült visszavonásoknak sajnálatos képét nyújtották a két művészeti egyesület, a Képzőművészeti Társulat és a Nemzeti Szalon legutóbbi időszaki kiállításai. Szomorúan kellett látnunk a szürkeséget, a melyből csak itt-ott csillant fel fény sugar. Java művészeink egy csoportja csak alig, vagy egyáltalában nem jelent meg a kiállításokon. Szinte úgy tetszik, mintha ez valami nagy eseményt megelőző szélcsend lett volna. Mert csendben dolgoztak, s most Szinyei-Merse Pál aegise alatt külön csoportban lépnek a közönség elé tizenhatan: Csók István, Czobel Béla, Ferenczy Károly, Ferenczy Valér, Fényes Adolf, Glatz Oszkár, Iványi Grünwald Béla, Kann Gyula, Kernstock Károly, Magyar-Mannheimer Gusztáv, Márffy Ödön, Olgyay Ferencz, Réti István, Rippl-Rónai József, Strobentz Frigyes és Vaszary János, néhány ifjú festőt is hozva magokkal.

Művészetünk rövid történetében ez a második komoly «secessio». Az első a *nagybányaiaké* volt, a mely positiv eredménnyel is járt: nemcsak néhány kiváló festő nevét tette ismertté, de ha későre is, méltó elismerést szerzett a modern magyar tájképfestés nagy mesterének: Szinyei-Merse Pálnak. S most, hogy a *M. I. É. N. K.* élén az ő nevét látjuk, előre is bizalommal és várakozással nézünk az új művészársaság bemutatkozása elé.

Szinyei-Merse Pálnak nemcsak a neve szerepel az új művészeti kör élén, de valósággal ő és az ő képei a fénypontja ennek a kiállításnak. Most, hogy a mester, a legnagyobb magyar tájképfestő, a modern, élő művészet milieujében jelen meg, fokozott sajnálkozással gondolunk vissza arra az időre, mikor az ő művészetét művészi körök és a közönség nem tudták és

nem akarták megérteni, s mintegy kényszerítették őt arra, hogy visszavonuljon birtokára.

Történt azonban, hogy a francia impressionisták sok küzdelem után elismerést szereztek művészeti irányuknak, s erről idővel nálunk is tudomást vettek. Néhányan, különösen fiatal festők, a kik a francia impressionista festők, Manet és társai képeit látták, visszaemlékeztek arra, hogy van egy magyar festő, a kit a természet megértése, előítéletektől ment, tiszta, festői látása, már a XIX. század hatvanas éveinek derekán azokra az eredményekre vezetett, a melyekre ugyanabban az időben Manet és impressionista társai jutottak, s a melyek ma már elfogadott igazságok: a *plein-air* festés folyományai. Akkor azután rávették Szinyeit, hogy visszatérjen hivatásához, a festészethez. De azóta is gyengén mutatkozott a kiállításokon, s most, hogy ismét megjelent, eseményszámba megy.

Elegendő megtekinteni *Gesztenyefáját*, ezt a monumentális, fenséges nyugalmával és igazságával megragadó tájképet, hogy elképzeljük, milyen jótékony hatást gyakorolhatott volna Szinyei a fiatalabb festőnemzedékre, ha közöttük él. Hasonló értékű másik két tájképe is, különösen a *Sárgavirág*. Reméljük, hogy a *Gesztenyefát* látni fogjuk a Szépművészeti Muzeumban.

Egészben véve, bár a M. I. É. N. K. többi tagjai messze mögötte maradnak kiváló vezetőjöknek, a kiállítás biztató; komoly munkálkodásról tanuskodik, s azon felül bemutatja néhány ifjú festő figyelemre méltó alkotásait.

A törzstagok közül Csók Istvántól láttunk már sokkal jobb, és harmónikusabb dolgokat. Ezuttal azt a benyomást kelti, hogy komolyan, rátermettséggel foglalkozik művészetével, de még nem forrott ki. Czobel Béla gauguineskedése nem vehető komoly művészet számba, épen úgy, mint a Márffy Ödöné sem. Ferenczy Károly festése nem jobb és nem rosszabb, mint eddig volt; képei között kiválik a *Patak*.

Óriási lépéssel haladt Fényes Adolf. A természet iránt való érzéket, a színek és formák megértésére való törekvést eddigi képei is mutatták, de hiányzott még nála valami, talán a finomság, a mire, úgy látszik, most franciaországi tanulmányútjában jött rá. Képeinek világos színei és atmosphærája elárulják Manet és a francia impressionisták komoly tanulmányozását és — megértését.

Glatz Oszkár bársonyos lágyságú *Tájképei* és a képmásraj-

zai a legnagyobb dicséretre méltók. Kann Gyula tájképei is komoly tanulmányokról és festői kvalitásokról tesznek bizonyosságot.

Kernstok Károly alakjai kemények, szinte fásak, s nagy hátrányára ő is beleesett a Gauguin-lázba.

Magyar-Mannheimer Gusztáv olasz tájképei az ő kifogyhatatlan költői hangulatát hirdetik. Színyeiről nem szólva ez uttal, ő és Olgyay Ferencz azok, a kik azon a nyomon haladnak tovább, a melynek eddigi művészi sikereiket köszönik.

Rippl-Rónai József festői világnézete — bár még mindig erősen benne van a l'art pour l'art irányban, és a sötét kék égbe vörös körrajzzal rajzolódó fákat (106. sz.) nehéz neki megbocsátani — határozottan tisztul.

Réti Istvánról, Strobentz Frigyesről és Vaszary Jánosról ez úttal nem alkotunk magunknak határozott véleményyt.

Végül még kiemeljük Józsa Károly helyes feltérzékre valló és sokat ígérő fametszeteit.

*

Ha egy csapásra nem viszi is dülőre ez a kiállítás a mi művészeti ügyünket, legalább reményt nyújt arra, hogy az új művészkör, karöltve a komolyan dolgozó, bár rajta kívül álló művészekkel, fog teremteni magas színvonalon álló, magyar művészetet.

ERDEY ALADÁR.

MANDZSURIA. *)

A magyar földrajzi társaság könyvtárának kilenczedik kötete. Gubányi Károly, mint építő-mérnök öt évig működött a mandzsu földön s ebben a kötetben elmondja élményeit.

A harczos mandzsu nép századokon át nyugtalanította Kinát. Azon időtől azonban, hogy 1646-ban a mandzsu vezérek kerültek Kina trónjára, a mandzsu föld állandóan hanyatlott. Népeisége a békés kínai területekre vonult, az ország elnéptelenedett s rabló törzsek ütöttek benne tanyát. Az orosz terjeszkedés csakhamar rávetette szemét Mandzsuriára. 1858-ban Kina Oroszországnak szabadhajózást engedett a Szungari s Usszuri folyókon; 1896-ban pedig Oroszország engedélyt kapott, hogy egész Mandzsurián keresztül vasutat építhessen a Liao-tung félsziget csúcsáig Port-Arturig, mely vasútnak 1903 közepéig készen kellett lennie (3). Ennél a vasútépítésnél keresett alkalmazást Gubányi.

Az orosz mandzsuriai vasút építéséig Kinába ment Gubányi s az éjszaki kínai vasútnál nyert volna foglalkozást, ha az 1898. évi zavarok ezen építkezést el nem halasztják. Tehát Vladivosztokba indult vissza, érintette Pekinget, gyalogszerrel kirándulásokat tett déli Mandzsuriába, eljutott a Liao-taug öböl partjaira egész a kínai nagy falig. (21.)

1898 május havában indult meg a mandzsuriai vasútépítés. Nikolszk, Harbin, Hajlár és Port-Arturban egyszerre kezdődött meg a munka. Gubányi a nikolszki osztálymérnökséghez csatlakozott. Kocsin indultak az orosz határon levő Poltava kozák faluba, hol lovakat kellett az építés céljaira vásárolniok. Kis szögletes fejű, rövid nyakú, vastag csülkű, rendkívül erős álla-

*) *Öt év Mandzsuroszágban.* Irta Gubányi Károly. Budapesten, Lampel R. könyvkereskedése. 1907.

tok makranczos vad természetükkel a legtürelmesebb kocsison is kifognak, a miért is néhány kínai lovászt kellett fogadni; mert a lovak az orosz kocsist még közelükbe sem eresztették. (32.)

Az orosz területtel megszűnt a kultúra. Úttalan vidék, szélesen elterülő ingoványok álltak előttük, melyeken a nád, a sás meg az óriás bürök majdnem áttörhetetlen sűrűséggel burjánzott. A hegylejtőket száraz bozót, mogyorócserjék, feljebb tölgyek és szép szálás nyirfacsoportok borították (33). Megindult az építés. «Az előbb elhagyatott vidék a pezsgő élet zajától lett egyszerűre liangos». Gubányi, mint önálló vállalkozó a Van-lun-hoi hágón átvezető részletet építette, mely hágó Vladivosztoktól 230 kilométerre esett. A hágón túl Mandzsúrország legnéptelembb tája következett. Csoportosan jöttek az Usszuri vidékről kínai s koreai munkások. A kínai munkások csodálatos jókedvű bohókás ficzkók. Rövid kék vászon-nadrág, meg szalmával bélelt bocskor egész öltözkük. A hajfonatot a fej köré karikába csavarják, s derékkötőjén hordja mindegyik rézpipáját s dohányzacskóját. A kínai munkás borzasztóan fél az esőtől (43); főleg kontyukat féltik. A mint csak egy-két csepp esik, óriási kiabálással rohannak sátraik alá. A koreai népre jellemző, hogy végtelenül babonásak, gyávák és rendkívül egyszerű gondolkozásúak. Még furfangjaik is, melyekkel talán bérfölemelésre törekesznek, naivságukkal szinte csodálkozásba ejtik az embert (46). Az orosz kevés beszédű, minden szavából a sors változataiban való megnyugvás érezhető, a mi elválaszthatatlanul össze van nőve az orosz paraszt egyszerű lelkével (49). Estende sátra előtt üldögélt Gubányi s nézte az égbolt jól ismert csillagképeit, a Gönczölt, mi őt a magyar Alföld aranykalászos rónáira varázsolta (50).

Szeptemberben beköszöntött az ősz. Bár reggelenként a tócsákat jég borította, zavartalanul folyt a munka. A kínai jól elviseli a madzsúriai klíma nagy szélsőségeit; s míg reggel vattás ruhában dolgozik, délben derékig mezítelenül fürdik az őszi napsugárban (54). A tél közeledtével Nikolszkba kellett mennie élelmiszerekért. Az Usszuri-vidék már kulturterület; pompás utak mentén kozák faluk sorakoznak s a jó fekete föld könnyen ellátja élelemmel gazdáit. A kozák azonban maga nem dolgozik; hanem koreai végzi helyette a munkát felében. A kozák felesége nyomorult rabszolga; a konyha, a sok gyerek, a házi barom mind az ő gondja; de sőt a csikókat is ő hajtja a legelőre vagy itatóra, miközben férfi módon ül a lovon (59).

Nikolszk a Dél-Usszuri vidék közigazgatásának középpontja. 20,000-nyi lakossága orosz, kínai és kórei keverék. Érdekes találkozó helye az európai letört existenciáknak. Az «Austria» vendéglő tulajdonosa magyar drótkötélművész; a német vaskereskedő felesége légtornásznő; egy deres hajú technikus, ki könyv nélkül szavalja a német szociális írók munkáit, már diákkorában Szibériába internáltatott. A társaságot kiegészítette egy daliás katonatiszt, ki Budapestet, Berlint és Párist végig élte s adósságai most Keleti-Azsiába útték (73). Vásárlásait bevégezvén Gubányi, hatodnapra visszatért állomására, hol éhező munkásai már reményvesztetten várták.

November közepén beköszöntött a tél 20° C. hideggel s véget vetett az építésnek. Munkásai, ki Vladivosztkba, ki Santungba távozott, s Gubányi két szolgájával magára maradt a mandzsuri magányban. Az új év ünnepléséből ki sem fogyott, mert egymást váltotta föl a nyugati, az orosz s a kínai új év. «Hogy a világnak e különleges pontján teljes idegen létére posztíót tudott szerezni, csak azon fordult meg, hogy kezdettől fogva mindig bizalommal volt hozzá a szegény, nyomorult kínai munkás» (89).

Április hóban a napsütötte lejtőkön már megindult a munka. Ott, hol a fagy még nem engedett ki, óriás rözse máglyák engesztelték a földet (101). Május hóban a síkföldi részen Nikolszktól a mandzsu határig megnyílt a közlekedés; innen tovább a nagy nehézséggel járó hegyi részt, melynek építése pár évet igényelt, a Ta-he-jas völgyben ideiglenesen lerakott sínpárral kerülték meg, mely a meredek hegyoldalon zeg-zug vonalban, szinte lépcsőmódjára emelkedett (107). Az új közlekedés nagyon megkönnyítette az élelmiszerek s egyéb szükségletek szállítását. A sokféle építkezés a munkáskezek ezreit foglalkoztatták a hegyipálya különböző szakaszain. A munkások biztonsága fölött kozákok örködtek, kiknek a mindinkább szaporodó «hunhuz»-bandákkal elég bajuk volt. A kozákok támogatására a ningutai «fudutun» (közigazgatási főhivatalnok) egy század kínai gyalogost vezényelt ki; ezek azonban jó lábon álltak a hunhuzokkal s közösen fosztogatták a munkásokat (108). Ez időtájt a ningutai fudutun és taotai egy kínai lovasszázaddal a vasútépítés színhelyére jöttek, hogy igazságot szolgáltatassanak. Kék selyem díszruhában s pávatollas kalpagban tárgyaltak. Az asztal előtt térdre kuporodva, földig hajolva várják a vádlottak az ítéletet. Egy

részének már deszkagallér szorítja nyakát, mások meg bambuszvesszővel fogadják a reájuk mért büntetést (115). Gubányinak egyik földmunkás vállalkozója is ötven botban részesült, mivel nem fizette le a kereseti adót (117).

Az ópiumbódék és játékbárlangok mindenhova elkísérik a kínai munkást. Vong-Csöng, fiatal kínai vállalkozó munkásainak egész havi keresményét eljátszotta, a miért aztán meglincselték. Kik voltak gyilkosai, még halála perczében sem árulta el (129). Az ősz közeledtével hunhuz-esetek is mind gyakoriabbak. A mily vakmerők e rablók, ép oly gyávák velük szemben a kínaiak, kik hogy megmentsek életüket, ellenállás nélkül adják át a hunhuzoknak a nyakukban függő pénzes zacskót.

1900 év tavaszán riasztó hírek érkeztek Pekingből. Ugy-mint: Kuang-szü császár betegség miatt lemondott (141) s az uralmat az erőszakos özvegy császárné ragadta magához; az orosz-japán feszültség az oroszok által Kórea déli partján szerzett hajó- és szénállomás miatt; a boxerlázadás; az európai követségek ostroma Pekingben. Mindez riasztólag hatott. Mandzsuriában 80,000 kínai munkás dolgozott; 70,000 kínai katonaság feküdt; s a 2000 kilométert meghaladó vasutvonalon mindössze csak 7000 kozák végezte az őrszolgálatot. Junius 27-ikén megkezdődött a menekülés Nikolszkba és Harbinba (147). A kínaiak között kalandos hírek keltek szárnyra, hogy az oroszok leölik a kínaiakat s azoknak szívét, véréit, szemeit ördögös gépjépeikhez, telegraphjukhoz fölhasználják, s a megölt emberek szellemét belekényszerítik bűbajos masináikba (151). A boxerek sárga zászlókkal, mezitelen kardokkal, «Ta, sa, saó (üss, ölj, égess), «sa-küece» (öld az idegent) jelszókkal elárasztották Mandzsuriát s junius közepén már Mukdenben voltak (153); meggyilkolták a misszionáriusokat, földultak minden európai épületet, templomot, kórházat egyaránt. E közben a lázadók bombázni kezdték az Amurmenti legnagyobb orosz várost, Blagojevcsenszket. Ekkor történt, hogy az oroszok 2000 kínait az Amurba hajtottak, kik mindnyájan odavesztek (159—166). A felvonuló orosz seregek augusztus végére Mandzsuriában helyreállították a rendet s Peking is fölszabadult az anarchikus állapotból.

A normális viszonyok visszatértéig Gubányi rövid pihenőre Japánba ment; majd Vladivosztokból Harbinba. Érdekesen vázolja e hosszú útnak természeti szépségeit, az erdőkkel borított halmokat, a Csang-lung-cze vidék vulkánikus kúphegyeit, a háború-

nak sajnos pusztításait, az elhagyott köles földeken dúskálódó fácánok ezreit (172—182). Közben az út egy kis buddhista kápolna mellett vezetett el, mely a háború pusztításainak közepette is ép maradt. Tovább hol kocsin, hol gyalog a Lao-je-ling hegység vízvázalatójáig czédrusfa őserdőkön vezetett újak (194). Mindenütt a háború pusztítása, szétdult házak s elrombolt vasúti vonalak. A vízvázalaton a vendéglőben érdekes társaság verődött össze; egy orosz generális, ki Vladivosztkba igyekezett; az állomásfőnök, a ki kozák főhadnagy volt; cserkesz és kínai kereskedők s kozákok. A közeli erdők tele voltak kínai rablókkal, a nyáron szétvert mandsusereg maradványai, kiket az éhség kényszerített rablásra (196).

A vízvázalaton túl járatlan gránitvidéken, czedrus rengetegeken vitt az út. Hol gyalogszerrel, hol lóháton, de aztán vasuton tizednapra Harbinba érkeztek. A hely, hol Harbin épült, 1898-ban még homokpusztaság volt. A Szungari partjának egyhangúságát itt néhány ősi ezüst nyárfaliget szakította meg, melyek alatt régi kínai sírhelyek rejtőztek. E helyeket Haobinnak hívták kínai nyelven; ebből eredt az orosz erősebb hangzású Harbin név (200—210).

A tavasz beköszöntével Sitó-héce állomásra ment Gubányi, s ott vasuti hidakat épített. A tavasz április végén ébredt. A füzések, a nyírfák, a galagonya, a távoli czédrusok rügyekkel teltek meg. Az erdőt varjak, kakuk s az örvös galamb szava élénkítették. Messziről hallatszik a kőfaragók aczélának pengése, éneke s vidám hahotázása. Szórakozásképen a kórei munkások halra, a kínaiak békára vadásznak (219). Junius hó közepén beköszöntött az esős évszak; a nyári orkánszerű monzúnok délkeletről hajtják az esőt, mely aztán két hónapig is eltart. Ilyenkor elakad a munka (222). Az esős idő folyamán az erdős vidék munkástelepein kiütött a tifusz. Némely munkáskunyhóban 30—40 vézna félholt kínai fetrengett; babonás természete azonban nem engedi, hogy az európaiak által följánlott orvosságot bevegye; inkább kész elpusztulni (237).

1901. év szeptember havában a Cseng-lung-ce hágón alagút építéséhez fogott Gubányi. Szakszerű munkások hiányában szabadságot orosz katonákat alkalmazott, kik bár semmi mesterséghez sem értettek, mégis rövidesen tanulékony s ragaszkodó munkásokká képződtek. Mindjárt a munka kezdetén társul hozzá csatlakozott Szentgáli Antal mérnök barátja, kivel aztán a fele-

lősségterhes munkát együtt végezték. Az itt is jelentkező hunluzok ellen kozákőrségek nyújtottak biztonságot. Közben a kozákok igen vigan éltek. Gubányi élenken írja le a tisztek könynyelmű életmódját, kik játékkal, dőzsöléssel töltötték idejüket (256—262). Az alagút építése pompásan haladt, midőn kegyetlen ellenség, kolera tört a munkásnépre. A kínai a kolerát gonosz szellemek bosszújának tekinti. Harbinban éjnek idején száz és száz kínai szaladgált csoportosan lámpákkal és fáklyákkal, hogy a betegség szellemeit elűzzék (266). 15,000 ember veszett el a kolerában s két hóval vetette vissza a munkát. Szeptemberben azonban megszűnt a járvány s a munkálatok teljes erővel folytatódtak (269).

Ez időtájt Mandzsuoországban immár közel 2500 km hosszú vonalon jártak a vonatok, melyeket a háború után erős katonai őrségek tartottak megszállva. Mindenki azt hitte már, hogy a 700,000 km²-nyi mandzsuföld örökre Oroszorszáé! 1903 július 1-én indult meg a rendes vasúti közlekedés Port-Artur, Dalni s a Bajkálvidék között. A boxer lázadás előtt a kínai udvar kikötötte, hogy a vasut tiz kilométerre kerülje el Mukdent, nehogy a vasút dübörgése a holtak csendjét zavarja. A boxerlázadás után azonban Oroszország pénzzel intézte el ezt az ügyet s a vasút jelenleg a város s a császári sírok között robog (186). Mukden nagyban hasonlít Pekinghez. A figyelő azonban csakhamar észreveszi a kinaitól elütő mandsutípust, a mely környezetbe belehelyezkedett az orosz háromszínű lobogó (288). A vasut mentén fekvő nagy városok Kirin, Harbin, Cicikar az orosz megszállásnak erős jeleit mutatják. Bankok, kaszárnyák, templomok orosz bélyeget ütöttek rájuk. Annyi bizonyos, hogy a 2500 km hosszú vasút ezt az előbb alig ismert földet új életre ébresztette, míg aztán egy nem várt fordulat az orosz terjeszkedést diadalútjában megállította (301). 1903 év tavaszán Gubányi az építésvezetőségnek átadta készen az összes reábizott munkákat s aztán Vladivosztocon, Japánon át haza, Magyarországra tért pihenni.

Gubányi könyve, miként a vázlat mutatja, nem formál nagy igényeket. Nem ment ő Mandzsúriába, hogy vadászkalandokban teljék kedve, sem hogy világjelentőségű fölfedezéseket tegyen. Elment a messze Keletre, hogy ott a magyar elmének és mérnöki tudásnak becsületet szerezzen. A miért is könyve nem állítható egy sorba az Ázsia- és Afrika-utazókkal. Sem földrajzzal, sem néprajzzal nem foglalkozik és tudásunkat ezen irányban

nem gazdagítja. Ha itt-ott egy földrajzi vagy néprajzi adat föl is csillan, az már mind jól ismert dolog. Az öt évet Gubányi a Vladivosztozk és Harbin között levő vonalon töltötte el, a melyről nagyon keveset tért le. Könyve az öt évnek naplója, mely sorra veszi a napi dolgokat, a jó és rossz eseteket, a küzdelmeket s fáradaimakat. De azért ne gondolja senki, hogy ennek a könyvnek nincs értéke. Igen is van értéke. Egy neves munkás szívébe enged betekinteni, mely igénytelenül, csüggedés nélkül és fáradhatatlanul tör kitüzött célja felé. Írási módja élénk és vonzó; a tárgy az olvasók legnagyobb részétől oly távol áll, hogy minden sor leköti a figyelmet. Szüntelen új képek vonulnak el szemeink előtt, miközben Gubányi stilusa lendületes és költői. Itt-ott tömör rövidséggel, de szemléltető élénkséggel írja le a természet szépségeit, a körülötte levő munkásnépnek jellemző vonásait. A könyvet mindenkinek a legmelegebben ajánlhatom.

Egy kivánalmat azonban ezúttal is hangoztatnom kell. Földrajzi könyv, bármely kis mértékben legyen is az, térkép nélkül nem olvasható. Van ugyan a 6. lapon egy parányi kis térkép, de oly homályos és oly apró írású, hogy mire sem való. A térképnek nem kell kiterjednie a szóban forgó terület minden viszonyára; de a szövegben előforduló helyeket, folyókat, hegységeket világosan s olvashatóan kell feltüntetnie.

A könyvet nyolczvannolcz pompás kép ékesíti. A nyomtatás a Wodianer-Franklin czéget dicséri.

PLATZ BONIFÁC.

400

KÖLTÖK ÉS ÍRÓK.*)

A Kisfaludy-Társaság új vállalatot indít. *Költők és írók* cím alatt életrajzok sorozatát bocsátja közre.

Ily gyűjtemény nem csupán hasznos, hanem egyenesen szükséges is. Az angoloknak, francziáknak régebb idő óta van ilyen gyűjteményök, ujabban a németeknek is, kettő, pedig nálók a nélkül is gazdag volt az életrajz- és essay-irodalom, a mit a mienkről bajosan állíthatni. Nálunk minden tekintetben nagyobb szükség van ily könyvsorozatra. Magyarországon a nemzeti irodalom terjesztése nem pusztán kegyelet dolga. A mi multunknak nem igen vannak egyéb művészeti és művelődéstörténeti emlékei az irodalmiakon kívül. S a közönség mégis kelleténél kevésbé ismeri irodalmunkat. Ennek oka egyrészt abban rejlik, hogy csak az utolsó század íróit olvashatja fáradság nélkül élvezettel. Oka azonban ennek az is, hogy alig vannak nálunk művek, melyek irodalmunk történetét, vagy akár csak egyes íróink életét is alaposan és mégis élvezetesen ismertetnék; szegény főleg essay-irodalmunk, mely az életrajzi adatokat művészi jellemrajzzal párosítaná, az egyes művek kapcsán a költészet általános sajátságaira nyitna kilátást, előadását kiváló példák felhozásával tenné változatossá, s művészi előadásra törekedvén, oly könyveket adna a közönség kezébe, melyek nem csak tárgyuknál fogva, hanem magukért is érdemesek az elolvasásra. Ily könyveknek köszöni páratlan műveltségét Anglia nagyközönsége. Hogy a fogékonyság erre nálunk sem hiányzik, mutatja az, hogy Gyulai, Beöthy, Péterfy, Riedl munkái viszonyainkhoz képest eléggé elterjedtek és olvasottak. Ily munka azonban nálunk kevés akad.

*) *Élet és jellemrajzok az irodalom köréből. A Kisfaludy-Társaság megbízásából szerkeszti Ferenczi Zoltán. — Budapest. Franklin-Társulat. Ára kötetenként 2 kor. 50 fillér.*

Irodalmunk e hiányain segíteni volna hivatva a Kisfaludy-Társaság új vállalata.

Ily gyűjtemény gondolata nálunk sem újság. Megindítását már másfél évtizeddel ezelőtt indítványozta a Kisfaludy-Társaságban Beöthy Zsolt (1890), a ki maga is az angolok és francziák hasonló vállalatára hivatkozott, az *English men of letters* és a *Les grands écrivains français* köteteire, melyek valóban mintaszerűek. Az ő indítványát újította fel 1904 elején Ferenczi Zoltán. A Társaság ekkor elhatározta a vállalat megindítását, megvitatta tervét, szerkesztésével az indítványtevőt, Ferenczi Zoltánt bízta meg. Arra nézve, hogy a vállalat valóban értékesé váljék, minden szerencsés körülmény találkozott. A Társaság ment a kiadói idegességtől, az irodalmi szempontot tehát nem korlátozza üzleti-nyereségvágy. A szerkesztő helyzete más tekintetben is kényelmes. A Társaság tagjai sorában vannak tömörülve a magyar irodalomtörténet és kritika legkiválóbb munkásai mellett a külföldi irodalmak avatott ismerői. Könnyen toborozhat a szerkesztő munkatársakat a Társaságon kívülről is, mikor oly vállalat számára kéri közreműködésüket, mely címlapján az ország első szépirodalmi társaságának címerét viseli, s melyben részt venni tisztesség. A gyűjtemény köre a lehető legtágabb, helye van benne a magyar írókon kívül a világirodalom minden kimagaslóbb alakjának. Az író kedve szerint kereshet magának való tárgyat, a kihez hajlama vagy tanulmányai vonzák. Az angol és francia vállalatok csak saját íróik életrajzeit adják; a Kisfaludy-Társaság azonban jobbnak látta, ha e tekintetben a német vállalat nyomán indul, s helyet juttat a világirodalom számottevő alakjainak. Külföldi írókról, a M. T. Akadémia könyvkiadó vállalatának néhány kötetét s az új Egyetemes Irodalomtörténetet kivéve, alig olvashatni valamit magyarul; a kiadók nem igen szánják magukat oly munkák kiadására, mely a közönségnek csak szűkebb köreit érdekelheti s így nem kecsegtet nagy nyereséggel, különben is drága díszművekkel kísérletezniek örömebb; az írók pedig azt vetik, hogy ők kénytelenek megrendelésre dolgozni, a magok kedve szerint való munkáikra nem kaphatnak kiadót. Ezentúl az ily törekvéseknek tere nyílik az új vállalatban. A bizottság, mely a vállalat programját kidolgozta, pontosan meghatározta a gyűjtemény tárgykörét, hangoztatva, hogy legelső sorban jeles magyar írók életrajzeit közli, •különös tekintettel irodalmi hatásukra, felölelje továbbá azoknak

a. külföldi jeles íróknak életrajzát első sorban, kiknek működése irodalmunkra kiválóbb hatást gyakorolt». A bizottság még külsőségek dolgában is igyekezett a helyes útra terelni a vállalatot. Az egyes kötetek terjedelmét tíz ívre szabta; ez elég bő tér a kellő alaposásra, s mégis bizonyos korlát a tulságos aprólékoskodással szemben. Kitiltotta a lapok aljáról az apró-cseprő jegyzeteket, de megkivánta a források és az irodalom jegyzékét.

A terv jó volt, a példák mintaszerűek, a körülmények kedvezők: milyen hát a vállalat? Három évi előkészület után most jelent meg az első négy kötet, Homeros, Dante, Petrarca és Csokonai életrajza. A most megjelent kötetek belső boríték-lapján közölve vannak az «előkészületben» levő munkák, összesen tíz; így a vállalatnak 14 kötetéről van tudomásunk. Ezekből azt látni, hogy az egész több tekintetben nem felel meg sem a programnak, sem a vállalkozásnak. A tervezet legelső sorban magyar írók ismertetésére szánta a vállalatot, a gyűjteményben pedig a magyar írók háttérbe szorulnak a külföldiek mellett. A 14 munkából, melyek tárgya eddig ismeretes, mindössze öt szól magyar íróról, ha Janus Pannoniust is ideszámítjuk: hat; ezzel szemben külföldiekről nyolcz. A most megjelent négy kötetből csak egy foglalkozik magyar íróval: Csokonai életrajza. Kétségtelen, hogy Homerost, Dantét, Petrarcát díszes hely illeti ily gyűjteményben, melynek egyik célja népszerűtlen nagy írók népszerűsítése, kevésbé ismertek megismertetése. S mégis félős, hogy az első sorozat összeállítása nem ébreszt a vállalat iránt oly érdeklődést, a minőt ily gyűjtemény megérdemelne. Közönységünk «ismeretlen unalmas óriások»-at lát e classikusokban; nevék hallatára az iskolai tanórák jutnak eszébe; ez mindenesetre hiba, sőt kár, de tény. E kötetek egyelőre aligha fognak sok olvasót édesgetni a vállalathoz. E gáncsot nem vak chauvinismus mondatja velünk; a tudományos szempont is e mellett szól. Ezek az írók éppenséggel nem hozzáférhetlenek magyarul sem; Danténak nyelvünkön is egész irodalma van; ott van többek közt Péterfy kitünő essayje, Széchen Antal tanulmánya, s maga Radó Antal, a ki a vállalat Dante-kötetét írta, már két helyütt is írt Dantéről: előbb a M. T. Akadémia kiadásában megjelent *Olasz irodalomtörténetében*, ujabban pedig az *Egyetemes irodalomtörténetben*. Ugyane helyeken szó van Petrarcáról is. Homerosszal szintén nem ezuttal foglalkozik először Csengery, s tanulmányaihoz elég könnyen hozzáférhetnek, a kiket érdekel. Miért

kellett hát éppen ezekkel a kötetekkel sietni, mikor annyi jó magyar író nevét hiába keressük a készülő életrajzok sorában s mikor nem egy érdemes írónk élete még egyáltalán megiratlan, mint például Teleki Lászlóé, a kiről csupán Kertbeny rótt össze németül egy kis életrajzi vázlatot, míg *Kegyenczét* hárman is fejtegették; Kemény Zsigmondé, a kiről még ilyen vázlatunk sincsen; továbbá Szalay Lászlóé, Csengery Antalé, Toldy Ferenczé, Gregussé; az eléggé népszerű Vas Gerebené és Abonyi Lajosé. A vállalat sok régi mulasztást pótolhatott volna, s e pontban kárára tért el a tervezettől. A tervezet továbbá első sorban oly idegen írókat kívánt a vállalatba fölvenni, «kiknek működése irodalmunkra kiválóbb hatást gyakorolt». Az első sorozat idegen írói nem tartoznak első sorban ezek közé. Azonfelül a megjelent kötetek nagyobbára mellőzik is az ily hatás kipuhatólását. Katona Lajos, máskülönben kiváló gonddal írt Petrarca-életrajzában e tekintetben csupán a bűnbánati zsoltároknak Kínizsiné Magyar Benigna imakönyvében található fordítását, Zrinyi egy idylljének némi reminiscentiáját, s a *Decamerone* Griseldis-historiájának latin fordítását említi, mely Istvánfinak forrásul szolgált; egyébként csak csillag alatt utal (150—51 l.) e kérdés irodalmára, a nélkül, hogy csak a *Himfy Szerelmeit* is emlegetné. E részben egyedül Csengeri mutat örvendetes kivételt, midőn utolsó fejezetében Homeros egy-egy vonásának visszatükröződését keresi Zrinyi, Vörösmarty és Arany leíró művészetében, érdekes párhuzamok gondos összeválogatása alapján. Azonban nem csak az egyes kötetek írói, a szerkesztő is megfeledezett a vállalat ezen szándékáról. A készülő kötetek sorában ott látni ugyan Tassót és Zrinyit, a kiknek ilyenén összehasonlítását, rendkívüli művészettel, Arany János már megcselekedte, de mellettök Shakesperen kívül Heinét, Sandot és Maupassant találjuk. Heinét és Maupassant meglehetősen olvassák nálunk, s mint jeles írók, méltók az ismertetésre, noha magyar írókra nem gyakoroltak valami nagy hatást. Sand azonban már nem oly jeles író, nem is olvassák nálunk, s azt sem állíthatni, hogy «kiválóbb hatást» gyakorolt volna irodalmunkra. Közelebről érdekelné a magyar irodalmat Balzac vagy Scott életrajza, kiknek hatását Keményre és Jósikára folyvást hangoztatjuk, s kiknek ezt a hatását számba venni a magyar irodalombuvarók feladata. Némi viszonyban vannak Goethe és Madách, Victor Hugó és Jókai; Bérangert is hozzánk csatolja egy szál, mely Petőfihez fűzi;

Burnst épp úgy. Az idegen írók életrajzait megírják honfitársaik, jobban, mint idegen tudná; a mi irodalmunkra való hatásukat azonban nem fogja más vizsgálni, ha mi nem, Éppen itt rejlik e vállalat tág körének fontossága. A bizottság programja e pontban is jobb volt a gyűjtemény eljárásánál.

Hogy az egyes kötetek végén közölve legyen az irodalom és a források jegyzéke, abban is kár volt eltérni az előzetes szándéktól. A könyv ezzel nem lett volna nehezkesebb, hiszen ezt olvasatlanul hagyhatja, a kit nem érdekel, de az ifjúságnak sokkai több hasznára lett volna ily fölszereléssel.

A vállalat tehát jóformán minden pontban eltért a tervezettől és ennek mindenütt kárát vallja.

Azonban a vállalat lehet eltérő a tervtől s a mellett mégis jó. Az eddig lehetséges tájékozódás szerint azonban épp oly kevésbé felel meg a várakozásnak, mint önnön programjának.

Oly könyvsorozattól, mely a Kisfaludy-Társaság köréből indul a közönség közé, méltán reméltük, hogy nagyrészt a Társaság tagjainak munkáiból fog állni. A program ezt nem ígerte, de ez volt a várakozás. A *Grands écrivains* gyűjteményét nem irodalmi társaság adja ki, egyszerű magánvállalkozás az, a Hachette-czég kiadványa, s e czég az első 24 kötetből 14-et az Institut és az Akadémia tagjaival iratott meg, ismert nevű tudósokkal, a kik a mellett élvezetes előadók is. Igaz, a magyar gyűjtemény 14 kötetéből is hét vallja írójául a Társaság egy-egy tagját, de hánynak a nevét keressük itt hiába, a kiknek ily gyűjteményből nem lehetne hiányozni még akkor sem, ha azt magán-kiadó bocsátaná közre. Leginkább felöltő, hogy Arany János életrajza nem talált megíróra a Társaság tagjai közt. Beóthy Zsolttól Zrinyi életrajzát ígéri a vállalat; de Riedl, Négyesy mintha nem is tartoznának a Társasághoz. Hiába keressük az írók névsorában a Társaság műfordítóinak, Dóczy Lajosnak, Vargha Gyulának, Kozma Andornak, Ábrányi Emilnek, Fiók Károlynak a nevét, pedig természetes volna, hogy ők írjanak kedves íróikról, a kiket náluk jobban senki sem ismerhet. A Társaság méltán dicsekedhetnék egyik-másik tagjának, például Haraszi Gyulának, Ambrus Zoltánnak a francia irodalomban való jártasságával; a vállalat ígér is francia írókról köteteket, de az ő neveiket nem találni az írók névsorában. Világért sem kicsinyeljük a Társaságon kívül álló írók munkáját, névsoruk sokat ígérő. Reméljük, olyan könyveket írnak majd, hogy éppen

azok alapján kerülnek a Társaságnak tagjai közé. Csodálkozunk azonban méltán lehet azon, hogy a Társaság szellemileg ilyen kevésbé járul hozzá önnön vállalatához. Mikor a Társaság annak idején Shakespere összes munkáinak magyar fordítását indította meg, tagjai úgyszólván az egész munkát magokra vállalták. S ezért volt a vállalkozásnak olyan általános és fényes sikere.

Nem felel meg a gyűjtemény a várakozásnak más tekintetben sem. Félős, hogy kevés újat ad. A vállalat némi részben mintha arra kárhozná az írókat, hogy önmagukat ismételjék. Radó Antal, mint fentebb említettük, már kétszer is írt Dantéről. Ez egyrészt, ha ugyan Radó lelkiismeretessége mellett még más biztosítékra is volna szükség, kész bizonyosság arra nézve, hogy tárgyát minden ízében ismeri. Más kérdés azonban: nem nyert volna-e többet az irodalom, ha most más író, más szempontból vizsgálja Dantét, s írja meg életrajzát. Ugyanezt mondhatni némi részben Csengeri Homerosára is. Radó és Csengeri ugyan most is tudtak érdekest és újat vinni munkájokba, mégis kár volna, ha a szerkesztő következetesen azokkal szándékoznék, a kik egy-egy nagyobb munkát írtak, ugyanarról a tárgyról mintegy kivonatot iratni a vállalat számára. Ez a veszély már fenyeget. A boríték-lapon közölt címekből azt gyaníthatni, hogy Váczy Kazinczyról készülő nagy életrajzát fogja a gyűjtemény számára összevonni. Alexander annyit írt Shakespereről, Heinrich és Hegedűs annyit írtak s annyszor tartottak felolvasást Heinérről és Janus Pannoniusról, hogy akarva nem akarva csak régebbi tanulmányaikat bővíthetik köteté. Az ily munka pedig ritkán egységes és művészi; a lézagok és toldások oly ügyes írónál is szembeszökők, minő Brandes, kinek a *Litteratur* vállalatban megjelent kötete France Anatoleról szemlátomást néhány ujság-czikkre szakad széjjel. S mire való volna olyan tág-látkörű és sokoldalú tudósokkal azt iratni meg újra, a mit már egyszer megírtak? Ez a könyvnek nincs kárára, de az irodalomnak nem haszon.

Azonban nem akarunk olyan hibákat gáncsolni, melyeket a vállalat még elkerülhet. Az egész gyűjteménynek tere és programja az, a mi leginkább érdekel, s a mire nézve a megjegyzéseket elmondani jobb előbb, mint utóbb. A mi a megjelent egyes köteteket illeti, Csengeri és Katona Lajos munkáit illetékes szakférfiak érdemök szerint teljes elismeréssel méltatták (a *Philol. Közl.* 1908. évi II. füzetében). Csengeri könyve olvas-

mánynak is érdekes és vonzó, s szerencsésen találta el a mértéket abban a tekintetben, mennyiben érdekelhetik a nagy közönséget a Homeros körül folyó viták a nélkül, hogy aprólékoskodásukkal felvilágosítás helyett inkább megzavarnák. Katona Lajos igazán belevilágít a Petrarca lelkébe, megérzi és érezteti ebben a filigrán lélekben az idők fuvallatát s egy-egy finom idegszál megrezzenését. Radó *Dante*-jában szépen sikerült a legnehezebb feladat: világosan megérteti Dante nagy művének alapeszméjét és beosztását, a mellett érezteti az egésznek részint nagy tömegével járó, részint jelképies bonyolultságát, s az egészről sokoldalú és mégis tiszta képet nyújt. Kár, hogy a 93. oldalon érthetetlen módon egy idézetbe sajátságos kitétel fészkelte be magát:

Tovább menék az elhagyott uton,
Meg-megfeszítve *első lábomat*.

Ily kifejezés elkerülheti munkaközben a fordító és író figyelmét, de csodálatos, hogy a szerkesztő nem vette észre. A munka érdemén ez nem ejt csorbát, de sajnálatos eset, mert ha egy diák rábukkan, esetleg egész iskolai osztály hangosan mulathat Dantén meg a vállalaton.

Az első sorozat kötetei közül a legnagyobb érdeklődés Csokonai életrajza felé irányul; egyrészt azért, mert ez a sorozatban az egyetlen magyar tárgyú kötet, másrészt, mert ezt a szerkesztő maga írta, s így munkatársai mintegy mintául vehetik a későbbi kötetekhez. Csokonai sorsa és jelleme valóban szinte kész tárgy művészi életrajz számára. Hányt-vetett élete, mely minden kalandossága mellett sincs híjával bizonyos következetességnek és összhangnak; nem egyoldalú, s mégis eléggé egyöntetű munkássága szinte kínálkoznak a nagy vonásokkal való jellemzésre. Alakja rokonszenves, jelleme változatos. Életének színterei: a debreczeni collegiumi élet, diétai útja, regényes szerelme, praëptorsága Csurgón szinte csábítanak a művészi színezésre. Élete történetében olyan mellékalakok szerepelnek, mint a keszthelyi Festetich és Széchenyi Ferencz.

Úgy látszik azonban, Petőfi és Deák nagyarányú életrajzai után Ferenczi könnyen vette új feladatát. Pedig az író mindig pórul jár, ha tárgyát vagy közönségét kicsinyli; ha színvonalukat lenézi, azzal a magáét szállítja alá. Az adatok összegyűjtése dolgában, a mi Ferenczi könyveinek erős oldala s nem csekély érdeme, itt is fáradhatatlan és lelkiismeretes; az adatok megrostálásával

és művészi csoportosításával azonban keveset törődik; azért előadásának menetében nincs világos rend, a jellemrajz nem eléggé áttekinthető; az æsthetikai méltatást is háttérbe szorítja az adatok özöne. Úgy tetszik, mintha Ferenczi ebben a könyvében nem törekedett volna egyébre a pusztá hitelességnél, bár a gyűjteménynek céljánál fogva nem csupán ez a feladata.

A semmitmondó adatok túlságos halmozását is hibául róhatni fel, mert zavarossá és unalmassá teszik a könyvet. Mit érünk azzal, ha az életrajzíró egytől-egyig felsorolja a költő tanítóit (9.) és tanárait (18. és 19.), tankönyveit (10.) s a fölötte ítélkező iskolai bíróság összes tagjait (47.) s egy egész lapon azt is, hogy anyja kitől mennyit vett kölcsön (16.), külön kitéve minden egyes összeget váltó- és rénes-forintban, épen csak megérthető értékben nem. Ferenczi buzgó, sőt szenvedélyes adatgyűjtő, de kár, hogy nincs lelke félredobni egyetlen adatot sem, azt sem, kiknél fordult meg a költő látogatóban (107. és 114.); szinte a menetrend pontosságával részletezi: «d. e.» vagy «d. u.» indult e útnak s otthon találta-e, a kit keresett, vagy sem (114. l. alján). Mintha most is három kötetes munkát írna, a szórshálhasogatásig menő pontossággal jegyzi fel, hogy a *Zrinyiász* «egy példányát Puky ígérte neki Sisári nevű birtokostól» (109.); stb. Néha minden kapcsolat nélkül zúdít egy mondatba teljességgel össze nem tartozó adatokat, pl. a 102. l.: «Az I-ső félév végén, midőn Csépan István gondnoknak írt, hogy egy rend ruhát csináltassanak neki, *Karnyóné és a két szeleburdiak* vígjátékát adatta elő.» Könnyű eltalálni, hogyan kerül e két adat egymás mellé: egy forrásból vannak merítve; de mi szükség azért ezeket így összenöve hagyni?

Máshol viszont összetartozó adatokat könnyedén szétszakít a szerző, némelyeket máshová soroz, mint a hová tartoznának. Olykor előre siet, meg visszatér régebbi dolgokra, a mi megrontja az egésznek világos menetét, s megzavarja az olvasót. Így pl. Csokonai fiatalkori verseit, melyeket iskolai dolgozatok gyanánt írt, vígjátékai s dalai egy részének megírása után említi fel (52. l.). A könyvnyomtatókkal való huza-vonáról szólva, egy egész oldalon sorolja elő 1803-ban megjelent munkáit, s a következő bekezdés egyszerre oda ugrik vissza: «E sok akadály . . . kedvét vette a munkától» (129. l.). A *Békaegérharcz* tárgyalásába hevenyében belekeveri a még akkor megiratlan *Dorottya* t, s az olvasó alig ismeri ki magát, melyik munkáról van szó.

A könyv terjedelméhez képest túlságosan sok az adat, a mi a könyvnek nemcsak formáját rontja meg, hanem olykor tartalmát is zavarossá teszi.

Az író maga is bajosan tud eligazodni ily töméntelen adat közt, s hol ismétlésekbe, hol ellentmondásokba bonyolódik. Csokonai apjának halálát kétszer mondja el (4. és 9. old.), tanárainak névsorát is kétszer sorolja elő s pedig csekély változtatással épen két szemközti oldalon (18. és 19. l.). Ugyanegy versnek keletkezését elmondja a 112. lapon a szövegben, s a 115. l. alján jegyzetben. Ennél nagyobb baj, hogy olykor ellenmondásokba esik önmagával. Az is ellenmondásnak látszik, ha a *Batrachomyomachiáról* a 32. lapon azt olvassuk: «Csokonai csak a Balde Jakab . . . átdolgozását ismerte» s ugyanazon lapon nyolcz sorral alább, hogy «az eredeti görög szöveg állt előtte». De ezen még eligazodik az, a ki föllapozza Csokonai önnön sorait *A furcsa epopoeáról*. — Egy másik ellenmondás azonban kimagyarázhatatlan. — *Tempefőről*, melyet Csokonai 1793-ban írt. a 41. lapon azt mondja, hogy «az akkori Kotzebue-féle érzékeny játékok hatása alatt áll», az 50. lapon pedig megrójjá Harasztit, a mért az 1795 elején keletkezett *Gerson du Malheureux*-ben Kotzebue hatását keresi, — mert Csokonai «aligha ismerte az *Embergyűlölet és megbánás-t még akkor.*»

Az adatok felsorolása kedvéért a szerző elhagy minden színezést, pedig pl. a debreczeni collegium ‚togatus‘ világából nem kevésbé érdekes kép rajzolódhatnék ki, mint a minőt Beöthy festett az apácza-kolostorok életéről. A költő egyéni jellege sem rajzolódik ki világosan, pedig az író erre nézve sűrűn ejt el találó megjegyzéseket, de azt meg sem kísérli, hogy e vonásokat egységes képbe foglalja. Ilyen rajtot a költőnek csak fiatakoráról nyújt (12—15.). A mint e részben úgyszólván minden az adatokra van bízva, épp úgy költői pályája nagyobbára csak címekkel van jelölve. A kötet Csokonai nagyobb műveinél is nagyobbrészt csak az idegen művekhez való vonatkozásokat sorolja fel, s a költő életéhez fűző szálakat; az idegen példák jellemzése, az azokkal való vázlatos egybevetés, s ennek kapcsán az eredetiség fokának kipuhatólása, a műnek egész kritikája többnyire egy-két mondatba van szorítva. A *Békaegérharcz* ismertetésére mindössze két oldal jut; *Dorottyáról* már több helyütt van szó, (34. és 74. l. 92-98.), azonban e műnek is csak mintáit sorolja fel és tartalmát vázolja; a költő lelkének oly hajlamai-

ról, melyek ez irányba vezették, nincs szó. Vaskos tréfáinak, diakos csintalanságának sehol semmi mentsége, sem magyarázata. Az egyes művekről szóló irodalom is alig-alig van említve. Csokonai nagy költeményét *A lélek halhatatlanságáról*, csak életrajzi vonatkozásaiban említi. Épp ily röviden végez darabjainak ismertetésével. A könyv olvasói Csokonait könnyen pusztá átdolgozónak képzelhetik, a ki tervét, meséjét, még élczét is idegenből vette.

A daloknál is folyvást hivatkozik az idegen mintákra, (51., 54., 65., 67., 77., 78., 104., 132. l.) a nélkül, hogy csak egyetlen példán is kimutatná, mint formálja át a például vett idegen verseket, úgy, hogy a felületesebb olvasó előtt Csokonai szinte átdolgozónak, sőt majdnem pusztán fordítónak tűnhetik fel. És pedig egyenest németből fordító verselőnek, mert francia dal-mintáit, melyek egyrészt maga megnevezte, más részöket pedig Haraszti Gyula mutatta ki, sehol sem találjuk említve. E réven éppen oly félszeg képet kapunk Csokonai írói egyéniségéről, mint egyéni jelleméről azon a réven, hogy a könyv kimerítő pontossággal sorolja fel valamennyi könyörgő levelét, melyekkel pártfogókat keresett művei kinyomatása czéljából, a mi akkor ép úgy a kor szokásában gyökerezett, mint vaskos tréfái a kor izlésében. Ime ismét egy aránytalanság: a költő fáradozásai, hogy munkáit kiadhassa, több tért foglalnak el a könyvben (109—130.), mint írói egyéniségének összefoglaló jellemzése (130—148.). E jellemzés sikerült, de még jobb is lehetne, ha nem csupán a dalokról szólna, vagy legalább a szálakat kiemelné, melyek egész munkásságát összefűzik.

Talán sikerült kimutatnunk, hogy az író legfőbb gondját az adatok összegyűjtése foglalta le; azok rengeteg halmazába aztán nem lehetett művészi csoportosítást, egységet, fejlődést vinni. Az adatok miatt háttérbe szorult a kritikai méltatás és a jellemzés, szóval: a művészi előadás minden oldala. Az előadás választékossága s a nyelvtisztaság sem részesült kellő gondban. Pedig a Kisfaludy-Társaságban többször emeltek szót a hirlapok pongyola és magyartalan beszéde ellen; ugyancsak óvakodni kellene tehát az ilyen botlásoktól a Társaság saját kiadványai-ban, legkivált ily nagy elterjedésre szánt népszerű vállalatban. Lehet az írónak elve, hogy könyvében a szemén-szedett kifejezéseket, keresett fordulatokat kerülve, a rendes beszéd közvetlen természetes hangját igyekezzék megközelíteni, de a világos ren-

det, áttekinthető beosztást, tömörséget és csint a közbeszéd sem nélkülözheti, s a ki a közönség előtt tart fejtegetést, annak előszóval is művésziességre kell törekednie. Bizonyos gondatlanságra vall már az is, ha az író ily nagy közönségnek szánt könyvben szükség nélkül használ latin idézeteket, melyek értelmét könnyen kifejezhette volna magyarul is. (Mindjárt az első lapon is van kettő.) Az egész kötet stílusa nehézkes, simítatlan; nem ritka a magyartalan kitétel, mint midőn «iskolai leczkék iránti szorgalom»-ról beszél (13.), ismételten Gessneri és Bürgeri hatást emleget (52—54.), mintha magyarán lehetne beszélni Aranyi hangról és Jókaii humorról. Egész gyakoriak az efféle kitételek, melyekből kimaradt egy-egy szó: «kedve ment a jogtól» (64.), «mert súlyt helyezett, hogy, mint Homeros, rajzaiban szabatos legyen.» (147.). Szaporák a végtelen szókapcsolások: «mint káros hatást kell kiemelni a külsőségekre különös súlyt helyezést» (29.), «az emberekben oly kevés gyönyört találhatott költő» (134), vagy ez a négyes genitivus: «Földinek Gellert *Lucindája* átdolgozásában» (24. l.). Az ily pongyolaság nem egyszer furcsasághoz vezet; a *Batrachomyomachiáról* azt olvassuk, hogy az «számtalan kiadást ért, még számosabb fordítást» (32.); vagy *Tempefőiről*, hogy az «közbül is pár helyt befejezetlen mű» (41.), a mik nem állnak egyedül a kötetben. Ilyesmik nem tehetnek jó hatást az ifjúság kezében. Mindez csak elhamarkodásból származik, s orvosi vagy matematikai szakmunkában talán el is csúszhatnék, de irodalmi műben bajosan s legkivált a szerkesztő kötetében, kinek még munkatársai művét is át kellene nézni s az ilyenektől megtisztítani.

Még egy-két szót kell szólnunk a vállalat külsejéről. A kötetek kiállítása vidékiesen izléstelen. A mellett a kötetek meglepően drágák. A francia gyűjtemény kötetei sokkal jobb kiállításban, az írók rézmetszetű arckép-mellékletével, egyenként egy forintba kerülnek. Az angol vállalat másfélszer ekkora köteteknek bekötte 2 K 20 f. az áruk. A magyar kötetek ára 2 K 50 fillér. Ennyiért magánkiadó is örömezt vállalkozhatott volna a vállalat megindítására.

A bekötési tábla belső oldalára pár tájékoztató sor van nyomtatva, a vállalat czélja és haszna felől. Kár, hogy e sorokat a szerkesztő nem futotta át, különben aligha túri meg kötetiben azokat a sorokat, hogy «az életrajz mind kedveltebb olvas-

mánynyá válik és az egyetlen műfaj, mely művészibb alakjában a többnyire kevesebb gonddal írt regénynyel versenyezhet. Mert a jól megírt életrajz egyesíti magában a regény jó tulajdonságait, s a mellett előnye, hogy megtörtént.» Vajon állíthatni-e komolyan, hogy e vállalat munkatársai több gonddal írják köteteket, mint Thackeray, Flaubert, Kemény Zsigmond, Eötvös, vagy más jeles írók regényeiket írták? Ha sarokba szorítanák, e sorok fogalmazója talán azt is leírná, hogy Radó és Csengeri könyvei többet érnek Dante és Homer munkáinál. Ha az életrajzot a regénynek fölébe emeli az az előnye, hogy megtörtént, akkor bármely hirlapnak egy-egy száma 20—30 olyan regénynyel fölé, mint Tolstoj *Karenin Annája*, melynek meséjét el lehet mondani egyetlen napihírben, minőt minden lap huszat-harminczat közül egy-egy számában, s melyek valóban megtörténtek. E szerint Eötvös *Falu jegyzője* hátrább áll bármely falusi jegyző életrajzi vázlatánál, mert nem történt meg. A költeményeknek meg, például Arany *Katalinjának* és *Bolond Istókjának*, Petőfi *János vitézének* értékét e szempontból még elgondolni sem jó.

Az életrajzok főhasznául e tájékoztató sorok, Smilesből idézve, azt emelik ki, hogy «nemes előképeket adnak nekünk.» Ezt Smiles nem érthette ilyen általánosságban akárkinek az életrajzára, mert például Heine, Sand, Maupassant életrajza, melyeket a vállalat már hirdet, noha tanulságnak nincsenek hijával, nem alkalmasak «előkép»-ül. Azonban még az utánzásra méltó előképek is ritkán találnak követésre, mint e vállalat és jeles mintái bizonyítják.

ÉRTESÍTŐ.

*Heine Henrik költeményeiből. Fordította Pásztói (dr. Plattly Adorján). Budapest, a Franklin-Társulat bizománya 1907.
Ára 2 korona.*

Heine pajzán műzsájának sok a széptevője. Nálunk is minduntalan akad egy-egy fordítója. Varázsa, a németek növekvő gyűlölködése ellenére, terjedez. A román nemzetek a legnagyobb német lyrikusnak hajlandók nézni. Egy megrészegült olasz meg épen *moderno Cristo*-nak káromolta. Pedig egyénisége nem rokonszenves: apró, kövérke, kéjsovár és csufondáros, mint Horatius, a kihez abban is hasonlított, hogy egész életén át nem akart egyéb lenni, mint vidám malaczozska. Szent nem volt előtte semmi sem; gyakran nem tudjuk, mikor vegyük komolyan. A ki mindig tudja, mikor vegye komolyan, többet tud, mint a költő maga. De olyan szellem, a kinek a naiv érzelmességtől kezdve a gyilkos gúnyig minden hang rendelkezésére áll, és a kit minden nemzet jobban szerethet, mint a németek.

Heinét fordítani nagyon sulyos feladat. Az alaknak és a koncentrált tartalomnak olyan művésze ez a költő, hogy alig akad párja. Hogy bámulatosan könnyen omló sorait milyen aprólékos műgonddal faragta ki, arról a ki fogalmat akar nyerni, olvassa életrajzíróját, Strodtmant. Azért is tudtak még olyan kevesen megbirkózni vele, csak tűrhetően is. Fordító az elhunyt Szász Károlyon kívül Endrődy Sándor, Spóner Andor, Vargha Gyula, Lehr Albert, Pásztói és sok más. A siker nagyon aránytalan, egy fordítónál is. Voltak, a kik megelégedtek egy-egy költemény átültetésével, mint Gyulai (1849 Októberben); de ez a fordítás aztán párját is ritkítja hangulatra és formára nézve egyaránt.

Nálunk magyaroknál Heine ideje valójában csak most követ-

kezett be. A hang, amely az ő műveiben uralkodik, csak most válik, a modern nagyváros fuvalmában, eltűrhetővé; tömegesen csak most hódít, míg előbb csak egyesek voltak a hitvallói. Csak azután maradnánk mentek tulzásaitól! Ám egyes fiatal költőink ugyancsak igyekeztek túltenni rajta.

Pásztói fordításának jellemzésére hadd álljanak itt a következő mutatóványok: «Mosolyg, míg szívem földagad, S mondok merész, vad szavakat.» (1) Az eredetiben: Und lächelt, bis das Herz mir schwoll, Und stürmisch kühn das Wort entquoll. Ugyanott: «*haláloztam a kéj ölén*» (ich aber wollt' in Lust vergehn), «alig légzek, majd megfulok» (ich atme schwer, ich atme kaum), «megsáppad s eltűn kedvesem» (... feins Lieb erleicht! Aus meinen Armen schwand feins Lieb). «*Immettben hazúdtatok bár gyakran s álmomban is*» (Obschon ihr mir im Wachen oft gelogen, Und auch im Traume). Ez a néhány mutatóvány arra való, hogy föltüntesse, hogy Pásztói Heinét, a ki maga a könnyedség és természetesség, szokatlan, helytelen, rossz szavakkal és szórenddel fordítja. S így megy ez tovább is.

Bensőleg el volt züllve, nyomorodva,
Külsőleg méltóságot tettetett,
És vakmerőségről beszélgetett
Hosszan, kihívón, csak úgy odadobva.

Inwendig war es jämmerlich, nichtsnutzig.
Jedoch von aussen voller Würdigkeit;
Von der Courage sprach es lang und breit,
Und bat sogar recht trutzig und recht stutzig.

Neki a *schlau*: csalárd; wenn zwei voneinander scheiden: ha *válakoznak* ketten; Warte, warte, wilder Schiffsman, Gleich folg' ich zum Hafen dir: Zord hajós várj! — és a révbe Mindjárt véled is megyek; die (Schlange) durch schlimme Apfelnabe Unsern Ahn ins Elend stieß: Kitől ösünk *almát kapva szépen el is kárhozott*, und die Seele wurde weit: és a lélek magasztosabb (lett); und das alles sah ich glänzen In dem Aug' der schönen Frau: S *mindext* láttam, a szép asszony szemében hogy *fénylenek*; es dunkelte gar zu sehr: túl besötétedett; die Stadt erscheint: a város elterül; ich grolle nicht: nem vádaskodom; bis uns der Tod *das kranke Herze* bricht: míg a halál fagyos sirunkba nyom. Természetes, hogy itt a «beteg szív» lényeges

vonás, a melyet nem szabad és nem lehet mellőzni. A kifejezés teljes megrontása a rím kedvéért: a dacz villáma szemedből leüt: ich seh' dein Auge blitzen trotziglich (az *együtt*-re kellett neki rím); a dölyföt látom, mely kebledben ül (nádszéken: Röntgen-sugarakkal látja «ülni»?): ich seh' den Stolz, der deinen Busen hebt (a «körül»-re kellett neki a rím).

Mein Liebchen, was willst du noch mehr? «Lyányka, mi kellene még?» A bírálónak az kellene, hogy ezt a sort helyesen és okosan fordította volna Pásztói. Hogy ilyeneket ne mondjon: «szerelmi mámoromban *tarts jól kezdedbe*: O, halt mich fest, Geliebte! Így kételkedni kezd az ember abban, hogy a leg-egyszerűbb fordulatot is csak észszerűen is vissza tudja fordítani.

De fordításainak egyik koronája a szegény Lore-Ley, a ki «fönt ül csodásan *oda át*», arany ruhája «villámlik», «színarany fésüvel fésüli» arany haját,

És zeng hozzá dala —
Csoda-büvös, *rendkívüli*
Hatalmú dallama.

A szerény hajós persze kínlódik, de

Utóbb, hiszem, az árban vész el
Hajós és csotnaka
És e bajnak énekével
Lore-Ley lesz oka.

Szeretnék jót is mondani a fordításról; de nem igen tudok. Jól fordított versszakokkal találkoztam, talán egy-két versszakos költeménnyel is, de az egésznek sivár, lehangoló benyomását ez nem törli el. Halandó ember nézheti-e ezt Heine-fordításnak vagy csak verselésnek is:

Folytonosan kérdezgetjük,
Utóvégre, a míg a szánk
Betömik egy marék földdel —
De hát felelet ez aztán? (110. l.)

y.

A hivatalnokok szakszervezete. (Les syndicats des fonctionnaires. Paul-Boncour könyve. Páris, Cornély 1906.)

Ha előveszünk egy régibb francia könyvet, mely a socialisták törekvéseiről, vágyairól számot ad, — megjegyzem, hogy socialismusról szólva: az 1904-ben megjelent könyvek már régiek, — a socialista szerző az új rendet előidéző okok és tényezők közt bizonyára felsorolja az általános sztrájkot, a hadsereg-ellenes mozgalmat. Ha nagyon részletes akar lenni, megemlíti a társadalomnak a socialista sajtó útján való meghódítását, másrészt a bojkottot, meg a munkaadó közvetlen és szándékos megkárosításának különböző neveit: akár a francziákkal *sabbottagenak* nevezzük, akár a nálunk népszerűbb kifejezéssel: *amerikázásnak*. (A két fogalom közt az előbbi ugyan tágabb.) Így volt 1905-ig.

Az újabb irodalom azonban már friss motivumot kapott fel: a hivatalnokok szervezkedését. Az állami hivatalnokok másutt is mozgolódnak. Különösen nekünk nem kell messzire menni, ha a hivatalnokok szervezkedését akarjuk látni.

E szervezetek, szövetségek azonban nálunk azon iparkodnak, hogy valamely befolyásos, a kormányhoz közelálló képviselőt állítsanak élökre. Ez hidalja át a hivatalnok-sereg, hogy ne mondjuk: az állam proletárjainak követeléseit a központi hatalom ellenállásával. Szóval nálunk a szervezkedés egészen stilszerűen a protectionismus jegyében foly, tehát jódarabig nem veszedelmes.

Franciaországban az állami hivatalnokok más ösvényeket vágtak. Alig van ma már az állami alkalmazottaknak oly csoportja, mely az utolsó két évben vagy nyílt sztrájkba ne fogott volna, vagy legalább át ne térítette volna békés szövetségét a nemzetközi jellegű syndicatus alapjára.

Henry Berthélemy felsorolja egy igen alapos tanulmányában 1906 elején, mely állami foglalkozások követői állanak sztrájkban. Lyonban a rendőrök, Brest, Lorient, Toulon arzenáljainak személyzete, Páris, Bordeaux kórházi személyzete sztrájkol. Sztrájkra készülnek országszerte a postások. (Utóbb tudjuk, ez a sztrájk is kitört csakugyan). Közben megnyílik a tanítók congressusa az Internationale hangja mellett s a «syndicománia» dühöng a vám- s a közvetett adóbeszedési hivatalokban.

Mióta Barthélemynek ez a tanulmánya megjelent a *Revue de Paris*ban, a helyzet az állam szempontjából csak rosszabbodott. A tanítókat főképp Hervé, a hadseregellenes mozgalom vezetője, — maga is tanférfit — fanatizálta. Nagyban hozzájárult elszántságukhoz, hogy a közoktatási tárczát Briand, a socialista-vezér viselte, Briand annyit tett-vett, úgy hevült és ágált a közhivatalnokok szabad szervezkedéseért, hogy ezek nehezen hihették el, hogy benne csalódhatnak.

De felületes dolog volna, csupán e személyi 'motivumokban keresni a francia közhivatalnokok szakszervezeti mozgalmának megerősödését. A drágulás, az életviszonyok súlyosodása világszerte legjobban sújtja a köz szolgáit. Az ő alkalmaztatásuk feltételét nehezen, nagy apparátussal változtatható törvények szabályozzák. Az állam, ha segíteni akar is rajtuk, nehezen és lassan tud. Minden foglalkozás közt ők huzzák a legrövidebbet. A szabad proletárok, (az állami alkalmazottakhoz viszonyítva a szabad szó nem «*contradictio in adiecto*») verejtékes küzdelem után birnak könnyíteni sorsukon valamicskét, de a közhivatalnokok fizetése és előlépési viszonyai szemmelláthatólag nem javulnak.

Hogy ilyen körülmények közt a szervezkedésnek megvan a belső rugója: azon nem lehet csodálkozni. De miért legerősebb a szakszervezeti mozgalom a francia hivatalnokok körében? Sokat megmagyaráz mindjárt a francia szellem. Tekintélyt nem ismer, hivatalbeli felsőbbség előtt nem szívesen hajol meg, újítástól, forrongástól nem irtózik.

Nagyon megkönnyíti aztán a közhivatalnokok szakszervezkedését a francia állam demokratikus alkotása. Olyan ország, a hol az államfő maga is burocrata, nem nyomhatja el a kisebb burocraták szabadulási törekvéseit.

De mindezeknél többet nyom a latban, hogy a köztársaság parlamentarismusának kinövésai jelentékenyen előmozdították a közhivatalnokoknak, legfőképp a központi hivatalnokoknak nyomasztó sorsát és lelki elkeseredését.

Ezt mindannyiunknak el kell ismerni, ha még úgy tiszteljük is a parlamentarismust. Sehol oly gyorsan nem távozik kormány kormány után, mint Franciaországban. Már most minden miniszter a maga bizalmas ügyeinek vitelére egy-egy kis kabinetet alakít, melynek tagjai 18 és 25 közt váltakoznak. Fia, veje, unokaöccse, egész pereputtya helyet kap, meglehetősen jól díja-

zott helyet. Ez még nem is volna nagy baj. Nagyobb az, hogy a miniszter urat fél év múlva leszavazzák. A bizalmi ügyek elintézésére az új miniszter már hozza a maga atyjafait, a réginek csak annyi ideje van, hogy szépen elhelyezze az övéit. Így a mi jó állás csak megüresedik, azt a rendes hivatalnoki kar meg rövidítésével mindig a jövő-menő miniszterek befentesei halászszák el.

De tán a kevésbbé jó állást legalább megkapja az, a ki rátermettségénél, hivatottságánál fogva méltó rá? Szó sincs róla. A miniszter egy napig sem állhat meg a kamarában, ha nem hajol meg a jobbról-balról settenkedő protectionismus előtt. Hát még a kerület! Aztán a senátus! Megannyi forrása a kimeríthetetlen protectionak.

Mit csinál most már az a hivatalnok, a kinek nincs képviselő és szenátor-rokona, sőt még öblös hangja sem, melyet kellőképen kiaknázhathatna a választók bankettjén? Összeáll, szervezkedik, syndicatusat alkot. Így a polgári lapok által szörnyen leszólt syndicomániának az anyja a vagyoni elégedetlenség, az apja pedig a természetes apja: az sokkal előkelőbb lény — maga a parlamentarismus.

Ezeket az állapotokat ismerteti Paul Boncour egy igen kellemes tollú párisi ügyvéd vékony és nagyon áttekinthető könyvében. Szemügyre veszi a hivatalnokok syndicatusait, eredetüket, fejlődésüket, mindenképen érthetővé teszi, miért kívánják ellenállhatatlanul a szervezkedés jogát. Vizsgálván a közigazgatás decentralisálásának előnyeit, végre azzal tetőzi be fejtegetését, hogy a hivatalvezetők önkénye elől csak egy menedék van: a hivatalnokok szindikátusa.

A könyvét Anatole France ajánlja be a közönségnek. Francznak az tetszik e könyvben, hogy a szerző nem fél a közhivatalnokok syndicatusától. Ez őt is nagyon megnyugtatja. Minket kevésbbé.

Kétségtelenül van emberismeret azoknak az orvosoknak eljárásában is, a kik a gyógyítást abban látják, hogy megbarátkoztatják a pacienst — a betegséggel. «Nézd kis fiam, ha nem volnál beteg, most iskolába kellene menned, nem kapnál czukrot a mamától, a papa számon kérné tőled, hogy eltörted a porcellánvázát. Mindez a jó elmaradna. Hát örülj ennek a kedves differitisznek!»

A kezelésnek ez a módja sem indokolatlan, ha nincs jobb

orvosság, vagy ha a beteg — nagyon naiv. Megvalljuk azonban, bármennyire örültünk a Boncour pontos diagnózisának, kevésbé nyugtalanított meg az a következtetése, hogy ez így, a hogy az állam decomponálása megindul: ez teljesen helyén-rendjén való, sőt óhajtható állapot.

Igaz, vannak hibái a túlságosan központosított közigazgatásnak, kormányzatnak. Vannak hibái, kinövései a mereven felépített állami hierarchiának. De a kinövéseket le lehet és le kell nyesni. Sőt odáig megyünk, hogy socialista szempontból feltétlenül érthetőnek tartjuk azt a nézetet is, mely a közhivatalnokok elégedetlenségét szervezni s a mai állami rend felforgatására eszközül akarja felhasználni. Ez taktikának nem rossz taktika.

De teljességgel érthetetlen, hogy Boncour a végleges társadalmi elhelyezkedésnél számít a hivatalnokok syndicatusára. Mikép képzeli el, hogy azt a még mindig bonyolult közösséget, a mely akár egy nagy megrázkodás, akár lassú fejlődés után ki fog alakulni, rendben tartani és kormányozni tudja majd egy olyan szervezet, mely a hivatali fegyelmet nem ismeri?

A hivatalnokok syndicatusa, a mint azt Franciaországban nagy erővel kifejlődni látjuk, a mi szemünkben rendnek nem rend, célnek nem cél. De igen nagy tanulság. Óriás intőjel azoknak az országoknak, a hol a «kéz kezét mos» elve megtámadhatatlan, a hol a protectio az eget veri, a hol az óvatos világrajövetel és az ügyesen kezelt befolyás biztosan feljuttat ma is a Parnassus tetejére. Iszonyú intőjel ez közelebről azoknak, a kik kormányváltásnál benépesítik a miniszteriumokat frissen-sült burocratákkal, de intőjel azoknak is, a kik a legközelebbi kormányváltásnál — mit sem okulva — a régiakat elkotorni akarják, hogy a protectionak új és tágas személtlerakodó helyet nyissanak.

Abból az országból, mely a közhivatalnokainak ügyével bálni nem tud, vagy vele komolyan törődni nem akar: nem válik semmi sem. Paul Boncour a francia állapotokat sok tekintetben találóan írja le s olyan themát feszeget, mely az ő hazáján kívül bizonyára sehol sem oly érdekes, mint nálunk. A könyvét olvasásuk el azok, a kik a modern mozgalmak iránt érdeklődni szoktak, de szeretnek aztán egy órai okulás után lehetőleg megnyugodva visszatérni művészebb vagy szórakoztatóbb foglalkozáshoz, mint a ragyogó France. Azonban akár Boncour, akár Barthélemy, akárki más jóhiszemű író révén, az mindegy, de az állami syn-

dicalismus fejlődésével ma meg kell ismerkedni mindenkinek, a ki nem akarja megvárni, míg a levegővel szívja majd magába. Mert az eszme csirái már a levegőben szállidosnak . . .

Balkányi Kálmán.

Shinto. (The Way of the God) By W. G. Aston, C. M. G. D. Lit. Author of A Grammar of the Japanese Spoken Language. A Grammar of the Japanese Written Language. The Nihongi (Translation). A History of Japanese Literature etc Longmans, Green, And Co. 39. Paternoster Row, London, New-York and Bombay 1905. All rights reserved. 390 old. 16 kép.

Az 1905. év végén a fenti cím alatt becses munka jelent meg a jeles angol japanologus, Aston tollából. Aston a japánság alapos ismerője, ki japán nyelvtant s irodalomtörténelmet is írt, majd a japánok történetének legrégebbi irott emlékét, a *Nihongi*t is lefordította angolra; utolsó művében a japánok nemzeti vallásáról nyújt alapos és bő tanulmányt.* A japánok nemzeti vallásáról eddig nem jelent meg európai nyelveken írt önálló, nagyobb mű. A mit a japánok nemzeti vallásáról, erről az ő cultus-szal kapcsolt természeti erők vallásáról tudunk, — azt Rein, Siebold, Brinkly, Adams műveiből tudjuk leginkább, mert Kämpfer műve kissé elavult. Siebold két kötetes nagy munkájában egyetemes leírását közli a japánságnak s természetesen nem adhat egy két kötetes műben mindenről széles alapon fejtegetést. Bár Siebold maradandó becsű művet nyújtott *Nipponjában*, Rein a jeles német geographus újabb kutatások alapján szerkesztett műve (*Japan nach Reisen und Studien. 2. Auflage. Leipzig 1905.*) bizonyos tekintetben fölötte áll, de ez is csak mint egy földrajzi kutatás eredményeinek hasznos összefoglalása, ethnographai, anthropologiai és mythologiai tekintetben szűkebb körben kénytelen mozogni. Azért Aston fenti könyve, mint első önálló mű a japánok vallásáról, a shintoismusról, ily értelemben mint úttörő munkálkodás is fölötte becses.

A mű főcíme: *shinto* a japánok nemzeti vallásának a neve, s mint az író is jelzi «the Way of the God» — vagyis isten útja, istenhez vezető út — értendő alatta. Ez a terminus

* Tőle van még: *Japanese History.* Tokio. 1888.

technicus eredetileg kínai összetétel: *Shin* = szellem, isten, *tao*, *to* = út.

A tartalmas mű a japánok nemzeti vallásának, a shintoizmusnak eredetéről és mivoltáról értekezik kellő tudományos készültséggel. Előrebocsátja forrásműveit is, a melyek között az eredeti művek egész sorozata olvasható. Az úgynevezett praehistorikus shinto az európai írók között előtte csak Satow és Spinner tollaiban talált még hivatott méltatókra. Ezeket, valamint Tylor és Frazer mythologiai munkásságát is jól ismeri; merít a *Kojiki* (Régi dolgok emlékezete), *Nihongi* (Japán története) című legrégibb irodalmi emlékek adataiból, a legtudományosabb nemzeti írók, mint Hirata és Motoöri munkássága eredményeiből is. Ebben kellő kritikai szempont vezet.

Aston e forrásművek rövid ismertetése után a vallás eredetéről és jelleméről elmélkedvén, a shintoizmust a hála és szeretet vallásának tartja, s a benne kifejeződő istenfogalmat az emberfeletti bölcsesség megnyilatkozásának tekinti. Amaz az emotionális, ez az intellectuális vonás a shintoizmusban. A *Kami* vagy isten fordítható «superior, Lord, cælicola etc.» szavakkal. Nemcsak az Isten, hanem a mikadó nevének etymológiáját is közli. Ez utóbbit nem elég helyesen, mert a mikadónak a kínai shang-tivel való azonosítása hibás; mikado ugyanis «fényes kaput» jelent, a shang-ti pedig «magas ur»-at. Az istenek osztályozása (man-gods és nature-gods) már szerencsésebb. Helyesen értelmezi a deificatio és personificatiónak a schintoizmusban való megjelenését. A «mitama» nála spiritualis jellegű valami, értelme: «gloria, great offering», a «shintai» is hasonlót jelent, s a görög *ἄγαλμα* szónak felel meg. Aston Izanagi és Izanami ősi istenpárban a kínai Yin és Yang viszhangját sejt; az ősök cultusa (ancestor norship) ismer házi istent is, (uji-gami) ezt szerencsésen hozza párhuzamba a latin penatesekkel. Sikerült a «yomi» (clarkness) megvilágítása is a görög Hades és a zsidó Sheöl fogalmak egybevetésével. Azon, hogy a totemizmust nem találja Japánban, csodálkozunk, mert a «kumaso» (medvefi) és «inukumi» (kutyaisten) fogalmak ilyesfélét juttatnak eszünkbe. Ez utóbbi is ama befolyás eredménye.

A shintoizmus polytheistikus jellegének tárgyalása után a saját fordításában is megjelent Nihongi, aztán a Florenz által is németre fordított Kojiki és Kinjiki bő szemelvényei alapján elég részletesen ismerteti a japánság úgynevezett mythikus korát,

a világ teremtését, az első isteni generációkat, égi és földi isteneket. Szanani és Szanagi vagyis az isteni generatio utolsó sarjadékai nála teremtő istenek, kiknek mythosában előforduló tama-boko az ő, Hirata tanításán alapuló véleménye szerint azonos a Phallussal, a melynek cultusa nem csak az ó-görögök-nél és rómaiaknál, hanem a japánoknál is megvolt, a római Florúlia-ünnephez hasonló egyik japáni ünnep, az úgynevezett Tagu-no-Michiyuki s a Floralia, Reich véleménye szerint, is azonosak. (*Der Mimus*. H. Reich. Berlin Weidmannsche Bh. 1903.) Susano, a felhők istensége, mythosa könnyen rávezet bennünket az eső és szivárvány keletkezésére. A földi istenek generációjából legutolsó Jimnu Tenno, Japánnak és a Mikádó dynastiának megalapítója. E mythosokban helyesen sejti Aston a történeti magot, mert Jimnu Tenno széppapja, Ninigi mythosában, mely szerint Ninigi elhagyja az eget és Kyushiu délnyugati részén a Takashió csucsán leereszkedett a földre, — könnyű ezt felfedezni.

A természeti istenségek neveinek magyarázatában jó nyomon jár, mikor fogalmilag ugyanazon szót hozza össze a japán istenfogalommal, a mi az indogermán nyelvekben a div gyök (dios, divus, deus, ianuus, dies stb.) Ezután a természeti erők personificatióját ismerteti részletesen. A lelki abstractiók s istenemberek fejtegetése után a papság, szertartások, moral magyarázatai következnek. Végül a buddhista befolyását s a maig is meglévő shinto felekezeteket ismerteti. A könyv becses olvasmánya lesz azoknak, a kiket a vallás tudományos problémái s a japán lélek érdekelnek. Becsét emelik a szövegben látható eredeti japán képek.

A. I..

Francesco Sirola: L'assedio di Sziget. Poema del Conte Nicolò Zrinyi. Versione dall'ungherese. Fiume, 1907.

Hogy hazánkat a nyugati államok, még ma, a XX. század elején, sem akarják elismerni testvérországoknak; hogy még mindig nem tekintenek bennünket nyugat első, hanem kelet végső állomásának: ennek oka politikai viszonyainkon kívül főleg abban rejlik, hogy a külföld nem ismeri kellőleg kulturális viszonyainkat, tudományos, művészeti és irodalmi alkotásainkat. Nemzeti jellemvonásainkról, szokásainkról, erkölceinkről, képes-

ségeinkről a leghetetlenebb fogalmak vannak széltében forgalomban, melyek népünknek más művelt nemzetek szemében exotikus színt kölcsönöznek. Pedig ha önálló tudományos munkálkodásunk nem versenyezhet is a németekével, művészeti tehetségünk az olaszokéval, irodalmunk előkelősége a francziáéval, de a kulturális termelésnek mindhárom jelzett ágában mutathatunk fel oly alkotásokat, melyeknek általános, nemzetközi ismerete gyorsan és jelentékenyen megváltoztatná a rólunk elterjedt ferde s legtöbbször épen nem kedvező véleményeket. Különösen áll ez költői műveinkről, melyek nemcsak alkotójoknak, mint egyéniségnek és nemzetünk fiának sajátosságait mutatják be, hanem történeti fejlődésünk és társadalmi életünk nagy változatosságú jeleneteiből az alakok, jellemek, viszonyok, helyzetek hosszú sorát jelenítik meg, vonzóbb, többoldalú, sokszor tisztább s így hatásában eredményesebb képet adva rólunk a legjobb szándékkal megírt tudományos ismertetésnél. Ezért nagy hálával kell fogadnunk minden oly törekvést, mely költői irodalmunk termékeinek idegen nyelven s az eredetihez nem méltatlan formában való tolmácsolására irányul. Ezt a hazafias törekvést teljes idealitásában találjuk meg Sirola Ferencz, fiumei főgymnasiumi tanár, honfitársunkban, ki bár olasz anyanyelvűnek születve, de a magyar nyelvet tökéletesen elsajátítva, élete céljául tűzte ki költészetünk jeleseinek az olasz irodalomba való átültetését. Ideálisnak mondjuk törekvését, mert társadalmunk, még mindig nem tudván kellőleg méltányolni az ily irányú működés nemzeti fontosságát, általában közönnnyel halad el e jelenségek mellett, s a munka végzőjének, bár jó szándékának kivitele anyagi áldozatot is követel tőle, legtöbbször meg kell elégednie a maga által kitűzött feladat becsületes teljesítésének tudatával.

Sirola Ferencz, mintán már korábban kiadta Arany *Toldi*-jának és Petőfi egy költeményfüzetének olasz fordítását s olasz lapokban hosszú sorát közölte gondos fordításban Arany válogatott balladáinak s a legjelesebb magyar novellisták műveinek, ezuttal az első magyar nemzeti époszt mutatja be az olasz közönségnek bő szemelvényekben, melyeket kiegészít a le nem fordított részek tartalmának ismertetésével. A fordítás a Zrínyi-ászból a következő részeket tartalmazza: I. én. 1—66. v. (a cselekvény megindítása); VII. 84—95. 101—108. v. (Demirhám és Deli Vid párviadala); IX. 43—77. v. (Radivoj és Juranics); X. 50—89. v. (Delimán Szigetben); XI. 3—99. v. (Delimán meg-

öli a gúnyolódó Rusztánt: Demirhám és Deli Vid megújítják párviadalukat); XII. 1—22. 104—111. v. (részletek Kumilla és Delimán epizódjából); XIII. 1—29. v. (Deli Vid és felesége Szigetbe menekülése); XIV. 86—114. v. (Demirhám és Deli Vid párbaja); XV. 107—108. v. (az angyalok az égbe viszik az elesett keresztyének lelkeit). A lefordított darabokat — mint a közölt adatokból látjuk — Sirola úgy válogatta össze, hogy egyrészt lehetőleg kerek egészeket nyújtson, másrészt megismertessen bennünket az eposz nevezetesebb alakjaival; s így ha Zrinyi szerkesztő művészetét kevésbé éreztetheti velünk, legalább bemutatassa jellemző képességét. Hatott rá azonkívül a kiszemelésekben valószínűleg a Tassóval való rokonság is, mert különös előszeretettel fordul a megegyezést feltüntető epizódok felé. Nagy kár, hogy a második ének második felét, mely Zrinyivel ismeretet meg bennünket, nem vette föl szemelvényei közé. A fordító — ez egészen kétségtelenül megállapítható, — első sorban tartalmi hűsre törekedett. Ennek tulajdonítható, hogy az első ének kivételével a többiekben lemondott a versek rimeléséről (az első énekben sem használja a négyes, hanem a kereszt-rimet); másrészt, hogy a tizenkét-szótagos Sándor-verssorokat tizenégy-szótagos Martelli-versekben adta vissza. Minthogy két nyelv kifejezései nagyon ritkán fedik teljesen egymást, azért a fordító igen sok esetben van némi körülírásra utalva, a mi a fordított szöveg terjedelmét azután megnöveli az eredetiéhez képest. A prózában ez nem okoz nagyobb bajt; de a verses fordításnál a terjedelem szigorúan meg van határozva, s a formakövetelte rövidségekre való törekvésnek könnyen esik áldozatul az értelem, különösen mikor a magyar pregnans kifejezések s oly nehézkes, darabos stilusu író átültetéséről van szó, a milyen Zrinyi. Ez a magyarázata bizonyára a Martelli-versek itteni használatának. A hosszabb sorok különben semmit sem ártanak az epikai előadásnak, s a mi a versek zenéjéből Sirola fordításában a rímek elmaradása miatt hiányzik, azt pótolja a gondolat alkotott ütemek élénk kihangzása. A fordítás hűségén meglátszik, hogy alkotója éppen oly jól érti a magyar nyelvet, mint a mennyire hatalmában van az olasz nyelv szó- és kifejezés-kincse. Nemesak a gondolatok rendjét nem zavarja meg, de a mennyire teheti, szóról-szóra követi a fordítandó szöveget, megtartva az olasz sorokban a megfelelő magyar verssorok tartalmát. Csupán helylyel-közzel, különösen a rimes első énekben,

akadunk egy-két mondatra, melyekben nagyobb szabadsággal élt a fordító vagy a melyekben az eredetinek értelme némileg megváltozik vagy elhomályosul. Ilyen helyek például:

- I. 6., 4. Lássák pogány ebek: az ki istentől fél,
Soha meg nem halhat, hanem örökké él.
 E sappiano i pagani che ognun che Cristo onora,
Muore quaggiù, ma vive nel cielo eternamente.
- I. 8., 1. Látá az magyarnak állhatatlanságát.
 Oh, quanto ei s'eran fatti d'ogni virtude alieni.
- I. 23., 1 2. Ez mind addig léssen, mig boszut nem állok,
Harmad, negyed izig büntetés lesz rajtok.
 Così vo' segnire fino al di che non sia
Tre rolte e più se occorra la mia vendetta piena.
- VII. 94., 4. Nem enged egymásnak, szikráznak a kardok,
Magokon merő vas nagy messzirül ragyog.
 Nè l'uno, nè l'altro cede; sfavillano le spade
E il martellar dei ferri da lungi folgoreggia.
- XI. 46., 2. Deli Vid te eztet szentül elhiheted.
 O Deli Vida, mi credi che santa è la promessa.
- XII. 1., 3. Küzködik búsulásának nagy habjával.
E superato il flusso delle opposte amarezze.

A fordítás nyelvén meglátszik a *Gerusalemme liberata* hatása, a mennyiben a fordító, a hol tehette, Zrinyi régies szavaira és kifejezéseire Tasso szókincséből keresett megfelelőket. S ha ez eljárásával nem adhatja is vissza a *Zrinyiász* nyelvének ridegebb fenségét s a költőnek a kemény tusák, halálos viaskodások súlyos csapásait visszhangzó s a cselekvény zordon légkörét visszatükröző érdes, szabálytalan hullámokban áradó beszédét, de kárpótol e hiányért az epikai folyamatosságot élénkebben érzékeltető gördülékeny, egyenletesen haladó kifejezéseivel, dallamosabb szózatával.

Egyetlen, de sűrűn ismétlődő kifejezést éreztünk csak kirivónak az olasz szövegből, tudniillik a magyarból változatlanul átvett *Deli Vid-et*. Igaz, hogy a *deli* melléknév állandó jelzője Vid nevének, de azért tulajdonnév számba tán még sem mehet (ép úgy, mint a hogy nem megy *γλαυκῶπις* [*Ἀθηνα*] és *ποδάρχης* [*Ἀλλεός*] Homerosnál) s így meghagyását aligha lehet kellőleg megokolni. Le nem fordítva pedig mindenesetre szükséges lett volna egy jegyzetben megmagyarázni a melléknév jelentését.

Végül csak még egy megjegyzést akarunk tenni, nem magára a fordításra, mely itt jelzett csekélyebb hibái mellett is becsületére válik úgy szerzõjének, mint irodalmunknak, hanem a könyvecskére, mely a fordítást tartalmazza, s csakis ezt, mindennemû elõszó vagy bevezetés nélkül. Sirola eddig fordításainak kiadásában is mellõzött minden felvilágosítást a bemutatott költeményrõl s annak szerzõjérõl; már pedig a külföldnek szánt ilynemû munkáknál az irodalmi mû s az író sajátságait legalább néhány szóval jelzõ magyarázat igen fontos feladatot teljesít. A kire nézve valamely költemény termõfõlde idegen talaj; a kinek lelkéhez annak nemzeti, faji, történeti vonatkozásai nem szólnak, azt sohasem árt figyelmeztetni a körülményekre, melyek közt a mû keletkezett, s a sajátságokra, melyek kiválóságait teszik. Különösen szükséges lett volna ilyen felvilágosító bevezetés a *Zrinjiasznál*, melynek Tasso-i reminiscentiái könnyen félrevezethetik az olasz olvasót a költõ eredetiségét és a költemény értékét illetõleg, s mely fõhõsének és szerzõjének azonos nevével könnyen zavarba ejtheti az idegent. Ez azonban olyan hiány, melyet a jövõben könnyen pótolhat a fordító, a ki kétségkívül érdemes munkát végzett s a kitõl az eddig nyujtottak után még sokat remélünk és várunk.

Mutatványképen álljon itt az elsõ ének elsõ négy versszakának fordítása :

Io che negli anni primi con giovanile ingegno
cantai quasi a sollazzo dolci versi d'amore
e di Viola assalsi ogni crudel ritegno,
adesso, ecco, di Marte con rime piu sonore

anto l'armi e l'eroe che la potenza trace
ardi sfidare e l'ira del grande Solimano,
del grande Solimano la sciabola puguace
e quella che atterriva l'Europa orribil mano.

Musa, che non di verdi, non di caduchi allori
porti ghirlanda in capo, nè di fragili steli;
ma de le sacre stelle, raggianti dii splendori,
del sole e della luna t'incoroni nei cieli,

te che sei vergin madre, che vita al tuo Signore,
ab eterno esistente, desti, che adovi il figlio
come il tuo Dio e il tuo supremo imperatore,
santissima regina, te chiamo ora in ausiglio.

Új magyar könyvek.

P. Ábrahám Ernő. Kerek ég alatt. Elbeszélések. Budapest, 1907. Budap. Hirl. (8-r. 163 l.) 3 K.

Bogdánfy Ödön. A Duna és Tisza közötti csatorna. Budapest, 1907. Franklin T. (8-r. 21 l.) 50 f.

Concha Győző. Politika. Első kötet. Alkotmánytan. I. rész. Második kiadás. Budapest, 1907. Grill. (8-r. XIII, 318 l.) 14 K.

Döntvénytár. Büntetőjogi. VII. kötet. Az anyagi büntetőjog és a bűnvádi perrendtartás körébe tartozó elvi jelentőségű határozatok gyűjteménye. Kiadja a «Jogtudományi Közlöny» szerkesztősége. Budapest, 1907. Franklin T. (8-r. LXVII, 387 l.) 4 K.

Ejvry Lajos dr. Chémia gazdasági akadémiai hallgatók és gyakorló gazdák számára. 2 kötet. Szervetlen chémia. Kassa, 1907. Vitéz A. (8-r. 304 l.) 8 K.

Ferenczi Imre. Sztrájk és szociálpolitika. I. kötet. Budapest, 1907. Athenaeum. (8-r. XIII, 529 l.) 12 K.

Gyulai Pál. Katona és Bánk Bánja. Második kiadás. Budapest, 1907. Franklin T. (8-r. 288 l.) 6·40 K.

Handel-Mazetti Enrica. Jesse és Mária. Regény. Fordította Auer István. 1—2. kötet. Budapest, 1907. Szt. István T. (8-r. 322, 273 l.) 8 K.

Kabdebó Gyula. Az építészet története. II. középkor. Budapest, 1907. Nagel O. (8-r. 159 l.) 3 K.

Király Gizy. Jóslat. Regény. Budapest, 1907. Nágel O. (8-r. 249 l.) 7 K.

Kmetz Károly dr. A magyar közjog tankönyve. Negyedik, javított kiadás. Budapest, 1907. Politzer. (8 r. XXXI., 563 l.) 11 K.

Kmetz Károly dr. A magyar közigazgatási jog kézikönyve. Ötödik, javított kiadás. Budapest, 1907. Politzer. (8-r. LII., 608 l.) 15 K. 80 f.

Kolosváry Bálint dr. A magyar magánjog tankönyve. I—II. kötet. Második kiadás. Budapest, 1907. Politzer. (8-r. 536, 792 l.) 18 Kor.

Lukinich Imre dr. I. Rákóczi György és a lengyel királyság. (Értekezések a történelmi tudományok köréből. XXI. köt. 4. sz.) Budapest, 1907. Akadémia. (8-r. 63 l.) 1 K. 20 f.

Melich János. A magyar szótáriróladalom. I. füzet. A legrégibb szójegyzékekből. P. Páris szótáráig. (Nyelvészeti Füzetek 46. füzet.) Budapest, 1907. Athenæum. (8-r. 197 l.) 4 K.

Műveltség könyvtára (A—) V. kötet. Az élők világa. Növény- és állatország. Szakférfiak közreműködésével szerkesztik Entz Géza és Mágócsy-Dietz Sándor. Budapest, 1907. Athenæum. (8-r. 736 l.) 24 K.

Nógrádi László. Elbeszélések. Budapest, 1907. Lampel R. (8-r. 380 l.) 3 K.

Olesó Könyvtár. Szerkeszti Gyulai Pál. Budapest, 1907. Franklin T. (16-r.)

1457—63. szám. *Mac Donagh Mihály.* Az angol parlament szokásai, furcsaságai és humora. Angolból fordította Huszár Imre. (287 l.) 1-40 K.

Póra Ferencz. A magyar rokonértelmű szók és szólások kézikönyve. Tartalmaz harminczezer synonym szót és szólást nyolczszáz logikai csoportban. Budapest, 1907. Athenæum. (8-r. VI, 533 l.) 12 K.

Réthy László dr. Corpus Nummorum Hungariæ. Magyar egyetemes éremtár. II. kötet. Vegyesházi királyok kora. Budapest, 1907. Akadémia. (4-r. 45 l. és 28 tábla) 10 K.

Schmall Lajos. Budapest utczái és terei. Adatok a budapesti utcák és terek elnevezéséhez és történetéhez. Budapest, 1906. Nagel O. (8-r. 192 l.) 2-40 K.

Spaits Sándor. Mandzsurián át kozákokkal. Élményeim az orosz-japán háborúból. Budapest, 1907. Benkő Gy. (8-r. 355 l.) 8 kor.

Sörös Pongrácz. Jerosini Brodarics István. (1471—1539.) (Felolvasások a Szt. István Társulat tud. és irod. osztály üléséből. 62. sz.) Budapest, 1907. Szt. István T. (8-r. 148 l.) 2 K.

Szilassy Zoltán és Grábner Emil. Szálas takarmány-növények termesztése. Budapest, 1907. Pátria. (8-r. 318 l.) 10 K.

Tragor Ignác dr. Vác vára és képei. Kép- és helyrajzi tanulmány. Budapest, 1906. Rozsnyai K. (8-r. 189 l.) 10 K.

Weszprémy Kálmán ifj. A magyarországi zsidóságról. Első kötet. A magyarországi zsidók statisztikája. Debreczen, 1907. Csáthy F. (8-r. 167 l.) 3 K.

Zsilinszky Mihály dr. A magyarhoni protestáns egyház története. A művelt közönség számára. Farkas József, Kovács Sándor és Pokoly József közreműködésével. Budapest, 1907. Athenæum. (8-r. 797 l.) 14 K.

